“ARHIVSKA PRAKSA” 16

Izdavači:
Arhiv Tuzlanskog kantona
Društvo arhivskih zaposlenika
Tuzlanskog kantona

Za izdavače:
dr. Izet Šabotić

Organizacioni odbor:
dr. Izet Šabotić (predsjednik), Saneta Adrović, Ešefa Begović, Nijaz Brbutović, dr. Walter Brunner, Tunjo Đordić, Hatidža Fetahagić, Marijana Galušić, Selma Isić, dr. Peter Pavel Klasinc, dr. Azem Kožar, Esaf Lević, dr. Sead Selimović, Omer Zulić.

Redakcija:
Sejdalija Gušić, dr. Živana Heđbeli, Selma Isić, dr. Azem Kožar, dr. Miroslav Novak, dr. Sead Selimović, dr. Izet Šabotić, Omer Zulić, dr. Peter Wiesflecker

Odgovorni urednik:
dr. Izet Šabotić

Urednik:
dr. Azem Kožar

Lektor:
Hatidža Fetahagić

Korektori:
Ešefa Begović
Selma Isić

Prevod na engleski jezik:
Adnan Tinjić

Prevod sa slovenačkog jezika:
Maksida Hajdarević

Štampa:
“OFF-SET”

Za štampariju:
Sadika Murić

Tiraž:
500 primjeraka

Saglasnost za izdavanje Časopisa dalo je Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Tuzlanskog kantona pod brojem 10/1-452-20-2/98, od 08.05.1998. godine.

Sjedište Redakcije je u Arhivu Tuzlanskog kantona, Franje Ledera 1, 75000 Tuzla,
Tel/fax: ++387 35 252 620
e-mail: arhiv.tk@bih.net.ba

“ARCHIVAL PRACTICE” 16

Publisher:
Arhiv Tuzlanskog kantona
Društvo arhivskih zaposlenika
Tuzlanskog kantona

For Publisher:
dr. Izet Šabotić

Organisational Board:
dr. Izet Šabotić (president), Saneta Adrović, Ešefa Begović, Nijaz Brbutović, dr. Walter Brunner, Tunjo Đordić, Hatidža Fetahagić, Marijana Galušić, Selma Isić, dr. Peter Pavel Klasinc, dr. Azem Kožar, Esaf Lević, dr. Sead Selimović, Omer Zulić.

Editors:
Sejdalija Gušić, dr. Živana Heđbeli, Selma Isić, dr. Azem Kožar, dr. Miroslav Novak, dr. Sead Selimović, dr. Izet Šabotić, Omer Zulić, dr. Peter Wiesflecker

Editor-in-Chief:
dr. Izet Šabotić

Editor:
dr. Azem Kožar

Lektor:
Hatidža Fetahagić

Proff Readers:
Ešefa Begović
Selma Isić

English Translation:
Adnan Tinjić

Slovenian Translation:
Maksida Hajdarević

Print:
“OFF-SET”

For “OFF-SET”
Sadika Murić

Edition:
500 copies

Ministry of Education, Culture and Sport of Tuzla Podrinje Canton has given approval No 10/1-452-20-2/98, on May 8.1998. to publish this magazine.

Sead of the Editorial Board Archives Canton Tuzla, Franjo Leder 1, 75000 Tuzla,
Tel/fax + +387 35 252 620
e-mail: arhiv.tk@bin.net.ba

UDK 930.25 ISSN 1512-5491

ARHIVSKA PRAKSA
ARCHIVAL PRACTICE
16

ARHIVSKA PRAKSA, GOD. 16/2013, STR.1-519 TUZLA, 2013.

Pokrovitelji:
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Sarajevo,
Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK

Medijski pokrovitelj:
Radio Televizija Tuzlanskog kantona

Generalni sponzor:
d.o.o. “Kabas” Sarajevo

SADRŽAJ

UMJESTO PREDGOVORA 1
INTRODUCTORY REMARKS 5

I ARHIVISTIKA I ARHIVSKA STRUKA 9

Mr. Jasmina ŽIVKOVIĆ,
Arhivska građa privrednih stvaralaca u postupku tranzicije, iskustvo Istorijskog arhiva Požarevac 11

Dr. Aco ANGELOVSKI,
Klasifikacijska šema stečajnih i likvidiranih organizacija pruzetih u državni arhiv Republike Makedonije u periodu 1990. – 2010. i sudbina nepreuzete dokumentacije stečajnih i likvidiranih organizacija u skladu sa novim Zakonom o arhivskom materijalu 31

Jasmina LATINOVIĆ,
Stanje i zaštita registraturne građe imalaca u tranziciji 45

Marija TODOROVIĆ,
Zaštita arhivske građe stečajnih dužnika na području Šumadije 55

Nevena KARABAŠEVIĆ,
Zaštita registraturne građe kod preduzeća u stečaju u Nišavskom okrugu 71

Dragan KNEŽEVIĆ,
Poslovi sređivanja arhivske građe preuzete u toku stečaja 76

Miroslav DUČIĆ,
Ekonomski efekti prijema građe preduzeća u stečaju 83

Dr. Peter WIESFLECKER,
Privredni arhivi u Štajerskom Zemaljskom arhivu tradicije – neuspjesi – mogućnosti 91

Omer ZULIĆ,
Uloga arhiva u zaštiti registraturne građe privatiziranih registratura 99

Stojanka BOJOVIĆ,
Aktivnosti, problemi i zadaci službe zaštite van arhiva Istorijskog arhiva Niš, kod privatizovanih preduzeća u Nišavskom okrugu 109

Melita RONČEVIĆ,
Posljedice neadekvatne zaštite gradiva kod stvaratelja 117

Ivana POSEDI,
Izlučivanjem gradiva kod stvaratelja do preuzimanja gradiva u sređenom stanju 128

Ramë MANAJ,
Zakonska osnova arhivske djelatnosti u Republici Kosovo 134

Prof. dr. Azem KOŽAR,
Privatna arhivska građa u Bosni i Hercegovini 140

Darko RUBČIĆ,
Obrazovanje djelatnika u pismohranama - iskustva hrvatskih arhivista 151

Dr. Mateja JERAJ, dr. Jelka MELIK, mag. Aida ŠKORO BABIĆ,
Putevi i razilaženja čuvanja evropske historije 157

Jovan P. POPOVIĆ,
Afirmacija i popularizacija arhiva kroz arhivski normativizam na prostorima bivše SFRJ 174

Maja KOVAČEVIĆ KUZMANIĆ,
Elektroničko gradivo: problemi kod evidentiranja, vrednovanja i očuvanja elektroničkog gradiva 185

Slobodanka CVETKOVIĆ,
Web 2.0 alati – nove mogućnosti za arhive 196

Prof. dr. Sergey SILKOV,
Dostupnost i čuvanje arhivske građe i informacija u arhivima elektronskih dokumenata i informacijskih resursa u Bjelorusiji 210

Dr. Bogdan Florin POPOVICI,
Upravljanje dokumentacijom za upravljanje arhivima? 217

Mag. Nada ČIBEJ,
ISO 13008:2012 – informatika i dokumentacija - postupci konverzije i migracije digitalnih dokumenata 222

Dr. Peter Pavel KLASINC, doc.
Med poslovanjem z dokumenti in arhivsko teorijo in prakso 231

Dr. Miroslav NOVAK, doc.
Neki problemi stručne obrade reprodukcija arhivskog gradiva 245

Aleksandar RADNIĆ, Nikola MOKROVIĆ, Dr. sc. Živana HEĐBELI, doc.
Documenta - slučaj arhiviranja sudske dokumentacije OESS-a 260

Mag. Zdenka SEMLIČ RAJH,
Opis funkcija korporativnih tjela i ličnih osoba u arhivskoj teoriji i praksi 266

Saneta ADROVIĆ,
Preuzimanje i rukovanje javnom arhivskom građom sa posebnim režimom korišćenja 276

Stevan MAČKOVIĆ,
Naučno-informativna sredstva i korisnici (teorija i praksa u Istorijskom arhivu Subotica) 282

Branka MOLNAR,
Otvoreni pristup znanstvenim informacijama – doprinos arhivista 289

Dr. Bojan HIMMELREICH,
Arhivsko gradivo o prognanicima iz Republike Bosne i Hercegovine na teritoriju Republike Slovenije u periodu 1991. - 1995. 299

Bojana ARISTOVNIK,
Značaj povezivanja kulturnih i obrazovnih institucija za rad s učenicima u arhivu na primjeru projekta Mišić Mica u arhivu 315

II IZ DRUGIH ČASOPISA 399

Dr. sc. Živana HEĐBELI, doc.
Elektroničko uredsko poslovanje u Hrvatskoj 331

III IZ GRAĐE 349

Dr. sc. Izet ŠABOTIĆ, doc., mr. sc. Šefko SULEJMANOVIĆ,
Doprinos Adema Handžića razvoju historiografske nauke u Bosni i Hercegovini 351

Mr. sc. Salkan UŽIČANIN,
Industrija Bosne i Hercegovine u vrijeme velike ekonomske krize (1930.–1934.) 382

Mr. sc. Šefko SULEJMANOVIĆ,
Jedan iskaz o tuzlanskim mektebima iz 1934/35. mektebske godine 404

Dr. sc. Sead SELIMOVIĆ, van. prof.
Trgovina na području tuzlanskog kraja u periodu 1945.-1952. godine 422

Ešefa BEGOVIĆ,
Sumarni inventar: Narodni odbor opštine Gračanica (1955.-1963.) 440

IV PRIKAZI I OCJENE 451

Selma ISIĆ,
ATLANTI, Vol. 22 N. 1 i 2, Trst 2012., str. 450 - Revija za modernu arhivsku teoriju i praksu 453

Nermana HODŽIĆ,
Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, XLII/2012., Sarajevo 2012., Str. 292. 458

Ešefa BEGOVIĆ,
Zapisi, Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac, godina I, broj 1, Požarevac, 2012. 461

Nijaz BRBUTOVIĆ,
Dr. Senaid Hadžić – Dr. Sead Selimović – Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini – Višemilenijski kontinuitet, ... 464

Dr. Safet BANDŽOVIĆ,
Olivera Milosavljević, Činjenice i tumačenja: dva razgovora sa Latinkom Perović, izd. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, ... 468

V IZVJEŠTAJI 479

Adnan TINJIĆ,
Kulturna i obrazovna djelatnost Arhiva Tuzlanskog kantona od oktobra 2012. do jula 2013. godine 481

Ešefa BEGOVIĆ,
Zapisnik o toku 25. međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2012.“ 489

Hatidža FETAHAGIĆ,
Izvještaj sa međunarodnog arhivskog savjetovanja “Arhivska teorija i praksa – da li je budućnost stigla?” 495

Selma ISIĆ,
Izvještaj sa Međunarodnog savjetovanja “Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja” 498

Selma ISIĆ,
Izvještaj sa II kongresa arhivista Bosne i Hercegovine 500

Saneta ADROVIĆ,
Promocija publikacija Arhiva Tuzlanskog kantona na 4. međunarodnom sajmu knjige u Tuzli 508

UMJESTO PREDGOVORA

U šesnaestom broju časopisa *Arhivska praksa* prezentovana je raznovrsna, ali veoma aktualna i zanimljiva arhivska problematika, sa kojom se susreće ne samo arhivska struka u Bosni i Hercegovini, već i u širem njenom okruženju. Naime, posljedice dugogodišnjih tranzicijskih procesa po arhivsku struku su evidentne i brojne, što nas je opredijelilo da ovog puta u časopisu ovo pitanje stavimo u fokus našeg interesovanja. S druge strane naučno-tehnički napredak, i u okviru istog ubrzan razvoj informacijskih tehnologija imali su značajnog uticaja na razvoj arhivske struke, što je također bio razlog našeg opredjeljenja da i ovom pitanju posvetimo značajniju pažnju u ovom broju časopisa.

Naravno, i ovaj broj časopisa je ostao u strukturalnom dijelu dosljedan ranije zacrtanoj stručno-naučnoj programskoj koncepciji, što je dalo mogućnosti da se u istom predstave i drugi raznovrsni stručni i naučni sadržaji iz oblasti arhivske teorije i prakse i historije, ali i predstave najnovija izdanja iz ovih oblasti, te upozna stručna i naučna javnost sa vrijednim sadržajima realiziranim u protekloj godini. Struktura i navedeni sadržaji su garancija, da ovaj broj časopisa nije ispod stručne i naučne razine dosadašnjih brojeva, što nam daje za pravo da vjerujemo da će isti biti na fonu unapređenja arhivske struke, što mu i jeste primarni zadatak.

Časopis na najbolji način predstavlja potvrdu dugogodišnjega stručnoga i sistematičnog rada Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona s ciljem iznalaženja najkonzistentnijih rješenja brojnih složenih problema s kojima je opterećena arhivska djelatnost u Bosni i Hercegovini u vremenu tranzicije. Stoga smo prezentovanjem znanja i umijeća od strane eminentnih stručnjaka iz više evropskih zemalja, putem ovog broja časopisa *Arhivska praksa*, nastojali na valjan način dati doprinos rješavanju brojnih otvorenih pitanja sa kojima se susreću arhivske službe zemalja u tranziciji. Istovremeno, vjerujemo da časopis daje značajan podsticaj na planu snažnijeg iskoraka u pravcu unapređenja i podizanja nivoa arhivskog znanja zemalja u tranziciji.

Čvrsto vjerujemo, da i ovaj šesnaesti po redu broj časopisa *Arhivska praksa,* nudi važna znanja i potvrđuje opravdanost izlaženja i u godinama velike finansijske krize, materijalnog i kadrovskog reduciranja arhivske struke u Bosni i Hercegovini. Zadovoljstvo više jeste što je trajanje časopisa zasnovano, pored upornosti i entuzijazma i na validnom znanju i umijeću, kao čvrstom garantu uspješnog razvoja arhivske struke.

Značajan dio ovog broja časopisa, kao i svih dosadašnjih, vezan je za održavanje tradicionalnog međunarodnog (dvadest i šestog po redu) arhivskog savjetovanja „Arhivska praksa 2013.“, održanog 26. i 27. septembra 2013. godine u Tuzli u organizaciji Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Na pomenutom savjetovanju problematizirane su tri aktuelne arhivske teme, svrstane u prvoj rubrici časopisa **Arhivistika i arhivska praksa**. Prva se odnosi na *Zaštitu arhivske građe registratura u tranziciji*, gdje je dat

poseban akcenat na zbrinjavanje i zaštitu arhivske građe u stečaju i likvidaciji, te odnosu stvaraoca, arhiva i države spram ove problematike. Različita stručna i zrela promišljanja i stavovi autora radova iz nekoliko evropskih država na ovu temu idu u pravcu validnog dijagnosticiranja problematike, te davanja konzistentnih prijedloga u pravcu sistematskog pristupa rješavanju ove za arhivsku struku važne problematike. Važan faktor i garant uspješnog apsolviranja ove složene problematike jeste čvrsta veza između stečajnih izvršioca i arhiva, čemu je u časopisu posvećena značajna pažnja.

Druga tema, *Zaštita registraturne građe u nastajanju* problematizira širok spektar važnih pitanja iz ove oblasti, poput: obrazovanja arhivskih kadrova, određenih posebnosti provođenja procesa odabiranja arhivske građe, sređivanja arhivske građe pravosudne provenijencije, sa posebnim osvrtom na arhivsku građu o ratnim događajima i zločinima, sistema kontrole zaštite građe u nastajanju, problematici privatne arhivske građe u Bosni i Hercegovini, produkciji i zaštiti nekonvencionalnih nosača informacija i drugoj važnoj problematici. Svoja iskustva i viđenja o navedenim pitanjima da li su arhivski stručnjaci iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Austrije i Kosova. Poseban akcenat u navedenim radovima, pored definisanja stanja, sadržan je u prijedlozima i sugestijama poboljšanja i iznalaženja validnih rješenja.

U okviru treće grupe pitanja pod zajedničkim nazivom *Aktuelna pitanja arhivske teorije i prakse,* posebna pažnja od strane više stručnjaka iz Slovenije, Hrvatske, Rumunije, Srbije, Bjelorusije i Bosne i Hercegovine posvećena je savremenim trendovima u oblasti zaštite i korištenja elektronskih informacija, primjene raznovrsnih informacionih programa sa različitim iskustvima arhivskih službi navedenih zemalja. Tu su i konkretni prijedlozi i rješenja za uspostavu kompleksnih arhivskih informacijskih sistema sa mogućom primjenom istih i u Bosni i Hercegovini. U okviru ove teme otvorena su neka sasvim nova pitanja, koja se tiču obrade i zaštite reproducirne arhivske građe, te građe stvarane u specifičnim okolnostima. Važna pažnja je posvećena pitanjima saradnje arhiva sa strukovnim asocijacijama, te realizaciji stručnih i kulturnih sadržaja arhiva i škola, što značajno doprinosi afirmaciji i popularizaciji arhivske struke. U okviru ove teme raspravlja se i o drugim važnim pitanjima, kao što su i izrada, opravdanost i unapređenje naučno-informatičkih sredstava, te stavljanje istih u funkciju korištenja arhivske građe.

U rubrici **Iz drugih časopisa** prenijet je prilog arhivistice dr. Živane Heđbeli iz Hrvatske: *Elektroničko uredsko poslovanje u Hrvatskoj*, objavljen u časopisu „Atlanti“ br. 22, Trst-Maribor 2012. koji izlazi u izdanju Međunarodnog instituta arhivskih znanosti iz Trsta i Maribora.

U trećem poglavlju **Građa**, od strane više eminentnih historičara i arhivista predstavljeno je pet zanimljivih radova, koji tretiraju raznovrsnu historijsku i arhivističku problematiku. Tako je u ovom poglavlju ukazano na doprinos dr. Adema Handžića razvoju historijske nauke, te dat zanimljiv pregled rada mekteba u Tuzli u 1934/35. godini. Zanimljivi i naučno utemeljeni radovi odnose se na razvoj industrije

u Bosni i Hercegovini u vrijeme ekonomske krize 1930.-1834., te rad koji govori o razvoju trgovine na tuzlanskom području nakon Drugog svjetskog rata (1945.-1952.). Ovo poglavlje obogaćeno je i sumarnim inventarom fonda *Narodni odbor opštine Gračanica (1955.-1963.)*.

U ovom broju časopisa posebno je sadržajno i bogato poglavlje **Ocjene i prikazi**, u kojem je od strane eminentnih naučnika i stručnjaka ne samo predstavljeno, već i analizirano pet zanimljivih publikacija izašlih u Bosni i Hercegovini i zemljama okruženja. Predstavljena su tri stručna časopisa: *Atlanti,* Trst-Maribor 2012., *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja BiH,* Sarajevo 2012. i prvi broj časopisa *Arhivski zapisi*, Požarevac 2013. Pored toga, predstavljene su i publikacije, historijsko djelo *Kultura i tradicija BiH - višemilenijski kontinuitet*, dr. S. Hadžića i dr. S. Selimovića, Tuzla 2012., i publikacija *Činjenice i tumačenja: dva razgovora sa Latinkom Perović*, Beograd 2010.

U rubrici **Izvještaji** pored *Izvještaja i zapisnika sa 25. međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2012"* održanog 27. i 28. septembra. 2012. godine u Tuzli, dati su i izvještaji sa međunarodne konferencije *Tehnični i vsebinski problemi klasičnega i elektronskega arhiviranja,* Radenci 10.-12. aprila 2013., *II kongresa arhivista Bosne i Hercegovine*, Bihać 5.-7. juna 2013., *promocije izdanja Arhiva Tuzlanskog kantona, sa 4. međunarodnog sajma knjige,* Tuzla 24. maj 2013., te izvještaj sa *Međunarodnog savjetovanja Arhivistika u teoriji i praksi „da li je budućnost stigla?",* Andreljevo (Vojvodina) 6.-7. decembra 2012.

Vjerujemo da će predočeni stručni i naučni sadržaji u ovom šesnaestom broju časopisa *Arhivska praksa*, pobuditi pažnju poklonika arhivske, informatičke i historijske tematike, te da će i ovaj broj časopisa doprinijeti razvoju arhivske struke u Bosni i Hercegovini i okruženju.

Redakcija

INSTEAD OF THE FOREWORD

The sixteenth edition of *Archival practice* presents a diverse but highly actual and interesting archival problems, faced by not only archival profession in Bosnia and Herzegovina, but also in its wider environment. Specifically, the long-term consequences of the transition process on archival profession are obvious and numerous, so we chose to devote this issue of the journal to this problem. On the other hand, scientific and technical advances, and in the same time rapid development of information technology had a significant impact on the development of the archival profession, which was also the reason for our commitment to this issue and devoting much attention to it.

Of course, this issue of the journal has remained consistent in the structural part of the previously outlined professional-scientific conception of the program, which is able to give the same performance, and other various professional and scientific activities in the field of archival theory and practice, and history, but also shows the latest releases in these areas, and meet professional and scientific community with valuable features implemented in the past year. The structure and contents mentioned are the guarantee that this issue is under the technical and scientific level of the previous numbers, which gives us the right to believe that they will be in the frame to improve the archival profession, what he has is a primary task.

The Journal is on the best way to confirm a long professional and systematic work that the Archive of Tuzla Canton and the Association of Archival Employees of Tuzla Canton, with the aim of finding most consistent solution of many complex problems which burdened archival activity in Bosnia and Herzegovina in the period of transition. Therefore, we have presented the knowledge by eminent experts from several European countries, through the issue of archival practice, and we tried on a valid way to contribute to solving a number of outstanding issues faced by archival services in countries in transition. At the same time, we believe that the journal gives a significant boost in terms of stronger steps towards improving and raising the level of archival knowledge of countries in transition.

We firmly believe that this sixteenth issue of archival practice, provides important knowledge and justifies the big issue in the years of the financial crisis, reduced material and human resources that the archival profession in Bosnia and Herzegovina is experienced. Satisfaction is higher as the duration of the journal is based, along with persistence and enthusiasm and valid knowledge and skills as well as strong guarantee of successful development of the archival profession.

A significant part of this issue of the magazine, as well as all previous is related to the maintenance of traditional international (twenty-sixth) archival conference "Archival Practice 2013"., held on 26. and 27. September 2013. in Tuzla, organized by the Archive of Tuzla Canton and the Association of Archival Employees of Tuzla Canton. At the aforementioned consultation problematizes three current archival topics, grouped in the first section of the journal – **Archival science and archival**

practice. The first relates to the protection of archives registry in transition, where he will give special attention to the care and protection of archives in bankruptcy or liquidation, and the relation of the creator, the archive and the government towards this issue. Various professional and mature reflection and those of the authors of papers from several European countries on this topic go in the direction of a valid diagnosis of the problem, and providing consistent proposals towards a systematic approach for addressing this important issue archival profession. An important factor and a guarantee of a successful filling out these complex issues is a strong link between bankruptcy executors and archives, which has been analyzed in the journal.

The second theme, protection current records emerging probematizira wide range of important issues in this field, such as education of archival personnel, certain particularities of the process of selecting archive material, sorting archives of judicial origin, with special reference to the wartime archives and the crimes of the system protection controls holdings in emerging issues of private archives in Bosnia and Herzegovina, the production and protection of non-conventional sources of information and other important issues. Their experiences and views on these issues are exposed by archival experts from Bosnia and Herzegovina, Serbia, Croatia, Slovenia, Macedonia, Austria and Kosovo. Particular emphasis in these works, in addition to defining the condition, is contained in the proposals and suggestions to improve and to find valid solutions.

In the third group of questions collectively the current issues of archival theory and practice, special attention by a number of experts from Slovenia, Croatian, Romania, Serbia, Belarus, Bosnia and Herzegovina is dedicated to current trends in the field of protection and use of electronic information, the application of a variety of information programs with different experiences archival services of these countries. There are also specific proposals and solutions for establishing complex archival information systems with possible applications of the same in Bosnia and Herzegovina. Within these topics we opened a completely new questions concerning the processing and protection of archives and materials created in specific circumstances. Important attention was paid to issues of cooperation between archives with professional associations, and implementation of professional and cultural content archives and schools, which contributes significantly to the popularization and promotion of archival profession. Under this topic is also discussed other important issues, such as development and, justification and promotion of scientific information resources, and placing them in the function using archival material.

The section from the other magazines convey a contribution archivist Dr. Živana Heđbeli from Croatia: *Electronic Records Management in Croatia*, published in "Atlanti" no. 22, Trieste - Maribor 2012., which is published in the edition of the International Institute of Archival Science of Trieste and Maribor.

In the third chapter, **The archival material**, several eminent historians and archivists presented five interesting papers dealing with diverse historical and archival issues. So this chapter introduces the contribution of Dr. Adem Handzic

in the development of historical science, and gives an interesting overview of mektebs in Tuzla in 1934/35. Interesting and scientifically based work related to the development of industry in Bosnia and Herzegovina during the economic crisis 1930 to 1934, and the work that speaks about the development of trade in the Tuzla area after World War II (1945 to 1952). This chapter is enriched with the inventory of archival fund *People's Comitee of Gracanica (1955 to 1963)*.

This issue is particularly rich in content in the chapter **Reviews**, which is made by eminent scientists and experts that not only presented, but also analyzed five interesting publications published in Bosnia and Herzegovina and neighboring countries. Presented are three professional journals: *Atlanti*, Trieste Maribor 2012, *Messenger of archives and archival associations*, Sarajevo 2012, The first issue of the *Journal Archives records*, Pozarevac 2013. In addition, we presented the publication: *Historical work Culture and traditions of B&H - several millennias of continuity*, by Dr. S. Hadzic and Dr. S. Selimovic, Tuzla 2012, and publications *Facts and interpretations: two conversations with Latinka Perovic*, Belgrade 2010.

The section **Reports** contains reports and minutes of the *25th International Conference "Archival Practice 2012"* held on 27 and 28 September of 2012 in Tuzla, the reports from the international conference *Tehnični i vsebinski problemi klasičnega i elektronskega arhiviranja*, that was held in Radenci 10-12 of April 2013, *II Congress of archivists of Bosnia and Herzegovina*, Bihac 5th-7th June 2013, the *promotions of publications by the Archive of Tuzla Canton at the 4th International Book Fair in Tuzla (24th May 2013*), and the report from the International Archival conference titled: *Archival theory and practice: has the future arrived?,* held in Andreljevo (Vojvodina) 6th-7th of December 2012.

We believe that the presented technical and scientific content in this sixteenth edition of Archival practice, can gain the attention of those interested in achival science, informational and historical themes, and that this issue will contribute to the development of the archival profession in Bosnia and Herzegovina and its surroundings.

The Redaction

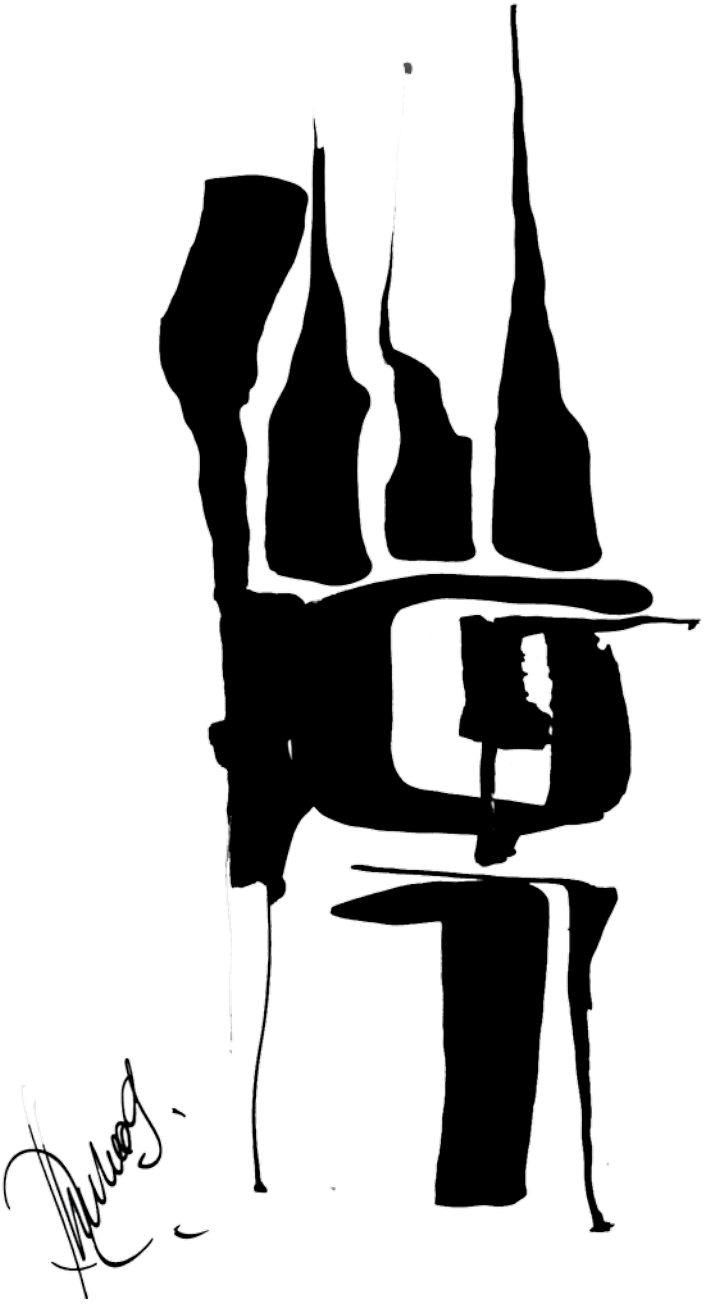

I
ARHIVISTIKA I
ARHIVSKA SLUŽBA

Mr. Jasmina ŽIVKOVIĆ
Istorijski arhiv Požarevac

ARHIVSKA GRAĐA PRIVREDNIH STVARALACA U POSTUPKU TRANZICIJE ISKUSTVO ISTORIJSKOG ARHIVA POŽAREVAC

Abstrakt: *Društveno-političke i ekonomske promene koje su se u Srbiji dogodile u poslednje dve decenije uslovile su otvaranje značajnih pitanja u oblasti zaštite arhivske građe i registraturskog (dokumentarnog) materijala. Ovo se posebno odnosi na preventivnu zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala privrednih stvaralaca, jer su suštinske ekonomske promene, oličene u opšteprihvatljivom nazivu – tranzicija, najočiglednije u domenu ekonomskih odnosa. S toga je posebno aktuelna zaštita istorijski vredne dokumentacije koja nastaje u oblasti privređivanja, jer je ona istovremeno ne samo svedočanstvo o individualnom razvitku privrednog subjekta kao stvaraoca, već ima neosporni značaj za izučavanja privrednih kretanja na državnom pa i širem planu. U radu je predstavljen opšti normativni okvir zaštite arhivske građe i njegova zastupljenost u odnosu na posebnu zakonsku regulativnu koja tretira privredne subjekte. Praktična primena zakonskih rešenja u preventivnoj zaštiti arhivske građe privrednih stvaralaca u postupku tranzicije u Srbiji, analitički je predstavljena kroz iskustvo Istorijskog arhiva u Požarevcu. Na osnovu toga, autor je pokušao da izvede sintetičke zaključke o dometima arhivske službe u Srbiji danas, kada je reč o zaštiti arhivske građe privrednih stvaralaca u aktuelnom političkom, društvenom i ekonomskom trenutku.*

Ključne reči: *Arhivska građa, registraturski materijal, privredni subjekat, stečaj, likvidacija, privredno društvo, privatizacija preduzeća, preventivna zaštita, nadležnost, arhiv, istorijski značaj.*

Abstract: *Socio-political and economic changes that have occurred in Serbia in the last two decades, have caused significant open issues in the field of archives and registry (documentary) material. This is especially true for preventive protection of archives and registry materials business creators, because the fundamental economic change, embodied in the title of generally acceptable - transition, most notably in the area of economic relations. It is therefore particularly appropriate protection of historically valuable records generated in the field of economy, because it is also a testimony not only to the individual development of the enterprise as a creator, but has undeniable significance for the study of economic developments at the national and global social plan. This paper presents a general normative framework for the protection of archives and its representation in relation*

to the special treats that regulatory legal businesses. The practical application of legislation in the preventive conservation of archives of creators in the process of economic transition in Serbia, the analytic experience is presented through the experience of Historical archive in Pozarevac. On this basis, the author attempts to draw synthetical conclusions about the scope of archival services in Serbia today, when it comes to the protection of commercial archives of authors in the current political, social and economic moment.

Keywords: *Archives, registratry material, undertaking, bankruptcy, liquidation, company, enterprise privatization, preventive care, competence, archives, historical significance.*

Uvodne napomene

Arhivska građa kao kulturno dobro i svedočanstvo o nacionalnom identitetu, u svakom istorijskom trenutku uživa prioritetnu zaštitu. Pravovremena i celovita zaštita arhivske građe obezbeđuje se, pre svega, dobrom i potpunom zakonskom regulativom i njenom efikasnom primenom. Registrature ili stvaraoci arhivske građe – mesta gde arhivski fondovi nastaju, ali i sređuju se, odabiraju i čuvaju do predaje arhivu – predstavljaju predmet intenzivnog praćenja od strane arhivskih ustanova. Sav pisani, štampani ili na drugi način nastao dokumentarni materijal, kao rezultat poslovne delatnosti, odnosno „posledica i rezultat opšteg društvenog, ekonomskog i političkog kretanja relevantnog za istoriju jednog naroda“ od izuzetnog je značaja, jer predstavlja izvorište arhivske građe kao kulturne baštine. Otuda je, kako smatra O. Giler, „velika istina da je registratura temelj arhiva i da bez uređene registrature nema ni arhiva“.[1]

Srpsku državu i društvo su poslednjih dvadeset godina obeležila značajna ekonomska kretanja. Ona se sastoje u suštinskim promenama svojinsko-pravnih odnosa sa ciljem oživljavanja privrednih procesa po osnovu privatizacije društvenog i državnog kapitala. To je dovelo do obrazovanja novih oblika privrednih preduzeća, drugačijeg načina organizovanja proizvodnje i novih vlasničkih odnosa. U tom vremenu, transparentno promovisanom kao „tranzicija“, arhivska struka opravdano postavlja pitanje zaštite arhivske građe kao kulturnog dobra i registraturskog (dokumentarnog) materijala, kao dobra koje uživa prethodnu zaštitu. Pitanje je posebno aktuelno kada se kao stvaraoci, pravni naslednici ili, po bilo kom drugom osnovu, imaoci arhivske građe pojavljuju pravni subjekti privredne delatnosti. Upravo je predmet našeg zanimanja, u ovom slučaju, zaštita arhivske građe i registraturskog materijala privrednih subjekata koji se nalaze u postupku ekonomske transformacije: privatizacije, statusnih i vlasničkih promena, stečaju ili likvidaciji.[2]

1 Giler, Olga. *Priručnik za zaštitu arhivske građe van arhiva*, Titograd (Podgorica), 1983., str. 19.

2 O ovoj temi autor je objavio članak u biltenu Arhivističkog društva Srbije, *Arhivski glasnik*, br. 2, Beograd 2011., str. 13-14.

Normativni okviri

Dobro organizovana zaštita arhivske građe uslovljena je adekvatnom pravnom regulativom. Briga o arhivskoj građi u nastajanju, bez obzira na delatnost, nije novina u zakonskim propisima: ona je „imala svoje mesto“ još u Zakonu o državnim arhivama,[3] kojim je 1951. godine praktično i započela sistemska zaštita arhivske građe u Srbiji. Iako Zakon tada nije posebno regulisao pitanje zaštite arhivske građe privrednog porekla u postupku njenog nastajanja, uveo je pojam arhivsko-registraturskog materijala, koji možemo smatrati pretečom današnjeg pojma registraturskog odnosno dokumentarnog materijala. Istaknute su bile i pojedine, doduše, načelne obaveze imalaca „istorijsko-arhivskog materijala“, koje su se odnosile na dostavljanje nadležnoj državnoj arhivi „popisa materijala i obaveštavanje o svim promenama koje nastanu u vezi sa njim“. Takođe je, na strani imalaca i stvaralaca bila obaveza da, ukoliko su nameravali da „izdvoje ili unište“ svoj arhivsko-registraturski materijal, imali obavezu da o tome „prethodno izveste nadležnu državnu arhivu koja će im dati svoju saglasnost ili narediti šta dalje sa materijalom da rade“.[4]

Plodonosniji period za zaštitu arhivske građe kod stvaralaca u Srbiji nastao je 1967. godine, donošenjem Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi,[5] koji je ponudio arhivskoj struci značajna i dobra rešenja. Definisana je arhivska građa, koja je dobila svojstvo spomenika kulture, kao deo dokumentarnog materijala „od značaja za istoriju i druge naučne oblasti, za kulturu uopšte i ostale društvene potrebe, koji je nastao u radu ranijih državnih organa i organizacija, društveno-političkih zajednica, radnih i drugih organizacija, građanskih pravnih lica i pojedinaca“. Pojmovno je regulisano ko je tvorac, a ko imalac arhivske građe, zaštićen je bio sav registraturski (dokumentarni) materijal kao izvor za arhivsku građu, bez obzira čiji je, gde se nalazi i da li je evidentiran ili ne.[6]

Obaveze državnih arhiva u zaštiti arhivske građe van arhiva takođe su bile utvrđene zakonom. Pri tome bismo istakli stručni nadzor i pomoć, odnosno „inspekciju stanja u kome se nalazi registraturski materijal i izdavanje obaveznih uputstva za njegovo čuvanje“. Posebno poglavlje je regulisalo „prava i obaveza društvenih subjekata (stvaraoca i imaoca građe i arhiva)“ u pogledu „zaštite čuvanja, sređivanja, odabiranja i njenog davanja na korišćenje“. Za stvaraoce, pravna lica koja su prestala sa radom, bilo je predviđeno da na osnovu odgovarajućeg akta Vlade Srbije, ukoliko nemaju pravnog sledbenika, arhivsku građu nastalu njihovim radom preuzme nadležna državna arhiva. Deo zakonskog teksta bio je posvećen obavezi, rokovima i načinu predaje arhivske građe nadležnom arhivu.

3 *Zakon o državnim arhivama*, „Službeni glasnik NRS“, br. 4/1951.

4 *Isto*; Živković, Jasmina, *Zaštita arhivske građe van arhiva u Braničevskom okrugu* (master rad, rukopis), Beograd 2010., str. 75.

5 „Službeni glasnik SRS“, br. 12/1967.

6 Petrović, Milić, Zaštita arhivske građe van arhiva u Srbiji, *Arhivski pregled*, br. 1-2, Beograd 1980., str. 39.

Pravni okviri zaštite arhivske građe privrednih stvaralaca u Srbiji danas, zasnivaju se na normativima postavljenim pre više decenija, odnosno u periodu kada je arhivska struka u Srbiji (i Jugoslaviji) bila na zavidnom nivou. Aktuelni Zakon o kulturnim dobrima (1994)[7] nije doneo bitne novine, već je praktično preuzeo odredbe svojih prethodnika. Posebnom odredbom je, pored državnih organa i ustanova, predviđena i obaveza „preduzeća i drugih pravnih lica u toku čijeg rada nastaje registraturski materijal i arhivska građa“ da se o istima staraju. Decidirane zakonske obaveze pravnih lica, kao stvaralaca registraturskog materijala, podrazumevaju „označavanje i datiranje registraturskog materijala i vođenje osnovne evidencije o njemu, čuvanje registraturskog materijala u sređenom i bezbednom stanju, klasifikaciju i arhiviranje registraturskog materijala, kao i odabiranje arhivske građe i izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala u određenim rokovima, a na osnovu pismenog odobrenja nadležnog arhiva“.[8] Iz toga proizilazi obaveza za sve, pa i privredne subjekte kao stvaraoce arhivske građe i registraturskog materijala, da normativno regulišu način kancelarijskog poslovanja, rokove čuvanja registraturskog materijala kao i način zaštite, korišćenja registraturskog materijala i predaje arhivske građe nadležnom arhivu na čuvanje.

Zaštitu arhivske građe stvaralaca privredne delatnosti koji su prestali sa radom, Zakon je regulisao jednim članom, u kome je predvideo da se arhivska građa i registraturski materijal pravnih lica koja su „ukinuta ili su prestala sa radom, smatraju dospelim za preuzimanje, ako niko nije preuzeo njihova prava i obaveze“.[9] Odredbe koje smo naveli nisu specifične za registrature privredne delatnosti niti su izraz osobenosti ekonomskih transformacija i radikalnih promena u kojima se politički i privredni sistem Srbije nalazio od kraja osamdesetih godina 20. veka. Radi se o opštem i načelnom regulisanju zaštite arhivske građe i registraturskog materijala u postupku njihovog nastajanja.

Zbog toga je važno da sagledamo da li i na koji način ovo pitanje obrađuju zakonski propisi koji regulišu status i delokrug rada privrednih subjekata kao stvaralaca arhivske građe. Zakonski okvir rada pravnih lica privredne delatnosti u Srbiji danas predstavlja *Zakon o privrednim društvima*.[10] Osnivanje privrednih društava i preduzetnika, upravljanje društvima, prava i obaveze osnivača, ortaka, članova i akcionara, povezivanje i reorganizacija (statusne promene i promene pravne forme privrednih društava, njihove reorganizacije ili povezivanja sa drugim privrednim društvom), prestanak preduzetnika i likvidacija privrednih društava, bitna su pitanja o privrednim registraturama koje reguliše *Zakon o privrednim društvima.* U njemu se predviđa više oblika privrednih društava: ortačka društva, komanditna društva, društva sa ograničenom odgovornošću, akcionarska društva, preduzetnička društva.

7 „Službeni glasnik RS“, br. 71/1994.

8 *Zakon o kulturnim dobrima,* „Službeni glasnik RS“, br. 71/1994.

9 Isto.

10 „Službeni glasnik RS“, br. 36/2011., 99/2011.

Odeljci 12. i 16. Zakona, pod nazivom „Akti i dokumenta društva“, sadrži odredbe o čuvanju dokumenata u privrednim subjektima. Njima su precizirane kategorije dokumenata koje nastaju radom privrednih društava, način i rokovi njihovog čuvanja. Tako je društvo sa ograničenom odgovornošću dužno da osnivački akt i ugovor članova društva čuva trajno, dok se u slučaju akcionarskog društva trajno čuvaju „osnivački akt i sve njegove izmene“. Sva druga dokumenta iz rada ovih privrednih subjekata, predviđena Zakonom, čuvaju se „najmanje pet godina, a po isteku tog roka čuvaju se u skladu sa propisima o arhivskoj građi“.[11] Činjenica da je predmetni Zakon uvažio propise o arhivskoj građi, posredno stavljajući privrednim subjektima obavezu da se upoznaju i pridržavaju istih u tretmanu svoje poslovne dokumentacije, ohrabruje u nastojanju arhivskih ustanova da zaštite arhivsku građu i registraturski materijal ovih stvaralaca pre nego što dođe do njenog eventualnog propadanja ili uništenja.

Međutim, nailazimo na zakonske i stručne nedoumice. Naime, poslovna dokumenta, koja prema našem mišljenju imaju svojstvo arhivske građe, privredno društvo je dužno da čuva u svom sedištu „ili u drugim mestima poznatim i dostupnim svim članovima društva“. Postavlja se pitanje kako tumačiti odrednicu da posle isteka predviđenog roka dokumentaciju trajne vrednosti treba čuvati „prema propisima o arhivskoj građi“, a pri tome se ne predviđa njihova predaja nadležnom arhivu kao ustanovi zaštite, već se ista „ostavlja“ u sedištu stvaraoca. Da li to znači devastaciju značaja arhiva, ili se samo nedovoljno poznaje njegova uloga u zaštiti arhivske građe kao kulturnog dobra? Nedorečen zakonski tekst, po našem mišljenju, ostavlja mogućnost za eventualne zloupotrebe, u najmanju ruku, pogrešna tumačenja, od kojih neka mogu biti pogubna za očuvanje arhivske građe.

Zakon o privrednim društvima je utvrdio da „imovinu društva u smislu ovog zakona čini pravo svojine i druga prava koje društvo ima na ulozima ili je steklo poslovanjem“. Da li je imovina privrednog društva samo materijalno i finansijski određena, ili se delom njegove imovine, u širem smislu, smatraju arhivska građa i registraturski materijal, kao izvor za arhivsku građu? Prema našem mišljenju, tu ne bi trebalo da bude dileme, jer arhivska građa u stvari predstavlja imovinu neprocenjive vrednosti, na kojoj se, u određenom smislu, temelji i beleži ne samo pravni promet privrednog subjekta sa trećim licima, sveukupno njegovo poslovanje, već i širi istorijski i društveni interes privrede jednog regiona ili države u celini.

Određena pitanja iz domena rada privrednih društava, posebno statusna, regulisana su *Zakonom o privatizaciji*,[12] preciznije, uslovi i način promene vlasništva društvenog odnosno državnog kapitala jednog pravnog lica, samim tim i njegove statusne promene. U skladu sa odredbama ovog Zakona moguće je privatizovati kapital i imovinu u društvenim preduzećima osnovanim od delova preduzeća u Republici Srbiji, čije je sedište na teritoriji republika bivše SFRJ. Ovde već uočavamo značajnu statusnu promenu na dva nivoa: u pogledu vlasništva i u pogledu sedišta privrednog subjekta, prema kome je utvrđena i teritorijalna nadležnost arhiva u

11 *Zakon o privrednim društvima*, „Službeni glasnik RS“, br. 36/2011.

12 „Službeni glasnik RS“, br. 38/2001., 18/2003., 45/2005., 123/2007., 30/2010.

pogledu zaštite arhivske građe. Zakon je nalagao da privatizacija društvenog kapitala mora biti okončana do kraja 2008. godine, što znači da danas na području Srbije kao stvaraoci arhivske građe i registraturskog materijala postoje privredna društva sa drugačijom strukturom kapitala i organizacijom poslovanja. To dalje uslovljava i drugačije vrste dokumentacije koja nastaje radom ovih stvaralaca. Međutim, pitanje zaštite arhivskog materijala koji je nastao radom pravnih prethodnika današnjih privrednih društava nije „zatvoreno", niti se može dozvoliti nekontrolisano i nepropisno postupanje sa njime.

Za slučaj da nije sprovedena privatizacija odnosno promena vlasništva, nad nekadašnjim društvenim preduzećem obavezan je postupak prinudne likvidacije, što je nešto drugačija situacija, kada se radi o zaštiti arhivske građe. Posebno je predviđena i mogućnost restrukturiranja privrednog subjekta u likvidaciji, što podrazumeva, pored ostalog i statusne promene u preduzeću, oblika organizovanja (kao društvo kapitala), unutrašnje strukture i druge organizacione promene, što sve ima određene implikacije i u oblasti zaštite arhivske građe. Ovaj zakon nije predvideo način zaštite dokumentacije koja je nastala u privrednom preduzeću do momenta otvaranja postupka privatizacije. Izuzetno je Zakonom predviđeno da Agencija za privatizaciju vodi centralni registar, evidenciju udela iz kojih izdaje odgovarajuće potvrde privrednom subjektu u postupku privatizacije na osnovu kojih ovaj može da ostvari određena prava.

Međutim, kao jedna od dužnosti zastupnika kapitala u postupku privatizacije, predviđeno je „preduzimanje neophodne mere za zaštitu imovine subjekta privatizacije"[13]. Ako smo već istakli da arhivsku građu opravdano smatramo delom imovine subjekta privatizacije, tada ćemo zaključiti da je obaveza zastupnika kapitala u našem slučaju da se brine i o arhivskoj građi i registraturskom (dokumentarnom) materijalu koji je nastao ne samo u postupku privatizacije, već i u pravnom licu koje je poslovalo i do otvaranja privatizacije.

Pitanje prestanka rada privrednog subjekta, načelno je regulisano *Zakonom o privrednim društvima*.[14] Kao jedan od načina prestanka privrednog društva (brisanja preduzetnika iz registra), Zakon je predvideo stečaj (bankrotstvo). Stečajem privrednih društava detaljnije se bavi *Zakon o stečajnom postupku*,[15] koji reguliše uslove, način pokretanja, sprovođenje i zaključenje stečajnog postupka. Postupanje sa arhivskom građom i registraturskim materijalom privrednog subjekta u stečaju (stečajnog dužnika), međutim, ni ovim Zakonom nije izričito regulisano. Analognim tumačenjem zakonskih odredaba, poslovna dokumentacija koja nastane radom privrednog subjekta i u ovom slučaju, može se smatrati delom njegove imovine. S toga smo mišljenja da osnov zaštite arhivske građe ovih stvaralaca predstavljaju odredbe Zakona koje se odnose na imovinu stečajnog dužnika, odnosno na obavezu stečajnog upravnika da preduzima „sve neophodne mere za

13 *Zakon o privatizaciji*, „Službeni glasnik RS", br. 38/2001., 30/2010.
14 „Službeni glasnik RS", br. 36/2011.
15 „Službeni glasnik RS", br. 84/2004.

zaštitu imovine stečajnog dužnika".[16] U skladu sa time, zaključićemo da je jedna od dužnosti stečajnih upravnika u postupku stečaja da se stara o arhivskoj građi i registraturskom materijalu nastalom u toku poslovanja stečajnog dužnika, kako do trenutka otvaranja stečaja, tako i u stečajnom postupku. Ozbiljan nedostatak je svakako to što pozitivni zakonski propisi koji regulišu svojinsku transformaciju ili prestanak rada privrednih subjekata, ne tretiraju problem zaštite arhivske građe u celini. Pravne praznine ostavljaju učesnicima navedenih postupaka mogućnost da ne ispunjavaju obaveze u zaštiti arhivske građe, u obimu i kvalitetu koji predviđa *Zakon o kulturnim dobrima*.

Zakonsko ovlašćenje stečajnog upravnika da odredi meru obezbeđenja rešenjem o pokretanju prethodnog stečajnog postupka, a radi „sprečavanja promene imovinskog položaja stečajnog dužnika, odnosno uništavanja poslovne dokumentacije, ako postoji opasnost da će stečajni dužnik otuđiti imovinu odnosno uništiti dokumentaciju do pokretanja stečajnog postupka", predstavlja mogućnost da problem arhivske građe i njene zaštite bude evidentiran u okviru propisa o postupku stečaja i likvidacije privrednih subjekata.

Na osnovu *Zakona o stečajnom postupku*, a po predlogu Agencije za licenciranje stečajnih upravnika, Ministar privrede je 2005. godine doneo *Pravilnik o utvrđivanju nacionalnih standarda za upravljanje stečajnom masom*.[17] Pravilnik sadrži devet standarda, od kojih je deveti posvećen čuvanju poslovne dokumentacije stečajnog dužnika odnosno privrednog društva u stečaju. Prema ovom standardu, stečajni upravnik ima obavezu da poslovnu dokumentaciju stečajnog dužnika i stečajnog postupka „čuva odnosno ne uništava". Posle preuzimanja dokumentacije stečajnog dužnika, stečajni upravnik nastavlja da vodi urednu evidenciju dokumentacije i stara se o njoj u skladu sa „zakonom, drugim propisima i ovim standardom", ali i „čuva poslovnu dokumentaciju" istog u skladu sa „zakonom kojim se uređuje arhivska građa". Po okončanju stečajnog postupka, stečajni upravnik je dužan da preda „državnom arhivu dokumentaciju koja se čuva u skladu sa zakonom kojim se uređuje arhivska građa". Ove propise ističemo jer se u praksi pokazalo da službena lica koja su odgovorna za njihovu primenu to ne čine, a pri tome ne snose nikakve zakonske sankcije.

Na osnovu prethodne, kratke analize pravne regulative, mišljenja smo da važeći *Zakon o kulturnim dobrima,* navedeni specijalizovani zakonski i podzakonski propisi pružaju, skroman, ali ne i potpuno neefikasan, instrumentarij za zaštitu arhivske građe pravnih subjekata u postupku privatizacije ili stečaja odnosno likvidacije. Ovde bismo istakli i pravo aktivne legitimacije arhiva kao ustanova zaštite kulturnih dobara, predviđeno članom 72. *Zakona o kulturnim dobrima*. Pravo aktivne legitimacije predstavlja dopunsku, ali vrlo značajnu, meru zaštite, koja Arhiv stavlja u položaj konačne odgovornosti za procesuiranje lica koja su protivpravno postupala sa arhivskom građom kao kulturnim dobrom, a da prethodno protiv istih lica nadležni državni organ (javni tužilac ili pravobranilac) nije pokrenuo postupak.

16 Isto.

17 „Sužbeni glasnik RS", br. 43/2005.

Navedeni specijalni propisi, diskretno, ili samo načelno odnosno delimično, „pomažu“ u zaštiti arhivske građe, a uočili smo i da pojedine odredbe nisu u saglasju sa *Zakonom o kulturnim dobrima*. Prema iskustvu Istorijskog arhiva u Požarevcu, takva situacija je dovela do oštećenja ili uništenja značajne arhivske građe nastale radom registratura privredne delatnosti, koje su u jednom periodu predstavljale okosnicu privrednog razvitka, ne samo Braničevskog okruga, već i Srbije u celini. U tom smislu se pretpostavlja da bi buduća zakonodavna rešenja zaštite arhivske građe i registraturskog materijala, kao i zakonodavstvo drugih oblasti, morala biti u međusobnom skladu odnosno „razumevanju i poštovanju“, a u cilju zaštite arhivske građe.

Praksa Istorijskog arhiva Požarevac

Pokušali smo da kroz prikaz aktuelnih propisa o zaštiti arhivske građe privredne provenijencije proniknemo dublje u problematiku njenog tretmana u postupku nastajanja kod privrednih subjekata koji se nalaze u procesu ekonomskih, vlasničkih, statusnih promena ili su u postupku prestanka rada. Praksa govori da su ovi stvaraoci u toku „tranzicionih promena“ suočeni sa ozbiljnim problemom u zaštiti svoje poslovne dokumentacije, odnosno dokumentacije nastale u periodu rada privrednog preduzeća čiju su imovinu otkupili, koje je promenilo vlasničku strukturu, ili se integrisalo u veći privredni sistem.

Šta činiti u takvim slučajevima, često je pitanje „na terenu“. Vazda je prisutan skoro neprijateljski stav novih vlasnika nekadašnjih društvenih preduzeća prema arhivskim ustanovama. Pokušaj stručne službe zaštite arhivske građe kod stvaralaca da ukaže na značaj potpune zaštite, i postupanja sa arhivskom građom koju su preuzeli „sa pažnjom dobrog domaćina“, često nailazi na otpor, jer se smatra da su privatizovana preduzeća - privredna društva danas izvan nadležnosti arhivskih ustanova. Pri tome se zanemaruje činjenica da su država i lokalne samouprave osnovali arhive da vrše zaštitu arhivske građe kao kulturnog dobra.

Pitanje jeste složeno, a nedostatak savremenih zakonskih rešenja u oblasti zaštite kulturnih dobara odnosno arhivske građe, pruža mogućnost za različite manipulacije. Svakako je istina da ne stvaraju sva privredna društva arhivsku građu kao kulturno dobro: nisu svi privredni subjekti od nacionalnog ili regionalnog značaja, niti svojim radom „proizvode“ dokumentarni materijal, kao izvor arhivske građe. Međutim, nije mali broj privrednih subjekata koji su značajno obeležili jedan istorijski trenutak u regionalnoj ili nacionalnoj istoriji. S toga smo mišljenja da je prisustvo arhiva obavezno kod zaštite arhivske građe i registraturskog materijala privredne provenijencije, u postupku njihovog nastanka, sa jednakom pažnjom kao što je to u slučaju državnih organa ili javnih službi.

Praksa arhivskih ustanova u ovoj oblasti rada pokazivala je da su različiti razlozi i motivi odlučivali o uvidu u stanje registratura i zaštitu materijala u njima.

Evidentno je da arhivi ne mogu posvetiti podjednaku pažnju svim privrednim registraturama, pored činjenice značaja određenog pravnog subjekta, i zbog disproporcije koja postoji između velikog broja ovih registratura, čestih statusnih promena i likvidacija, posebno malih privrednih preduzeća, ali i stalnog porasta građe u njima kao i objektivnih (ne)mogućnosti arhiva da održava kontakte i vrši njihovu zaštitu, pod istim uslovima. Zbog toga su bili razumljivi razlozi Arhivskog veća Srbije da još 1969. godine donese stručnu Preporuku kriterijuma za izradu lista prioritetnih registratura, koja je imala veliki značaj, jer se „razbilo" dotadašnje shvatanje da sve registrature stvaraju arhivsku građu istog značaja.[18]

Obavljajući svoju nadležnost shodno članu 76. st. 1. tačka 1, 2, 3. *Zakona o kulturnim dobrima*[19] Istorijski Arhiv Požarevac je, u okviru svoje teritorijalne nadležnosti, evidentirao 1504 aktivnih registratura. Od toga, u privrednoj delatnosti ima ukupno 794 registratura, po strukturi privrednih društava sa udeoničkim, akcionarskim ili privatnim kapitalom. Shodno Zakonu o privatizaciji, sva nekadašnja društvena preduzeća su „prošla" kroz postupak privatizacije. Za vreme tranzicionih promena, pojedina preduzeća su ukrupnjavala kapital, pripajala se većim sistemima, menjala svoju organizacionu strukturu. Nekadašnji veliki privredni sistemi, kao što je još uvek Privredno društvo „Termoelektrane i kopovi Kostolac", formirali su svoje „ćerke" firme, koje sada posluju kao samostalna privredna društva. Takav primer su PD „Autotransport" Kostolac, PD „RIO" Kostolac", PD „Prim" Kostolac, PD „Kostolac usluge" Kostolac ili PD „Georad" Drmno.

Sa druge strane, na području teritorijalne nadležnosti Istorijskog arhiva u Požarevcu, ekonomsku transformaciju uspešno su prebrodili nekadašnje DP „Litas" preduzeće za transport putnika Požarevac i Koncern zdrave hrane „Bambi" a.d. Požarevac. Oni danas posluju kao deo velikih privrednih sistema, u kojima dominira privatni kapital. Međutim, ovi privredni subjekti, ili njihovi delovi, i dalje su stvaraoci arhivske građe i registraturskog materijala. U praksi požarevačkog arhiva oni se ističu po savesnom, odgovornom i ozbiljnom odnosu prema svojoj poslovnoj dokumentaciji. Pored stručnog nadzora od strane Arhiva, obavezu uređenosti arhivske građe i registraturskog (dokumentarnog) materijala ovim stvaraocima nameću i propisi standardizacije, jer svi oni su u svoje celokupno poslovanje implementirali međunarodne ISO standarde. To se odnosi kako na oblast svoje osnovne delatnosti, tako i na oblast ljudskih resursa, kancelarijskog poslovanja i arhiviranja poslovne dokumentacije.[20]

Zbog toga ove registrature, na području Braničevskog okruga, uredno izvršavaju svoje obaveze prema arhivskoj građi i registraturskom materijalu. Uz stručnu pomoć spoljne službe Arhiva, one nastoje da adekvatno urede smeštajni prostor arhive, normativno regulištu oblast zaštite registraturskog materijala i vode

18 Petrović, Milić, Zaštita arhivske gradje van arhiva u Srbiji, *Arhivski pregled*, br. 1-2, Beograd 1980., str. 41.

19 „Službeni glasnik RS", br. 71/1994.

20 Istorijski arhiv Požarevac (dalje: IAP), a.f. *Istorijski arhiv Požarevac, 1948.* - , Službene evidencije Odeljenja zaštite arhivske građe van arhiva (spoljna služba) za period 2005.-2012.

propisano kancelarijsko i arhivsko poslovanje. Redovno sređuju arhivsku građu i registraturski materijal, odabiraju arhivsku građu i izlučuju bezvredni registraturski materijal. Tako ovi stvaraoci sprovode zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala u skladu sa nacionalnim, ali i međunarodnim propisma i standardima iz ove oblasti.

Manje reprezentativni pokazatelji odnosa privrednih subjekata prema pisanom materijalu koji nastaje njihovim radom su mala privredna društva, preduzetnici, trgovačke radnje, čija je delatnost od slabijeg značaja za eventualno izučavanje regionalne ili nacionalne privredne istorije. U ovim slučajevima, spoljna služba Istorijskog arhiva u Požarevcu evidentirala je neuređeno i nepotpuno kancelarijsko poslovanje, neadekvatan odnos prema registraturskom materijalu iz koga se odabira arhivska građa, izlučivanje bez saglasnosti Arhiva što je rezultiralo veoma malom količinom sačuvane arhivske građe o ovim subjektima.[21]

Ovde bismo ukazali na najizrazitije probleme u oblasti preventivne zaštite arhivske građe privredne provenijencije u praksi Istorijskog arhiva Požarevac. Prvenstvenu pažnju spoljna služba pridaje kancelarijskom poslovanju u registraturama privredne delatnosti. Kancelarijsko poslovanje se razvijalo uporedo da razvojem državnih organa, organa lokalne vlasti i samouprave, a koreni mu zapravo sežu do prvih godina moderne srpske države. *Uredba o kancelarijskom poslovanju* doneta 1957. godine,[22] koja je važila za područje Jugoslavije, kao i svi kasniji uredbeni propisi o kancelarijskom poslovanju, tretirali su samo državne organe: upravu, sudstvo, javne službe. Ovi su propisi, kao „pomoćna sredstva“ u primeni Zakona, značajno uticali na poboljšanje kvaliteta rada stručnih službi u zaštiti arhivske građe van arhiva. Međutim, otvorena su i neka praktična pitanja, dileme struke, problemi kod zaštite arhivske građe pravnih lica - „nedržavnih“ stvaralaca iste. Iako su, kako navodi M. Petrović, ovi propisi predstavljali „bum“ u arhivskoj praksi, njihova ograničena primena na organe uprave i organe i organizacije koje vrše javna ovlašćenja, ostavila je pravnu prazninu u uređenju kancelarijskog poslovanja nedržavnih registratura.[23]

Da li to praktično znači da nedržavne registrature imaju pravo da sopstveno kancelarijsko poslovanje urede po slobodnom nahođenju, želji, znanju (ili neznanju) bez određenih smernica odnosno uputstava? Da li to znači da je arhivska građa i registraturski materijal koji nastaje radom privrednih stvaralaca manjeg značaja u odnosu na materijal upravnih i sudskih registratura, zbog čega je država nezainteresovana da uredi, ili postavi pravila za uređenje kancelarijskog poslovanja ovih registratura? Takođe, opravdano je pitanje i da li nedostatak bližih uputstava otvara mogućnost stihijnog i nemarnog odnosa registratura privredne delatnosti prema arhivskoj građe i registraturskom materijalu, svojoj poslovnoj dokumentaciji.

Na žalost, arhivska praksa u Srbiji je i danas uskraćena za neka konkretna rešenja po tom pitanju. Osim naznačene zakonske obaveze stvaralaca registraturskog

21 Isto.

22 „Službeni list FNRJ“, br. 50/1957.

23 Petrović, Milić, *nav. delo,* str. 43.

materijala da utvrde „način evidentiranja registraturskog materijala, njegovog čuvanja, klasifikacije i arhiviranja, ako za pojedine organe i organizacije zakonom nije drukčije određeno“, drugih smernica za uređenje kancelarijskog poslovanja registratura koje se ne bave upravnom ili sudskom delatnošću, do sada nije bilo. *Uputstvo o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave*,[24] doneto 1993. godine, kako i sam naziv govori, samo je redakcija Uputstva iz 1970. godine kojim je bilo uređeno kancelarijsko poslovanje državnih organa.

Kakva su dosadašnja iskustva spoljne službe Istorijskog arhiva Požarevac u ovom delu preventivne zaštite? Ona ukazuju na negativne posledice nepostojanja normativne regulative kancelarijskog poslovanja za oblast privrednih delatnosti. Ako znamo da je uređeno kancelarijsko poslovanje u registraturi preduslov dobre zaštite arhivske građe i registraturskog materijala kao izvora za arhivsku građu, mišljenja smo da je naš kritički odnos prema postojećim normativnim okvirima ovog pitanja sasvim opravdan.[25]

Pored toga, tehnološki napredak doveo je do novih medija, nosača informacija, tako da papir više nije jedini oblik na kome nastaje arhivski dokument. Sve veći broj registratura koristi elektronske medije u tekućem poslovanju, obrazujući tako posebnu vrstu elektronske arhive. Zbog toga je zakonodavac predvideo i obavezu stvaralaca arhivske građe da urede način zaštite i korišćenja podataka i dokumenata nastalih u procesu „automatske obrade podataka“. Pravno posmatrano, registrature ovo čine u obliku posebnog Pravilnika, odnosno sve češće Procedure, kako se, u skladu sa međunarodnim standardima kancelarijskog poslovanja, naziva sistem uređenja elektronske arhive, odnosno način elektronskog kancelarijskog poslovanja.[26]

Takođe, ne mali broj registratura, koji je u cilju osavremenjavanja ukupnog poslovanja nabavio računare, mikrofilmsku opremu i savremene laboratorije, snima dokumenta ili prenosi njihove sadržaje na nove medije. Tako se novi mediji efikasno koriste za operativne potrebe, dok originalni dokument, sačinjen na papiru ostaje tamo gde se i nalazio (tavan, podrum), u stanju u kakvom se i do tada nalazio (nesređen, neodabran), a mikrofilmske arhive i razne savremene datoteke otvaraju nove probleme i zadatke arhivima, zahtevajući od njih užurbano prestrojavanje i stručno osposobljavanje za nove obaveze.[27] Zbog toga, spoljna služba Istorijskog arhiva prilikom nalaganja mera zaštite, zahteva da registrature ustroje svoje kancelarijsko poslovanje, kao i način elektronske i automatske obrade podataka.[28] Jedna od mera zaštite na kojoj spoljna služba Arhiva posebno insistira jeste da svaka registratura privredne delatnosti utvrdi Listu kategorija registraturskog materijala sa

24 „Službeni glasnik RS“, br. 10/1993. i 14/1993.

25 Beuc, Ivan. *Osnovi registrature u teoriji i praksi*, Sremski Karlovci 1973., str. 61-64.

26 IAP, a.f. *Istorijski arhiv Požarevac, 1948.* - , službene evidencije Odeljenja zaštite arhivske građe van arhiva - dosije registrature „Regionalna privredna komora Požarevac“.

27 Giler, Olga. Stanje i problemi zaštite arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva na području SFRJ, *Arhivist*, br. 1-2,1986., str. 23.

28 IAP, a. f. Istorijski arhiv Požarevac, 1948 - , službene evidencije Odeljenja zaštite arhivske građe van arhiva (spoljna služba), godišnji izveštaji o radu, 1980.-2009.

rokovima čuvanja, u formi Pravilnika kao posebno internog akta ili sastavnog dela Pravilnika o kancelarijskom i arhivskom poslovanju.

Stručna praznina u pogledu valorizacije arhivske građe i izdvajanja bezvrednog registraturskog materijala upravo je nastala zbog nedosledne i neozbiljne primene odredaba zakona u pogledu lista kategorija u registraturama koje nisu iz oblasti upravne i državnih struktura. Izrada Liste kategorija sa rokovima čuvanja je obaveza registrature. Pozitivne zakonske propise razumemo u smislu da su sve registrature – stvaraoci i imaoci arhivske građe, bez izuzetaka, obavezni da sačine sopstvenu Listu kategorija. Specifičnosti određenih dokumenata ili određenih institucija u kojima nastaju, kao i perioda u kome su nastali, upućuje nas na veliku opreznost i odgovornost pri konačnom opredeljenju šta sačuvati, a šta uništiti. Otuda naš stav da Listu kategorija radi svaki imalac građe, bez obzira na vrstu delatnosti, ugrađujući u nju sve svoje specifičnosti i osobenosti u odnosu na sličnu ili istu organizaciju po delatnostima, a pogotovu na pravne subjekte iz ostalih delatnosti.[29]

U tom pravcu, spoljna služba Istorijskog arhiva Požarevac prilikom stručnog nadzora u zaštiti arhivske građe i registraturskog materijala nalaže obavezujuće mere registraturama. Rezultat takvog odnosa prema zaštiti van arhiva jeste i pojačano interesovanje registratura da urede sopstveno kancelarijsko poslovanje odnosno da utvrde Listu kategorija sa registraturskim materijalom. Pored registratura opštinskih i gradske uprave u Braničevskom okrugu, Liste kategorija je doneo i značajan broj registratura privredne delatnosti, kao što je na primer Koncern „Bambi“ Banat, a.d, Preduzeće za puteve Požarevac, ili preduzeće „Mesna industija Požarevac“, Požarevac, u stečaju.[30]

Posebna, veoma značajna oblast u preventivnoj zaštiti predstavlja tehničku zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala. Ona pretpostavlja obezbeđen adekvatan samo smeštaj i čuvanje registraturskog materijala, arhiviranih predmeta i akata u arhivima pisarnica odnosno arhivskom depou, u sređenom stanju i na način kojim se obezbeđuje njihova fizička zaštita od uništenja, oštećenja ili nestajanja. U nedostatku preciznijih uputstava, spoljna služba Istorijskog arhiva u Požarevcu, u postupku stručne pomoći registraturama sa svoje teritorijalne nadležnosti, primenjuje pravila tehničke zaštite u skladu sa standardima arhivistike, stručnim uputstvima o tehničkoj zaštiti arhivske građe i registraturskog materijala u arhivskim ustanovama. Pretpostavka je da način na koji se arhivska građa čuva i štiti u depoima istorijskih arhiva može i treba da bude model njene zaštite i u procesu nastanka, odnosno u registraturama.[31]

29 Giler, Olga. *Priručnik za zaštitu arhivske građe van arhiva,* str. 20.
T.R. Schellenberg, *Modern archives, Principles and techniques*, Chicago, 1957, 25.

30 IAP, a. f. *Istorijski arhiv Požarevac, 1948.* - , službene evidencije Odeljenja zaštite arhivske građe van arhiva – dosijea registratura.

31 Радосављевић, Бранка, Петровић, Радмила, *Конзервација и рестаурација архивске и библиотечке грађе*, Београд, 2000., стр. 126-132.

Problem smeštaja arhive kod registratura je u ranijoj praksi požarevačkog arhiva bio izraženiji, jer su privredne registrature mnogo manje pažnje posvećivale ovom pitanju, za razliku od državnih organa i javnih službi kao stvaralaca. U poslednje vreme, „slika na terenu“ je drugačija: nova privredna društva opredeljuju poseban, odgovarajući prostor za arhivski depo, nabavljaju namenske arhivske police i drugu opremu, a svoju dokumentaciju arhiviraju i sređuju u skladu sa stručnim uputstvima nadležne službe Arhiva. Istovremeno, ažurnije se i odgovornije vode Arhivske knjige kao sumarne evidencije celokupne arhivske građe i registraturskog materijala, značajne kako za stvaraoca, tako i za nadležni arhiv. Arhivsku knjigu registratura vodi na osnovu tekućeg kancelarijskog poslovanja, a njen prepis koji se dostavlja arhivu predstavlja izvor informacija o količini građe koja je nastala tokom jedne, protekle godine, sadržaju istorodnih kategorija materijala, smeštaju, fizičkoj sačuvanosti i kompletnosti arhivskog fonda privrednog stvaraoca. Primer dobro uređenog sistema preventivne zaštite arhivske građe i registraturskog materijala u privrednoj delatnosti predstavljaju danas registrature PD „Termoelektrane i kopovi Kostolac“ Kostolac, PD „Preduzeće za puteve Primorje“ Požarevac, PD „Georad“ Drmno ili PD „Autotransport“ Kostolac, kao i Holding kompanija „Bambi Banat“ Beograd i PD „Dunav osiguranje“ Beograd, za organizacione jedinice u Požarevcu.

Jedan od primera dobro uređene arhive privrednih stvaralaca (PD „Primorje Preduzeće za puteve“ Požarevac)

Posebnu oblast rada u zaštiti arhivske građe i registraturskog materijala privrednih stvaralaca predstavljaju registrature koje se nalaze u postupku prestanka svog rada – stečaj ili likvidacija. Kvantitativni elemenat stručnog angažovanja Arhiva u ovoj oblasti uslovljava dinamika i broj privrednih subjekata koji se nalaze u postupku stečaja ili likvidacije. Istorijski arhiv Požarevac je u periodu od

2005. do 2012. godine izvršio stručni nadzor u 32 privredne registrature u stečaju. Dinamiku i broj registratura u ovom delu stručnog rada na terenu, određuje dinamika i procedura otvaranja postupka stečaja u privrednom sektoru. Pravovremenom i stručnom aktivnošću spoljne službe u Arhivu, na području Braničevskog okruga je u navedenom periodu zaštićeno i preuzeto u depo Istorijskog arhiva Požarevac oko 1306 m/1 arhivske građe i registraturskog materijala (kome nije istekao rok čuvanja) privrednih stvaralaca u stečaju.[32]

U postupku vršenja nadzora nad stanjem zaštite arhivske građe i registraturskog materijala registratura u stečaju uočeni su problemi: neadekvatan smeštaj arhivske građe i registraturskog materijala, nepostojanje Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja, neažurno vođenje ili uopšte nepostojanje osnovne evidencije o arhivskoj građi i registraturskom materijalu, nedostatak arhivske građe u okviru više godina ili čak decenija za pojedine registrature, nemaran odnos stečajnih upravnika prema zaštiti arhivske građe stečajnog dužnika. Stiče se utisak da stečajni upravnici odnosno poverenici stečajnog upravnika, ali i stečajne sudije u praksi pridaju veoma mali značaj odredbama Zakona o kulturnim dobrima, ostvarujući kontakt sa Arhivom samo po okončanju stečajnog postupka, sa imperativnim zahtevom za „preuzimanje arhive stečajnog dužnika“, bez prethodno ispoštovane procedure odabiranja arhivske građe, izlučivanja bezvrednog registraturskog materijala i primopredaje arhivske građe.

Postoje slučajevi, kada stečajne sudije nisu ni upoznate sa *Zakonom o kulturnim dobrima* u pogledu zaštite arhivske građe, ili se odnose prema arhivskoj ustanovi kao spremištu koje je dužno da primi u svoje depoe nesređenu i, za predaju, nepripremljenu arhivsku građu. Izrazito negativni su primeri registratura u kojima je za vreme stečajnog postupka uništavana arhivska građa i registraturski materijal, što potvrđuje da se stečajni upravnici prema zaštiti ovog pokretnog kulturnog dobra, u pojedinim slučajevima, odnose krajnje neodgovorno i suprotno utvrđenim im obavezama, prema propisima i standardima koji regulišu tretman arhivske građe u stečaju.

Na primer, u registraturi „Požarevačka banka“ AD Požarevac u stečaju, prilikom stručnog nadzora je konstatovano da nedostaje velika količina značajne arhivske građe i registraturskog materijala nastalog radom iste. Poverenik stečajnog upravnika je zastupao stav da „...stečajne upravnike obavezuje samo *Zakon o stečaju*, računovodstveni propisi i odluke stečajnog sudije...“, što ukazuje na mogućnost da su arhivska građa i registraturski materijal u ovoj registraturi, uništavani u toku stečajnog postupka.[33]

Do sličnih saznanja su stručni radnici spoljne službe došli i prilikom pregleda stanja zaštite arhivske građe i registraturskog materijala u registraturi DOO „Promet“ Veliko Gradište u stečaju. U slučaju ove registrature postoje indicije da je, u saglasnosti sa stečajnim upravnikom, novi vlasnik objekta u kome se nalazilo njeno

32 IAP, a.f. *Istorijski arhiv Požarevac, 1948.-* , službene evidencije o registraturama u postupku stečaja.

33 IAP, a.f. *Istorijski arhiv Požarevac, 1948.-* , službene evidencije o registraturama.

sedište, „izbacio oko 6 tona“ poslovne dokumentacije nastale dugogodišnjim radom ovog trgovinskog preduzeća. Primer fabrike „Industrija kože i proteina“ u stečaju Petrovac na Mlavi, koja je u vreme svoje najveće produkcije svakako raspolagala i značajnom količinom dokumentarnog materijala, a danas, pri kraju stečaja sa jedva oko 70,00 m dužinskih i to uglavnom bezvrednog materijala, govori nam o nemarnom odnosu odgovornih lica u ovom preduzeću prema pisanoj dokumentaciji kao svedočanstvu njegovog postojanja, kako u vreme aktivnog rada tako i u vreme prestanka istog.

Ovi i slični primeri nehata i neodgovornosti prema jednom delu poslovanja i imovine svakog privrednog subjekta, u krajnoj liniji marginalizuju funkciju i značaj Arhiva kao ustanove zaštite kulturnog dobra. Oni uzrokuju nenadoknadivu štetu, jer gubitak, oštećenje ili uništenje arhivske građe, slučajno ili namerno, posebno u postupku stečaja, dovodi do trajnog gubitka pismenih svedočanstava o jednom periodu nacionalne ili regionalne privredne istorije. Istovremeno, otvara se pitanje odgovornosti lica koja su svojim činjenjem ili nečinjenjem dovela do situacije da građa pojedinih stvaralaca privredne delatnosti jednostavno ne postoji.

Iz arhive stvaraoca DOO Promet Veliko Gradište u stečaju

Kako u takvim slučajevima postupa nadležna služba požarevačkog arhiva? U slučaju utvrđenih nedostataka na polju zaštite arhivske građe i registraturskog materijala, isti se konstatuju, pruža se neposredna stručna pomoć i nalažu mere za otklanjanje uočenih nepravilnosti, sa rokovima za njihovo izvršenje. Stručna lica Odeljenja kontinuirano prate realizaciju naloženih mera. Po isteku roka i izostanka informacija iz registratura o otklanjanju utvrđenih nepravilnosti, radi se kontrolni pregled zaštite arhivske građe i registraturskog materijala. Kada se utvrdi da postoje opravdani razlozi, registraturama se produžava rok izvršenja naloženih mera. Na taj način, pre svega preventivnim delovanjem, Arhiv nastoji da obezbedi što veću količinu pravilno zaštićene arhivske građe i registraturskog materijala u privrednim registraturama.

Nije retka pojava da registratura ne sprovede naložene mere u datom roku iz neopravdanih razloga, ne uvažava napor nadležne službe Arhiva ili samovoljno sprovodi mere zaštite kao, na primer, da bez odobrenja Arhiva, izluči i uništi registraturski materijal i arhivsku građu. U tom slučaju Arhiv „aktivira“ zakonsko pravo aktivne legitimacije pokretanjem prekršajnog i krivičnog postupka. Ovo je pravo spoljna služba Arhiva koristila i davne 1967. godine, kada je Opštinskom javnom tužilaštvu u Požarevcu dostavljena prijava protiv tadašnjeg preduzeća „Metalopromet - otkupna stanica u Požarevcu“, zbog otkupa arhive pre nego što je odabrana arhivska građa, ili podneta tužba protiv registrature Zemljoradnička zadruga „Srednjevo” iz Srednjeva jer je „arhivu prodala kao sirovinu“.[34]Arhiv je ovo svoje pravo primenio i u slučaju registrature u stečaju, kada je 2010. godine protiv stvaraoca „Požarevačka banka“ AD Požarevac u stečaju, pokrenuo postupak pred nadležnim organom, sa ciljem da se utvrdi konkretna odgovornost za nepostojanje dela značajne arhivske građe ovog stvaraoca.

Međutim, kao što je to slučaj sa pojedinim aktivnim privrednim subjektima, jedan broj registratura u stečaju obezbedio je i zaštitio svoju arhivsku građu. Stečajni upravnici u ovim registraturama se blagovremeno obraćaju Arhivu, sa zahtevom za pružanje stručne pomoći oko zaštite arhivske građe i registraturskog materijala nastalog radom registrature do otvaranja postupka stečaja, ali i one nastale u toku stečaja. Na primer, u registraturi „Mesna industrija Požarevac“ u stečaju, zahvaljujući doslednom poštovanju zakonskih propisa i odgovornom radu organa u toku stečaja, sačuvana je značajna arhivska građa o počecima rada ovog privrednog preduzeća, odnosno o razvoju mesne industrije u požarevačkom kraju. Na isti način je sačuvana arhivska građa pojedinih delova nekadašnjeg Agroindustrijskog kombinata u Požarevcu, koji je u periodu posle 1945. godine slovio za giganta poljoprivredne proizvodnje ne samo u Srbiji, već i tadašnjoj Jugoslaviji. Tako su u Arhiv preuzeti arhivski fondovi DP „Centar za živinarstvo“ u stečaju Požarevac, DP „Voćeprodukt“ u stečaju Požarevac, FSH „Stižanka“ u stečaju Požarevac, koji su nekada bili u sastavu AIK-a. Međutim, problem arhivskog fonda Agroindustrijskog kombinata Požarevac, koji je kasnije prerastao u Poljoprivredno-industrijski kombinat još uvek je aktuelan. Naime, preuzeta arhivska građa čini samo mali deo poslovanja ovako velikog privrednog sistema. Usitnjavanjem preduzeća koje je počelo osamdesetih godina 20. veka, primenom Zakona o udruženom radu, u ovom slučaju je dovelo i do rasparčavanja arhivske građe i preuzimanja njenih pojedinih delova od strane novonastalih organizacija udruženog rada. Kako su promene od tada bile višestruke i višeslojne, radikalnije nastavljene i tokom poslednje dve decenije, a u sveukupnim uslovima nedovoljno razvijene spoznaje o značaju arhivskog materijala iz oblasti privrednog sektora, danas smo svedoci toga da upravo u građi ove provenijencije postoji nenadoknadiva praznina.[35]

34 IAP, a.f. *Istorijski arhiv Požarevac, 1948.-* , službene evidencije Odeljenja zaštite arhivske građe van arhiva – dosijea registratura.

35 IAP, a.f. Istorijski arhiv Požarevac, 1948.- , službene evidencije Odeljenja zaštite arhivske građe van arhiva.

Perspektive

Uočili smo da se kvalitetna zaštita arhivske građe obezbeđuje, pre svega, dobrom i potpunom zakonskom regulativom i njenom efikasnom primenom. Arhivsko zakonodavstvo, nesumnjivo, najbolje oslikava, pored razvoja pravnog sistema zaštite i korišćenja arhivske građe, i napredak arhivističke misli. Savremena pravna regulativa, u oblasti zaštite kulturne i istorijske baštine, pretpostavlja stabilnu društvenu svest o potrebi i značaju zaštite arhivske građe kao nezamenjivog multidisciplinarnog naučnog izvora saznanja. Da bi se to postiglo, ali i da bi arhivska struka odgovorila zahtevima vremena u kome se nalazimo, mišljenja smo da prethodno pitanje, istovremeno obaveza, jeste izmena i dopuna pozitivnih zakonskih propisa o zaštiti arhivske građe.

Značaj arhivske građe je, po našem mišljenju, takav da se njen status mora urediti posebnim zakonom. Ne vidimo opravdane razloge dugotrajnom postupku usvajanja predloga Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi u Srbiji, kada je nacrt istog već nekoliko godina pred „vratima“ nadležnih državnih organa.[36] U očekivanju „Godoa“, vreme neumitno prolazi, a arhivska struka u Srbiji, gde naglašavamo preventivnu zaštitu arhivske građe, trpi nenadoknadive posledice.

Kako vidimo zaštitu arhivske građe kod stvaralaca u budućim propisima? Svakako ističemo kao osnovnu preventivnu zaštitnu funkciju arhivske ustanove, koju treba permanentno unaprediti adekvatnim obrazovanjem, kontinuiranim stručnim usavršavanjem i povećanjem broja odgovarajućih stručnih kadrova u arhivima. Mišljenja smo da je daleko iza nas vreme kada su se u arhivima zapošljavali kadrovi sa neodgovarajućom stručnom spremom i obrazovanjem, koja praksa je velikim delom rezultirala devastacijom uloge i značaja arhiva u Srbiji.

Potom smo mišljenja da je novim propisima neophodno decidirano utvrditi prava i obaveze stvaralaca arhivske građe, ali i arhiva u pogledu procesuiranja slučajeva za koje se sumnja da postoji uništavanje, zloupotreba ili nepropisno postupanje sa arhivskom građom njenih stvaralaca ili imalaca. Pravo aktivne legitimacije u pogledu nalaganja i ostvarivanja mera zaštite i korišćenja arhivske građe kao kulturnog dobra, i, u tom smislu pokretanja krivičnog i prekršajnog postupka, koje je arhivima „priznao“ aktuelni *Zakon o kulturnim dobrima*, daje mogućnost da novi propis ovu funkciju arhiva nadogradi u interesu potpunije zaštite arhivske građe.[37] Istovremeno, na ovaj način se otvara i mogućnost određenih upravnih funkcija arhiva, što sve češće predstavlja efikasan „instrument“ da stvaraoci arhivske građe uoče ozbiljnost svojih obaveza i odgovornosti u zaštiti arhivske građe i registraturskog materijala. Mišljenja smo da bi uvođenjem upravnih ingerencija u nadležnost arhivskih ustanova, zaštita arhivske građe kao prvorazrednog istorijskog

36 Nacrt *Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi* Radne grupe Ministarstva kulture Republike Srbije je bio predmet javne rasprave u arhivskim ustanovama u Srbiji još 2009. godine.

37 Grupa autora, *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1977., str. 48. Lekić, Bogdan, *Arhivistika*, Beograd 2006., str. 56.

izvora i kulturnog blaga u privrednim, političkim i socijalnim uslovima u kojima se kao država i narod nalazimo, postala kvalitetnija i efikasnija.

Ne manji značaj pridajemo i edukaciji zaposlenih lica kod stvaralaca arhivske građe o potrebi i načinu njene adekvatne zaštite u postupku nastajanja. Ovde posebno ističemo potrebu za arhivarima, kao odgovornim licima koji sređuju i arhiviraju poslovnu dokumentaciju privrednih subjekata. Savremeno kancelarijsko poslovanje, primena međunarodnih standarda u pogledu arhiviranja i čuvanja arhivske građe i registraturskog (dokumentarnog) materijala, sve aktuelnija elektronska arhiva pretpostavlja i odgovarajuću stručnu osposobljenost administrativnih kadrova u registraturama, kako u smislu informatičke pismenosti tako i u pogledu zaštite arhivskog materijala. Tematski seminari i edukacija stvaralaca, posebno u privrednoj delatnosti, predstavljaju jedan od efikasnih načina da se poboljša preventivna zaštita arhivske građe privredne provenijencije. Takođe smo mišljenja da bi i specijalizovanim propisima koji regulišu rad privrednih subjekata ili, na primer, postupak stečaja, bilo potrebno predvideti obaveznu edukacija stručnih lica koja učestvuju u postupku stečaja (poverenici stečajnog upravnika, stečajni sudija) u pogledu nužnosti očuvanja celovitosti arhivskog fonda nastalog radom određene privredne registrature i zaštite arhivske građe u svemu prema propisima arhivske struke.

Naravno, okosnicu zaštite arhivske građe i registraturskog materijala u procesu njihovog nastanka, kod svih, pa i stvaralaca privredne delatnosti, treba da predstavlja arhivska ustanova. U tom smislu, perspektiva u preventivnoj zaštiti arhivske građe u načelu zavisi od položaja i odnosa države prema arhivima, njihovoj ekonomskoj utemeljenosti i primeni savremenih tendencija u arhivističkoj struci i pozitivnoj razvojnoj politici u pogledu potrebe i značaja očuvanja arhivske građe kao dela kulturne baštine jednog naroda i države, koje predstavlja svojevrsno „svedočanstvo prošlosti i zalog budućnosti“.

Zaključak

Političke, ekonomske i društvene promene koje su se u Srbiji, kao i u okvirima ostalih pravnih naslednica nekadašnje jugoslovenske države, dogodile u poslednjih 25 godina, uslovile su otvaranje značajnih pitanja u oblasti zaštite arhivske građe i registraturskog (dokumentarnog) materijala. Ovo se posebno odnosi na preventivnu zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala privrednih stvaralaca, jer su suštinske ekonomske promene, oličene u opšteprihvaćenom terminu – tranzicija, najočiglednije u domenu ekonomskih odnosa. S toga je posebno aktuelna zaštita istorijski vredne dokumentacije koja nastaje radom privrednih stvaralaca, jer ona ne svedoči samo o individualnom razvitku privrednog subjekta kao stvaraoca, već ima regionalni, često i nacionalni značaj za izučavanja privrednih kretanja.

Pretpostavka dobre preventivne zaštite arhivske građe privrednih subjekata pre svega je adekvatna normativna regulativa, kako u oblasti arhivske delatnosti tako

i u domenu specijalnih propisa o osnivanju, radu ili prestanku privrednih subjekata. U aktulenoj arhivskoj praksi u Srbiji primenjuje se još uvek *Zakon o kulturnim dobrima* iz 1994. godine, čija rešenja treba inovirati i uskladiti sa savremenim arhivističkim tendencijama. S toga su značajna očekivanja na strani budućeg *Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti u Republici Srbiji*, koji je već duže vreme u postupku donošenja.

Posebni propisi koji regulišu rad privrednih subjekata takođe su malo prostora posvetili tretmanu arhivske građe ovih stvaralaca. Posebno smo istakli negativne posledice kod privrednih subjekata u stečaju, gde je praksa Istorijskog arhiva u Požarevcu zabeležila značajna oštećenja ili gubitke arhivske građe ovog porekla. Pozitivni propisi nas dovode u sumnju u pogledu zainteresovanosti države za očuvanje arhivske građe privredne provenijencije: na primer, nedostatak regulative kancelarijskog poslovanja kod privrednog sektora, ostavlja mogućnost da se neadekvatnim postupanjem sa arhivskom građom i dokumentarnim materijalom zauvek izgube značajna svedočanstva o značajnim privrednim subjektima na regionalnom ili državnom nivou.

Primena međunarodnih stručnih standarda u oblasti arhivskog poslovanja neminovno utiče i na promenu odnosa prema zaštiti arhivske građe. Praksa Istorijskog arhiva Požarevac poslednjih godina pokazuje, da, nasuprot negativnim primerima neodgovornog odnosa prema sopstvenoj dokumentaciji pojedinih privrednih subjekata, sve više novih privrednih društava pridaje značaj uređenoj arhivi, implementira procedure ISO standarda u oblasti kancelarijskog i arhivskog poslovanja, stara se o pravilnom čuvanju, sređivanju, izlučivanju bezvrednog registraturskog materijala i odabiranju arhivske građe, sprovodi propisanu tehničku zaštitu građe u svom prostoru.

U procesu preventivne zaštite registraturskog materijala, koju smatramo osnovom za dalju zaštitu arhivske građe, značajna je uloga arhivske ustanove. Blagovremenom stručnom pomoći, efikasnom primenom prava aktivne legitimacije u pogledu nalaganja mera zaštite i nadzorom nad njihovom primenom, na području teritorijalne nadležnosti Arhiva u Požarevcu zaštićeno je, na terenu i u arhivu, više od 1.500 dužnih metara arhivske građe i registraturskog materijala privrednog porekla. Iskustva Istorijskog arhiva u Požarevcu koja smo u radu pokušali da prikažemo, a imajući u vidu uporedna istraživanja prakse drugih regionalnih arhiva u Srbiji, mogu nam pružiti relevantna saznanja o dometima, potrebama i budućem razvoju arhivske službe na ovim područjima, kada je u pitanju preventivna zaštita arhivske građe ne samo privrednih stvaralaca, već i druge provenijencije.

Conclusion

Political, economic and social changes that took place in Serbia, as well as within other legal successor of the former Yugoslav state, occurred in the last 25 years, have caused significant open issues in the field of archives and registry (documentary) material. This is particularly true when it comes to preventive protection of archives

and business creators' registration materials, because substantial economic changes embodied in the generally accepted term - transition, most notably in the area of economic relations. It is therefore particularly appropriate protection of historically valuable documents produced by the moving business creators, because it does not only testify of the individual development of the subject as a creator, but has a regional and often national significance for the study of economic trends.

The presumption of good preventive care of archive businesses primarily an adequate legal and regulatory environment, both in the field of archival activities and in the field of special regulations on the establishment, operation and termination of businesses. In current archival practices applied in Serbia is still the Law on Cultural Goods in 1994, whose decisions must innovate and adapt to modern archival tendencies. This is why, the considerable expectations on the side of the future Law on archives and archival activities in the Republic of Serbia, which is a long time in the making, are important.

Special regulations governing the operation of business entities also have a little space dedicated to the treatment of archives of the creators. In particular, we highlight the negative consequences of economic entities in bankruptcy where the practice of Historical Archives in Pozarevac recorded significant damage or loss of archives of origin. Positive regulation lead us in doubt as to the interest of the state to preserve the archives of economic origin: for example, the lack of regulation of office management in the business sector, leaving the possibility that inadequate management of archives and documentary material forever loses important testimonies of key business entities at the regional or state level.

The application of international standards in the area of archival operations inevitably affects the change of attitude towards the conservation of archives. The practice of Historical Archives Pozarevac recently showed that, in contrast to the negative examples of irresponsible behavior to its own documentation of individual businesses, more and more new companies are very important, archive-constituted, implement procedures ISSO standards in the field of office and archive operations, ensure the proper preservation, arrangement, excretion worthless registration materials and selection of archival materials, implements prescribed physical security holdings in its territory.

In the process of registration materials preventive care, we consider the basis for the further protection of archives, a significant role of archival institutions. With timely medical assistance, the effective enforcement of the law of standing in terms of ordering measures and monitoring their application, in the territorial jurisdiction of the Archives of Pozarevac is protected on the field and in the archives, over 1,500 linear meters of archives and registration materials of the origin. Experience of Historic Archives in Pozarevac which we have attempted to show, and given the comparative research practices of other regional archives in Serbia, can provide us with relevant information about the scope, needs and future development of archival services in these areas, when it comes to preventive care archives not only commercial artists, but also of the same origin.

Dr. Aco ANGELOVSKI
Državni arhiv R. Makedonije

KLASIFIKACIJSKA ŠEMA STEČAJNIH I LIKVIDIRANIH ORGANIZACIJA PRUZETIH U DRŽAVNI ARHIV REPUBLIKE MAKEDONIJE U PERIODU 1990. – 2010. I SUDBINA NEPREUZETE DOKUMENTACIJE STEČAJNIH I LIKVIDIRANIH ORGANIZACIJA U SKLADU SA NOVIM ZAKONOM O ARHIVSKOM MATERIJALU

Abstrakt: *Autor u tekstu ukratko sublimira određena stanja koja su dovela do stečaja i likvidacija određenih privrednih organizacija u Republici Makedoniji. Prvi put radi se klasifikacijska šema: po djelatnostima, arhivskim fondovima i količini pruzete dokumentacije imalaca u stečaju i likvidacija za navedeni period.*

Iako se stiče utisak da se radi o ogromnim količinama preuzetog materijala, ovo je samo mali dio od mnogobrojnih organizacija koje su otišle u stečaj i likvidaciju, dok se dokumentaciji ostalih gubi svaki trag i nada da će nekada biti preuzeta i zaštićena. Sa željom da se izađe u susret uposlenima bio je preuzet dokumentarni materijal sa dužim rokovima čuvanja, čime je ogroman dio slobodnog prostora u depoima bio popunjen.

Donošenjem Zakona o arhivskom materijalu ne pruža se mnogo mogućnosti za ovaj akutni problem i ne nudi odgovarajuće rješenje. Arhiv se oslobodio pritiska stranaka, ali nije odgovorio na pitanje šta će se desiti sa ovom dokumentacijom, koja institucija će je preuzeti i na koji način će se regulirati. Možda je vrijeme za novu pravnu regulativu i novi zakon.

Ključne riječi: *Klasifikacijska šema, arhivski i dokumentarni materijal, dokumentacija, fondovi, stečajne i likvidirane organizacije, pravna regulativa.*

Abstract: *The author briefly summarizes the specific conditions that led to the bankruptcy and liquidation of certain economic organizations in the Republic of Macedonia. The first time it is a classification scheme: Activities, archival holdings and the amount of documentation provides holders in bankruptcy and liquidation for the specified period.*

Although there is an impression that it is a huge amount of aquired material, this is only a small part of the many organizations that have gone into bankruptcy and liquidation, while the documentation of other unaccounted for and hopes to be taken once and protected. With a desire to go out to meet the employees was taken documentary material with longer storage periods, which is a huge part of the free space in the depots was completed.

The adoption of the archival material does not provide a lot of opportunities for this acute problem, and does not offer an appropriate solution. Archives are free of pressure, but did not answer the question of what will happen with this documentation, which institutions will take and how it will be regulated. Maybe it's time for a new legal regulations and new legislation.

Keywords: *Classification scheme, archival and documentary material, documentation, funds, bankruptcy and liquidated organizations, legal regulations.*

Uvod

Društvenim promjenama u oblasti ekonomskih odnosa u Republici Makedoniji, sa privatizacijom društvene svojine, promijenio se vlasnik imovine, a time i odnos prema zaštiti arhivskog i dokumentarnog materijala. Tranzicija je u velikoj mjeri promijenila sudbinu privrednih aktivnosti preduzeća.

Novonastala situacija doprinijela je da dio organizacija ode u stečaj i likvidaciju, čime je nastala jedna haotična situacija. Svi pokušaji da se to normalizuje i uspješno riješi teško su se provodili iz razloga što nije bio reguliran pravni položaj arhiva u novonastalim uslovima. Država nije više imala interes da vodi brigu o dokumentaciji nastaloj u prethodnom periodu.

Očekivano dosljedno provođenje zakonodavstva pokazalo se kao nedovoljno i neproduktivno. Zaštita dokumentacije bila je prepuštena pojedincima koji nisu bili zainteresirani za istu. Tendencija ovih lica, kao i određenih pravnih lica bila je da ne postupaju u skladu sa normativnim aktima za zaštitu ove vrste dokumentacije. Oni su se jedino interesirali samo za dokumentaciju sa kojom su postali vlasnici imovine i objekata. Ranija „stara" dokumentacija samo im je zauzimala prostor, te su se po svaku cijenu trudili da je se oslobode. Za stečajne i likvidacione upravnike, jedina vrijedna dokumentacija bila je ona koja se odnosi na uposlene, dok preostala nema nikakvu vrijednost.

Dokumentacija je ostala zaboravljena po kancelarijama, magacinima, podrumskim i tavanskim prostorijama, prenosila se iz jedne u drugu prostoriju ili se nosila i bacala negdje, kako bi se oslobodile prostorije i objekti za prodaju. Nesavjestan odnos, kao i nekoordinacija i tumačenje propisa za državnu upotrebu, doveli su do toga da se veći dio ove obimne dokumentacije, zauvijek izgubio, a da zato niko ne odgovara, a sve u okviru privatne regulative.

Značaj i status arhivskog materijala nastao u radu novih imalaca u tranziciji

Značaj i status arhivskog materijala kod imalaca u tranziciji (stečaj i likvidacija) regulisan je *Zakonom o arhivskoj građi*[1], iz razloga što novi *Zakon o*

1 „Sl. novine SRM", br. 36/90., „Sl. novine RM", br. 36/95. i 86/2009.

arhivskom materijalu[2], ima drugačiji pristup prema ovom vidu imalaca, o čemu ćemo opširnije govoriti kasnije.

Zaštita, čuvanje i korištenje arhivske građe prema čl. 1a *Zakona o arhivskoj građi*, jeste od javnog interesa i kao dobro od općeg interesa, ima posebno kulturno i historijsko značenje. Ista je posebno zaštićena prema propisima o zaštiti kulturnog naslijeđa (čl. 4). Zaštita arhivske građe i dokumentarnog materijala vrši se neovisno od vremena, mjesta i načina njihovog nastanka, vlasništva i registracije (čl. 3).

Arhivska građa i dokumentarni materijal koji su nastali u radu državnih organa, javnih službi, javnih preduzeća i organa lokalne samouprave (državni organi, preduzeća i druga pravna lica), prema čl. 6 jesu vlasništvo Države.

U ovom Zakonu, glava III (u članovima 28, 29 i 30) – prava i obaveze imalaca dokumentarnog materijala i arhivske građe date su obaveze imalaca. Pored ostalih navest ćemo samo neke: vrši i provodi način prijema, pregledanje i raspoređivanje dokumentarnog materijala, obilježava, datira i vodi osnovnu evidenciju, vrši administrativno-tehničku obradu, na vrijeme vraća završene predmete, njihovo klasificiranje, izrađuje i dostavlja arhivu Plan arhivskih oznaka, Listu arhivske građe i Listu dokumentarnog materijala, dostavlja na uvid stanje materijala, obezbjeđuje uslove čuvanja, poduzima posebne mjere zaštite u uslovima rata i vanrednim uslovima, pedaje arhivsku građu u arhiv.

Prema čl. 27 imalac ima pravo da čuva i štiti materijal u izvornom i bezbjednom stanju, koristi materijal, stručnu pomoć, bez novčane naknade u pogledu zaštite, čuvanja i korištenja.

Radi zaštite arhivske građe i trajnog čuvanja imaoci (državni organi, preduzeća i druga pravna lica) predaju građu nadležnom arhivu izvorno, kompletnu i u sređenom stanju sa popisom i opisom arhivske građe, smještenu u kutijama, nakon prethodne provjere njenog stanja i evidencije za istu.

Uslovi čuvanja dokumentacije kod imalaca u stečaju i likvidaciji

Promjene koje su nastale u R. Makedoniji, u periodu 1990. – 2010. godine, odrazile su se i na ekonomski i privredni život u zemlji. Rezultat toga je privatizacija društvenih preduzeća, odnosno promjena vlasništva imovine i kapitala, a pojavio se i problem zaštite arhivske građe kod imalaca. To proizilazi iz činjenice što je u mnogim privrednim organizacijama bio uveden stečaj i likvidacioni postupak. Čuvanje i zaštita arhivske građe bila je prepuštena stečajnim i likvidacionim upravnicima čija je preokupacija bila fokusirana u finansijskom segmentu (izmirivanje obaveza prema povjeriocima i doprinosima zaposlenih), dok je čuvanju i zaštiti arhivske građe davan sekundaran karakter.

Prilikom privatizacije društvenog kapitala, nedovoljno se poštovala pravna regulativa što je rezultiralo da se nije obezbijedio adekvatan prostor za čuvanje i zaštitu arhivske građe, kao i njeno sređivanje i vođenje prepisa evidencija u skladu sa važećim propisima.

2 „Sl. novine RM“, br. 95/2012.

Po pravilu dokumentacija je bila smještana svugdje, a najviše u neodgovarajućim uslovima – prostorijama, obično u magacine, hodnike, tavanske i podrumske prostorije i garaže.

Čuvanje i zaštita arhivske građe i dokumentarnog materijala najviše je zavisila od stručne osposobljenosti uposlenika koji su radili na ovim poslovima, odnosno od njihove dobre volje. Uvijek je bio problem sa prostorom za smještaj i velika prepreka da arhivi ne izvršavaju svoju zakonsku obavezu preuzimanja sređene i evidentirane arhivske građe starije od 20 godina. Ovakva situacija je dodatno bila pogoršana i lošom saradnjom i neodgovarajućom koordinacijom između određenih faktora zaduženih za prevazilaženje ovog, godinama nakupljanog problema.

Postupak i način preuzimanja arhivske građe i dokumentarnog materijala sa dužim rokovima čuvanja

Odabiranje i evidentiranje arhivske građe, odnosno obaveza predaje arhivske građe nadležnom Državnom arhivu i njegovim odjeljenjima regulisani su u čl. 16, odnosno čl. 13. *Zakona o arhivskoj građi*, kao i čl. 37 *Uredbe*[3] i glava X t. 73 *Uputstva*[4], gdje se vidi da se arhivska građa predaje arhivu izvorno, kompletna i u sređenom stanju sa popisom i opisom arhivske građe na način i utvrđenim rokovima sporazumno između imaoca građe i arhiva.

Rok za predaju arhivske građe koja je vlasništvo R. Makedonije ne može biti duži od 20 godina od njenog nastanka.

Kod primopredaje arhivske građe sačinjava se zapisnik koji sadrži sljedeće elemente: naziv imaoca, granične godine predate arhivske građe, datum i mjesto predaje, kratak sadržaj arhivske građe, količina arhivske građe (arhivske kutije i knjige), fizičko stanje arhivske građe, rokovi, način i uslovi za korištenje građe i zabilješka o kompletnosti arhivske građe koja se predaje, a čiji sastavni dio je popis i opis građe.

Obaveza predaje arhivske građe bila je stavljena na margine aktivnosti stečajnih i likvidacionih upravnika.

Za ovakvo nepovoljno stanje, između ostalog, bismo izdvojili sljedeće segmente: izostanak koordinacije između nadležnog suda, stečajnog (likvidacionog) upravnika i Državnog arhiva sa aspekta da se na vrijeme ne informiše o otvaranju stečaja ili likvidacionog postupka, česte promjene kod imenovanja i razrješenja stečajnih i likvidacionih upravnika u okviru jedne organizacije, imenovanje jednog stečajnog ili likvidacionog upravnika za više stečajnih ili likvidacionih organizacija bez da se prethodno izvrši postupak njihovog zatvaranja (zaključenja), kao i oslobađanje stečajnog i likvidacionog upravnika po okončanju postupka od obaveze i odgovornosti za nepredatu arhivsku građu nadležnom arhivu.

3 *Uredba o kancelarijskom i arhivskom poslovanju*,„Sl. novine RM“, br. 58/96.

4 *Uputstvo o načinu i tehnici postupanja sa dokumentarnim materijalom i arhivskom građom kod kancelarijskog i arhivskog poslovanja*, „Sl. novine RM“, br. 60/97.

Na ovaj način, često puta, arhiv je bio doveden pred svršen čin. Između ostalog, ovo proizilazi iz činjenice da obaveze stečajnih i likvidacionih upravnika oko predaje arhivske građe nadležnom arhivu su neprecizne i nedorečene.

Način i tok postupka predaje arhivske građe po okončanju određenog stečaja ili likvidacije nisu bili dovoljno razrađeni i precizirani u odgovarajućim propisima. I u starim propisima, kako od ranije savezne države[5], tako i u republičkim[6], ova problematika bila je fragmentarno tretirana.

U republičkom Zakonu ova problematika se tretira samo u nekoliko rečenica i to u članu 26., gdje su nabrojane obaveze stečajnog upravnika. U tačci 12 se kaže: „Stečajni upravnik je obavezan lično da ažurira posao oko odabiranja i evidentiranja arhivske građe i preda nadležnom arhivu".

S druge strane, u novom *Zakonu o stečaju*[7], u glavi V – Okončanje stečajnog postupka – rješenje o zaključivanju stečajnog postupka, u čl. 200 stav 5 tačka 2 kaže se: „da sredi arhivsku građu, u skladu sa Zakonom o arhivskoj građi i da arhivsku građu izvorno, kompletnu i u sređenom stanju sa popisom i opisom, kao i dokumentarnim materijalom sa dužim rokovima čuvanja (platne liste, EVT 2 kartoni, obrasce M 4, prijave i odjave uposlenika) da ih preda Državnom arhivu RM".

Činjenica je da od velikog broja okončanih stečajnih i likvidacionih postupaka arhivska građa nije predata arhivima. Ono što je predato najčešće je u fragmentarnom stanju. Predata dokumentacija u najvećem dijelu nije arhivska građa već dokumentaran materijal sa dužim rokovima čuvanja i to samo određena dokumenta, rijetko cjelovita i kompletna (dosijea uposlenih, prijave i odjave, platne liste, kartoni plata EVT 2 i obrasci M 4).

Negativan pristup pojedinih upravnika, kao i nedovoljno stručna obučenost i edukacija, kao i nedostatak motivacije za rad, imat će dalekosežne negativne posljedice na stanje i zaštitu dokumentacije. Tretman i status zaposlenika u arhivama kod imalaca ostao je nepromijenjen. Nikada nisu bili cijenjeni i vrednovani. Isto tako, postoje i određene nedorečenosti i neodgovarajuća pravna regulativa (Zakon o stečaju, Zakon o poreznom postupku, djelovodnik sudova i dr.) gdje pristup i vrednovanje istih dokumenata je različito. Sve to ide u prilog donošenju istih pravnih regulativa, kojim treba da se razriješe određene dileme i godinama nagomilani problemi.

Nažalost, sve gore rečeno dovelo je do uništenja i nestanka velikog dijela dokumentacije koju je trebalo predati u arhive, te po okončanju postupka, mnogi imaoci, nisu predali dokumentaciju i tako joj se gubi svaki trag.

5 *Zakon o prisilnom poravnjanju, stečaj i likvidacija,* „Sl. list SFRJ", br. 84/89.
6 *Zakon o stečaju*, Sl. novine RM", br. 55/97.
7 *Zakon o stečaju*, „Sl. novine RM", br. 34/2006., 126/2006., 84/2007., i 47/2011.

Pregled preuzetih stečajnih i likvidiranih organizacija u Državni arhiv R. Makedonije

- korelacija arhivskog i dokumentarnog materijala sa dužim rokovima čuvanja
- klasifikacijska šema arhivskih fondova i preuzete dokumentacije po djelatnostima

Neovisno od cjelokupne situacije s kojom smo suočeni, ipak nepobitna je činjenica da uposleni u Državnom arhivu R. Makedonije kao i Odjel za inspekcijski nadzor i zaštitu arhivske građe kod imalaca uložili su velik trud kako bi preuzeli velik dio dokumentacije u tranziji (stečaj i likvidacija) i na taj način istu su adekvatno zaštitili. Ostaje prisutna dilema jesmo li bili dovoljno uporni, prisutni i uticajni, da li smo dovoljno stručno osposobljeni i kada ćemo imati dovoljno slobodnog prostora da sve preuzmemo i zaštitimo.

U periodu od 1990. – 2010. godine u Državnom arhivu R. Makedonije i njegovim odjeljenjima[8] (Bitolj, Veles, Kumanovo, Prilep, Skoplje, Strumica, Tetovo, Ohrid i Štip) preuzeta je dokumentacija od 381 imaoca[9].

Većinom je to dokumentacija iz sedamdesetih godina prošlog vijeka, mada ima dokumentacije određenih fondova i iz 1945. godine. U dva fonda (Odjeljenja iz Štipa) dokumentacija je iz 1942. godine. Na osnovu pregleda lako je vidljivo da skoro 1/3 preuzetih fondova je u Odjeljenju Skoplje. To ne bi trebalo da bude iznenađenje iz razloga što je Skoplje najveći ekonomski, kulturni, politički i privredni centar R. Makedonije.

Naizgled čini se da je preuzeta ogromna dokumentacija, međutim, činjenica je drugačija i poražavajuća. U to vrijeme, u R. Makedoniji uveden je stečajni i likvidacioni postupak u više od 11 000 imaoca[10]. Prema tome, preuzeta je samo „kap u moru“, a ostalo je izgubljeno nepovratno.

Ukupna količina preuzete dokumentacije iznosi: 6.039 knjiga, 13.727 arhivskih kutija, 1.730 fascikli i 710 registratora. Ukoliko se uradi usporedba između preuzetog materijala: 4.094 knjige, 3.876 a/k, 48 fascikli i 13 registratora; i dokumentarni materijal sa dužim rokovima čuvanja: 1.950 knjiga, 9.851 a/k, 1.682 fascikli i 697 registratora; možemo konstatirati da skoro 2/3 dokumentacije nije arhivski materijal. To su, uglavnom, dokumenta iz radnog odnosa (dosijea, platne liste, prijave i odjave, kartoni plate EVT 2 i obrazac M 4). Veći dio arhivskog materijala čine akta o osnivanju, registraciji, i statusnim promjenama, organizacija, integracija, transformacija, normativna akta (pravilnici, statuti, kolektivni ugovori, samoupravni sporazumi, godišnji planovi, programi i izvještaji o radu), godišnji obračuni, godišnji finansijski planovi, zapisnici organa upravljanja i rukovođenja

8 Pregledi su napravljeni na osnovu spiskova dostavljenih od 10 odjeljenja i rukovodilaca Odjela. Neki podaci su korišteni iz Vodiča arhivskih fondova i zbirki u R.M (1994.) za dokumentaciju iz perioda 1981. – 1992. i Vodiča arhivskih fondova i zbirki 10. pojedinačnih odjeljenja, objavljeni 2006. godine. Za dokumentaciju od 1993. – 2005. i na osnovu subjektivne procjene i analize autora teksta.

9 Vidi: Tabela 1.

10 Podaci su dobiveni iz Centralnog registra R. Makedonije.

(samoupravljanja) – Savjet, Zbor, Skupština, Upravni odbor, razne stalne i povremene komisije, djelovodnici, godišnji statistički izvještaji, tehnička dokumentacija (za objekte koji su već srušeni i ne postoje), matične knjige uposlenih, opća prepiska i prepiska u stečaju, knjige i kartice osnovnih sredstava, stambena problematika i sl. Skoro sve knjige koje su preuzete su djelovodnici i matične knjige uposlenih.

Iz klasifikacijske šeme arhivskih fondova po djelatnostima[11] od preuzete dokumentacije[12], koja je urađena na osnovu objavljenih vodiča u dijelu za privredu i bankarstvo gdje pripadaju ovi fondovi, vidi se da za određene djelatnosti nema niti jedan fond (pr. Privredna društva i preduzeća). Najviše imalaca ima iz oblasti trgovine, ugostiteljstva i turizma (139), a potom industrija i rudarstvo (77) i zanatstvo (42). Najmanje ima iz oblasti saobraćaja (13), zadruge (19) i banke i novčani zavodi (9).

Iako je najveći broj fondova iz oblasti trgovine, ugostiteljstva i turizma, količinski najviše dokumentacije ima iz industrije i rudarstva. Ako se uradi usporedba: trgovina, ugostiteljstvo i turizam = 1.142 knjige, 2.614 a/k, 712 fascikli i 282 registratora; a industrija i rudarstvo = 3.068 knjiga, 5.815 a/k, 507 fascikli i 289 registratora; što predstavlja dva puta više arhivskih kutija i tri puta više knjiga.

Iz datog pregleda nije teško izvući zaključak da i sa ovim malim obimom preuzimanje ove vrste dokumentacije u cjelosti se iskoristio i popunio prazan prostor u arhivima. Također, iz pregleda se vidi da dokumentacija najvećih giganata makedonske privrede nije preuzeta u arhive. Pitanje je vremena kada će se zaposleni ovih organizacija suočiti sa problemom rješavanja proteklog radnog odnosa i gdje će naći dokumentaciju?

Zakon o arhivskom materijalu i odnos prema dokumentaciji u stečaju i likvidaciji

Donošenjem *Zakona o arhivskom materijalu* od 26. 7. 2012. godine, prvi put u R. Makedoniji je urađena podjela javnog i privatnog arhivskog i dokumentarnog materijala i izjednačeni su pojmovi arhivska građa i arhivski materijal.

Prema ovom Zakonu arhivski i dokumentarni materijal nastao u radu državnih organa, institucija, javnih ustanova i službi, javnih preduzeća, jedinice lokalne samouprave i gradske uprave Skoplje, trgovačka društva osnovana od države ili u kojma većinski kapital ima država i pravna i fizička lica kojima je Zakon dodijelio javna ovlaštenja (imaoci) predstavlja javni ahivski i dokumentarni materijal i vlasništvo je R. Makedonije (čl. 16) i isti je neotuđiv (čl. 17). Imalac arhivskog i dokumentarnog materijala prema čl. 19 alineja 17 dužan je da preda arhivski materijal Državnom arhivu R. Makedonije u stanju i rokovima utvrđenim ovim Zakonom, što znači da Državni arhiv preuzima javni arhivski materijal na trajno čuvanje (čl. 36).

11 Tabela 2.
12 Tabela 3.

Prestankom sa radom imaoca javnog i dokumentarnog materijala, njihov materijal u izvornom stanju, kompletan, odabran, sređen i evidentiran predaje se imaocu koji preuzima njegova prava i obaveze. Ukoliko imalac nema pravnog nasljednika, odnosno nema imaoca koji bi preuzeo njegova prava i obaveze, javni arhivski i dokumentarni materijal kojem nije istekao rok čuvanja odabran, u evidentiranom i sređenom stanju predaje se Državnom arhivu (čl. 26).

Privatni arhivski i dokumentarni materijal, prema čl. 30 jeste materijal koji je nastao u radu privatnih pravnih i fizičkih lica (imaoca), odnosno je u vlasništvu privatnih pravnih i fizičkih lica.

Dalje, u članu 31 konstatira se da Državni arhiv utvrđuje popis imaoca privatnog arhivskog i dokumentarnog materijala, o kojem će ocijeniti je li od interesa za R. Makedoniju. Tom prilikom se daje mogućnost imaocu (čl. 33) privatnog arhivskog i dokumentarnog materijala da isti pokloni, proda ili da na čuvanje trećem licu.

Državni arhiv R. Makedonije preuzima privatni arhivski i dokumentarni materijal putem poklona, otkupa i čuvanja, ukoliko procijeni da je od interesa za Državu (čl. 36). Privatni arhivski materijal ne smije da se otuđi ili na drugi način ustupi stranim fizičkim i pravnim licima.

Zakonom su osnovani i dokumentarni centri (čl. 34) o kojima se kaže da su interesna društva koja vrše zaštitu, čuvanje i korištenje privatnog arhivskog i dokumentarnog materijala.

Dokumentarni centri vrše prijem i privremeno čuvanje privatnog, javnog i dokumentarnog materijala. Ovi centri su obavezni da ispunjavaju određene kadrovske, tehničke i smještajne uslove. Uslove propisuje direktor Državnog arhiva R. Makedonije u ovisnosti od vrste i obima arhivskog i dokumentarnog materijala.

Što se tiče imaoca javnog arhivskog i dokumentarnog materijala nema nikakvih dilema. Jasno i konkretno data su prava i obaveze imaoca i nadležnosti Državnog arhiva.

U odnosu prema imaocima privatnog arhivskog i dokumentarnog materijala ostaju određene dileme i nedorečenosti, kao na primjer: koji su kriteriji koji će biti od interesa za R. Makedoniju njihovi obilasci i preuzimanje dokumentacije, koje će djelatnosti biti, da li će kriterij biti broj uposlenih ili kapital s kojim raspolažu?

Dokumentarni centri, kao interesna društva, će na prvom mjestu imati finansijski aspekt za privremeno čuvanje, zaštitu, sređivanje, evidentiranje i korištenje privatnog arhivskog i dokumentarnog materijala. Koji će biti uslovi za funkcionisanje ovih dokumentarnih centara koje treba da propiše direktor Državnog arhiva kada oni već uveliko rade i funkcionišu!? Šta će se dešavati sa dokumentacijom imaoca u stečaju i likvidaciji, koja se do sada preuzimala u nadležene arhive?

U članu 69 Zakona decidno se kaže: danom stupanja na snagu ovog Zakona prestaje da važi Zakon o arhivskoj građi (citirane službene novine) i riječi: i arhivska građa u izvornom, kompletnom i sređenom stanju, sa popisom i opisom, kao i dokumentarni materijal sa dužim rokovima čuvanja: platne liste, EVT 2 kartoni,

obrazac M 4 i prijave i odjave uposlenih da preda u Državni arhiv RM, čl. 200 stav 5, tačka 2 *Zakona o stečaju* (citirane službene novine).

Iz članova Zakona jasno proizilazi da arhivi više neće preuzimati dokumentaciju od imalaca koji su u stečaju ili likvidaciji.

U prošlom periodu arhivima se obratilo više stečajnih i likvidacionih upravnika sa namjerom da predaju dokumentaciju. Međutim, u skladu sa Zakonom, to više nije obaveza arhiva.

Postavlja se pitanje koja institucija će preuzeti obavezu zaštite ove dokumentacije. Hoćeli to biti Fond penzijskog i invalidskog osiguranja, makar za dokumentaciju iz radnog odnosa ili će se ista skenirati; a šta će se desiti sa drugom dokumentacijom i gdje će završiti?

Isto tako, činjenica je da dokumentarni centri neće preuzeti ovu dokumentaciju iz razloga što se za njeno čuvanje traži finansijska nadoknada, ako znamo da se po okončanju stečajnog i likvidacionog postupka račun zatvara.

Hoće li dokumentacija doživjeti istu sudbinu vrlo pogrešene i pogubne politike iz prethodnog perioda, kada je bar postojao nekakav način njene predaje u nadležni arhiv i ko će za sve to da odgovara?

Ovaj rad nema za cilj da analizira uzroke koji su doveli do ovako nepovoljnog stanja, kako sa aspekta zaštite i statusa dokumentacije kod imaoca, kao i izazova od donošenja novog Zakona o arhivskom materijalu. U tom pravcu nameću se određene preporuke o koje idu u prilog poboljšanju ovog stanja, a to su:

- određivanje institucije koja će da vodi brigu o dokumentaciji imalaca u stečaju i likvidaciji,
- kompletiranje dokumenata iz radnog odnosa za uposlene – njihovo skeniranje i kompletiranje podataka o plaćenim doprinosima,
- iznalaženje načina za uništenje dokumentarnog materijala sa isteklim rokom čuvanja i iznalaženje mogućnosti zaštite ličnih podataka uposlenika od zloupotrebe,
- iznalaženje rješenja za dokumentarni materijal sa dužim rokovima čuvanja koji je smješten u arhivima,
- i na kraju, nakon sagledavanja svih aspekata od donošenja Zakona, možda je vrijeme za donošenje novog Zakona, u kojem će se dobro osmisliti šta da se radi u buduće.

Zaključak

Lijepe želje ne završavaju uvijek dobro. Sa željom da se pomogne uposlenima kod imaoca u stečaju i likvidaciji, a radi ostvarenja prava iz radnog odnosa, nemajući tada možda adekvatan način za rješenje problema, arhiv je preuzeo nadležnosti i ingerencije drugih ovlaštenih institucija. Na početku kada se imalo dovoljno

smještajnog prostora i kada je bio mali priliv zahtjeva pravnih i fizičkih lica, to nije predstavljalo poseban teret. S godinama problem je postupno eskalirao. Prostor se napunio sa nepotrebnim arhivskim materijalom i dokumentarnim materijalom sa dužim rokovima čuvanja, a institucijama nadležnim za ovaj problem (Fond penzijsko invalidskog osiguranja i Fond zdravstvenog i socijalnog osiguranja) bilo je najlakše, da sve zahtjeve, čak i za dokumentaciju imaoca koji još funkcionišu, usmjeravaju u arhiv. Uostalom, u arhivu ne može da nema dokumentacije.

I pored naizgled ogromne količine dokumentacije koja je preuzimana u arhive po ovom osnovu, to je vrlo mali dio od ukupne dokumentacije hiljade imalaca u stečaju i likvidaciji kojima se gubi svaki trag.

Donošenjem *Zakona o arhivskom materijalu* očekivalo se da će se konačno iznaći adekvatno rješenje za ovaj aktuelni problem u arhivima. Na žalost, iako je Zakon donio određene novitete (podjela na javni i privatni arhivski i dokumentarni materijal, elektronski arhivski i dokumentarni materijal, novine u terminima, osnivanje trgovinskih društava i sl.) nije odgovorio na pitanje šta da se radi sa ovom dokumentacijom. Samo sa jednim članom ovog Zakona zatvorili smo sve nade za hiljade zaposlenih koji neće moći da riješe svoj gorljivi problem: o tome jesu li radili ili ne, jesu li im bili uplaćeni doprinosi ili ne. Tačno je to da arhiv nije nadležan da rješava ovaj problem, no, isto tako trebalo je da se kaže da nije trebalo samo da se zatvore vrata nego i da se ponude odgovarajuća mišljenja i rješenja.

Možda, kada se malo poslovi slegnu i na osnovu praktičnih iskustava sa terena, sa drugim relevantnim faktorima u R. Makedoniji zajedno, će se iznaći rješenje za prevazilaženje ovog problema.

Conclusion

Good intentions do not always end well. With a desire to help the employees of the holder into bankruptcy and liquidation, and to achieve labor rights, then perhaps having no adequate way to solve the problem, the archive has taken jurisdiction and powers of other authorized institutions. At the beginning when imalao enough storage space and when he was a small influx of requests legal entities and individuals, it was not a special burden. Over the years the problem has gradually escalated. The space is filled with unnecessary archival footage and documentary material with longer storage periods, and institutions responsible for this problem (Pension and Disability Insurance Fund and the Health and Social Security) was the easiest to all requests, even for documents holder who still operate, channeled into the archive. After all, the archive can not be that there is no documentation.

Despite the seemingly huge amount of documentation that has taken over in the archives on this basis, it is a very small part of the overall documentation thousands holders in bankruptcy and liquidation which is unaccounted for.

The adoption of the archival material was expected to finally find an adequate solution to the current problem in the archives. Unfortunately, although the law has brought some innovations (the distinction between private and public archival and documentary material, electronic archival and documentary material, newspapers in terms of, the establishment of trade associations, etc.) did not answer the question of what to do with this documentation. Only one member of this law we closed all hope for thousands of employees who will not be able to resolve their ardent problem: whether working or not, whether they were paid contributions or not. It is true that the archive is not competent to deal with this problem, but also should have said that should not have been just to close the door, but also to supply the relevant opinions and solutions.

Perhaps, when jobs settle down a bit on the basis of practical experience in the field, with other relevant factors in Macedonia, we will find a solution to the problem.

Tabela 1

PREGLED ARHIVSKIH FONDOVA SA KOLIČINOM DOKUMENTACIJE STEČAJNIH I LIKVIDIRANIH ORGANIZACIJA PREUZETIH U DRŽAVNI ARHIV R. MAKEDONIJE U PERIODU 1990. – 2010. godine

Red. br.	ARHIV	Broj fondova	Granične godine	Ukupna količina preuzete dokumentacije			Arhivski materijal			Dokumentarni materijal sa dužim rokovima čuvanja		
				knjiga	kutija	drugo	knjiga	kutija	drugo	Knjiga	kutija	drugo
1.	DARM-Centralni dio	8	1945.-2007.	96	1073	18 fascik	34	540	/	62	533	18 fascikli
2.	Odjeljenje Bitolj	34	1945.-2010.	1223	1882	21 fscik.	826	647	/	397	1235	21 fascikla
3.	Odjeljenje Velos	38	1947. -2009.	1360	1950	674 reg. 795 fasc.	432	588	25 fasc.	928	1362	674 reg. i 770 fascikli
4.	Odjeljenje Kumanovo	11	1946.-2010.	9	428		/	53	/	9	375	/
5.	Odjeljenje Ohrid	16	1955.-2006.	363	729	322 fasc.	345	243	/	18	549	322 fascikle
6.	Odjeljenje Prilep	61	1945.-2010.	825	1655	310 fasc.	825	364	/	/	1291	310 fascikli
7.	Odjeljenje Skoplje	135	1945.-2009.	1200	2690	135 fasc.	921	616	/	279	2074	135 fascikli
8.	Odjeljenje Strumica	30	1946.-2007.	542	1239	129 fasc.i 36 reg.	542	500	23 fasc.i 13 reg.	/	739	106 fascikli i 23 reg.
9.	Odjeljenje Tetovo	8	1949.-2007.	152	242	/	152	94	/	/	148	/
10.	Odjeljenje Štip	42	1942.-2006.	279	1776	/	22	231	/	257	1545	/

Tabela 2

KLASIFIKACIJSKA ŠEMA ARHIVSKIH FONDOVA PO DJELATNOSTIMA STEČAJNIH I LIKVIDIRANIH ORGANIZACIJA PREUZETIH U DRŽAVNI ARHIV R. MAKEDONIJE U PERIODU 1990. – 2010. godine

Red. br.	ARHIV	Banke i novčani zavodi	Industrija i rudarstvo	Poljoprivreda i šumarstvo	Trgovina, ugostiteljstvo i turizam	Saobraćaj	Zanatstvo	Zadruge	Trgovačka pred. na veliko i malo	Ostali	Ukupno
1	DARM-Centralni dio	3	1	/	/	1	/	/	/	1	6
2	Odjeljenje Bitolj	1	16	2	9	2	/	/	/	4	34
3	Odjeljenje Veles	2	9	6	14	1	/	1	/	/	38
4	Odjeljenje Kumanovo	1	3	/	6	/	/	1	/	/	11
5	Odjeljenje Ohrid	/	1	/	12	/	/	2	/	1	16
6	Odjeljenje Prilep	/	24	6	17	4	3	4	/	3	61
7	Odjeljenje Skoplje	1	7	8	60	2	35	/	12	10	135
8	Odjeljenje Strumica	1	3	9	5	1	3	5	/	3	30
9	Odjeljenje Tetovo	/	1	2	2	/	1	1	/	1	8
10	Odjeljenje Štip	/	12	5	14	2	/	5	/	4	42
	UKUPNO	9	77	38	139	13	42	19	12	32	381

Tabela 3

KLASIFIKACIJSKA ŠEMA PREUZETE DOKUMENTACIJE PO DJELATNOSTIMA STEČAJNIH I LIKVIDIRANIH ORGANIZACIJA U DRŽAVNOM ARHIVU R. MAKEDONIJE ZA PERIOD 1990. – 2010. godina

Red. br.	ARHIV	Banke i novčani zavodi			Industrija i rudarstvo			Poljoprivreda i šumarstvo			Trgovina, ugostiteljstvo i turizam			Saobraćaj			Zanatstvo			Zadruge			Trgovinska pred. na veliko i malo			Ostalo	
		knj.	a/k	dr.	knj.	a/k	dr.	knj.	a/k	dr.	knj.	a/k	dr.	knj.	a/k	dr.	knj.	a/k	dr.	knj.	a/k	dr.	knj.	a/k	dr	a/k	
1	DARM – CENTRALNI DIO	4	714	18 fasc.	62	162		/	/	/	/	/	/	30	131	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/		
2	ODJELJ.BITOLJ		33		729	1208	21 пап	15	132		136	319		244	121	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/		
3	ODJELJ. VELES	37	60	74 fasc. 55 reg.	872	881	160 fasc. 289 reg.	406	325	156 fasc. 21 reg.	348	567	240 fasc. 282 reg.	/	12	/	/	/	/	/	/	3 reg	/	/	/		163 fasc. 27 reg.
4	ODJELJ.KUMANOVO		58		4	183		/	/	/	5	181		/	/	/		/		/	6	/	/	/	/		/
5	ODJELJ.OHRID	/	/	/	67	318		/	/	/	264	376	322 fasc.	/	/	/	/	/	/	17	18	/	/	/	/		/
6	ODJELJ. PRILEP	/	/	/	544	1069	180 fasc.	19	45	6 fasc.	85	302	120 fasc.	9	71	/	95	81	2 fas	5	55		/	/	/		2 fasc.
7	ODJELJ. SKOPLJE		1		617	1035	98 fasc.	35	126		205	493	30 fasc.	7	43		136	621	7 fasc.	/	/	/	78	170	/		
8	ODJELJ. STRUMICA	6	3		62	58	47 fasc. 36 reg.	406	794	64 fasc.	11	66		35	53	17 fasc.	1	12	1 fasc.	7	27		/	/	/		
9	ODJELJ. TETOVO	/	/	/	12	28		108	130		11	57		/	/		3	13		3	4		/		/		
10	ODJELJ. ŠIP	/	/	/	49	870		35	266		77	353		86	167			/		19	81			/	/		
UKUPNO:		47	869	92 fasc. 55 reg.	3068	5815	507 fasc. 289 reg.	1024	1818	226 fasc. 21 reg.	1142	2614	712 fasc. 282 reg.	331	598	17 fasc.	235	727	10 fasc.	51	191	3 reg	78	170			165 fasc. 27 reg.

Jasmina LATINOVIĆ
Istorijski arhiv Kikinda

STANJE I ZAŠTITA REGISTRATURNE GRAĐE IMALACA U TRANZICIJI (stečaj, likvidacija, privatizacija, reforma)

Abstrakt: *Nedovoljno jasna i precizna uputstva, zakonska i podzakonska akta, koja arhivski delatnici mogu koristiti u svom radu, kada je u pitanju stanje i zaštita registraturne građe imalaca u tranziciji, dovode do činjenice da se zaštita na terenu, u registraturama u kojima je otvoren stečajni postupak, likvidacija ili je ostvarena privatizacija „rade od slučaja do slučaja“.*

Ključne reči: *Tranzicija, stečaj, likvidacija, privatizacija, registratura, arhivski delatnici, stručni nadzor.*

Abstract: *Lack of clear and precise instructions, laws and by-laws, which archival agents may use in their work, when it comes to state and protection of current records holders in transition, leading to the fact that the protection on the ground, in agencies where the open bankruptcy, liquidation or privatization was "working on a case-by-case basis."*

Keywords: *Transition, bankruptcy, liquidation, privatization, registry, archival agents, under the expert supervision.*

Uvodne naznake

Postupak tranzicije u svim republikama bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, pa i u Republici Srbiji, u velikoj meri promenio je tokove privrednih aktivnosti preduzeća. Privatizacija, kao opšta pojava s kraja dvadesetog veka, postala je sinonim za proces korenitih promena koje su se odvijale uporedo u svim segmentima jednog društva, promene su bile vidljive u socijalnom, kulturnom, ekonomskom, ali i u društveno-političkom pogledu.

U tranziciji, kao osnovnom procesu transformacije vlasničke strukture državnog u privatno vlasništvo, trebalo je da dođe do značajnih pozitivnih pomaka koji će doprineti promeni svojinskih odnosa u privredi i boljem sveobuhvatnom stanju u društvu u celini. Međutim „*opšta ocena srpske tranzicije je da je ona Republiku Srbiju proizvela u privredno devastiranu, kulturno izmenjenu i socijalno*

pauperizovanu državu. Dvadeset godina traženja pravog modela privatizacije, obeležio je nedostatak dobre volje da se ona i sprovede.“[1]

Kada je u pitanju stanje i zaštita arhivske građe i registraturskog materijala u nastajanju, u registraturama koje se nalaze u postupku stečaja, likvidacije, privatizacije ili reforme bilo koje vrste, arhivisti su prilikom stručnog nadzora nad radom registrature prvo pristupali analizi stvarnog stanja registraturskih jedinica koje se nalaze na terenu a potiču iz perioda pre tranzicionih promena, a potom sačinjavali jasan pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala koji se odnosi na period tranzicionih promena.

Postupci arhivista nad radom registrature koja prethodno nije evidentirana u registar aktivnih registratura nadležnog arhiva

Nameće se pitanje, šta je arhivskim delatnicima činiti, kojim redosledom obaviti stručni nadzor nad radom registrature koja je tokom postojanja promenila vlasničku strukturu ili status? Koje sve korake preduzeti u situaciji kada registratura nije, na primer, evidentirana u registar aktivnih registratura nadležnog arhiva, a nalazi se u procesu stečajnog postupka (likvidicije/reorganizacije)?

Osnovni problem svakako je nepostojanje jedinstvenog uputstva te odgovarajućih propisa koje bi arhivisti i arhivski pomoćnici sledili na terenu. „*Mnoga preduzeća, firme, ustanove kulture, hoteli, ugostiteljski objekti, sportska društva su prestajala da rade, nestajala u vrtlogu tranzicije ili otišla pod stečaj. Promene u firmama donosile su promene u registraturama, odnosno promene u firmama donosile su promene u odnosu prema arhivskoj građi i registraturskom materijalu u registraturama. Tako se iz dana u dan povećavala potreba da se zaposlenim arhivistima u Službi zaštite arhivske građe van arhiva daju uputstva za postupanje u novonastalim okolnostima. Potreba je bila uvećana činjenicom da je nestankom nekadašnje državne zajednice krajem osamdesetih nestalo i arhivsko veće, baš kao i matičnost republičkog arhiva – Arhiva Srbije, te je nestalo pravovremenih i valjanih uputstava i smernica po pitanjima rada arhivista u registraturama.“*[2]

Arhivski delatnici koji rade na poslovima zaštite arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva, su u proteklom periodu na organizovanim tematskim konsultacijama i interaktivnim radionicama izneli zapažanja iz vlastite prakse koja se tiču stanja i zaštite registraturne građe imalaca u tranziciji, te prosledili međusobno pitanja i predloge rešenja za pojedine postupke kako bi došli bliže odgovorima, a rad na terenu ujednačili i sinhronizovali.

Postojeći Zakoni i propisi koji se primenjuju u Republici Srbiji nemaju posebno određene smernice po pitanju prava nadležnih arhiva te obaveza stečajnih

1 Jugoslav Veljkovski, „Problematika zaštite i preuzimanja arhivske građe registratura u stečaju“, *Arhivska praksa,* broj 15, Tuzla 2012., str. 234.

2 Zoran Veljanović, „Arhivi u procesu stečajnog postupka“, *Ex pannonia broj 15 – 16*, Subotica 2012. , str. 88.

upravnika u vezi sa registraturskim materijalom registratura koje se nalaze u procesu stečaja, likvidacije ili reforme.

Pored članova 37 i 38 Zakona o kulturnim dobrima[3] i Zakona o stečaju[4] nema posebne odredbe vezane za obaveze čuvanja i zaštite nastale radom imalaca, a koje proizilaze iz rada stečajnog upravnika/poverenika, odnosno obaveze koje su vezane za rad nadležnog suda koji pokreće stečajni postupak.

Nekoliko pitanja nametnulo se arhivskim delatnicima, koji obavljaju poslove zaštite registraturskog materijala i arhivske građe van arhiva, kao osnov problema u registraturama koje se nalaze u postupku tranzicije:

1. Na koji način se najbrže informisati o pokretanju stečaja u registraturama na području nadležnog arhiva pošto pozitivnim zakonskim propisima ta vrsta obaveze stečajnog upravnika/poverenika prema nadležnom arhivu nije jasno naglašena?
   - ✓ Direktnim angažovanjem arhivista i arhivskih pomoćnika Službe zaštite registraturskog materijala i arhivske građe van arhiva putem internet stranica Narodne banke Srbije, Agencije za privredne registre Republike Srbije, Agencije za privatizaciju, Agencije za stečaj, praćenjem objava u Službenom glasniku Republike Srbije, direktnim obaveštavanjem kod stečajnih sudija, informisanjem sa oglasne table ili tokom stručnog nadzora u nadležnim Privrednim sudovima.[5]
2. Koje su obaveze stečajnog upravnika/poverenika nakon otvaranja stečajnog postupka u registraturi i koji postupci nadležne Službe zaštite registraturskog materijala i arhivske građe van arhiva slede?
   - ✓ Nakon dobijanja obaveštenja o pokretanju stečajnog postupka u registraturi, stupiti u vezu sa stečajnim upravnikom i zakazati stručni nadzor nad radom registrature. Utvrditi stepen sređenosti i

3 „Službeni glasnik R Srbije“ br. 71/94.

Član 37. Državni organi i organizacije, organi jedinica teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, ustanove, preduzeća i druga pravna lica u toku čijeg rada nastaje registraturski materijal dužni su da: 1) označavaju i datiraju registraturski materijal i vode osnovnu evidenciju o njemu; 2) čuvaju registraturski materijal u sređenom i bezbednom stanju; 3) klasifikuju i arhiviraju registraturski materijal i 4) odabiraju arhivsku građu i izlučuju bezvredni registraturski materijal u roku od godine dana isteka utvrđenog roka čuvanja; Izlučeni bezvredni registraturski materijal može se uništiti samo na osnovu pismenog odobrenja nadležnog arhiva.

Član 38. Državni organi i organizacije, organi jedinica teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, ustanove, preduzeća i druga pravna lica utvrđuju: 1) način evidentiranja registraturskog materijala, njegovog čuvanja, klasifikacije i arhiviranja, ako za pojedine organe i organizacije zakonom nije drukčije određeno; 2) liste kategorija registraturskog materijala s rokovima čuvanja i 3) način zaštite korišćenja podataka i dokumenata nastalih u procesu automatske obrade podataka. Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja utvrđuju se u saglasnosti s nadležnim arhivom.

4 „Službeni glasnik R Srbije“, broj 104/2009.

5 Zaključak sa radionice svih arhivista i arhivskih pomoćnika zaposlenih u Službi zaštite registraturskog materijala i arhivske građe van arhiva sa područja AP Vojvodine održane maja 2012. godine u Kikindi, AP Vojvodina, R Srbija. zajednički stav, tom prilikom je bio da bi zakonski trebalo sprovesti nužnost da stečajni upravnik/poverenik dopisom obavesti nadležni arhiv o stečaju koji vodi.

očuvanosti registraturskog materijala i arhivske građe, ustanoviti raspon godina, količinu i drugo. Insistirati na fizičkom obezbeđenju registrature kako bi se sprečilo eventualno dalje propadanje, rasturanje i uništavanje dokumentacije zatečene u tom trenutku u registraturi.

- ✓ Sačiniti Zapisnik o stručnom nadzoru, izdati Rešenje o izvršenju naloženih mera.
- ✓ Ukoliko u registraturi postoji Lista kategorija arhivske građe i registraturskog materijala sa rokovima čuvanja naložiti izdvajanje i popisivanje arhivske građe za primopredaju odnosno izdvajanje i popisivanje registraturskog materijala za izlučivanje ukoliko su registraturske jedinice u sređenom, evidentiranom i zaštićenom stanju.
- ✓ Ukoliko su registraturske jedinice u nesređenom stanju, Lista u registraturi nije blagovremeno usvojena, naložiti njeno usvajanje u skladu sa delatnošću i postupiti u skladu sa prethodno navedenim propisima.[6]

3. Kako se vrši preuzimanje arhivske građe i registraturskog materijala nakon okončanja stečajnog postupka (likvidacije/reorganizacije) registrature?
   - ✓ Nadležni arhiv može preuzeti samo „*odabranu, sređenu i popisanu arhivsku građu kao i registraturski materijal nastao u radu organa, ustanova, preduzeća i drugih pravnih lica koji su ukinuti ili su prestali s radom, smatraju se dospelim za preuzimanje, ako niko nije preuzeo njihova prava i obaveze*“[7]
   - ✓ Stečajni upravnik/poverenik šalje nadležnom arhivu zahtev za prijem registraturskih jedinica koji obuhvata detaljan popis po vrstama, godinama nastanka, jasno izraženu količinu u dužnim metrima te stanje u kom se građa nalazi. Nakon provere, arhivista sačinjava Zapisnik o primopredaji.
   - ✓ Dokumentacija stečajnog upravnika/poverenika preuzima se od strane nadležnog arhiva nakon tri godine od dana okončanja stečajnog postupka u registraturi što je regulisano i Zakonom o stečajnom postupku.
4. Koja zakonska i podzakonska akta predstavljaju pozitivan zakonski okvir u postupku zaštite arhivske građe i registraturskog materijala koje se nalaze u stečaju (likvidaciji, reorganizaciji)?
   - ✓ Zakon o kulturnim dobrima („Sl. glasnik R Srbije“, br. 71/94.)
   - ✓ Zakon o stečaju („Sl. glasnik R Srbije“, br. 104/2009.)

6 Zaključak sa radionice svih arhivista i arhivskih pomoćnika zaposlenih u Službi zaštite registraturskog materijala i arhivske građe van arhiva sa područja AP Vojvodine održane maja 2012. godine u Kikindi, AP Vojvodina, R Srbija.

7 Član 41. *Zakona o kluturnim dobrima*, „Službeni glasnik R Srbije“, br. 71/94.

- ✓ Pravilnik o utvrđivanju nacionalnih standarda u stečajnom postupku („Sl. glasnik R Srbije“, br. 13/2010.)
- ✓ Pravilnik o primopredaji arhivske građe (R Srbija, SAP Vojvodina 1975. g).

Opšti je zaključak međutim, da se ni jedan trenutno važeći zakon niti podzakonski akt, ne bavi detaljnije obavezama stečajnih upravnika/poverenika, kada je u pitanju registraturski materijal i arhivska građa zatečena u registraturi, u kojoj je proglašen stečajni postupak (postupak likvidacije, reorganizacije, privatizacije).[8]

Problem neevidentirane registrature u registru aktivnih registratura nadležnog arhiva

Preuzimanje arhivske građe i registraturskog materijala u registraturama koje nisu bile u evidenciji Registra aktivnih registratura nadležnog arhiva kao što su „Interpromet“ doo u stečaju i „Ceramica unica“ doo u stečaju, privredni subjekti koji su na području Severnobanatskog okruga otvoreni 1989., odnosno 2008. godine, sve radnje i postupci nadležne Službe zaštite registraturskog materijala i arhivske građe van arhiva obavljeni su shodno gore navedenim redosledom.

Stečajni postupak u preduzeću/registraturi „Interpromet“ – u doo otvoren je Rešenjem privrednog suda u Zrenjaninu broj St. 214/2011., od 3. 2. 2012. godine[9], dok je u registraturi „Ceramica unica“ stečaj otvoren Rešenjem istog suda, broj St. 447/2010 od 30. 7. 2010. godine.[10]

Prilog 1

Republika Srbija
PRIVREDNI SUD U ZRENJANINU
Ul. 2 Oktobra 1
Posl. br. **St. 447/2010**
Dana, 30.07.2010. godine

Privredni sud u Zrenjaninu, na sudiji Radmili Radonić, kao stečajnom sudiji, u postupku po predlogu za pokretanje stečajnog postupka nad **„CERAMICA UNICA“ DOO Kikinda**, Put za Crvenku 88, matični broj 08245725, PIB: 100700608, donosi, dana 30.juna 2010. godine sledeće

R E Š E Nj E

Otvara se stečajni postupak nad stečajnim dužnikom **„CERAMICA UNICA“ DOO Kikinda**, Put za Crvenku 88, matični broj 08245725, PIB: 100700608.

Stečajni postupak otvara se na osnovu pravnosnažnog u čl. 11 stav 2 tačka 1 Zakona o stečaju („Sl.glasnik RS“ broj 104/09) obaveštenja da je stečajni dužnik trajno nesposoban za plaćanje.

Za stečajnog upravnika stečajnog dužnika **IMENUJE SE** Đorđe Ostojić iz Kikinde, ul. Ivana Franjo Jukića broj 38.

Poziva se poverioci da u roku od 30 dana od dana objavljivanja oznake o otvaranju stečajnog postupka u Sl. glasniku RS, prijave svoje obraživanje u neobezbeđenom potraživanju, sazivu iz člana 70 Zakona o stečaju (Sl. glasnik RS broj 104/09).

POZIVAJU SE dužnikovi stečajni poverioci da istom roku obave prijavu stečajnog reda.

ZAKAZUJE SE ročište radi razmatranja izveštaja o finansijsko-finansijskom poslovanju stečajnog dužnika – **prvo poverilačko ročište za dan 29.09.2010. godine, na početkom u 9.45 časova**, koje ročište se sazivamo u zgradi ovog suda, u Zrenjaninu, ul. Ul 2. Oktobra broj 1, **u sudnici broj 56/I.**

ZAKAZUJE SE ročište radi ispitivanja potraživanja – **ispitno ročište za dan 08.12.2010. godine, sa početkom u 9.00 časova**, koje ročište se sazivamo u zgradi ovog suda, u Zrenjaninu, ul. Ul 2. Oktobra broj 1, **u sudnici broj 56/I.** (zgrada broj 72).

Oznaka o otvaranju stečajnog postupka, istaknuta je na Oglasnoj tabli Privrednog suda Zrenjanin, dana 30.07.2010 godine.

O b r a z l o ž e n j e

Predlog za otvaranje stečajnog postupka podnela je stečajna poverilac Raiffeisen banka ad Beograd iz Bulevar AVNOJ ad Beograd, sa sporednim prebivalištem ad 33.07.2010 godine. Nakon čl. 10 predviđeno da se zgrada neće obezbeđivanje u roku predviđenog

Republika Srbija
PRIVREDNI SUD U ZRENJANINU
Ul. 2 Oktobra 1
Posl. br. St.214/2011
Dana, 03.02.2012. godine

R E Š E Nj E

OTVARA SE STEČAJ – **POSTUPAK** nad stečajnim dužnikom **INTER PROMET DOO** iz Kikinde, ulica Đorđevićeva 33, matični broj 8177759, PIB: 100500131.

Stečajni postupak otvara se na osnovu pravnosnažnog u čl. 11 stav 2 tačka 1 Zakona o stečaju („Sl.glasnik RS“ broj 104/09) obaveštenja da je stečajni dužnik trajno nesposoban za plaćanje.

Za stečajnog upravnika stečajnog dužnika **IMENUJE SE SVETOZAR SLOBODAN** iz Kikinde, ulica Francuska 98.

Poziva se poverioci da u roku od 30 dana od dana objavljivanja oznake o otvaranju stečajnog postupka u Sl. glasniku RS, prijave svoje obraživanje u neobezbeđenom potraživanju, sazivu iz člana 70 Zakona o stečaju (Sl. glasnik RS broj 104/09).

POZIVAJU SE dužnikovi stečajni poverioci da istom roku obave prijavu stečajnog reda.

ZAKAZUJE SE ročište radi razmatranja izveštaja o finansijsko-finansijskom poslovanju stečajnog dužnika – **PRVO POVERILAČKO ROČIŠTE za dan 09.03.2012. godine, sa početkom u 09:00 časova** koje ročište se sazivamo u zgradi ovog suda, u Zrenjaninu, ul. Ul 2. Oktobra broj 1, **u sobi broj 20.**

ZAKAZUJE SE ročište radi ispitivanja potraživanja – **ISPITNO ROČIŠTE za dan 03.07.2012. godine, sa početkom u 09:00 časova** koje ročište se sazivamo u zgradi ovog suda, u Zrenjaninu, ul. Ul 2. Oktobra broj 1, **u sobi broj 53/I.** (zgrada broj 72).

8 Zaključak sa Radionice arhivista ....

9 Dosije registrature broj 629, omot spisa 2.

10 Dosije registrature broj 632, omot spisa 2.

Nakon Zapisnika o stručnom nadzoru, sačinjenom nad radom ove registrature broj 2/22 od 30. 3. 2012. godine i upisa u Registar aktivnih registratura nadležni su postupili po svim naloženim merama nadležnog Istorijskog arhiva Kikinda. Prema utvrđenom stanju u Zapisniku se između ostalog navodi sledeće:

1. **„Interpromet“ doo u stečaju**, poseduje **Pravilnik** o kancelarijskom poslovanju sa **Listom** kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja i arhivske građe od **22. 3. 2012**. godine, vaš broj akta **097/12 - 01**, koji je usklađen sa Zakonom o kulturnim dobrima („Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 71 / 94).

   Napomena – Registratura nije bila evidentirana u Spoljnoj službi Istorijskog arhiva Kikinda te je to retroaktivno učinila. Poslovanje započinje 1998. godine, kada je na osnovu Rešenja Osnovnog suda udruženog rada Kikinda, broj Fi. 270/89 od 26. 12. 1989. godine osnovano privatno preduzeće pod nazivom Preduzeće „Inter-promet“ za uvoz-izvoz, trgovinu na veliko i malo i usluge u prometu. Stečaj, u ovoj registraturi, otvoren je na osnovu pravosnažnog Rešenja Privrednog suda Zrenjanin broj St. 214/2011 od 3. 2. 2012. g., kojim se otvara stečajni postupak nad stečajnim dužnikom DOO za proizvodnju, trgovinu i usluge „Interpromet“. – Treba napomenuti da se nadležnom Istorijskom arhivu Kikinda obratio stečajni upravnik ove registrature s molbom, da na dalje čuvanje i upotrebu, preda 2 m1 reg. materijala i arhivske građe zbog toga je postupak evidentiranja, u opšti inventarni pregled Spoljne službe Istorijskog arhiva Kikinda, učinjen retroaktivno.
2. Arhivska knjiga u registraturi nije bila ustrojena od njenog osnivanja.

   - U registraturi su nakon otvaranja stečajnog postupka neposredno pre predaje zatečene dokumentacije evidentirali reg. jedinice u arhivsku knjigu.
3. Arhivska knjiga sadrži 22 redna broja. To je prema rečima Irene Galešev, sve od reg. jedinica koje su zatečene u registraturi nakon otvaranja stečajnog postupka nad stečajnim dužnikom.

   - Arhivska knjiga počinje rednim brojem 1 – Devizni izvodi. (2005. g) i završava se rednim brojem 22 – Ugovori, krediti obračun zarada (2010. – 2012. g)
4. Nakon upisa zatečenih reg. jedinica sačinjen je prepis arhivske knjige, od strane administrativnog radnika stečajnog upravnika Irene Galešev, i predat nadležnom Istorijskom arhivu Kikinda.
5. Izlučivanje bezvrednog reg. materijala, u registraturi neće biti obavljeno.
6. Registraturske jedinice, do momenta predaje Istorijskom arhivu Kikinda nalaze se u ormaru kancelarije „Interprometa“ doo u stečaju, u sređenom i popisanom stanju.

7. Prilikom stručnog nadzora ustanovljeno je da su na svim spoljnim omotima registraturskih jedinica, jasno ispisani podaci predviđeni članom 23. Pravilnika o kancelarijskom poslovanju registrature.
8. Iz kancelarija registrature sve reg. jedinice biće predate na čuvanje i dalju upotrebu nadležnom Istorijskom arhivu Kikinda nakon što se sačini Zapisnik o preuzimanju.
9. Trenutna količina registraturskog materijala i arhivske građe, koju poseduje imalac, iznosi oko 2 m¹.

Zahvaljujući brzoj i efikasnoj saradnji Službe zaštite registraturskog materijala i arhivske građe van arhiva Istorijskog arhiva Kikinda kao i stečajnog upravnika ove registrature svi postupci predviđeni Zapisnikom o stručnom nadzoru obavljeni su u veoma kratkom roku.

Izvod iz sadržaja dosijea registrature „Interpromet“ doo u stečaju:

Red. broj	Datum ulaska	Naziv dokumenta
1/1	30.3.2012.	Zapisnik o stručnom nadzoru
2/2	30.3.2012.	Prepiska sa registraturom – Rešenje o osnivanju registrature
3/2	30.3.2012.	Prepiska sa registraturom – Rešenje o otvaranju stečajnog postupka
3/2	02.4.2012.	Pravilnik o kanc.poslovanju sa Listom
4/3	02.4.2012.	Prepis arhivske knjige (1989.-2012.) br. 1-22
5/3	02.4.2012.	Zapisnik o preuzimanju (1989.-2012.) sa Spiskom

Kod registrature “Ceramica unica” doo u stečaju postupci su obavljeni sličnim redosledom i s jednakom efikasnošću kao i kod prethodne registrature. Više od 50 dužnih metara, koliko je evidentirano u registraturi,[11] sada se nalazi na čuvanju i daljoj upotrebi kod nadležnog Istorijskog arhiva Kikinda.

11 Dosije registrature broj 632, Omot spisa 3, Prepis arhivske knjige broj 3/82 od 24. 9. 2012.

Prilog br. 2 - *Naslovna strana Prepisa arhivske knjige broj 3/82 od 24. 9. 2012. g.*

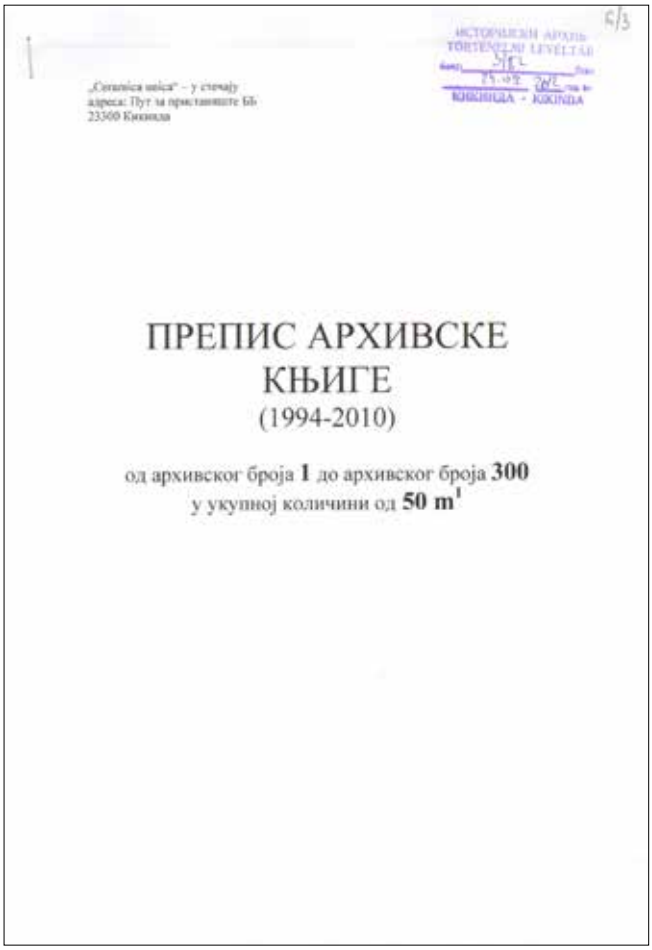

„Сенћанска шећер" – у стечају
адреса: Пут за пристаниште Б6
23300 Кикинда

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ
TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR
KIKINDA - KIKINDA

ПРЕПИС АРХИВСКЕ КЊИГЕ
(1994-2010)

од архивског броја **1** до архивског броја **300**
у укупној количини од **50 m¹**

Zanimljivo je istaći da je prilikom preuzimanja registraturskih jedinica zbog smanjenog kapaciteta smeštajnog prostora nadležnog arhiva učinjen ustupak te je u registraturi ostao registraturski materijal sa rokom čuvanja od pet godina koji će u narednom periodu, od strane registrature, blagovremeno biti izlučen. Dok je arhivska građa sa trajnim rokom čuvanja, kao i one kategorije koje bi prema pozitivnim zakonskim propisima i Listi kategorija arhivske građe i registraturskog materijala sa rokovima čuvanja registrature trebalo čuvati deset godina, predata na dalje čuvanje i upotrebu nadležnom arhivu.

Prilog br. 3 - *Zapisnik o primopredaji arhivske građe broj 10/10 od 10. 9. 2012. g*

7/3

Република Србија
АП Војводина
Историјски архив Кикинда
Трг српских добровољаца 21
Број : 10 / 10
Датум : 10.09.2012.
latinovicka@gmail.com
J.J.

ЗАПИСНИК О ПРИМОПРЕДАЈИ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Датум састављања : *10.09.2012. године.*
Место примопредаје : ***„Ceramica unica" доо у стечају**, Пут за пристаниште 66, Кикинда*
Надлежни архив (назив и адреса): *Историјски архив Кикинда, Трг српских добровољаца 21.*
Имаоц(назив и адреса): *„Ceramica unica" доо у стечају, Пут за пристаниште 66, Кикинда.*
Назив архивског фонда и период у којем је обухваћена преузета грађа:
- *„Ceramica unica" доо*
- *„Ceramica unica" доо у стечају*

Рактон годови архивске грађе која се преузима 1994 – 2010.
Имена чланова комисије: Ирена Гаљешић
Слободан Сударов
Бојан Чолак
Јасмина Латиновић
Налаз комисије: *Регистратурски материјал и архивска грађа се преузимају у регистратурском средњем стању.*
Архивска грађа се састоји од : *Предмети по основном протоколу, Закупни рачун и месечнесечни обрачун, Уговори о основној уметачкој радњи, Лисичи рачун, Уговори о зајму, Печати, М4 пријаве и одјаве радника и друго.*
Количина у дужним метрима: ***18.00** дужна метра.*
Примопредаја је обављена према Пописној листи архивске грађе и регистратурског материјала која је саставни део овог Записника *број 132 – 01/1 од 05. 09. 2012. године.*
Напомена: Са стечајним управником регистратуре, Слободаном Сударовим, договорено је да се преузме архивска грађа у количини од **6.00** дужних метара са трајним роком чувања односно регистратурски материјала у количини од **12.00** дужних метара са роком чувања од 10 година.
Такође, договорено је да регистратурски материјал у количини од **32.00** дужних метара са роком чувања од 5 година остане на даље чување и употребу код стечајног управника са правом шкартирања истог у наличном периоду. Шкартирање ће се обављати у складу са важећим Листом категорија коју регистратура поседује.
Спискови су саставни део овог Записника.

Предавалац архивске грађе
Ирена Гаљешић, дипл. радник

Прималац архивске грађе
Јасмина Латиновић, архивист

М.П.

Имаоц
Слободан Сударов, стечајни управник

Надлежни архив
Драгимир Томић, директор

Do jasno definisanog upustva u radu, interaktivne radionice, zaključci, iskustva kolega na terenu, naučno istraživački radovi kao i drugi vidovi informisanja mogu pomoći da se arhivska građa i registraturski materijal sačuva od propadanja i uništavanja savesnim i samosvesnim radom arhivista. U zavisnosti od situacije do situacije iznalaziti moguća rešenja kojima će obe strane koje učestvuju u postupku biti zadovoljne.

Zbog toga *„arhivski radnik mora da poznaje našu stvarnost da bude orjentisan prema interesima društva, da poseduje određeni stepen stručnog obrazovanja i obavezno mora da prati razvoj kulturnih i tehnoloških dostignuća.*

Posle teoretskog obrazovanja tek predstoji učenje kroz neposredan praktični rad, uz stalno praćenje stručne i šire literature, čime bi se dopunjavla i obogaćivala, već usvojena teoretska podloga.“[12]

Zaključak

U tranziciji, kao osnovnom procesu transformacije vlasničke strukture državnog u privatno, trebalo je da dođe do značajnih pozitivnih pomaka koji će doprineti promeni svojinskih odnosa u privredi i boljem sveobuhvatnom stanju u društvu u celini. Međutim, opšta ocena „srpske tranzicije“ je, po mišljenju domaćih i stranih stručnjaka, negativna. U skladu sa tim, mnogobrojne reforme koje su se dogodile u srpskim preduzećima u proteklom periodu, ocenjene su kao negativne, a dokazi u vezi sa tim (registraturski materijal i arhivska građa) bespovratno uništeni.

Kada je u pitanju zaštita registraturskog materijala i arhivske građe, nepostojanje jasno definisanog uputstva, zakonskog i podzakonskog akta dovodi do situacije da arhivski delatnici na terenu ne rade sinhronizovano i ujednačeno štiteći tako registrature u tranziciji.

Summary

Economic transition, which is fundamental process of transformation from state to private ownership, was supposed to significantly change ownership structure and should have led toward better society in general. However, local and foreign experts have come to negative conclusions about “Serbian transition“. In line with those opinions, most reforms which have been conducted in serbian companies in recent past, have been deemed unsuccessful, and most of the evidence (registrature and archival material) has been lost forever.

One of the main issues of maintaining registrature and archival material in transitional companies, is a lack of clearly defined instruction, law or bylaw act, which leads to situation that archival employees in the field are not working uniformly, or by the same standards.

12 Stanislava Blažević, „Zanimanje arhivsit – aktuelnost ili ne“, *Arhivska praksa,* broj 15., Tuzla 2012. , str. 13.

Marija TODOROVIĆ
Istorijski arhiv Šumadije – Kragujevac

ZAŠTITA ARHIVSKE GRAĐE STEČAJNIH DUŽNIKA NA PODRUČJU ŠUMADIJE

Abstrakt: *Za očuvanje javne arhivske građe pravnih lica u stečaju, tzv. ,,stečajnih dužnika" podjednako su zainteresovani radnici bankrotiranih preduzeća, arhivi i organi stečajnog postupka. Radnici zbog podataka o radnom stažu, u cilju ostvarivanja prava na penziju i za regulisanje stambenih pitanja. Nadležni arhivi zbog arhivske građe koja svedoči o nastanku, organizacionoj strukturi i osnovnoj delatnosti tvorca arhivskog fonda, a stečajni upravnici zbog dokaza u postupku privatizacije, prodaje objekata stečajnog dužnika.*

Analizirajući stanje javne arhivske građe preuzetih arhivskih fondova stečajnih dužnika na području mesne nadležnosti kragujevačkog arhiva, autor je otvorio pitanje tzv. ,,stečajeva bez kapitala" i finansiranja primo-predaje poslovno-tehničke dokumentacije stečajnih dužnika, bez imovine. Ovo pitanje nije decidno regulisano propisima o stečaju, a na njega trenutno nema odgovor arhivska služba u Srbiji, a ni organi stečajnog postupka.

Ključne reči: *Arhivi, zakon, stečajni dužnik, javna arhivska građa, stečajni upravnici.*

Abstract: *To preserve the public archives of legal entities in bankruptcy, so. called ,, bankruptcy debtors" is the issue that has equal interest of workers of bankrupt enterprises, archives and public proceedings. Workers are interested mainly because of getting their work history in order to exercise the right to a pension and to regulate housing.*

The relevant archives for archival material testify to the emergence, organizational structure and the primary activity creator of archival holdings and bankruptcy administrators for evidence in the privatization process and the sale of the debtor objects.

Analyzing the state of public archives created by the bankruptcy debtors in the territorial jurisdiction of Kragujevac archives, the author raised the issue of the so-called. ,, bankruptcies without capital, "and the funding of primo-delivery business and technical documentation bankruptcy debtor with no assets. This issue is not explicitly regulated by legislation on bankruptcy, and it currently has no answer among the archival service in Serbia and bodies of the bankruptcy proceedings.

Keywords: *Archives, the law, the debtor, public archives, bankruptcy administrators.*

Uvod

Pojačana delatnost trgovinskih sudova u Srbiji na poslovima likvidacije i stečajeva privrednih društvenih preduzeća, praćena navalom stečajnih upravnika na arhive ugrozila je dugogodišnju, plansku politiku arhiva na poslovima preuzimanja javne arhivske građe.

Iako po čl. 41 *Zakona o kulturnim dobrima*[1] arhivi imaju obavezu preuzimanja javne arhivske građe pravnih lica koja su ukinuta ili prestala sa radom, kada niko nije preuzeo njihova prava i obaveze, popunjenost smeštajnih kapaciteta ustanova zaštite dovela je mnoge arhive u situaciju da ograniče ili stopiraju svako buduće preuzimanje dokumentacije. Iako službe zaštite van arhiva ulažu veliki trud pri izlučivanju bezvrednog registraturskog materijala stvaralaca pre primo-predaje javne arhivske građe, gotovo je nemoguće arhivirati dokumentaciju ogromnog broja stečajeva. Situacija je dodatno pogoršana besparicom finansijera arhiva, nadležnog ministarstva i lokalne samouprave, koji ne mogu investirati u proširenje postojećih i izgradnju novih arhivskih objekata. Neke ustanove zaštite su zakupile dodatni prostor za smeštaj dokumentacije stečajnih dužnika, koji u većini slučajeva ne zadovoljava propisane tehničke standarde smeštaja, a udaljenost njihove lokacije povećava materijalne troškove arhiva na poslovima izdavanja podataka iz arhivske građe. Objektivno gledano, u uslovima ekonomske krize nedostatak prostora u arhivima neće se brzo otkloniti, ali će sigurno u narednom periodu doprineti dezintegraciji arhivskih fondova, privredne provenijencije. Ako tome dodamo slučajeve nesavesnih stečajnih upravnika i „divljih arhivista", odnosno Agencija[2] koje stečajni upravnici angažuju za registratursko sređivanje dokumentacije stečajnih dužnika, trebalo bi da se zabrinemo za sudbinu mnogih dokumenata, čiji nestanak može da ugrozi interes pojedinca, ali i društvene zajednice.

Upravo ovakav prikaz stanja javne arhivske građe privredne provenijencije opominje arhive da je vreme da se reformišu, centralizuju i deluju kao uređena javna služba, sa jedinstvenom stručnom metodologijom rada, zasnovanom na preciznim odredbama zakonskih i podzakonskih akata. Do tog momenta presudni faktor u određivanju kontura budućeg arhivskog fonda biće profesionalni arhivisti, službe zaštite van arhiva. U nedostatku preciznih zakonskih rešenja, dobro poznavanje arhivske teorije omogućuje arhivistima bolje snalaženje u praksi, pri izvođenju stručno-tehničkih mera zaštite.

Arhivisti „operativci" najbolje poznaju aktuelnu arhivsku problematiku na poslovima zaštite, prednosti i nedostatke važeće pravne regulative. Dugogodišnje radno iskustvo profesionalnog arhiviste i rezultati u radu, implementirani u tekstove stručnih arhivskih publikacija, dodatno će popuniti nedostatke postojeće arhivske teorije i pomoći edukaciji brojnih administratora i arhivista-pripravnika. Primena arhivske teorije u praksi i nalaženje praktičnih rešenja arhivske problematike, kojih

1 „Službeni glasnik RS", br. 71/94.

2 Mnogi od njih nisu položili stručni ispit u Arhivu Srbije i ne poznaju pravila arhivske struke, a registrovani su kao doo.

nema u arhivističkoj stručnoj literaturi je put koji treba da sledi svaki profesionalni arhivista, u cilju unapređenja arhivske struke.

Stečaj, pravni propisi, organi stečajnog postupka, posledice stečaja

Stečaj je prinudni način prestanka postojanja stečajnog dužnika, u uslovima poremećene poslovne aktivnosti. Stečajni postupak sprovode nadležni privredni odnosno trgovinski sudovi, na čijoj teritoriji se nalaze sedišta stečajnih dužnika - pravnih lica u stečaju.

Smisao otvaranja stečajnog postupka nad privrednim subjektom je da se eventualno sprovede plan reorganizacije poslovne delatnosti ili okonča njegovo bankrotstvo. Insolventni stečajni dužnici okončanjem postupka stečaja prestaju da posluju i gube svojstvo pravnog lica. Njihovu imovinu rasprodaje stečajni upravnik, kao zakonski zastupnik pravnog lica u stečaju i na taj način namiruje stečajne poverioce odnosno lica koja imaju izvesna potraživanja na imovinu stečajnog dužnika.

Za razliku od stečaja po čijem završetku se privredni subjekt briše iz Registra privrednih subjekata, postupak reorganizacije stečajnog dužnika podrazumeva namirenje poverilaca prema planu reorganizacije, redefinisanjem dužničko-poverilačkih odnosa, statusnim promenama stečajnog dužnika. U ovom slučaju revitalizuje se poslovna aktivnost stečajnog dužnika, a on i dalje postoji kao pravno lice. U praksi trgovinskih sudova u Srbiji ima malo slučajeva uspešne reorganizacije nelikvidnih stečajnih dužnika, uglavnom se postupci završavaju unovčenjem imovine i gašenjem preduzeća kao pravnog lica.[3] Postupak reorganizacije podrazumeva nastavak poslovanja stečajnog dužnika i sprovodi se do završetka ročišta za glavnu deobu imovine. Pored trajnije nemogućnosti plaćanja, jedan od razloga za otvaranje stečaja je nepostupanje po usvojenom planu reorganizacije stečajnog dužnika.

Iako za izvođenje stečajnih radnji važi pravilo hitnosti i efikasnosti, u praksi trgovinskih sudova u Srbiji stečajevi traju u proseku dve godine, što se obično loše reflektuje na poslovno-tehničku dokumentaciju stečajnih dužnika. Po mišljenju jednog broja stečajnih sudija, postoji tendencija „umišljajnih stečajeva", gde se uz pomoć povezanih firmi, sa društvenih preduzeća prebacuju imovina i kapital na druga novoosnovana preduzeća. Na taj način društvena preduzeća iz kojih je izvučen kapital usled stečaja prestaju da posluju i da postoje, a novoosnovana preduzeća nastavljaju sa radom, pod novim imenom.

Na ovaj način otišla su pod stečaj mnoga društvena preduzeća u Srbiji, a veći deo njihove poslovne dokumentacije je uništen. Slučajevi nelegalne privatizacije privrednih subjekata i uzurpiranje državnog kapitala devalviraju instituciju stečaja, pa se smatra da on nije opravdao svoje postojanje u praksi.

3 Npr. DOO za visokogradnju i inženjering „Ratko Mitrović" u Kragujevcu.

Izgleda da štetu od stečaja najviše trpe radnici propalih društvenih preduzeća, jer ostaju bez redovnih primanja i podataka o radnom stažu[4], ali i arhivi u slučajevima oštećenja ili uništenja kompletnih arhivskih fondova. Stečajni upravnici često naglašavaju da je arhivsku građu stečajnog dužnika uništio prethodni vlasnik privatizovanog preduzeća, pre njihovog ulaska u posed stečajne mase, ili pre otvaranja stečajnog postupka. U arhivskoj praksi u Srbiji česti su slučajevi tzv. „stečajeva bez kapitala"[5] pa stečajni upravnici zahtevaju prijem javne arhivske građe u arhiv, uz obrazloženje da ne mogu platiti troškove arhiviranja i primopredaje.

Detaljnom analizom stečajnih propisa može se pronaći rešenje ovog problema, iako pitanje nije regulisano posebnom zakonskom odredbom.

U zadnje vreme intenzivno se sprovode tzv. „automatski stečajevi"[6] koji su znatno ubrzali postupak stečaja.

Organi stečajnog postupka sprovode procesne radnje u postupku stečaja, rukovodeći se pozitivno-pravnim odredbama *Zakona o stečajnom postupku*[7], a od 31. 12. 2010. godine u primeni je *Zakon o stečaju*.[8] Pored ovih propisa u postupku stečaja primenjuju se Nacionalni standardi Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja[9], kao i *Zakon o privatizaciji*[10], *Zakon o izmenama i dopunama Zakona za licenciranje stečajnih upravnika*[11] i mnogi drugi.

Organi stečajnog postupka su: Stečajni sudija, stečajni upravnik, Skupština poverilaca i Odbor poverilaca. Stečajni postupak započinje predlogom za otvaranje stečajnog postupka, koji sudu podnose stečajni poverioci ili stečajni dužnik, kao predlagači. Ovlašćeni stečajni sudija donosi rešenje o otvaranju stečaja kada utvrdi da kod stečajnog dužnika postoji trajnija nesposobnost plaćanja i da je zahtev predlagača osnovan. Rešenjem o otvaranju stečajnog postupka imenuje se stečajni upravnik, koji treba da sprovede postupak unovčenja imovine stečajnog dužnika, radi namirenja zahteva stečajnih poverilaca.

Stečajni upravnik je najčešće *Agencija za privatizaciju*,[12] a stečajni upravnici su poverenici Agencije za privatizaciju, kojoj odgovaraju za svoje postupke u radu. U prethodnom stečajnom postupku sud imenuje privremenog stečajnog upravnika, koji treba da ispita da li imovina stečajnog dužnika može da podmiri visinu troškova stečajnog postupka? Ukoliko ne može, sud rešenjem obustavlja stečajni postupak. Suprotno od ovog pravila stečajni postupak će se nastaviti, ako stečajni poverioci

4 U slučajevima uništene dokumentacije stečajnog dužnika.

5 Slučajevi kada je stečajna masa minimalna ili nedovoljna da podmiri troškove stečajnog postupka.

6 Stečajevi nad pravnim licima koja su obustavila plaćanja, odnosno kojima je blokiran račun duže od 3 godine.

7 „Službeni glasnik RS", br. 84/04. i 85/05.

8 „Službeni glasnik RS", br. 104/2009, 99/2011.- dr. zak. i 71/2012. - Odluka US.

9 - *Nacionalni standard za upravljanje stečajnom masom.*
- *Nacionalni standard o načinu vođenja i čuvanju evidencije stečajnog dužnika.*
- *Nacionalni standard o završnom računu stečajnog upravnika.*
- *Nacionalni standard o izveštavanju i obaveštavanju Agencije za licenciranje stečajnih upravnika.*

10 „Službeni glasnik RS", br.38/01., 18/03., 45/05., 123/07., 30/2010.

11 „Službenik glasnik RS", br. 104/2009.

12 Kada su u pitanju pravni subjekti sa društvenim i državnim kapitalom.

ili stečajni dužnik polože predujam za pokriće troškova stečajnog postupka, koji se kasnije isplaćuje iz stečajne mase.[13] Stečajni poverioci moraju prijaviti svoja potraživanja u roku od 30 dana od momenta otvaranja stečaja. Ako sud na osnovu ekonomsko-finansijskog izveštaja stečajnog upravnika proceni da ne postoji mogućnost reorganizacije, stečajni upravnik će sprovesti prodaju imovine stečajnog dužnika. Prodajom stečajne mase[14] dobijaju se novčana sredstva za namirenje stečajnih poverilaca i stečajnog upravnika, a podmiruju se i troškovi stečajnog postupka. Na prvom poverilačkom ročištu, na Skupštini poverilaca bira se Odbor poverilaca, a zatim sledi ispitno ročište na kome se ispituju prijavljena potraživanja poverilaca. Donošenjem zaključka sud utvrđuje konačnu listu osporenih i utvrđenih potraživanja, a poverioci osporenih potraživanja se upućuju na parnicu, koja može znatno da uspori stečajni postupak.

Nakon što stečajni upravnik rasproda imovinu stečajnog dužnika i izvrši deobu stečajne mase sastavlja završni izveštaj i završni račun. Na predlog stečajnog upravnika sud na završnom ročištu donosi rešenje o zaključenju stečaja, ako utvrdi osnovanost predloga i ako nema primedbi na završni izveštaj i završni račun stečajnog upravnika. U završnom izveštaju stečajni upravnik treba da se izjasni o stanju i potrebi arhiviranja poslovne dokumentacije stečajnog dužnika, pod uslovom da je u završnom računu predvideo finansijska sredstva za primo-predaju javne arhivske građe stečajnog dužnika.

Rešenje o zaključenju stečaja je javno, stavlja se na oglasnu tablu suda i oglašava u Službenom glasniku. Po pravosnažnosti, ono se dostavlja: APR-u, radi brisanja stečajnog dužnika iz registra, Agenciji za licenciranje stečajnih upravnika, Beograd, NBS-Odeljenju prinudne naplate, ovlašćenom stečajnom upravniku. Jedan primerak rešenja o otvaranju stečaja i rešenja o zaključenju stečaja trebalo bi dostaviti nadležnom arhivu, uz zahtev za primopredaju arhivske građe, da bi se blagovremeno sprovele stručno-tehničke operacije izlučivanja bezvrednog registraturskog materijala i pripremila za predaju arhivu službena dokumentacija stečajnog dužnika.

Posledice otvaranja stečajnog postupka pogađaju ne samo zaposlene kod stečajnog dužnika, već i zatečenu imovinu i postojeću poslovno-tehničku dokumentaciju stečajnog dužnika. Nelikvidno društveno preduzeće dobija oznaku „ u stečaju" pored zadnjeg naziva firme, a ista se bilježi u Registru privrednih subjekata. Na osnovu rešenja o otvaranju stečaja, banke kod kojih stečajni dužnik ima račun blokiraju račun, a stečajni upravnik otvara novi žiro-račun stečajnog dužnika, preko kojeg će se realizovati plaćanja.Većina zaposlenih radnika dobija otkaz ugovora o radu, a vrlo često se dešava da neki od zaposlenih budu angažovani za potrebe izvršenja određenih poslova od strane stečajnog upravnika,[15] što se finansira

13 Čl. 59. Zakona o stečaju.

14 Čini je celokupna imovina stečajnog dužnika od otvaranja stečaja i ona koja je nastala u toku stečajnog postupka.

15 Npr. za potrebe registraturskog sređivanja javne arhivske građe, što je mnogo bolje rešenje od pomenutih agencija, jer ovi radnici najbolje poznaju poslovno-tehničku dokumentaciju stečajnog dužnika.

sredstvima iz stečajne mase. Danom otvaranja stečajnog postupka prekidaju se svi sudski postupci protiv stečajnog dužnika.

Iako Zakon o stečaju u nedovoljnoj meri reguliše čuvanje javne arhivske građe stečajnog dužnika, pojedine njegove odredbe su posebno značajne za postupak zaštite.[16]

Član 33. Zakona sadrži odredbu po kojoj razrešeni stečajni upravnik mora imovinu i poslovnu dokumentaciju stečajnog dužnika da preda novoizabranom stečajnom upravniku i da o tome pošalje izveštaj stečajnom sudiji i Odboru poverilaca.

Član 63. Zakona predviđa mere obezbeđenja na imovinu stečajnog dužnika, koje određuje sud da bi sprečio promene imovinskog položaja stečajnog dužnika i onemogućio uništenje njegove poslovne dokumentacije, ako postoji opasnost da će stečajni dužnik otuđiti imovinu ili uništiti dokumentaciju, do pokretanja stečajnog postupka. U ovakvim slučajevima sud imenuje privremenog stečajnog upravnika, a rešenje o određivanju mera bezbednosti na imovinu stečajnog dužnika objavljuje se na oglasnoj tabli suda.

Član 106. Zakona odnosi se na ovlašćenja stečajnog upravnika da po preuzimanju stečajne mase zatraži da službeno lice suda, pre popisa stvari ili posle njega, zapečati prostorije sa stvarima stečajnog dužnika.

Član 110. Zakona izričito određuje da poslovne knjige stečajnog dužnika posle otvaranja stečajnog postupka vodi stečajni upravnik ili lice koje on odredi.

U arhivskoj praksi česti su slučajevi korišćenja predate dokumentacije stečajnog dužnika, kada ona više nije u posedu stečajnog upravnika,[17] pa je neophodno da dokumentacija stečajnog dužnika, pre njene predaje arhivu bude dobro registraturski sređena, radi lakšeg pronalaženja traženih dokumenata.

Ovlašćenja i odgovornost stečajnih upravnika i saradnja sa arhivom

Stečajni upravnici u skladu sa pravilima struke sprovode unovčenje imovine stečajnog dužnika i za izvršenje stručnih radnji odgovaraju Odboru poverilaca, Agenciji za privatizaciju, Agenciji za licenciranje stečajnih upravnika i stečajnom sudiji. Njihov obrazovni profil je vrlo različit, tako da poslove stečajnog upravnika sada obavljaju lica sa dobijenom licencom, a po zanimanju su diplomirani: pravnici, ekonomisti, politolozi, sociolozi, profesori narodne odbrane, inženjeri mašinstva, organizacije rada, poljoprivrede, menadžmenta, agronomi i dr.

Stečajni upravnici se biraju metodom slučajnog izbora, sa liste aktivnih stečajnih upravnika, a izuzetno ih imenuje stečajni sudija po svojoj proceni, kada to zahteva složenost stečaja. Stečajni upravnik može biti lice koje nije u radnom

16 Npr. čl. 33, čl. 63, čl. 106, čl.110. Zakona o stečaju.

17 Najsvežiji primer je „Ad Zastava promet – Arena motors“, gde je stečajni upravnik zahtevao dostavljanje podataka iz pravno-tehničke dokumentacije prodatog objekta u Surdulici, za potrebe privatizacije i ugovore o stanovima, radi regulisanja stambenih pitanja radnika.

odnosu, a u stečaju ima položaj vlasnika ili organa upravljanja stečajnog dužnika. Preliminarnu nagradu stečajnom upravniku odobrava stečajni sudija, a o visini njegove konačne nagrade i naknadi troškova stečajnog postupka odlučuje stečajno veće. Kriterijumi za valorizaciju rada stečajnog upravnika su: efikasnost u radu, stepen namirenja poverilaca i dužina trajanja stečajnog postupka.

Stečajni upravnici pored poznavanja pravila struke, u svom radu primenjuju odredbe drugih pozitivno-pravnih propisa iz oblasti penzijsko-invalidskog osiguranja, zakona o radu, zakona o kulturnim dobrima i mnoge druge. Neprimenjivanje pravila struke i nesavestan rad stečajnih upravnika sankcioniše Agencija za licenciranje stečajnih upravnika, koja od 2010. godine sprovodi stručni nadzor nad njihovim radom.

Član 26. Zakona o stečaju predviđa da Agencija za licenciranje stečajnih upravnika u postupku stručnog nadzora stečajnim upravnicima izriče: opomenu, javnu opomenu, novčanu kaznu i oduzimanje licence za rad. Ovlašćeni stečajni upravnici su dužni da o svom radu šalju tromesečne izveštaje stečajnom sudiji, Odboru poverilaca i Agenciji za licenciranje stečajnih upravnika. Kao organ koji ima kontrolna ovlašćenja nad radom stečajnih upravnika, Agencija izdaje obavezujuća uputstva za rad, izdaje i obnavlja licence ili vrši njihovo oduzimanje.

Nacionalni standard za stečajne upravnike br. 4 o izveštavanju i obaveštavanju Agencije za licenciranje stečajnih upravnika, predviđa obavezu stečajnih upravnika da nadležnoj agenciji dostave između ostalog: rešenje o otvaranju stečajnog postupka, kopiju sudske odluke o bankrotstvu stečajnog dužnika, po pravosnažnosti i kopiju završnog računa stečajnog dužnika.

Napred navedeno izlaganje o položaju stečajnih upravnika ima za cilj da upozna arhiviste sa stepenom odgovornosti stečajnih upravnika, kao zastupnika stečajne mase i imalaca poslovne dokumentacije stečajnih dužnika, u cilju uspešne primopredaje arhivskih fondova privredne provenijencije. Tražeći rešenja zaštite arhivske građe u nastanku kod mnogih privrednih subjekata na svom području rada, Spoljna služba kragujevačkog arhiva prisustvovala je seminaru Agencije za licenciranje stečajnih upravnika, koji je održan u Regionalnoj privrednoj komori u Kragujevcu, 29. marta 2013. godine. Iako se tema skupa odnosila primarno na stečaj,[18] arhivska služba je u kontaktu sa vrsnim stečajnim sudijama – predavačima, dobila odgovore na vrlo važna pitanja arhiviranja poslovne dokumentacije stečajnih dužnika, za koje ne postoje rešenja u praksi. U cilju sprečavanja dalje dezintegracije arhivskih fondova stečajnih dužnika, kragujevački arhiv je uputio dopis Agenciji za licenciranje stečajnih upravnika u Beogradu, sa zahtevom da u vidu obavezujućeg uputstva sprovede edukaciju aktivnih stečajnih upravnika, na poslovima kancelarijskog i arhivskog poslovanja i reši problem arhiviranja, odnosno preuzimanja poslovne dokumentacije „stečajnih dužnika bez kapitala".

Po mišljenju autora teksta, tesna saradnja između dobrih poznavalaca arhivske i stečajne struke može otkloniti aktuelne probleme pri primopredaji javne

18 Ispitivanje prijava potraživanja i položaj stečajnog upravnika.

arhivske građe stečajnih dužnika, koje zakon nije izričito regulisao. Neujednačeni cenovnici arhivskih ustanova i različiti iznosi za prijem stečajne dokumentacije u arhiv dodatno otežavaju rad na primopredaji, jer u praksi postoji tendencija namernog uništenja dokumentacije, da bi se izbegli troškovi arhiviranja. Kako se smeštaj u arhiv naplaćuje prema broju dužnih metara arhivske građe, neki stečajni upravnici nastoje da predaju manju količinu dokumentacije, pravdajući se poplavom, požarom, krađom ili drugim vidovima neskrivljenog nestanka javne arhivske građe stečajnog dužnika.

Primopredaja javne arhivske građe i troškovi stečajnog postupka

Zakon o stečaju propisuje obavezu stečajnim upravnicima da čuvaju imovinu i poslovnu dokumentaciju stečajnog dužnika, a nadležni arhivi u Srbiji preuzimaju na trajno čuvanje pomenutu dokumentaciju na osnovu čl. 41. *Zakona o kulturnim dobrima*. Preduslov primopredaje dokumentacije je da je iz arhivske građe stečajnog dužnika izlučen bezvredni registraturski materijal, koji neosnovano uvećava količinu arhivske građe. Potrebno je takođe da je arhivska građa sređena, tehnički opremljena, upisana u Arhivsku knjigu i propisno označena. Obavezu registraturskog sređivanja javne arhivske građe stečajnog dužnika ima stečajni upravnik, a on te poslove uglavnom poverava agencijama ili bivšim radnicima, koji nisu dobili otkaz ugovora o radu. Troškovi registraturskog sređivanja i primopredaje javne arhivske građe stečajnog dužnika se tretiraju kao troškovi stečajnog postupka i podmiruju se iz stečajne mase. Stečajni upravnik ima obavezu da do zaključenja stečajnog postupka, reši pitanje sređivanja i arhiviranja dokumentacije i taj podatak unese u završni izveštaj i završni račun stečajnog dužnika. Kako se izveštaji dostavljaju organizaciji koja vrši stručni nadzor, odnosno Agenciji za licenciranje i ona ima podatke o tretmanu poslovne dokumentacije ugašenog privrednog subjekta.

„Stečajevi bez kapitala“ su posebno sporni u praksi arhiva u Srbiji i stečajnih sudova, jer izazivaju sukobe kod učesnika u postupku primopredaje. Dok predstavnici nadležnih arhiva insistiraju na plaćanju polica za smeštaj stečajne dokumentacije, ovlašćeni stečajni upravnici tvrde da je imovina preduzeća prodata i da je iznos sredstava u stečajnoj masi nedovoljan za podmirenje troškova stečajnog postupka, pa ne mogu pokriti troškove predaje dokumentacije na trajno čuvanje.

Međutim, po mišljenju autora,[19] rešenje postoji u predujmu za pokretanje stečajnog postupka. Ukoliko se predujam ne uplati nadležni sud će doneti rešenje o obustavi stečajnog postupka, ali ako ovlašćeni predlagači uplate avans, on će se kasnije refundirati iz stečajne mase.

Član 59. *Zakona o stečaju* reguliše troškove stečajnog postupka, koji obuhvataju: povraćaj predujma za pokretanje stečajnog postupka, sudske troškove, troškove oglašavanja, preliminarnu nagradu stečajnog upravnika, naknadu troškova članova Odbora poverilaca i dr.

19 A takav stav su zauzele i neke stečajne sudije.

„Stečajevi sa kapitalom" u arhivskoj praksi nisu sporni, ali zbog dužine njihovog trajanja i nesavesnosti pojedinih stečajnih upravnika, pa i propusta u radu samih arhiva, može doći do problema. Najčešće su to: oštećenje arhivskog fonda, gubljenje službene dokumentacije, pokušaj predaje registraturski nesređene građe arhivu, planiranje predaje arhivskog fonda kada više nema sredstava u stečajnoj masi, neplaćene fakture arhivu za prijem arhivske građe[20] i mnoge druge situacije.

Neujednačena arhivska praksa na poslovima primopredaje

Notorna je činjenica da arhivi u Srbiji već duži niz godina na poslovima preuzimanja javne arhivske građe ugašenih privrednih subjekata, ispoljavaju različitu arhivsku praksu. Kod nekih su izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala i izrada Arhivske knjige preduslov preuzimanja, dok drugi preuzimaju arhivsku građu komercijalno u rasutom stanju, da bi poslove registraturskog sređivanja obavljali u ustanovi zaštite.

Različiti su i smeštajni prostori arhiva i cenovnici istovrsnih usluga građanima. Različit je nivo finansiranja arhivske službe od strane lokalne samouprave i mnogo drugih pitanja. Na poslovima preuzimanja arhivskih fondova privredne provenijencije arhivi su ispoljili specifičan dualizam kod predaje dokumenata kojima rokovi čuvanja nisu istekli, a nisu ocenjeni kao arhivska građa.

Jedna grupa arhiva, pravdajući se nedostatkom prostora, ne preuzima celokupan registraturski materijal stvaraoca, već samo arhivsku građu, a registraturski materijal ostavlja na čuvanje stečajnom upravniku. Pitanje je da li će po okončanju stečaja i isteku zakupa on biti sačuvan, jer se tretira kao privatna dokumentacija stečajnog upravnika?

Druga grupa arhiva[21] preuzima kompletan arhivski fond stečajnog dužnika, a izlučivanje određenih dokumenata, koji nemaju svojstvo arhivske građe obavlja se u arhivu, po proteku operativnih rokova čuvanja. Smatram da je ovaj način preuzimanja jedino ispravan, jer nekada i ova dokumentacija ima snagu dokaza u nedostatku arhivske građe. Na ovaj način ne krši se princip celovitosti arhivskog fonda, a javna arhivska građa koja nema pravnog naslednika se mora kompletno preuzeti.

Celokupnu poslovnu dokumentaciju stečajnog dužnika, s obzirom na vremenski period nastanka možemo podeliti na dve grupe i to:

1. *Dokumentacija od nastanka do momenta otvaranja stečajnog postupka.*

Ovaj deo poslovne dokumentacije stečajnog dužnika sadrži vredne podatke o istorijatu tvorca arhivskog fonda, kao što su: osnivanje, registracija, unutrašnja organizacija, statusne promene, osnovna delatnost i kancelarijsko i arhivsko poslovanje. Npr.: odluke o osnivanju, rešenja o registraciji, matična knjiga zaposlenih, personalna

20 Slučaj primopredaje javne arhivske građe stečajnog dužnika „Izolma" AD u stečaju – Rača.

21 Kojoj pripada kragujevački arhiv.

dosijea, zapisnici i odluke organa upravljanja, normativni akti, ugovori o radu, ugovori o stambenim kreditima radnika, projektna dokumentacija, delovodnici i pomoćne knjige, završni računi, kartoni zarada, platni spiskovi zaposlenih, popisi osnovnih sredstava, M4 obrasci, evidencije o upisu udela i akcija, ugovori o poslovno-tehničkoj saradnji, pravilnici o unutrašnjoj organizacionoj strukturi, statuti, zapisnici skupštine akcionara i druga dokumentacija.

2. *Dokumentacija od momenta otvaranja stečajnog postupka do njegovog zaključenja.*

U ovu grupu tzv. „dokumentacije stečajnog dužnika" spadaju: predlog za pokretanje stečajnog postupka, rešenje o otvaranju stečaja, rešenje o imenovanju stečajnog upravnika, zapisnik o primopredaji imovine stečajnog dužnika, obaveštenje banci o pokretanju stečajnog postupka, zahtev za izjašnjenje i odgovor stečajnog upravnika da nema zaposlenih, ugovori o delu, spisi o otvaranju žiro računa stečajnog dužnika, izveštaj o ekonomsko-finansijskom stanju stečajnog dužnika, plan toka stečajnog postupka sa predračunom troškova, zapisnici sa prvog poverilačkog i ispitnog ročišta, rešenje stečajnog veća o odobrenju prodaje stečajnog dužnika, spisi o proceni imovine stečajnog dužnika, odluke i ugovori o prodaji imovine, prijave potraživanja i lista potraživanja stečajnih poverilaca, nacrt rešenja za glavnu deobu stečajne mase, predlog stečajnog upravnika za određivanje završnog ročišta, rešenje stečajnog veća za određivanje završnog ročišta, rešenje o odobrenju troškova članovima Odbora poverilaca, završni izveštaj i završni račun stečajnog upravnika, zapisnik sa završnog ročišta sa svim izveštajima i dr.

Neki primeri primopredaje stečajnih dužnika u šumadijskom regionu

- DPIM „CRVENA ZVEZDA" U STEČAJU KRAGUJEVAC (1953.-2008.) 22 dm

  Preduzeće je nastalo davne 1887. godine, kada je Grk Ilija Licika[22] otvorio u Kragujevcu fabriku za proizvodnju pekmeza, koja se dodatno bavila prodajom drveta i klanjem stoke. U periodu od 1906. do 1945. godine fabrika je bila vlasništvo Svetozara Stefanovića i sinova, da bi posle oslobođenja bila nacionalizovana. Od 1960. do 1978. godine preduzeće se nakon brojnih statusnih promena integriše u SOUR AIK „Šumadija" RO Inex - fabrika konzervi RVI „Crvena zvezda" Kragujevac. Građa ovog arhivskog fonda je preuzeta u fragmentarnom stanju od stečajnog upravnika, registraturski je sređena pre preuzimanja u Arhiv, uredno označena brojevima iz Arhivske knjige stvaraoca i propisno tehnički opremljena. Prvi deo dokumentacije čine spisi od nastanka preduzeća do momenta otvaranja stečaja, a drugi deo građe se odnosi na dokumentaciju stečajnog dužnika. Najviše ima

22 Podaci o istorijatu i statusnim promenama za navedena društvena preduzeća, preuzeti su iz službenih arhivskih Evidencija o stvaraocima arhivske građe.

kadrovske dokumentacije, koja je azbučno sređena, materijalno-finansijske i dokumentacije koja reguliše stambena pitanja radnika.

- GRAFIČKO PREDUZEĆE „NIKOLA NIKOLIĆ U STEČAJU" KRAGUJEVAC (1954.-2006.) 8 dm

  Osnovano je rešenjem Gradskog narodnog odbora 1952. godine pod nazivom Štamparsko Preduzeće „Napredak", zajedno sa redakcijom kragujevačkog lista „Svetlost", a od 1962. godine nosi naziv „Nikola Nikolić" Kragujevac, da bi 1989. godine Grafičko izdavačka radna organizacija „Nikola Nikolić" Kragujevac postala Štamparsko preduzeće „Nikola Nikolić" Kragujevac. Arhivski fond je preuzet 2010. godine, nekompletan, u registraturski sređenom stanju.

- DP „ROMANIJA" U STEČAJU KRAGUJEVAC (1963.-2001.) 65 dm

  GNO Kragujevac je osnovao preduzeće 1954. godine. Po pripajanju građevinsko-zanatskog preduzeća „Sloga" formira se DP za montažu, proizvodnju i projektovanje „Romanija" Kragujevac, a od 1989. godine nosi naziv DP „Romanija" Kragujevac. Po otvaranju stečajnog postupka 2001. godine, stečajni upravnik je organizovao registratursko sređivanje javne arhivske građe, da bi kasnije ista bila iskorišćena za povezivanje staža zaposlenih. Arhivski fond je nekompletan, ali sadrži projekte svih važnijih objekata u Srbiji.

- DP „ORTOTEKS" U STEČAJU KRAGUJEVAC (1958.-2005.) 18 dm

  Preduzeće je nastalo spajanjem Užarskog preduzeća „Lepenica"-Grošnica i Ortopedskog Preduzeća „RUDO" Kragujevac. Godine 1971. na osnovu Odluke Radničkog saveta Tvornice zavojnog materijala Velika Kladuša formira se OUR Saniteks Velika Kladuša SOUR Kragujevac. Godine 1989. RO SOUR „Bosnalijek-Saniteks" RO za proizvodnju konfekcijskih i ortopedskih proizvoda „Ortoteks" Kragujevac preregistrovana je u DP za izradu konfekcijskih, ortopedskih i užarskih proizvoda „Ortoteks" Kragujevac. Stečajni postupak nad preduzećem okončan je 2005. godine, a 2006. godine izvršeno je preuzimanje njegove arhivske građe.
  Arhivski fond je preuzet po hitnom postupku, jer su prostorije u kojima se nalazio izdate pod zakup, a imovina stečajnog dužnika rasprodata.

- DP „FILIP KLJAJIĆ" U STEČAJU KRAGUJEVAC (1954.-2008.) 117 dm

  Ovo društveno preduzeće je nastalo 1954. godine. Sedamdesetih godina posluje pod nazivom Industrija galovih i tehničkih lanaca i industrijskih transportera „Filip Kljajić" eksport - import. Godine 1991. fabrika ima status Holdinga. Stečajni postupak je otvoren nad društvenim preduzećem 2010. godine, a 2011. preuzeta njegova arhivska građa.

- „ZASTAVA TRANSPORT" U STEČAJU KRAGUJEVAC (1976.-2003.) 45 dm

  Preduzeće je osnovano 1973. godine, a 1977. godine ulazi u sastav RO FAZ. Jedno vreme radi kao radna jedinica Preduzeća u društvenoj

svojini za proizvodnju i promet putničkih automobila „Zastava Yugo automobili" Kragujevac. Godine 1999. dobija status DOO u društvenoj svojini za obavljanje transportnih usluga „Zastava transport" Kragujevac. Preduzeće je imalo status društvenog preduzeća kada je nad njim otvoren stečajni postupak. Prilikom preuzimanja arhivske građe, prethodno je izlučen bezvredni registraturski materijal.

- AD „ZASTAVA PROMET - ARENA MOTORS" U STEČAJU KRAGUJEVAC (1960.-2011.) 96 dm

  Prvobitno je poslovalo kao OOUR „Zastava auto" Kragujevac 1974. godine. Do 1977. godine preduzeće je imalo status RO sa OOUR-ima u svom sastavu, a 1990. godine RO za promet i održavanje vozila, lovačkog i sportskog oružja „Zastava auto" Kragujevac transformiše se u DOO u društvenoj svojini „Zastava promet Kragujevac". Godine 2006. preduzeće dobija status otvorenog akcionarskog društva i menja naziv u AD „Zastava promet - Arena Motors" Kragujevac. Arhivski fond su registraturski sredili zaposleni kod stečajnog dužnika, posle otvaranja stečajnog postupka 2011. godine. Primljen je u Arhiv 2012. godine i više puta korišćen za potrebe privatizacije i rešavanja stambenih pitanja bivših radnika.

- „ALLMAC INDUSTRY" AD BATOČINA (1946.-2007.) 3 dm

  Batočinska državna trikotaža formirana je 1952. godine pod nazivom Preduzeće trikotaža „Lepenica". Godine 1960. dobija naziv tekstilna industrija triko-konfekcija „Dušan Dugalić" Batočina. Sedamdesetih godina ima status OOUR-a „Dušan Dugalić" Batočina. Krajem osamdesetih godina udružuje se sa preduzećem „22 decembar" Kragujevac, a zatim se izdvaja i postaje samostalno pravno lice, koje posluje pod nazivom Preduzeće za proizvodnju trikotaže „Dušan Dugalić" sa p.o. Batočina. Preduzeće je privatizovano 2004. godine i nad njim je otvoren stečaj.

- DP FABRIKA STOČNE HRANE „MILAN BLAGOJEVIĆ" NATALINCI TOPOLA (1980.-2008.) 1,7 dm

  Fabrika je započela sa radom 1980. godine. Devet godina kasnije fabrika dobija status društvenog preduzeća, kada se OOUR Fabrika stočne hrane „Milan Blagojević" Natalinci Topola transformiše u Društveno preduzeće Fabrika stočne hrane „Milan Blagojević" Natalinci Topola. Arhivski fond je u fragmentarnom stanju primljen u Arhiv, 2012. godine.

- ZEMLJORADNIČKA ZADRUGA TOPOLA (1976.-1996.) 5,1 dm

  Zadrugu je formirao NO Sreza Oplenac 1955. godine, pod nazivom Zemljoradnička zadruga Topola. U periodu od 1965. godine do 1973. godine zadruga je više puta menjala naziv. Godine 1975. zadruga se pripojila Preduzeću NAVIP Zemun, a u periodu od 1975. godine do 1989. godine imala je položaj OOUR-a u okviru PIK „Oplenac" Topola. Godinu dana kasnije zadruga se izdvaja iz PIK-a i posluje kao posebno pravno lice, pod nazivom Zemljoradnička zadruga Topola. Poremećaji u njenoj osnovnoj delatnosti doveli su do gašenja pravnog subjekta.

- ŠTAMPARIJA „NAPREDAK" AD ARANĐELOVAC (1944.-2006.) 23 dm

  Osnovana je kao Štamparija Sreskog komiteta KPS, a zatim menja naziv u Štamparija narodnog fronta u Aranđelovcu. Godine 1951. preduzeće posluje pod nazivom Gradsko grafičko preduzeće „Napredak" u Aranđelovcu, a godinu dana kasnije dobija naziv Štamparija „Napredak" Aranđelovac. Sedamdesetih godina preduzeće ima status RO Štamparija „Napredak"Aranđelovac. Položaj društvenog preduzeća dobija 1989. godine, a godinu dana kasnije se transformiše u DD Štamparija „Napredak" sa p.o. Aranđelovac. Po dobijanju statusa akcionarskog društva, preduzeće odlazi pod stečaj. Štamparija je između ostalog obezbeđivala etikete za flaširane proizvode Preduzeća „Knjaz Miloš" Aranđelovac, a nalazi se preko puta fabrike kisele vode. Neposredno posle gašenja stečajnog dužnika otvorena je nova štamparija u centru Aranđelovca. Arhivski fond je fragmentarno sačuvan i preuzet u Arhiv 2007. godine.
- DD „ŠAMOT" FABRIKA OPREME I MAŠINA U STEČAJU ARANĐELOVAC (1947.-2003.) 16 dm

  Fabrika je osnovana rešenjem Vlade NRS 1950. godine. U toku svog razvoja nosila je različite nazive u skladu sa izvršenim statusnim promenama, prvobitno kao Fabrika šamota „Dušan Petrović - Šane" Aranđelovac, zatim kao „Šamot" Rudnici industrija šamota Aranđelovac. Sedamdesetih godina posluje pod nazivom RO „Šamot" Rudnici industrija šamota Aranđelovac, koja u svom sastavu ima više OOUR-a. Godine 1991. preduzeće ima status holdinga i nosi naziv „Šamot" Holding company Aranđelovac. U svom sastavu ima tri deonička društva i dva deonička društva sa ograničenom odgovornošću. Godine 1995. preduzeće posluje pod nazivom „Šamot" Holding kompanija Aranđelovac, a zatim menja naziv u Holding korporacija „Šamot" Rudnici i industrija Aranđelovac. Pod stečaj odlazi pod nazivom DD„Šamot" fabrika opreme i mašina u stečaju Aranđelovac. Arhivski fond je registraturski sređen.
- AD „ZASTAVA ELEKTRO" RAČA U STEČAJU (1964.-2011.) 22 dm

  Preduzeće je nastalo reorganizacijom „Zavoda Crvena Zastava" Kragujevac i 1977. godine radilo je kao OOUR „25 maj" Rača, u okviru RO FAZ Kragujevac. Osamdesetih godina ulazi u sastav RO Zastava komponente kao OOUR „25 maj" Rača. Godine 1991. dobija status doo u društvenoj svojini za proizvodnju električne opreme i električnih instalacija za motorna vozila „Zastava WB elektro"[23] sa p.o. Tri godine kasnije transformiše se u Deoničko društvo u mešovitoj svojini za proizvodnju opreme i električnih instalacija za motorna vozila, „Zastava elektro" d.d. Rača. Preduzeće 2011. godine odlazi u stečaj sa statusom akcionarskog društva. Arhivski fond je fragmentarno sačuvan, sadrži: azbučno sređenu kadrovsku dokumentaciju, dokumentaciju o osnivanju i registraciji, zapisnike organa upravljanja, te materijalno finansijsku dokumentaciju.

23 WB - Viner broker.

- MDD „MILAN ŽIVIĆ" RAČA (1948.-2008.) 21,5 dm

  Prvobitno preduzeće je imalo status zemljoradničke zadruge 1949. godine, a 1966. godine menja naziv u Poljoprivredna zadruga „Milan Živić" Rača. U narednom periodu se integriše sa IPK „Srbija" 10. oktobar Velika Plana. Nakon izdvajanja nosi naziv Poljoprivredno preduzeće „Milan Živić" u Rači, da bi 1980. godine promenilo naziv u Zemljoradnička zadruga „Milan Živić" u Rači. Godine 1991. preduzeće se transformiše u Mešovito deoničko društvo „Milan Živić" sa p.o Rača. Stečaj nad Društvom je otvoren 2001. godine, a građu je u registraturski sređenom stanju predao Arhivu stečajni upravnik, 2008. godine. U dokumentaciji stečajnog dužnika nalaze se: matična knjiga radnika, rešenja o pravu vlasništva na zemlju, zapisnici organa upravljanja, zapisnici o seči šuma, finansijska dokumentacija i dokumentacija stečajnog upravnika.
- „IZOLMA" AD U STEČAJU RAČA (1961.-2008.) 7,2 dm

  Fabrika je osnovana kao preduzeće za iskorišćavanje pronalazaka, rešenjem NOO Rača, 1961. godine. Sedamdesetih godina posluje pod nazivom „Patent komerc" preduzeće za proizvodnju izolacionog materijala „Izolma" Rača. Do 1986. godine ima status RO, bez OOUR-a u svom sastavu, a 1990. godine „Izolma" Rača dobija status društvenog preduzeća. Preduzeće je poslovalo do 11. novembra 2008. godine, kada je sa statusom akcionarskog društva otišlo u stečaj. Arhivski fond je fragmentarno sačuvan, sadrži osnivačke akte, dokumentaciju delatnosti stečajnog dužnika, finansijsku dokumentaciju i zapisnike organa upravljanja.

Zaključak

Kašnjenje u donošenju Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi, kao i nepotpunost zakonodavnih odredbi, pozitivno - pravnih propisa o stečaju u RS, vidno su doprineli oštećenju i nekompletnoj primopredaji javne arhivske građe registratura privredne provenijencije.

Fragmentarnost preuzetih arhivskih fondova, ugašenih privrednih subjekata uzrokovana dugogodišnjim neprimenjivanjem propisa o kancelarijskom i arhivskom poslovanju, kao i samovoljom stečajnih upravnika i novih vlasnika privatizovanih preduzeća, opominje arhivske ustanove da pronađu bolja rešenja i efikasnije metode zaštite službene dokumentacije stvaralaca.

Opštepoznato je da su neki momenti u arhivskoj praksi ustanova zaštite u Srbiji pogodovali dezintegraciji arhivskih fondova stečajnih dužnika. Oni se obično manifestuju u nedostatku osnovnih evidencija o registraturskom materijalu stvaraoca, samovoljnoj valorizaciji javne arhivske građe, bez saglasnosti ustanove zaštite, a sve veći problem čine nedostatak smeštajnog prostora i visoke cene smeštaja javne arhivske građe.

Radi iznalaženja boljih metoda zaštite službene dokumentacije privrednih subjekata u stečaju, kragujevački arhiv vrši edukaciju stečajnih upravnika i osoblja, angažovanog na poslovima sređivanja i arhiviranja, u cilju uspešne primopredaje i celovitosti arhivskih fondova.

Jedan od oblika saradnje je učešće u radu, odnosno posećivanje seminara, organizovanih na nivou Agencije za licenciranje stečajnih upravnika, gde se u kontekstu izloženih radova eminentnih profesionalaca u ovoj oblasti pokušavaju naći rešenja za arhiviranje službene dokumentacije registratura privredne provenijencije. Primere rasparčavanja arhivskih fondova možemo naći kod svih ustanova zaštite u Srbiji. Oni se ne mogu pripisati nehatu odgovornih lica, a njihovo procesuiranje ne može povratiti kompletnost i izgubljene delove arhivskih fondova. Najveća profesionalnost arhiviste u ovakvim slučajevima ne pomaže, jer je dugogodišnje nečinjenje izazvalo štetne posledice na objektu zaštite.

U cilju prevazilaženja aktuelnih problema, odnosno otklanjanja uzroka registraturske nesređenosti i fragmentarnosti preuzetih arhivskih fondova predlažem da nadležne arhivske ustanove:

- koordiniraju svoje aktivnosti sa subjektima tranzicije, registraturama i organima stečajnog postupka;
- prate tok stečajnog postupka, radi blagovremenog inkorporiranja troškova primopredaje u završni račun stečajnog upravnika;
- insistiraju na dobroj registraturskoj sređenosti preuzetih arhivskih fondova, kako se poslovi registratura ne bi obavljali u arhivima;
- ujednače cenovnike smeštaja javne arhivske građe insolventnih društvenih preduzeća, jer različite cene arhivskih usluga zbunjuju stečajne upravnike u Srbiji;
- preko Društva arhivista Srbije pospeše donošenje Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi i predlože strožije represivne mere u slučajevima oštećenja ili uništenja službene dokumentacije pravnih lica u procesu tranzicije.

Summary

The delay in passing the Law on Archival material and services as well as the incompleteness of legislative provisions of positive legal regulations on bankruptcy in the Republic of Serbia have added to noticeable damage and incomplete handover of public archival material from register offices of economic provenance.

The incompleteness of archival fonds taken over from extinguished business entities, caused by the lack of implementation of regulations on office and archive management over many years, as well as the arbitrariness of bankruptcy managers and new owners of privatized enterprises give a warning to archival institutions to find

a better solution and more efficient methods for preserving official documentation of its creators.

It is generally known that some archival practices at the institutions for preservation in Serbia fostered the disintegration of archival fonds of bankruptcy managers.They are usually manifested as the lack of basic of the registry material of its creator and arbitrary valorisation of public archival material without the consent of institutions for preservation. Moreover, the lack of storage capacity for public archival material and its high prices are becoming more frequent problems today.

In order to find a better method for preserving official documentation of business entities in bankruptcy, the Archives in Kragujevac trains bankruptcy managers and appointed staff in the area of records management and archiving to conduct a successful handover of complete archival fonds. An aspect of cooperation is participation in all activities such as attending seminars organised by the Agency for licensing bankruptcy managers. In the context of the papers presented by eminent authorities in this field, efforts are made to find a solution for archiving official documentation of register offices of economic provenance.

Defragmentation of archival fonds can be exemplified in all institutions for protection in Serbia. These examples cannot be assigned to the negligence of responsible entities.Even if they were processed, completeness and the lost part of archival fonds could not be restored. In such cases, even the greatest professionalism of an authorized archivist fails to help since the absence of action over many years has caused harmful effects on the object of protection. In order to remove the causes of registry negligence and fragmentariness of acquired archival fonds, I suggest that responsible archival institutions:

- coordinate all their activities with transition entities, registries and bankruptcy proceedings bodies;
- supervise bankruptcy proceedings in order to incorporate handover expenses in the balance sheet of a bankruptcy manager;
- insist on adequate orderliness of acquired archival fonds from register offices so as to avoid performing registry tasks in archives;
- balance price lists for the storage of public archival material of insolvent social enterprises since different prices confuse bankruptcy managers in Serbia;
- stimulate passing the law on archival material and service with the help of The Society of Serbian Archivists;
- propose more repressive measures in the case of damage and destruction of official documentation of a legal entity in a transition process.

Nevena KARABAŠEVIĆ
Istorijski arhiv Niš

ZAŠTITA REGISTRATURNE GRAĐE KOD PREDUZEĆA U STEČAJU U NIŠAVSKOM OKRUGU

Abstrakt: *Rezultat rada Službe za zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala, Istorijskog arhiva Niš su, preuzeta građa velikog broja preduzeća u kojima je stečajni postupak završen i onih kod kojih je stečaj pri kraju. Služba zaštite van arhiva, Istorijskog arhiva Niš ima teritorijalnu i stvarnu nadležnost u 8 opština u regionu. U proteklim godinama, uložila je veliki napor, kako bi se celokupna arhivska građa i registraturski materijal privatnih i društvenih preduzeća, u kojima se vodi stečajni postupak, zaštitila i sačuvala, kako pružanjem stručnih uputstava tako i njenom pripremom za preuzimanje u Arhiv.*

Ključne reči: *Služba zaštite, stečaj, stečajni postupak, stečajni upravnik, arhivska građa i registraturski materijal, preduzeća, dokumentacija, preuzimanje, zaštita*.

Abstract: *The result of the Service for the Protection of archives and Registry Materials of the Historical Archive of Nis were taken in large number from companies in which bankruptcy proceedings have been completed, and those in which the bankrupt is at the end. Protection service of the Historical Archive of Nis has territorial jurisdiction near Nis and in 7 municipalities in the region. In recent years, we invested great effort in order to acquire entire archives and registry material from private and public companies, which are in the bankruptcy state, to protect and preserve the records, and to provide expert guidance and preparations for acquiring the material.*

Keywords: *Customer care, bankruptcy, bankruptcy, bankruptcy trustee, archives and registry material, companies, documentation, protection.*

Uvod

Zakon o prinudnom poravnanju, stečaju i likvidacij[1]*i* ("Sl. list SFRJ 84/89. "Sl. list SRJ 37/93 i 28/96), stari *Zakon o stečajnom postupku* ("Sl. glasnik RS" br. 84/04)[2] i novi stečajni zakon ("Sl. glasnik RS" br. 85/05)[3], imali su zadatak da

1 "Sl. list SFRJ", br. 84/89., "Sl. list SRJ", br. 37/93. i 28/96.
2 Priručnik za stečajne upravnike, *Zakon o stečajnom postupku*; Beograd 2005., str. 259.
3 Zbirka propisa za stečajne upravnike, *Zakon o stečajnom postupku*; Beograd 2005., str. 9.

pomognu da se resursi u Srbiji, sa neekonomičnih, neproduktivnih ili neprofitabilnih preduzeća preusmeravaju tamo gde će biti efikasnije upotrebljeni.

Uloga donetih zakona je imala zadatak da postavi sistem zaštite, obligacija i stvarnih prava: vlasnika, preduzeća, poverioca i radnika. Iz najnovijeg Zakona prizilazi i da svaka od ovih strana mora da snosi deo gubitaka, prouzrokovanih stečajem preduzeća i da svaka od njih mora da žrtvuje deo svojih interesa u preraspodeli imovine, koja nije uvek dovoljna da se svi u potpunosti namire.

Pitanjima prestanka rada pravnog lica u Republici Srbiji, bave se, *Zakon o privrednim društvima*[4] i *Zakon o stečajnom postupku*. Prema članu 502. *Zakona o privrednim društvima*, stečaj je samo jedan od devet slučajeva prestanka sa radom privrednog društva, odnosno brisanja iz privrednog registra. U ovom Zakonu se ni jednom rečju ne spominje arhivska građa niti njeno preuzimanje po gašenju društva. *Zakon o stečajnom postupku* je brigu o arhivskoj građi pravnog lica nad kojim je pokrenut stečajni postupak prepustio stečajnim upravnicima. Na osnovu člana 14. stav 8. *Zakona o stečajnom postupku*, ministar privrede je 2005. godine doneo *Pravilnik o utvrđivanju Nacionalnih standarda za upravljanje stečajnom masom*. *Nacionalnim standardom br. 9* – koji se odnosi na vođenje i čuvanje evidencije[5], stečajni upravnik treba da preuzme i vodi urednu evidenciju u skladu sa zakonom kojim se uređuje arhivska građa.

Iskustva Istorijskog arhiva Niš u preuzimanju arhivske građe registratura u stečaju i likvidaciji

Rezultat rada Službe za zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala su, preuzeta građa velikog broja preduzeća u kojima je stečajni postupak završen i onih kod kojih je stečaj pri kraju.

Služba zaštite van arhiva, Istorijskog arhiva Niš ima teritorijalnu i stvarnu nadležnost pored grada Niša, još u 7 opština u regionu. U proteklim godinama, uložila je veliki napor, kako bi se celokupna arhivska građa i registraturski materijal privatnih i društvenih preduzeća, u kojima se vodi stečajni postupak, zaštitila i sačuvala, kako pružanjem stručnih uputstava, tako i njenom pripremom za preuzimanje u Arhiv.

Od prestanka rada preduzeća do otvaranja stečajnog postupka prođe dosta vremena. U tom periodu često dolazi do raznošenja arhivske građe i registraturskog materijala. Dešavalo se da radnici, po prestanku radnog odnosa, nakon otvaranja stečajnog postupka preduzeća, ponesu svoje dosijee. Takođe je uništavana dokumentacija, koja bi služila kao dokazno sredstvo na sudu, usled malverzacija i nepravilnog poslovanja. U više slučajeva se dešavalo da u preduzeću nije zatečena dokumentacija o osnivanju i registraciji firme, projektna dokumentacija, celokupna dokumentacija vezana za rad i radne odnose.

U toku trajanja stečajnog postupka, stvari retko idu po planu. Stečajni

4 "Sl. glasnik RS" br. 36/2011. i 99/2011.

5 Zbirka propisa za stečajne upravnke, *Nacionalni standard br. 9*; Bgd. 2005, 154-159.

postupci traju i po nekoliko godina, pa to donosi sa sobom i rizik, ne samo za stečajnu masu već i u pogledu potencijalne lične odgovornosti da se sačuva u celosti nastala dokumentacija do predaje Arhivu.

Do kraja juna 2013. godine preuzeta je dokumentacija 78 preduzeća kod kojih je završen stečaj ili je priveden kraju. Sa teritorije grada Niša preuzeta je građa 57 stvaralaca, Aleksinaca 11, Svrljiga 6, Sokobanje i Ražnja po 3, Gadžinog Hana 2 i Doljevca 1. Rezultat je 905 dužnih metara smeštenih u depoe Istorijskog arhiva Niš.[6]

Veći broj stečajnih upravnika obraćao se Službi zaštite arhivske građe van Arhiva, za pružanje stručnih uputstava, oko pripreme arhivske građe i registraturskog materijala za predaju na trajno čuvanje u Arhivu. U jednom broju preduzeća stručni radnici Arhiva su na terenu obavljali: izlučivanje, popis bezvrednog registraturskog materijala i sređivanje dokumentacije po vrsti i hronologiji u cilju smeštaja u arhivske depoe.

Doneto je 37 rešenja za uništenje bezvrednog registraturskog materijala, iz kojih se vidi da je izlučeno ukupno oko 2.400 dužnih metara bezvrednog registraturskog materijala. Ostalih 47 preduzeća nije zatražilo od Arhiva odobrenje za uništenje, što znači da nije dostavljalo popis izlučenog bezvrednog materijala, na šta su bili obavezni. Iz popisa preuzete dokumentacije, tih preduzeća, vidi se da dokumentacija nije celovita i da je bila izložena uništenju i propadanju i pre započinjanja stečajnog postupka.[7]

Problem je što se nadležna služba Arhiva poziva u poslednjoj fazi okončanja stečajnog postupka. Naše je mišljenje da zakonodavac treba da obaveže stečajnog upravnika da to učini na početku otvaranja stečajnog postupka, kako bismo konstatovali stanje i količinu dokumentacije, te stručnim uputstvima i kontinuiranim praćenjem, doprineli celovitom očuvanju arhivske građe i registraturskog materijala.

Prilikom prodaje imovine i inventara preduzeća, novi vlasnici kupljenih prostorija ponašaju se veoma nesavesno prema zatečenoj dokumentaciji. Bilo je slučajeva kada su smatrali, da su kupovinom prostorija postali jedini vlasnici imovine i svega ostalog što je zatečeno u prostorijama bivšeg preduzeća, da je i dokumentacija njihovo vlasništvo, pa su je prodavali kao sekundarnu sirovinu.

Arhivska građa je često odlagana u hodnike, pomoćne prostorije, garaže, na stepeništa, pa čak i ispred samih ulaza u zgradu. Kada bi stečajni upravnik to utvrdio bilo je kasno, jer je dokumentacija već bila desetkovana, uz lakonsko obrazloženje da ona nema značaja. Tako su o sudbini dokumentacije, njenoj kulturnoj vrednosti i istorijskom značaju odlučivala lica lišena svakog stručnog znanja o tome.

Dodatni problem u očuvanju arhivske građe i registraturskog materijala, je i poništavanje tendera i prodavanje imovine više puta, u kojim prilikama je uvek deo dokumentacije bivao uništen ili je jednostavno nestajao.

Nadležni Arhiv, u ovom slučaju Istorijski arhiv Niš, je u obavezi da preuzme dokumentaciju tek posle okončanja stečajnog postupka. Nalazili smo se u veoma

6 Dosijea stečajnih postupaka od br. 1-78.

7 Zapisnici o pregledu.

nezavidnom položaju, kada smo bili prinuđeni da preuzimamo dokumentaciju pre okončanja stečajnog postupka, da bismo je doslovno spasili od fizičkog uništenja. Zakonito i profesionalno postupanje Arhiva, proizvodilo je u svakodnevnom radu niz praktičnih problema. Najvažnije je bilo kako izdavati dokumenta iz građe nezavršenih stečajeva (kad je stečajni postupak u toku), jer je to ovlašćenje stečajnog upravnika, kod koga je pečat. Radnicima tih preduzeća, zainteresovanim za dokumentaciju vezanu za rad i radne odnose, a zahtevi takve prirode su po pravilu hitni, izlazimo u susret, tako što pronalazimo potrebna dokumenta, a onda pozivamo stečajnog upravnika da to potpiše i overi.

Sve ovo Arhivu proizvodi dodatni posao, koji nije njegov, ali kompromise takve vrste smatramo nužnim radi višeg cilja, tj. zaštite arhivske građe. U novije vreme taj posao revnosnije rade stečajni upravnici zadržavajući dokumentaciju koja se najčešće izdaje radnicima tih preduzeća: obrasce M-4, kartone ličnih dohodaka, aktivna personalna dosijea i dokumentaciju o registraciji preduzeća, koju po završenom stečaju predaju Arhivu.

Jedan broj stečajnih upravnika zadržava deo dokumentacije stečajnog dužnika (kopije), a koja se odnosi na: osnivanje, bitne odluke skupštine, Upravnog i Nadzornog odbora, isplate zarada, kao i dokaze o svojinskim pravima nad imovinom stečajnog dužnika. Stečajni upravnik čuva i kopije dela dokumentacije stečajnog dužnika, kao i svoju dokumentaciju o toku stečajnog postupka, o komunikaciji sa sudskim i drugim organima i učesnicima stečajnog postupka, kao i sva dokumenta o stečajnoj masi i potraživanjima poverilaca. Ovu evidenciju stečajni upravnik čuva najmanje 3 godine od dana prestanka vršenja dužnosti stečajnog upravnika.

Posle okončanja stečajnog postupka, dokumentaciju nastalu tokom vođenja stečajnog postupka i donošenja Rešenja o zaključenju stečajnog postupka, stečajni upravnik, odnosno poverenik predaje, arhivi Agencije za privatizaciju, odnosno rukovodiocu projekta, na način određen Nacionalnim standardom br. 9. Mišljenja smo da i ovu dokumentaciju treba predati nadležnom Arhivu, a ne čekati da je arhivi preuzimaju u budućnosti od Agencije.

Akutni problem Istorijskog arhiva Niš je smeštajni prostor, što je problem skoro svih arhiva u Srbiji. Istorijski arhiv Niš za šest decenija trajanja na ovim prostorima je obavio ogroman posao na prikupljanju i zaštiti arhivske građe, doprineo istraživanju prošlosti Niša i niškog kraja, uporno podsećajući na ono što je stvarno bilo, služeći uvek i svagda istini baziranoj na istorijskim činjenicama, služeći narodnom pamćenju koje mu je snaga i uporište.[8]

Zaključak

Iskustva koja smo ovih nekoliko tranzicionih godina stekli, a ona su preovlađujuće negativna, nametnula su nam dodatnu obavezu da i ubuduće moramo,

8 Ivanka Stancevski, Jubilej istorijskog arhiva Niš, *Arhivski glasnik,* br. 5, Beograd 2008. str. 12.

u svakom stečajnom postupku, preventivno da preduzimamo određene mere u cilju zaštite arhivske građe kod stvaralaca, kod kojih je pokrenut stečaj.

Prema našim saznanjima u pripremi su izmene i dopune *Zakona o stečajnom postupku*, koji bi predvideo obavezu stečajnih upravnika i poverenika, ali i obavezu novih vlasnika objekata da se pridržavaju važećih propisa koji regulišu oblast zaštite arhivske građe, konkretno *Zakona o kulturnim dobrima.*[9] Ovim bi došlo i do efikasnijeg rada Službe zaštite arhivske građe van Arhiva i potpunog ostvarenja svih zadataka zbog kojih je ova ustanova osnovana.

Conclusion

Experiences that we have gained in these few transitional years are prevailing negative, but impose an additional obligation to the future, as we must, in any bankruptcy proceedings, take certain preventive measures in order to protect the archives of the creators, who had initiated bankruptcy.

According to our knowledge, the preparation of the amendment of the Law on Bankruptcy, which predicted an obligation bankruptcy trustee, but also the obligation of the owner of new facilities to comply with applicable regulations that regulate the protection of archives, notably those of the cultural importance ("Official Gazette no. 71/94). This would led to more efficient operation of the Service protection of archives out of the archive and the full realization of all tasks of why this institution was founded.

9 „Sl. glasnik RS", br. 71/94.

Dragan KNEŽEVIĆ
Istorijski arhiv Užice

POSLOVI SREĐIVANJA ARHIVSKE GRAĐE PREUZETE U TOKU STEČAJA (iskustva Istorijskog arhiva u Užicu)

Abstrakt: *U depo Istorijskog arhiva u Užicu proteklih godina smeštena je velika količina arhivske građe nastale radom privrednih subjekata u kojim je pokrenut stečajni postupak. Prodaja imovine stečajnog dužnika nametnula je Arhivu obavezu da hitno preuzme ovu građu. Prilikom prijema izvršeno je grubo sređivanje, odvajanje po vrsti, bez spoljnih obeležavanja, umesto kojih su zadržana ona koja su nastala u registraturi. Već u toku prvih dana po prijemu arhivska služba zasuta je zahtevima za uverenjima na osnovu podataka iz preuzete dokumentacije. Zbog toga se morao hitno započeti rad na sređivanju ove građe, iako ti poslovi nisu mogli biti blagovremeno planirani.*

Ključne reči: *Arhivska građa, stečaj, depo, Zakon o javnim radovima, invalidi, arhiv, registratursko sređivanje.*

Abstract: *The Depot of Historical Archive in Uzice in recent years has gained a large amount of archival material created by economic operators undergoing the bankruptcy proceedings. Sale of assets of the debtor imposed Archives obligation to urgently take this material. Upon receiving the completed rough sorting, separation by type, with no external markings, instead of which they retained those which occurred in the registry system. Already during the first days of the receipt of archival service is swamped by requests for convictions on the basis of data from the aquired documents. Therefore, we had to urgently begin work on resolving these materials, although these jobs could not be timely planned.*

Keywords: *Archives, bankruptcy, Depository Act, public works, archive, registry sorting.*

Uvod

Istorijski arhiv u Užicu je regionalna ustanova zaštite, čija nadležnost obuhvata devet opština Zlatiborskog okruga i jednu opštinu u Okrugu moravičkom. Po prostoru na kom obavlja svoje poslove, jedan je od najvećih arhiva u Republici Srbiji.

Do 2009. godine Užički arhiv bio je smešten u prizemlju zapadnog krila zgrade tada Užičke opštine, danas Uprave grada Užica, u neuslovnom prostoru za zaštitu arhivske građe, vlažnom i nedovoljnom u odnosu na količinu arhivske građe o čijoj se zaštiti starao. Od te godine Arhiv radi u novom, savremenom objektu, koji je, kad je reč o uslovima za smeštaj arhivske građe i rad na njenoj zaštiti, jedan od najsavremenijih u Republici Srbiji. Izgradnjom modernog kancelarijskog prostora i kvalitetnih depoa, zaposlenim je omogućeno da adekvatno odgovore na zadatke delatnosti kojom se bave. Dobijanjem savremenih depoa rad na prijemu arhivske građe je intenziviran.

Arhiv je započeo sa intenzivnijim preuzimanjem arhivske građe još od 2004. U proteklih devet godina, izvršena su 102 prijema dokumentacije po raznim osnovama. Od ovog broja, 80 primljenih arhivskih fondova nastali su u radu privrednih subjekata, a u depo Arhiva su pristigli u toku stečajnog postupka. Od aktivnih registratura preuzeto je 10 fondova u redovnom postupku prijema arhivske građe; 4 fonda bivših društveno-političkih organizacija i 10 fondova nastalih u radu pravnih lica, ali u posedu fizičkih lica i sa karakterom privatnih zbirki, te su u ovoj podeli svrstani pod „razno“.

Predmet ovog saopštenja su arhivski fondovi nastali u radu privrednih subjekata. Napomenuli smo da je u proteklih devet godina izvršen prijem 80 fondova ove provenijencije. Smatrajući pod privrednim subjektom sva pravna lica koja se bave proizvodnjom materijalnih dobara i usluga, u ovu su grupu svrstana privredna preduzeća, zemljoradničke zadruge i banke.

Od 80 pomenutih fondova, 2 su nastala u radu banaka, 6 su fondovi zemljoradničkih zadruga, dok su preostala 72 fonda nastala radom privrednih subjekata iz ostalih glavnih privrednih grana. Od 72 fonda privredna subjekta, 62 su nekadašnja društvena preduzeća, koja su okončala svoj rad stečajem. Uzimajući u obzir da su i banke i zemljoradničke zadruge, čiji su fondovi preuzeti, obavljale delatnost u vreme socijalističkog perioda, to i njih pridružujemo grupi od 62 fonda društvenih preduzeća. Tako se u Istorijskom arhivu u Užicu, u pomenutom periodu od devet godina, našlo 80 fondova nastalih radom privrednih subjekata socijalističkog perioda. Njihovi stvaraoci mahom su okončali svoj radni vek nakon neuspele vlasničke transformacije, odnosno privatizacije društvene svojine.

Stečaj kao pravni osnov za prijem arhivske građe

Skupština Republike Srbije donela je 23. jula 2004. godine *Zakon o stečajnom postupku* i *Zakon o Agenciji za licenciranje stečajnih upravnika*. *Zakon o stečajnom postupku* izričito nalaže da stečajno veće pri sudu imenuje specijalizovanu instituciju, koja će biti osnovana prema posebnim propisima, a koja će biti postavljena za stečajnog upravnika u postupku sprovođenja stečaja nad pravnim licem koje je u većinskoj državnoj odnosno društvenoj svojini.

Zakon o stečajnom postupku stupio je na snagu 1. februara 2005. godine. Od tog dana, Centar za stečaj, u okviru Agencije za privatizaciju, imenovan je za stečajnog upravnika u većini društvenih ili državnih preduzeća za koja je pokrenut stečajni postupak. Pored toga, kao rezultat prelaznih odredaba Zakona o stečajnom postupku, svaki postupak pokrenut po dotadašnjem Zakonu o prinudnom poravnanju, stečaju i likvidaciji, koji nije došao do određene faze, bio je regulisan odredbama novog Zakona o stečajnom postupku. To znači da je Centar za stečaj, od dana svog osnivanja preuzeo odgovornost za određen broj stečajnih postupaka.

Ne moramo napominjati da je po našim saznanjima svaki postupak pokrenut kao stečajni nad bivšim društvenim preduzećem okončan likvidacijom tog društvenog preduzeća. Zanemarljivi su izuzeci kada je stečajni dužnik prodat kao pravno lice, ali što se Arhiva tiče, posledice su iste, jer su poverenici Centra za stečaj, odnosno stečajni upravnici, i u ovim slučajevima zahtevali da se izvrši prijem arhivske građe.

Držeći se tačno odredaba važećeg *Zakona o kulturnim dobrima*, po kome je arhivska građa pravnih lica prestalih sa radom dospela za preuzimanje, Arhiv je izvršavao svoju obavezu. Bliža i slikovitija iskustva deo su izlaganja Službe zaštite arhivske građe van arhiva, koja je vršila pripremu ove dokumentacije za prijem u Arhiv.

Zbog hitnosti postupka preuzimanja građe stečajni upravnici nisu ispunili svoju obavezu da dokumentaciju predaju popisanu i sređenu, a umesto da se prijem građe obavlja u Arhivu, dokumentacija je preuzimana tamo gde je nastala, u radnim prostorijama stečajnog dužnika. Broj aktivnosti koji je ovim „pao na leđa“ Arhiva bio je sveobuhvatan.

Problemi sa primljenom arhivskom građom

Potrebno je izneti podatke koji se odnose na stanje ove građe da bi se ilustrovao redosled aktivnosti na njenom sređivanju, radi dovođenja u stanje u kom je bilo moguće koristiti istu za potrebe korisnika.

Napomenuli smo da je dokumentaciju pripremala za primopredaju spoljna služba Arhiva. U vrlo malom broju slučajeva pripremu su izvršili stečajni upravnici, ali s obzirom na vrstu materijala koji je predat Arhivu, slobodno možemo reći da je i u ovim slučajevima bilo bolje da je ovaj posao obavila stručna služba Arhiva. U ovim slučajevima smo se susretali sa problemom slobodne procene stečajnog upravnika šta predstavlja arhivsku građu, a šta ne. Tako su se u predatoj dokumentaciji našli nalozi za knjiženje, popis magacinskog materijala, otpremnice, a izostajali M-4 obrasci, zapisnici organa upravljanja, osnivačka dokumenta.

Jedan od osnovnih problema koji je morao biti rešen bio je i smeštajni prostor. Imajući u vidu količinu arhivske građe koja je preuzimana, a pojedini fondovi su premašali količinu od stotinu dužnih metara arhivske građe, to je prostor novog arhivskog depoa aktuelizovan. U depoima nove zgrade Arhiva smeštena je uglavnom

starija dokumentacija, fondovi iz XIX veka – mahom fondovi organa uprave, pravosuđa, prosvete. Zato je za smeštaj novije dokumentacije trebalo hitno pronaći drugi prostor, jer ni prostor Mesne kancelarije Bela Zemlja, u prigradskom užičkom naselju, koji se već duži niz godina koristi za potrebe Arhiva, nije zadovoljavao sve potrebe. Zbog toga smo se, zarad rešavanja novonastale situacije, obratili gradskoj upravi.

Rešenje smo pronašli u objektima starih osnovnih škola, u naseljima u okolini grada. Za arhivske depoe priveli smo nameni stare zgrade osnovnih škola u prigradskim naseljima Sevojnu i Volujcu. Tako se arhivska građa privrednih subjekata našla u jednom zajedničkom prostoru, što je donekle olakšalo, odnosno pojednostavilo njenu upotrebu.

Navedene objekte smo najpre renovirali, uradili nove betonske podove, popravili krovnu konstrukciju, iznutra okrečili, instalirali hladno osvetljenje i postavili arhivske police. Na fasadi objekata, kod ulaznih vrata, okačili smo table koje označavaju da su prostorije u funkciji arhivskih depoa. Time smo predupredili, odnosno prekinuli negativnu praksu po kojoj su ovi objekti često obijani, jer su lica „sumnjive“ prošlosti navodili na pomisao da se tu odlaže kakav njima interesantan materijal.

Dopremljenu arhivsku građu smo najpre odlagali na pod, jer smo iz sredstava dobijenih za pokriće primopredajnih troškova, naknadno nabavljali police i montirali u depo. Kako je prispeće novčanih sredstava na račun Arhiva teklo sporije od dinamike prijema građe, to se u jednom trenutku znatan broj arhivskih fondova našao neuložen u police, odnosno grubo, tehnički razvrstan po stvaraocima i odložen po podu. Napominjemo da je i ovakva praksa bila efikasnija i celishodnija, nego da je arhivska građa ostala kod novih vlasnika objekata bivših društvenih preduzeća, koji prema Arhivu imaju rezervisane stavove, što je iz ugla njihovog interesa i shvatljivo. Takođe, kako su i ovako renovirane prostorije bile podložne vlazi, jer su zgrade tih bivših škola stare, to smo često, kako se dokumentacija ne bi oštetila, vršili njeno premeštanje i sušenje. Prilikom jedne nepogode, izazvane višom silom, odnosno usled pucanja vodovodnih cevi za vreme izuzetno velikih mrazeva u toku zime 2012. godine, jedan mali fond je u potpunosti uništen.[1]

Poslovi sređivanja

U početku „kampanje“ prijema dokumentacije stečajnih dužnika, nismo imali projekciju o tome koja količina arhivske građe će biti dopremljena u Arhiv. Par slučajeva u početku nije nagoveštavao da će se poslovi prijema pretvoriti u veliki angažman.

Osim toga, nakon prvih sedam dana po prijemu dokumentacije počeli su da stižu zahtevi za izdavanje podataka iz tek primljenih arhivskih fondova. Iste te zahteve su bivši radnici preduzeća u stečaju postavljali i pred stečajnog upravnika,

1 Radi se o fondu *Fasau trade ad,* Užice, koji je uništen vodom iz naprslih vodovodnih instalacija.

odnosno lica koja je on u registraturi angažovao u vreme dok se građa još nalazila kod stečajnog dužnika, međutim, iz svojih razloga, njihovi zahtevi nisu rešavani dok građa nije predata Arhivu.

Jedan od osnovnih zadataka koji se postavlja pred arhive jeste pružanje usluga zainteresovanim licima. U slučajevima kojim se bavimo u ovom radu, radilo se o zahtevima mahom iz radnog odnosa. Rešavanje ovih zahteva direktno je uticalo na ostvarivanje određenih prava radnika pred drugim državnim organima. Naš Arhiv je stoga morao primljenu arhivsku građu dovesti u stanje upotrebljivosti, odnosno registraturske sređenosti, kako bi se licima sa ovakvim zahtevima izašlo u susret.[2]

Pored redovnih aktivnosti koje su obavljali radnici Arhiva, aktivnosti oko sređivanja dokumentacije novoprimljenih fondova imali su karakter vanrednih zadataka. Ovi poslovi su najpre obavljani u arhivskim depoima u objektima koji se, kako smo napomenuli, nalaze u prigradskim naseljima. Nepotrebno je napominjati da se tu radilo o neadekvatnim i otežanim uslovima rada. U rano proleće, odnosno s jeseni, u ovim prostorijama je bilo hladno, a sam proces zagrevanja, kako se one nisu redovno grejale, bio je otežan. Odlazak u ove prostorije na rad oduzimao nam je jedan dio radnog vremena, a samo putovanje je poslu davalo karakter „terenskog“ rada. Higijenski uslovi u pomenutim radnim prostorima bili su ispod praga tolerancije.

Uprkos svemu, radnici Arhiva su ove poslove obavljali u redovnim rokovima. Arhivska građa je registraturski sređena. Najveći deo dokumentacije ostao je uložen u klasične registratore u kojima je bio odložen kod stvaraoca, samo što su ispisane nove spoljne oznake. Građa koja je bila u stanju rasutosti, odložena je u arhivske kutije. Urađena su na svim arhivskim jedinicama spoljna obeležja, naznačena pripadnost fondu, a arhivske police obeležene i urađen je topografski pokazivač u depou.

2 Napomenućemo ovde osnovne odrednice iz *Uputstva o primopredaji arhivske građe*, doneto na sednici Arhivskog veća SR Srbiji 08.12.1987:

Član 1.

Ovim Uputstvom se propisuju uslovi, način i postupak primopredaje arhivske građe (u daljem tekstu: građa) između imalaca građe i nadležnog arhiva.

Član 3.

Građa se preuzima po isteku roka od 30 godina od dana njenog nastanka.

U izuzetnim slučajevima, kada to zahteva data situacija, a pozitivni zakonski propisi omogućavaju, rok iz stava 1. ovog člana može se skratiti ili produžiti isključivo uz saglasnost nadležnog arhiva.

Član 4.

Datum primopredaje građe utvrđuju sporazumno imalac građe i nadležni arhiv, a u skladu sa njegovim mogućnostima.

Član 5.

Građa se predaje o trošku predavaoca građe i na mestu koje odredi nadležni arhiv.

Član 6.

Primopredaju građe i registraturskog materijala ukinutih organa, organizacija i zajednica vrši stečajni upravnik, najkasnije šest meseci po okončanju redovnog postupka likvidacije, odnosno stečaja.

Član 7.

Odabrana građa predaje se u registraturski sređenom stanju.

Izuzetno (ukoliko je građa izložena oštećenju i propadanju), građa se može preuzeti u nesređenom stanju, s tim da se nadležnom arhivu nadoknade troškovi njenog sređivanja.

U kasnijoj fazi poslova sređivanja dokumentacije novopristiglih fondova nastalih u radu privrednih subjekata socijalističkog perioda, susreli smo se sa novim izazovima. Sve veća količina dokumentacije i sve veći broj zahteva stranaka, delovali su kao „navala“ pred kojom ćemo „pokleknuti“. No, to nam je bilo samo trenutno iskušenje.

Kako bi se i novi poslovi obavili, pored osoblja Arhiva, angažovana su, po Zakonu o javnim radovima[3], i nezaposlena lica i lica sa invaliditetom, preko Nacionalne službe zapošljavanja. Ova lica su najpre prošla kroz obuku u Arhivu, a zatim su, uz asistenciju, obavila poslove koji su im povereni. U toku izvršavanja posla i po završetku vršen je neprestano stručni nadzor.

U proteklih šest godina Arhiv je putem konkursa, uz posredovanje Nacionalne službe zapošljavanja, zapošljavao lica koja su, između ostalog radila i na sređivanju arhivske građe. Ova su lica obavljala rad u ograničenom vremenskom roku od šest meseci. Uobičajen broj lica koje je Arhiv dobijao po javnom konkursu kretao se do deset radnika. Pojedina radno angažovana lica radila su na kurirskim poslovima, odnosno poslovima održavanja objekata i pojedinim fizičkim poslovima, a najveći broj lica, pet do šest, osposobljeno je za sređivanje dokumentacije. Povoljna okolnost bila je činjenica što su se na konkurs javljala i od strane Nacionalne službe zapošljavanja upućivana ista lica, tako nismo morali permanentno vršiti obuku novih radnika. Trudili smo se da lica koja će biti zaposlena na ovim poslovima, ponovo budu angažovana u Arhivu.

Svakako da i pored te činjenice da su svoje poslove obavljali valjano, neprestan nadzor nad izvršenjem njihovih zadataka bio je neophodan. Time je vršena i neka vrsta revizije njihovog posla.

Od ovih lica najpre smo zahtevali da srede podatke o zaradama zaposlenih, jer su zahtevi korisnika najčešće bili iz ove materije. Potom smo sređivali personalna dosijea, a onda preostalu dokumentaciju. Zahvaljujući ovim licima, zaposleni u Arhivu su mogli da obavljaju svoje redovne poslove. Takođe, u depoima se stvarao slobodan prostor za prijem novih fondova, zahtevi su rešavani blagovremeno i donošena pozitivna, kao i negativna rešenja, u slučajevima gde građa nije sačuvana. Smeštaj ovako sređene arhivske građe u police vršen je isključivo od stručnog, odnosno stalno zaposlenog osoblja Arhiva. Rezultat našeg rada je činjenica da, sem dva fonda primljena u tekućoj godini, nemamo drugih novoprimljenih fondova privrednih subjekata koji su nesređeni. Svi fondovi, sem dva novoprimljena su uloženi u police, a količina arhivske građe i broj fondova najslikovitije govore o kompleksnosti obavljenog posla.

3 Javni radovi su mera aktivne politike zapošljavanja koja predviđa odobravanje sredstava za zapošljavanje nezaposlenih lica sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje i podrazumeva sprovođenje aktivnosti koje preduzima poslodavac - izvođač javnog rada, a koje imaju za cilj ostvarenje određenog društvenog interesa (npr. prevencija i pomoć starima, sanacija divljih deponija, uređenje i izgradnja puteva i dr.). Javne radove sprovodi poslodavac - izvođač javnog rada, koga određuje Nacionalna služba na osnovu Javnog konkursa.

Javni radovi su mera aktivne politike zapošljavanja čiji je cilj zapošljavanje teže zaposlivih lica, ali i ostvarivanje društvenog interesa. Javni radovi mogu biti u socijalnim, humanitarnim, kulturnim i drugim oblastima, u održavanju javne infrastrukture i zaštiti životne sredine.

Summary

Reading the legislative activity relating to records management and archives, we get the impression of fixed and regular procedural activities: archive material created by the author, are kept in their depots, after the fulfillment of legal requirements it arrives in relevant archive who issue the data for the needs of the citizens or made it available to those interested n the scientific research.

The practice, however, is often different. What should be the exception, is becoming the rule, ie. archival records of the bankruptcy debtor, almost before destruction, arrive to the responsible institution for the protection, incomplete and disordered. Historical Archives in Užice fulfilled its obligations in respect of delivered material. At first, the Archive did all this archival material to arrive at the Archives depot and then arranged the documentation in order to provide the citizens data they need for regulation of private legal requirements.

Dynamics of fulfillment of this job took the alarming state at one moment. We suspected that we wouldn't be able to, in addition to regular duties, perform these. Thanks to the engagement of persons, by means of the public works, their training and the work, all 80 funds of bankruptcy debtors, former SOEs (socially owned enterprises), which were received in the Archives, are placed on the shelves in the depot.

Miroslav DUČIĆ
Istorijski arhiv Užice

EKONOMSKI EFEKTI PRIJEMA GRAĐE PREDUZEĆA U STEČAJU

Abstrakt: *Ovaj rad se bavi pitanjem naknade u postupku prijema arhivske građe od strane stečajnog dužnika. U praksi arhivske službe pojavila su se i takva mišljenja da arhivi svoje usluge ne treba da naplaćuju prilikom preuzimanja arhivske građe. S druge strane, neki arhivi u Srbiji naplaćuju preuzimanje, formirajući cene usluga, koje, u dobroj meri, potcenjuju rad arhivista. Ovim se rad arhivista sveo na rad fizičkog radnika. Analiziraju se posledice različitih pristupa ovom problemu.*

Ključne reči: *Stečaj, stečajni upravnik, preuzimanje, cena usluga preuzimanja, smeštaj u arhiv, nabavka opreme za dalje čuvanje.*

Abstract: *This paper addresses the issue of fees in the process of reception of archives by the debtor. In practice, the archive service appeared and such opinions to archive their services should not be charged when you take over the material. On the other hand, some archives in Serbia charged the service, forming the price of services, which, to a large extent, underestimate the work of archivists. Thus work of archivists was reduced to working laborer. We analyze the consequences of different approaches to this problem.*

Keywords: *Bankruptcy, bankruptcy trustee, aquisition of arhival material, accommodation in the archives, procurement of equipment for further storage*.

Uvodne napomene

Arhivistička praksa u Srbiji, po pitanju prijema arhivske građe u postupku gašenja i likvidacije jednog privredno-pravnog subjekta, prilično je različita, što nije dobro i može da izazove i negativne konotacije. Naime, *Zakon o kulturnim dobrima*[1] u članu 41 kaže da „odabrana, sređena i popisana arhivska građa, kao i registraturski materijal, nastali u radu organa, ustanova preduzeća i drugih pravnih lica, koji su ukinuti ili prestali sa radom, smatraju se dospelim za preuzimanje, ako niko nije preuzeo njihova prava i obaveze“. Zakonodavac je pred arhive postavio jasnu i nedvosmislenu normu. Interes društva i države je da arhivi sačuvaju svu arhivsku građu nastalu u radu privrednih subjekata, ali i drugih institucija koje stvaraju arhivsku građu.

1 „Sl. glasnik R. Srbije“, br. 71/ 94.

Arhiv Užica je u potpunosti primenio ovu normu, stvorio je uslove za preuzimanje i ispunjava sve zahteve koji su upućeni od strane subjekata, koji se nalaze u postupku likvidacije. U okviru ovog je uspostavljena i praksa da se građa može preuzeti i u nesređenom stanju, što je u najvećem broju slučajeva tako.

Postupajući u skladu sa *Uputstvom o postupku odabiranja arhivske građe, izlučivanju bezvrednog registraturskog materijala i o načinu primopredaje arhivske građe*[2], kao i u skladu sa potrebama da se nabavi adekvatana oprema i smesti preuzeta građa, Arhiv Užica je formirao cenu za preuzimanje i ona u ovom momentu iznosi 20.000 dinara ili oko 190€ po dužnom metru (u daljem tekstu sve cene usluga koje se budu navodile iskazivaće se u evrima).

Različita praksa arhiva, prilikom preuzimanja građe u stečaju, uočava se već 2003. godine, kada se intenzivira proces stečajeva. Arhivi su bili „zatečni" velikim brojem likvidacija privrednih subjekata. Stanje smeštajnih kapaciteta je bilo prilično loše tako da je bilo slučajeva kada su arhivi odbijali prijem građe stečajnog dužnika. Ovakvi primeri nisu bili tako česti. Priliv nove registraturne građe je već postao ozbiljan problem i trebalo je pronalaziti novi prostor za smeštaj.

Arhiv Užica je ovaj problem rešio time što je našao prostor koji nije bio idealan, ali je za kraći period bio dobro rešenje. Kao dobar prostor pokazale su se školske zgrade ili neki delovi zgrada, koje su trenutno zadovoljavale uslove za smeštaj[3]. Ti prostori su samo kratkoročna rešenja, jer su zgrade prilično davno izgrađene, pomalo ruinirane i nemaju potrebnu infrastrukturu, a neke se i ne održavaju. Ipak, za period dok osnivač Arhiva ne obezbedi adekvatan prostor, ovi objekti mogu biti u funkciji smeštaja. U ponudi su bili i mnogo bolji prostori za smeštaj,[4] ali se pokazalo da su veoma skupi, što je za skromni budžet Arhiva bila nemoguća misija.

Sledeći problem koji je iskrsao pred arhive je sređenost građe koju treba preuzeti. Iako Zakon jasno nalaže arhivima da primaju sređenu i popisanu građu od strane predavaoca, u ovom slučaju stečajnog dužnika,[5] u praksi je stanje potpuno drugačije. Ako se uspostavi praksa prijema nesređene građe, postavlja se logično pitanje ko će ovu građu sređivati i koliko će koštati ovi poslovi. Čini se da i u ovom veoma bitnom poslu za arhive postoje različiti pristupi.[6]

Već više godina unazad u Srbiji se pokušavaju utvrditi jedinstveni cenovnici usluga za poslove koje obavljaju arhivi. To se još uvek nije desilo, pa tako imamo situacije da za iste poslove arhivi različito vrednuju svoj rad. Skoro svi arhivi su

2 „Sl. glasnik R. Srbije", br. 47/81.

3 Školske zgrade prigradskih škola, imaju sve manje đaka, neke su potpuno puste, pa su zbog svoje blizine i putne infrastrukture bile zadovoljavajuće rešenje za arhive. Uglavnom se ovi prostori mogu dobiti bez nadoknade. Naravno da se i o ekonomskom segmentu vodilo računa.

4 Nove zgrade bivših uspešnih fabrika koje su likvidirane, nude se u zakup, a veoma su blizu sedišta arhiva, ali cene iznajmljivanja su velike i neekonomične za ustanove kulture.

5 Nacionalni standard broj 8 (*Pravilnik o utvrđivanju nacionalnih standarda za upravljanje stečajnom masom* „Sl. glasnik R. Srbije", br.13/2010) koji se odnosi na obaveze stečajnog upravnika u postupku otvaranja stečaja, popisivanja kompletne građe, uredno vođenje kancelarijskog poslovanja i predaje građe nadležnom arhivu u sređenom stanju, ne primenjuje se ni u jedom slučaju stečajnog postupka

6 Arhiv Čačka, Požarevca i Kragujevca ne prima građu stečajnog dužnika ako nije sređena i popisana.

doneli cenovnike usluga. Neko je to nazvao „Cenovnik usluga“, a neko „nadoknade za izvršene poslove“. Cenovnici se uglavnom odnose na usluge izdavanja uverenja i troškove preuzimanja, smeštaja i sređivanja preuzete dokumentacije.

Ovde treba naglasiti da arhivi ne uvode takse za izvršene usluge, kako to neki korisnici usluga prikazuju, već naplaćuju troškove koje su imali za urađene poslove. Takse imaju drugačiji tretman, uvode ih različiti nivoi vlasti kao deo svojih prihoda, uplaćuju se njihovom budžetu, što, naravno, ne ide u korist arhiva.

Na cenovnike, kao pojednačne akte ustanova, saglasnost bi trebalo da daje lokalna samouprava, odnosno osnivač i to odeljenje za finansije, ili kako se kod nekih arhiva dešava, saglasnost daje Upravni odbor.[7] Arhiv Užica je utvrdio Cenovnik usluga, Upravni odbor je isti potvrdio, a pri tome je ovlastio direktora ustanove da, po potrebi, može uskladiti cene pojednih usluga, opet u skladu sa povećanjem cena na malo ili povećanjem inflacije.

Nejednako vrednovanje utrošenog rada, zatim, troškova nastalih kupovinom polica i drugog materijala u postupku preuzimanja građe od stečajnih dužnika, naročito nesređene dokumentacije, jako je izraženo kod arhiva u Srbiji. Ovakva praksa nanosi velike štete arhivima, pre svega na ekonomskom planu, pa može se reći i na polju sticanju autoriteta arhiva kao državnih ustanova. Cena po dužnom metru preuzete građe u Valjevu je 10 €, u Zaječaru je 40€, u Čačku oko 30€, u Šabcu 35€, u Beogradu 135€ i u Užicu 190€ . Cene su neujednačene i pomalo zbunjujuće.

Detalj iz registrature (snimljeno prilikom preuzimnja dokumentacije)

7 Ko daje saglasnost na cenovnik usluga koje arhiv pruža je nejasno, jer nijedan propis to jasno ne ističe. *Zakon o budžetskom sistemu* („Sl. glasnik Srbije“, br. 54/2009., 73/2010., 101/2010., 101/2011. i 93/2012.) pominje takse i reguliše postupak za saglasnost koja se dobija na tako uvedene takse. Naglašavamo, da arhivi ne naplaćuju takse već naplaćuju troškove ili usluge za utrošen rad, a naročito prilikom preuzimanja nesređene arhivske građe od stečajnog dužnika.

Nakon kratke analize raspoloživih cenovnika, stiče se utisak da se upoređuju podaci o ustanovama iz različitih država. Moglo bi se zaključiti da ne postoji nikakva saradnja među arhivima, pa ipak, dosta se razgovaralo o ovoj temi, ali jedinstvenost po pitanju vrednovanja rada arhivista nije uspostavljena. Kao razlog, mogu se navesti i različita tumačenja propisa iz oblasti arhivistike. Bilo je takvih zahteva da arhivi treba da rade bez ikakve nadoknade. Da apsurd bude veći, zagovornici besplatnih usluga dolaze iz arhiva koji nemaju čak ni osnovna sredstva za rad, a da ne govorimo o posedovanju službenog automobila bez kojeg se danas ne može zamisliti funkcionisanje jednog arhiva.

Država je već davno sve ustanove kulture, gde pripadaju i arhivi, na neki način stavila na tržište, a da toga nisu bili ni svesni, a zatim je poručila da ona jedino može da finansira plate zaposlenih i deo materijalnih troškova. Neka druga sredstva koja bi zadovoljila potrebe kulturne delatnosti, poput izdavačke delatnosti, savetovanja, usavršavanja zaposlenih, nabavke modernije opreme, kupovine službenog vozila i drugo ne treba da očekujemo. Sve ovo se mora tražiti na drugom mestu i to kroz donacije, putem konkursa ili sticanjem sopstvenih prihoda.

Država čini da i ono malo prihoda prikupljanih radom i snalažljivošću zaposlenih uzme u svoju kasu, i da ih deli na kašičicu, donoseći jako restriktivan propis krajem 2012. godine.[8]

Citat: „*Danom stupanja na snagu ovog zakona prestaju da važe odredbe zakona i drugih propisa kojima se uređuje pripadnost sopstvenih prihoda korisnika budžetskih sredstava i korisnika sredstava organizacija za obavezno socijalno osiguranje.*

Izuzetno od stava 1. ovog člana, odredbe zakona kojima se uređuje korišćenje i raspodela sopstvenih prihoda koje ostvare ustanove osnovane od strane Republike Srbije, odnosno lokalne vlasti, nad kojima osnivač, preko direktnih korisnika budžetskih sredstava, vrši zakonom utvrđena prava u pogledu upravljanja i finansiranja, uključujući i zavode za izvršenje krivičnih sankcija, kao i korisnici sredstava organizacija za obavezno socijalno osiguranje, prestaju da važe 1. januara 2014. godine, ukoliko se za to stvore tehnički uslovi“.

Još uvek se ne mogu sagledati posledice ovako restriktivne norme, ali sigurno da će prihodi ustanova biti mnogo manji, motiv za rad će nestati, a korist od ovakve mere neće imati niko. Na gubitku će biti arhivi i celokupna kultura, a i obrazovanje kojim je ovaj propis zahvaćen.

Utvrđivanje realne cene za izvršene poslove preuzimanja

Zakon o stečaju[9] obavezuje stečajnog upravnika[10] da u roku od 30 dana od dana imenovanja sastavi plan stečajnog postupka sa predračunom troškova i vremenskim planom. Stečajni upravnik je u ovom roku, između ostalog, dužan i

8 *Izmene Zakona o budžetskom sistemu,* “Sl. glasnik R. Srbije“, br. 93/ 2012.

9 *Zakon o stečaju*, „Sl. glasniku R. Srbije“ br. 104/2009., 9/2011. i 71/2012.

10 Isti *Zakon*, član 27.

da obavesti nadležni arhiv da je otvoren stečaj, zatim, da arhiv pregleda celokupnu dokumentaciju i da predloži približnu cenu usluge oko preuzimanja građe. Ove rokove, kada je u pitanju arhiv, stečajni upravnici uglavnom ne poštuju. Kasnije, u odmakloj fazi stečaja, kada troškovi stečajnog postupka stižu na realizaciju, uglavnom nastaju problemi, kako za arhiv tako i za druge učesnike postupka.

Isti Zakon jasno propisuje da se iz stečajne mase prioritetno namiruju troškovi stečajnog postupka, a po njihovom punom namirenju obaveze stečajne mase.[11] I ovde arhivi mogu napraviti propust, upravo zbog nepoznavanja proceduralnih normi *Zakona o stečaju*. Naglašavamo da arhivi nisu poverioci i oni se ne razvrstavaju u redove poverilaca koji se kasnije mogu isključivati u naplati u zavisnosti od novčane mase koja je na raspolaganju. **Još jednom ističemo da se arhivi namiruju iz troškova stečajne mase i njihovi toškovi su uvek naplativi i ne razvrstavaju se u isplatne redove**.

Upravo zbog toga, ovde će se navesti isplatni redovi koji se namiruju nakon punog namirenja troškova stečajnog postupka. Stečajni poverioci nižeg isplatnog reda mogu se namiriti tek pošto se namire stečajni poverioci višeg isplatnog reda. **U prvi isplatni red** ulaze[12] neisplaćene neto zarade zaposlenih i bivših zaposlenih u iznosu minimalnih zarada za poslednju godinu dana pre otvaranja stečajnog postupka, kao i potraživanja po osnovu zaključenih ugovora s privrednim društvima čiji su predmet neisplaćene obaveze na ime doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje. U **drugi isplatni red** spadaju potraživanja po osnovu svih javnih prihoda dospelih u poslednja tri meseca pre otvaranja stečajnog postupka, osim doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje. **U trećem isplatnom** redu su potraživanja ostalih stečajnih poverilaca.

Na osnovu poslova i aktivnosti koji su sadržani u postupku pripreme i preuzimanja dokumentacije stečajnog dužnika, može se formirati cena ove usluge. Iako je među arhivima bilo dogovora, razmene cenovnika i konsultacija po ovom pitanju, razlike i dalje postoje. Očigledno je da Arhiv Užica trenutno ima najveću cenu za prezimanje građe, ali smatramo da je cena realna. Arhiv ne može poslovati tržišno, ali mora pokrivati realne vlastite troškove. Država je sve manje u mogućnosti da arhivima finansira i one nužne troškove, pre svega obezbeđivanje prostora za smeštaj i moderne arhivske police. Evo ukratko elemenata ili vrste poslova na osnovu kojih bi se trebala formirati cena:

Poslovi koji se obavljaju na terenu:

- Korišćenje službenog vozila prilikom obilazaka i pripreme za preuzimanje;
- Dnevnice zaposlenima koji pripremaju građu na terenu;
- Angažovanje fizičke radne snage iz omladinske zadruge;
- Prevoz celokupne dokumentacije u prijemne depoe arhiva;

11 Isti *Zakon*, član 54.

12 Isto.

- Ishrana angažovanih radnika;
- Sortiranje dokumentacije radi transporta.

Aktivnosti vezane za rad u depou arhiva:

- Izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala;
- Dezinfekcija građe pre smeštaja u police;
- Nabavka arhivskih kutija i košuljica;
- Nabavka kompakt polica za smještaj arhivske građe;
- Preuzimanje preostale arhivske građe koja je nastala u postupku stečaja, predaje je stečajni upravnik nakon zatvaranja stečajnog postupka;
- Arhivističko sređivanje koje podrazumeva klasifikaciju, ulaganje i ostale operacije kako bi se fond osposobio za korišćenje;
- Smeštaj i čuvanje u depoima, što podrazumeva višegodišnje čišćenje, održavanje mikroklimatskih uslova, troškova električne energije. Sve ovo se radi na neodređeno vreme.

U strukturi navedenih troškova vidi se da su većina njih nužni i realni. Oni su vidljivi i lako se mogu izraziti, tako da se na njih ne mogu stavljati prigovori. Dakle, ostaje dilema koliki su troškovi izlučivanja bezvrednog materijala i sređivanja arhivske građe radi daljeg korišćenja. Čini se da u ovoj vrsti poslova ima najviše razlika. Na osnovu raspoloživih cenovnika arhiva u Srbiji uočava se velika razlika u postupku izlučivanja po jednom metru dužnom i ona se kreće od 6 do 25€.

Vrednost sređivanja prispele građe u depoe arhiva, bez obrade, lako se izračunava na osnovu postojeće Nomenklature poslova u arhivima i Jedinstvene orijentacione norme rada u arhivima R. Srbije[13] i prosečne vrednosti sata jednog arhivskog pomoćnika, koji zapravo ove poslove i treba da radi. Do cene jednog sata dolazi se tako što se bruto zarada, uvećena za doprinose od poslodavca, podeli sa prosečnim brojem sati u mesecu, a to su 174 sata. Tako dobijena cena sata se opet množi sa brojem ukupnih sati koji su potrebni da se neke od operacija sređivanja završe. Napominjemo da je Arhiv Užica primenio ovaj metod i da primedbi do sada nije bilo.

Ono što je u strukturi troškova prikazano kao **troškovi održavanja depoa**, možda su poslovi najkomplikovaniji za procenu, a u svakom slučaju znatno utiču na cenu preuzimanja. Taj deo cene ugrađen je u strukturi troškova kao održavanje depoa na neodređeno vreme. Većina arhiva ove troškove i ne uzima ozbiljno, a trebalo bi, jer se oslanjaju na svoje osnivače od kojih će po pravilu svake godine uredno da traže sredstva za proširenje, održavanje i opremanje depoa. Da li je ovakav pristup u sticanja novca, kojim se finansira oprema, meterijalni troškovi i drugo ispravan, teško je proceniti.

13 Nomenklatura poslova u arhivima SRS i Jedinstvane orijentacione norme u arhivima SRS objavljene su u *Arhivskom pregledu,* br. 1-2, Beograd 1977.

U postupku odobravanja troškova, stečajne sudije su uglavnom prihvatale iznose koje je arhiv fakturisao. Treba istaći da stvarno nadležni Privredni sud koji rešava stečajne postupke, sa sedištem u Užicu, ima istu mesnu nadležnost kao i Arhiv Užica,[14] što kod nekih arhiva nije slučaj, pa ima nedoslednosti u određivanju nadoknada. Postoje i primedbe od strane stečajnih upravnika, ali to je i razumljivo, s obzirom da oni imaju pravo na nagradu koju im sud određuje nakon sprovedenog stečajnog postuka. Ta nagrada se isplaćuje iz troškova stečajnog postupka, iz kojih se isplaćuju i naknade za preuzetu građu. Razumljivo je zašto stečajni upravnici žele da taj fond bude neokrnjen.

Neophodno je osvrnuti se na praksu drugih arhiva i cene usluga za preuzetu građu. Barem prema raspoloživim cenama do kojih se došlo, može se uočiti da su neke ustanove umešno iskoristile mogućnost da zarade novac od stečajeva i na taj način povećaju imovinu arhiva ili ga plasiraju u neke druge namene. Za one arhive čija je cena preuzimanja ispod svakog minimuma, a smatram da je cena ispod 100€ potpuno nerazumna cena, mislim da su u velikom gubitku i da na neki način potcenjuju sopstveni rad. Bez obzira da li se dokumentacija predaje u sređenom stanju, a ona to nikad nije, ima mnogo dodatnih poslova koje arhivisti moraju u kasnijoj fazi da urade. Utvrđenim cenovnicima neki od arhiva nesvesno su sveli rad arhivskog radnika na rad fizičkog radnika.

Novac dobijen kao nadoknada u postupku preuzimanja građe od stečajnog dužnika, Arhiv Užica je namenski trošio u skladu sa planom za tekuću godinu.[15] Kao neke od primera gde je plasiran novac, navešću da je Arhiv za 10 godina kupio 2 službena vozila, benzin se kupuje iz sopstvenih prihoda,[16] kupovina opreme za depoe, za redovne materijalne troškove i dr. Za zarade zaposlenih sredstva su se izdvajala do 2009. godine.

Od 2014. godine arhivi neće imati svoj poseban račun sopstvenih prihoda. Sav novac, dobijen kao sopstveni prihod, slivaće se na račun osnivača ili države. U ovom momentu se još uvek ne zna kako će arhivi raspolagati stečenim prihodima. I dalje će se planirati prihodna i potrošna pozicija, ali neposredno raspolaganje je isključeno, i po svemu sudeći, dugo će se čekati na povraćaj zarađenih prihoda. Znajući koliko je državi novac potreban, očekujemo značajne restrikcije i nedovoljno novca na raspolaganju ustanovama. Svakako da će i motivacija radnika biti na niskom nivou, imajući u vidu činjenicu da neko drugi raspolaže vašim prihodom.

14 Privredni sud u Kraljevu je stvarno nadležan na teritoriji arhiva Kraljeva, Kruševca i Novog Pazara. Bilo je slučajeva različitog postupanja u određivanju nadoknada.

15 Završni računi Arhiva od 2004. godine.

16 Osnivač već osam godina Arhivu ne prenosi sredstva za putovanja i za gorivo.

Summary:

The acquisition and disposition of income is a significant stimulating measure for employees and a great benefit for the institution. Regardless of the economic and social consequences of the closure of one debtor, the archivist's work must be adequately charged. And archives, as budgetary institutions, must have the attribute of partial economic independence, which slightly affects the creation of the authority of the institution. One should not expect that the founder or the state provides the necessary infrastructure for the functioning of the institution. Although the state has indicated total control of own income of its institutions from 2014, we hope that the archives will not lose their income. Also, the bankruptcy proceedings of economic legal entities are at the end, so the income will be largely reduced.

Dr. Peter WIESFLECKER
Zemaljski arhiv Štajerske, Grac - Austrija

PRIVREDNI ARHIVI U ŠTAJERSKOM ZEMALJSKOM ARHIVU TRADICIJE – NEUSPJESI – MOGUĆNOSTI

Abstrakt: *U radu su date osnovne karakteristike o fondovima registratura privrede pohranjenih u Zemaljskom arhivu Štajerske u Gracu. Riječ je o preduzećima koja imaju dugu tradiciju i koja su pripadala poznatim plemićkim porodicama i koja su imala veliki uticaj na privredna i društvena kretanja u Štajerskoj i cijeloj Austriji. Jedan broj fondova ove vrste preuzet je u Zemaljski arhiv Štajerske u Gracu, te i pored toga što nisu u cjelosti sačuvani predstavljaju značajne historijske izvore za izučavanje ne samo privrede, već i historije austrijskog društva uopće.*

Ključne riječi: P*rivredni fondovi, fondovi plemićkih porodica, Zemaljski arhiv Štajerske Grac, arhivska građa, historijski izvori.*

Abstract: *This paper presents the basic characteristics of the funds of industry's registry stored in the National Archives of Styria in Graz. It is the archives of companies that have a long tradition and that belonged to the famous aristocratic families and who have had a major impact on economic and social trends in Styria and throughout Austria. A number of funds of this kind has been taken to the National Archives in Graz, Styria, and despite the fact that they were not totally preserved are important historical sources for the study of not only the economy, but also the history of Austrian society in general.*

Keywords: *The fonds of economic provenance, funds noble families, the National Archives of Styria Graz, archives, historical sources.*

Uvod

Štajerski zemaljski arhiv je sa arhivskom građom ukupne dužine od oko 60.000 metara, ne samo najveći austrijski zemaljski arhiv, nego poslije austrijskog državnog arhiva i najveći austrijski arhiv uopće.[1] Njegovi fondovi datiraju od 9. do 21. stoljeća i podijeljeni su u pet odjela (zona), od kojih su dvije – područje korporativnih i privatnih arhiva, te ekonomskih i školskih arhiva – od interesa za upoznavanje sa ovom problematikom.

1 Walter BRUNNER (Hg.=Izdavač), Štajerski zemaljski arhiv, Graz 2001 (=VStLA 27). Uporedi također i Fritz POSCH (Hg.), Ukupni inventar Štajerskog zemaljskog arhiva, Graz 1959. (VstLA 1).

U Austriji, privredni ili arhivi preduzeća nisu imali neku naročitu ulogu.[2] Tek 1971. godine su privrednii arhivi bili tema rasprava na Danu arhiva u Innsbrucku.[3] Godine 1982. na ovu temu pojavio se svezak časopisa *Scrinium,* izdat od Austrijskog arhivskog društva.[4] Napori Austrijskog društva arhivista, te Austrijskog državnog arhiva, da kod poslovnih preduzeća formiraju svijest, bili su tada, a ostali i nakon 1982. godine dalekosežno bezuspješni.[5]

Tek u zadnjih nekoliko godina, posvetilo se više pažnje privrednim i arhivama preduzeća. Tako se 2008. godine u *Scriniumu* pojavilo nekoliko priloga, između ostalog i onaj od Waltera Antonowicza, „O bankovnom historijskom arhivu Austrijske narodne banke“[6], a 3. decembra 2012. godine se održao *1. Dan historije preduzeća* u *Kući industrije* (Beč), koji je posvećen ekonomskim arhivima.

U Austriji se dakle može konstatovati ne samo deficit i potreba za nadoknadom, nego i nedostatak tradicije. Zastupnik Udruženja njemačkih privrednih arhiva, Michael Jurk je u okviru Konferencije za arhive preduzeća u decembru 2012. godine u Beču, arhivisticu Juliu Kleindienst u jednom prilogu o Siemens AG Österreich u 2008. godini uputio na Njemačku koja od početka 20. stoljeća razvija tradiciju o arhivima preduzeća. Prema Kleindienstu su već početkom 20. stoljeća *u nekoliko njemačkih preduzeća osnovani historijski arhivi, čija je osnovna djelatnost bila i ostala prikupljanje, dokumentovanje, vrednovanje i priprema za korištenje i izradu historije njihovih preduzeća.*[7]

2 Uporedi dio o *Arhiv o ekonomiji* kod Michaela HOCHEDLINGERA, Austrijska historija arhiva. Od kasnog srednjeg vijeka do kraja ere papira, Wien-München 2013, str. 314.-320.

3 Uporedi Izvještaj konferencije od Christiane THOMAS u *Izjave Austrijskog državnog arhiva* 24 (1972.), 484 ff. HOCHEDLINGER, *Historija arhiva*, str. 319.

4 Scrinium Bd. 26/27 (1982.) između ostalog sa prilozima Ekonomskog historičara Alois MOSSERA, Zapisi o ekonomiji. *Nastanak – Očuvanje – Razvoj*, str. 257.-263. Angela TOUSSAINT je dala pregled o „Arhive ekonomije u historiji i sadašnjosti“. *Pregled o razvoju u Saveznoj Republici Njemačkoj*, str. 248.-256. Carl Hermann COLSHORN se bavio „Značajem tvorničkih arhiva za istraživanje preduzeća“, str. 264.-280., samostan Klosterneuburg arhivist Floridus RÖHRIG sa „Izvori ekonomske historije u Pen arhivi“, str. 293.-298.

5 HOCHEDLINGER, *Historija arhiva,* str. 319.-320. Uporedi za to dalje: Hanns Leo MIKOLETZKY, Privredne arhive. U: *Njemački arhiv,* br. 6 (1953.) str. 201.-206. Alfred HOFFMANN, Planiranje poduzetništva, Poduzetničke tradicije i tvorničke arhive. U: *Ekonomskopolitički listovi*, br. 17 (1970.), str. 364.-366. Franz GREIßLER, Austrijske komore se prihvataju firminih i ekonomskih arhiva. U: *Tradicija,* br. 17 (1972.), str. 193.-197. Lorenz MIKOLETZKY, Prema trenutnom stanju obuhvata arhiva preduzeća i poduzetnika u Austriji. U: *Arhiv i ekonomija* 13 (1980.), 13.-16.

6 Walter ANTONOWICZ/Bernhard MUSSAK, Historijski arhiv Austrijske narodne banke. U: *Scrinium* 61/62 (2007/2008.), str. 7.-27. U ovom svezku su također bili i prilozi Stephanie BONSACK, SWAROVSKI – Jedno preduzeće sa mnogo aspekata i sa novim Swarovski Corporate Archive, str. 28.-34., Julia KLEINDIENST, Arhiv siemens AG Austrija u okviru Siemens Corporate Archive München, str. 35.-42., i Thomas ZELLOTH Arhive preduzeća kao ekonomski i društveni izvori iz perspektive historičara – predstavljeno na primjeru arhive Bleiberger Bergwerk Unije u Kämtnerovoj nacionalnoj arhivi, str. 43.-51. Od Ulrike Zimmerl potiču dva priloga o arhivi Bank Austria: Ulrike ZIMMERL, Historijski arhiv Banke Austria. U: *Arhiv i ekonomija,* br. 41 (2008.), 168.-171. DIES., historijska komisija centar za dokumentaciju Bank Austria. U: *Scrinium,* br. 65 (2011.), str. 139.-145. Hans MATTHAEI je 1984. sačinio jedan prilog o arhivi Siemens Austrija: Arhiv za historiju Siemens AG Österreich. U: *Scrinium,* br. 30 (1984.), str. 445. -457.

7 KLEINDIENST, *Siemens-Archiv*, str. 35.

Posmatrajući tradiciju i rad Štajerskog zemaljskog arhiva, isti nije u punom opsegu brinuo o arhivima privrednog poduzetništva, kako se to danas želi. Na prvi pogled može se reći da su privredni arhivi pastorci državne uprave. Odgovor na to, može biti i da i ne – da, sa pogledom na privatna preduzeća s kraja 19. i 20. stoljeća, ne sa pogledom na arhive preduzeća ranog Novog doba 18. i 19. stoljeća.

Arhivi (historijskih) poslovnih preduzeća u štajerskoj nacionalnoj arhivskoj djelatnosti

U oko 2.000 korporativnih i privatnih arhiva pohranjenih u depoima arhiva, pored porodičnih, javnih i crkvenih arhiva, kao ostavština ubrajaju se također i mnogobrojni bivši arhivi plemićkih porodica, čiji je opseg i unutrašnji sadržaj itekako različit.[8] Razdvajanje u porodične i arhive vladara je upravo kod plemićkih porodica teško moguće. Njihove arhive nisu samo arhive porodice u pravom smislu te riječi, nego ujedno i pismena dokumentacija djelimično opsežnih privrednih preduzeća, iako njihovo težište nije bilo u industriji, nego na poljoprivrednom sektoru. Ali od kraja srednjeg vijeka je i plemstvo bilo prinuđeno da sve više sudjeluje u privrednom životu, da bi i prirodne proizvode mogli plasirati na tržištu, koje su dobivali iz vlastite proizvodnje i od podređenih seljaka. Ako to plemić nije razumio ili se pri tome zatvorio, privredni krah je bio predodređen. Ukoliko je htio zadržati svoj status ili uspjeti u novim okolnostima, jer je sve manje bio tražen plemeniti ratnik, a sve više specijalista za upravu i dvorsku službu, odgovarajući resursi, a time i solidna ekonomska pozadina bili su vrlo važni.

Iako je za velike plemićke porodice zemljišni posjed bio dio njihovog vlasništva naslijednog karaktera, ipak je bio i ekonomskog značaja, a ne samo vlasničkog. Mnogobrojne plemićke porodice su radile kao poduzetnici, a neki su prelazili u građanske strukture postajući novo plemstvo ranog novog doba u vidu predvodnika u industriji 19. stoljeća. Tako se osnovni posjed od oko 20.000 hektara porodice Schwarzenberg u Štajerskoj vraća Anni Neumann, kćerki jednog velikog poduzetnika Villacha.[9] Kasniji grofovi Stürgkh su bili rod trgovaca iz južne Njemačke,[10] Eggenbergovih, štajerske porodice trgovaca, koji su u nekim generacijama napredovali u kneževski stalež.[11]

8 Uporedi Elke HAMMER, Gradovi, samostani i porodice. Posebni arhivi. U: Brunner, *Nacionalni arhiv*, str. 48.-52.

9 Za porodicu Neumann na Wasserloenburgu uporedi između ostalog: Wolfgang WIELAND, *Anna Neumannin od Wasserloenburga. Vladarka Muraua*, Judenburg 1986.; Wolfram HALLER, Wilhelm Neumann, najveći trgovac bambergskog grada Villach i njegovo naslijeđe. U *Carinthia* I 153 (1963.), str. 439.-456.

10 O historiji porodice: Peter WIESFLECKER, U staroj i u novoj Austriji. Bilješke o historiji porodice Stürgkh. U: *Josef RiEGLER* (Hg.), Seljaci, građani i visoki vlasnici, Graz 2005., str. 105.-134. (=VstLA 34).

11 Gerhard B. MARAUSCHEK, Kneževi Eggenberga. S obzirom na umjetničko pokroviteljstvo, 1568.-1717. Diss. Phil. Graz 1968. Walther Ernst od HEYDENDORFF*, Kneževi i baroni Eggenberga*

Vladarski arhivi, ne predstavljaju prvenstveno izvor za ekonomsku i društvenu historiju, zato što se kroz njih predstavljala životna stvarnost ljudi koji su živjeli u udruženjima podređenih, već oni dokumentuju ujedno i ekonomski razvoj ili neuspjeh, a mogu dati i informacije i o ulaganjima dobiti, snalaženju u ekonomskim krizama itd. Naročito su važni arhivi velikih preduzeća sa svojim direkcijama roba. Za Štajersku se ovdje mogu navesti Herbersteinschova uprava roba ili Schwarzenbergova direkcija roba. Oni daju podatke strukture, a time i upravnih postupaka i procesa odlučivanja od, u najširem smislu, preduzeća ranog novog doba do industrijskog doba.

Državna uprava arhiva je oduvijek bila stalno svjesna vrijednosti izvora i značaja ovih arhiva, te je prije svega u 19. stoljeću vodila aktivnu akvizicionu politiku,[12] iako ne sa ciljem da time dokumentuje poduzetničko djelovanje, nego više da osigura izvore političke, društvene i ekonomske historije.

Već je napomenuto da su socijalne i politički relevantne snage – do vremena prosvijećenog apsolutizma, pod Marijom Terezom i Josephom II bili uglavnom plemstvo i crkva koji su djelovali ne samo u okviru imanja i posjeda, nego konstantno su obuhvatale i druge ekonomske sektore, kao što su rudarstvo i prerada drveta. Tako je bilo i u Štajerskoj. Upravo rudarstvo i industrija prerade željeza su u Štajerskoj stvorile poseban stalež poduzetnika, Uniju čekića i željeza Gornje Štajerske, koju su lahko i ironično – nazivali „crni grofovi“.[13] Arhive (fondovi) ovih poduzetničkih porodica su do danas samo malim dijelom sačuvani u Štajerskom zemaljskom arhivu. Upravo ovdje se zapažaju prekidi u prijenosu, naročito kroz društvene i ekonomske promjene 20. stoljeća, jer je izdavanje mjesta i/ili sjedišta, prodaja imanja i osnovnog posjeda za arhivu uglavnom nepovoljna.

Da je ova grana industrije, koja je za Štajersku kroz stoljeća bila od elementarne važnosti, sačuvana i izvanredno dokumentovana, najviše se može zahvaliti Innerbergovom glavnom sindikatu, koji se može smatrati najstarijim i najznačajnijim arhivom preduzeća Štajerskog zemaljskog arhiva.[14] Nastao je još 1625. godine kao reakcija na krizu, u koju je upalo štajersko rudarstvo. Osnovana je unija Innerbergove regije, unija čekića i trgovaca željeza grada Steyer pri Innerbergerovom glavnom sindikatu.[15] Od njihove djelatnosti sačuvana je bogata arhivska građa, koja ne dokumentuje samo historiju preduzeća, nego je i duboko

i njihovi preci, Graz 1965. Othmar PICKL, Graški finansijeri i trgovci na daljinu u 15. i 16. stoljeću. U: *850 godina Graza 1128.-1978*. Zbirka umjetničkih djela izdata od Wilhelm STEINBÖCKA, Graz-Wien-Köln 1978., str. 149.-150. Paul W. ROTH, Porijeklo Eggenbergovih. Nova razmišljanja. U: *Listovi za povijest,* br. 67 (1993.), str. 50.-54. Hannes P. NASCHENWENG, Prvi Eggenbergovi i njihovo porijeklo. Objašnjenja – Legende – Činjenice. U: *BlfHK*, br. 69 (1995.), str. 106.-122.

12 Uporedi Gerhard PFERSCHY, Privredni arhivi u Štajerskom zemaljskom arhivu. U: *Izjave Štajerskog zemaljskog arhiva* br. 22 (1972.), str. 29.-36.

13 U gornje štajerske unije između ostalog Anton Ritter PANTZ, unije u krugu štajerskog Erzberga, Beč 1918.

14 Uporedi opis arhivske građe sveukupnog inventara, str. 350.-378.

15 Uporedi: Ludwig BITTNER, Biće željeza u Innerberg-Eisenerz do osnivanja Innerbergskog sindikata 1625. godini, Beč 1901 (=AÖ 29). Anton PANTZ, Innerbergski glavni sindikat 1625.-1783., Graz 1906.

povezana sa historijom regije i stoga i predstavlja prvorazredan izvor regionalne i nacionalne historije. Arhiva pojedinačnih uprava, knjigovodstva ili – moderno rečeno – upravljanja preduzeća, su isto tako sačuvana, kao i ona od poduzetničkih i državnih kontrolnih komisija. Već 1872. su počeli pregovori o preuzimanju arhive, koja je uslijedila 1886. i 1887. godine. Otprilike 10.000 fascikli i knjiga je predato Zemaljskom arhivu. Ova količina se dopunjavala sa poslovnim evidencijama državnih ustanova koja su djelovale na polju željeza i rudarstva (Grofovska uprava i Glavna ekipa rudara) kao i one minerske, tvornice čekića, te fabrike za topljenje.[16]

Pored arhive IHG i one državnih mjesta, značajne su količine arhivske građe drugih historijskih ekonomskih preduzeća, koje se također čuvaju u Zemaljskom arhivu, ali u manjim izuzetim količinama. U to se ubrajaju arhivi pojedinačnih tvornica čekića,[17] mali broj srednjih preduzeća ili trgovina koje više ne postoje,[18] koje djelimično ne predstavljaju odvojene fondove, nego se po svom mjestu uvrštavaju u arhive pojedinih štajerskih komuna.[19] Značajnu dopunu ovih fondova Štajerski arhiv je preuzeo od preduzeća zadnji puta 2001. godine kroz preuzimanje fonda VÖEST Alpine Erzberg.[20]

Dugo vremena je u radu arhiva važilo pravilo, da se arhivi preduzeća, naročito malih ekonomskih preduzeća, trebaju preuzimati samo po uzorku, to znači da se arhiv (poslovne knjige i korespondencije) jednog ekonomskog ili trgovačkog preduzeća može preuzeti, i tim primjerom ilustrirati određene nivoe poduzetničkih djelatnosti. Ni u kom slučaju se ne bi mogla voditi aktivna akviziciona politika. Takve fondove bi bolje sačuvali u lokalnom arhivu, nego u državnom arhivu na nacionalnom nivou.

Mogućnosti i granice aktivnije akvizicije arhive preduzeća

Svaki arhiv posjeduje, ili bi barem trebao posjedovati, dosije arhive. Isti opisuje one zadatke, koji su pojedinim arhivima prenesena kroz svoje nosioce arhiva. Ukratko sažeto, jedan arhiv prvenstveno ima zadatak da dokumentuje svog stvaratelja. Pored toga tzv. funkcionalni dio arhivske djelatnost sadrži i agende koje se nazivaju disponibilne, to znači iako u njegovom dosijeu nije eksplicitno opisano, jedan arhiv može svoju djelatnost (naročito kroz djelatnost sakupljanja i kupovine) proširiti na dijelove, koji sa djelatnosti njegovog stvaraoca nisu u neposrednoj vezi, mada su za istoga od interesa i koristi. Preneseno na nivo građe državnog arhiva, to znači, da se njihov zadatak prvenstveno i prije svega sastoji u tome, da kroz svoju djelatnost dokumentuje djelatnosti državne uprave i time osigura pravni i historijski

16 Uporedi dio „Vlasti za željezaru“ u sveukupni inventar, str. 341.-350.
17 Npr. Arhivska građa bivše tvornice čekića Pruggem (1700.-1801., količina: šest kartona).
18 Npr. Arhiv jedne pekare iz Mautema (Gornja Štajerska).
19 Npr. Arhiv jedne Furstenfelder robne kuće, koji se svrstao u arhivsku građu A. Furstenfeld, grad.
20 Roman ZEHETMAYER, Državna ekonomija, područnog i općinskog ureda do 1925., škola i pošta. U: Brunner, *Nacionalni arhiv*, str. 74.-78.

kontinuitet. Po osnovu ovog načina djeluju između ostalog i veliki aktivni državni arhivi (nacionalni arhivi) 19. stoljeća, ne samo oni iz državne uprave postojeće izvore putem preuzimanja u arhiv dugotrajno zaštićujemo, te ih time činimo otvorenim i dostupnim. Na taj način, došli smo do novih fondova, koji su za nacionalnu historiju u najširem smislu od velikog značaja. To su: općinski, plemićki i porodični fondovi, i druga ostavština, odnosno zbirke koje potiču iz raznih perioda.

Svim pomenutim arhivskim fondovima, nebitno da li se radi o fondovima jedne zajednice, plemstva, privatne osobe ili porodice, bilo je i ostalo zajedničko to, da one – neovisno o stepenu sređenosti ili stanju sačuvanosti – pretstavljaju kompaktnu cjelinu, čija struktura predstavlja cjelinu, što nije slučaj kod arhiva preduzeća. Uz to dolazi da su u znanstvenom smislu od 19. do početka 20. stoljeća, ovi izvori bili dovoljni kako bi zadovoljili prioritetna područja istraživanja – političke, upravljačke i ustavne historiju. Ekonomska i naročito društvena historija su bile sporedna područja. Na to je naravno uticala politika preuzimanja iz koje se razvila tradicija.

Iz tog razloga, ni danas u preduzećima još uvijek ne postoji odgovarajuća svijest, da svoju dokumentaciju urede u skladu sa potrebama arhivske struke.

Čak i preduzeća, koja rade stoljećima, a i ranije i sada su u porodičnom vlasništvu, ne vode dovoljnu pažnju – kao što nam pokazuje primjer jednog Kärntnerskog preduzeća koje širom svijeta proizvodi alat, a imaju dokumente smještene u nekoliko arhivskih kartona.[21] Pozitivan protuprimjer potiče iz Beča. Učesnicama jedne konferencije austrijskog udruženja iz 2007. godine, ponuđena je obuka za arhivistice i arhivare, među kojima je bila i arhivistica jednog renomiranog bečkog juvelira i zlatara, koji se još u Monarhiji ubrajao u prva imena Beča. Ona je saopštila, da arhiva njenog preduzeća ne sadrži samo uobičajene zapise (poslovne knjige, poslovne korespondencije), nego i skoro sve skice izrađenih nakita. Ove skice ne dokumentuju samo djelatnost kuće, nisu samo primaran izvor za umjetnost i historiju kulture, nego se unutar preduzeća uvijek uzimaju kao inspiracija za nove skice. Jedan drugi primjer: Štajerski zemaljski arhiv čuva jedan dio poslovnih knjiga fotografa Leopolda Bude iz Graza – nažalost, samo za period 1862. do 1882. One ne dokumentuju samo krug mušterija, ne pokazuju samo recepturu novog medija fotografije, nego su u međuvremenu postale tražen izvor za svakodnevnu historiju i istraživanje porodice.

Naravno da se može prigovoriti, da su ova dva primjera – skice jednog renomiranog juvelira i desetine hiljada raznih fotografija – izuzetci, pošto će interes za njima biti sigurno veći, nego za zapisima jedne firme o impregnaciji drveta[22] ili fabrici odjeće.[23] Fondovi istih se u ostalom također čuvaju u Štajerskom zemaljskom

21 ZELLOTH, Arhive preduzeća, 44. Uporedi DERS., Tradicija i preokret. 250 godina Johann Offner, Wolfsberg 2005.

22 Radi se o arhivi firme Guido Rütgers sa oko 86 metara i razdobljem od 1877.-1976. Fond je 1993. došao u Nacionalni arhiv.

23 Radi se o arhivi firme fabrike odjeće Kraft, koja ima ispostave u Grazu, Badenu i Bozenu. Vremenski period se proteže od sredine 19. stoljeća do 1940. godine. Arhivska građa sa količinom od oko 50 m^1 je kupljena 1952. godine, manje količine dopune su došle do 1982. u Nacionalni arhiv.

arhivu. Iskustva sa korisnicima arhiva pokazuju da postoji široko interesovanje za arhivskom građom preduzeća, sa različitim intencijama. Obljetnice nisu jedini povodi, kad se sa žaljenjem zaključi, bilo da su u fondovima firmi neki dokumenti, blago rečeno, reducirani i uprkos zahtjevnom istraživanju i timskom radu, šira slika ostaje blijeda, jer osnovni dokumenti (poslovne knjige, korespondencije) ne postoje. Ista iskustva su i sa preduzećima u posljednjem desetljeću, kada je trebalo istražiti pitanje vezano za prinudni rad za vrijeme NS režima. Također i regionalna historija je sve više razvila interes ne samo za ekonomskom historijom, nego i za konkretnim lokacijama i/ili preduzećima. Srećom da su se arhivski fondovi manjih firmi sačuvali u regionalnim arhivima.

Prekidi u očuvanim dokumentima se nerijetko dešavaju zbog promjene vlasnika, zatvaranja, promjene lokacije ili stečajnog postupka, koji se odnose na istu oblast trgovačke djelatnosti. Štajerski zemaljski arhiv se prije nekoliko godina kroz poziv jednog stečajnog upravitelja konfrontirao sa pitanjem da li arhiv ima interesa za dokumentaciju jedne u stečaju pokrenute štajerske građevinske firme. Nakon pregleda su se odlučili za preuzimanje, jer je arhivska građa bila sačuvana i time je djelatnost preduzeća bila dobro dokumentovana.

Zaključak

Kad bi se iz rečenoga htio izvesti zaključak, što je neophodno, to se može učiniti na više načina. Kao prvo postoji potreba za jačom svijesti kod preduzeća, kako bi se poduzetnička djelatnost dugoročno trebala dokumentovati, za što su potrebne i određene strukture i resursi. Ovo važi i za preduzeća nad kojima država ima nadzor. Štajerski Arhivski zakon koji je trenutno na snazi predviđa obavezu preuzimanja zapisa preduzeća na kojima država Štajerska ima 50 % vlasništva. Kao drugo državni arhivi Austrije morat će više pažnje poklanjati arhivskoj građi preduzeća i to sa više aspekata. Za početak je potrebna edukacija**,** koja bi prvo obuhvatila stvaraoce velikih, značajnih fondova, većinom državnih ustanova. Isto tako neophodna je rasprava o tome, kako se u buduće treba ponašati na planu preuzimanja arhiva preduzeća u državne arhive. U vremenu kada resursi postaju sve manji i nacionalni arhivi se sve više moraju ograničavati na svoj osnovni zadatak, ovo ih ne oslobađa obaveze da mogu biti savjetodavni, ali će biti poteškoća na planu preuzimanja arhivske građe privatnih privrednih preduzeća u velikom obimu.

Ostaje nada, da pokušaji da se privredni i arhivi preduzeća, značajnije uključe u polje znanosti arhiva i tako ne pokleknu, zbog sve manjih personalnih i finansijskih resursa, koji arhivima stoje danas na raspolaganju.

Summary

When he wanted the foregoing inference, which is necessary, it can be done in several ways. Firstly there is a need for greater awareness of the company, to the long-term entrepreneurial activity should be documented, as required for certain structures and resources. This also applies to companies over which the government has control. Styrian Archival law currently in force provides for the obligation of taking record companies in which the state Styria has a 50% ownership. Like other national archives of Austria we have paid more attention to the company archives and from several aspects. To begin the necessary training, which included the first major artists, significant funding, most state institutions. Also needed is a debate about how the future should be handled in terms of taking over the company archives in the state archives. At a time when resources are becoming smaller and national archives are increasingly must be limited to its main task, that they are not relieved of the duty to be advisory, but there will be difficulties in terms of aquiring archival material of private economic enterprises in large scale.

The hope remains that attempts to economic and archives of enterprises significantly involved in the field of science and so do not give in to the challenges, because of the smaller personnel and financial resources, which the archives have available at the moment.

Omer ZULIĆ
Arhiv Tuzlanskoga kantona

ULOGA ARHIVA U ZAŠTITI REGISTRATURNE GRAĐE PRIVATIZIRANIH REGISTRATURA (Primjer Arhiva Tuzlanskog kantona Tuzla)

Abstrakt: *Tranzicijski procesi koji su u Bosni i Hercegovini započeli nakon prvih parlamentarnih izbora, devedesetih godina XX stoljeća i traju i danas, ostavili su traga u svim segmentima društva. Tranzicijski procesi su podrazumijevali pretvorbu društvenog, odnosno državnog vlasništva u privatno. Ovim pitanjem aktuelizirana je i problematika zaštite arhivske građe privatiziranih pravnih subjekata. Naime, ratna pustošenja s jedne strane, prekinula su u značajnoj mjeri ranije uspostavljene i dobro uređene oblike saradnje između registratura i nadležnih arhiva. S druge strane, promjena vlasničke strukture, podrazumijeva dolazak novih upravljačkih struktura, koje ranije nisu imale iskustava sa arhivskom djelatnošću i nadležnim arhivima. Stoga je u postdejtonskom periodu, u dijelu privatiziranih firmi, bilo neophodno iznova uspostavljati kontakte, vršiti nadzor, ukazivati na zakonske obaveze zaštite arhivske građe i sl. Rad ima za cilj da ukaže na značaj arhiva po pitanju zaštite arhivske građe privatiziranih registratura, sa posebnim osvrtom na iskustva Arhiva Tuzlanskoga kantona.*

Ključne riječi: *Registraturna građa, privatizacija, privatizirani pravni subjekti, zakonska regulativa, Arhiv Tuzlanskog kantona, zaštita arhivske građe, preuzimanje arhivske građe.*

Abstract: *Transition processes in Bosnia and Herzegovina started after the first parliamentary elections, in the nineties of the twentieth century and to this day, and they have left their marks in all segments of society. Transition processes are understood as transformation of social and state ownership to private one. This issue is also relevant in conservation issues of records owned by privatized entities. Specifically, the ravages of war on the one hand, broke up significantly previously established and well regulated forms of cooperation between the registry and the relevant archives. On the other hand, the change in ownership structure means the arrival of new management structures, which previously had no experience with archival activities and archives. Therefore, it is in the post, in the privatized firms, it was necessary to re-establish contact, supervise, indicate the legal obligations for protection of archives, etc. The paper aims to show the importance of archives regarding the protection of archives privatized registry, with special reference the experiences of the Archives of Tuzla Canton.*

Keywords: *Current records, privatization, privatized legal entities, legislation, Archives of Tuzla Canton, the protection of archives.*

Uvodne napomene

Tranzicija bosanskohercegovačkog društva ostavila je mnogobrojne posljedice, ali i otvorila brojna pitanja u svim segmentima društva zahvaćenim tranzicijskim procesima, a naročito u oblasti privatizacije. Tranzicijski procesi u Bosni i Hercegovini imali su direktnog uticaja i usko su vezani za arhivsku djelatnost i arhivsku službu Bosne i Hercegovine. Svaki tranzicijski proces usko je vezan za problematiku zaštite i zbrinjavanja registraturne građe u određenoj oblasti. Tranzicijskim procesima su otvarana mnogobrojna pitanja, u oblasti privrede, uprave, zdravstva, školstva, nevladinog sektora, na koja je arhivska služba morala pravovremeno i adekvatno odgovoriti. S druge strane, arhivska služba Bosne i Hercegovine susretala se sa brojnim problemima sadržanim u činjenici da u postojećem arhivskom zakonodavstvu, nije u dovoljnoj mjeri tretirana problematika, proizvedena tranzicijskim procesima.

Necjelovita arhivska mreža, nedostatak kadrovskih i materijalnih pretpostavki u arhivima u Bosni i Hercegovini, dodatno su uticali na pravovremeno rješavanje mnogobrojnih otvorenih pitanja na planu zaštite arhivske građe na terenu. Aktuelizirano je i pitanje zaštite i nadzora registraturne građe, u postupku privatizacije, koji još uvijek traju. Mnogobrojni, ranije pokrenuti, privatizacijski postupci, okončani su na način da su nad pravnim licima otvoreni stečajni postupci. To je dodatno usložnilo i aktueliziralo pitanje zaštite registraturne građe registratura u privredi.

Uzimajući u obzir teško stanje u oblasti privrede, zakonsku regulativu koja tretira pitanje privatizacije, a koja je u potpunosti bila manjkava u dijelu koji se odnosi na registraturnu građu privatiziranih subjekata, stanje iste je postalo alarmantno. U procesima privatizacije stremljenja rukovodećih struktura bila su usmjerena na sticanje dobiti. S druge strane zbog loših modela privatizacije poslovnost i opstojnost mnogih privrednih subjekata je dovedena u pitanje, pri čemu je problematika zašite registraturne građe marginalizirana i stavljena u drugi plan. S druge strane, Arhiv Tuzlanskog kantona, koji je iz perioda agresije izašao kadrovski i materijalno oslabljen, susreo se sa brojnim otvorenim pitanjima, na planu zaštite arhivske građe van arhiva. To je podrazumijevalo ponovno uspostavljanje nadzora i stručne saradnje na cijelom prostoru nadležnosti.

U takvim okolnostima stručni zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona, odgovornim odnosom i zalaganjem, stavili su se u službu zaštite registraturne građe privatiziranih registratura. Rezultat toga jeste zaštita značajne građe od uništavanja, propadanja i nebrige rukovodnih struktura. Naravno, problematika cjelovitog zbrinjavanja i zaštite registraturne građe privatiziranih subjekata, još nije riješena.

Mnoga pitanja su samo otvorena ili tek trebaju biti otvorena, a njihovo rješavanje treba biti prioritetno za arhivsku službu Bosne i Hercegovine. U nastavku rada pokušat će se ukazati na neke glavne karakteristike problematike zaštite registraturne građe privatiziranih registratura, sa posebnim osvrtom na iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona

Zakonska regulativa

Nakon *Dejtonskog sporazuma*, započet je proces pretvorbe državnog vlasništva u privatno. Za provođenje ovog vrlo značajnog procesa usvojeni su i odgovarajući propisi. Međutim, postavlja se pitanje u kolikoj mjeri je propisima koji tretiraju pitanje privatizacije obuhvaćena problematika zaštite arhivske građe istih?

U postdejtonskome periodu, usvojen je *Zakon o privatizaciji preduzeća*, a koji je u više navrata mijenjan i dopunjavan[1] kao i drugi propisi koji tretiraju ovu problematiku.[2] Međutim, navedeni *Zakon o privatizaciji*, kao temeljni propis za provođenje ovog važnog procesa, niti u jednoj odredbi i članu ne nudi rješavanje pitanja zaštite registraturne građe.

S druge strane, kašnjenje u donošenju arhivskih propisa dodatno je usložnjavalo pravovremeno i adekvatno uključivanje arhiva i rješavanje pitanja zaštite i zbrinjavanja registraturne građe privatiziranih pravnih lica. Usvajanjem *Zakona o arhivskoj djelatnosti*,[3] napravljeni su određeni pomaci po pitanju zaštite registraturne građe privatiziranih privrednih subjekata u Tuzlanskom kantonu. Istina, ovo pitanje je i u navedenom Zakonu tretirano samo jednim članom u kome je navedeno da: "ustanove, privredna društva i druga pravna lica nastala privatizacijom, koja su bila državno, odnosno društveno vlasništvo, te vjerske zajednice i druga građansko-pravna i fizička lica kao imaoci arhivske i registraturne građe na području kantona, dužni su predati Arhivu građu u roku od godinu dana od dana stupanja na snagu ovoga Zakona, osim onoga dijela građe, koji im je neophodan za tekuće poslovanje, odnosno obavljanje djelatnosti, što se utvrđuje posebnim zapisnikom".[4] Znači, navedenim članom Zakona decidno je naloženo da se arhivska i registraturna građa preda nadležnom Arhivu, osim operativnog dijela građe. Izmjenama i dopunama *Zakona o arhivskoj djelatnosti* pitanje statusa arhivske građe privatiziranih registratura definisano je na način da "arhivska građa nastala radom privrednih subjekata u državnoj i društvenoj svojini do 1990. godine predstavlja javnu arhivsku građu", a u skladu s tim i da je "javna arhivska građa, kao dio kulturne baštine, neotuđiva i ne može preći u privatno vlasništvo".[5]

1 "Sl. novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 27/97.; 8/99.; 32/00.; 45/00., 54/00., 61/01., 27/02., 33/02., 8/04., 44/04., 42/06., 4/09.

2 *Zakon o privrednim društvima*, "Sl. novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 23/99. i *Zakon o kantonalnoj agenciji za privatizaciju*, "Sl. novine Tuzlansko-podrinjskog kantona", br. 3/97.

3 "Sl. novine Tuzlanskoga kantona", br. 15/00.

4 "Sl. novine Tuzlanskoga kantona", br. 15/00., član 73.

5 Član 4. *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj djelatnosti*, "Sl. novine TK", br. 13/11.

Usljed mnogobrojnih otvorenih pitanja vezanih za registraturnu građu privatiziranih firmi, u praksi je ostavljena mogućnost da novi vlasnik zadrži cjelokupnu registraturnu građu, s obavezom da sa istom postupa u skladu sa arhivskim propisima. To je sasvim logično i stručno rezimiranje navedenog pitanja, budući da su mnogobrojni fondovi registratura bili nesređeni, necjeloviti, neevidentirani, itd. Vremenom, kada je arhivsko poslovanje istih uređeno u skladu sa arhivskim propisima, pristupilo se i preuzimanju istih, u skladu sa kategorizacijom registratura za preuzimanje.

Dakle, novim propisima najvećim dijelom su obuhvaćene samo osnovne sfere arhivske djelatnosti, ali ne i na adekvatan način. Ovo se prije svega odnosi na činjenicu da se zbog određenih nedostataka u propisima, na valjan način nisu mogli pratiti brojni tranzicijski procesi. Pitanje zaštite i zbrinjavanja registraturne građe, posebno je loše, površno i nedovoljno tretirano u najvećem broju kako arhivskih, tako i drugih propisa, a koji se odnose na pitanje privatizacije, stečajnih postupaka, rada nevladinih organizacija, vjerskih zajednica i drugih novina pokrenutih tranzicijskim procesima. Zahvaljujući tome, stvorene su nepogodne okolnosti, koje su negativno i u mnogim slučajevima pogubno uticale na sudbinu registraturne građe subjekata koji su obuhvaćeni tranzicijskim procesima. Takav je slučaj i sa provođenjem procesa privatizacije u Bosni i Hercegovini.[6]

Stanje registraturne građe privatiziranih registratura na području nadležnosti Arhiva Tuzlanskog kantona

Uzimajući u obzir hitnost i važnost rješavanja ove problematike stručni radnici Arhiva Tuzlanskog kantona su uzeli aktivno učešće, prije svega na planu zaštite registraturne građe, a zatim i daljem zbrinjavanju iste u skladu sa zakonskim propisima. U cilju dobijanja pravovremenih informacija o privatiziranim subjektima, Arhiv Tuzlanskog kantona je uspostavio saradnju sa nadležnom Agencijom za privatizaciju, jer je to bio jedini način za pravovremeno dobijanje informacija o privatizaciji pravnih subjekata. Naime, iako su u skladu sa odredbama Zakona o arhivskoj djelatnosti, pravna lica obavezana da sve statusne promjene prijave nadležnom arhivu, te zatraže stručno mišljenje o daljnjem postupanju sa građom, to uglavnom nije bila praksa.[7] Ovaj podatak nam posredno govori u kolikoj mjeri su nove vlasničke i upravljačke strukture ozbiljno shvatile obavezu zaštite i zbrinjavanja registraturne građe.

U toku privatizacije, od strane stručnih radnika Arhiva Tuzlanskog kantona pokrenut je čitav niz aktivnosti na prevazilaženju teškoga stanja registraturne građe

6 Izet Šabotić, Registraturna građa privatiziranih privrednih subjekata, *Arhivska praksa*, br. 6., Tuzla 2003., str. 51-52.

7 Član 11. *Zakona o arhivskoj djelatnosti*, "Sl. novine TK", br. 15/00., u kojem je naznačeno: "Stvaraoci javne arhivske građe, odnosno javne registraturne građe dužni su o svom osnivanju, te o promjeni statusa i organizacije, obavijestiti Arhiv radi davanja mišljenja o postupanju sa građom".

u istim od: kontinuiranih pregleda arhivskoga poslovanja i registraturne građe, analiziranja stanja uređenosti arhivskog poslovanja, određivanja prioriteta djelovanja, nalaganja mjera za otklanjanje nedostataka, davanja uputstava za prevazilaženje propusta, do pružanja direktne stručne pomoći mnogim registraturama u procesu privatizacije. Prema podacima Agencije za privatizaciju u Tuzlanskom kantonu, do sada je izvršena privatizacija 194 pravna subjekta.[8] Ovaj podatak se najvećim dijelom odnosi na privatizaciju privrednih subjekata, a manjim dijelom i na javna preduzeća u oblasti komunalnih usluga. U nastavku rada će biti detaljnije izložena analiza stanja registraturne građe u oblasti privatiziranih pravnih subjekata na prostoru Tuzlanskog kantona. (vidi Tabelu 1).

Općina	Broj registratura	Nadzor Arhiva TK	Količina građe u m[1]	Prostor m²	Lista kategorija	Izlučivanje	Arhivska knjiga	Zadužena osoba: broj i stručna sprema			
								broj	sss	všs	vss
Banovići	12	11	1.110	11	9	7	8	8	7	-	1
Doboj I.	5	3	25	-	1	-	-	1	1	-	-
Gračanica	20	17	1.955	15	11	7	4	11	10	-	1
Gradačac	12	12	570	7	9	6	5	7	6	-	1
Kladanj	11	11	825	6	9	3	2	8	7	1	-
Kalesija	8	8	425	8	5	3	3	3	2	1	-
Lukavac	12	11	2.775	10	10	4	4	6	6	-	-
Sapna	2	1	90	-	-	-	-	-	-	-	-
Srebrenik	10	10	1185	7	8	4	5	6	5	-	1
Tuzla	89	85	15.575	63	77	51	36	52	45	3	4
Teočak	3	2	45	1	1	1	-	-	-	-	-
Živinice	10	10	1.015	8	8	8	6	6	6	-	-
Čelić	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ukupno	194	181	25.525	137	149	91	70	103	90	5	8

Tabela 1. Tabelarni pregled privatiziranih pravnih subjekata i uređenosti arhivskog poslovanja na području nadležnosti Arhiva Tuzlanskog kantona[9]

Od ukupnoga broja privatiziranih preduzeća Arhiv Tuzlanskog kantona uspostavio je stručni nadzor nad 181 ili oko 93% preduzeća. Preostali broj privatiziranih registratura odnosi se na one koji su u postupku privatizacije ušli u sastav drugih pravnih lica. U takvim slučajevima, Arhiv Tuzlanskog kantona, kroz nadzor nad pomenutim pravnim licima vrši nadzor i nad arhivskim poslovanjem i arhivskom građom privatiziranih pravnih subjekata.

8 Podaci Kantonalne agencije za privatizaciju u Tuzlanskom kantonu. Kod šest pravnih lica iz Tuzle, ugovor je raskinut, a to su: "Tuzlakvarc" Tuzla, "Elektromontaža" Tuzla, "Polet" Tuzla, "Integra inženjering", "Sloboda" Tuzla i "Livnica čelika" Tuzla.

9 Evidencije Vanjske službe Arhiva Tuzlanskog kantona.

Ukupna količina registraturne građe nastala u radu ovih preduzeća iznosi preko 25 hiljada metara dužnih građe. Navedeni podatak odnosi se na arhivsku građu i registraturski materijal nastao prije i poslije privatizacije. Analizom predočenih podataka iz tabele, vidljivo je da uređenost arhivskog poslovanja u oblasti privatiziranih registratura još uvijek nije na potrebnom nivou. Razlog najvećim dijelom leži u činjenici loše poslovnosti navedenih registratura, naročito od 2008. godine, odnosno od početka recesije u Bosni i Hercegovini. U takvim okolnostima, jedna od nepopularnih mjera bila je i otpuštanje radnika, svakako i arhivara, što je uticalo na stepen uređenosti arhivskog poslovanja. Evidentni su slučajevi u kojima su i arhivari preraspoređivani u proizvodnju ili su pak na arhivskim poslovima imenovani radnici pred penziju. Teška ekonomska situacija, često je bila i izgovor za neizvršene poslove i obaveze koje proističu iz arhivskog zakonodavstva. Skup svih navedenih, kako objektivnih, tako i subjektivnih razloga, uticali su na cjelokupno stanje uređenosti arhivskog poslovanja, kod privatiziranih registratura.

Međutim, uzimajući u obzir stanje arhivskog poslovanja prvih godina privatizacije, može se konstatovati da su rezultati Arhiva Tuzlanskog kantona na polju stručne zaštite i zbrinjavanja registraturne građe izuzetno dobri. Naime, uzimajući u obzir sve navedene objektivne okolnosti i poteškoće, kadrovske i materijalne prirode, sa kojima su se susretali stručni zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona, te sadašnje stanje uređenosti arhivskog poslovanja, vidljivo je u kolikoj mjeri su napravljeni pozitivni stručni pomaci na planu zaštite i zbrinjavanja registraturne građe. To je vidljivo i iz tabele br. 1. u kojoj su prezentovani rezultati stručnih aktivnosti Arhiva Tuzlanskog kantona, na planu zaštite arhivske građe privatiziranih registratura. U narednom periodu neophodno je ulagati dodatne stručne napore, kako bi sudbina arhivske građe istih bila što izvjesnija.

U daljnjem slijedu stručnih aktivnosti usmjerenih na definitivno provođenje zakonskih obaveza, vidljivo je i u segmentu preuzimanja arhivske građe privatiziranih registratura. U skladu sa kategorizacijom registratura, Arhiv Tuzlanskog kantona vrši preuzimanje arhivske građe, od registratura Prve kategorije, a koje su u proteklom periodu privatizovane, te po uzornom primjerku registratura Druge kategorije.

Značajne količine registraturne građe uništene su kao posljedica ratnih razaranja, boravka pripadnika Armije Bosne i Hercegovine i nebrigom rukovodnih struktura, u postdejtonskome periodu. U ratnom periodu najviše je uništena građa u općinama koje su se nalazile na linijama razgraničenja, u prvome redu u općinama Gradačac i Kalesija. U navedenim općinama uništena je većim dijelom ili u potpunosti registraturna građa gotovo u svim privrednim subjektima.[10] Usljed boravka pripadnika Armije Bosne i Hercegovine uništena je znatna količina građe u privrednim subjektima općine Kladanj. Evidentni su primjeri gdje je registraturna građa ostala na prostoru drugoga entiteta, o čijoj se sudbini ni danas ne zna ništa. Naime, Dejtonskim sporazumom i podjelom Bosne i Hercegovine na entitete evidentni su primjeri gdje je dio objekata, a samim time i arhivska građa, ostao na prostoru Federacije, a dio u drugom entitetu. Takav je slučaj sa preduzećem

10 Evidencije Vanjske službe Arhiva Tuzlanskog kantona.

"Transport" d.d. Gračanica, čija je cjelokupna registraturna građa, nastala do 1992. godine, ostala na prostoru drugoga entiteta, a o čijoj sudbini ne postoje pouzdani podaci.[11]

Osim navedenih općina, uništavanje građe je u manjoj mjeri prisutno i na prostoru ostalih općina Tuzlanskoga kantona. Količina i vrsta uništene građe ne može se sa sigurnošću utvrditi. Ni sami imaoci građe u svojim izvještajima ne iznose precizne podatke, već uglavnom iznose paušalne podatke o navedenim parametrima. U retrospektivi ovaj podatak direktno ukazuje na uređenost arhivskoga poslovanja, a prije svega na validnu evidenciju registraturne građe. Tamo gdje je građa uredno evidentirana u arhivsku knjigu, može se sravnjenjem iste sa postojećim stanjem utvrditi količina građe koja je uništena. Pretpostavlja se da količina uništene građe iznosi više hiljada metara dužnih.

Privatizacijski procesi na prostoru Tuzlanskoga kantona, još uvijek nisu okončani, a određeni postupci se poništavaju, dok se istovremeno kod određenog broja istih pokreće stečajni postupak. Ovi podaci govore u prilog konstataciji ozbiljnosti i obimnosti stručnih poslova na planu zaštite arhivske građe privatiziranih pravnih lica, na području nadležnosti Arhiva Tuzlanskog kantona.

U kolikoj mjeri je privatizacija uticala na stanje i zaštitu registraturne građe govori i činjenica da je u znatnom broju privatiziranih registratura u proteklom periodu, otvoren stečajni postupak, a u velikom broju njih i okončan. Za arhivsku službu, opterećenu mnogobrojnim otvorenim pitanjima, pokrenuti tranzicijski procesi, predstavljaju jedan problem više. Stručni zaposlenici Arhiva, su bili ponovno na početku. Naime, za pravovremeno i adekvatno stručno djelovanje bilo je neophodno prije svega prikupiti relevantne informacije o privrednim subjektima u kojima je otvoren stečajni postupak, odgovornim osobama, te modalitetima zbrinjavanja, odnosno preuzimanja arhivske građe.[12]

I ovoga puta odgovorne osobe u predmetnim registraturama (stečajni upravnici) u najvećem broju slučajeva su se oglušili o obavezu izvještavanja Arhiva o statusnim promjenama. Čak i nadležni sudovi, zaduženi za otvaranje i praćenje stečajnih postupaka, su se oglušili o navedenu obavezu. Stoga se Arhiv Tuzlanskog kantona, ponovno sam našao u situaciji da rješava pitanje zbrinjavanja arhivske građe privatiziranih registratura, ovoga puta onih kod kojih je otvoren stečajni postupak. Tragom rješenja ovoga pitanja, stručni zaposlenici su prikupili neophodne podatke vezane za stečajne postupke, te na terenu izvršili utvrđivanje stanja arhivskog poslovanja, upoznavanje odgovornih osoba sa zakonskim obavezama, pružali stručnu pomoć na planu uređenja arhivskog poslovanja i preuzimanja arhivske građe. Kao

11 Zapisnik o redovnome pregledu registraturne građe, br. 04-2a-359/99. od 9.11.1999. godine.

12 Kad je riječ o stručnim modalitetima zbrinjavanja i preuzimanja arhivske građe registratura u stečaju, Arhiv Tuzlanskog kantona preferira da se odmah nakon otvaranja stečajnog postupka, preuzme arhivska građa do otvaranja stečaja, odnosno ona koja nije operativna. Nakon okončanja stečajnog postupka, preuzima se i ostatak arhivske građe. Ovaj stručni pristup je daleko bolji od modaliteta preuzimanja cjelokupne arhivske građe nakon okončanja stečajnog postupka. Ovo navodimo iz razloga jer se značajan broj stečajnih postupaka provodi i više godina, pri čemu postoji objektivna opasnost da se dio arhivske građe u međuvremenu ošteti, uništi ili pak otuđi.

rezultat navedenih aktivnosti, danas Arhiv Tuzlanskog kantona ima izuzetno dobru saradnju sa stečajnim upravnicima. Uspostavljeni sistem, građen godinama, ogleda se i u činjenici da ovoga puta stečajni upravnici sami dolaze u Arhiv, traže stručnu pomoć i rješenja za zakonito zbrinjavanje arhivske građe.

Od pomenutog broja privatiziranih registratura kod njih 42 je otvoren stečajni postupak. Iako su za cilj imali restrukturiranje i ponovno oživljavanja privrednih subjekata, nažalost veći broj pokrenutih stečajnih postupaka se završio likvidiranjem pravnih lica iz sudskog registra. Tako je od 42 privatizirane firme u kojima je pokrenut stečajni postupak, isti okončan u 22 registrature. Stručni zaposlenici su i u tom segmentu profesionalno odradili stručni dio posla, koji je za rezultat imao preuzimanje arhivske građe od 22 privatizirane registrature, kod kojih je pokrenut ili okončan stečajni postupak. Ukupna količina preuzete registraturne građe iznosi 795 metara dužnih. (Vidi Tabela 2!).

Općina	Broj otvorenih stečajnih postupaka nad privatiziranim firmama	Broj registratura od kojih je preuzeta građa u postupku ili okončanjem stečaja	Količina preuzete arhivske građe u m[1]
Banovići	3	1	23
Doboj Istok	1	0	0
Gradačac	1	0	0
Gračanica	2	1	38
Kalesija	1	1	66
Kladanj	5	4	145
Lukavac	3	1	2
Sapna	0	0	0
Srebrenik	2	1	45
Teočak	0	0	0
Tuzla	20	11	323
Živinice	4	2	153
Čelić	0	0	0
Ukupno	42	22	795

Tabela 2. Pregled privatiziranih registratura po općinama, kod kojih je otvoren stečajni postupak[13]

Na osnovu podataka iz tabele evidentno je u kolikoj mjeri su privatizacijski procesi uticali na potrebu mobilnosti stručnih zaposlenika Arhiva Tuzlanskog kantona. Naime, nakon kontinuiranog i sistematskog praćenja stanja registraturne građe u privatiziranim registraturama, vremenom su pokrenuta i druga pitanja, u

13 Evidencije Vanjske službe Arhiva Tuzlanskog kantona Tuzla. Pomenuti broj otvorenih stečajnih postupaka se odnosi samo na registrature koje su bile privatizirane, s napomenom da je ukupni broj pokrenutih stečajnih postupaka u Tuzlanskom kantonu veći. Naime, kod određenog broja registratura stečajni postupak je otvoren i prije privatizacije, a u određenom broju slučajeva stečajni postupci su otvarani i kod pravnih lica koja uopće i nisu bila predmetom privatizacije, pa i kod privatnih pravnih lica.

vidu otvaranja stečajnih postupaka. Ista su iznova alarmirala stručne zaposlenike, ovoga puta u definitivnom zbrinjavanju arhivske građe istih. Analizom se dolazi do zaključka da je od ukupnog broja pokrenutih stečajnih postupaka (iz segmenta privatiziranih firmi), do polovine 2013. godine, u 52,6% slučajeva, isti okončan likvidacijom, odnosno brisanjem istih iz sudskog registra.[14] Usljed zakonske, ali nadasve profesionalne i moralne obaveze, stručni zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona, su pravovremeno odgovorili i preuzeli vrijednu arhivsku građu ukupne količine oko 800 metara dužnih.

Uzimajući u obzir činjenicu da tuzlanski bazen, još od austrougarskog perioda predstavlja značajan industrijski prostor, to je preuzimanje pomenute arhivske građe ključno kako za naučno istraživačke svrhe, u segmentu izučavanja privredne historije, ali i sa aspekta ostvarivanja osnovnih građanskih prava, iz preuzete arhivske građe.

Dalji pravci djelovanja

U cilju adekvatnog, stručnog i dugoročnijeg rješavanja problematike zaštite i zbrinjavanja registraturne građe privatiziranih registratura, neophodna je sistematska, kontinuirana i koordinirana akcija nadležnih arhiva, imalaca registraturne građe i ostalih sudionika privatizacijskih procesa. Zajedničke aktivnosti trebalo bi usmjeriti na obezbjeđivanje neophodnih pretpostavki za trajnije rješavanje ove problematike, a kako bi sudbina arhivske građe bila što izvjesnija. Budući da postoji čitav niz objektivnih i subjektivnih razloga koji onemogućavaju kvalitetno rješavanje ove problematike, arhivi bi u narednom periodu trebali uraditi slijedeće:

- Dopuniti postojeću legislativu i u istoj značajnije tretirati arhivsku građu privatiziranih registratura,
- Održavati stalnu saradnju sa nadležnim sudovima i Agencijom za privatizaciju, u cilju redovnog ažuriranja podataka vezanih za privatizirane firme i pokrenute stečajne postupke,
- Prioritetno i kontinuirano praćenje registratura kojima predstoji privatizacija,
- Upoznati rukovodne strukture sa važećim zakonskim propisima, te insistirati na njihovom uključivanju u rješavanje ove problematike,
- Kontinuirano pratiti stanje registraturne građe, kod ranije privatiziranih firmi na terenu u cilju redovnog ažuriranja evidencija i baza podataka,
- Na osnovu prikupljenih podataka, kao i postojećih evidencija (evidencije Vanjske službe, baze podataka) uraditi precizne analize vezane za registraturnu građu (količina građe, vrste građe, vremenski raspon građe, stanje u kojem se građa nalazi itd.);
- Intenzivirati aktivnosti i saradnju sa osnivačima nadležnih arhiva, kao i širom društvenom zajednicom u cilju prevazilaženja materijalnih i kadrovskih pretpostavki za dugoročno rješavanje ove problematike,

14 Prema evidencijama Vanjske službe Arhiva Tuzlanskog kantona, do danas su samo dva pravna subjekta, kod kojih je otvoren stečajni postupak, uspješno restruktuirana.

- Izvršiti valjanu valorizaciju registraturne građe, te na osnovu toga utvrditi prioritete za preuzimanje. Ovdje naročito treba obratiti pažnju na privredne subjekte koji su u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu, svoje kapacitete ustupili namjenskoj proizvodnji,
- Ostvariti saradnju sa nadležnim sudovima i stečajnim upravnicima, u cilju pravovremenog zbrinjavanja, odnosno preuzimanja arhivske građe istih. Naime, neophodna je stalna saradnja svih sudionika privatizacije i stečaja (arhivi, registrature, Agencija za privatizaciju, sudovi, stečajni upravnici, društvena zajednica), a sve u cilju adekvatne stručne i zakonom propisane zaštite arhivske građe. U protivnom susrećemo se sa opasnošću da arhivska građa od neprocjenjive važnosti i dalje bude predmet uništavanja i nestajanja, a tragovi prošloga vremena i ljudskoga djelovanja izbisani.

Zaključak

Uzimajući u obzir analizu stanja registraturne građe u oblasti privatiziranih subjekata, evidentno je u kolikoj mjeri je ključna i odlučujuća uloga arhiva, na polju sistemskog djelovanja i zaštite registraturne građe privatiziranih registratura. Ovo se naročito odnosi na činjenicu da privatizacija još uvijek nije okončana, a u određenom broju slučajeva je poništena, gdje se zaštita građe iznova aktuelizira. U datim okolnostima, sudbina registraturne građe je izvjesna jedino uz pravovremeno i profesionalno djelovanje arhiva. Ako ovome dodamo i činjenicu da nove upravljačke strukture prevashodno misle na profit, onda ćemo se složiti sa konstatacijom da je uloga arhiva odlučujuća. U takvim okolnostima, arhivi moraju biti generatori sistemskog uređenja zaštite registraturne građe u istim. Svojim profesionalnim djelovanjem, arhivi moraju dati primjer ostalim sudionicima u procesu privatizacije i stečajnih postupaka, adekvatnog i zakonskog regulisanja zaštite registraturne građe.

Conclusion

Taking into account the analysis of the current records in the field of privatized entities, it is evident in the extent to which the key and decisive role of the archives, in the field of system operation and protection of current records privatized registry. This applies in particular to the fact that privatization is not yet finalized, and in some cases is reversed, where the protection of the materials again for updating. In the circumstances, the fate of current records is certain only to timely and professional activity archives. Add to this the fact that the new management structure primarily think of profit, then we would agree with the statement that the role of archives decisive. In such circumstances, the archive must be generators of system design protection current records of the same. Their professional activities, archives must set an example to other participants in the process of privatization and bankruptcy procedures, adequate and legal regulation of protection current records.

Stojanka BOJOVIĆ
Arhiv Kosova i Metohije (angažovana u Istorijskom arhivu Niš)

AKTIVNOSTI, PROBLEMI I ZADACI SLUŽBE ZAŠTITE VAN ARHIVA ISTORIJSKOG ARHIVA NIŠ, KOD PRIVATIZOVANIH PREDUZEĆA U NIŠAVSKOM OKRUGU

Abstrakt: *Služba zaštite arhivske građe i registraturskog materijala, Istorijskog arhiva Niš je dala doprinos uspešnijem procesu i okončanju procesa privatizacije, koji inače traje već otprilike dvadesetak godina, i koji teče uzlaznom linijom u Nišavskom okrugu, bar što se tiče izrastanja velikog broja privatizovanih društvenih preduzeća. Spoljna služba Istorijskog arhiva Niš je u okviru redovnih obilazaka, a uz pomoć podataka iz Agencije za privatizaciju, konstatovala da je u Nišavskom okrugu do sada privatizovano 57 preduzeća, a 104 je spremno za privatizaciju, ali još uvek nisu prodata. Uvidom je utvrđeno, da se na terenu, kod ovih stvaralaca nalazi oko 5.000 dužnih metara arhivske građe i dokumentarnog materijala. U privatizovanim preduzećima vlasnici se suočavaju sa problemima pri očuvanju i održavanju arhivske građe kao celine i obezbeđenju njihove zaštite. To zahteva uspostavljanje saradnje između: privatizovanih preduzeća, odnosno vlasnika, agencija za privatizaciju i arhiva.*

Ključne reči: *Arhiv, Služba zaštite, arhivska građa, registraturski materijal, privatizacija, vlasnici, preduzeća, dokumentacija, sređivanje, uništenje, uslovi, arhive, svaraoci, zaštita.*

Abstract: *Public protection of archives and Registry Materials, Historical Archive Niš has contributed successfully to the process and the completion of the privatization process, which normally lasts for about twenty years, and flowing upward in Nis district, at least as far as the emergence of a large number of privatized public companies go. Historical Archive Niš is part of their regular visits, and with the help of data from the Agency for privatisation, konstatovanala that in Nis district so far privatized 57 companies, and 104 is ready for privatization, but not yet sold. After examining the evidence, to be on the field with these creators is approximately 5,000 linear meters of archives and documentary material. The privatized companies owners are facing problems with the preservation and maintenance of archives as a whole and securing their protection. This requires the establishment of cooperation between: privatized companies or owners, privatization agency and the archive.*

Keywords: *Archives, Environmental Protection Department, archives, registry material, privatization, owners, companies, documentation, arranging, destruction, conditions, archives, svaraoci, protection.*

Uvod

Tranzicione promene koje su zahvatile sve segmente društva u Republici Srbiji nisu mimoišle ni arhivsku delatnost u Nišavskom okrugu. Na stanje i odnos prema arhivskoj građi najviše utiču, političke promene, potom nazainteresovanost vlasti za arhivsku delatnost, nedostatak adekvatnog arhivskog prostora, nedostatak pozitivnih propisa, nepoštivanje postojećih propisa iz arhivske delatnosti, pa samim tim i nemogućnost, iako stručno osposobljenih kadrova u Arhivu, da se uhvate u koštac sa izazovima koje nosi ova vrsta tranzicije.

Spoljna služba Istorijskog arhiva Niš je u okviru redovnih obilazaka, a uz pomoć podataka iz Agencije za privatizaciju, konstatovala da je u Nišavskom okrugu do sada privatizovano 57 preduzeća, a 104 je spremno za privatizaciju, ali još uvek nisu prodata. Uvidom je utvrđeno, da se na terenu, kod ovih stvaralaca nalazi oko 5.000 dužnih metara arhivske građe i dokumentarnog materijala. Većina ovih preduzeća nisu dosad vršila izlučivanje bezvrednog materijala pa je zbog prenatrpanosti dobar deo arhive nezaštićen. Takođe, ni jedno preduzeće se nije samoinicijativno obratilo Arhivu, sa obaveštenjem o promeni vlasništva i priložilo dokumentaciju o tome, jer nisu ni obratili pažnju na ovu zakonsku obavezu.

Iz evidencije stvaralaca arhivske građe i dokumentarnog materijala na teritoriji Nišavskog okruga, utvrdili smo brojčano stanje privatizovanih preduzeća: u Nišu 71 preduzeće, Aleksincu 8, Gadžinom Hanu 4, Merošini, Ražanju i Svrljigu po 3 i Doljevacu 2 preduzeća. Što se tiče privatizovanih preduzeća u gradu Nišu, od navedenog broja samo je u mašinskoj industriji Niš privatizovano 12, a elektronskoj industriji Niš 9 preduzeća. Kod ostalih preduzeća mašinske i elektronske industrije, privatizacija je u toku, dok su kod jednog broja preduzeća ugovori o privatizaciji raskinuti. Inače, Niš je grad koji prednjači u broju raskinutih ugovora privatizovanih preduzeća.

Nadležni radnici Spoljne službe Istorijskog arhiva Niš su u proteklom periodu obišli, sve veće stvaraoce dokumentacije u Nišu u kojima je izvršena privatizacija: Institutu za kvalitet radne i životne sredine "Prvi maj" Niš, GP "Građevinar" DO Niš, Izdavačko-grafičko preduzeće "Prosveta" Niš, AD za saobraćajnu delatnost "Nišekspres" Niš, AD "Saputnik" Niš, SP "Biljur" AD Niš, DIN Fabrika duvana AD Niš u sastavu "Philip Morris International" AD Niš, "Nissal" AD Niš, AD fabrika pumpi "Jastrebac" Niš, "Niskogradnja" AD Niš, "Narodne novine" Niš, DO "Jugoterm" Merošina, "Pomoravlje" preduzeće za proizvodnju boja i lakova Niš, TP "Angropromet" Niš, "Eksportimport" AD Niš, AD građevinskog materijala "Ćele Kula" Niš, Vodoprivredno preduzeće "Južna Morava" AD Niš, Preduzeće za proizvodnju pekarskih proizvoda i promet "Žitopek" Niš, Preduzeće "Žitopromet" Niš, Industrija gume "Vulkan" AD Niš, "Messer Tehnogas" AD Niš, AD Pivara "Niš" u Nišu. Većina novih vlasnika, preduzeća koja su se privatizovala, su srpski državljani, a ostali su iz: Bugarske, Nemačke, Francuske i Mađarske, što ne predstavlja neku povoljnost, niti pruža garanciju da će dokumentacija biti bolje zaštićena od uništenja i propadanja (izuzetak je odnos prema dokumentaciji u Duvanskoj industriji Niš).

Stanje i problemi čuvanja dokumentacije u privatizovanim preduzećima

Zahuktala mašinerija privatizacije sigurno ostavlja velikog traga, nesavesnog odnosa i prema arhivskoj građi i registraturskom materijalu kod ovih stvaralaca. Početak procesa privatizacije je i inače nasledio loš odnos i tretman prema arhivskoj građi i registraturskom materijalu. Stare arhive, koje su bile određene kao centralne arhive, su jako nesređene, a one su ponekad jedini autentični izvor podataka, na osnovu kojih bi se rešili neki sporovi. Arhive su zabačene, neke teško pristupačne, pa se gubi vreme dok se pronađu podaci potrebni za dokaz ili odbranu prava vlasnika ili radnika u procesu privatizacije.

Uslovi u kojima se čuva dokumentacija su veoma loši. Smeštena je u podrumskim ili tavanskim prostorijama ili po atomskim skloništima. Pošto period privatizacije traje dugo, o zaštiti tog arhivskog materijala niko ne birine, jer im to nije prioritet, kako većina nadležnih u ovim preduzećima kaže. Zatekli smo vlažna i pobuđala dokumenta da skoro uopšte više nisu za bilo kakvo korišćenje (EI Elektromedicina). Šta više, ona više ne može i kad bi postojali uslovi da se mikrofilmuje ili da se vrši njena preparacija i konzervacija. Nadležni u preduzeću EI Informatika, koje je u procesu privatizacije, a koje se bavi mikrofilmovanjem, su nam rekli da ni jedno preduzeće sa ovim statusom nije bilo zainteresovano do sada da mikrofilmovanjem na neki način zaštiti svoju arhivsku građu.

Mnoga preduzeća nisu sačuvala arhivsku građu i zbog toga što nisu imala Listu kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja, pa je izlučivanje vršeno nasumice, i tom prilikom je uništena arhivska građa, važna za neke segmente procesa privatizacije tog preduzeća.

Zbog prenatrpanosti tj. nagomilanog pisanog materijala koji se čuva od osnivanja preduzeća, pošto ništa nije izlučivano, otežano je pronalaženje pojedinih dokumenata. Takođe, i statusne promene preduzeća, spajanja i razdvajanja, su doprinele gubljenju traga delovima arhivske građe.

Nažalost, u većini slučajeva stvaraoci obrate pažnju na arhivu tek kada više nemaju gde da je odlažu, ili im zauzima neki prostor koji bi iskoristili za poslovni prostor. U pokušaju da razreše akutni problem prvo pomisle na izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala, iako nisu obavili niz poslova koji prethode pravilnom izlučivanju. Nije retkost da tamo gde nema evidencije: arhivske knjige, popisa, ili detaljnog zapisnika o pregledu u kome je evidentirano nađeno stanje po vrstama, vremenu i količini registraturskog materijala, te odluče da na svoju ruku nađu rešenje, tj. “bace ono što ocene da im fizički smeta”.

Arhivske knjige skoro nigde nisu popunjavane, popisi o izlučenom materijalu nisu pravljeni, pa samim tim nije traženo od Arhiva ni rešenje za uništenje tog materijala. Dokumentacija čini integralni deo jednog preduzeća, pa njeno gubljenje predstavlja nenadoknadiv gubitak, a novi vlasnik ostaje uskraćen za deo imovine koja mu privatizacijom pripada.

Dešava se da fabrika stane sa proizvodnjom, jer nije u mogućnosti da bez dokumentacije preduzeća izvrši recimo remont mašine, koja je glavni oslonac

proizvodnje, ili da promeni, odnosno kupi rezervni deo, a ne zna ni koji je tip mašine, ili ko je njen proizvođač.

U preduzećima treba da postoje radnici koji su posebno zaduženi za čuvanje i sređivanje arhivske građe, zato što je to preduslov za zaštitu dokumentacije. Međutim na terenu retko srećemo savesnog radnika koji se u potpunosti bavi zaštitom arhivske građe i dokumentarnog materijala.

Neki vlasnici se vrlo odgovorno odnose prema arhivskoj građi, pa često ta briga ide u drugu krajnost i ne žele da izluče ništa od bezvrednog registraturskog materijala. Njihov glavni motiv je da zadrže sav pisani materijal, bez obzira što je rok čuvanja istekao, a sve pod sloganom "hleba ne traži".

Problemi čuvanja tehničko-tehnološke dokumentacije

Kao nadležna služba veoma smo zabrinuti, ponašanjem novih vlasnika prema arhivskoj građi, jer kada novi vlasnik preduzeća promeni proces proizvodnje i delokrug rada, ugovorom nije regulisano šta treba učiniti sa dokumentacijom. Vlasnicima je u tom slučaju dozvoljeno, da kupljenom imovinom raspolažu "kako hoće", pa i da preduzeća preprodaju**.** U tom slučaju dokumentacija pogotovo tehničko-tehnološka sa patentnim autorskim i licentnim pravom je najviše ugrožena.

Uvidom smo konstatovali, a i vlasnici su nam gotovo u svim privatizovanim preduzećima iznosili probleme koji se javljaju u vezi tehničko-tehnološke dokumentacije. Veliki i najveći problem u njenom čuvanju je njena masovnost. Masovnost se ogleda i u velikom broju kopija dokumenata koje su uglavnom smešteni u pogonima u kojima se odvija proces proizvodnje. Takođe, rokovi čuvanja ove vrste dokumentacije su duži pa je i veliki problem sačuvati u celosti ovu dokumentaciju.

Posmatrajući tehničko-tehnološku dokumentaciju u čijem sastavu se nalazi nekoliko vrsta dokumenata i to: crteži, šeme, tehnički crteži, proračuni, tehnički opisi, grafikoni, tehnološki materijali, foto snimci, predračuni, kartografski materijal i dr. Specifičnost ove dokumentacije se ogleda i u uslovima koje treba obezbediti za čuvanje ove vrste dokumentacije (metalni ormani za crteže i skice).

Pošto proces privatizacije dosta dugo traje, dug je i period u kome su stručni kadrovi - inžinjeri i tehničari napuštali ova preduzeća i osnivali privatna preduzeća (od 1992.). Odlaskom su odnosili, bukvalno čupali delove tehničke dokumentacije koja se odnosila na skupocene mašine. Kada je dolazilo do kvarova na tim mašinama pozvani servisi za njihovu opravku, nisu mogli reagovati zbog nedostatka tehničke dokumentacije, pa su mašine ostajale neupotrebljive. Vlasnicima je ovaj problem zadao velike nevolje, jer kupovinom preduzeća nisu bili upoznati sa ovim činjenicama.

Odgovorni u timovima za privatizaciju izražavaju veliku zabrinutost za sudbinu tehničko-tehnološke dokumentacije ukoliko vlasnik nakon 2 godine od dana privatizacije ne produži delatnost preduzeća, a za koju je vezana tehničko-tehnološka dokumentacija. Zakonom o privatizaciji nije propisano šta sa tehničko-tehnološkom

dokumentacijom u tom slučaju. S obzirom da se ova dokumentacija ne nalazi na listi osnovnih sredstava, vlasnik prilikom kupovine ima licencno, patentno i autorsko pravo, da sa istom raspolaže kako želi.

Pojedini vlasnici su izrazili želju da nađu rešenje i predaju ovu masovnu dokumentaciju Istorijskom arhivu Niš na trajno čuvanje. Dodatni problem u ovom momentu je nedostatak smeštajnog prostora. Osim toga dokumentacija je mlađa od 30 godina, da bi Arhiv bio u zakonskoj obavezi da je preuzme u celini.

Takođe, arhivska služba Srbije, pa i Niša je veoma slaba sa kadrovima i uputstvima o čuvanju i sređivanju tehničko-tehnološke dokumentacije. Istorijski arhiv Niš nema radnika koji je ovladao naučno-tehnološkom terminologijom ove oblasti.

Aktivnosti i mere za pravilno čuvanje dokumentacije (uloga i značaj Arhiva)

Novim vlasnicima je potrebno pružiti informacije o važnosti arhivske građe, o njenom čuvanju, potrebi da bude sređena i evidentirana. Treba im ukazati da se arhivska građa može vrednovati na razne načine, za operativne tokove preduzeća i za istraživanja koja bi kasnije usledila.

Arhiv treba da ima najveću ulogu u pružanju instrukcija i pomoći vlasnicima privatizovanih preduzeća, kao i da nam se omogući kontrola i pregled arhivske građe i registraturskog materijala. Neki novi vlasnici nisu upoznati sa delatnošću Arhiva, pa je kod pojedinih prisutan otpor prilikom kontakta sa službenicima Arhiva. Zato je neophodno da se prilikom privatizacije, daju zvanična obaveštenja o delokrugu rada Arhiva kao institucije. Potrebno je organizovati odgovarajuće programe informisanja koje vlasnik treba da dobije, i prava i obaveze koje iz toga proističu.

Mi se držimo određenih kriterijuma koji možda nisu dovoljno jasni, jer se neke stvari rade na određeni način, zbog nasleđene prakse, koji nisu u skladu sa situacijom u procesu privatizacije. U postupku zaštite arhivske građe treba konsultovati i vlasnika i dati mu mogućnost da da svoj komentar na predložene naloge.

Uloga Istorijskog arhiva Niš, tj. Službe koja se bavi zaštitom arhivske građe i registraturskog materijala u registraturama je u prvoj fazi bila na razvijanju svesti kod vlasnika ovih preduzeća. Vršena je edukacija uglavnom vlasnika ili lica neposredno zaduženih za njeno čuvanje o vrednostima i istorijskom, kulturnom, socijalnom, sociološkom i drugom značaju arhivske građe i registraturskog materijala. S obzirom da su neke arhive zahtevale hitno preduzimanje poslova na osnovu *Zakona o kulturnim dobrima*[1] nalagano im je izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala i pružana bliža stručna uputstva u vezi s tim. Rečeno im je, da bi se izlučivanjem bitnije smanjio obim iste, te ujedno obezbedili adekvatniji uslovi za njeno čuvanje.

1 "Sl. Glasnik RS", br. 71/94.

Arhivska građa i registraturski materijal u procesu privatizacije se vrednuju na različite načine od strane različitih vlasnika preduzeća. Većina vlasnika tokom razgovora i nakon izdavanja naloga za izvršenje zaštite takve dokumentacije od strane nadležne službe, nije bila zainteresovana i nije postupila po naloženom, uz obrazloženje da će tek nakon isteka 2 godine od dana privatizacije preduzeća doneti odluku o sređivanju dokumentacije. Vlasnici ovih preduzeća su trenutno zainteresovani da zaštite pravnu dokumentaciju (personalna dosijea raednika) i finansijsku dokumentaciju (platne spiskove, kartone ličnih dohodaka i M-4 obrasce), koja služi za ostvarivanje prava radnika na penziono osiguranje. Takođe su zainteresovani za zaštitu dokumentacije koja se odnosi na ranije dužničko-poverilačke odnose u preduzeću ili sa drugim preduzećima. Takođe naše iskustvo prilikom obilaska ovih registratura govori da je vlasnik odmah nakon izvršene privatizacije tj. kupovinom preduzeća drastično smanjio broj radnika u administraciji, tako da i ne postoje zadužena lica za arhivu. U većini slučajeva ne postoje stručna lica koja bi obavila sređivanje arhiva, što između ostalog podrazumeva izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala na osnovu važećih Lista kategorija sa rokovima čuvanja.

Zaštita dokumentacije kod DIN "Fabrika duvana " AD Niš

Najzanimljivije privatizovano preduzeće (u pozitivnom smislu), što se tiče odnosa prema arhivskoj građi i registraturskom materijalu, je svakako DIN „Fabrika duvana" AD Niš u sastavu Philip Moris Internacional.

Fabrika je pre privatizacije imala delimično sređenu arhivu, ali rasutu po raznim prostorijama u krugu fabrike. Nakon privatizacije, angažovan je tim od pedeset ljudi, uglavnom zaposlenih u DIN-u, koji su godinu dana radili na sređivanju i obeležavanju arhivske građe i registraturskog materijala. To se radilo po američkim i međunarodnim standardima. Svaka služba je imala zaduženo lice (koordinatora), koji se bavio sređivanjem svog dela arhivske građe i registraturskog materijala. Tako da sada DIN „Fabrika duvana" Niš u svojoj glavnoj filijali u regionu Niša i u ostalim poslovnim jedinicama ima 13 sređenih depoa (po vrsti i hronologiji).

Lista kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja, je urađena detaljno, tako da svaki dokument, iz svake službe, ima svoju šifru-kod, pa dokumenti, osim roka čuvanja imaju oznaku, istorijske, opšte ili fiskalne vrednosti.

Najinteresantnije je kako se arhivska građa i registraturski materijal obeležavaju. Svaki registrator ima svoj „bar cod". Svaka kutija, u koju je smešteno po 4 registratora, ima svoj „bar cod", kao i paleta ili polica na kojoj se nazi kutija. Urađen je poseban softver za vođenje arhivskog poslovanja. Uz pomoć čitača, za „bar cod", u svakom momentu se može znati koji registrator, koja kutija i polica sadrže koju vrstu dokumenata. Uz taj podatak ide i kada, i ko je pakovao kutiju, a i kada je rok za izlučivanje, ukoliko su u pitanju dokumenti koja nemaju trajni rok čuvanja. Sve filijale ovog regiona su povezane u bazu podataka u Lozani, pa se može u svakom momentu znati, u kojoj filijali se nalazi neki dokument.

Zaključak

Od početka 2003. godine Spoljna služba Istorijskog arhiva Niš, koja se bavi zaštitom arhivske građe i registraturskog materijala, je u svojim godišnjim programima i planovima uvrstila obilazak i zaštitu dokumentacije privatizovanih preduzeća u Nišavskom okrugu. Time je i ova ustanova svojim aktivnostima dala doprinos uspešnijem procesu i okončanju procesa privatizacije, koji inače traje već otprilike desetak godina i koji teče da kažemo nekom uzlaznom linijom u Nišu i okolini. Tu se postavlja pitanje da li je naš *Zakon o kulturnim dobirma* zastareo, jer i on nije lišen vremena i promena do kojih je došlo, tako da mora biti podložan preispitivanju i izmenama koje dolaze sa promenom sistema, odnosno prelaska društvene u privatnu svojinu. Zakon bi trebao da pruži isti stepen zaštite arhivske građe i registraturskog materijala bez obzira u čijem je vlasništvu. Time treba podstaći i inicijative novih vlasnika koji možda imaju ideje o merama koje treba uvesti da bi se očuvale zaštićene celine arhivske građe. Preporuke bi trebalo da budu racionalne, kako bi se prilagodili postojećoj situaciji. Međutim, ne mogu se nametnuti idealni modeli za sva privatizovana preduzeća. Potrebno je dovesti do ograničavanja ličnih sloboda i prava vlasnika, koji misle da kupovinom preduzeća mogu raspolagati i arhivskom građom i da mogu sa njom raditi šta hoće.

Takođe, samoinicijativna procena šta predstavlja dokument i kakav sve značaj on ima ili može da ima, je u ovom momentu procesa privatizacije preduzeća u Nišavskom okrugu vrlo negativna. S obzirom da je u novom Ustavu Republike Srbije izvršena transformacija društvene u privatnu svojinu neophodno je da i Zakon o arhivskoj građi, koji je u proceduri, bliže odredi obaveze i zadatke pravnih lica, tj. vlasnika privatizovanih preduzeća, celokupne arhivske građe i registraturskog materijala. Vlasnici preduzeća bi ovim Zakonom trebali da znaju unapred svoje obaveze prema dokumentima i sve te obaveze bi trebali da ispoštuju još na samom početku, tj. datumom privatizacije preduzeća.

Conclusion

Since the beginning of the 2003 the Historical Archive of Nis, which deals with the protection of archives and documentary material, in their annual programs and plans included a tour of the documentation and protection of privatized enterprises in the Nis district. This is the institution with their activities contributed to more successful process and the completion of the privatization process, which normally lasts for about ten years and that flows to say an upswing in Nis and the surrounding area. This raises the question whether our law on cultural goods outdated, because he has not been deprived of time and the changes that have occurred, so it must be subject to review and changes that come with the change of the system, and social transition to private ownership. The law is supposed to provide the same level of protection

of archives and Registry Materials regardless of whose property it is. This should encourage initiatives and new owners who may have ideas about the measures to be introduced in order to preserve the whole protected archives. Recommendations should be rational in order to adapt to the current situation. However, it cannot be imposed for all models ideal for spending privatized companies. It is necessary to lead to restriction of personal freedoms and rights of the owners, who think that by buying companies, can use archival materials as they want.

Also, unsolicited estimate what constitutes a document and what the significance of all he has, or can have, at this moment in the process of privatization of Nis district is very negative. Given that the new Constitution of the Republic of Serbia made social transformation into private property is essential to the Act's archives (the Act is in the process), more closely define the obligations and duties of legal persons (owners of privatized enterprises), the entire archives and Registry Materials. The owners of the company to this Act should know in advance of its obligations according to the documents and all the obligations that should abide still at the very beginning, i.e. the date of privatization of the company.

Melita RONČEVIĆ
Državni arhiv u Osijeku

POSLJEDICE NEADEKVATNE ZAŠTITE GRADIVA KOD STVARATELJA

Abstrakt: *U radu se obrađuje problematika oštećenja gradiva pravosuđa, preuzetog u Državni arhiv u Osijeku. Oštećenja na gradivu su nastala kao posljedica njegove neadekvatne zaštite kod stvaratelja. Navode se mogući uzročnici oštećenja kao i vrste oštećenja koja nastaju njihovim djelovanjem. U radu su navedena uočena oštećenja na preuzetom gradivu pravosuđa. Slijedi pregled poduzetih zahvata na saniranju i zaštiti oštećenog gradiva: restauratorski zahvati, fotografiranje, digitalizacija.*

Ključne riječi*: Gradivo, oštećenja, restauracija, zaštita, digitalizacija.*

Abstract*: This paper processes the problem of the damagings of archives of Judiciary, which was taken over to The State Archives in Osijek. Damges have been caused by inadequate protection by creating office. Furthermore, this paper gives possible causes of damages as well as the kinds of damagings that appear by their activity. The paper lists the observed damages on taken archives, records and books. It gives an overview of procedures taken in order to sanate and protect damaged archives: restoration works, photographing, digitization.*

Keywords*: Archives, books, damages, restoration, preservation, digitization.*

Uvod

U Državnom arhivu u Osijeku nalazi se znatna količina gradiva organa pravosuđa s područja Osječko-baranjske županije iz razdoblja od 1850.-1997. godine. Većina fondova pravosuđa je arhivistički obrađena i sređena te su izrađeni Sumarni inventari.

Fondovi organa pravosuđa su izuzetno vrijedni i značajni. Posebice su značajni fondovi: Kraljevski Sudbeni stol u Osijeku 1850.-1945. godina i Zemljišno-knjižni ured Općinskog (Kotarskog) suda u Osijeku 1892.-1985. godina.

Fond Kraljevski Sudbeni stol u Osijeku 1850.-1945. godina sadrži 3.410 inventarnih jedinica, od toga 454 knjige, te 2.956 kutija, u količini od 325 d/m.[1] Podijeljen je na 10 serija unutar kojih je niz podserija i podpodserija. Iako gradivo

1 M. Rončević, *Kraljevski sudbeni stol u Osijeku 1850.-1945.*, Osijek: Državni arhiv, 2006.

nije u cjelosti sačuvano, količina i vrste sačuvanog gradiva daju pregled poslovanja izuzetno značajnog pravosudnog organa od 1850. godine. Ako se zna da je u Hrvatskoj vrlo malo sačuvanog sudskog gradiva iz tog razdoblja, značaj ovog fonda je izuzetan. Gradivo fonda predstavlja značajno izvorište za proučavanje kako lokalne povijesti, tako i povijesti razvoja pravosuđa u Hrvatskoj.

Fond Zemljišno-knjižni ured Općinskog (Kotarskog) suda u Osijeku 1892.-1985. godina sadrži stare zemljišne knjige u količini od 1.193 knjige, ukupno 54 d/m^2. Zemljišne knjige su posebna vrsta evidencije nekretnina u kojoj se vode podatci o pravnom stanju nekretnina. Ovaj fond predstavlja izuzetno značajno blago velike povijesne i pravne vrijednosti ne samo za Državni arhiv u Osijeku, nego i za grad Osijek, te mnogobrojne istraživače. Sačuvano arhivsko gradivo ovoga fonda svjedoči nam o nekretninama te promjeni njihovih vlasnika, kao i o promjeni društveno-političkih situacija. Posebni značaj, fond dobiva donošenjem Zakona o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine iz 1996. godine, kojim se jamči svim fizičkim ili pravnim osobama, a koje dokažu da im je oduzeta imovina (konfiskacijom, nacionalizacijom, eksproprijacijom) povrat imovine, ili naknada za oduzetu imovinu. Preslici zemljišno-knjižnih uložaka omogućuju strankama ostvarivanje prava temeljenih na navedenom Zakonu.

Preuzeto gradivo tako značajnih fondova bilo je u izuzetno lošem fizičkom stanju uslijed neadekvatne zaštite kod stvaratelja gradiva.

Preuzimanje gradiva pravosuđa i uočena oštećenja na gradivu

Kraljevski sudbeni stol u Osijeku 1850.-1945.

Fond Kraljevski sudbeni stol u Osijeku iz razdoblja 1850.-1945. godine, primljen je u Državni arhiv u Osijeku u specifičnim i neuobičajeno otežavajućim okolnostima 1991. godine (ratne godine).

Gradivo je bilo u izuzetno lošem stanju, zatrpano prašinom, izmiješano, pretežito u rasutom stanju. U kakvom se stanju nalazilo zatečeno gradivo najbolje je ilustrirao izvještaj o preuzimanju gradiva dr. Stjepana Sršana: "Prilikom preuzimanja, u krcatoj podrumskoj prostoriji Okružnog suda u Osijeku, nalazila se velika količina fascikala povađenih iz buntova te pobacanih na veliku hrpu, tako da se nije moglo pratiti gradivo po registraturnim oznakama, niti po fondovima. Čini se da je netko to sve povadio i prekontrolirao određene predmete te sasvim izmiješao fascikle i predmete. To će svakako otežati rad kod sređivanja i identifikacije gradiva. ...ovo gradivo spada među najteže po svojem smještaju, sačuvanosti i nesređenosti odnosno oštećenosti te nebrizi..."[3]

2 D. Sušec, Zemljišno-knjižni ured Općinskog (Kotarskog) suda u Osijeku 1892.-1985., *Sumarni inventar*. Osijek: Državni arhiv, 2009.

3 Izvještaj o preuzimanju gradiva sastavni je dio Zapisnika o preuzimanju od 26. travnja 1991. godine.

Prilog 1: Smještaj arhivskog gradiva Kraljevskog sudbenog stola u Osijeku u podrumu suda prije preuzimanja 1991.

Većina preuzetih sudskih knjiga bila je oštećena: korice su bile oštećene, iskidane ili su nedostajale, neke knjige nisu cjelovito sačuvane (nedostajao je početak ili kraj knjige), nedostajale su naljepnice s oznakama naziva knjige, listovi knjiga su bili oštećeni ili slijepljeni, požutjeli, a kod nekih je papir bio krt, lagano je pucao.

Kako se radilo o vrijednom gradivu to su radnici Arhiva u maskama, uz pomoć pritvorenika suda, izdvajali knjige i sve gradivo koje se moglo uzeti, te stavljali u velike kartonske kutije i priređivali za transport. Preuzeto gradivo bilo je smješteno u dvije velike prostorije u dislociranom arhivskom spremištu, u zgradi bivšeg Franjevačkog samostana.

Tijekom rata gradivo je bilo često premještano (zbog zaštite) s jednog kraja prostorije na drugi, a zbog padanja dijela stropa i pucanja prozora, uslijed ratnih razaranja u Osijeku, uništeno je cca 100 d/m gradiva.

Zemljišno-knjižni odjel Općinskog (Kotarskog) suda u Osijeku 1892.-1985.

Državni arhiv u Osijeku preuzeo je 2005. godine od Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda u Osijeku stare zemljišne knjige iz razdoblja 1892.-1985. godine.

Već tijekom preuzimanja zemljišnih knjiga bilo je vidljivo da je veliki broj zemljišnih knjiga u lošem fizičkom stanju. Uočena su brojna oštećenja na knjigama nastala kod stvaratelja djelovanjem raznih uzročnika oštećenja.

Knjige su bile pokrivene prašinom. Uslijed toga poprimile su sivkastu prevlaku. Hrbati knjiga su bili uništeni; iskidani djelomično ili potpuno ili su nedostajali.

Prilog 2: Uništeni hrbati knjiga

Na vanjskim rubovima knjiga su uočena oštećenja od glodavaca. Nedostajali su dijelovi korica knjiga. Neke knjige su bile bez korica. Zbog raskončanih i potrganih uveza ispadali su listovi iz knjiga. Na nekim knjigama su uočena izobličenja nastala uslijed djelovanja raznih utjecaja (vlage, plijesni). Uočene su brojne mrlje na papiru, platnu i kožnom uvezu knjiga.

Pregledom knjiga evidentirana su i brojna oštećenja na listovima. Neki listovi su bili toliko oštećeni da se nije mogao iščitati tekst. Vidljiva su oštećenja poput razlijevanja tinte po papiru. Uslijed djelovanja plijesni je došlo do slijepljivanja listova knjiga. Zbog dugotrajnog nepažljivog rukovanja s knjigama, listovi su bili zaderani. Ima listova na kojima su vidljivi osušeni tragovi ljepila.

Najveća su oštećenja uočena na knjigama koje su najviše korištene. Naime, Zemljišno-knjižni odjel Općinskog suda u Osijeku davao ih je svakodnevno na uvid zainteresiranim strankama, obavljao brojna fotokopiranja zemljišno-knjižnih uložaka upisanih u te knjige.

Uzročnici i vrste oštećenja na arhivskom gradivu

Uzročnici oštećenja na arhivskom gradivu mogu biti:

- fizikalno-kemijski uzroci oštećenja (vlaga, toplina, sunčeva svjetlost, zrak onečišćen prašinom i štetnim plinovima)
- biološki uzroci oštećenja (bakterije, plijesni, glodavci i insekti)
- mehanički uzroci oštećenja (nepažljivo rukovanje gradivom, smještaj u neodgovarajući prostor).[4]

Svaki od ovih uzročnika specifično djeluje na arhivsko gradivo. Oštećenja nastala na gradivu posljedica su pojedinačnog ili uzajamnog djelovanja navedenih uzroka.

Promjena temperature u prostorijama može dovesti do promjene relativne vlažnosti zraka koji, ako je vlaga povišena, uzrokuje razlijevanje tinte, bubrenje ljepila u papiru i ljepila u uvezima, što pogoduje razvoju plijesni i sljepljivanju listova. Povišena temperatura uzrokuje isušivanje kože i papira što se očituje tako da organski materijal postane krhak i lako lomljiv. Do oštećenja kože i papira najčešće dolazi kombiniranim djelovanjem povišene temperature i vlage, takozvane vlažne topline. U uvjetima previsoke vlage (iznad 65 %) i povišene temperature (više od 18º C) dolazi do pojave mikrobioloških uzročnika oštećenja. Papir i koža zbog vlage postaju podložni mikrobiološkoj infekciji. Iako se bakterije i spore gljivica nalaze i u samom materijalu korištenom pri izradi papira i knjiga, nalazimo ih i u zraku i česticama prašine. Ako je temperatura između 18º i 36º C, a relativna vlaga iznad 65 %, velika je šansa da će se plijesan pojaviti na knjizi u roku 48-72 sata. Plijesan izlučuje enzime pomoću kojih razgrađuje, mijenja i oslabljuje organske materijale, a obojene tvari iz plijesni uzrokuju nepovratne mrlje na papiru, platnu i koži knjige[5]. Konačni rezultat djelovanja plijesni može biti pretvaranje podloge na kojoj su se razvile u prašinu. Plijesni mogu dovesti i do sljepljivanja listova[6]. Zrak onečišćen raznim česticama i plinovima ima veliki utjecaj na razgradnju kože, papira i drugih organskih materijala. Sunčevo svjetlo jedan je od glavnih uzročnika oštećenja kože, a najštetniji dio sunčevog spektra je UV zračenje. Ono uzrokuje fotokemijska oštećenja i razgradnju organskog materijala. Tu vrstu oštećenja teško je otkriti u početnoj fazi, jer postaje vidljivo tek nakon što organski materijal izgubi svoju čvrstoću i promijeni boju. Predmeti ili dijelovi predmeta koji su duže vrijeme izloženi toplini sunca brže se oštećuju (stare) od onih koji su zaštićeni, npr. hrbati knjiga na policama. Djelovanjem svjetla papir žuti, postaje krhak i lomljiv, pergamena i koža postaju tvrde i pucaju, a tekst blijedi u većoj ili manjoj mjeri.[7]

4 M. Jurić, Sustav zaštite katastarskoga gradiva arhiva mapa za Hrvatsku i Slavoniju nekad i danas, *Arhivski vjesnik,* br.54, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2011., str. 69-95.

5 I. Kozjek, Prevencija oštećenja na kožnim uvezima uzrokovanih onečišćenjem zraka. *Arhivski vjesnik*, br. 54, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2011., str. 265.-275.

6 T. Mušnjak, Zaštita arhivskoga gradiva. Stručni ispit za zaštitu i obradu arhivskog gradiva. *Priručnik*., Zagreb: Hrvatski državni arhiv., 2008., str. 129.-153.

7 Isto.

Najzastupljeniji plinovi kao onečišćivači zraka su oksidi sumpora, dušika i ozon. Koža apsorbira sumporov dioksid iz atmosfere i u kombinaciji s vlagom iz zraka uz prisutnost oksidansa, tvori sumpornu kiselinu. Sumporna kiselina ubrzava hidrolitičku razgradnju kolagena u koži čime se značajno smanjuje čvrstoća kože i ubrzava korodiranje metalnih dijelova uveza.[8] Dušikov dioksid u prisutnosti vlage pospješuje raspadanje organskog materijala i ubrzava korodiranje metala. Ozon također, ubrzava starenje kože i razgradnju vlakana kože.

Prašina se s vremenom taloži na gradivu. Papir, pergamena, knjige i drugi materijali pokriveni prašinom s vremenom dobivaju sivkastu prevlaku. Ona ne kvari samo estetski izgled gradiva, nego mu s vremenom smanjuje i elastičnost.[9]

Najčešći mehanički uzroci oštećenja gradiva uzrokovani su premještanjima, nepažljivim rukovanjem kao što su pad, udarac, gužvanje, zaderavanje, višekratno presavijanje dokumenata.

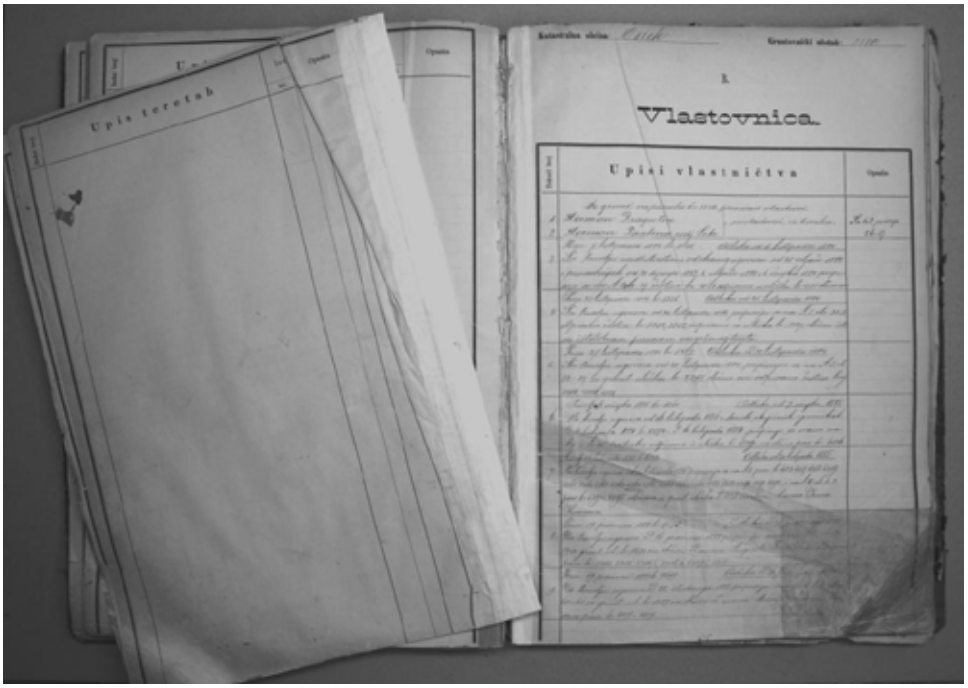

Prilog 3: Oštećena zemljišna knjiga

Zakonska regulativa zaštite gradiva u Republici Hrvatskoj

Uslijed neadekvatne zaštite gradiva fondova pravosuđa kod stvaratelja, nastupila su brojna oštećenja gradiva.

8 I. Kozjek. Prevencija oštećenja na kožnim uvezima uzrokovanih onečišćenjem zraka. *Arhivski vjesnik,* br. 54, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2011., str. 265.-275.

9 T. Mušnjak, Zaštita arhivskoga gradiva. Stručni ispit za zaštitu i obradu arhivskog gradiva. *Priručnik*., Zagreb: Hrvatski državni arhiv., 2008., str. 129.-153.

U Republici Hrvatskoj *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*[10] temeljni zakon kojim se uređuju zaštita i uvjeti korištenja, čuvanje, uporaba i obrada arhivskog gradiva, javna arhivska služba te nadležnosti i zadaće arhiva. Navedenim Zakonom su propisane obveze stvaratelja i imatelja arhivskog i registraturnog gradiva u pogledu njihove zaštite i čuvanja.

Na temelju *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima* donesen je *Pravilnik o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva*[11] kojim se uređuju uvjeti čuvanja i zaštite javnog arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva i privatnog arhivskog gradiva za koje je utvrđeno da ima svojstvo kulturnog dobra. Stvaratelji i imatelji javnoga arhivskog i registraturnog gradiva obavezni su osigurati primjeren prostor i opremu za smještaj i zaštitu gradiva. Ako imatelj javnoga arhivskog i registraturnog gradiva čuva gradivo nemarno ili nestručno, pa postoji opasnost da ono bude oštećeno ili uništeno, nadležni će mu državni arhiv rješenjem naložiti da u određenom roku provede mjere njegova sređivanja, popisivanja i ostalih oblika zaštite.

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima propisao je da su stvaratelji i imatelji arhivskog i registraturnog gradiva dužni odrediti djelatnika odgovornog za rad pismohrane, što je detaljnije propisano *Pravilnikom o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohrani*[12].

Osim navedenih Pravilnika, na temelju *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima* donesen je i *Pravilnik o predaji arhivskog gradiva arhivima*[13] kojim se utvrđuje način i postupak predaje javnoga i privatnoga arhivskog gradiva arhivima.

Ciljevi ovih zakonskih i podzakonskih akata su čuvanje i zaštita gradiva u svrhu produljenja trajnosti, kako bi isto moglo biti sačuvano za buduće naraštaje.

Saniranje i zaštita oštećenog gradiva u Državnom arhivu u Osijeku

Nakon preuzimanja gradiva fonda Kraljevski sudbeni stol u Osijeku pristupilo se njegovoj obradi i sređivanju. Kako se radilo o izuzetno velikoj količni rasutog gradiva (cca 70 %) najprije se izvršilo grubo razvrstavanje gradiva na serije. Gradivo je vađeno iz velikih kartonskih kutija i odlagano po registraturnim oznakama na police. Zbog velike količine serija, kao i količine gradiva unutar serija, gradivo istih registraturnih oznaka potom je ponovno odlagano u velike kartonske kutije. Kutije s gradivom su odlagane na palete ili debele najlone, kako bi se zaštitile od vlage. Potom je slijedila obrada i sređivanje gradiva unutar svake serije.

Veća količina preuzetih spisa bila je oštećena. Do oštećenja je došlo uslijed neadekvatnog smještaja i zaštite gradiva kod stvaratelja. Uslijed neadekvatne zaštite od vlage došlo je do razlijevanja tinte po papiru i stvaranja mrlja. Uočeni su plijesnivi

10 „Narodne novine“, br. 105/1997.
11 „Narodne novine“, br. 63/2004.
12 „Narodne novine“, br. 93/2004.
13 „Narodne novine“, br. 90/2002.

i slijepljeni listovi. Neki buntovi spisa su bili potpuno slijepljeni. Uslijed djelovanja topline sunca došlo je do oštećenja listova predmeta. Takvi listovi su bili žuti, a tekst blijed, nečitljiv. Predmeti su uslijed dugotrajne izloženosti prašini bili prekriveni debelim slojevima prašine. Prije odlaganja predmeta u arhivske kutije trebalo je očistiti prašinu s njih. Uočena su i brojna oštećenja od insekata i glodavaca. Na velikom broju sudskih predmeta bile su oštećene košuljice (omoti spisa). Oštećene košuljice su zamijenjene, a na nove su ispisani svi podatci sa starih košuljica.

Većina knjiga preuzeta je u oštećenom stanju: korice su od dugotrajne upotrebe oštećene ili su otpale, neke knjige su djelomično sačuvane (nedostajao je početak ili kraj knjige), nedostajale su naljepnice sa nazivom knjige, listovi su bili slijepljeni ili oštećeni, papir je bio krt, lagano je pucao. Na vanjskim rubovima knjiga su uočena oštećenja od glodavaca.

Knjige su prije odlaganja u metalne police u spremištu očišćene od prašine. Odložene su u okomitom položaju.

Knjigoveško-restauratorska radionica

U knjigoveško-restauratorskoj radionici Državnog arhiva u Osijeku se pristupilo manjim restauratorskim zahvatima na knjigama, u cilju sprječavanja njihovog daljnjeg oštećenja i propadanja.

Prilog 4: Strojevi u Knjigoveško-restauratorskoj radionici Državnog arhiva u Osijeku

Izdvojene su najoštećenije knjige te se pristupilo njihovom restauriranju. Izvršeno je preuvezivanje knjiga. Savijeni listovi su izravnani, a pokidani listovi su lijepljeni. Za nekoliko vrijednijih knjiga, poput registara čestica, su izrađene posebne kutije u koje su odložene. Restaurirana je tek neznatna količina knjiga.

Osim restauratorskih zahvata na knjigama poduzete su i druge mjere zaštite. Jedna zemljišna knjiga je bila u tako u lošem stanju (iskidana, pljesniva) da se iz nje nisu mogli fotookopirati zemljišno-knjižni ulošci, jer bi sa svakim fotokopiranjem knjige uvelike pridonijeli njezinom daljnjem oštećivanju, a u cilju sprječavanja njezinog daljnjeg oštećivanja, te omogućavanja zainteresiranim strankama dobivanja zemljišno-knjižnih uložaka, obavljeno je fotografiranje cijele knjige. Izrađeno je 229 snimaka. Fotografije su potom obrađene te na taj način uspješno omogućeno izdavanje zemljišno-knjižnih uložaka zainteresiranim strankama.

Daljnji koraci u zaštiti gradiva pravosuđa

Fondovi Kraljevski sudbeni stol u Osijeku i Zemljišno-knjižni ured Općinskog (Kotarskog) suda u Osijeku su opisani u ARHiNETU. ARHiNET je mrežni informacijski sustav za opis, obradu i upravljanje arhivskim gradivom. ARHiNET je programsko rješenje koje obuhvaća sve funkcije arhiva: čuvanje, zaštitu, obradu i korištenje arhivskoga gradiva. Integracijom podataka i usluga arhiva korisnicima su na jednome mjestu dostupni svi podatci o evidentiranome gradivu. Registar arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, središnja nacionalna evidencija arhivskoga gradiva, sastavni je dio sustava i omogućuje on-line pristup podatcima o arhivskim zapisima koji se čuvaju u državnim i drugim arhivima te kod drugih imatelja arhivskog gradiva. U Državnom arhivu u Osijeku će se nastaviti sa opisivanjem gradiva fondova do razine komada, kako bi bili u cjelosti objavljeni na internetu. Time bi s jedne strane, bilo omogućeno brže pretraživanje, a s druge strane se zaštitilo gradivo od daljnjeg oštećenja.

Prilog 5: ARHiNET

Državni arhiv u Osijeku je u Strateškom planu rada za razdoblje 2013.-2015. godine predvidio digitalizaciju starih i izuzetno vrijednih zemljišnih knjiga. Digitalizacija originalnih zemljišnih knjiga predstavlja jedan oblik zaštite zemljišnih knjiga jer se izvornici više neće davati na uvid niti oštećivati fotokopiranjem, a strankama će se omogućiti brža i veća dostupnost podataka.

Krajnji cilj je digitalne snimke povezati s analitičkim opisima istih arhivskih jedinica. Time je zaokružen postupak zaštite gradiva i njegove dostupnosti korisnicima.

Zaključak

Gradivo fonda Kraljevski sudbeni stol u Osijeku 1850.-1945. godine i fonda Zemljišno-knjižnog ureda Općinskog (Kotarskog) suda u Osijeku 1892.-1985. godine predstavljaju izuzetno značajno kulturno blago velike povijesne i pravne vrijednosti ne samo za Državni arhiv u Osijeku, nego i za grad Osijek, te mnogobrojne istraživače. Stoga su poduzeti brojni zahvati na preuzetom gradivu kako na saniranju oštećenja tako i na sprječavanju njihovog daljnjeg uništenja.

Temeljna svrha zaštite pisane baštine je produljenje njene trajnosti, kako bi mogla biti sačuvana i za buduće naraštaje. Ovo je nemoguće ispuniti bez poduzimanja preventivnih mjera. Preventivnim se mjerama osiguravaju optimalni uvjeti čuvanja, koji usporavaju procese prirodnog starenja materijala od kojih je sastavljena pisana baština. Optimalni uvjeti čuvanja znače isključivanje svih štetnih utjecaja, s posebnom pozornošću na pravilno rukovanje gradivom, zaštitu tijekom korištenja u čitaonici, prijevoza izvan arhiva i korištenja na izložbama, zaštitu izvornog arhivskog gradiva kopiranjem na druge medije, konzerviranje i restauriranje već oštećenog arhivskog gradiva.

ARHiNET, mrežni informacijski sustav za opis, obradu i upravljanje arhivskim gradivom je zamišljen kao kombinirani sustav nadzora pismohrana i arhivskog gradiva, tako da stvaratelji gradiva svoje podatke unose u isti informacijski sustav kao i arhivi koji ih nadziru. Na taj način Državni arhiv u Osijeku prati stanje i sudbinu gradiva od njegovog nastanka, što uvelike olakšava nadzor nad zaštitom gradiva.

Za očekivati je da će taj informacijski sustav, kao i važeća zakonska regulativa, spriječiti ovakve drastične slučajeve zanemarivanja i oštećivanja arhivskog gradiva u pismohranama.

Conclusion

Material Fund Royal judicial desk in Osijek 1850-1945 The Fund and the Land Registry Office of the Municipal (the District) Court in Osijek 1892 to 1985 was an extremely important cultural treasure of great historical and legal value not only for the State Archives in Osijek, but also for the city of Osijek, and many researchers. Therefore, we took numerous interventions on the acquired material to undo any damage and to prevent their further destruction.

The fundamental purpose of protecting the written heritage of extending shelf life in order to be preserved for future generations-it is impossible to fulfill without taking preventive measures. Preventive measures ensure optimal storage conditions, which slow down the natural aging process of the material making up the written heritage. Optimal storage conditions mean exclusion of all adverse effects, proper handling of material, protection during use in the reading room, transportation outside the archives and exhibitions, protection of source archives copying to other media, conservation and restoration of already damaged archives.

ARHiNET, network information system for the description, processing and managing archives is designed as a combined monitoring system archives and archives so that the creators of the material your data entries in the same information system as well as the archives of the supervisor. In this way, the National Archives in Osijek monitors and records the fate of his creation, which greatly facilitates the monitoring of the protection material.

It is expected that this information system, as well as the current legislation, to prevent such drastic cases of neglect and damage to archives in the archives.

Ivana POSEDI
Državni arhiv u Varaždinu

IZLUČIVANJEM GRADIVA KOD STVARATELJA DO PREUZIMANJA GRADIVA U SREĐENOM STANJU

Abstrakt: *Izlučivanje gradiva ograničenih rokova čuvanja u današnje je vrijeme vrlo bitno, s obzirom da se povećavaju količine gradiva na papiru iz dana u dan, stoga je briga arhiva da sprovedu što kvalitetniju edukaciju stvaratelja da bi postigli željene rezultate. Slijedeći korak je nadzor stvaratelja, a da bi se olakšalo izlučivanje potrebna je izrada općeg i granskih popisa gradiva koji omogućuju stvarateljima da što adekvatnije sprovedu izlučivanje gradiva. Bez granskog popisa nekim je stvarateljima, kao što je bolnica, problem izlučiti veće količine gradiva, jer se prema postojećim listama i popisima gotovo sve gradivo treba čuvati trajno. Kako i možemo li ustrajnim radom vanjskih službi spriječiti dosadašnji način preuzimanja gradiva, kad preuzimamo gotovo sve gradivo i u nesređenom stanju i bez popisa da spriječimo njegovo propadanje.*

Ključne riječi: *Izlučivanje, stvaratelji, edukacija stvaratelja, nadzor stvaratelja, opći popis, granski popis.*

Abstract: *Extraction of the material terms of limited storage at the present time is very important, since it increases the amount of material in the paper every day, so it is a concern archives to carry out the quality education creator in order to achieve the desired results. The next step is to monitor the creator, and to facilitate the elimination of required preparation of general and sectoral list of materials that allow creators to adequately carry out the elimination of the material. No branch lists exist for some creators, such as hospitals, and the problem is large amounts of material, because the existing lists note that almost all records should be kept permanently. And how can we ensure perseverance of foreign ministry and prevent the current way of acquiring material, somce we take almost all the material in the disordered state and without a list to prevent its destruction.*

Keywords: *drains, creators, education of creators, monitoring of creators, general list, branch list.*

Uvod

Do 1945. godine zaštita arhivske građe kod stvaratelja bila je vrlo slaba, jer nije bilo posebnih arhivskih propisa, tek su pojedini stvaratelji (npr. banka, željeznica, carina) izdavali okružnice i naredbe o čuvanju, odabiranju i izlučivanju gradiva u

pismohranama, a vrednovanje i izlučivanje gradiva vršilo se bez sudjelovanja arhiva. Tako se godine 1942. jednom okružnicom ministarstva određuje da se uništavanje „starih spisa“ vrši uz komisiju, te da izlučivanje gradiva treba odobriti Državni arhiv u Zagrebu.[1]

Stupanjem na snagu prvog *Općeg zakona o državnim arhivima*[2] iz 1952. godine određeno je da će se donijeti i ostali propisi potrebni za primjenu tog zakona. Tako se 1952. godine propisuje *Uputstvo o prikupljanju, čuvanju i pravovremenom škartiranju arhivskog materijala.*[3] To *Uputstvo* iako je naišlo na mnogobroje kritike malobrojnih stručnjaka, ipak je bilo prvo i jedino, a nastavilo se primjenjivati u Hrvatskoj dugi niz godina, iako je njegova obveznost prestala.[4]

Nakon *Uputstva*[5] iz 1952. godine, u Hrvatskoj je tek 1981. godine donešen novi *Pravilnik o odabiranju i izlučivanju registraturnog gradiva*[6] nakon stupanja na snagu novog *Zakona o zaštiti arhivske građe i arhivima*.[7] Vrlo je zanimljivo da su od 1962. godine vođene rasprave o donošenju republičkog pravilnika o odabiranju i izlučivanju, te je i nakon stupanja na snagu *Zakona o zaštiti arhivske građe i arhivima*[8] iz 1965. godine bilo predviđeno donošenje šest provedbenih propisa, doneseno ih je pet, jedino nije donešeno Uputstvo o odabiranju i izlučivanju registraturne građe.[9]

Takva situacija dovela je i do stalnih ukazivanja na probleme u izlučivanju pa tako Marijan Rastić kaže da *Zakon o arhivskoj građi i arhivima* nije predvidio obveznost provedbe postupka odabiranja i izlučivanja registraturne građe, te da bi se u provedbenom postupku trebalo precizno odrediti koji su to rokovi, odnosno da bi prema kategorizaciji imatelji A kategorije trebali svake godine obavezno provoditi postupak odabiranja i izlučivanja registraturne građe.[10]

Nakon ukazanih takvih propusta u zakonu i pravilniku, u sljedećem *Pravilniku o vrednovanju, te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva*,[11] koji je donesen tek 2002. godine, piše da „stvaratelj gradiva obvezan je redovito provoditi izlučivanje gradiva čiji je rok čuvanja istekao, a najkasnije 5 godina od posljednjeg provedenog postupka.”[12]

1 Bačić Stjepan: O propisima za odabiranje i izlučivanje registraturne građe, *Arhivski vjesnik,* br. 15, Zagreb, 1972., str. 255.

2 *Opći zakon o državnim arhivima*, „Službeni list FNRJ“, br. 12/50, čl. 14.

3 *Uputstvo o prikupljanju, čuvanju i pravovremenom škartiranju arhivskog materijala,* „Službeni list FNRJ“ br. 8/52.

4 Bačić Stjepan*:* O propisima za odabiranje i izlučivanje registraturne građe, *Arhivski vjesnik*, br. 15, Zagreb, 1972., str. 256.

5 *Uputstvo o prikupljanju, čuvanju i pravovremenom škartiranju arhivskog materijala,* „Službeni list FNRJ“ br. 8/52.

6 „Narodne novine“, br. 36/81.

7 „Narodne novine“, br. 25/78.

8 „Narodne novine“, br. 31/65.

9 Bačić Stjepan: O propisima za odabiranje i izlučivanje registraturne građe, *Arhivski vjesnik,* br. 15, Zagreb, 1972., str. 256.

10 Rastić Marijan: Preuzimanje građe u arhivsku ustanovu, *Arhivski vjesnik,* br. 29, Zagreb, 1987., str. 43.

11 „Narodne novine“, br. 90/02.

12 „Narodne novine“, br. 90/02, čl. 12, st. 1.

Bez obzira na propise vrlo često se i dalje susrećemo sa stvarateljima koji ne izlučuju gradivo redovito. Kako možemo poboljšati situaciju i koji su eventualni koraci koje bi trebali poduzeti da se stanje popravi pokušat ću izložiti u nastavku.

Edukacija stvaratelja

Jednim od prvih koraka koje bi trebali provesti da se redovito vrši izlučivanje gradiva svakako je edukacija stvaratelja. Prvi korak u edukaciji stvaratelja su tečajevi i ispiti za djelatnike u pismohranama, na kojima im trebamo ukazati na nužnost savjesnog postupanja s dokumentacijom, na pravne propise koji se odnose na rukovanje s dokumentacijom u pismohrani, ali i na bitnost urednog vođenja uredskog poslovanja.

Vrlo je važno da se stvarateljima ukaže na povezanost vođenja uredskog poslovanja, vrednovanja i izlučivanja gradiva. Ukoliko se prilikom izrade klasifikacijskih planova, za obveznike uredskog poslovanja, ili drugih razredbenih planova, pri odlaganju spisa ne misli na vrednovanje, ali i izlučivanje spisa, vrlo je teško izvršiti vrednovanje, a još teže izlučivanje spisa. Ukoliko se prilikom razvrstavanja spisa na klase ili određene razredbene planove ne misli na vrijednost pojedinog spisa, te se spise ne odlaže i po rokovima čuvanja, a ne samo po sadržaju, nemoguće je bez mnogo truda i vremena odjeliti spise za neko buduće izlučivanje, budući da je u takvim slučajevima potrebno isčitavanje svih spisa da se ne bi izlučili oni spisi koji imaju duže rokove čuvanja ili čak oni spisi koji se trajno čuvaju. Pored toga je bitno naglasiti da bez odzira što arhivi odobravaju njihove posebne popise i prijedloge za izlučivanje posljedice nesavjesnog izlučivanja spisa snose stvaratelji sami, a također smatram da je nužno prilikom tečaja i nadzora naglasiti povijesnu važnost pojedine dokumentacije, ali i posljedice koje mogu snositi zbog nesavjesnog rukovanja spisima. Stoga bi najidealniji bio onaj plan klasifikacijskih ili razredbenih oznaka koji bi uz svaku klasifikacijsku ili razredbenu oznaku i opis vrste gradiva koja se odlaže pod tu klasifikacijsku ili razredbenu oznaku imao i rokove čuvanja te klasifikacijske odnosno razredbene oznake.

Edukacijom, stvaratelje bi trebalo navesti da počnu razmišljati o vrednovanju gradiva, ali i bitnosti izlučivanja gradiva, jer samo izlučivanjem gradiva možemo sačuvati i preuzeti ono gradivo koje će biti nama i istraživačima bitno za daljnja istraživanja, jer je poznato da čuvajući sve ne čuvamo ništa, naročito u današnje vrijeme reprodukcije velike količine spisa, kako u pisanom, tako u posljednje vrijeme sve veće količine građe u digitalnom obliku.

Da bi ukazali stvarateljima na vrijednost gradiva, treba sprovesti adekvatnu edukaciju stvaratelja, koji vrlo često zaborave na bitnost pojedinih dokumenata, s obzirom na količinu gradiva koja nastaje svakodnevno, često se zaboravi da pojedini dokumenti imaju i povijesnu vrijednost. Najčešći primjer takvog stava vidi se u školama kojima je bitno da sačuvaju kurikulume koji su vrlo vrijedno gradivo za istraživanje povijesti pojedine škole, ali isto tako zaboravljaju da su časopisi i novine

koje izdaju svake godine možda i vrijedniji od kurikuluma budućim istraživačima, jer sadrže radove učenika škole, zabilježena su sva zbivanja u školi koja su popraćena fotografijama, a navode i druge bitne podatake o pojedinoj školskoj godini. S obzirom da se prilikom istraživanja povijesti pojednih škola danas oslanjamo na spomenice škola, mišljenja sam da nam u današnje vrijeme časopisi ili novine koje izdaje većina škola daju više podataka od kurikuluma ili spomenica, budući da su sva događanja popraćena i fotografijama, nadalje se spominju rezultati učenika na raznim natjecanjima, te drugi podaci koji bi mogli zatrebati istraživačima, a koji nisu zabilježeni u drugim dokumentima škole. Iako tiskovine ne spadaju u arhivsko gradivo bitno je stvarateljima ukazati i na vrijednost takve vrste građe, budući da pojedni stvaratelji nemaju sačuvan nijedan primjerak tiskovina koje izdaju, kao ni druge materijale koji su korišteni za pripremu za tisak tih tiskovina.

Nadzor pismohrana

Redovitim nadzorom pismohrana osim što vodimo brigu o gradivu u nastajanju i upozoravamo stvaratelja odnosno imatelje gradiva na propise kojih su se dužni držati, brinemo i o tome da se ta građa sačuva i sredi do predavanja u arhiv. Da bi dobili uvid u gradivo koje nastaje u pismohranama, stvaratelji nam moraju dostaviti popise gradiva prema kojima možemo izračunati eventualne količine gradiva koje ćemo preuzeti jednog dana u arhiv. Vršenjem nadzora upozoravamo stvaratelje na odgovorno ponašanje prema gradivu u nastajnju, ali isto tako je vrlo bitno da im prilikom nadzora propisujemo mjere obaveznog izlučivanja gradiva s ograničenim rokovima čuvanja.

Pojedini stvaratelji vrlo se teško odlučuju na izlučivanje gradiva u pismohranama. Dio stvaratelja ne vrši izlučivanje gradiva s ograničenim rokovima čuvanja zbog nemara i nebrige o gradivu u nastajanju, pa ako još k tome imaju i dovoljno mjesta u pismohranama ne izlučuju ga dugi niz godina, iako im je *Pravilnikom*[13] propisana obveza odabiranja i izlučivanja gradiva kojemu je istekao rok čuvanja i to najkasnije 5 godina od posljednjeg provedenog postupka.[14] Pojedini stvaratelji zbog straha od snošenja mogućih posljedica izlučivanja gradiva, ne odlučuju se na izlučivanje, pa bi se izradom općeg i granskih popisa trebao odagnati njihov strah od izlučivanja gradiva.

Iz bilo kojih razloga da stvaratelji ne izlučuju gradivo s ograničenim rokovima čuvanja moramo se pobrinuti da ipak obavljaju izlučivanje gradiva redovito. Vjerojatno je najjednostavniji način na koji ih se može natjerati na izlučivanje gradiva je da se prilikom nadzora propiše mjera obaveznog izlučivanja gradiva u što kraćem razdoblju, pa da se na taj način upozori na obvezu redovitog izlučivanja gradiva s ograničenim rokovima čuvanja, budući da je zakonski i određeno redovito i obavezno izlučivanje.

13 *Isto*.

14 *Isto*, čl. 12, st. 1.

Općim i granskim popisima do cilja

U Hrvatskoj je izrađen *Opći popis gradiva s rokovima čuvanja*[15] koji je velika pomoć stvarateljima pri izradi posebnih popisa. U izradi su i granski popisi koji bi trebali pomoći stvarateljima pri izlučivanju gradiva. Opći popis pomogao je stvarateljima, ali i arhivistima da što lakše odrede rokove čuvanja općem gradivu, odnosno gradivu koje se stvara kod svih stvaratelja, a arhivima je vrlo često potreban, jer je preuzeto mnogo gradiva u nesređenom stanju radi spašavanja od nemarnog rukovanja i uništenja.

Granski popisi za pojedine grupe stvaratelja su nužni, jer nije gradivu svih stvaratelja zakonski određen rok čuvanja. Ona grupa stvaratelja koja ima najviše problema s izlučivanjem gradiva su zdravstvene ustanove, budući da prema postojećim propisima, a i tendenciji arhiva gotovo sva medicinska dokumentacija se trajno čuva. Nadam se da ćemo uskoro izraditi granski popis barem za zdravstvene ustanove, jer se u bolnicama stvaraju velike količine gradiva svakodnevno. U Hrvatskoj postoji *Orijentacijska lista medicinske dokumentacije za bolničke ustanove*[16] koja može poslužiti kao temelj za izradu posebnog popisa pojedine zdravstvene ustanove, posebno tu mislim na bolnice. Iako se navedenom orijentacijskom listom skratio rok čuvanja pojednog gradiva u bolnicama, gadiva koje se treba čuvati trajno još je uvijek mnogo, iako sam autor navodi da vrlo vrijedne dokumentacije za istraživače u bolnicama ima čak 25%.[17] Usporedimo li količine gradiva koje će se čuvati trajno kod drugih stvaratelja čiji se omjeri prema izračunima stručnjaka nekih zemlja kreću od niskih 1% do 5% do maksimalno 20%, jasno se vidi značaj medicinske dokumentacije.[18] S druge strane, ako se uzme u obzir da uništenjem pojedine medicinske dokumentacije može doći do gubitka ili umanjenja prava pojedinaca ili gubitka prava stvaratelja, ali i do prekršajnih odnosno kaznenih sankcija, problem određivanja rokova čuvanja medicinskoj dokumentaciji se čini još veći.

Također, trebalo bi donijeti novi plan klasifikacijskih oznaka, jer je na snazi još uvijek klasifikacijski plan iz 1988. godine,[19] kojim nije predviđena mogućnost spajanja klasifikacijske oznake s rokom čuvanja gradiva.

Zaključak

Izlučivanje gradiva vrlo je bitan proces koji se treba provoditi u pismohranama, posebno u današnje vrijeme velike reprodukcije spisa. Da bi u arhive preuzeli samo

15 http://www.arhiv.hr/arhiv2/Arhivskasluzba/Novosti/Javnarasprava/index.htm

16 Darko Rubčić: Orijentacijske lista medicinske dokumentacije za bolničke ustanove, *Arhivski vijesnik*, br. 39, Zagreb, 1996, str. 103-115.

17 Josip Kolanović: Vrednovanje arhivskog gradiva u teoriji i praksi, *Arhivski vijesnik,* br. 38, Zagreb, 1995, str. 8.

18 Darko Rubčić: Orijentacijske lista medicinske dokumentacije za bolničke ustanove*, Arhivski vijesnik,* br. 39, Zagreb, 1996, str. 106.

19 *Pravilnik o jedinstvenim klasifikacijskim oznakama i brojčanim oznakama stvaralaca i primalaca akata*, „Narodne novine“, br. 38/88.

gradivo koje se čuva trajno vrlo je bitno vršiti redovito izlučivanje gradiva, da se ne bi dogodilo da arhivi preuzmu cjelokupno gradivo, što se ranije dešavalo. Da bi se spasilo gradivo od uništenja, bitno je da se na vrijeme inzistira na brizi o gradivu u nastajanju, a jedna od briga o gradivu u nastajanju je osim da ga u pismohranama čuvaju od uništenja i da redovito vrše izlučivanje gradiva s ograničenim rokovima čuvanja.

Prema svemu dosad navedenom za izlučivanje gradiva, kako bi se u arhive preuzelo gradivo u sređenom stanju potrebno je sprovesti sljedeće mjere:

a) edukacija stvaratelja – upoznati ih sa zakonskim obvezama;
b) redoviti nadzor stvaratelja, prilikom kojeg se izriču rješanja o obaveznom izlučivanju gradiva u što kraćem roku;
c) izrada općeg i granskih popisa.

Da bi se izlučivanje gradiva moglo vršiti redovito vrlo bitna stavka je uredno vođenje uredskog poslovanja. Stoga je prilikom edukacije i nadzora vrlo bitno upozoriti na pravilno vođenje uredskog poslovanja, jer bez pravilnog vođenja uredskog poslovanja vrlo je teško vršiti izlučivanje dokumentacije, osim naravno financijske dokumentacije. Stoga bi bilo dobro da se u Hrvatskoj donese novi plan klasifikacijskih oznaka, jer je na snazi još uvijek klasifikacijski plan iz 1988. godine, kojim nije predviđena mogućnost spajanja klasifikacijske oznake s rokom čuvanja gradiva.

Summary

Records disposal is a very important process that should be carried out in record offices, especially in today's times of high production of records. In order to accession only the material with unlimited retention period, it is very important to carry out the disposal of records regulary. In order to avoid that the archives accession entire holdings, as it has happened before, to save the material from destruction, it is very important to insist on taking care for current records on time and this care, besides preserving them from destruction in record offices, also includes regular disposal of records with limited retention period.

According to everything we have said about records disposal, in order to transfer the material in good order into the archives, it is necessary to implement the following measures:

a) Education of the creators – they should be familiar with legal requirements;
b) Regular monitoring of creators, during which decisions about mandatory disposal of material are issued as soon as possible;
c) Creation of General and Special lists.

In order to carry out records disposal regularly, it is very important to have proper and neat records management. Therefore, during the training and monitoring it is very important to draw attention to the proper conduct of records management, because without the proper conduct of records management it is very difficult to carry out the disposal of documentation.

Ramë MANAJ
Državna agencija arhiva Kosova

ZAKONSKA OSNOVA ARHIVSKE DJELATNOSTI U REPUBLICI KOSOVO

Abstrakt: *U radu, autor predstavlja kratku historiju razvoja zakonitosti u arhivistici, po razvojnim periodama od osnivanja Arhiva na Kosovu do konstituisanja Drzavne agencije arhiva Kosova. Obuhvaćeni su izazovi sa kojima je bio suočen Arhiv Kosova u prošlosti: zakašnjenje osnivanja arhiva u poređenju sa drugim institucijama u ondašnjoj Jugoslaviji, privremene mjere srpskog režima 1989. godine i drugo. Zatim predstavljen je razvoj i napredak arhivske službe, uređen dotičnim zakonskim odredbama i ostalim podzakonskim aktima, usvojenim od strane nadležnih državnih organa i usklađenim sa međunarodnim standardima i sa praksom nekih država sa tradicijim u arhivistici.*

Ključne riječi: *Arhivska zakonitost, arhivska služba, arhivi na Kosovu, zakon i podzakonski akti.*

Abstract: *In his paper, the author presents a brief history of the development of the legality of the archivists, by development period of the establishment of archives in Kosovo to the constitution of the State Agency of Kosovo Archive. Included are the challenges faced by Kosovo archive in the past, delay of archives comparing with other institutions in Yugoslavia, as well as temporary measures of Serbian regime in 1989. Next is the development and progress of the archive service, arranged relevant statutory provisions and other laws, adopted by the regulatory authorities and compliance with international standards and with advanced experience of some countries with a tradition of archivists.*

Keywords: *Archival legality, archive services, archives in Kosovo, the law and the bylaws.*

Uvodni dio

Jedna organizovana društvena djelatnost, određene nadležnosti, uvijek se organizuje da bi ispunila određene zahtjeve i potrebe društva. Kao takva djelatnost treba imati legalnu osnovu da bi bila društveno korisna.

U okviru javne uprave jedne zemlje, arhivska djelatnost, organizovana i izgrađena na osnovu određenih načela pravnog i društvenog sistema, čini jednu

djelatnost od posebnog značaja. Što više, pravo organizovanje ove djelatnosti znači osnivanje iste na zakonskim normama. Zapravo, zakonitost kao sistem pravnih normi koji ruguliše osnivanje, izgradnju i razvoj, predstavlja osnovu funkcionisanja i razvoja ove djelatnosti.

Zakonitost, kao što se zna, predstavlja formalni izvor prava i u slučaju razvoja arhivske djelatnosti na Kosovu. Na početku služi kao temelj na kojem je izgrađena arhivska "zgrada", dok kasnije, a posebno u periodu poslije rata, to znači poslije 1999. godine, arhivska zakonitost je pratila prosperirajući razvoj u ovom domenu, ne samo u organizacionom, već i u smislu funkcionisanja.

Kratak historijat organizaciono-zakonskog razvoja arhivske djelatnosti

Arhivistika kao organizovana djelatnost na Kosovu je relativno mlada. Ona se "rađa" krajem prve polovine prošlog vijeka. Dakle, njen razvojni put počinje 1948. godine, kada se u okviru ondašnje Pokrajinske Uprave za prosvetu i kulturu, formira Arhivski centar, a 20. marta 1951. godine, na osnovu Zakona o državnim arhivima /jugoslavenski zakon/ i Odluke Pokrajinskog narodnog vijeća, formira se Državni pokrajinski arhiv.

Iz gore navedenog proizilazi da razvoj ove dijelatnosti, odnosno razvoj zakonitosti u ovom domenu, može se dijeliti u slijedeće vremenske periode:

- period 1948.-1974. godine, kada se na Kosovu u oblasti arhivistike sprovode federalne zakonske odredbe i zakonske odredbe Republike Srbije,
- period nakon ustavnih promjena na nivou federalne zajednice, kada Kosovo 1974. godine dobija status konstitutivnog elementa u okviru jugoslovenske federacije. (1976. godine Skupština Pokrajine Kosovo usvaja novi Zakon o arhivskoj građi i Arhivu, a docnije i ostale podzakonske akte),
- u mjesecu martu 1989. prinudom državne vlasti i pod strogim srpskim policijskim mjerama ukinuta je autonomnost Pokrajine Kosovo,
- od juna 1999. godine, oslobođenjem Kosova i pod privremenom upravom OUN-a, odnosno UNMIK-a, počinje reorganizacija arhivske službe, koju prate organizacione i zakonske promjene.

Tokom prvog perioda, formiranjem kosovskog Arhiva kao samostalne institucije sa sjedištem u Prištini, 20. marta 1951. godine, arhivska djelatnost počela je da djeluje širom teritorije Kosova. Ova institucija djeluje prema jugoslavenskom sistemu društvenog samoupravljanja. Bazirajući se na tadašnjim zakonskim odredbama počinje proširenje arhivske djelatnosti na cijeloj teritoriji Kosova, počinje formiranje arhiva, kao što su međuopštinski arhivi po većim gradovima Kosova.

Osnivanje međuopštinskih arhiva počinje 1967. godine. Ovi arhivi su funkcionirali u okviru Samoupravnih interesnih zajednica za kulturu. Kosovski Arhiv finansira se od strane SIZ-a za kulturu pokrajinskog nivoa.

Formiranje međuopštinskih arhiva razvija se slijedećom dinamikom:

- Međuopštinski arhiv u Prizrenu osnovan je Odlukom Opštinske skupštine Prizren, br. 14109 od 26. 12. 1967.;
- Međuopštinski arhiv u Peći osnovan je Odlukom Opštinske skupštine Peć, br. 1284/1 godine 1968.;
- Međuopštinski arhiv u Mitrovici osnovan je također 1968. godine;
- Arhiv grada Prištine osnovan je Odlukom Skupštine opštine Priština, br. 262 od 21. januara 1969. godine;
- Međuopštinski arhiv u Gnjilanu osnovan je Odlukom Opštinske skupštine Gnjilane, br. 01- 630 od 2. marta 1971. godine;
- Međuopštinski arhiv u Đakovici osnovan je Odlukom Opštinske skupštine Đakovica, 1969., a počinje sa radom 1971. godine.

U nedostatku dovoljnih prostorija međuopštinskih arhiva, u nekim opštinama, formiraju se opštinski arhivi.

Malim administrativnim promjenama, donošenjem zakonskih i podzakonskih akata iz oblasti arhivistike, arhivska služba na Kosovu funkcionirala je u ovisnosti od geografske upravno-teritorijalne podjele Kosova.

Razvoj stanja arhivske službe na Kosovu u periodu između 1974. i 1989. godine, izuzimajući određene smetnje u zadnjoj deceniji, bilježi uglavnom dobre rezultate. Međutim, ovi rezultati su devalvirani ukidanjem autonomije Kosova.

Legitimni samoupravni organi se prinudno ukidaju 1989. godine i Kosovo se stavlja pod jurisdikciju Republike Srbije. U najvećem broju obrazovnih, kulturnih, zdravstvenih i privrednih institucija uvedene su Privremene mjere i najveći broj radnika albanske nacionalnosti izbacuje se s posla. Arhiv Kosova se stavlja pod prinudne mjere vlasti Srbije. Stavlja se van snage, tj. ukida se Zakon o arhivima i arhivskoj građi i sprovodi se Zakon o kulturnim dobrima Republike Srbije u koje je spadala i arhivistika. Pod ovim okolnostima, na Kosovu je arhivska dijelatnost svedena na minimum.

Stavljanjem pod jurisdikciju Republike Srbije kosovskom arhivu je promjenjen naziv u "Arhiv Kosova i Metohije".

Završetkom rata, 21. juna 1999. godine, Arhiv Kosova se stavlja pod upravljanje Institucija Privremene uprave Organizacije Ujedinjenih Naroda (UNMIK) i vraća mu se naziv Arhiv Kosova.

Do 2003. godine, na osnovu Pravilnika UNMIK-a br. 24, koji je omogućio sprovođenje nediskriminatornih zakona Federalne Jugoslavije, u oblasti arhivistike primjenjuje se jugoslavensko zakonodavstvo. *Zakon za arhive i arhivsku građu (7/2003.)* usvojen je 2003. godine., na osnovu kojeg se Arhiv Kosova organizira kao Uprava Arhiva Kosova i kao takva funksionira do 2007. godine.

Na osnovu *Zakona br. 03/L-077 i 02/L-80 o izmenama i dopunama Zakona o arhivima i arhivskoj građi,* Uprava Arhiva Kosova se organizuje kao Državna agencija arhiva Kosova, kao najviša arhivska institucija koja funkcionira u okviru Vlade Kosova, tj. pri Uredu Premijera. Prema tome institucionalna organizacija Državne agencije arhiva Kosova je centralizovana. Državna agencija arhiva Kosova

i njena djelatnost tj. prijem arhivskog materijala trajne arhivske vrijednosti od svih registratura u zemlji, regulisanje, klasifikacija, restauracija fizičkog stanja, kao i arhiviranje, čuvanje i zaštita ovog materijala da bi bilo u funkciji i zakonito korišćenje od strane pravnih i fizičkih lica, finansijski se pokriva državnim budžetom.

Zakoni br. 2003/7., 02/L-80 i 03/L-077 određuju organizovanje, nadležnosti, djelatnost i funkcionisanje arhiva u zemlji. Međutim, ova tri zakona stavljena su van snage donošenjem novog *Zakona br. 04/L-088*, od strane Republičke Skupštine Kosova 19. marta 2012. godine, koji je na snazi od 5. aprila iste godine.

Svojim sadržajem Zakon (Prvo poglavlje) utvrđuje cilj zakona, definira arhivsku djelatnost i definiše pojmove (Agencija, arhivska građa, državni arhivski fond i fond stvaratelja itd.).

Drugo poglavlje Zakona, sa osnovnim odredbama utvrđuje: organizaciju Agencije, zadatke i odgovornosti Agencije, mrežu arhivskih institucija, arhivski fond centralnog nivoa i lokalnog nivoa, javni arhivski registar, odgovornosti za arhiviranje, ponudu i prihvatanje arhivskog materijala, upravljanje i zaštitu arhivskog materijala, korišćenje arhivskog materijala, vremenske rokove za korišćenje arhivskog materijala u Agenciji, zadatke i odgovornosti stvaratelja fonda, Listu kategorija za čuvanje i korišćenje arhivskog materijala i lokalni arhivski fond.

U trećem i zadnjem poglavlju, Zakona obuhvaćene su prelazne i završne odredbe: podzakonske akte, rokove za donošenje podzakonskih akata, stavljanje van snage ranijih propisa i stupanje na snagu Zakona.

Kao što se vidi prema sadržaju, ovaj zakon je dosta intenzivan, jer tako reći samo načelno reguliše materiju, ostavljajući tako prostor i obavezu zakonodavcu da donosi podzakonske akte komplementarnog karaktera, kojima će se dopuniti određene praznine. Zapravo predlagač zakona izgleda da je bio influenciran njemačkim zakonom, u pokušaju da bi zakon bio kompatibilan sa "aqui comunitare".

Međutim, arhivska djelatnost u Republici Kosovo, tj, zakonitost za ovu oblast, u zadnje vrijeme dopunjeno je još jednim novim zakonom. Donošen je *Zakon za administriranje dokumenata u kancelariji*, (br. 04/L-184) koji je na snazi od 12. juna 2013. godine.

Ovaj Zakon donosi komplementarne dopune zakonodavstva u oblasti upravljanja sa dokumentima u kancelariji, prema tome i u oblasti arhivistike. Zakon pokušava da reguliše upravljanje sa dokumentima u kancelariji u svim institucijama u Republici Kosovo (u javnim i privatnim institucijama zemlje) kao i javnim preduzećima.

Zakon, svojim definicijama unificira upotrebu zakonskih izraza, koji se tiču dokumenata, čineći obavezujuće za svaku instituciju formiranje organizacione jedinice za upravljanje sa dokumentima i jasno i precizno utvrđuje postupke od protokola i evidencije akata, knjigu protokola, arhiviranje i uništenje bezvrijednih službenih dokumenata, knjigu arhive, uptrebu arhivske građe, fizičko i elektronsko čuvanje arhivske građe, službeno komuniciranje i komuniciranje preko poštanske službe, preko elektronskog sistema, upotrebu pečata i obrazaca, kao i završne odredbe i stupanje na snagu.

Zakon o Državnim arhivama br. 04/L-088 kao osnovni zakon, svojim prelaznim i završnim odredbama obavezuje svaku instituciju da usvoji Pravilnik o načinu čuvanja i korišćenja arhivskog (sopstvenog) materijala. Ovi pravilnici treba obavezno da sadrže:

- sistem službenog upravljanja,
- procedure korišćenja arhivskog materijala,
- kriterijume i standarde za čuvanje arhivskog materijala,
- proizvodnju kopija i reprodukcije,
- odgovornosti korisnika u slučaju oštećenja arhivskog materijala,
- tarife i takse za korišćenje arhivskog materijala i naknadu za stvorene troškove prilikom kopiranja i reprodukcija,
- ostale uvjete i procedure za korišćenje arhivskog materijala,
- rok od 3 godine za digitalizaciju Javnog arhivskog registra.

Zakonska regulativa arhivske djelatnosti u Republici Kosovo dopunjuju još dva administrativna uputstva koje je usvojila Vlada Kosova: 08/2007 za odabiranje arhivske građe i uništenje bezvrijednog registraturnog materijala i 09/2007 za predaju i prihvatanje arhivske građe. Ova dva administrativna uputstva, koja na Kosovu imaju egzekutivni karakter, specifično uređuju segmente rada i djelatnosti.

Zaključak

Gore navedeno taksativno i hronološki predstavlja razvoj zakonitosti u domenu arhivistike u Republici Kosovo. Međutim, zakonitost u ovoj oblasti dosta je dinamična i evolutivna, posebno sa aspekta praćenja organizacionog i funkcionalnog razvoja u ovom dijelu javne uprave i to ne samo kao funkcionalna djelatnost, već i kao naučna disiplina.

Na kraju može se dodati konstatacija da se u arhivskoj djelatnosti na Kosovu sprovode i Međunarodni stručni standardi Međunarodnog arhivskog savjeta, čiji je član Državna agencija arhiva Kosova od 2005. godine. Aktuelno se sprovode slijedeći standardi:

1. Međunarodni opšti standard za opis arhivske građe /ISAD (G)/-2001.
2. Međunarodni standard za arhivske dokumente, normirane za pravna fizička lica i za porodice /ISAAR (CPF)/2009.
3. Međunarodni standard informacije i dokumentacija, upravljanje sa dokumentima /ISO 15489/ 2009.
4. Međunarodni standard za opis institucija sa arhivskom građom /ISDIAH/ 2012. i
5. Međunarodni standard za opis funkcija /ISDF/. 2012.

Inače, Ustav Republike Kosova, članom 19 predviđa neposrednu primjenu međunarodnih sporazuma i standarda, tako da se i u domenu arhivske djelatnosti mogu sprovoditi međunarodni arhivski standardi kako bi arhivska djelatnost bila koherentna u sprovođenju svjetskih dostignuća.

Rezime

Zakonitost, kao što se zna predstavlja formalni izvor prava. Na početku ove djelatnosti na Kosovu, zakonitost je služila kao osnova nad kojom je izgrađena arhivska "zgrada". Kasnije, posebno poslije rata, to znači poslije 1999. godine, zakonitost prati razvoj i napredovanje ovog sektora, ne samo u organizacionom, već i u funkcionalnom smislu.

Tokom prvog perioda, nakon formiranja Arhiva Kosova sa sjedištem u Prištini 20. marta 1951. godine, djelatnost se proširila cijelom teritorijom Kosova. Ova institucija je djelovala po jugoslavenskom sistemu socijalističkog samoupravljanja. Bazirajući se na tadašnje zakonske odredbe formiraju se arhivi po većim gradovima Kosova, koji se nazivaju međuopštinski arhivi. Ovaj sistem organizovanja arhivske djelatnosti po većim urbanim centrima, s malim promjenama, funkcionira do 1989. godine kada je ukinuta autonomija Pokrajine i kada se Arhiv Kosova stavlja pod prinudnu mjeru upravljanja.

Nakon rata 1999. godine, nakon oslobođenja zemlje, arhivi svoju djelatnost obavljaju prema zakonskim odredbama UNMIK-a u okviru Minstarstva za kulturu. Međuvremeno, Arhiv se transformiše u Upravu Arhiva Kosova i na kraju, *Zakonom o arhivama i arhivskoj službi* od 2007. godine osniva se Državna agencija arhiva Kosova, koja funkcionira po mjesnom zakonodavstvu i savremenim međunarodnim standardima iz ove oblasti.

Summary

Principle, as it is known is a formal source of law. At the beginning of of business in Kosovo, legality has been used as the basis of which it was built archival "building." Later, especially after the war, that means after the 1999, the legality of the development and advancement of the sector, not only in organizational terms, but also in functional terms.

During the first period, after the formation of Archives of Kosovo, based in Pristina 20th of March 1951, the activity has spread throughout the territory of Kosovo. This institution was operated by the Yugoslav system of socialist self-management. Based on the former statutory provisions formed archived at major cities of Kosovo, also called regional is the archives. This system of organizing archival of business by larger urban centers, with small changes, work up in 1989. when abolish the autonomy of the province and when the Archives of Kosovo placed under receivership Measures of management.

After the war, 1999 after the liberation of the country, archives your place of business to the legal provisions of UNMIK under the Ministry of Culture. Meanwhile Archive was transformed into the Directorate Archive of Kosovo and in the end, the Law on archives and archival service of the 2007 he founded the National Agency of Kosovo Archive, created by local legislation and modern international standards in this field.

Prof. dr. Azem KOŽAR
Društvo historičara Tuzla

PRIVATNA ARHIVSKA GRAĐA U BOSNI I HERCEGOVINI

Abstrakt: *Pojam „privatna arhivska građa" je zakonska kategorija, definirana aktuelnim (a na određen način i minulim) arhivskim i drugim propisima. Ove vrste građe je u Bosni i Hercegovini sve više, što je posljedica promjene društvenih odnosa nastalih erozijom socijalizma 1990. godine i kasnije tokom cjelokupnog tranzicijskog procesa koji još uvijek traje. Ovom vrstom građe su se arhivisti znatno manje bavili nego što je to slučaj sa javnom arhivskom građom, što je sasvim razumljivo sobzirom na sporu tranziciju vlasništva i ulogu koju u društvu po inerciji socijalističke prakse imaju javni (državni) arhivi.*
Zbog svega toga, i niza drugih okolnosti, autor se u ovom prilogu bavi nekim najznačajnijim pitanjima teorijske i pragmatične naravi brige o privatnoj arhivskoj građi na području Bosne i Hercegovine, koja svakim danom postaje sve značajnija. Radi se prije svega o arhivskoj građi koja je svim arhivskim propisima tretirana kao privatna (uključujući i građu vjerskih zajednica), kao i o ogromnim količinama građe koja nastaje sve intenzivnijom privatizacijom postojećih značajnih privrednih i drugih imalaca arhivske građe, te osnivanjem privatnih preduzeća za obavljanje raznovrsnih djelatnosti, što je doskora bilo neshvatljivo i nemoguće.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, privatna arhivska građa, javna arhivska građa, imaoci arhivske građe, građansko-pravna i fizička lica, vjerske zajednice, privatizirana preduzeća, javni (državni) arhivi, privatni arhivi, specijalni arhivi, arhivsko zakonodavstvo, arhivisti.*

Abstract: *The term "private archives" is a legal category, defined by the current (and in a certain way and prior) archival and other regulations. These types of materials are in Bosnia and Herzegovina, increasingly, as a result of changes in social relations caused by erosion of socialism in 1990. and later during the entire transition process that is still ongoing. This kind of material are archivists considerably less attention than is the case with public archives, which is understandable as it relates to the slow transition of ownership and role in society by inertia socialist practices of a public (state) archives.*
Because of all this, and a number of other circumstances, the author of this article deals with some of the most important issues of theoretical and pragmatic nature to worry about private archives in Bosnia and Herzegovina, which is becoming increasingly important. It is primarily about the archives that all archival regulations is treated as a private (including the structure of religious communities), as well as

huge amounts of material that occurs increasingly intense privatization of existing significant economic and other holders of archives, and the establishment of private companies to carry out various activities , which until recently was inconceivable and impossible.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, private archives, public archives, the holders of archives, civil law and private individuals, religious communities, privatized enterprises, public (state) archives, private archives, special archives, archival legislation, archivists.*

Uvodne napomene

Razvijene zemlje građanske demokratije su poodavno izbrisale barijere u poimanju i tretmanu oblika vlasništva – javnog (državnog) i privatnog. Podržavljene su samo neke najvitalnije i najznačajnije djelatnosti (organi vlasti, sigurnost, saobraćaj, prirodni resursi, nacionalna kulturna dobra i sl.), dok se sve drugo može obavljati pored javne i putem privatne djelatnosti – vlasništva.[1] Sobzirom na tako sistemsko opredjeljenje zemalja razvijene demokratije i količina arhivske građe u privatnom vlasništvu u njima je veoma značajna – kako po količini tako i po strukturi. Sve to itekako ima odraza na broj i strukturu arhivskih ustanova – javnih i privatnih u njima. Pored javnih arhiva u njima je pravno uređen i profesionalno oblikovan status i djelokrug rada specijalnih i privatnih arhiva.

Bosna i Hercegovina je, kao i druge zemlje eks Jugoslavije i neke druge zemlje socijalističke zajednice, tek od 1990. godine iz monopartijskog stupila na put pluralnog višepartijskog sistema liberalne demokratije, a tada započeta tranzicija bosanskohercegovačkog društva još uvijek intenzivno traje. Sobzirom na karakter vlasništva u socijalističkoj etapi razvoja (od 1945. do 1990.), gdje je dominantno državno, društveno, vlasništvo, uz neznatan procenat postojanja i privatnog vlasništva, u arhivskim i drugim propisima je akcenat stavljen na uređenje pitanja u ophođenju sa javnom (državnom) arhivskom građom.[2] Međutim, u svim arhivskim propisima donijetim na nivou socijalističke Jugoslavije i njenih federalnih jedinica[3],

1 Teoretičari arhivistike su pojam arhivske građe (službena i registraturna građa državnih ustanova) koji je dominirao do kraja 19. stoljeća, u toku 20. stoljeća proširili na „svu dokumentaciju bez obzira na porijeklo (službena i privatna dokumentacija), utvrđujući da je njeno osnovno obilježje poslovni karakter“ (Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi, Knjiga prva*, Tuzla, 1995., 13).

2 Posljednji arhivski zakon u SR Bosni i Hercegovini donijet je 1987. godine pod nazivom *Zakon o arhivskoj djelatnosti* („Sl. list SR BiH“, br. 21/87), a naredne 1988. godine donijeta su i dva provedbena propisa (podzakonska akta) i to: *Pravilnik o uslovima i rokovima čuvanja registraturskog materijala i arhivske građe, kao i odabiranja arhivske građe iz registaturskog materijala*, te *Upustvo o načinu primopredaje arhivske građe između imalaca arhivske građe i nadležnog arhiva*, objavljeni u „SL. listu SR BiH“, br. 41/88.

3 O arhivskim propisima donijetim u vrijeme socijalističke Jugoslavije više vidi: Jovan Popović (priredio), *Zbirka propisa iz arhivske delatnosti*, Beograd, 1987.

obuhvaćena je, bar okvirno, i arhivska građa mješovitog i privatnog sektora, najčešće određena kao „arhivska građa građansko-pravnih i fizičkih lica". Iako je ta problematika vremenom sve više i preciznije uobličavana, ona do kraja socijalističke etape razvoja nije cjelovito pravno uobličena. Ipak, propisima je arhivska građa u društvenoj svojini, koja se nalazi u posjedu građansko-pravnih i fizičkih lica, zaštićena na taj način što je imaocima te građe utvrđena obaveza da istu prijave dostavljanjem potrebnih podataka o njoj, da omoguće njeno snimanje i korišćenje za naučne i stručne potrebe, da je predaju nadležnom arhivu, te da je ne mogu iznijeti iz zemlje, niti otuđiti prodajom građansko-pravnom ili fizičkom licu „niti na drugi način ustupiti stranom državljaninu" bez prethodne ponude nadležnom arhivu (pravo preče kupnje) itd.[4]

Privatnom arhivskom građom smatrana je građa ličnih i porodičnih arhivskih fondova i zbirki, te dio građe u posjedu građansko-pravnih lica, u koja su ubrajana privatna i mješovita preduzeća te dio građe vjerskih zajednica. Prema naznačenom *Zakonu o arhivskoj djelatnosti Bosne i Hercegovine* iz 1987. godine, u posjedu vjerskih zajednica je postojala građa nastala do 1945. godine koja je smatrana „društvenom svojinom" (čl. 7 stav 3 Zakona), i građa koja je nastala nakon 1945. godine. Njen status (javna ili privatna) nije implicite određen ni jednim arhivskom propisom u ovom razdoblju. To je u određenoj formi urađeno tek nakon rata – u dejtonskoj Bosni i Hercegovini.[5]

Privatna arhivska građa u aktuelnom arhivskom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine

Usljed administrativnih promjena koje su utvrđene Dejtonskim mirovnim sporazumom iz 1995. godine, došlo je do promjena u prijeratnoj arhivskoj mreži a time i do osnivanja novih arhiva: na razini države, dva entiteta, deset kantona u entitetu Federacija BiH i Arhiva Brčko distrikta BiH. Na nivou Bosne i Hercegovine i svakog njenog administrativnog dijela, donijeti su odgovarajući arhivski propisi (zakoni i podzakonska akta), koji su u mnogo čemu (od terminologije do konkrentnih pravno-stručnih odredbi) neharmonizirani, što usložnjava koordinaciju i sinhronizaciju neophodnih arhivističko-stručnih aktivnosti. Ipak, tranzicijske potrebe i izazovi imali su odraza i na neke pozitivne promjene u sferi jasnijeg određenja i tretmana privatne arhivske građe. Ovdje ćemo okvirno ukazati na te promjene u arhivskim zakonima na nivou Države, oba entiteta i jednog (Tuzlanskog) kantona.[6]

4 Više o tome vidi u čl. 2, 3, 7, 21, 27, 28 i 29 naznačenog *Zakona o arhivskoj djelatnosti BiH* iz 1987. godine.

5 O arhivskoj građi vjerskih zajednica više vidi: Azem Kožar, „Stanje arhivske građe vjerskih zajednica Bosne i Hercegovine", *Arhivska praksa,* broj 10, Tuzla, 2007., 203-219; Isti, „Arhivska građa vjerskih zajednica zemalja u tranziciji", *Atlanti,* broj 17, nmr. 1, Trieste, 2007., 287-295.

6 Opširnije o arhivskom zakonodavstvu dejtonske Bosne i Hercegovine vidi: Zoran Mačkić, *Zaštita kulturnih dobara, komentari i objašnjenja propisa Republike Srpske*, Banja Luka, 2003.; Zoran S. Mačkić, *Kancelarijsko poslovanje, priručnik za neupućene ili podsjetnik za upućene*, Banja Luka,

U *Zakonu o arhivskoj građi i Arhivu Bosne i Hercegovine*[7], donijetom 2001. godine, pitanja privatne arhivske građe dobila su odgovarajuće mjesto i značaj, u mnogo čemu određeniji i kompletniji od prethodnog prijeratnog Zakona. Tako se u čl. 2 ovog Zakona utvrđuje: „Arhivska i registraturna građa zaštićena je bez obzira na to u čijem je vlasništvu ili posjedu, te da li je registrirana ili evidentirana". Ovim je briga o zaštiti privatne arhivske građe stavljena u istu ravan sa brigom o zaštiti javne građe. Potom je u Zakonu posebno tretirana **javna arhivska građa** (poglavlje II, članovi 5 do 20), a posebno **privatna arhivska građa** (poglavlje III, članovi 21 do 29). Prvo je data definicija pojma arhivske građe u čl. 21 Zakona koja glasi: "Privatnom arhivskom građom smatra se arhivska građa nastala djelovanjem pravnih i fizičkih lica, ukoliko nije nastala tokom obavljanja javnih ovlašćenja ili tokom obavljanja javne službe i ako nije u društvenom vlasništvu". Potom je utvrđena obaveza i pravo Arhiva BiH da „u dogovoru sa entitetskom arhivima, utvrđuje popis pravnih osoba imaoca arhivske građe u privatnom vlasništvu, za koju po svojoj stručnoj ocjeni utvrdi da je od interesa za državu"(čl. 22 Zakona). U istom članu je utvrđeno da „nadležni arhiv vodi registar vlasnika privatne arhivske građe sa osnovnim podacima o imaocu građe". Ova važna odredba odnosi se ne samo na Arhiv Bosne i Hercegovine, već i na sve druge javne arhive u Bosni i Hercegovini, što je od ogromnog značaja za pravilan i ujednačen tretman privatne arhivske građe na području cijele države.

Zakonom je utvrđeno da se „na stvaraoce i imaoce privatne arhivske građe primjenjuju odredbe ovog zakona" (čl. 24), te pravo i obaveza Arhiva BiH „inspekcijskog nadzora nad arhivskom građom u privatnom vlasništvu" (čl. 23), pri čemu se očito misli na privatnu arhivsku građu od interesa za državu. Potom su utvrđene i prilično jasno formulirane obaveze koje imaju imaoci privatne arhivske građe i nadležni arhivi na planu njenog čuvanja, zaštite, korišćenja, otkupa i iznošenja u inostranstvo (članovi 25, 26, 27, 28 i 29 Zakona). Ovim zakonskim određenjima je učinjen pokušaj nominalnog izjednačavanja statusa privatne i javne arhivske građe, te prava i obaveze stvaralaca i imalaca te građe i nadležnosti arhiva. Zakonom je (čl. 32) predviđena mogućnost osnivanja i djelovanja specijalnih i **privatnih arhiva** „na način utvrđen ovim zakonom i drugim propisima".

2005.; Izet Šabotić, „Arhivsko zakonodavstvo na nivou Bosne i Hercegovine", *Arhivska praksa*, broj 5, Tuzla, 2002., 16–22; Bojan Stojnić, „Zakon o arhivskoj djelatnosti Republike Srpske*", Glasnik arhiva i AUBiH*, broj 41, Sarajevo 2011., 39–46; Azem Kožar, „Arhivska legislativa u Bosni i Hercegovini", *Atlanti*, broj 20, Trieste, 2010., 171–185; Isti, „Harmonizacija arhivskih propisa Bosne i Hercegovine – mogućnost ili utopija", *Glasnik arhiva i AUBiH*, broj 41, Sarajevo, 2012., 54–61; Esaf Lević, „Arhivsko zakonodavstvo i status arhiva", *Glasnik arhiva i AUBiH*, broj 41, 69–72; Omer Zulić, „Arhivska građa i arhivsko zakonodavstvo Bosne i Hercegovine", *Glasnik arhiva i AUBiH*, 111–117; Džemila Čekić, „Zakonska regulativa arhivskog poslovanja u Kantonu Sarajevo", *Glasnik arhiva i AUBiH*, broj 37-38, Sarajevo, 2007., 35–40; Amira Šehović, „Arhivsko zakonodavstvo Bosne i Hercegovine od 1990. do 2006. godine", *Zbornik radova sa Prvog kongresa arhivista Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2006.,329–338 i dr.

7 „Službeni glasnik BiH", broj 16/01.

Određena nedorečenost je ostala na planu preciziranja vlasništva građe nastale u radu građansko-pravnih i fizičkih lica, koja može biti i javna i privatna. Odredbama čl. 21 utvrđeno je da je privatna arhivska građa sva ona građa koja je nastala u njihovom radu „ukoliko nije nastala tokom obavljanja javnih ovlaštenja ili tokom obavljanja javne službe i ako nije u društvenom vlasništvu". Ako se imaju u vidu odredbe čl. 35 Zakona u kojem se konstatuje da Arhiv BiH „brine o arhivskoj građi Bosne i Hercegovine nastaloj do 1992. godine", mogućno je zaključiti da je sva građa građansko-pravnih i fizičkih lica nastala do 1992. godine javna arhivska građa koju Arhiv BiH (i arhivi) treba da preuzme od imalaca. To bi se, između ostaloga odnosilo i na građu vjerskih zajednica. Ovo tim prije što se u čl. 47 Zakona konstatira da se građa „pravnih i građanskih lica" smatra „javnim dobrom". Da je u pitanju određena nedorečenost Zakona potvrđuju i odredbe *Pravilnika o preuzimanju arhivske građe u Arhiv BiH*[8] u kojem (poglavlje III o preuzimanju arhivske građe od građansko-pravnih i fizičkih lica – privatna arhivska građa) nije utvrđena obaveza Arhiva da preuzme ovu vrstu građe nastalu prije 1992. godine. Dakle, šta sve spada u javnu a šta u privatnu arhivsku građu „građansko-pravnih i fizičkih lica" nije Zakonom i podzakonskim aktima cjelovito i nedvosmisleno razjašnjeno, što u praktičnoj primjeni ovih propisa dovodi do određene konfuzije. Posebno je problematična odredba o ovoj građi koju treba smatrati „društvenim vlasništvom". Vjerovatno je ovaj termin „ostao" kao recidiv socijalističke arhivske i pravne terminologije.[9]

Zakonom je, također, nedovoljno jasno dato određenje arhivske građe privatiziranih javnih preduzeća, mada se može zaključiti da ova građa zadržava status javne arhivske građe. Zakonom je (član 8) uređeno pitanje predaje arhivske građe „ukinutog državnog organa vlasti, javnih ustanova i preduzeća" koja se predaje „pravnom slijedniku ili nadležnom arhivu", što se implicite ne odnosi samo na privatizirana preduzeća. Znatno su za ovu građu jasnije odredbe čl. 48 Zakona u kojima se konstatira: „Preduzeća i ustanove nastale privatizacijom, koje su do privatizacije bile društveno, odnosno državno vlasništvo, arhivsku građu koju su preuzele privatizacijom, a potrebna im je u obavljanju njihove osnovne djelatnosti, mogu zadržati najduže 10 godina nakon isteka kalendarske godine u kojoj je izvršena privatizacija, ili dok se po zakonu ne steknu uslovi za preuzimanje u arhiv". Oba ova člana Zakona se više odnose na postupanje sa ovom vrstom građe, a znatno manje na karakter vlasništva, mada smo skloni konstataciji da se u smislu odredaba citiranog člana 48 Zakona, arhivska građa javnih preduzeća (u društvenoj svojini) treba smatrati javnom arhivskom građom.[10]

8 „Službeni glasnik BiH", broj 10/03.

9 U *Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima Republike Hrvatske* („Narodne novine" broj 105/97, 64/00, 65/09 i 144/12) se, u članu 29, umjesto ovog koristi termin „državno vlasništvo".

10 Približna ovim su i stajališta dr. sc. Izeta Šabotića iznijeta u prilogu „Neke karakteristike stanja zaštite arhivske građe privatiziranih pravnih subjekata u Bosni i Hercegovini", *Glasnik arhiva i AUBiH*, broj 37-38, Sarajevo, 2007., 163.

Slične odredbe o privatnoj arhivskoj građi sadrže i entitetski arhivski zakoni: *Zakon o arhivskoj građi Federacije Bosne i Hercegovine*[11] i *Zakon o arhivskoj djelatnosti Republike Srpske*[12]. Federalni arhivski zakon za privatnu arhivsku građu koristi termin „udruženja građana i druga pravna i fizička lica", a zakon Republike Srpske „privatna preduzeća, građansko-pravna i fizička lica". Iako su mnoge odredbe o privatnoj građi gotovo identične odredbama iz Zakona na nivou Bosne i Hercegovine, ipak se one ne tretiraju u posebnom poglavlju o privatnoj arhivskoj građi kako je to slučaj sa ovim Zakonom, te se i sa toga aspekta može konstatirati da po svojoj cjelovitosti ipak nisu na razini odredaba iz državnog zakona.

Zakon o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona[13] i *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj djelatnosti*[14] tretiraju pitanja ophođenja sa privatnom arhivskom građom na području Kantona na prilično obuhvatan i cjelovit način, nešto slično odredbama *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima Republike Hrvatske*[15] koji se već nekoliko godina nalazio u primjeni. Vjerovatno je ovaj zakon korišten i pri izradi *Zakona o arhivskoj građi i Arhivu Bosne i Hercegovine*, koji je donijet godinu dana iza tuzlanskog zakona. Od posebnog je značaja to što je Arhivu, u vezi sa privatnom arhivskom građom, u ovom Zakonu data obaveza da „utvrđuje popis imalaca arhivske građe u privatnom vlasništvu" (čl. 31), te što se privatna arhivska građa „upisuje u Registar vlasnika privatne arhivske građe koji vodi Arhiv" (čl. 32). Ono što bi se moglo smatrati nedostatkom konzistentnosti tretmana privatne arhivske građe u ovom Zakonu je činjenica da se u članu 38 među evidencijama koje Arhiv vodi ne navodi implicite Registar vlasnika privatne arhivske građe, mada je na kraju ovog člana Zakona utvrđena konstatacija da „bliži propis o vođenju registara i evidencija" donosi ministar za obrazovanje, nauku, kulturu i sport u Vladi TK. U *Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj djelatnosti TK* (čl. 33a), utvrđena je obaveza imalaca privatne arhivske građe u digitalnom obliku da dostavljaju Arhivu podatke „o načinu i postupku njene zaštite", kako je to u osnovnom tekstu Zakona utvrđeno za ovu vrstu građe u izvornom obliku.

Potrebno je istaći da o predaji arhivske građe privatiziranih subjekata najpreciznije odredbe sadrži čl. 73 *Zakona o arhivskoj djelatnosti TK*, koji glasi: „Ustanove, privatna društva i druga lica nastala privatizacijom, koja su bila državno odnosno društveno vlasništvo, te vjerske zajednice i druga građansko-pravna i fizička lica kao imaoci arhivske i registraturne građe na području Kantona, dužni su predati Arhivu građu u roku od godinu dana od stupanja na snagu ovog Zakona, osim onog dijela građe koji im je neophodan za tekuće poslovanje odnosno obavljanje djelatnosti, što se utvrđuje posebnim zapisnikom". Dakle, *Zakonom o arhivskoj građi i Arhivu BiH* se ne utvrđuje vrijeme predaje građe privatiziranih preduzeća

11 „Službene novine Federacije BiH", broj 45/2002.

12 "Službeni glasnik Republike Srpske", broj35/99 i 9/00.

13 „Službene novine Tuzlanskog kantona", broj 15/00

14 „Službene novine Tuzlanskog kantona", broj 13/11.

15 Prvobitni tekst ovog Zakona objavljen je u „Narodnim novinama", broj 105/97, a dopune u brojevima 64/00, 65/09 i 144/12.

pravnom slijedniku, već se određuje vrijeme od deset godina za predaju onog dijela građe koji je potreban za potrebe poslovanja, dok se u *Zakonu o arhivskoj djelatnosti TK*, rok za predaju te (ali, što je također veoma značajno, i građe „vjerskih zajednica i drugih građansko-pravnih i fizičkih lica") ograničava na godinu dana, odnosno za dio koji je potreban za poslovanje prema sporazumu Arhiva i imaoca. Kako će se iz kasnije naznačenih podataka vidjeti, ove odredbe nisu imale odgovarajuću primjenu na planu preuzimanja ove arhivske građe.

Naprijed naznačeno upućuje na zaključak da je i u arhivskim propisima na kantonalnom nivou posvećena značajna pažnja pitanjima ophođenja sa privatnom arhivskom građom, mada treba istaći da svi kantonalni propisi po ovom pitanju nisu na razini propisa Tuzlanskog kantona, odnosno ne slijede odredbe aktuelnog *Zakona o arhivskoj građi i Arhivu Bosne i Hercegovine*, tako da je neharmoniziranost arhivskih propisa na području Bosne i Hercegovine i po ovom pitanju evidentna.[16]

Privatna arhivska građa u arhivima Bosne i Hercegovine

O razmjerama preuzimanja privatne arhivske građe u arhivima Bosne i Hercegovine, nema tačnih pokazatelja. Uglavnom je samo javna arhivska građa preuzimana po službenoj dužnosti, dok je privatna arhivska građa, u koju je dugo vremena jedino ubrajana građa porodičnih i ličnih fondova, preuzimana putem poklona i otkupa. Institucija depozita je također korištena više za privatnu nego za javnu arhivsku građu. Građa vjerskih organizacija je podvođena pod pojam građe građansko-pravnih lica.[17]

Praksa bosanskohercegovačkih arhiva je bila da otkupljuju privatnu arhivsku građu, koju su potom arhivistički oblikovali u porodične i lične arhivske fondove i zbirke. Pri tome se nisu rukovodili ujednačenom praksom – da li se radi o fondu ili o zbirki, tako da ovo pitanje podliježe obaveznoj revalorizaciji na bazi prethodno utvrđenih jedinstvenih stručnih kriterija. Događalo se i to da se javna građa u posjedu fizičkih lica nudi arhivima na otkup. Neki arhivi su takvu građu odbili da otkupe[18], dok su drugi bezuspješno pokušavali da ponuđaču dokažu svoje pravo na nju. [19]

Arhivi su najčešće vodili Knjige otkupa i poklona arhivske građe, kao neku vrstu ulaznog registra. O pisanoj ponudi vlasnika građe, u pravilu su odlučivale za otkup posebno formirane komisije arhivista, a osnivači i finansijeri arhiva su za te potrebe dodjeljivali namjenska sredstva.[20]

16 Azem Kožar, „Harmonizacija arhivskih propisa - mogućnost ili utopija", *Glasnik arhiva i AUBiH*, broj 41, Tuzla, 2012, 54–61.

17 Andrej Rodinis, "O privatnoj arhivskoj građi (s osvrtom na otkupe i poklone u Arhivu Bosne i Hercegovine)", *Glasnik arhiva i AUBiH*, broj 37-38, Sarajevo, 2007., 173.

18 Primjer ponude arhivske građe tzv. Crnog kabineta (ustvari povjerljivih spisa Zemaljske vlade u Sarajevu), više o tome vidi: A. Rodinis, *O privatnoj arhivskoj građi*, 175.

19 Na području djelovanja Arhiva Tuzla je takva rasprava, u koju su uključivani i čelnici općinskih organa vlasti, bezuspješno vođena sa nekoliko kolekcionara („vlasnika") arhivskih dokumenata.

20 To je bila praksa svih arhiva, kako Arhiva BiH, tako i regionalnih arhiva. O otkupu privatne arhivske građe u Arhivu BiH više vidi: A. Rodinis, *O privatnoj arhivskoj građi*, 173–177.

Na osnovu podataka koje donose pregledi arhivskih fondova i zbirki u arhivima Bosne i Hercegovine, a koji su vršeni 1979. godine, zatim 1990. te 2005. godine, moguće je okvirno ptatiti dinamiku priliva fondova i zbirki koji po svojoj strukturi, u cjelosti ili dijelom, sadrže privatnu arhivsku građu, a označeni su kao : Vjerske organizacije, Privatni i lični fondovi, Zbirke i Ostalo.

Prema objavljenim istraživanjima iz 1979. i 2005. godine, koja donose fragmentarne podatke, podaci o ovoj vrsti preuzete arhivske građe su sljedeći:

- Vjerske organizacije: 1979. = 20 arhivskih fondova i zbirki a 2005. = 21, što znači da je u razdoblju od 25 godina preuzet samo jedan fond ove građe;
- Porodični i lični fondovi: 1979. = 43 a 2005. = 106, tj. novopreuzetih je 63 fonda i zbirke;
- Zbirke: 1979. = 57 a 2005. = 127, tj. novopreuzetih je 70 zbirki;
- Ostalo: 1979. nisu evidentirani fondovi i zbirke u okviru ovog naslova, a 2005. godine ih je 50, što znači da je sva ta građa preuzeta u razdoblju od 25 godina.[21]

Iz prednjih podataka je očito da u socijalističkoj Bosni i Hercegovini, iz razloga o kojima je naprijed bilo riječi, privatnoj arhivskoj građi kako god da je nazivana, nije pridavan odgovarajući značaj, kako po pitanju evidentiranja i zaštite tako i na njenom preuzimanju u arhive. Značajno povećanje u arhive preuzetih arhivskih fondova i zbirki privatne arhivske građe u postratnom (tranzicijskom) periodu, ukazuje da se osim nominalno u arhivskim propisima utvrđenih kvalitativno novih obaveza arhiva prema ovoj vrsti građe, otišlo naprijed i u njihovoj primjeni. To posebno potvrđuju podaci o 63 preuzeta privatna i lična arhivska fonda i zbirke, jer oni čine čisto privatnu arhivsku građu. Tako je npr. prvi preuzeti arhivski fond u novoosnovanom Arhivu Federacije BiH bio privatni fond „Branko Mikulić“.[22] Međutim, bez posebne analize onoga što je preuzeto u okviru oznake „Zbirke“, a posebno pod oznakom „Ostalo“, ne bi se mogli generalizirati podaci o cjelokupno preuzetoj privatnoj arhivskoj građi. To ostaje u zadatak posebnog arhivističkog istraživanja.

Evidentno je, pak, da se preuzeta arhivska građa „Vjerskih organizacija“ gotovo u cjelosti odnosi na stariju arhivsku građu nastalu prije 1945. godine, koja je po svim arhivskim propisima trebala biti u cjelosti preuzeta u arhive. Neriješen status arhivske građe vjerskih zajednica u arhivskim propisima socijalističkog zakonodavstva (kao građa „građansko-pravnih lica“) bitno je utjecao na odnose između arhiva i vjerskih organizacija, što je za posljedicu imalo zadržavanje

21 Podaci za 1979. godinu crpljeni su iz publikacije *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, SR Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1981. a za 2005. godinu iz priloga: Azem Kožar, „Arhivski fondovi i zbirke u arhivima Bosne i Hercegovine, *Zbornik radova sa Prvog kongresa arhivista Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2006., 39–52.

22 Amira Šehović, „Osnivanje i rad Arhiva Federacije“, *Glasnik arhiva i AUBiH,* broj 37-38, Sarajevo, 2007., 135.

postojećeg stanja.[23] Ni nešto jasnije određenje ove vrste građe, tačnije dijela ove građe, u arhivskom zakonodavstvu dejtonske Bosne i Hercegovine, a u smjeru njenog tretiranja prevashodno kao privatne arhivske građe koja treba da bude briga specijalnih i/ili privatnih arhiva, nije pokrenuto njeno preuzimanje u arhive, pa ni onog dijela koji se može smatrati javnom arhivskom građom. Arhivi ne insistiraju na preuzimanju ove građe, čak ni u sredinama u kojima su im propisi prilično jasno utvrdili tu obavezu. To je donekle i opravdano, sobzirom na činjenicu da je kroz neke druge propise[24] iskazano društveno opredjeljenje da vjerske zajednice formiraju svoje specijalne arhive. I ovo je jedno od značajnih arhivskih pitanja koje čeka na cjelovito i stručno utemeljeno rješavanje.[25]

Zaključak

Privatna arhivska građa Bosne i Hercegovine je dugo vremena, pa i danas, bila i ostala na margini interesiranja države i društva, te arhiva i arhivista. Razloga za takvo stanje je svakako više. Među prvima je karakter socijalističkog sistema u kojem privatno vlasništvo nije imalo odgovarajući tretman u društvu, posebno ne u komparaciji sa državnim odnosno društvenim vlasništvom, što se razumljivo prenosilo i na odnos prema privatnoj arhivskoj građi. Terminološke nedorečenosti iz arhivskih propisa socijalističke etape razvoja Bosne i Hercegovine, ostavile su traga na pragmatične tokove, što je za posljedicu imalo neadekvatno preuzimanje u arhive privatne arhivske građe kako god da je nominalno nazivana, a što potvrđuju fragmentarni podaci iz 1979. godine.

Nešto je nominalno drugačije stanje statusa, zakonskog tretmana i preuzimanja privatne arhivske građe iz tranzicijskog razdoblja Bosne i Hercegovine – počev od 1990. godine. U novonastalim arhivskim propisima je pitanjima privatne arhivske građe posvećeno znatno više pažnje, izuzimajući donekle građu vjerskih zajednica. Ona je u nekim arhivskim propisima jasno određena, kao što su i prilično jasno utvrđene obaveze u ophođenju od strane njenih stvaralaca i imalaca i nadležnih arhiva. To je doprinijelo i promjeni odnosa prema ovoj vrsti građe, što se, između ostaloga, može pratiti prema podacima o intenziviranom preuzimanju ove građe, opet sa izuzetkom građe vjerskih zajednica. Tako su prema okvirnim podacima iz 2005. godine u arhive preuzete znatno veće količine ove građe. Dakle, sistemske promjene su donijele novi okvir shvatanja značaja privatne arhivske građe.

23 Više o odnosima arhiva i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini vidi: Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi, Knjiga 3*, Tuzla, 2011., 167–182.

24 Radi se, između ostaloga o *Zakonu o slobodi vjere i pravnom položaju crkve i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini*, „Službeni glasnik BiH“, broj 5/04 i dr.

25 Prema podacima iz naznačene publikacije *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, SR Bosna i Hercegovina,* Beograd, 1981. (str. 65, 75, 92, 93, 140), do 1979. godine u arhivima Bosne i Hercegovine je bilo 11 arhivskih fondova i zbirki „Vjerskih zajednica“, ukupne količine 18,8 metara dužnih arhivske građe, što čini svega 0,6% do tada preuzetih fondova i zbirki, odnosno oko 1% u arhivima pohranjenog arhivskog fonda. Izuzimajući Hrvatsku i Sloveniju slično stanje je bilo i u ostalim republikama bivše SFR Jugoslavije.

Međutim, sve što je do sada učinjeno na planu pravilnog shvatanja značaja privatne arhivske građe, koje je svakim danom sve više (privatizacija preduzeća, promjena vlasničkih odnosa u društvu i sl.), ne zadovoljava potrebe ni društva ni arhivske struke. Na društvu je, tačnije na organima državne vlasti, da stvori uvjete za osnivanje kvalitetnih specijalnih i privatnih arhiva koji bi se dominantno bavili pitanjima privatne arhivske građe, dok to danas javni arhivi, iz različitih razloga, čine samo sporadično. Ukoliko bi, pak, dugoročno briga o privatnoj arhivskoj građi ostala u nadležnosti javnih arhiva, tj. arhiva općeg tipa, bilo bi neophodno izvršiti radikalne promjene, počevši od unapređenja arhivske prakse u primjeni postojećih zakonskih određenja, preko unapređenja odredaba arhivskog zakonodavstva, zatim rješavanja stručnih pitanja kategorizacije i valorizacije ove građe, oblikovanja u fondovske cjeline, sve do prostornih, kadrovskih i informatičkih rješenja. Za postojeće kapacitete javnih arhiva u Bosni i Hercegovini to je prezahtjevno i u dogledno vrijeme nerješivo pitanje.

Conclusion

Private archives of Bosnia and Herzegovina were for a long time, and even today, was and remained on the margins of interest of the state and society, as well as archives and archivists. The reasons for this situation is certainly more. Among the first character of the socialist system in which private property did not have adequate treatment in society, especially in comparison with the state or social property, which is understandable passed and the attitude to private archives. Terminological vagueness of archival regulations socialist stage of development of Bosnia and Herzegovina, have left their mark on pragmatic flows, which resulted in inadequate taking over of archival material of private archives whatever that is nominally referred to, which is confirmed by fragmentary data from the 1979.
Something is nominally different state status, the legal treatment and taking private archives of the transitional period Bosnia and Herzegovina - ranging from 1990. Under the new regulations, the archival issues of private archives devoted considerably more attention, with the exception of material somewhat religious communities. It is in some archival regulations clearly defined, as are pretty clearly defined responsibilities in dealing by its creators and holders and relevant archives. It has contributed to the change in attitude towards this type of material, which, among other things, can be traced to data intensive downloading this material, again with the exception of items of religious communities. Thus, according to data from the framework of 2005 in the archives taken much larger amounts of material. Thus, systemic changes have brought a new framework of understanding the importance of private archives.

However, all that has been done in terms of the proper understanding of the importance of private archives, which is every day more and more (the privatization

of the company, changes in ownership in the company, etc.), does not meet the needs of either the company or the archival profession. On society is precisely the organs of state power, to create conditions for the establishment of high-quality specialty and private archives which are predominantly engaged in matters of private archives, and archives to the public today, for various reasons, are only sporadically. Should, however, long-term care on the private archives remained under the jurisdiction of public archives, ie archives of general type, it would be necessary to make radical changes, starting with the promotion of archival practice in the application of existing legal constraints, by improving the provisions of archival legislation, then solving technical issues of categorization and evaluation of the material, forming the fund units, until physical, personnel and IT solutions. For existing capacity of public archives in Bosnia and Herzegovina it is overwhelming at times, and in due course unresolvable issue.

Darko RUBČIĆ
Državni arhiv u Zagrebu

OBRAZOVANJE DJELATNIKA U PISMOHRANAMA ISKUSTVA HRVATSKIH ARHIVISTA

Abstrakt: *U članku su iznesene spoznaje hrvatskih arhivista tijekom obrazovanja djelatnika u pismohranama. Prikazan je razvoj obrazovanja djelatnika u pismohranama (registraturama) te rezultati u pogledu primarne zaštite i preuzimanja gradiva u arhiv.*

Ključne riječi: *Vanjska služba, registratura, pismohrana, arhiv, obrazovanje, klasifikacija, sređivanje, vrednovanje, dostupnost, primarna zaštita.*

Abstract: *This article presents findings of Croatian archivists during training for employees in the archives. The development of education professionals in the archives (registries) and the results in terms of primary care and taking the material in the archives.*

Keywords: *Foreign Service, registry, archives, education, classification, sorting, valuation, availability, primary care.*

Uvod

U Republici Hrvatskoj ne postoji redovno obrazovanje za djelatnike u pismohranama. Iskustva i spoznaje se odnose prvenstveno na njihovo dopunsko obrazovanje.

Ipak moramo spomenuti da je bilo pokušaja redovitog školovanja (u okviru društveno-jezičnog smjera srednjeg školstva), pa je u pojedinim školama uveden predmet Arhivistika, ali se ona nakon kratkog vremena spojila sa drugim društvenim predmetima, te se na kraju potpuno izgubila.

Budući da je trebalo zaštititi pisanu baštinu i poštivati obveze koje proizlaze iz Zakona[1], („stvaratelji i imatelji javnog arhivskog gradiva dužni su ga predati nadležnom arhivu u izvorniku, sređeno, označeno, popisano, u zaokruženim cjelinama te tehnički opremljeno“), arhivskoj službi nije preostalo ništa drugo nego samostalno organizirati dopunsko obrazovanje. Logika je bila jasna, na taj način arhivska služba ostvarila bi prvi dio zaštite arhivskog gradiva i omogućila njegovo preuzimanje, što predstavlja primarnu zaštitu.

1 *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, „Narodne novine“, br. 105/97.

U Hrvatskoj je već krajem 19. stoljeća jasno naglašena povezanost pismohrane (registrature) i arhiva. Međutim, ona je praktično zaživjela tek nakon 1945. godine ustrojem Službe zaštite arhivskog gradiva izvan arhiva ili popularno nazvane Vanjske službe.

U svijetu se suradnja stvaratelja i arhiva manifestirala kroz različite oblike (npr. U Francuskoj „misije" arhivista, jedinstveni sveučilišni programi za arhiviste i djelatnike u pismohranama, *records manager* i slično).

Jedini kontinuirani oblik edukacije djelatnika u pismohranama, na području RH a i šire, obavljale su Vanjske službe, odnosno arhivisti koji su radili na zaštiti arhivskog gradiva izvan arhiva.

Koliko god gledali sa sumnjom na ovakav oblik obrazovanja djelatnika u pismohranama, moramo odati priznanje našim kolegama, čuvarima pisane baštine, jer bez njihova rada i naš današnji bio bi mnogo siromašniji.

Osim ovog oblika edukacije, održavani su i povremeni tečajevi, čiji je naglasak bio na savladavanju uredskog poslovanja. Jedan od prvih takvih tečajeva organiziran je 1961. godine s djelatnicima pisarnice Sabora RH[2]. Kasnije se tečaj proširuje na teme arhivsko zakonodavstvo, te na sređivanje, odabiranje i izlučivanje registraturnog gradiva.

Prvi takav prošireni tečaj održan je 1982. godine u organizacije Arhiva Hrvatske, današnjeg Hrvatskog državnog arhiva, za radnike u registraturama organa i organizacija uprave sa zagrebačkog područja. Nakon toga održani su slični tečajevi 1984. godine u Povijesnom arhivu u Zagrebu i Sisku. Pored navedenih, bilo je organizirano još nekoliko tečajeva koji su prethodili donošenju Pravilnika o obrazovanju djelatnika izvan arhiva.

Prateći arhivističku literaturu može se zamjetiti da nije bilo planskog i kontinuiranog održavanja takvih tečajeva, međutim, vidljivo je povećanje broja tema koje se tretiraju na predavanjima.

Tri etape obrazovanja djelatnika u pismohranama

Razvoj obrazovanja djelatnika u pismohranama može se, u periodu 1945.-2012., podijeliti u tri vremenska razdoblja:

1. Prvo razdoblje kreće od 1945. godine do kraja sedamdesetih godina prošlog stoljeća, gdje je tema tečaja isključivo kancelarijsko poslovanje, a kao način djelovanja korišteni su jedino savjeti i upute vanjske arhivske službe;
2. Početkom osamdesetih organiziraju se prvi specijalistički seminari za djelatnike u pismohranama, a program se proširuje na sve relevantne teme iz arhivistike:

2 O tome je pisao S. Bačić u tekstu „Seminar o kancelarijskom poslovanju sa službenicima pisarnica", *Arhivski vjesnik, god. IV-V,* Zagreb1961.-1962., str. 397.-405.

3. Treće razdoblje obrazovanja počinje 1988. godine nakon donošenja Pravilnika o polaganju ispita o stručnoj osposobljenosti radnika za zadatke i poslove zaštite arhivske i registraturne građe izvan arhiva. Godine 2004. donešen je novi Pravilnik o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohranama. Time je uvedena i pravna regulativa - obveza polaganja ispita.

U prva dva razdoblja obrazovanje je imalo fakultativni karakter, dok treće pretpostavlja i obvezu polaganja ispita. U trećem razdoblju program je bio jasno određen, a sa Pravilnikom iz 2004. godine program je proširen, propisana literatura, određeni uvjeti i utemeljeno Povjerenstvo (Komisija) za ispite.

Program ispita obuhvaća:

- propise i norme koje se odnose na uredsko poslovanje, zaštitu, obradu i dostupnost gradiva,
- klasifikaciju, organizaciju, sređivanje i popisivanje gradiva,
- zaštitu i čuvanje gradiva,
- zaštitu i upravljanje elektroničkim zapisima,
- vrednovanje, izlučivanje i predaju gradiva,
- zaštitu i čuvanje gradiva.

Program ispita prema Pravilniku iz 2004. godine preciznije predviđa slijedeće:

1. Klasifikacija, organizacija, sređivanje i popisivanje gradiva,[3]

- svrha klasifikacije i klasifikacijski sustav u upravljanju dokumentacijom, izrada i primjena klasifikacijskog sustava u organizaciji dokumentacije upravnih tijela i javnih ustanova,
- vrste dokumentacije u upravi i javnim službama, oblikovanje i organizacija jedinica dokumentacije, dokument, predmet, dosije, serija,
- uredske evidencije: oblik, sadržaj i način vođenja,
- postupci u rukovanju i obradi dokumentacije, praćenje kretanja i obrade dokumentacije, označavanje jedinica dokumentacije.

2. Zaštita i čuvanje gradiva

- svrha zaštite, vrste i svojstva (fizikalna i kemijska) gradiva, vrste i uzročnici oštećivanja i propadanja, procjena ugroženosti i faktori rizika od nastupanja oštećenja,
- preventivna zaštita gradiva, uvjeti smještaja i čuvanja, uloga zgrade u zaštiti gradiva, organizacija spremišnog prostora, oprema i uređenje spremišta, zaštitna sredstva i postupci, zaštita gradiva u korištenju,
- tehničko opremanje i odlaganje jedinica gradiva,

3 *Pravilnik o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohranama,* „Narodne novine“, br. 93/2004.

- sigurnosno i zaštitno snimanje, zaštita gradiva u slučaju rata, elementarnih nepogoda i nesreća,
- vrste, osnovna svojstva, zaštita i čuvanje audiovizualnih i elektroničkih zapisa, način tehničkog opremanja i odlaganja, zaštita integriteta elektroničkih zapisa.

3. Vrednovanje, izlučivanje i predaja gradiva

- svrha vrednovanja gradiva, metodologija i postupci u vrednovanju, propisi o vrednovanju gradiva u Republici Hrvatskoj, utvrđivanje vrijednosti i rokova čuvanja, izrada i primjena popisa gradiva s rokovima čuvanja,
- postupak izlučivanja i uništavanja izlučenog gradiva, dokumentacija o izlučivanju i uništenju gradiva,
- obveze i rokovi predaje gradiva nadležnom arhivu, postupak predaje gradiva i dokumentacije o predaji gradiva, postupanje s gradivom u slučaju prestanka djelatnosti i prijenosa nadležnosti na drugo tijelo.

Kao novina u ovom Pravilniku propisana je i ispitna literatura koja se sastoji od:

1. Zakon o arhivskom gradivu i arhivima („Narodne novine“, br. 105/97.),
2. Zakon o pravu na pristup informacijama („Narodne novine“, br. 172/03.),
3. Zakon o zaštiti osobnih podataka („Narodne novine“, br. 103/03.),
4. Pravilnik o zaštiti i čuvanju arhivskog gradiva izvan arhiva („Narodne novine“, br. 63/04.),
5. Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva („Narodne novine“, br. 90/02.),
6. Pravilnik o predaji gradiva arhivima („Narodne novine“, br. 90/02.),
7. Uredba o uredskom poslovanju („Narodne novine“, br. 38/87. i 42/88.),
8. Uputstvo za izvršenje Uredbe o uredskom poslovanju („Narodne novine“, br. 49/87. i 38/88.),
9. Pravilnik o jedinstvenim klasifikacijskim i brojčanim oznakama stvaralaca i primalaca akata („Narodne novine“, br. 38/88.),
10. HRN ISO 15489 – upravljanje spisima
11. Duranti, Luciana, *Arhivski zapisi: Teorija i praksa*, Zagreb 2000.

Osim navedenog, arhivima je preporučeno da održavaju pripremne tečajeve za polaznike po ovom programu.

Danas je u ovaj program uključena i nova *Uredba o uredskom poslovanju* a tiskana je od strane Hrvatskog državnog arhiva i udžbenik za djelatnike u pismohranama. Možemo reći obavljene su sve predradnje da bi edukacija bila uspješna. U diskusijama se često postavljalo pitanje tko će obaviti edukaciju? Da li imamo dovoljno kvalitetnog kadra u svakom arhivu i ako ne, kako realizirati projekt dodatnog obrazovanja djelatnika u pismohranama? Bila su dva prijedloga,

jedan je nudio centralizirano obrazovanje (jedan stručni tim koji bi obavljao edukaciju na području cijele Republike Hrvatske), dok je drugi prijedlog zalagao za decentralizaciju obrazovanja (svaki arhiv na svom području sa svojim stručnim kadrom, obavlja edukaciju po zajedničkom programu).

Odgovore na postavljena pitanja tko, kako i gdje, dala je praksa u okviru donešenih propisa. Danas svaki arhiv održava pripremne tečajeve po zajedničkom programu, a gdje nema kompetentnog stručnjaka, angažiraju se kolege iz drugih arhiva. Na razini države osnovano je Povjerenstvo za stručni ispit za zaštitu i obradu arhivskog i registraturnog gradiva.

Svakako je potrebno istaknuti, da je danas u Republici Hrvatskoj pokrenut i novi program obrazovanja, koji podrazumijeva osnovni i napredni program osposobljavanja i stručnog usavršavanja, namijenjen osobama koje rade u uredskom poslovanju, dokumentacijskim službama ili sudjeluju u obradi i zaštiti poslovne ili službene dokumentacije. Ovaj projekt započeo je sa djelovanjem 2012. godine u Hrvatskom državnom arhivu.

Ovakav način rada pokazao se vrlo učinkovit i polučio je vrlo dobre rezultate u zaštiti pisane baštine i kulturnog naslijeđa uopće.

Zaključak

Promatrajući obrazovanje djelatnika u pismohranama u zadnjih pedesetak godina možemo zaključiti da su učinjeni ogromni koraci u primarnoj zaštiti pisane baštine. Značajan pomak učinjen je 1988. godine donošenjem *Pravilnika o polaganju ispita o stručnoj osposobljenosti radnika na zaštiti arhivske i registraturne građe izvan arhiva*, a njegova nova verzija iz 2004. godine napravila je pravu revoluciju u dodatnom obrazovanju djelatnika u pismohranama (primarnoj zaštiti gradiva). Pravilnik je bio alat kojeg do tada arhivisti nisu imali. Arhivisti su konačno imali pravno uporište koje je omogućilo da poslodavci shvate da je zaštita dokumentacije u njihovom interesu. Da bi zaštitili svoje interese morali su zaštiti svoju dokumentaciju, svoje informacije. Najefikasniji način zaštite bila je edukacija vlastitog kadra. Organizirajući stručne seminare, arhivisti su kroz svoja izlaganja podizali svijest o važnosti posla kojim se bave djelatnici zaduženi za pismohrane (arhive, pisarnice) elektroničke informacije i slično. Koliko smo uspješno prenijeli svoju stručnost i uvjerenost o važnosti čuvanja dokumentacije na naše kolegice i kolege na terenu, toliko je bila i jest uspješna zaštita pisane baštine u nastajanju.

Kao nepobitnu činjenicu, koja potvrđuje ispravnost dosadašnjeg rada, navesti ću nekoliko informacija. Od 1993. do 2012. godine, nakon odslušanog tečaja, ispit je položilo 2579 kandidata (prema službenoj evidenciji Hrvatskog državnog arhiva). Rezultat toga jest, kategorizirani stvaratelji redovito dostavljaju, nadležnom arhivu, evidencije o gradivu, u velikom postotku imaju izrađene Pravilnike o postupanju sa dokumentacijom i Popise gradiva (Liste) sa rokovima čuvanja, a gradivo se predaje u arhive uglavnom u sređenom i popisanom stanju.

Takav rad omogućio je nama arhivistima da podignemu razinu svog stručnog rada, pružimo kvalitetniji proizvod i uslugu našim korisnicima (analitički inventari, tematski vodiči, dostupnost gradiva, elektronski mediji i dr.).

Naš zadatak nije završen, on je tek počeo i moramo se izboriti za redovito obrazovanje nas i naših kolegica i kolega na terenu.

Summary

Observing the training of employees in archives (record offices) in the last fifty years, we can conclude that great steps have been taken in primary care of written heritage. A significant shift was made in 1988., when the Regulation on the qualification examinations of employees on protection of archival and current records outside the archives were enacted.

The new version of this Regulation (from the year 2004.) created a revolution in additional education of employees working in archiving (in the primary care of the records). The Regulation was the tool that archivists did not have, until then.

Archivists finally had a legal basis which enabled employers to realize that protection of documentation is in their own interest. In order to protect their own interests, they had to protect their own documentation, their own information.

The most efficient way of protection was by way of educating their own staff. By organizing seminars, archivists were, through presentations, raising the awareness of the importance of work done by employees in charge of the archives (record offices), registries, electronic information etc.

The success of the protection of written heritage in the making is directly related to the transference of expertise and conviction of the importance of keeping documentation from archivists to their colleagues in the field.

I shall point out some information as an undeniable fact, which confirms the accuracy of the previous work. From 1993 to 2012, after the attended course, 2579 candidates passed the exam (according to official records of Croatian State Archives). The result is that categorized creators regularly submit to responsible archival institutions records regarding their documentation. Also, they, to a large extent, have rules of procedure with documentation and records schedules, and the documentation is submitted to archival institutions mostly arranged and listed.

Such work has enabled us archivists to raise the level of our work, provide a higher quality product and service to our clients (analytical inventories, thematic guides, accessibility, electronic media etc.) Our task is not yet finished, it has just begun. We have to struggle for regular education for us and our colleagues in the field.

Dr. Mateja JERAJ, *Arhiv Republike Slovenije*
Dr. Jelka MELIK, *Arhiv Republike Slovenije*
Mag. Aida ŠKORO BABIĆ, *Arhiv Republike Slovenije*

PUTEVI I RAZILAŽENJA ČUVANJA EVROPSKE HISTORIJE (ARHIVSKA ZAKONODAVSTVA NEKIH OD EVROPSKIH DRŽAVA)

Abstrakt: *Rad tretira jednu, za arhivističke prilike, neobično važnu problematiku vezanu za iskustva nekih od evropskih zemalja u čuvanju historije.To čuvanje historije (pmćenja) u velikoj mjeri zavisi od arhivskog prava, kao važnog dijela arhivistike. Autori su se u navedenom radu fokusirali na iskustva Holandije, zemlje koja ima dugu tradiciju, počev od 1888. godine na planu zakonodavnog uređenja zaštite i popisivanja arhivske građe, pri čemu je uspostavljeno načelo izvora i primarnog uređenja. Pored Holandije, autori su predstavili i iskusna uređenja arhivske struke: Slovačke, Finske, Švedske i Mađarske, pri čemu je ukazano na komponente zakonodavstva i drugih različitosti u oblasti arhivske djelatnosti.*

Ključne riječi: *Arhivsko pravo, arhivi, arhivska građa, Holandija, Slovačka, Švedska, Finska, Mađarska.*

Abstract: *This paper deals with one, for archival conditions, unusually important issues related to the experience of some of the European countries in keeping history (memory) that largely depends on the archival legislations, as an important part of the archivistics. The authors in this work focused on the situation in the Netherlands, a country with a long tradition, starting from the 1888 in the legislative regulation of protection and inventory of archives, with the established principle of primary sources and planning. In addition to the Netherlands, the authors presented experiences of archival profession in Slovakia, Finland, Sweden and Hungary, where they pointed out the components of the legislation and other differences in the archival activities.*

Keywords: *Archival legislation, archives, archival material, Netherlands, Slovakia, Sweden, Finland, Hungary.*

Uvod

Arhivsko pravo je skup pravila i načela koja su po svakom pravnom redu obavezna za organizaciju arhiva i za rad u njima, a arhivistika je nauka koja to pravo obrađuje.[1]

1 Više o tome: Jelka Melik, *Osnove prava i pravne države*, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2011.

Arhivsko pravo je s jedne strane dio prava, pravnog reda neke države, i s druge strane dio arhivistike, nauke o arhivskoj građi, o arhivima i njihovoj djelatnosti.

Arhivsko pravo kao dio prava

Pravo predstavlja dio društvenih pravila. Čine ga pravila koja uređuju naročito vanjsko ljudsko ponašanje i postupke, koji su takve prirode da ih država može i mora prisilno urediti. Pravna pravila su znači društvena pravila koja neke postupke propisuju, zabranjuju ili dozvoljavaju. Cjelina pravnih pravila, pravnih propisa i načela koji važe u određenoj državno-pravnoj zajednici te u pravnim relacijama, gdje pravni subjekti ta pravila i načela obično ostvaruju, pravni je red te države. Pravni red znači postavljene pravne norme vlasti (pravne propise), također i procese njihovog nastanka, mijenjanja i izvršavanja.

Pravo možemo, s obzirom na sadržajnu povezanost društvenih relacija koje ga uređuju, podijeliti na više pravnih disciplina ili grana prava. Tradicionalne pravne discipline koje su se oblikovale proučavanjem i nastavom prava u Evropi jesu krivično, civilno, upravno, ustavno, privredno, radno i međunarodno pravo.

Upravno pravo je javno pravo koje uređuje ustroj i djelovanje državne i javne uprave, njene dužnosti i odgovornosti. To je široka pravna disciplina koja također obuhvata i oblast unutrašnjih poslova (javni red i mir, sigurnost u saobraćaju, državljanstvo, lične karte, pasoše, strance, političke stranke, društva i td.), odbranu države, privredne i neekonomske djelatnosti (zdravstvo, školstvo, kulturu i td.), zaštitu okoliša, socijalnu sigurnost. To je pravna disciplina koja uređuje rad upravne grane vlasti, njenu organizaciju, oblasti djelovanja, sredstva koja su im na usluzi, način odlučivanja te oblike nadzora njenoga djelovanja.

Upravno pravo je novija pravna grana koja se pojavila nastajanjem državne vlasti, tačnije u Francuskoj postankom građanske države u 18. stoljeću. Francuski parlament počeo je usvajati zakone, koji su regulisali djelovanje uprave i tako je postepeno nastalo prvo upravno pravo u Evropi. Francuskoj primjer slijedile su i druge evropske zemlje, posebno Pruska, kasnije Austrija, Italija i ostale. U Velikoj Britaniji i anglosaksonskim zemljama općenito, upravno pravo razvilo se kasnije, sredinom 20. stoljeća. Ovo pravo je postalo razvijenije - složenije u drugoj polovini 20. stoljeća zbog sve većeg uticaja industrijalizacije, urbanizacije i tehnološkog razvoja društva te time povezanim pojavama i problemima (ekologija, migracija), a također zbog nastanka Evropske zajednice koja je uspostavila obiman birokratski aparat s brojnim ovlastima. Sve važnija uloga upravnog prava, također je posljedica sve jače izraženog zahtjeva za poštivanje ljudskih prava i osnovnih državnih sloboda.

U upravno pravo svrstavamo i **arhivsko pravo** koje reguliše vrednovanje, čuvanje i korišćenje arhivske građe u državi. Arhivsko pravo je skup pravila i načela koja su po pravnom redu obavezna za organizaciju arhiva i rad u njima. Arhivsko pravo razvija posebna pravila o arhivima. Ono određuje organizaciju arhiva, odnosno arhivske mreže, nadležnosti arhiva, način djelovanja arhiva i njihovu unutrašnju

organizaciju, određuje pravna, odnosno fizička lica koja su dužna sarađivati sa arhivima, te im uručivati arhivsku građu, propisuje njihove dužnosti, oblikuje stručne pravno-obavezne smjernice arhivistike te predviđa sankcije za kršioce tih odredbi.

Znači, arhivsko pravo je dio pravnog reda neke države. Pravni red se od države do države razlikuje, zato se i arhivsko pravo pojedinih zemalja međusobno razlikuje. Razlikuje se upotreba pojmova, način organizacije arhiva, postupak određivanja i preuzimanja, odnosno predaje arhivske građe arhivima, način čuvanja i uslovi korišćenja odnosno dostupnosti arhivske građe.

Arhivsko pravo kao dio arhivistike

Arhivsko pravo također je dio struke, dio arhivske nauke, pa su zato neka pravila zajednička. Uvijek je i prisutna tendencija jedinstvenim rješenjima nekih arhivskih pitanja, odnosno ujednačenju arhivskog prava.

Stvaranje zajedničkih rješenja očuvanja važnih dokumenata i omogućavanja njihovog korišćenja povezana je sa povećanim korišćenjem arhivske građe, kad je pitanje upravljanja građe postajalo sve važnije. Do kraja devetnaestog stoljeća u prvom je planu bilo proučavanje starijih dokumenata koji su razvrstavani na različite načine. Vodstvo u razvoju modernog arhivskog sistema ponovo je preuzela Francuska. Godine 1841. francusko Ministarstvo unutrašnjih poslova za opredjeljivanje i regulisanje departmanskih i komunalnih arhiva tražilo je uvažavanje principa »respect des fonds« koji je određivao da se grupe dokumenata nastalih kao posljedica poslovanja neke institucije tretiraju kao jedinstvene te se shodno tome čuvaju. Poslije 1890. godine taj princip raširen je s pruskom doktrinom provenijencije. Pored toga, zapise je trebalo čuvati u primarnoj odnosno, izvornoj formi, te je trebalo poštovati i primarno uređenje, kakvo je razvila i koristila institucija u kojoj su nastali. Oba načela (načelo izvora i načelo primarnog uređenja) stručno su odobrili i postavili za osnovu Holanđani 1898. godine u prvom moderno publikovanom priručniku za uređivanje i popisivanje arhiva.

I kasnije su nastajala, pa moraju nastajati i danas, zajednička stručna pravila. Struka, koja je vezana za državni teritorij u biti nije prava struka. Treba se osloboditi razmišljanja da je arhivistika u prvom redu nacionalna nauka. Time je ponižavamo. Naš cilj mora biti da je podignemo iz teritorijalnih ograničenja, da je ne podrazumijevamo samo kao zbir državnih i zato na državni teritorij ograničenih propisa i načela, već da u njoj prepoznamo mjerilo za ispravno znanje o zapisima i postupanje sa dokumentima za cijelu Evropu, za cjelokupno civilizovano čovječanstvo.

Nastojanja u smjeru ujedinjenja struke i time i arhivskog prava odnosno arhivskog zakonodavstva moći će se ostvariti ako najprije prepoznamo i razumijemo raznolikosti. Danas nam to omogućuju brojni prijevodi arhivskih zakona na engleski jezik i njihova dostupnost na svjetskom webu. Pogledat ćemo nekoliko važećih arhivskih zakona evropskih država. Zbog lakšeg upoređivanja, za svaku državu

najprije ćemo navesti oblik vladavine, oblik državne vlasti, oblik političkog sistema i oblik državnog uređenja. Spomenut ćemo i upravnu podjelu pojedinih zemlja, jer je to u stvari osnova za organizaciju arhivske službe. U prezentacijama arhivskih zakona pogledat ćemo posebno: koji arhivi djeluju u zemlji, nadležnosti i rad tih arhiva, ko i kako određuje dokumente koji se čuvaju trajno te opće uslove pod kojima je arhivska građa dostupna korisnicima. U ovom prilogu zaobići ćemo posebne specijalne arhive, kao na primjer one koji čuvaju ostavštinu nekadašnjih sigurnosno-obavještajnih službi, jer su ta pitanja regulisana na drugim mjestima. Iz istih razloga nećemo se posvećivati problemima koji nastaju kod arhivske građe na najmodernijim nosiocima zapisa. Ovim prilogom zapravo ćemo nastaviti sa pregledom arhivskih zakona Francuske, Estonije, Češke, Danske, Italije i Austrije, koje smo predstavili na međunarodnoj konferenciji u Radencima ovog proljeća.[2]

Počinjemo sa domovinom gore spomenutog priručnika za sređivanje i popisivanje arhiva – Holandijom. Zbog njenog posebnog mjesta u historiji arhivistike ovaj će pregled uređenja arhivske službe biti malo podrobniji i opširniji.

Holandija

Holandija, zvanični naziv Kraljevina Holandija, jedna je od osnivača EU (već 18. aprila 1951. pristupila je uspostavljenoj Evropskoj zajednici za ugalj i čelik, prethodnici EU). Kao nekadašnja kolonijalna sila ima teritorije u Evropi i Karibima. Kraljevinu Holandiju sačinjavaju četiri međusobno ravnopravne države: Holandija, koja se nalazi u sjeverozapadnoj Evropi, Aruba i Curaçao (otoci u Malim Antilima) te Sint Maarten (južni dio otoka u Malim Antilima). Evropska Holandija podijeljena je na 12 provincija (*provincies*) koje se dijele na općine (443). Evropskom dijelu Kraljevine pripadaju i tri posebna regiona (*openbaare lichamen*), to su takozvani "Otoci BES" (Bonaire, Sint Eustatius i Saba). Nalaze se u Karipskom moru i nisu dio nijedne provincije. Kraljevina Holandija ima 16,4 miliona stanovnika. Glavni grad države je Amsterdam, a kralj i vlada imaju sjedište u Haagu. Po obliku vladavine je ustavna monarhija, po obliku državne vlasti Holandija je parlamentarna država, po obliku političkog sistema demokratična te po obliku državnog uređenja unitarna država.[3] Možemo je odrediti kao decentralizovanu unitarnu državu, pošto ima dugačku tradiciju lokalne samouprave. Provincije obavljaju i zadatke državne uprave na regionalnom, odnosno lokalnom nivou.[4]

2 Nina Gostenčnik (urednica), Zbornik međunarodne konferencije Radenci 2013, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja;* Pokrajinski arhiv Maribor, 2013. http://www.pokarh-mb.si/si/s/36/zbornik-mednarodne-konference-radenci-2013.html (10. 5. 2013)

3 http://sl.wikipedia.org/wiki/Nizozemska, http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/netherlands/index_sl.htm; http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/netherlands/index_sl.htm (10. 5. 2013)

4 Goranka Krošelj, Lokalna samouprava na Nizozemskem – province in občine, Lex localis, godište I., br. 3, str. 39, https://www.google.si/search?q=nizozemska%20decentralizirana%20unitarna&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:en-US:official&client=firefox-a&channel=np&source=hp (10. 5. 2013)

Holandski Nacionalni arhiv (The Nationaal Archief) ima sjedište u Haagu. Osnovan je 1802. godine te je najveći javni arhiv u Holandiji. Čuva oko 110 km arhivske građe holandskih centralnih vlasti (vlade i njenih prethodnika) i nekadašnjih kolonija kao i nacionalno važnih organizacija i pojedinaca. Tu se čuva i glavni arhiv holandske Ujedinjene istočno-indijske kompanije. Nacionalni arhiv nadležan je za arhivsku građu svih ministarstava i svih javnih institucija na nacionalnom nivou, uključujući i parlament. Odgovoran je za svu građu koju je preuzeo u svoje prostore, ali ne i za građu provincijskih (pokrajinskih) arhiva, općinskih ili gradskih arhivskih službi kao i arhivsku građu uprava (ili agencija) za vode. U glavnim gradovima provincija su provincijski arhivi (provincial archives). Izuzetak predstavlja samo Južna Holandija čiju građu čuva Nacionalni arhiv u Haagu, koji je ujedno i pokrajinski arhiv Južne Holandije (Haag je naime upravno središte države i upravno središte pokrajine Južna Holandija). Provincijski arhivi čuvaju dokumente provincijskih vlasti i sudova, također notarske arhive, a često i crkvene knjige koje su bile 1811. godine konfiskovane. Regionalni i lokalni arhivi (Regional and Municipal archives) čuvaju arhivsku građu dviju ili više općina. Većina gradova ima svoj lokalni arhiv. Kraljevski i plemićki arhivi čuvaju građu koja se odnosi na plemićke stvari poput grbova, zastava i td. Tu su još crkveni arhivi (katoličke i holandske protestantske crkve), poslovni i razni drugi privatni arhivi.

Nacionalni arhiv je u nadležnosti Ministarstva za školstvo, kulturu i nauku, a vodi ga »nacionalni arhivista« (*The National Archivist*), ujedno i vođa »državne arhivske službe« (*The State Archive Service* odnosno *Rijksachiefdienst*). Ministra za školstvo, kulturu i nauku savjetuje o svim pitanjima koja se odnose na rad arhiva. Nacionalni arhiv mora adekvatno brinuti za arhivsku građu svih organa vlasti, političkih institucija, organizacija i pojedinaca nacionalnog značaja te oblikovati sažetke informacija koje ta građa sadrži. Ima vodeću ulogu u oblikovanju arhivske politike u državi te u povezivanju holandskih institucija i organizacija koje brinu za arhive i kulturnu baštinu, kao i sa međunarodnim institucijama i organizacijama te vrste.

Važeći arhivski zakon (Archiefwet)[5] je iz 1995. godine. Zamjenio je zakon iz 1962. godine. Zakon reguliše čuvanje i postupanje sa registraturnom i arhivskom građom holandskih organa vlasti, svih javnopravnih lica i svih institucija sa javnim ovlaštenjima, bez obzira na formu i nosilac zapisa (fizički ili elektronski dokumenti). Detaljnije odredbe sadrži Arhivska uredba (*Archiefbesluit*), također iz 1995. godine, dok su neke oblasti detaljnije definisane u pravilnicima ministarstava. Upravljanje registraturnom i arhivskom građom povezano je sa više drugih pravnih propisa. Holandski organi vlasti moraju ispuniti nekoliko zakonskih obaveza, koje pored već spomenutog arhivskog zakona propisuju također i Zakon o »otvorenoj vlasti« (*Wet openbaarheid van bestuur*) te Zakon o čuvanju ličnih podataka (*Wet bescherming persoons gegevens*). Ta tri zakona sadrže odredbe o postupanju s građom od strane organa vlasti i to građom koju stvaraju i građom koju primaju, uključujući i građu u digitalnom obliku.

5 Dutch Public Records Act (1995), http://en.nationaalarchief.nl/sites/default/files/docs/wetten-regels/Dutch_Public_Records_Act_1995.pdf (10. 5. 2013)

Arhivski zakon pokriva sljedeće oblasti: stvaranje registraturne i arhivske građe te postupanje sa njom; uništavanje registraturne građe koju ne treba više čuvati; predaju arhivske građe nadležnom arhivu i moguće otuđivanje arhivske građe te dostup do arhivske građe.

Organi vlasti stvaraju građu (*archives)* koja dokumentuje odnosno bilježi kako su sprovodili svoje poslove i dužnosti. Bez obzira na formu odnosno nosilac zapisa (papir, mikrofilm, digitalna forma), ta je građa važan sastavni dio poslovne prakse organa i dokaz njihovog značenja kojeg imaju za društvo. Arhivski zakon zahtjeva da arhivska građa mora biti očuvana i predata nadležnom arhivu u sređenom stanju, da je dostupna odnosno da se može koristiti.

Nadzor nad postupanjem s arhivskom građom kod organa državne vlasti vrši arhivski državni inspektorat, a kod pokrajinskih, općinskih i gradskih organa vlasti, te kod organa nadležnih za vode pokrajinski arhivski inspektorat. U općinskim ili gradskim organima i organima nadležnim za vode, nadzor može da vrši nadležni arhivista. Nadzor nad ostalim javnim institucijama vrši inspektorat za kulturnu baštinu.

Važan segment upravljanja registraturnom građom je ocjena, da li neki dokumenat treba uništiti ili sačuvati? Arhivski zakon određuje da svaki organ vlasti mora sastaviti plan čuvanja (*Retention schedule*), odakle je jasno vidljivo koji su dokumenti (to važi za dokumente u fizičkoj i u elektronskoj formi) namijenjeni za trajno čuvanje i koje se može nakon određenog vremena uništiti. Dokumenti koji su bili odabrani za čuvanje, nakon 20 godina predaju se javnom arhivu, predmeti (*dossier*) moraju biti predati 20 godina od nastanka zadnjega dokumenta. Plan čuvanja (*Retention schedule*) mora da sadrži vrijeme čuvanja onih dokumenata koji se s vremenom uništavaju. Taj rok je za različite dokumente različit, i to od 3 do 20 godina.

Arhivski propisi određuju na šta treba obratiti pažnju kod valorizacije odnosno vrednovanja registraturne građe. U obzir treba uzeti: dužnosti organa vlasti, odnos među pojedinim organima vlasti, vrijednost dokumenata za nacionalnu kulturnu baštinu, značaj dokumenta za organe vlasti, pojedine državljane i istraživače historije. Trajno treba sačuvati građu koja je važna za organe vlasti, za pravnu sigurnost građana i građu koja je od posebne društvene važnosti ne samo za sadašnja već i za buduća istraživanja kulturne baštine.

Plan čuvanja (*retention schedule*) može da važi za samo jedan organ, a može biti općenit ili uzorak koji važi za više istovrsnih organa (na primjer: za pokrajinske ili općinske uprave, za određene vrste sudova i sl.). Po arhivskom zakonu je za oblikovanje plana čuvanja svoje građe odgovoran pojedini organ vlasti, ali u procesu valorizacije učestvuju ministar za školstvo, kulturu i nauku koji je odgovoran za vladinu arhivsku politiku, direktor Državne arhivske službe (*State Archives service*) koji ministra savjetuje o svim arhivskim stvarima, Vijeće za kulturu koje je stalno savjetodavno tijelo ministra te mu savjetuje po pitanju svakog nacrta plana čuvanja (*retention schedule*), vladina Agencija za koordinaciju koja često učestvuje u

formiranju tih planova, vanjski eksperti (na primjer stručnjaci za socijalnu historiju (*social history)*. Uticaj na formiranje planova čuvanja (*retention schedule*) imaju i svi građani, jer plan čuvanja prije njegovog usvajanja mora biti šest sedmica stavljeni na uvid svim građanima, koji mogu postavljati pitanja i davati prijedloge za promjene ili poboljšanja, koje zatim razmatraju direktor državne arhivske službe i nadležni upravnik građe u saradnji sa Vijećem za kulturnu baštinu.

Planovi čuvanja su javni. Do 2008. godine planovi čuvanja bili su u cjelini objavljeni u *Staatscourant* (holandske službene novine – *Službeni list Kraljevine Nizozemske*), kao što je bilo određeno Zakonom o javnim arhivima iz 1995. godine. Vladin program '*Informatie op orde'* je tu obavezu opozvao te se u službenim novinama sad objavljuju samo odluke o usvajanju, odnosno potvrđivanju planova. Planovi čuvanja stalno su dostupni na internet stranici[6]. Ta promjena zakona nije uticala na legitimnost plana čuvanja, koji počinje da važi dva dana nakon objave konačne odluke.

Planovi čuvanja (*retention schedules*) za oba doma parlamenta, državno vijeće i sekretarijat kralja potvrđuju se kraljevim dekretom. Planove za građu ministarstava potvrđuje ministar za školstvo, kulturu i nauku u saradnji sa ministrom, nadležnim za određenu građu, a za građu drugih upravnih organa također ih potvrđuje ministar za školstvo, kulturu i nauku po prethodnoj konsultaciji sa Vijećem za kulturnu baštinu.

Javnopravna lica nacionalnog značaja dužna su svoju arhivsku građu predati Nacionalnom arhivu nakon 20 godina od nastanka dokumenta. Kad neka arhivska građa dođe u nacionalni arhiv, postaje dio nacionalne zbirke te je dostupna za javnost. Građa u fizičkom obliku dostupna je za javnost samo u arhivskoj čitaonici, građa u digitalnom obliku dostupna je i preko interneta. Arhivska građa organa centralne vlasti najprije se predaje Državnoj arhivskoj službi (*State Archives Service*), a odatle po pravilu Nacionalnom arhivu. Arhivska građa provincijalnih vlasti i centralnih vlasti sa sjedištem u provincijama odlaže se u arhivsko skladište Regionalnog historijskog centra (*Regional Historical Centre - RHC)*, a arhive općina u općinske ili gradske arhive. Predaja privatne arhivske građe javnim arhivima nije zakonom određena, već se vrši na dobrovoljnoj bazi. Prije preuzimanja privatne građe od strane arhiva građu treba ocijeniti, odnosno utvrditi kakvog je značaja za nacionalnu kulturnu baštinu. Privatnik može svoju arhivsku građu arhivu pokloniti ili deponirati. Državna arhivska služba (Archive State Service) također ima zadatak da na terenu traži interesantne arhive.

Po pravilu sva je arhivska građa javna i besplatno dostupna korisnicima. Postoje i neke iznimke po pitanju dostupnosti. Kod javne arhivske građe može se ograničiti pristup građi zbog zaštite privatnosti određene osobe, zbog zaštite interesa države ili njenih saveznika ili pak zato da se spriječi neosnovana prednost ili šteta fizičkom ili pravnom licu koje se navodi u dokumentu. Takva ograničenja po pravilu važe određeno vremensko razdoblje. Sva arhivska građa, starija od 75 godina javno

6 Selectielijsten ter inzage en vastgesteld (samo u holandskom jeziku, svi konačni planovi objavljeni od novembra 2008. godine) http://www.nationaalarchief.nl/waardering-selectie/selectielijsten (11. junij 2013.).

je dostupna, osim u veoma rijetkim slučajevima, ako na primjer Vijeće ministara (*Council of Ministers*) odluči, da određeni dokumenti zbog državnog interesa moraju biti nedostupni javnosti. Vlasnik privatne arhivske građe, bio to pojedinac, institucija ili udruženje, može ograničiti dostup do svoje arhivske građe, na primjer zbog zaštite privatnosti živih osoba. U takvim slučajevima može arhiv da predloži vlasniku da razmisli da li je takvo ograničenje zaista potrebno te da li može da bude za javnost zatvoren samo dio građe i da li da ograničenje pristupa građi nakon određenog vremenskog perioda prestane da važi.

Slovačka

Slovačka, zvanično Slovačka Republika, je kontinentalna zemlja u Srednjoj Evropi. Do kraja Prvog svjetskog rata više stoljeća bila je dio mađarske države. Godine 1918. zajedno sa Češkom formirala je zajedničku državu Čehoslovačku, dok se 1939. godine odcijepila od Čehoslovačke i postala samostalna država, ali pod jakim uticajem nacističke Njemačke. Poslije Drugog svjetskog rata ponovo je uspostavljena Čehoslovačka. Padom komunističke vlasti pod sovjetskim uticajem 1989. godine, ponovo je slijedila dioba zemlje. Jula 1992. godine Slovačka je proglasila nezavisnost i tako su republike Češka i Slovačka od 1. januara 1993. godine dvije države. Slovačka je postala članica Evropske unije 2004. godine.[7]

Slovačka ima 5,5 miliona stanovnika. Glavni grad je Bratislava. Slovačka je parlamentarna republika. Parlament je jednodomno tijelo. Po obliku državnog uređenja je unitarna, a po obliku političkog sistema demokratska zemlja. Predsjednika biraju državljani na općim i direktnim izborima. Slovačka je upravno podijeljena na osam pokrajina (slovački »kraj«), imenovanih po njihovim upravnim središtima. Pokrajine se dalje dijele na 79 okruga (singular: okres; plural: okresy).

Važeći arhivski zakon je iz 2002. godine[8]. To je dosta kratak zakon, sastoji se od samo 35 članova. Sadrži odredbe o organizaciji i djelovanju upravne grane vlasti u oblastima arhiva i registratura, te odredbe o pravima i dužnostima arhiva i njihovih osnivača, te registratura odnosno stvaraocima arhivske građe.

Izrazi upotrijebljeni u zakonu objašnjeni su u posebnom članu. Zbog lakšeg razumijevanja pogledat ćemo nekoliko izraza te ih pokušati približiti našoj terminologiji. Arhivski dokumenat (*archive document*) je po ovom zakonu zapis koji ima trajnu dokumentarnu vrijednost važnu za poznavanje historije Slovačke i slovačkog naroda. U arhivske dokumente svrstani su i audio i video zapisi koji su nastali prije 1950. godine, dok toj grupi ne pripadaju dokumenti biblioteka i

7 http://sl.wikipedia.org/wiki/Slova%C5%A1ka,http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/slovakia/index_sl.htm (10. 5. 2013), Jurij Perovšek, *Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005 http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:1556.

8 Act of 17.may 2002 on archives and registries and on the amendment of certain acts, http://www.unesco.org/culture/natlaws/media/pdf/slovakia/sk_actarchivesregistramdmts2002_engtof.pdf (13. 6. 2013)

dijelovi muzejskih zbirki. Registratura znači cjelinu zapisa stvaralaca građe, dok je registraturni zapis (*registry record*) informacija koju stvaralac registruje. Stvaralac građe po ovom zakonu zove se registraturni stvaralac (*registry originator*).

Arhivi su sastavni dio kulturne baštine. Preuzimanje, čuvanje i omogućivanje dostupa do arhivskih dokumenata stvar je od javnog interesa, apsolutna i neotuđiva. Arhivski dokumenti ne smiju se otuđiti ili oštetiti. Država ima pravo preče kupovine kad su u pitanju privatni arhivi. Arhivi su u nadležnosti ministarstva unutrašnjih poslova. Arhiv se formira ili ukida samo na osnovu dozvole nadležnog ministarstva. Arhivsku mrežu (*system of archives*) sastavljaju javni i privatni arhivi. Javni arhivi su državni centralni arhivi i državni regionalni arhivi, gradski arhivi i arhivi samoupravnih lokalnih zajednica te zakonom određeni drugi arhivi pravnih i fizičkih lica. Svi ostali arhivi su privatni arhivi. Državni centralni arhivi su Slovački nacionalni arhiv (Slovak National Archive) i Državni centralni rudarski arhiv. Državnih regionalnih arhiva je sedam.[9] Arhivi su dužni brinuti za dokumente i u vrijeme kad se još nalaze kod stvaraoca, odnosno prije njihove predaje nadležnom arhivu. Arhivi su dužni primati, čuvati, stručno obrađivati i urediti dostup do arhivskih dokumenata. Svaki arhiv mora imati pored ostale dodatne opreme za korišćenje arhivske građe, i poseban registar gdje su upisani svi arhivski dokumenti. Dostup do građe je po pravilu neograničen. Zakon naravno predviđa i iznimke. Arhiv može ograničiti korišćenje dokumenata zbog sigurnosti zemlje, njene obrane, vanjskih poslova, političkih, ekonomskih i finansijskih interesa te zbog ugrožavanja prava ili zakonski čuvanih interesa živih osoba. Također se može odbiti mogućnost korišćenja dokumenata, kada bi time bio kršen neki od uslova korišćenja koje kod predaje odredi stvaralac dokumenata, kada postoji opasnost da bi se dokumenti kod korišćenja ozbiljno oštetili ili kad korisnik krši pravila korišćenja. Dostup do tajnih ili povjerljivih dokumenata arhiv omogućava tek kad je čuvanje tajnosti ili povjerljivosti otklonjeno. Dostup do ličnih podataka u arhivskim dokumentima po pravilu je moguć nakon 90 godina od postanka dokumenta.

Stvaralac registraturne ili arhivske građe (*registry originator*) odnosno organi i organizacije koji su obavezni predavati građu arhivima, dužni su između ostalog odrediti rokove čuvanja svoje građe. O tome da li dokumenti imaju određen rok trajanja ili ih treba čuvati trajno, odlučuje ministarstvo preko arhiva, i to u procesu škartiranja (*discard procedure*). Taj postupak se dijeli na postupak pripreme i postupak sprovedbe.

Postupak škartiranja počinje podnošenjem preporuke za uništavanje, što ga podnese stvaralac građe (*registry originator*). Ministarstvo preko centralnog ili regionalnih arhiva provjerava dokumentarnu vrijednost registraturnih zapisa i određuje trajnu dokumentarnu vrijednost zapisa, te dan predaje u arhiv, ili uništenje zapisa nakon isteka roka čuvanja. Uništavanje povjerljivih dokumenata regulišu posebni propisi. U posebno određenim slučajevima moguće je odrediti dokumentarnu vrijednost zapisa i izvan postupka škartiranja.

9 Slovakia archives https://familysearch.org/learn/wiki/en/Slovakia_Archives_and_Libraries (17. 6. 2013).

Finska

Republika Finska jedna od pet nordijskih država. Ima 5,3 miliona stanovnika. Njen glavni grad je Helsinki. Između 13. i 19. stoljeća Finska je bila švedski posjed, a početkom 19. stoljeća postala je autonomna velika vojvodina u okviru Rusije. Izbijanjem Oktobarske revolucije 1917. godine Finska je proglasila nezavisnost. Članica EU je od 1995. godine.

Finska je demokratska, parlamentarna republika. Ima predsjednika koji se bira na općim i direktnim izborima, ali ima prilično ograničene nadležnosti. Zakonodavnu vlast predstavlja parlament (Eduskunta) kao jednodomno tijelo. Izvršni organ je Državno vijeće (vlada) kojeg imenuje predsjednik države.[10] Službeni jezici su finski i švedski. Švedski jezik je zapravo bio do 19. stoljeća u Finskoj službeni jezik, a i jezik viših slojeva naroda. Finska je podijeljena na 19 regija (finsko *maakunta*, švedski *landskap),* 70 podregija (*seutukunta*, *ekonomisk region*)[11] i 320 općina (*kunta*, *kommun*).

Važeći arhivski zakon je iz 1994. godine[12] i sadrži samo 23 člana. Zakon je namijenjen taksativno nabrojanim stvaraocima dokumenata odnosno zapisa (record creator). To su državni upravni i pravosudni organi, općinski organi vlasti i državne, odnosno općinske organizacije, preduzeća, Finska banka, univerzitet i institucije socijalnog osiguranja, te druge nezavisne javne institucije, finska pravoslavna crkva kao i druge organizacije i lica - izvođači javnih službi. Zakon se samo djelimično odnosi na parlament i u potpunosti izuzima predsjednika republike, te evangeličku-luteransku crkvu.

Nacionalnu arhivsku službu čine Nacionalni arhiv, pod okriljem Ministarstva za obrazovanje i pokrajinski arhivi. Pokrajinski arhivi podređeni su nacionalnom arhivu te su nadležni za arhivsku građu javnopravnih lica na regionalnom i lokalnom nivou.

Regionalne nadležnosti pokrajinskih arhiva određuje Državno vijeće. Nacionalni arhiv (finsko *Kansallisarkisto*, švedski: *Riksarkivet*) je finska vladina agencija sa sjedištem u Helsinkiju. Zadatak državne arhivske službe je zagarantovati očuvanje i dostupnost zapisa koji pripadaju nacionalnoj kulturnoj baštini, te poticati istraživanja i voditi, razvijati i proučavati upravljanje dokumentima i arhivalijama. Nacionalnu arhivsku službu, odnosno nacionalni arhiv vodi generalni direktor.

Arhiv (an archive) čine zapisi koje je kreirao ili primio stvaralac zapisa (record creator) kod obavljanja svojih dužnosti i zadataka. Kao zapisi (record) ili dokumenti u arhivskom zakonu određeni su zapisi različitih vrsta, bez obzira na oblik i vrstu nosioca zapisa. Upravljanje zapisima, odnosno dokumenatima i arhivalijama

10 http://www.izvoznookno.si/Dokumenti/Podatki_o_drzavah/Finska/Predstavitev_drzave_4267.aspx (12. 6. 2013)

11 http://en.wikipedia.org/wiki/Administrative_divisions_of_Finland (12. 6. 2013)

12 The Archives Act. Issued *in* Helsinki on the 23rd of September 1994, http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Tiede/lait_ja_ohjeet/liitteet/archives_act.pdf (17.6. 2013)

mora biti takvo da je osigurano njihovo očuvanje i dostupnost, informacijska služba, određivanje arhivske vrijednosti zapisa i uklanjanje odnosno škartiranje (disposal) nepotrebne građe. Stvaralac zapisa određuje rokove čuvanja svojih dokumenata, dok arhivska služba određuje koji se zapisi i informacije moraju trajno čuvati. U općinama je za organizaciju upravljanja zapisima i arhivalijama odgovorno općinsko vijeće. Državna arhivska služba izdaje raznovrsne uredbe i druge propise. Zapisi koji su određeni za dugotrajno čuvanje primaju se u Nacionalni ili provincijske arhive, a mogu se predati i drugim arhivima kojima upravlja državna arhivska služba. Zakon sve detaljnije odredbe prepušta podzakonskim aktima.

Švedska

Kraljevina Švedska, treća najveća država u Evropskoj uniji sa 9,5 miliona stanovnika je država koja svoju nezavisnost čuva još od ranog 16. stoljeća. Švedska je ustavna monarhija na čelu koje je kralj, po obliku državne vlasti je parlamentarna država. Zakonodavno tijelo je *Riksdag* (švedski parlament) sa 349 članova, koji bira premijera.

Kao unitarna odnosno jedinstvena država podijeljena je na 21 kotar (*Iän*). Kotare čine općine (*kommuner*) koje su podijeljene na župe (*församlingar*). Župe su tradicionalno podređene Švedskoj crkvi, ali su u upravnom smislu važne zbog popisa stanovništva i izbora. To su i najmanje upravno-administrativne jedinice u državi.

Švedska ima bogatu historiju. Njena posebnost je i ta da kao parlamentarna država postoji još od 18. stoljeća. Kao parlamentarna država demokratičnih načela već u 18. stoljeću uredila je pravo pristupa informacijama. Dostup do arhivske građe koja se kroz historiju čuvala prvenstveno za različite svrhe i u pravne svrhe prestaje važiti kao posebna usluga pojedincima, već postaje opće pravo. Svakako je to opće pravo pristupa građi najviše koristilo istraživačima. Godine 1766. u Švedskoj je usvojen *Zakon o slobodi štampe*.[13] U tom je zakonu zastupano načelo slobodnog pristupa do službene ili javne građe. Slobodan pristup informacijama postao je važan dio švedskog društva. Svakako je to načelo imalo veliko značenje za arhivski rad.

Zakon koji reguliše arhivska pitanja (Arhivski zakon) u Švedskoj je usvojen 7. juna 1990. godine. Odredbe tog zakona odnose se na arhivsku građu državnih organa, ureda župa, te organa odnosno agencija koje se navode u prvom stavu člana 8. Zakona o tajnosti, kao i regionalnih zavoda socijalnog osiguranja. Zakon određuje, da je arhivska građa ona koja je odabrana iz službene dokumentacije, te se odnosi na rad javnopravnog lica i građa koja je takvom određena Zakonom o slobodi štampe (to je građa koja ne važi kao službena dokumentacija, već sadrži dodatne informacije o radu organa, odnosno organizacija). Arhivska građa javne uprave dio je nacionalne kulturne baštine.

13 The Freedom of the Press Act, http://www.riksdagen.se/en/How-the-Riksdag-works/Democracy/The-Constitution/The-Freedom-of-the-Press-Act/ (30.6.2013)

Zakon određuje da se arhivska građa čuva na način da bude osigurano pravo do slobodnog pristupa javnim ispravama, da bude arhivska građa dostupna u pravne i upravne svrhe, te u svrhe istraživanja. Svako pojedino javnopravno lice odgovorno je za čuvanje svoje arhivske građe, osim ako je tu građu preuzeo nadležni arhiv. Stvaralac arhivske građe mora posebnu pažnju obratiti upravljanju registraturnom građom, odnosno da registraturni plan bude primjeren i za čuvanje arhivske građe. Kod nastanka dokumenata stvaralac mora obratiti pažnju na pitanje korišćenja adekvatnih materijala i metoda zbog osiguravanja materijalne održivosti arhivske građe.

Javnopravno lice može samo da čuva svoju arhivsku građu, ali na način da omogući javnu dostupnost građe. Također mora imati na raspolaganju opis arhivske građe koji će sadržavati informacije o tome kakva se građa tu čuva, kako je sređena te sistematični arhivski inventar. Također, mora osigurati arhivsku građu od oštećenja, krađe i nedozvoljenog pristupa. Mora obaviti valorizaciju građe i odrediti građu za škartiranje. Arhiv je nadležan za nadzor svih obaveza stvaraoca. Arhivi ne nadziru rad parlamentarnih organa, službe vladinog kabineta i vladinih ministarstava ili stranih službi. Vlada odlučuje koji arhivski ured, odnosno arhiv nadzire vladine službe. Dužnost državnog arhiva je da nadzire rad sa dokumentima državnih organa, ureda župa, organa, odnosno agencija, te regionalnih zavoda socijalnog osiguranja. U općinama su za pitanje arhiva nadležni općinska izvršna vijeća te okružni izvršni komiteti u kotarima, osim ako gradsko vijeće ili okružno vijeće ne odrede neko drugo vijeće ili odbor koji će biti odgovoran za arhivsku građu.

Arhiv je nadležan da preuzme građu od stvaraoca, i to na osnovu sklopljenog dogovora, odnosno jednostrane odluke arhivskog ureda, odnosno arhiva. Nakon preuzimanja građe arhiv preuzima i potpunu odgovornost za građu. Kod sređivanja dokumenata treba voditi računa o tome, da je arhivska građa dio kulturne baštine i da građa, koja će se trajno čuvati, mora ispunjavati već spomenute uslove slobodnog dostupa. Arhivska građa državnih vlasti i organa predaje se nadležnome arhivu u roku od tri mjeseca nakon prestanka djelovanja nosioca mandata ili institucije, osim ako vlada ne odluči drugačije. Vladine arhivske službe, odnosno državni arhivi mogu prihvaćati i dokumente pojedinaca (privatna građa).

Arhivsku mrežu u Švedskoj čine Nacionalni arhiv i deset regionalnih arhiva, među njima su i gradski arhiv u Stockholmu i gradski arhiv u gradu Malmö. Nacionalni arhiv jedna je od najstarijih institucija u Švedskoj, jer postoji još od 17. stoljeća. Nadležan je za arhivsku građu centralnih državnih organa, ali čuva i građu privatnih korporacija i fizičkih lica. U sklopu Nacionalnog arhiva nalazi se Vojni arhiv koji čuva vojnu građu još od 16. stoljeća, istraživački centar, digitalni centar, koji se bavi digitalizacijom građe. Arhivskim zakonom Nacionalni arhiv postao je nadležan za davanje uputa po pitanju arhivske građe državnih organa. Također je nadležan za ključna pitanja iz oblasti arhivskog zakonodavstva, zapisa, razmatranja pitanja dostupnosti i moderne arhivske teorije.[14]

14 http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=2138 (30.6.2013)

Korišćenje i dostupnost arhivske građe regulišu i *Zakon o ličnim podacima, Zakon o dostupnosti* i tajnosti te već spomenuti *Zakon o slobodnoj štampi*. Registraturna i arhivska građa slobodno su dostupne javnosti.[15] Također je svakom zainteresovanom pojedincu dozvoljeno kopiranje odnosno reprodukcija željene građe. Zakon o tajnosti određuje da vladine službe određuju tajnost dokumenata. Po pravilu građa ostaje tajna 20 godina.[16] Zakon o ličnim podacima određuje da je zabranjena obrada osjetljivih ličnih podataka koji otkrivaju rasno, odnosno etničko porijeklo, političko opredjeljenje, vjersko, odnosno filozofsko ubjeđenje ili članstvo u sindikatu, te podatke koji se odnose na zdravlje pojedinca ili njegov seksualni život.[17]

Mađarska

Riječ je o kontinentalnoj državi u srednjoj Evropi sa glavnim i ujedno najvećim gradom Budimpeštom. Ima 10 miliona stanovnika. Nakon 1867. godine bila je sastavni dio Austro-Ugarske, poslije Prvog svjetskog rata kratko je vrijeme bila sovjetska republika i zatim kraljevina, poslije Drugog svjetskog rata do 1989. godine republika pod komunističkim režimom, članica »istočnog bloka«, te od 1989. godine demokratska parlamentarna republika. Mađarska je članica Evropske unije od 2004. godine.

Članovi Narodne skupštine biraju predsjednika republike i premijera. Do 1. januara 2012. država se zvanično zvala Republika Mađarska kad su sa ustavnim promjenama riječ republika obrisali iz imena. Parlament odnosno Narodna skupština je jednodomno tijelo. Država je upravno podijeljena na 19 okruga i glavni grad (*főváros*) Budimpeštu. Od 1996. godine okruzi i grad Budimpešta preraspoređeni su u sedam regija. Mađarsko arhivsku mrežu čine Nacionalni arhiv, 19 okružnih arhiva, te pet gradskih arhiva. Tu su još specijalni državni arhivi, među njima Arhiv vojne historije, Arhiv centralnog ureda za statistiku, Arhiv vodozaštitnog uređenja, arhivi visokih obrazovnih institucija i dr.

Arhivska pitanja reguliše *Zakon o javnim zapisima, javnim arhivima i zaštiti privatnih arhiva* iz 1995. godine.[18] Zakon reguliše pitanja upravljanja registraturnom i arhivskom građom. Posebnu pažnju daje registraturnoj građi koju stvaralac trajno čuva.

Direktora Nacionalnog arhiva imenuje ministar za kulturu i javno obrazovanje. Nacionalni arhiv sprovodi nadzor javnopravnih lica kod poslovanja sa

15 Public Acces to Informatin and Secrecy Act, Ministry of Justice, http://uadm.uu.se/digitalAssets/9/9468_Public_Access_to_Information_and_Secrecy_Act.pdf (30.6.2013)

16 Sekretessförordning (1980:657), http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=237243 (30.6.2013)

17 Personal Data Act (1998:204), 29 April 1998, http://www.government.se/content/1/c6/01/55/42/b451922d.pdf (30.6.2013)

18 Act LXVI of 1995 on Public Records, Public Archives, and the Protection of Private Archives http://www.natarch.hu/english/menu_41.htm (30.6.2013)

registraturnom građom, koja se ne smije uništavati. U slučaju nesporazuma sporna pitanja rješava ministar za kulturu i javno obrazovanje. U pitanju je znači pozitivna valorizacija. Javne arhive pored državne vlasti mogu osnovati i lokalne vlasti, ali uz saglasnost ministra. Arhivski zakon određuje nadležnost nacionalnog arhiva, okružnih arhiva i gradskog arhiva u Budimpešti.

Dostup do arhivske građe pored arhivskog zakona regulišu i *Zakon o zaštiti podataka,* te *Zakon o privatnosti*. U skladu s arhivskim zakonom svako fizičko lice ima slobodan pristup arhivskoj građi. Član 22 arhivskog zakona određuje da su dokumenti koji su nastali prije 2. maja 1990. dostupni nakon petnaest godina od nastanka dokumenta; dokumenti koji su nastali poslije 1. maja iste godine dostupni su nakon 30 godina. Neki su dokumenti dostupni bez vremenskih ograničenja, kao na primjer objavljeni materijali i građa koja sadrži informacije javnoga značaja. Građa koja sadrži lične podatke (posebno podatke o rasnom porijeklu, narodnosti, nacionalnom i etničkom statusu, političkom uvjerenju ili stranačkoj pripadnosti, vjerskom ili drugom ubjeđenju, zdravstvenom stanju, nenormalnoj ovisnosti, seksualnom životu i kaznenoj evidenciji) po pravilu je dostupna 30 godina poslije smrti osobe na koju se podaci u građi odnose. Ako je godina smrti nepoznata građa je dostupna 90 godina od rođenja osobe na koju se građa odnosi. U slučaju da nijedna godina nije poznata onda je građa dostupna 60 godina od postanka dokumenta. Ta je građa dostupna i van tih vremenskih ograničenja, i to ako se nasljednik ili bliži rođak slaže sa dostupnošću građe u istraživačke svrhe odnosno za potrebe naučnog istraživanja, ako je prošlo 15 ili 30 godina od nastanka dokumenta ili ako se na troškove pojedinca urade reprodukcije građe na kojima se izvrši anonimizacija. Ograničen dostup važi i za arhivsku građu koja sadrži podatke državne tajnosti. Najduži rok nedostupnosti je 90 godina od nastanka. Za uvid u određenu građu potrebno je dobiti saglasnost, odnosno odobrenje stvaraoca, ako je on dao oznaku povjerljivosti. Iz tih odredbi izuzete su trgovinske odnosno bankovne povjerljive informacije koje se moraju čuvati i biti nedostupne bez vremenskog ograničenja.[19]

Zaključak

Na kraju ćemo se opravdano pitati: zašto arhivisti moraju biti upoznati sa zakonodavstvom, te zašto se moraju baviti njime? Utvrdili smo da arhivsko pravo nije samo dio prava, već je i dio arhivske nauke odnosno struke.

Do nedavno se arhivistika bavila ponajviše zapisima od trenutka kad su prešli prag javnog arhiva. Arhivista je bio onaj koji je preuzimao dokumente i bio njihov čuvar. U buduće se mora težina njegovog rada usmjeriti na određivanje građe, čak i na nastanak i oblikovanje zapisa odnosno dokumenata. Sve potrebniji i nužniji treba biti doprinos arhivista u prvoj fazi života dokumenta. Na taj način bi arhivisti omogućili lakše odabiranje arhivske građe iz registraturne, veću moć izražavanja za

19 http://mnl.gov.hu/angol/bal_menusor/fomenu/acts_and_regulations.html (30.6.2013)

trajno čuvanje adekvatnih dokumenata i time lakše korišćenje odnosno jednostavniji pristup važnim javnim informacijama.

Važno je saznanje da brojni arhivski dokumenti nisu samo interesantni stari zapisi i svjedoci prošlih događaja, već su i danas važni više nego samo potrebni dokazi prošlih djela i postupanja. Zato vrednovanje dokumenata nije i ne može biti samo rutinski posao, već traži temeljito poznavanje društvenih prilika. Od arhivista zavisi koliko i koji će se dokumenti sačuvati. Za taj odgovoran posao arhivista mora biti upoznat s temeljima prava i pravne države, te biti sposoban presudno učestvovati u stvaranju arhivskog zakonodavstva. Moderan svijet trebao bi riječi arhiv i arhivska građa povezivati sa pojmovima, kao što su prava i dužnosti, demokratija, povjerenje, pravna sigurnost i dostupnost. To nalaže i Opća deklaracija o arhivima koju je konačno potvrdilo Međunarodno arhivsko vijeće na Generalnoj skupštini u Oslu septembra 2010. godine koja navodi: *Arhivi su vjerodostojan izvor informacija, podupiru odgovorno i pregledno upravno poslovanje. Igraju bitnu ulogu u razvoju društva, čuvanju i pridonošenju individualnom i zajedničkom sjećanju.* Deklaracija svakako nije pravno obavezujući akt, te predstavlja samo stajališta i usmjerenja za dalje mjere i djelovanja. [20]

Pred nama su znači veliki zadaci u daljim poboljšanjima arhivskog zakonodavstva. Riječi koje su prije skoro četrdeset godina zajedno napisali pravnik Sergej Vilfan i historičar Jože Žontar u predgovoru prve slovenačke "Arhivistike", i danas su vrijedne da se o njima razmisli: "Registraturna građa kojom se bave arhivi na prvi pogled je svugdje u svijetu slična. Najčešće je riječ o zapisima koji su nastali kod službenog poslovanja. Unatoč tome arhivistika je nejedinstvena nauka i općenito su zajednička samo neka najosnovnija načela. Ta, danas još veoma primjetna raznolikost posljedica je mnogih historijskih okolnosti. Iz toga proizlazi između ostalog i različitost nekih pojmova, a posebno veoma raznolika terminologija. Sve se to odražava i u zakonodavstvima, koja još povećavaju raznoliku sliku time da se temelje na različitim društvenim strukturama i proizlaze iz različitih oblika državnog uređenja. Iako je ta nejedinstvenost historijski osnovana i do neke mjere nužna, ona ipak, znači slabost arhivske nauke, koja teško dolazi do nekih generalizacija. Baš su takve generalizacije uslov za to da možemo govoriti o jedinstvenoj nauci. U nastojanju da se uklone te slabosti i po jedinstvenosti nauke, jugoslovenski arhivi imaju pred drugima priličnu prednost u tome da se u svojoj praksi bave sa većim brojem historijskih pokrajina, zato i različitim historijskim oblicima kancelarijskog poslovanja, te čak različitim tradicijama arhivske nauke.«[21]

Ove zadnje rečenice navode arhiviste država koje su nekad činile Jugoslaviju na saradnju. Kao nasljednici zajedničke tradicije možda i u buduće nađemo neka zanimljiva rješenja i njima obogatimo čak i širi evropski prostor!

20 Matevž Košir, Splošna deklaracija o arhivih in sodobna arhivska paradigma, *Arhivi*, 2010., letnik 33, št. 2.

21 Sergej Vilfan, Jože Žontar, *Arhivistika*, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1973, str. 6-7.

Conclusion

In the end, we can reasonably ask why we need archivists to be familiar with the legislation and why we have to deal with it. We have found that the archive is not only the right part of the right, but is also part of the archival science or profession.

Until recently it has dealt mostly archival records from the moment they crossed the threshold of the public archives. Archivist was the one who took over the documents and their keepers. The future must be the weight of his work focused on the determination of the structure, even in the creation and shaping of records or documents. All the more necessary and more urgent needs to be a contribution to the archivist in the first phase of the life of the document. This would allow archivists easier odbiranje archives from, greater power of expression for permanent preservation of adequate documents and thus easier to use and easier access to important public information.

It is important to know that many archival documents are not only interesting old records and witnesses of past events, but today more important than just the evidence of past deeds and actions. Therefore, evaluation of documents is not and can not be just a routine job, but requires a thorough knowledge of social conditions. Of archivists depends how and who will preserve documents. Responsible for the archivist must be familiar with the basics of law and the rule of law and be able to decisively participate in the creation of archival legislation. Modern world should word archives and archives connect with concepts such as rights and responsibilities, democracy, trust, legal security and availability. It calls for the Universal Declaration on Archives, which was finally confirmed by the International Council on Archives at the General Assembly in Oslo September 2010 year, which states: "The archives are a credible source of information, support responsible and clear administrative operations. Play an essential role in the development of society, preserving and contributing to individual and collective memory. "Declaration certainly not a legally binding document and is the only positions and orientations for further measures and actions.

In front of us means big tasks in further improvements archival legislation. Words that are almost forty years ago co-written by lawyer Sergiy Matter and historian Jože Žontar in the preface of the first Slovenian "archival science", and today they are valuable to think about them, "current records which deal with the archives at first glance is similar everywhere in the world. The most common are records that have been incurred in official business. Nevertheless archival science is disunited and are generally shared only a most basic principles ... This, now, there are very noticeable due to the diversity of the many historical circumstances ... Hence, among other things, the diversity of some of the concepts, especially the very diverse terminology. All of this reflection in the legislation, which is adding to a diverse picture of the fact that based on different social structures and result from various forms of government ... Although this disunity historically established and to some

extent is necessary, however, means weakness archival science, that hard to come up with some generalizations . You’re such a generalization of the condition for it that we can talk about the unique science. In an effort to eliminate these weaknesses and uniqueness of science Yugoslav archives have a substantial advantage over others in the fact that in his practice dealing with a large number of historical provinces, why various historical forms of office operations and even different traditions of archival science. “

And the last sentence stated archivist states that once compiled Yugoslavia to cooperate. As heirs to a common tradition in the future might find some interesting solutions and enrich them even in wider European area!

Jovan P. POPOVIĆ, advokat i publicista
raniji direktor Arhiva Jugoslavije, Beograd

AFIRMACIJA I POPULARIZACIJA ARHIVA KROZ ARHIVSKI NORMATIVIZAM NA PROSTORIMA BIVŠE SFRJ

Abstrakt: *Osnovni stub uspešnog obavljanja arhivske delatnosti u svakoj državi je arhivsko zakonodavstvo. Uređivanjem i primenom arhivskog zakonodavstva umrežavaju se arhivske institucije, način upravljanja arhivima, zaštita, valorizacija i korišćenje arhivske građe. Zakoni u Jugoslaviji su često menjani, najčešće promenama ustava, koji su obavezivali nadležne subjekte (saveznu državu, i republike) da u propisanom roku zakonske propise, pa i arhivske usklade sa ustavima.*

Prvi zakonski savezni propis usvojen nakon Drugog svetskog rata u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji je Opšti zakon o državnim arhivama, donet 23. januara 1950. godine, kojim se pod zaštitu stavlja sav „istorijsko-arhivski materijal" na čitavoj teritoriji FNRJ. Od tada je na prostorima bivše SFRJ doneto na stotinu zakonskih i podzakonskih propisa, što je najčešći razlog čestih promena ustava i sistemskih zakona.

Nakon donošenja Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1974. godine sistem zaštite arhivske građe prešao je u nadležnost republika, pa je broj zakonskih propisa iz arhivskog zakonodavstva postao još brojniji.

Razdruživanjem republika, odnosno raspadom SFRJ, a time stvaranjem novih međunarodno i međusobno priznatih država stvorena su nova arhivska zakonodavstva. Često menjanje propisa ne povlači za sobom neki pozitivizam a time ni afirmatizam, ali se prioritetno u osnovnim odredbama materijalnih zakona, mora obavezno propisati mesto, uloga i značaj arhivske građe i institucija u kojima se ona pohranjuje, jer to postaje obaveznost pa i saznajnost.

Autor ovog rada daje neke inicijative i predloge da se kroz arhivski normativizam popularizuje, a time i upozna javnost sa važnošću arhiva i arhivske građe pohranjene u njima.

Ključne reči: *Arhivi, status i nadležnosti arhiva, arhivska građa, arhivski normativizam, amfirmacija i popularizacija arhiva kroz zakonske propise.*

Abstract: *The main pillar of the successful archival activity in every country is an archival legislation. Regulation and application of archival legislature leads to building a network of archival institutions, record management system, protection, evaluation and use of archive material. Regulations in Yugoslavia were frequently modified due to frequent alteration of the Constitution, an obligatory act for all relevant entities (Federal State and Republic) that had to, in due course, harmonize the legislation, archival as well, with the Constitution.*

The first federal statutory regulation passed in the Federal Peoples Republic of Yugoslavia after the Second World War was the General Law on State Archives, adopted on January 23, 1950, designed to protect all of the „historical and archive material" throughout FPRY. Since than, more than a hunderd regulations were passed in Yugoslavia due to frequent alteration of the Constitution and Laws.

Following the adoption of the Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in 1974, system of archival protection is transfered to the jurisdiction of the Republic and the number of regulations from the archival legislation became very numerous.

Disintegration of Socialist Federal Republic of Yugoslavia and thus the creation of new internationally, and mutually, recognized countries created the new archival legislation. Frequent modification of regulations primarily imply the need to define place, role and importance of archival materials as well as institutions keeping it, in the basic provisions of substantive law. The author of this article gives some suggestions and initiatives on how to inform the public about the importance of Archives and archival materials, using the analisys of archive normativism.

Razvoj arhivskog zakonodavstva na prostorima bivše SFRJ

Razvoj arhivskog zakonodavstva na prostorima bivše SFRJ, od stvaranja Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca 1918. godine mogao bi biti razmatran kroz tri perioda i to: Period Kraljevine Jugoslavije 1918.-1941.; period Drugog svetskog rata 1941.-1945. godine i period socijalističke Jugoslavije od 1945. – do raspada Jugoslavije.

Period od 1918. do 1941. godine u pogledu donošenja arhivskog zakonodavstva bio je vrlo skroman i radilo se uglavnom prema ranijim ustrojstvima i propisima koje su imale države koje su ušle u sastav Kraljevine SHS.[1] U tom periodu doneta su dva propisa i to: Zakon o arhivima Ministarstva inostranih poslova i diplomatskih i konzularnih zastupništava Kraljevine Jugoslavije u inostranstvu iz 1930. godine i Projekat zakona o državnim arhivima i registraturama Kraljevine Jugoslavije iz 1935. godine. Smatra se da je Jugoslavija u ovom periodu bila bez izgrađenog pravnog sistema zaštite arhivske građe, čime su ostala nesučavana brojna kulturna blaga. Nije isticana vrednost i značaj kulturnih dobara, a posebno arhivske građe.

Period Drugog svetskog rata 1941.-1945. karakterišu propisi koji su doneti u vremenu ratnog stanja. Vrhovni štab NOR-a putem naređenja nalagao je rukovodsvima vojnih formacija, da se staraju o dokumentarnoj građi koja nastaje

1 Godine 1918. u novu državu ušle su nezavisne i međunarodno priznate države Srbija i Crna Gora, i teritorije koje su do oslobođenja bile u sastavu Austrougarske monarhije Dalmacija i Slovenija kao carski posedi, Hrvatska, Slavonija i Srem koji su bili pod ugarskom krunom i Bosna i Hercegovina kao deo austrougarske države od vremena aneksije 1908. godine. Tako osnovana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca priznata je činom potpisivanja mirovnih ugovora na Konferenciji mira u Parizu. (B. Lekić)

u toku rata, da bi AVNOJ krajem novembra 1944. godine, kao napredno vrhovno telo naredilo da se štite i čuvaju kulturno-istorijski spomenici na svim prostorima bivše KSHS. Pri kraju samog rata 20. februara 1945. godine Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije donosi *Odluku o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina*, pod pretnjom krivične ili prekršajne odgovornosti. Na osnovu donetih odluka sa zakonskom snagom u periodu rata može se konstatovati da se i te kako vodilo računa o zaštiti kulturnih spomenika i arhivskoj građi. Ratni period je i imperativni period pa je svaka nesprovedena odluka ili naredba mogla nepoštovaoca da košta života, pošto je svaka ratna odluka bila dostupna svim činiocima odlučivanja.

Treći period nakon Drugog svetskog rata do raspada Jugoslavije karakteriše često menjanje ustava i sistemskih zakona, što je uslovljavalo donošenje novih propisa ili usklađivanje arhivskog zakonodavstva sa obavezama koje su proisticale iz ustava i sistemskih zakona. Naime, odredbe ustava obavezivale su da se u propisanom roku zakonski propisi, pa i arhivski usklade sa ustavima. Analogno tome, menjani su i podzakonski propisi. Radilo se o Saveznom ustavu i šest republičkih ustava, odnosno saveznom zakonu i šest republičkih zakona iz arhivskog zakonodavstva, a nakon decentralizacije i još dva zakonska propisa za AP Kosovo i Metohiju i AP Vojvodinu.

Odmah nakon završetka Drugog svetskog rata donet je *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnjačkih retkosti DFJ* 20. 5. 1954. godine.[2]

Prvi zakonski propis usvojen nakon Drugog svetskog rata u FNRJ je *Opšti zakon o državnim arhivama*, donet 23. januara 1950. godine, *»Službeni list FNRJ«, br. 12/50., 11/51. i 46/51.,* kada se arhivska građa na celoj teritoriji FNRJ stavlja pod zaštitu države, bez obzira gde se nalazi i čije je vlasništvo. To se smatra prekretnicom u razvoju arhivskog normativizma na prostorima Jugoslavije. Pošto su zakoni često menjani i bili su brojni o svima njima zbog obimnosti neće biti reči u ovom radu.

Nedorečenosti i razlike u arhivskim zakonodavstvima država sa prostora bivše SFRJ.

Proučavajući oblast saveznog, republičkih i pokrajinskih arhivskih zakonodavstava došlo se do saznanja da su ona dosta ujednačena, ali da postoje i neznatne razlike. Veliki propust ili nemogućnost zbog birokratskih odnosa, a time i ne dolaženja struke do izražaja može se konstatovati da ni u jednom zakonu, pa i važećim nije data prava uloga i zaslužno mesto arhivima i arhivskoj građi, koja im pripadaju, onako kako je to uređeno u savremenim i modernim državama.

2 Potrebno je istaći da je nakon Rezolucije Informbiroa 1948. Jugoslavija bila u potpunoj ekonomskoj izolaciji. Nije bilo čak ni dovoljno papira, pa je 27. 9. 1949. godine doneta *Naredba o obaveznom prikupljanju i predaji otpadaka od hartije.* I pored zaista neophodnosti donošenja takve naredbe, ista je za posledicu imala uništenje ogromne količine arhivske građe. Teško se moglo suprostaviti, a pogotovu od tada nedovoljno razvijene arhivske službe, pa je uništena vrlo vredna arhivska građa.

Karakteristično je i to da se razlike pojavljuju i u nazivima zakona koji regulišu zaštitu arhivske građe, odnosno uređuju arhivsku delatnost. U periodu devedesetih godina prošlog veka nazivi zakona su glasili: na nivou Federacije „Zakon o arhivskoj građi Federacije“, u SR Bosni i Hercegovini „Zakon o arhivskoj gađi i arhivskoj mreži“, u SR Crnoj Gori „Zakon o arhivskoj djelatnosti“, u SR Hrvatskoj „Zakon o zaštiti arhivske građe i arhivima“, u SR Makedoniji „Zakon za arhivskata delatnost“, u SR Sloveniji „ Zakon o naravni in kulturni dediščini“, u SR Srbiji „Zakon o zaštiti kulturnih dobara“, SAP Kosovo „Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj službi“ i „Zakon o Arhivu Kosova“ i SAP Vojvodini „Zakon o arhivskoj građi i arhivima“.

Razlike su iskazane i kod visine kazni za učinjeno krivično delo ili prekršaje u arhivskoj delatnosti,[3] rokovima dostupnosti arhivske građe za korišćenje i dr.
Nije na autoru ovog rada da procenjuje što je bilo ispravno činiti u toj razuđenoj brojnosti propisa, ali je bio mišljenja da u vremenu dok je postojala jedna država SFRJ, bar zbog celishodnosti i jednake važnosti arhivske građe svih subjekata trebalo je donositi samo jedan zakon, a ne u određenim vremenskim periodima devet koji su donošeni i funkcionisali na prostorima jedne relativno male države. Naravno na stotinu podzakonskih propisa donosili su izvršni organi ili starešine matičnih arhiva republika, pokrajina i Federacije.

Donošenjem Ustava SFRJ 1974. godine delatnost nauke, kulture i obrazovanja prešla je u celini u nadležnost republika. Tako je sa ovom godinom Federacija prestala da donosi opšte propise iz arhivske delatnosti. Federaciji je ostalo u nadležnosti da reguliše samo pitanja koja se tiču zaštite i korišćenja arhivske građe nastale iz delatnosti saveznih jugoslovenskih institucija.

Nakon donošenja svojih ustava i konstituisanja sve države sa prostora bivše SFRJ usvojile su sistemske i druge zakonske propise, pa i propise koji uređuju zaštitu i korišćenje arhivske građe koristeći, primenjujući i poštujući savremenu arhivsku teoriju i praksu, kao i preporuke i druge propise međunarodnih arhivskih organizacija i asocijacija.

Funkcije i nadležnosti arhiva u svim državama sa prostora bivše SFRJ propisuju materijalni zakoni. Nadležnosti i obaveze su brojne, složene i odgovorne. Odredbe uglavnom svih zakona propisuju i uređuju: šta se smatra arhivskom građom, a šta registraturskim materijalom; šta su stvaraoci, a šta imaoci arhivske građe i šta su njihove obaveze; način odabiranja arhivske građe iz registraturskog materijala i obaveznost registratura - donošenje listi kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja; obavezu i postupak predaje arhivske građe nadležnom arhivu; postupak koji uređuje korišćenje arhivske građe; šta se smatra privatnom arhivskom građom i obaveze tih imaoca; organizaciju arhivske službe; osnivanje arhiva i njegovu nadležnost, kako matičnog tako i regionalnih, gradskih, opštinskih, specijalnih,

3 Nelogično je da su visine sankcije za počinioca krivičnog dela „uništenja arhivske građe“ različito predviđene od republike do republike, odnosno od države do države. U jednoj od država bila je predviđena mera od tri godine zatvora, drugoj pet, a u trećoj 8 godina zatvora. Po tome logički ispada da je arhivska građa različito vrednovana zavisno od država.

privatnih i dr.; nadzor nad arhivskom građom odnosno registraturskim materijalom; tehnička, tehnološka, fizička i biološko-hemijska zaštita, stručnost zaposlenih u arhivima; kaznene (krivične i prekršajne) odredbe i najzad prelazne i druge odredbe.

Skup zakonskih i podzakonskih propisa kao i drugih pravnih regulativa, koje upravljaju očuvanjem, korišćenjem i zaštitom arhivske građe i organizacijom arhiva u državi naziva se *arhivsko zakonodavstvo.* Uređivanjem i primenom arhivskog zakonodavstva, umrežavaju se arhivske institucije, uređuje način upravljanja arhivima, zaštita, valorizacija i korišćenje arhivske građe. Tim normativizmom se na pouzdan i organizovan način reguliše ceo sistem zaštite arhivske građe. To je nesporno, ali pozitivno pravni normativizam nije „dao" arhivskoj struci i nauci ono mesto koje im pripada, a to je potrebno urediti, jer je poznato da bez arhiva nema racionalne istorijske građe, bez naučne istoriografije nema održivosti istorijske svesti, a istorijska svest bi bila sastavni i prioritetni deo društvene svesti. Arhivi, odnosno ono što je u njima pohranjeno je vrli dokazni materijal, izvorište saznanja (čuvari pamćenja) o svim vremenskim etapama, a naročito o prošlosti, čime istoriju prave skoro bezopasnom, jer je arhivska građa svedok istine.

Ovde je potrebno istaći da oni koji odlučuju o mestu i ulozi arhiva i arhivske građe, ne znaju ili neće da znaju o kakvim se vrednostima za celokupnu državu pa i okruženju radi i šta ona znači. Ako se u objektima gde je smeštena arhivska građa nalaze jedino verifikovani izvori - dokumenti za izučavanje političkog, naučnog, kulturnog, javnog, državnog, privrednog i diplomatskog značaja, onda je ta vrednost istine neprocenjiva i ne može se bilo kojim aršinom meriti. Naravno da se ovde misli na kategorisanu, odnosno verifikovanu arhivsku građu čijom je ekspertizom određena trajnost njenog čuvanja.

Koliko god su arhivisti sa prostora bivše SFRJ pokušavali da informišu domaću i stranu javnost o značaju i vrednosti arhivske građe pohranjene u arhivima, njihov uticaj i zapomaganje u svežem, nepotrebnom i prljavom ratu ostao je u pojedinim slučajevima bezuspješnim, jer je jedna količina arhivske građe uništena kako u „međusobnim ratovanjima" tako i od strane NATO bombardovanja. Stoga nema dileme kako i čime zaštititi arhivsku građu tog nezamenljivog kulturnog blaga svake zemlje i odrediti joj pravo mesto i dati joj pripadajuće delove trona u kulturi, nauci, istoriji, javnoj upravi.

Naravno, to treba regulisati prije svega normativizmom. Verovatno bi to i do sada bilo uređeno da nažalost ne ispada da je i najneophodniji novac, a njega najčešće nema u budžetskim sredstvima, kada je u pitanju kultura najčešće nedostaje.

Treba znati i to da nepotpuno poznavanje ili nekonsultovanje osnova pravnog poretka u svojim državama, i svako suprotno ponašanje vodilo bi ka urušavanju pravnog poretka, što bi bio opasan presedan sa posledicama, ne samo po arhivsku instituciju već i državu u celini. Nema nikakvih prevazilaženja ili zaobilaženja zakonskih propisa, a posebno ne tumačenja od strane nenadležnih organa ili pojedinaca.

Za tumačenja propisa jedino validan organ je onaj koji je i doneo propis. To je znano svima, jer tamo gdje u propisima postoje nedorečenosti ili pravne praznine, inicijativama ili predlozima arhivskih ustanova i nadležnog ministarstva treba tražiti izmene i dopune važećeg propisa ili dati predlog za donošenje novog zakona ili podzakonskog propisa. To je sasvim logično, jer *s*vi oblici delovanja institucija - ustanova koje se bave zaštitom kulturnih dobara (stvari materijalne i duhovne kulture od opšteg interesa) moraju biti uređeni - štićeni zakonskim i podzakonskim propisima svake države. Ovde se pre svega misli na ustanove koje se bave zaštitom kulturnih dobara u svakoj državi, a to su arhivi, muzeji, biblioteke, zavodi za zaštitu spomenika kulture, kinoteke i dr. Ako se poštuju i u praksi primenjuju odredbe tih propisa onda se sa sigurnošću može reći da su kulturna dobra pravno zaštićena bar u onoj meri koliko je to moguće.

Posebno je potrebno istaći da je dobro što su kulturna dobra prešla u državnu svojinu pa su načela na kojima se zasniva pravna zaštita kulturnih dobara došla do punog izražaja: jednaki pravni položaj svih vrsta kulturnih dobara i njihovih vlasnika, odnosno korisnika; dostupnost kulturnih dobara javnosti, kategorizacija kulturnih dobara zavisno od njihovog značaja, za kulturu, umetnost i istoriju; organizovanost ustanova prema vrstama kulturnih dobara; utvrđivanje mera zaštite kulturnih dobara i dr. Bliže odredbe regulišu se i podzakonskim odnosno opštim aktima koje propisuju i utvrđuju organi odnosno ustanove zaštite (arhivi, biblioteke, muzeji).

Velike promene koje su usledile rasprostranjenom upotrebom informacionih tehnologija omogućile su da informacija svakom bude dostupna, čime se upoznaju kulture raznih zemalja pa i postupanje arhivskih ustanova čime se afirmiše arhivska delatnost, a raznolikost medija u kulturnom nasleđu i povećani zahtevi za njihovo korišćenje iziskuje digitalizovanu prezentaciju.

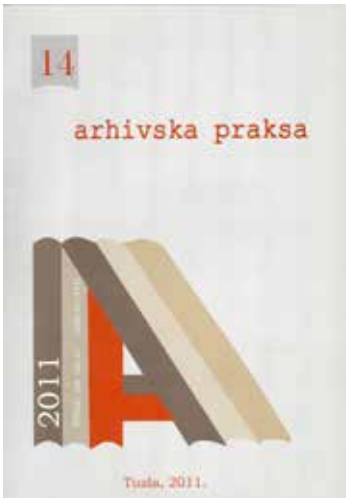

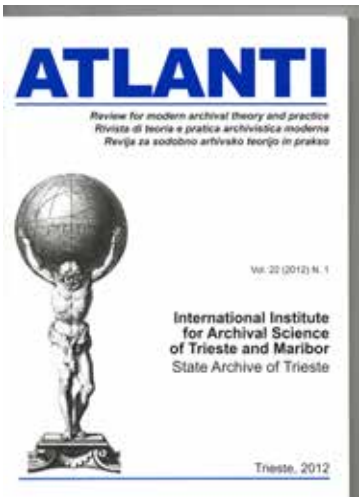

Neke od publikacija koje se bave arhivskim zakonodavstvom na području bivše SFRJ.

Kompjuterizacija, internet, telekomunikacija, (televizija, radio, telefon) avio prevoz i digitalizacija učinile su preokret u prostoru i vremenu. Sve je prostorno i događajno - saznajno, a vremenski trenutno. Samim time saznajno je i koji i u kojoj količini i u kome arhivu se nalaze arhivski fondovi i zbirke.

Savremene tehnologije, njihovo prihvatanje i ovladano korišćenje omogućila su, ne samo lokalnu već i međunarodnu saradnju u svim oblicima delatnosti muzeja, arhiva i biblioteka. Tako da se ne možemo požaliti da ne možemo lako da dođemo do određenih podataka o svim arhivskim ustanovama koje imaju dostup odnosno koje su povezane na internet. Ali, sa sigurnošću se može tvrditi da i u današnje savremeno doba, komparirajući važeće zakonske propise, u državama sa prostora bivše SFRJ arhivi i arhivska građa, a time i arhivska delatnost nisu dobili mesto koje im pripada,

ni u sferi kulture, ni u sferi javne uprave. Svakako, jedan deo odgovornosti za to snose vodeći ljudi arhivske delatnosti u svojim državama, a posebno nadležna ministarstva. Sve što se stvara ili predlaže mora imati temeljni princip i ishodišnu istinu, pa i u slučajevima brzog reagovanja, da kasnije ne bi bilo posledica. Postoje dileme u kojoj meri su arhivske institucije deo kulture, odnosno deo javne uprave i u kojoj meri arhivi obavljaju poslove iz oblasti kulture, odnosno poslove iz oblasti javne uprave i koliki je njihov propust što arhivska delatnost nije zauzela mesto koje joj pripada. To treba iskristalisati i pravno formulisati.

Funkcije arhiva su brojne: kulturne, upravne, nadzorne, inspekcijske i naučno-prosvetne. Nabrojane nadležnosti daju jednaku vrednost i mesto arhivima u javnoj upravi, čak i pre nego u sferi kulture, ali, arhivska nauka mora da ima svoje pripadajuće mesto u sferama svih društvenih nauka, a posebno u oblasti kulture i nauke.

Vidljivo je da sistemi na vlasti odnosno politike država odlučuju o strategijama razvoja arhivske struke, njenom mestu i ulozi i drugim nadležnostima, pa je malo toga *„ostalo“* u nadležnosti što određuju arhivi.[4] Svima je znano da su arhivi jedinstvene, nezamenljive, verodostojne osnove kulturnog identiteta svakog pojedinca, naroda i države, pa se opravdano postavlja pitanje, da li sa takvim prerogativima arhivistika može biti pomoćna nauka? Svakako ne! Ona se kao posebna nauka izučava na fakultetima mnogih država. Stoga status, mesto i ulogu arhivima u svakoj državi treba da propiše pozitivno pravni normativizam, koji bi arhivistiku kao posebnu arhivističku nauku izjednačio sa ostalim društvenim naukama.

Zaključna razmatranja

Komparirajući važeće arhivske zakonske propise, u državama sa prostora bivše SFRJ može se zaključiti:

- da arhivi, arhivska građa i uopšte arhivska delatnost, a time i arhivska nauka nisu dobili adekvatno mesto i značaj koji im pripada u društvu u celini, (jednako bitno za svako fizičko i pravno lice i državu u celini) i da u osnovnim odredbama materijalnih zakona nisu iskazane funkcije i nadležnosti arhiva u onoj meri da bi kroz ostale odredbe zakona to bilo bliže uređeno i razrađeno, jer nadležnosti mesto i ulogu svake delatnosti pa i arhivske određuju. Svakako da jedan deo odgovornosti za to snose vodeći ljudi arhivske delatnosti u svojim državama, a posebno nadležna ministarstva;

4 Kako su arhivi deo kulture, a u isto vreme i deo javne uprave to je normalno da se u najviše arhivističke stručne i upravne organe i druga radna tela, kada se odlučuje o arhivskoj struci, nauci i organizaciji imenuju kako predstavnici određenog broja ministarstava, pre svih: kulture, nauke, pravosuđa, unutrašnjih i spoljnih poslova, finansija, crkava tako i većinski broj arhivista. Većinski broj arhivista je neophodan iz razloga da bi se na tim sastancima dao prioritet arhivističkoj stručnoj misli i nauci i da bi se izbeglo preglasavanje o bitnim stvarima, čime bi se i smanjio uticaj politike i birokratije.

- da nepotpuno poznavanje ili nekonsultovanje osnova pravnog poretka u svojim državama povlači za sobom posledice;
- da države ne mogu i ne smeju olako da prelaze i da se odnose prema važnosti i ulozi arhiva, bez obzira da li njihovo obavljanje poslova spada u nadležnost - pod subordinaciju kulture, nauke, javne uprave ili u svakoj od njih po malo ili mnogo.
- da arhivi kroz arhivski normativizam (koji bi se striktno primenjivao u praksi) moraju iskazivati svoju afirmativnost, a time i popularizaciju, obzirom na brojne i važne uloge koje su mu date u nadležnost. Zakonom pre svega mora biti definisano pitanje statusa arhiva, njegove nadležnosti i mesto koje mu pripada u svim sverama naučnog, kulturnog i javnog života svake države. To propisuju materijalni zakoni.
- da arhivske organizacije, posebno nacionalni ili matični arhivi država moraju stalno pratiti preporuke i odluke Međunarodnog arhivskog saveta i drugih svetskih i evropskih arhivskih organa i organizacija, što im omogućava upoznavanje sa savremenim arhivskim normativizmom i iskustvima, što može biti i temeljni osnov kod izrade novih propisa ili kod donošenja konkretnih odluka - rešenja.
- da svaka od država sa prostora bivše SFRJ ima isti cilj i interes da sačuva istorijske izvore - arhivsku građu svoje zemlje, jer i time potvrđuju kontinuitet i istorijsku opravdanost postojanja svoje države. To svim državama sa prostora bivše SFRJ, omogućava na osnovu verifikovanih izvora još bliže upoznavanje sa istorijom, odnosno prošlostima svake od njih i time još bližu saradnju i potrebu za daljim dobrosusedskim odnosima na zajedničku dobrobit.
- da se što češće, ovlašćeni arhivski predstavnici pojavljuju u sredstvima javnog informisanja i time popularizuju arhive, a time i arhivsku građu pohranjenu u njima čime upoznaju javnost sa stvarnom vrednošću arhivske građe i ulogom i značajem arhiva.
- da moderni pravci arhivistike, bez njenog direktnog uključivanja u proces informatizacije, digitalizacije i svih drugih oblika elektronskih zapisa i ujednačavanja po važnosti sa klasičnom građom, nemaju perspektive i budućnosti. Ignorisanjem i pasivnošću prema ovom pitanju dovodi se budućnost arhivske delatnosti uopšte, kao i pitanje egzistencije arhiva kao savremenih institucija u modernom društvu. Nastavak tradicionalnog rada i delovanja nije dovoljan da bi se odgovorilo na sve zahteve i izazove modernog društva postavljene pred arhive i arhivsku službu svake države. To treba da propiše pozitivno-pravni normativizam.

Rezime

Ovim radom pažnja je posvećena mestu i ulozi arhiva kroz arhivska zakonodavstva na prostorima bivše SFRJ. Broj donetih propisa bio je izuzetno velik. To je naročito izraženo nakon decentralizacije SFRJ 1974. godine, kada

je svaka republika, a kasnije i pokrajina imala obavezu da donese svoja arhivska zakonodavstva.

Prvu Zbirku propisa iz arhivske delatnosti na nivou tadašnje SFRJ u izdanju Saveza arhivskih radnika Jugoslavije priredio je 1987. godine Jovan P. Popović, koja je iste godine promovisana na Saveznom savetovanju u Zadru. Do tada je broj donetih zakonskih i podzakonskih propisa pobrojanih u navedenoj Zbirci prelazio 100 normativnih jedinica, a u međuvremenu se taj broj duplirao. Kako na nivou Federacije, tako i na nivou republika, a kasnije i autonomnih pokrajina (AP Vojvodina 1973. a AP Kosova 1976. godine) donošeni su zakoni kojima se uređivala zaštita arhivske građe.

Stvaranjem novih država na prostorima bivše SFRJ kulturna dobra su uglavnom prešla u državnu svojinu pa su načela na kojima se zasniva pravna zaštita kulturnih dobara došla do punog izražaja. Svaka od država donela je svoje propise.

Svim arhivistima je znano i može se zaključiti da arhivi, arhivska građa i uopšte arhivska delatnost, a time i arhivska nauka nisu dobili adekvatno mesto i značaj koje im u društvu pripada, jednako bitno za svako fizičko i pravno lice i državu u celini. Značaj i uloga arhiva nisu iskazani čak ni u osnovnim odredbama materijalnih zakona u onoj meri da bi kroz ostale odredbe donetog zakona to bilo bliže razrađeno. Mesto i ulogu svake delatnosti pa i arhivske određuju zakoni.

S obzirom na važnost arhivske delatnosti, arhivske organizacije, posebno nacionalni ili matični arhivi država moraju stalno pratititi preporuke i odluke Međunarodnog arhivskog saveta i drugih svetskih i evropskih arhivskih organa i organizacija, što im omogućava upoznavnje sa savremenim arhivskim normativizmom i iskustvima, što može biti i temeljni osnov kod izrade novih propisa ili kod donošenja konkretnih odluka - rešenja.

Arhivisti treba da znaju da moderni pravci arhivistike, bez njenog direktnog uključivanja u proces informatizacije, digitalizacije i svih drugih oblika elektronskih zapisa i ujednačavanja po važnosti sa klasičnom građom, nemaju perspektive i budućnosti. Ignorisanjem i pasivnošću prema ovom pitanju dovodi se budućnost arhivske delatnost uopšte, kao i pitanje egzistencije arhiva kao savremenih institucija u modernom društvu. Nastavak tradicionalnog rada i delovanja nije dovoljna da bi se odgovorilo na sve zahteve i izazove modernog društva postavljene pred arhive i arhivsku službu svake države. To treba da propiše pozitivno pravni normativizam.

Autor je mišljenja da se ovlašćeni arhivski predstavnici pojavljuju češće u sredstvima javnog informisanja i time popularizuju arhive i arhivsku građu pohranjenu u njima upoznajući javnost sa stvarnom vrednošću arhivske građe i ulogom i značajem arhiva, jer iz funkcija arhiva proizilazi pravo građana na istorijske vrednosti kroz istinu, pravo na tačnu i verifikovanu informaciju, kroz zaštitu korisnika arhivske građe i zagarantovanu zaštitu prava ličnosti i zabranu oticanja nedozvoljenih podataka je ogromna.

Summary

The main pillar of the successful archival activity in every country is an archival legislation. Regulation and application of archival legislature leads to building a network of archival institutions, record management system, protection, evaluation and use of archive material. Regulations in Yugoslavia were frequently modified due to frequent alteration of the Constitution, an obligatory act for all relevant entities (Federal State and Republic) that had to, in due course, harmonize the legislation, archival as well, with the Constitution.

The first federal statutory regulation passed in the Federal Peoples Republic of Yugoslavia after the Second World War was the *General Law on State Archives*, adopted on January 23, 1950, designed to protect all of the „historical and archive material" throughout FPRY. Since than, more than a hunderd regulations were passed in Yugoslavia due to frequent alteration of the Constitution and Laws.

Following the adoption of the Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in 1974, system of archival protection is transfered to the jurisdiction of the Republic and the number of regulations from the archival legislation became very numerous. Disintegration of Socialist Federal Republic of Yugoslavia and thus the creation of new internationally, and mutually, recognized countries created the new archival legislation. Frequent modification of regulations primarily imply the need to define place, role and importance of archival materials as well as institutions keeping it, in the basic provisions of substantive law.

The author of this article gives some suggestions and initiatives on how to inform the public about the importance of Archives and archival materials, using the analisys of archive normativism.

Maja KOVAČEVIĆ KUZMANIĆ
Državni arhiv u Splitu

ELEKTRONIČKO GRADIVO: PROBLEMI KOD EVIDENTIRANJA, VREDNOVANJA I OČUVANJA ELEKTRONIČKOG GRADIVA

Abstrakt: *Već dugo vremena uočljiv je trend da se u redovnom poslovanju poduzeća sve više oslanjaju na nove tehnologije. Razvoj informatičke tehnologije doveo je do toga da se danas sve više iz upotrebe izbacuje papir i oslanja na elektroničko gradivo. Ubrzo će ta problematika utjecati i na poslovanje arhiva. Postavljaju se pitanja: na koji način evidentirati elektroničko gradivo u posjedu stvaratelja? Kako vrednovati elektroničke zapise koji nemaju ekvivalent na papiru? Kako čuvati elektroničko gradivo, ako se mijenjaju i mediji na kojima se čuvaju zapisi i strojevi koji omogućuju čitljivost? Svoju viziju odgovora na ova pitanja donosi autor u ovom prilogu.*

Ključne riječi: *Evidentiranje i vrednovanje elektroničkog gradiva, preuzimanje elektroničkog gradiva, dugoročno očuvanje elektroničkog gradiva.*

Abstract: *For a long time there is a visible trend in the ordinary course of business enterprises increasingly rely on new technology. The development of information technology has led to the fact that today more and more from the use ejects the paper and rely on electronic records. Soon will these issues affect the business archives. The questions are: How does the record electronic records in the possession of the creator? How to evaluate electronic records that have no equivalent in the paper? How to store electronic records, if you are changing the media on which the records are kept and machines that allow readability?*

Key words*: identification and evaluation of digital materials, acquisition, protection of digital materials, longterm preservation.*

Uvod

Informacijsko doba je svoj zamah započelo devedesetih godina prošlog stoljeća smještanjem Interneta u privatnu sferu, a njegova obilježja, upotreba informacijske tehnologije i Interneta, danas prodiru u sve sfere života od globalne politike i ekonomije do svakodnevne uporabe pojedinaca.

Informacijska tehnologija donosi promjene i u poslovanju mijenjajući oblik dokumenata. Papir malo po malo, neprimjetno sve više postaje mogućnost, a ne nužnost. Elektroničke verzije dokumenata su pohranjene tako da se kopije na papiru mogu napraviti kada i ukoliko je to zaista potrebno. Brz i stalan razvoj informacijske tehnologije dovodi do velikih problema u čuvanju elektroničkih dokumenata.

Sukladno odredbama *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*[1], te temeljem članka 11. st. 3. *Pravilnika o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva*[2], članka 17 i 18. *Pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva*[3] svaki kategorizirani stvaratelj gradiva izrađuje svoj Pravilnik o zaštiti arhivskoga i registraturnog gradiva. U tom Pravilniku se definira:

- konvencionalno gradivo kao gradivo za čije isčitavanje nisu potrebni posebni uređaji,
- nekonvencionalno gradivo je ono za čije su isčitavanje potrebni posebni uređaji. U slučaju elektroničkih dokumenata ti su uređaji računala. Da bi ona mogla funkcionirati, nije dostatno postojanje samog stroja, odnosno hardvera, već su potrebni i programi koji upravljaju radom hardvera i omogućuju da računalo obavi upravo ono što nam je potrebno. Programe nazivamo softverom. Elektronički dokumenti ovisni su kako o hardveru, tako i o softveru korištenom za njihov nastanak, te ih u načelu nije moguće koristiti na nekoj drugoj hardversko-softverskoj platformi od one koja ih je proizvela. Isti se mogu pohraniti na optičko-magnetskim medijima, na mikrofilmu ili na CD-u.

Dalje se u *Pravilniku* nekonvencionalno gradivo u poslovanju definira kao dokumenti nastali ili zaprimljeni u elektroničkom obliku, baze podataka, elektroničke kopije dokumenata i drugi elektronički zapisi nastali u poslovanju koji se čuvaju na način koji ih osigurava od neovlaštenog pristupa, brisanja, mijenjanja ili gubitka podataka, sukladno važećim standardima te dobroj praksi upravljanja i zaštite informacijskih sustava.

Za svaki računalni sustav, odnosno aplikaciju koja se koristi za pohranu ili rad s elektroničkim dokumentima i drugim elektroničkim zapisima, obvezno je odrediti osobu koja je odgovorna za zaštitu podataka, redovitu izradu sigurnosnih kopija i arhiviranje podataka te u pisanom obliku utvrditi postupak i učestalost izrade sigurnosnih kopija te postupak obnove podataka u slučaju greške ili gubitka podataka.

Postupci izrade sigurnosnih kopija i obnove podataka trebaju biti takvi da omoguće sigurnu i cjelovitu obnovu podataka u kratkom roku.

Kod uvođenja ili izmjene aplikacije, baze podataka ili formata zapisa, obvezno je u pisanom obliku opisati:

1 "Narodne novine", br. 105/1997. i 64/2000.
2 "Narodne novine", br. 90/2002.
3 "Narodne novine" br. 63/2004. i 106/07.

- svrhu, opseg i način korištenja aplikacije;
- minimalne hardverske i softverske zahtjeve;
- mjere zaštite zapisa od neovlaštenoga pristupa, mijenjanja i gubitka podataka; format i strukturu zapisa;
- predviđeni način trajne pohrane zapisa (npr. čuvanje u izvornom formatu, konverzija u drugi format, kopiranje na drugi medij i dr.);
- način (tehnologija) na koji će se osigurati pristup podacima ako je predviđeno čuvanje izvan izvornog hardverskog i softverskog okruženja;
- način predaje gradiva arhivu (format zapisa i medij, aplikacija/tehnologija za pristup podacima koja treba omogućiti iskoristivost podataka nakon predaje, dokumentacija o aplikaciji i strukturi zapisa, dokumentacija o postupku pripreme za predaju).

Prema Pravilniku elektronički dokumenti i drugi elektronički zapisi arhiviraju se i čuvaju u najmanje dva primjerka. Barem jedan primjerak treba biti takav da je iz njega moguće obnoviti podatke i mogućnost njihova pregledavanja i korištenja u slučaju gubitka ili oštećenja podataka u računalnom sustavu u kojem se obavlja pohrana i obrada zapisa.

Pri izradi arhivske kopije obavezno se u pisanom obliku utvrđuje predmet arhiviranja, format i struktura zapisa, vrijeme i odgovornost za izradu kopije te da li se zapisi i dalje čuvaju u izvorišnom informacijskom sustavu ili brišu iz njega.

Prije predaje arhivskih kopija na mjesto čuvanja obvezno se provjerava njihova **cjelovitost, čitljivost i ispravnost.**

Arhivske se kopije predaju na mjesto čuvanja s programima, odnosno aplikacijama koje su potrebne za njihovo pregledavanje i korištenje, ili s podrobnim uputama o hardverskim i softverskim zahtjevima za prikaz i korištenje i navodom o informacijskom sustavu koji trenutno to omogućuje.

Cjelovitost, čitljivost i ispravnost arhivskih kopija elektroničkih zapisa redovito se provjerava najmanje jedanput godišnje. Presnimavanje na novi medij vrši se najmanje svake pete godine, a obvezno, ukoliko su prilikom provjere uočene pogreške ili ako je primjerak arhivske kopije nečitljiv, oštećen ili izgubljen.

Jedan od problema koji postoji kod elektroničkih dokumenata jest to da, za razliku od konvencionalnih, fizičku strukturu razlikujemo od logičke, to jest logička i fizička struktura su odvojive.

Fizička struktura elektroničkoga dokumenta ovisi o kombinaciji hardvera i softvera i može se mijenjati sa svakim prenošenjem dokumenta na drugi medij.

Logička struktura podudara se s onim što će korisnik vidjeti na ekranu i ispisati na papir, ona je ono što želimo trajno sačuvati.

Kao što smo rekli, logička struktura načelno je odvojena od fizičkog zapisa na mediju. Stoga identifikacija elektroničkog dokumenta, njegov integritet, valjanost i postojanost u vremenu ne ovise tek o stabilnosti zapisa na mediju i samog medija, nego o sposobnosti da se očita logička struktura i da pri tome postoji razumno jamstvo da su neizmijenjeni i pouzdani, što otežava posao arhiva.

Trajnost elektroničkih medija znatno je manja od trajnosti papira. Međutim, zahvaljujući već spomenutoj odvojenosti i lakoći izrade kopije identične izvorniku, zadaća arhivista nije sačuvati izvorni medij, već samo izvorni zapis. Međutim, osim medija, zastarijevaju i tehnologije kojima je zapis proizveden, pa tako i formati zapisa.

Kada arhivisti odrede koji elektronički dokumenti moraju biti sačuvani, potrebno je očuvati njihove temeljne osobine, kako ih navodi i međunarodna norma za spisovodstvo, ISO 15489, a to su: **autentičnost, pouzdanost, integritet i iskoristivost**.

Autentičnost se može opisati kao mogućnost dokazivanja da je dokument upravo ono što se za njega tvrdi da jest, da ga je izradila osoba navedena kao njegov autor i to u navedeno vrijeme.

Pouzdanost je vjerodostojnost sadržaja dokumenta. Integritet je potpunost i neizmijenjenost, a iskoristivost mogućnost utvrđivanja smještaja, dohvata, predočenja i interpretacije dokumenta.

Evidentiranje elektroničkog gradiva kod stvaratelja

U Hrvatskoj su arhivi tek počeli slati stvarateljima upute i obrazac za evidentiranje elektroničkog gradiva u njihovom posjedu. Elektroničko gradivo kod stvaratelja prema tipu može se podijeliti u nekoliko skupina:

1. **Registri** – službene evidencije koje vode na temelju propisa u elektroničkom obliku (npr. registar državljana, brodova i sl.),
2. **Poslovne evidencije** – evidencije koje se vode iz poslovnih potreba (npr. evidencija dobavljača i sl.),
3. **Računovodstvene/knjigovodstvene aplikacije** – programi i sustavi za financijsko poslovanje u elektroničkom obliku,
4. **Poslovni sustavi** – sustavi koji pokrivaju određeno područje poslovanja i obuhvaćaju dokumentaciju i evidencije te pokrivaju pojedine poslovne procese (npr. e-zdravstvo, e-uputnice, riznica i sl.),
5. **Sustavi za uredsko poslovanje** – dijele se na 2 vrste: samo urudžbeni zapisnici i spisovodstveni sustavi koji sadrže izvorne elektroničke dokumente,
6. **Elektronička pošta,**
7. **Sustavi za kolaborativan rad** – sustavi kod kojih više ljude radi na istom resursu na internetu najčešće vezanom uz neku temu, projekt ili sl. (npr. Share Point),
8. **Sustavi koji pokrivaju cjelovito poslovanje stvaratelja –** (ERP sustavi – npr. MS NAV, SAP i sl.),
9. **Ostalo –** multimedijalni zapisi, audio-vizualni zapisi i drugo.

Stvaratelj gradiva bi trebao dostaviti popis svojega elektroničkoga gradiva na način da sve razvrsta unutar navedenih tipova/kategorija i specificira slijedeće elemente opisa:

A) OPIS GRADIVA

1. **Naziv –** naziv dokumentacijske cjeline,
2. **Razdoblje -** vrijeme nastanka zapisa,
3. **Stvaratelj / odgovornost za nastanak gradiva,**
4. **Opis sadržaja,**
5. **Aktivnost –** da li je gradivo u operativnoj upotrebi ili se više ne koristi,
6. **Svrha i namjena –** poslovni proces, odredba ili svrha za koju je gradivo nastalo,
7. **Formati podataka** (datotečni sustav, relacijska baza podataka ili dr.),
8. **Tehničke karakteristike sustava** (detaljan opis HW, SW i pripadajuće infrastrukture i platforme),
9. **Tehnička specifikacija modela podataka/struktura podataka –** definicija formata datoteke, popis i definicija objekata u sustavu, opis svih relacija među entitetima i objektima u sustavu,
10. **Broj datoteka/količina zapisa –** podaci o volumenu sustava, izraženi u GB,
11. **Pridruženi materijali** – popratni materijali uz sustav,
12. **Objavljivanje.**

B) ODRŽAVANJE

1. Medij pohrane – mediji i sustavi na kojima je pohranjen izvornik gradiva,
2. Podaci o pričuvi (back-up) - postojanje procedure za provođenje pričuve podataka, frekvencija, način, mediji pričuve za pojedinu vrstu podataka/ sustava, postojanje proceduru za povrat podataka u slučaju katastrofe,
3. Sigurnosna politika - postojanje pravilnika kojim je regulirana informatička sigurnosna politika, njegova provedba,
4. Migracija i konverzija – frekvencija i način održavanja i nadgradnje HW, SW i infrastrukture,
5. Smještaj i način čuvanja gradiva – lokacija i opis objekta u kojem je sustav instaliran.

C) UPRAVLJANJE GRADIVOM

1. Način pristupa i rada s gradivom - odgovorne osobe, vrste korisničkih prava,
2. Dostupnost/Uvjeti korištenja,
3. Rokovi čuvanja,
3. Veza sa evidencijama – povezivanje sa klasifikacijskim planom, odnosno smještaj gradiva u Zbirni popis dokumentacije stvaratelja,

4. Dokumentacija/evidencije o radu s gradivom - evidencije o zaprimanju, ažuriranju, brisanju i korištenju gradiva,
5. Popratna dokumentacija – publikacije nastale korištenjem podataka, priručnici/upute za korištenje, bilješke korisničkih skupina i evidentirane datoteke vezane uz planiranje i implementaciju skupova podataka.

Tek kada stvaratelji elektroničkog gradiva na ovaj način evidentiraju svoje elektroničko gradivo, arhivi će znati stvarno stanje na terenu i tada se početi pripremati za preuzimanje do kojeg će doći u budućnosti.

Vrednovanje

Vrednovanjem se ispituje vrijednost zapisa i određuju rokovi čuvanja, to jest identificiraju se oni zapisi koje treba čuvati nakon što se zadovolje poslovne potrebe stvaratelja. U postupku vrednovanja vrijedni su znanje i savjeti stvaratelja i drugih koji poznaju djelatnost stvaratelja zapisa, ali samo arhiv ima sveobuhvatno znanje o upravljanju zapisima organizacije tijekom vremena.

Identifikacija i odabir elektroničkih zapisa za kontinuirano čuvanje jedna je od važnijih zadaća arhivista. Postojeće metode i postupci koje su arhivisti razvili za strojno čitljive podatke samo su djelomično iskoristivi za elektroničke zapise, tako da arhivisti u skladu s promjenama koje donosi informacijska tehnologija na području stvaranja, korištenja i pohrane dokumenata trebaju formulirati nove kriterije vrednovanja.

Jedan od korisnih pristupa je vrednovanje na razini aplikacije informacijskog sustava, a ne na razini računalnog sustava. Praktična posljedica tog pristupa bila bi vrednovanje usmjereno na funkcije i nadležnosti koje su proizvele dokumente, a ne na same dokumente.

Drugi koristan pristup jest ugradnja funkcija vrednovanja i čuvanja u dizajn aplikacija informacijskog sustava. U tom slučaju važno je da arhivisti surađuju s projektantima informacijskog sustava i da im kažu koji su dokumenti vrijedni po arhivističkim načelima vrednovanja, te da se intervenira u proces nastajanja dokumenata kako bi se odabrali i sačuvali dokumenti koji imaju kontinuiranu vrijednost kroz ugradnju funkcije vrednovanja u dizajn aplikaciji informacijskog sustava.

U elektroničkom okruženju s poslovima vezanim uz vrednovanje i odabiranje mora se započeti rano u životnom ciklusu. Arhivski određene rokove čuvanja zapisa trebalo bi ugraditi u elektronički sustav u doba njegova oblikovanja. Inače postoji znatan rizik da će zapisi biti čuvani u sustavu samo onoliko dugo koliko zadovoljavaju poslovne zahtjeve korisnika te da će zatim biti odstranjeni. Mogućnost da se vrednovanje i odabiranje izvrše nakon što je gradivo prošlo iz aktivnog u neaktivni stadij, koja postoji u tradicionalnom okruženju upravljanja gradivom kod elektroničkih zapisa ne postoji. Zahtjev da se vrednovanje i odabiranje

zapisa izvrše u fazi oblikovanja sustava – prije nego li je bilo koji zapis stvoren – upućuje na opravdanost novog pristupa vrednovanju i odabiranju. Pažnju treba usmjeriti osobito na djelatnost stvaratelja te poslovne procese i aktivnosti kroz koje se ta djelatnost obavlja, radije nego li na same zapise.

Arhivi bi trebali biti uključeni u čitav životni ciklus elektroničkih sustava za stvaranje i čuvanje arhivskog elektroničkog gradiva, što ne znači da su arhivi odgovorni za sve akcije vezane uz zapise tijekom njihovog životnog ciklusa. Arhivisti bi trebali poticati razumijevanje za arhivsku djelatnost i promicati norme i praksu kako bi se osiguralo da elektronički zapisi budu kreirani i čuvani kao vjerodostojni i pouzdani zapisi prikladni za čuvanje.

Arhiv koji ne može djelovati uspješno tijekom čitavog životnog ciklusa zapisa zbog svoje nadležnosti, sredstava ili ovlasti, bit će bitno ometen u radu s elektroničkim zapisima. Oni Arhivi čije aktivnosti počinju tek nakon preuzimanja zapisa suočit će se s brojnim tehnološkim poteškoćama. Mnoge od njih moguće je izbjeći, ako arhivi mogu utjecati na stvaratelje ranije u životnom ciklusu zapisa.

Preuzimanje

Kod predaje arhivskog gradiva arhivima osobitu pažnju treba obratiti na elektroničke dokumente. Tu treba pripaziti na cjelokupno informacijsko okruženje – kontekstualne informacije, kontrolni trag, standardiziranost aplikacija i strukturu pohranjenih podataka, što treba biti osigurano sukladno minimalnim zahtjevima koje će vanjska služba ustanoviti prije primopredaje. Prilikom primopredaje elektroničkog gradiva potrebno je arhivu zajamčiti čitljivost, autentičnost i mogućnost sigurnosne zaštite podataka. Nužno je preuzeti zapis i metapodatke koji ga identificiraju, opisuju, omogućuju pronalaženje i razumijevanje konteksta i sadržaja te dokumentiraju relevantne događaje u povijesti zapisa (npr. migracija, konverzija) te mogućnost pristupa, korištenja i upravljanja. O tome treba voditi računa prije preuzimanja, da se ti metapodaci ne izgube. Jedino u tim uvjetima arhiv može osigurati njihovu vjerodostojnost i pravnu valjanost i biti jamcem autentičnosti. Zbog pitanja sigurnosti potrebno je čuvati i zaštitne kopije predanog gradiva.

Primjeri u praksi

U 2004. godini Državni arhiv u Australiji započeo je novi projekt zvan ***MADIRA – Managing Digital Records for Access***. MADIRA je identificirala ostale dijelove slagalice elektroničkog arhiviranja koje su bile potrebne da Arhiv stavi na mjesto da bi mogla ispuniti originalnu viziju iz 2001. "Od agencija do istraživača". Ta vizija je imala misiju da se elektronički dokumenti od agencija stave u sigurni elektronički arhiv i potpuno dokumentiraju svi procese do te točke. Još je

s vremenom potrebno arhivistički obraditi i opisati to gradivo i srediti mogućnost pristupa krajnjih istraživača kako bi se u potpunosti ostvarila početna vizija.

Tehnološko sveučilište u Beču i Nacionalni arhiv u Nizozemskoj razvili su, u okviru programa ***DELOS: A Network of Excellence on Digital Libraries***, sustav za prepoznavanje, vrednovanje i odabir metoda za očuvanje elektroničkoga gradiva.

Razvoj sustava ponajprije je bio motiviran postojanjem različitih strategija, odnosno metoda očuvanja. Vodio se i činjenicom da nije moguće propisati određene postupke za određenu vrstu gradiva, bez obzira gleda li se na nju s fizičke, logičke ili konceptualne točke gledišta. Naime, očuvanje ovisi o potrebama i definiranom cilju, pa zbog toga kombinacija postupaka koji se pritom primjenjuju može biti individualnog karaktera za svaku skupinu zapisa. Dakle, ovisno o definiranim zahtjevima, određena kombinacija osnovnih značajki može biti bolja ili lošija, no postavlja se pitanje kako se to može egzaktno potvrditi ili izmjeriti. Ovaj je sustav ponudio upravo te mogućnosti modeliranjem procesa očuvanja u kontroliranoj okolini uz istodobno dokumentiranje svih čimbenika koji su važni za kasnije vrednovanje i odabir najpovoljnijih postavki. Sustavom se ispituju potrebne tehničke postavke, njihov utjecaj na autentičnost zapisa, potencijalni troškovi čuvanja zapisa, pripadajućih metapodataka i sl., s ciljem određivanja mogućnosti kvalitetnog očuvanja zapisa.

Opseg mogućeg testiranja može se grupirati u četiri skupine:

1. vrste objekata – na primjer, tekstualni zapisi, poruke elektroničke pošte, proračunske tablice, audio, video, skupovi podataka, baze podataka;
2. pristupi očuvanju – na primjer, migracija, emulacija;
3. metapodaci – određivanje zadanog podskupa za vrijeme eksperimenta;
4. značajke elektroničkih objekata – sadržaj, kontekst, struktura, izgled, funkcionalnost.

Proces vrednovanja metoda za očuvanje sastoji se, prema DELOS-ovom modelu, od četrnaest koraka – trinaest aktivnosti i jedne mogućnosti grananja, odnosno odluke. Koraci se mogu podijeliti u tri skupine: određivanje zahtjeva,vrednovanje alternativa, analiza rezultata.

Određivanje zahtjeva:

- određivanje osnova – određivanje nad kojim će se elektroničkim objektima provesti postupak testiranja metode očuvanja, te koje njihove osnovne značajke moraju biti očuvane, na primjer, sadržaj, kontekst, struktura, funkcionalnost i sl.;
- odabir zapisa – odabir vrste objekta, odnosno vrste zapisa, utječe na način vrednovanja testiranih metoda, jer se parametri vrednovanja prilagođuju vrstama objekata;

- određivanje ciljeva – određivanje ciljeva očuvanja najprije na općenitoj razini, a zatim njihova specifikacija i organizacija u hijerarhijsku strukturu;
- pridruživanje mjerljivih jedinica – pridruživanje mjerljivih jedinica svakom najnižem elementu u prethodno definiranoj hijerarhijskoj strukturi;
- određivanje čimbenika značaja – određivanje mjere međusobne važnosti pridruženih mjerljivih jedinica (izražavaju se u postotcima, pa je pritom važno da njihov zbir na istoj hijerarhijskoj razini pojedine grane uvijek iznosi punih 100 posto).

Vrednovanje alternativa:

- odabir alternativa – odabiranje metoda očuvanja za koje se smatra da bi bile najbolje za očuvanje odabranih elektroničkih objekata;
- odluka o prekidu ili nastavku – procjena hoće li biti korisno i isplativo nastaviti proces s obzirom na očekivane rezultate i resurse (osoblje, financijski izdaci, vrijeme) koji su potrebni za njegovo provođenje;
- određivanje resursa – u slučaju donošenja odluke o nastavku, detaljnija specifikacija resursa koji su potrebni za provođenje testiranja;
- razvijanje eksperimenta – detaljna razrada pojedinog eksperimenta, odnosno testnog ispitivanja odabrane metode očuvanja, u zadanoj računalno-programskoj okolini i s određenim parametrima izvršenja na uzorku elektroničkih objekata koji se žele očuvati;
- provedba eksperimenta – testiranje postupka eksperimenta (iz prethodnog koraka) i, tek nakon dobivenih uspješnih rezultata, provođenje samog testiranja na ranije odabranom uzorku;
- vrednovanje eksperimenta – vrednovanje uspješnosti na tehničkoj, ali i na intelektualnoj razini, pri čemu se ona može uspoređivati i sa prethodno provedenim eksperimentima, ako ih je bilo.

Analiza rezultata:

- transformacija izmjerenih vrijednosti – izmjerena vrijednost svakoga najnižeg elementa u ranije definiranoj hijerarhijskoj strukturi mora se, zbog mogućnosti međusobnog uspoređivanja, svesti uz pomoć transformacijske tablice na istovrsnu skalu vrijednosti;
- zbrajanje rezultata – vrijednosti se za svaki element zbrajaju te zatim množe s pripadajućim čimbenikom značaja, a zatim se tako dobivene vrijednosti agregiraju u vrijednosti njima nadređenih čvorova, odnosno hijerarhijski viših elemenata, redom sve do najviše razine;
- procjena rezultata – procjena najbolje metode ili kombinacije parametara za očuvanje testirane vrste elektroničkih objekata.

Prikazani sustav omogućuje sustavni i povezani pristup vrednovanju i odabiru najpogodnijih metoda za očuvanje elektroničkih objekata uvažavajući pritom njihov sadržaj, kontekst i strukturu, kao i autentičnost, pouzdanost, integritet

i upotrebljivost. Njime se mogu testirati jedna ili više metoda na reprezentativnom uzorku objekata koji se žele očuvati. Strukturirani, hijerarhijski pristup daje mogućnost provođenja analize senzitivnosti, tj. analize utjecaja pojedine promjene na ukupan proces očuvanja. Time je moguće fino podešavanje parametara koje metoda podržava te se stječe bolji uvid u to kako pojedina opcija utječe na cijeli proces očuvanja ili, pak, na neki njegov dio.

Moguće je da se kao najbolja metoda očuvanja pokaže kombinacija više metoda koje zajedno pokrivaju sve potrebne segmente očuvanja. Sustavom se može ne samo vrednovati i odabrati najpogodnija metoda ili metode, već i provesti potreban postupak, na primjer migracije, na cjelokupnoj zbirci objekata čiji je reprezentativni uzorak bio korišten za testiranje.

Najvažnije odlike su mu mogućnosti testiranja metoda i njihovih postavki, komparativne analize dobivenih rezultata, te iskoristivosti za cjelovit postupak očuvanja. Primjenom ovakva sustava za prepoznavanje, vrednovanje i odabir metoda za očuvanje, elektroničko će gradivo biti zaštićeno od mogućih gubitaka nekih svojstava zbog primjene nedovoljno testiranog postupka očuvanja.

ARHiNET je mrežni informacijski sustav za opis, obradu i upravljanje arhivskim gradivom. Namijenjen je arhivima i drugim imateljima arhivskog gradiva (muzeji, knjižnice i dr.) te ustanovama, upravnim tijelima i poduzećima koja stvaraju arhivsko gradivo. Jedinstveni je nacionalni arhivski sustav kojega je pokrenulo Ministarstvo kulture 2006. godine u suradnji s Hrvatskim državnim arhivom i koji predstavlja temelj informatizacije arhivske službe u Republici Hrvatskoj. ARHiNET programsko rješenje obuhvaća sve funkcije arhiva: čuvanje, zaštitu, obradu i korištenje arhivskoga gradiva. Integracijom podataka i usluga arhiva korisnicima su na jednome mjestu dostupni svi podaci o evidentiranome gradivu i njegovim imateljima i stvarateljima. Uvođenje jedinstvenog nacionalnog arhivskog informacijsko-evidencijskog sustava kod svih imatelja i stvaratelja arhivskoga gradiva omogućuje integriranje i razmjenu podataka među ustanovama koje čuvaju arhivsko gradivo, a istodobno osigurava njegovu zaštitu i informacijsku cjelovitost.

Zaključak

Kada se pogleda definicija elektroničkog gradiva i uzmu u obzir svi problemi i složenost u očuvanju njihove autentičnosti, pouzdanosti, integriteta i iskoristivosti, može se zaključiti da je evidentiranje, vrednovanje i očuvanje elektroničkog gradiva složen proces.

Mnogo je uvjeta koji moraju biti zadovoljeni da bi se elektroničko gradivo očuvalo kako treba, toga moraju biti svjesni i njegovi stvaratelji i surađivati s arhivima što ranije u životnom ciklusu gradiva koje je potrebno prije svega evidentirati. Logično se nameće važnost suradnje i dobre komunikacije između stvaratelja i nadležnih arhiva.

Stvarateljima arhivi trebaju pomoći u procesu vrednovanja tako da se resursi iskoriste za očuvanje onog gradiva koje će se jednog dana preuzeti u arhiv. U Europi se već razvijaju sustavi kao npr. DELOS koji ispituju potrebne tehničke postavke, njihov utjecaj na autentičnost zapisa, potencijalni troškovi čuvanja zapisa, pripadajućih metapodataka i slično, s ciljem određivanja mogućnosti kvalitetnog očuvanja zapisa. Primjenom ovakvih sustava za prepoznavanje, vrednovanje i odabir metoda za očuvanje, elektroničko će gradivo biti zaštićeno od mogućih gubitaka nekih svojstava i kvalitetno očuvano.

Unatoč već dugotrajnoj upotrebi elektroničkog gradiva u poslovnom životu u arhivima se još uvijek većina toga svodi na teoriju. U praksi tek treba početi s evidencijom elektroničkog gradiva kod stvaratelja koje arhiv nadzire, a zatim će se imati bolji uvid u stvarno stanje na terenu i početi surađivati s njima u vrednovanju i stvaranju uvjeta za preuzimanje.

Conclusion

When you look at the definition of electronic records and take into account all the problems and complexity of preserving their authenticity, reliability, integrity and usability, it can be concluded that the registration, evaluation and preservation of electronic records a complex process.

There are many conditions that must be met in order to preserve electronic records as it should, and it and its creators must be aware of and work with the archives as soon as possible in the life cycle of the material to be primarily recorded. A logical importance of cooperation and good communication between the creator and the relevant archives.

Creators of archives should help in the process of evaluation so that resources will be used to preserve those records that will one day take over the archive. In Europe, for developing systems such as DELOS examining the necessary technical settings, their impact on the authenticity of the records, the potential costs of keeping records associated metadata, etc., in order to determine the feasibility of preserving the quality of records. The application of such systems for the identification, evaluation and selection of methods for preservation, electronic records will be protected from the possible loss of some properties and well preserved.

Despite the already long-term use of electronic records in the business life of the archives are still most of it boils down to the theory. In practice, only to begin with records of electronic records in the archives of the creator who supervises, and then will have a better insight into the actual situation on the ground and start to work with them in the evaluation and creation of conditions for aquisition.

Slobodanka CVETKOVIĆ
Istorijski arhiv Požarevac

WEB 2.0 ALATI – NOVE MOGUĆNOSTI ZA ARHIVE

Abstrakt: *Internet era donela je novo viđenje i tumačenje pojma istorijski izvor. Uz osvrt na klasične i istorijske izvore digitalnog doba u članku se posebno razmatraju potencijali Web 2.0 mreže i njenih alata za prezentovanje, prikupljanje arhivske građe i informacija o arhivskoj građi. Navode se i konkretni primeri kako arhivi mogu iskoristiti prednosti digitalnog doba i unaprediti svoj rad na polju zaštite.*

Ključne reči: *Istorijski izvori, elektronski izvori, Internet, Web 2.0, digitalizacija, arhivska građa, arhivi.*

Abstract: *Internet era brought new consideration and interpretation of the notion historical source. With retrospection on classical and historical sources of a digital era, this article discuss the potentials of Web 2.0 net and its tools for presenting, collecting archival materials and information about archival materials. Concrete examples are presented as illustration how archives can use advantages of digital era and enhance their work in the field of protection.*

Key words: *Historical archives, electronic sources, Internet, Web 2.0, digitizing, archival materials, archives*

Uvod

Istorija kao naučna disciplina temelji se na proučavanju istorijskih izvora. Bez njih, ona gubi karakter nauke, prelazi u mit, legendu. Istorijski izvori su istorijski ostaci koji pružaju informacije i svedoče o svim oblastima ljudskog života, oni su posrednici i veza između sadašnjosti i prošlosti. Istorijski izvori, njihovo otkrivanje i kritičko tumačenje (analiza) predstavljaju jedno od glavnih pitanja metodologije istorijske nauke. Postoji više različitih podela istorijskih izvora sa različitog stanovišta. Osnovni kriterijum za njihovu podelu može i sme biti isključivo njihova vrednost za istorijsko istraživanje. Tako se mogu deliti na izvore prvog i izvore drugog reda u odnosu na događaje i procese o kojima govore. Prema odnosu izvora prema istraživaču mogu se podeliti na primarne i sekundarne, prema saznajnoj vrednosti dele se na ostatke i tradiciju, prema sadržini se dele na izvore za istoriju privrede, prava, društva, umetnosti, religije i td, prema poreklu dele se na vrste kao

što su novac, povelje, izveštaji, akta, novine i slično.[1] Novije podele istorijske izvore dele na primarne, sekundarne i tercijarne. Pod primarnim izvorima ili izvorima prvog reda podrazumevaju se ostaci prošlosti koji su neposredno proizišli iz nekog istorijskog događaja, odnosno o njemu autentično mogu posvedočiti. Oni se čuvaju na svom izvornom mestu (gde su nastali) ili u ustanovama koje su za to određene (arhivi, muzeji, biblioteke). Sekundarni izvori se odnose na citate ili navođenja i komentare koji se zasnivaju na primarnim izvorima, dakle to su posredni izvori zasnovani na primarnim. Tercijarni izvori su publikacije kao što su enciklopedije i druge zbirke koje uglavnom sumiraju sekundarne izvore. Izvori se prema vrsti dele i na materijalne, usmene, pisane, slikovne i audiovizuelne. U materijalne spadaju predmeti, građevine, materijalni ostaci, zapisi, novac, oružje, i td. U usmene spadaju pesme, priče, predavanja, kazivanja svedoka. Pisani izvori su osnov za rekonstrukciju događaja iz prošlosti i podrazumevaju se pod pojmom arhivska građa. Oni se dele na narativne, dokumenta i publikacije. Dokumenta su svakako najznačajniji izvor za istorijska istraživanja, jer su nastala u vremenu o kome govore, najčešće radom organa vlasti, ustanova i značajnih pojedinaca. Slikovni izvori su crteži, slike, mape, slikovna hijerografska pisma, ilustaracije na predmetima, fotografije. Audiovizuelni izvori su zvučni i video zapisi iz prošlosti, i u zavisnosti od načina na koji su nastali mogu da posluže kao primarni ili sekundarni izvori.[2]

Arhivi u najužem smislu reči čuvaju primarne pisane izvore, ali čuvaju i usmene (zabeležene na odgovarajući način), odnosno slikovne i audiovizuelne. *Zakon o kulturnim dobrima Republike Srbije*[3] u članu 24 definiše pojam arhivske građe. *Arhivsku građu čine izvorni i reprodukovani pisani, crtani, kompjuterizovani, štampani, fotografisani, filmovani, mikrofilmovani, fonografisani ili na drugi način zabeleženi dokumentarni materijal od posebnog značaja za nauku i kulturu koji je nastao u radu državnih organa i organizacija, organa jedinica teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, političkih organizacija i njihovih organa, ustanova i drugih organizacija,verskih zajednica, kao i pojedinaca, bez obzira na to kad je i gde nastao i da li se nalazi u ustanovama zaštite ili van njih.* Dakle, Zakonodavac istorijske izvore - arhivsku građu vrednuje kvalitativno, sadržinski, bez obzira na način nastanka i formu postojanja, količinu, pre svega ceneći informacije koje oni sadrže.

U poslednje dve decenije nastaje nova vrsta istorijskih izvora kao posledica ekspanzije informacionih tehnologija i njihovog uticaja na svakodnevni život svih nas. Posebno je pojava Interneta promenila sve sfere ljudskog življenja, pa i nauku. Istoriografija je takođe pretrpela, odnosno, trpi promene. Te promene su najvidljivije u metodologiji istorijskog istraživanja. Današnje istraživanje, slobodno možemo

1 Sima Ćirković, *Uvod u istorijske studije*, autorizovana skripta, Filozofski fakultet, Beograd, 1968., 21-40.

2 Izvor: Wikipedia: http://sr.wikipedia.org/sr/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%98%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8 (1. 7. 2013.)

3 „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 71/94.

reći, nemoguće je, ili bolje rečeno nepotpuno je bez korišćenja resursa koje pružaju informacione tehnologije. Nove vrste istorijskih izvora su dokumentarni materijal koji je „rođen“ u digitalnoj formi i onaj koji to postaje procesom digitalizacije. „Rođeni digitalni“ su pre svih elektronski dokumenti koji nastaju kao proizvod elektronskog poslovanja organa, ustanova, preduzeća. U Republici Srbiji je donet set zakonskih propisa koji reguliše oblast elektronskog poslovanja i to: *Zakon o elektronskom dokumentu*,[4] *Zakon o elektronskom potpisu*,[5] a u primeni je i *Uredba Vlade Republike Srbije o vođenju elektronskog kancelarijskog poslovanja*.[6] Elektronskim poslovanjem dakle, nastaje nova vrsta istorijskih izvora, koja je samo u elektronskom obliku i kao takva se i čuva. Kao nova vrsta elektronskih istorijskih izvora može se navesti i dokumentarni materijal koji nastaje na Internetu, kao što su blogovi, forumi, web sajtovi, javni komentari, privatni i poslovni e-mejlovi i dr.[7]

Sa druge strane imamo, takođe istorijske izvore u elektronskoj formi, ali koji to postaju procesom digitalizacije. Iako je u Srbiji proces digitalizacije arhivskih dokumenata još uvek nedovoljno razvijen i na nivou pojedinačnih poduhvata arhivskih ustanova,[8] među arhivistima sve češće se pominje digitalizacija kao primarni zadatak arhiva. Činjenica je da još uvek nema značajnije količine arhivske građe dostupne na Internetu na sajtovima arhiva. Nešto više su na internet stranicama arhiva u digitalnoj formi zastupljene informacije o arhivskoj građi kroz elektronske verzije vodiča, popise fondova i sl.[9] U arhivima u Srbiji još uvek preovladava klasičan način objavljivanja istorijskih izvora, odnosno informativnih sredstava o arhivskoj građi u štampanom obliku, ali sve je više i digitalnih izdanja zbirki dokumenata, izložbenih kataloga, virtuelnih izložbi, koji same po sebi predstavljaju zbirke/zbornike istorijskih izvora (odabranih) dostupnih u elektronskoj formi.

Nove vrste istorijskih izvora same po sebi istoričare navode na nov način rada i korišćenja istorijskih izvora. Upravo kod korišćenja elektronskih izvora otvaraju se nova pitanja metodologije istorijskog istraživanja, bez obzira u kojoj su

4 „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 51/2009.

5 „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 135/2004.

6 „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 40/2010.

7 O pitanju elektronskih istorijskih izvora videti: Aleksandra Fostikov, Nenad Milenović, Internet i digitalizacija u istorijskom istraživanju, *Istorijski časopis*, knj. LI, Beograd, 2004, 187-203. Dostupno i na: http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-0802/2004/0350-08020451187F.pdf#search=”aleksandra fostikov” (1. 7. 2013.); Fostikov Aleksandra, Mandić Slobodan, New categories of historical sources, E-mail and forum: Internet communication and history, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju, 10*, 2007., 40.-46.; Dostupno na: http://www.ncd.matf.bg.ac.rs/casopis/10/NCD10040.pdf (1. 7. 2013.); Slobodan Mandić, Internet arhiv i nove vrste istorijskih izvora, *Zbornik radova sa savetovanja*, Novi Sad, 17-18. decembar 2009, DARV, Novi Sad, 2010, 277.-287. Detaljnije o elektronskim istorijskim izvorima u : Slobodan Mandić, *Kompjuterizacija i istoriografija 1995.-2005.*, Beograd, 2008. Dostupno na: http://www.udi.rs/articles/Kompjuterizacija_istoriografija.pdf (1. 7. 2013.);

8 Slobodanka Cvetković, Digitalizacija u arhivima u Srbiji – izazovi i zamke, *Arhiv*, 1-2, Beograd, 2010, 79.-84.; Olivera Porubović Vidović, Digitalizacija – izazov današnjice, potreba budućnosti, *Arhiv*, 2, Beograd, 2001., 50-60.

9 Slobodanka Cvetković, Dostupnost arhivske građe i informacija o arhivskoj građi na internetu u arhivima u Srbiji, *Zapisi*, br. 1, Požarevac, 2012., 50-63.

formi nastali, kao što su pitanje autentičnosti, načina korišćenja, načina citiranja.[10] Kod onih koji su „prevedeni“ u digitalnu formu javljaju se pitanja metodološke prirode u smislu njihove opravdanosti za korišćenje u naučnom istraživanju, pitanja kako ih navoditi (da li navesti da je korišćen original ili digitalna kopija), kako utvrditi autentičnost i spoljne karakteristike dokumenta itd.[11] Zato je na arhivima i arhivistima najveća odgovornost u procesu digitalizacije. Arhivista digitalizacijom ne može potvrditi tačnost i originalnost, ali snosi odgovornost da digitalna kopija u potpunosti mora da odgovara originalu. Značaj digitalizacije papirnih dokumenata jeste u činjenici da istraživač uvidom u digitalnu kopiju može doneti odluku da li će konsultovati original ili ne, čime se štedi vreme.[12]

Iskorišćenost potencijala Web 2.0 mreže

Pored pitanja digitalizacije arhivske građe, postupanja sa elektronskom arhivskom građom, arhivi su suočeni i sa pitanjem korišćenja resursa koje era kompjuterizacije sa sobom nosi. Kada kažemo resursi pre svega mislimo na Internet, kao najveći informacioni resurs. Arhivi se zbog duha vremena i potreba korisnika sve više pretvaraju u uslužne centre. Oni su tu da udovolje zahtevima i prohtevima korisnika. Novi profil korisnika, koje Snežana Pejović naziva „digitalni korisnici“ očekuje od arhiva da pruže informaciju, da funkcionišu i zadovoljavaju njihove potrebe u skladu sa mogućnostima novih tehnologija.[13] U istraživanju Britanske biblioteke i Komisije za združene informacione sisteme, generacija mladih rođena posle 1993. godine naziva se “Googl generacija”, a često se čuju i drugi nazivi kao *Net Generacija*, *Digitalni domoroci*, *Milenijalci* i dr.[14] U tom smislu, udovoljavajući potrebama savremenih digitalnih korisnika, odnosno budućih koji pripadaju “Google generaciji” i koji tek sazrevaju u akademskom smislu, arhivi

10 Aleksandra Fostikov, Nenad Milenović, *The citation guide for Internet sources in History and other sciences*, 7, 2005., 34.-38.; Dostupno na: http://www.ncd.matf.bg.ac.rs/casopis/07/034/NCD07034.pdf (1. 7. 2013.); O problematici citiranja govori se i u radovima navedenim u fusnoti br. 7.

11 Boriša Radovanović, Problematika korišćenja digitalnih kopija kao istorijskog izvora, *Arhivska praksa*, br. 14, Tuzla, 2011., 283.-288., Isti autor, O digitalnoj kopiji kao istorijskom izvoru, *Arhivistika*, 28. 3. 2012., http://www.arhivistika.edu.rs/clanci/digitalizacija-i-mikrofilmovanje/21-b-rish-r-d-v-n-vic-digi-ln-pi-i-is-ri-s-izv-ru(29. 6. 2013.). Primećujemo da se ista ta pitanja mogu postaviti i za korišćenje mikrofilmovanog dokumenta. Naravno da su mogućnosti falsifikovanja daleko veće kod digitalnog oblika, ali svakako da se spoljne karakteristike dokumenta ne mogu utvrđivati ni preko mikrofilma, već isključivo na originalu. Koliku odgovornost snose arhivisti za digitalizovanje u smislu autentičnosti, ista tolika odgovornost je i u procesu mikrofilmovanja i u tom smislu nema nikakve razlike između ova dva oblika zaštite.

12 B. Radovanović, nav. delo.

13 Snežana Pejović, Arhivi i Web tehnologija: nezaobilazni imperativ modernog doba, *Atlanti*, Vol. 20, Trieste, 2010., 306., Dostupno na: http://www.iias-trieste-maribor.eu/fileadmin/atti/2010/Pejovic.pdf (29. 6. 2013.);

14 Izveštaj Britanske biblioteke i Komisije za združene informacione sisteme, *Informaciono ponašanje istraživača budućnosti*, prevod Gordana Ljubanović, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije*, br. 1, Beograd, 2009., 7.-27.; Dostupno na: http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=2848 (28.6.2013)

moraju ići u korak sa vremenom i kao ostale ustanove kulture i ustanove zaštite kulturne baštine moraju odgovoriti njihovim zahtevima kako u pogledu načina, tako i u pogledu kvaliteta informacija. Činjenica da 66% odraslih Amerikanaca koristi mogućnosti socijalnih mreža[15] kao jednog od alata Web 2.0 mreže govori koliko se ta armija ljudi ne sme zanemariti i koliko arhivi moraju tu činjenicu uzeti u obzir u planovima razvoja svojih ustanova. Prema istraživanjima objavljenim u Srbiji 2011. godine 41,2% domaćinstava u Srbiji posedovalo je Internet priključak, a 69,8% korisnika Intereneta je isti koristilo za učešće na socijalnim mrežama (Facebook i Twitter su najpopularnije).[16] To svakako predstavlja ogroman potencijal u smislu širenja informacija o arhivima i arhivskoj građi, ali i prikupljanja arhivske građe i informacija o arhivskoj građi. Zato arhivi moraju pokazati kreativnost i iskoristiti kapacitete koji im besplatno stoje na raspolaganju kako bi ušli u što veći broj domova korisnika. Ipak, još uvek, zainteresovanost arhivskih ustanova za mogućnosti koje pružaju Web 2.0 alati je nedovoljna.[17]

U početku razvoja Interneta, arhivi su bili prisutni svojim internet stranicama gde su korisnici pronalazili potrebne informacije. Veće i neslućene mogućnosti za promene i kreativniji pristup prezentaciji i promociji arhiva i arhivske građe otvorile su se od 2004. godine pojavom nove savršenije verzije World Wide Web-a popularno nazvanog Web 2.0.[18] Ovom mrežom je tehnologija ušla u naš svakodnevni život. Svaki pojedinac je svesno ili nesvesno postao stanovnik "Globalnog sela". Savršenija verzija Weba omogućila je interaktivnost, dvosmernu komunikaciju između korisnika i računara, odnosno drugih korisnika. Korisnik više nije bio pasivan, on je postao aktivni učesnik i kreator priloga i web sadržaja. Web 2.0 alati su društvene mreže (Facebook i My Space, Twitter...), blogovi, forumi, chat, tagovanje (tagging), Flickr, You Tubee, Wiki stranice, RSS i dr. Ova mreža se i dalje usavršava.[19]

Trenutno stanje korišćenja potencijala Web 2.0 mreže u Srbiji i regionu nije ohrabrujuće. Arhivsku službu u Srbiji čine arhivi u okviru arhivske mreže Srbije i Arhiv Jugoslavije. Pored njih postoje i specijalni arhivi. Rešenjem o utvrđivanju teritorije arhiva mrežu arhiva u Srbiji čini Arhiv Srbije, Arhiv Vojvodine, Arhiv Kosova i Metohije i 34 istorijska arhiva, od kojih su 32 teritorijalno nadležni za više opština, dok je Istorijski arhiv Smederevo gradski arhiv nadležan za grad Smederevo,

15 Nina Gostenčnik, Upotreba mreže 2.0 u arhivskim institucijama – primjer Pokrajinskog arhiva Maribor, *Arhivska praksa*, br. 15, Tuzla, 2012., 355.

16 Извор: http://elektronskoposlovanje.rs/koliko-se-koristi-internet-u-srbiji/ 18. 11. 2012.;

17 Američka arhivistikinja Kejt Timer (Kate Theimer) primećuje da su mnogi arhivi i druge kulturne institucije ostale zaglavljene u „Web 1.0" načinu razmišljanja. (Videti u: Slobodan Mandić, Arhivi i Web 2.0 okruženje, *Istorijska baština*, Užice, 2010, str. 271-278. dostupno na: http://www.udi.rs/articles/mandic_archives_web2.0.html (1. 7. 2013.).

18 Pojam Web 2.0 ulazi u širu upotrebu nakon prve Web 2.0 Konferencije O'Reilly Media group 2003. godine. Fraza je korišćenja pri pominjanju usluga i servisa druge generacije na Internetu. O'Rajli medija grupa je organizovala niz konferencija sa tematkom vezanom za Web 2.0 pa je i fraza ušla u širu upotrebu 2004. Dostupno na: http://sr.wikipedia.org/sr/Veb_2.0 (25. 6. 2013.).

19 Kate Theimer, *Wat Is Web 2.0?* Dostupno na: http://23thingsforarchivists.wordpress.com/beginning-things-1-23/thing-3/ (25. 6. 2013.);

a Istorijski arhiv Beograda za grad Beograd.[20] Arhiv Jugoslavije štiti arhivsku građu nastalu iz vremena postojanja jugoslovenske države.

Od ukupno 38 arhiva[21] 25 ima svoje internet prezentacije, dok 13 arhiva nema.[22] Internet prezentaciju nema ni jedan od 6 arhiva nadležnih za arhivsku građu na Kosovu i Metohiji. Na teritoriji Vojvodine svi arhivi imaju svoje veb prezentacije. Sa prostora centralne Srbije, od 22 arhiva sajtove ima 15, dok 7 arhiva nema (arhivi u Kruševcu, Leskovcu, Novom Pazaru, Pirotu, Prokuplju, Smederevu i Smederevskoj Palanci). Poređenja radi nezadovoljavajuće stanje je i na prostoru Crne Gore, dok u Hrvatskoj od 18 državnih arhiva (zajedno sa Državnim arhivom Hrvatske, njih 15 ima svoje veb prezentacije. U Sloveniji svi arhivi imaju svoje sajtove. U Bosni i Hercegovini od 10 arhiva, njih 4 imaju svoje sajtove. U Makedoniji Državni arhiv ima svoj sajt, dok je 9 arhivskih odeljenja predstavljeno u okviru sajta Državnog arhiva.[23]

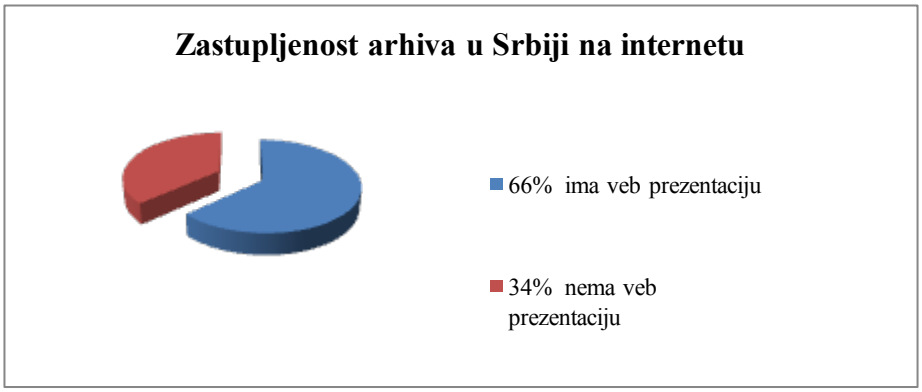

Pored zvaničnih sajtova, jedan od najčešće korišćenih resursa Web 2.0 jesu socijalne mreže (social networks) kao najpopularniji vid komunikacije. Prema listi

20 „Sl. glasnik R Srbije“, br. 7/96.; Dostupno na: http://arhivistika.files.wordpress.com/2011/02/resenje_o_utvrdjivanju_teritorije_arhiva.pdf 13. 11. 2012. ; Pored opštih, postoje i specijalizovani arhivi, Arhiv SANU i Arhiv Ministarstva unutrašnjih poslova (Bogdan Lekić, Arhivistika, Zavod za udžbenike, Beograd, 2006, 50.), i Vojni arhiv, kao i arhivi registratura kao što je Arhiv Narodne banke Srbije.

21 Podaci su prezentovani u: Slobodanka Cvetković, *Arhivi u Srbiji i internet*, referat na Međunarodnom arhivskom savetovanju “Arhivska teorija i praksa - da li je budućnost stigla”, DARV, Arhiv Vojvodine, Istorijski arhiv grada Novog Sada, Andrevlje, 6-7. decembar 2013. Podaci dostupni na: http://www.slideshare.net/Arhivistika/ss-15560556 (28. 6. 2013.). U međuvremenu, situacija se promenila jer je Istorijski arhiv Bela Crkva dobio svoju web prezentaciju.

22 Neki od arhiva imaju samo najosnovniju prezentaciju u okviru zvaničnih web prezentacija opština osnivača.

23 Snežana Pejović, Arhivi i Web tehnologija: nezaobilazni imperativ modernog doba, *Atlanti*, Vol. 10, Trieste, 2010., 305.-321. Dostupno na: http://www.iias-trieste-maribor.eu/fileadmin/atti/2010/Pejovic.pdf (1. 7. 2013.); http://www.arhiv.hr/arhiv2/Arhivski-izvori/On-line-izvori/Arhivi-u-Hrvatskoj/index.htm (1. 7. 2013..); http://www.arhiv.gov.si/?id=1240 (1. 7. 2013.); http://www.arhivbih.gov.ba/arhivi (1. 7. 2013.); http://www.arhiv.gov.mk/ (1. 7. 2013.)

Wikipedije ima ih više desetina sa različitim ciljevima i interesnim grupama.[24] Njihove mogućnosti su ogromne na polju razmene i pregleda multimedijalnih sadržaja, komuniciranja sa osobama i grupama sličnih interesovanja. Jedna od najpopularnijih društvenih mreža je Fejsbuk (Facebook), a postoji od 2004. Sve veći broj velikih korporacija, novinskih kuća, ustanova, kulture, biblioteka itd. ima svoje profile ili stranice i na ovoj društvenoj mreži. Mogućnost deljenja i pregledanja multimedijalnih sadržaja, stavlja ovu društvenu mrežu među prve po atraktivnosti. U tom smislu i sve veći broj arhiva koristi potencijal Fejsbuka.[25]

Ilustracije radi navešćemo podatke vezane za stanje u Srbiji. Naime, od 38 arhiva u Srbiji samo Istorijski arhiv Beograda i Istorijski arhiv Bela Crkva sa svog sajta imaju pristup zvaničnoj fejsbuk stranici.[26] Pored IA Beograda, još 16 srpskih arhiva se mogu naći na Fejsbuku, što je 44,73% od ukupnog broja arhiva.[27]

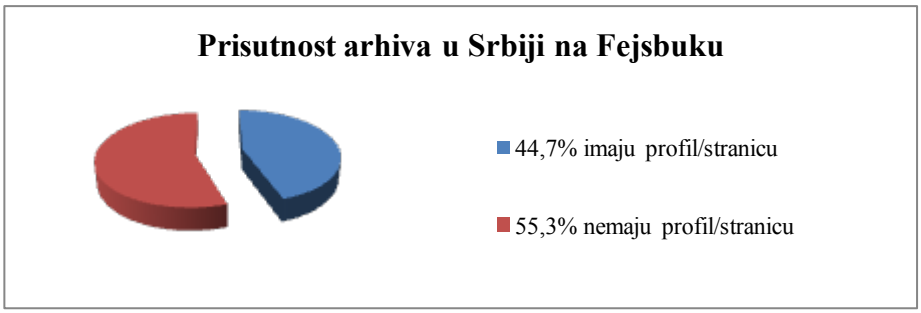

Ostale potencijale Web 2.0 mreže arhivi u Srbiji ne koriste. Slična je situacija i u drugim državama regiona. Nešto aktivniji su arhivi u Sloveniji, koji imaju svoje profile/stranice na Fejsbuku i naloge na Tviteru (Twitter).[28]

24 Dostupno na Wikipediji 26.11.2012: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_social_networking_websites.

25 N. Gostenčnik, nav. delo. O aktivnosti arhiva na socijalnim mrežama u Nemačkoj videti blog *Archive 2.0* (Dostupno 1. 7. 2013. na: http://archive20.hypotheses.org/149 gde se navode primeri primene mogućnosti socijalnih mreža u nemačkim arhivima.) Videti i članak *Archives and Social Media*, na blogu *Archivalia*: http://archiv.twoday.net/stories/97058539/ (1. 7. 2013.) gde se govori o stanju iskorišćenosti mogućnosti Interneta i socijalnih mreža. O stanju u američkim arhivima videti na http://www.archives.gov/social-media/ (1. 7. 2013.)

26 http://www.arhiv-beograda.org/ (1. 7. 2013.); http://www.arhivbc.rs/index.php (30. 6. 2013.)

27 Pretraživanjem se mogu pronaći i profili/stranice Arhiva Jugoslavije, arhiva u Jagodini, Kikindi, Kragujevcu, Leskovcu, Negotinu, Nišu, Novom Pazaru, Novom Sadu, Pančevu, Prokuplju, Šapcu, stranica Arhiva Vojvodine i Arhiva Srbije. Neki arhivi (Novi Sad i Subotica) imaju i profil i stranicu. Stalno aktivni su arhiv IA Beograda, Novi Sad i Subotica, dok su ostali aktivni povremeno, a neki imaju samo otvorenu stranicu/profil. Naravno, nema pouzdanih podataka o tome da li su postojeći profili/stranice zvanični.

28 O korišćenju potencijala Web 2.0 mreže u Pokrajinskom arhivu Maribor videti: Nina Gostenčnik, Upotreba mreže 2.0 u arhivskim institucijama – primer Pokrajinskog arhiva Maribor, *Arhivska praksa,* br. 15, Tuzla 2012., 353-365;

Blog kao alatka Web 2.0 u arhivima na prostoru država bivše Jugoslavije gotovo da nije nimalo korišćen. Iako besplatan, lak za upravljanje, nije pobudio veću pažnju arhivskih stručnjaka.[29] Primera radi američki Nationalni arhiv (National archives and Record Admistration) ima čak 13 blogova za različite namene.[30]

Kao jedan od osnovnih razloga za nedovoljnu prisutnost na globalnoj mreži vidimo nedovoljno razvijenu svest naših arhivskih stručnjaka o značaju i važnosti interneta za njihovo poslovanje, strah i nepoverenje prema eletkronskim medijima i takvom vidu komunikacije i otvaranja prema javnosti. Fejsbuk se još uvek vidi kao način za „gubljenje vremena“, a njegovi potencijali još uvek nisu dovoljno iskorišćeni, niti shvaćeni na pravi način, iako je realno mnogo veća verovatnoća da će prosečni korisnik Interneta pre “virtuelno” posetiti Arhiv preko web ili fejsbuk stranice, bloga, nego što će sam otići u arhiv. [31]

Web 2.0 alati - mogućnosti za arhive

Smisao primene Internet tehnologija nije samo u pružanju usluga i informacija od strane arhiva, već one mogu biti koristan način za dobijanje informacija i prikupljanje arhivske građe. Arhivi i arhivski stručnjaci u budućnosti moraju razmišljati u pravcu dvosmerne komunikacije sa potencijalnim korisnicima, te na samom sajtu, blogu ili preko fejsbuk stranice ili drugih socijalnih mreža omogućiti da se čuje glas korisnika.

Arhivi moraju koristiti sve raspoložive alate, ne samo za prezentovanje svojih ustanova i davanje informacija, već i za prikupljanje informacija. Na primer, postavljanjem starih fotografija na fejsbuk stranama, forumima, blogovima i slično, neke od njih mogu biti identifikovane (ličnosti, mesta, pojašnjen njihov nastanak, okruženje, trenutak, identifikovan njihov stvaralac). Postavljanjem dokumenata o određenoj temi može se podstaći rasprava, mogu se motivisati korisnici da ispričaju “svoju priču” i na taj način obogate opšta saznanja. Isto tako, korisnicima se može omogućiti da sami ostavljaju dokumenta, ispričaju svoja sećanja o nekom događaju, ličnostima, mestu. Predlog nekog „osnovnog menija“ koji bi svaki arhiv na svojoj internet prezentaciji trebao da sadrži bile bi stranice: *O arhivu* (gde bi u podstranicama išle sve informacije o delatnosti, službama, aktivnostima, službena akta, izveštaji o radu i dr..), *Fondovi i zbirke* (sa što iscrpnijim popisima i opisima fondova, obaveštajnim sredstvima i eventualno dostupnom arhivskom građom), *Za korisnike* (stranke, istraživače, registrature, što detaljnija uputstva o radu u arhivu, dolasku u arhiv, propise o korišćenju, obrasce i sl. sa mogućnošću povezivanja sa

29 O aktivnosti arhiva na socijalnim u američkim arhivima videti na: http://www.archives.gov/social-media/ (1. 7. 2013.).

30 The U.S. National Archives and Record Administration: http://www.archives.gov/social-media/blogs.html (1. 7. 2013.)

31 Ljubinka Škodrić, Slobodanka Cvetković, Izložbena delatnost arhiva u Srbiji, *Arhivska praksa*, br. 15, Tuzla, 2012., 422.

elektronskim sistemima stvaralaca i imalaca arhivske građe, odnosno mogućnostima povezivanja sa biblitekama i drugim ustanovama značajnim za istraživače), zatim stranica *Novosti* (dinamični deo sajta sa tekućim aktuelnostima, najavom program itd), *Linkovi* (za druge srodne kulturne i obrazovne ustanove, organizacije, državne organe, ministarstva i dr). Predlažemo i postojanje posebne stranice sa detaljima iz istorije područja za koje je arhiv nadležan radi upoznavanja sa lokalnom istorijom. Takođe, predlaže se formiranje posebnog bloga, foruma ili drugog alata koji će omogućiti posetiocima da "ostavljaju" svoje autorizovane zapise o pojedinim događajima ličnostima, vremenu, što može biti svojevrstan način za prikupljanje memoarske i usmene građe

Ovde ćemo prikazati tri primera kako se mogu iskoristiti potencijali Web 2.0 mreže. Prvi primer je dobro osmišljen web sajt Istorijskog arhiva u Beloj Crkvi, gde je kreiran forum u okviru kojeg po sekcijama (opštinama za koje je arhiv teritorijalno nadležan) je moguće postaviti fotografiju, odnosno ostaviti zapis. Takođe, moguće je da korisnici započnu diskusiju na određenu temu/rubriku koja ih interesuje.[32]

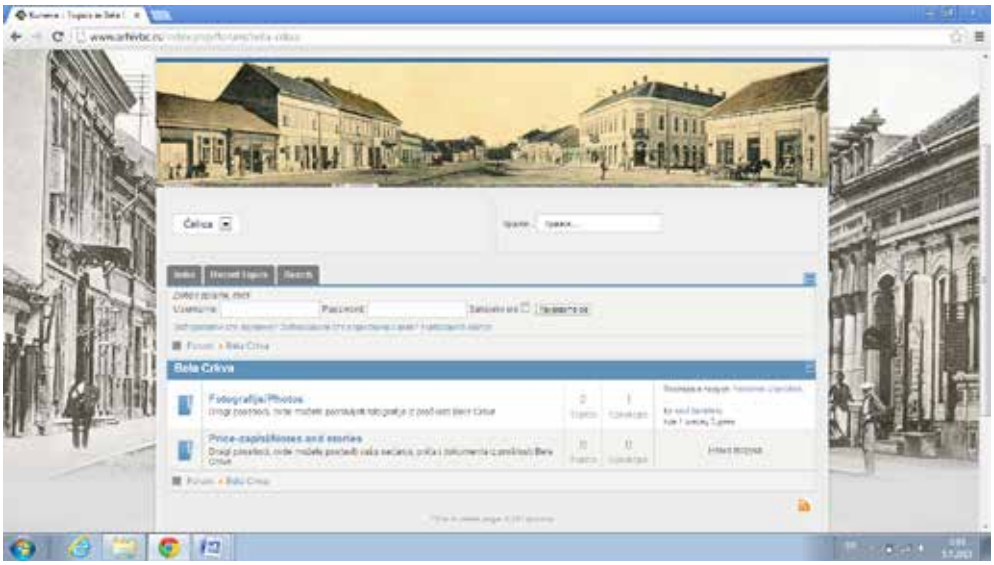

Slika 1. Istorijski arhiv Bela Crkva - Stranica sa Forumom
(http://www.arhivbc.rs/index.php/forum/bela-crkva)

Fejsbuk stranica Istorijskog arhiva grada Novog Sada zahvaljujući posvećnosti administratora objavljuje zanimljive fotografije iz bliže i dalje prošlosti Novog Sada, pružajući posetiocima mogućnost da se podsete ili da nauče kako su pojedini delovi grada nekada izgledali, kako su se menjali, ali i da svojim komentarima produbе priču o viđenom i upotpune je novim detaljima.[33]

32 S. Cvetković, *Arhivi i internet...*
33 https://www.facebook.com/Historical.Archives.of.Novi.Sad?fref=ts (4. 7. 2013.)

Slika 2: Fejsbuk stranica Istorijskog arhiva grada Novog Sada
(https://www.facebook.com/Historical.Archives.of.Novi.Sad?fref=ts)

Interesantan primer za prikupljanje usmenih i pisanih, audio i vizuelnih istorijskih izvora, dostupan na internetu, jeste ruski portal *Я помню* (*I remember*) koji prikuplja pre svega sećanja, ali i dokumenta učesnika Drugog svetskog rata, sa mogućnošću komentarisanja datih izjava od strane korisnika.[34]

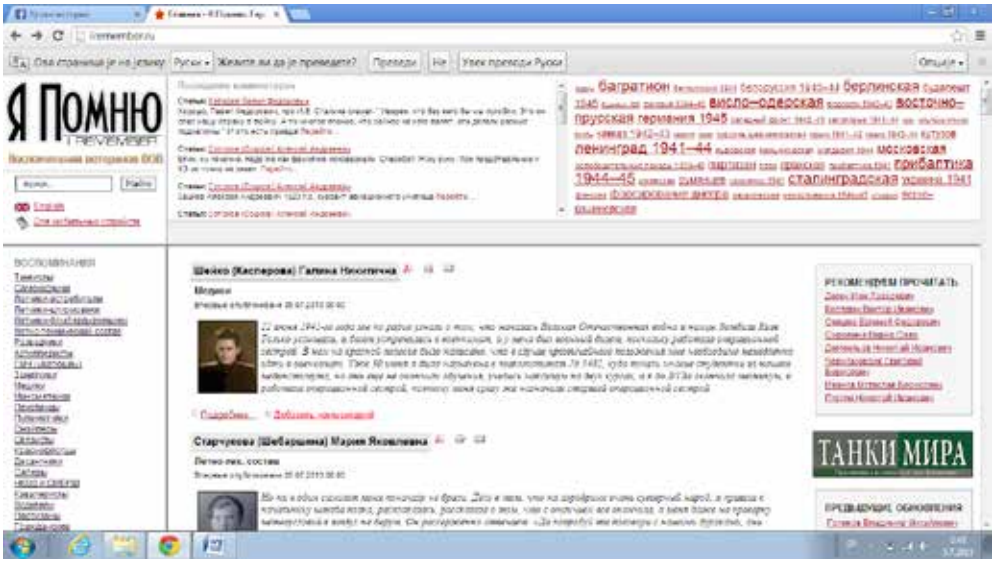

Slika 3: Portal *Я помню* (*I remember*)
(http://iremember.ru/)

34 http://iremember.ru/ (4. 7. 2013.)

Ulaskom u eru kompjuterizacije, postepeno nestaju tradicionalne vrsta istorijskih izvora, a sve više se koriste blogovi, tvitovi, javni komentari, elektronska pošta za prepisku, izražavanje svog mišljenja, stava i dr. To je „materijal“ za buduću društvenu istoriju, za proučavanje trenutka koji sada živimo, koga možda nismo ni svesni. Te vrste zapisa predstavljaju neku vrstu usmene istorije koja je zapisana.[35] Kanalisanjem nastajanja istorijskih izvora na ove načine arhivi se upuštaju u kreiranje novih dokumenata, ali su i oni ti koji kontrolišu stvaranje tih izvora, vrše njihovu valorizaciju.

To govorimo zbog činjenice da se pojavljuje sve veći broj ustanova, web sajtova, organizacija i udruženja koji prikupljaju arhivsku građu u elektronskom obliku i time dovode do decentralizacije arhivske građe, jer se ona više ne nalazi samo u arhivima. Ta pojava je bila prisutna i ranije kada su osim arhiva opšteg tipa postojali i različiti specijalni arhivi, razna rukopisna odeljenja pri bibliotekama i drugim kulturnim, javnim i obrazovnim ustanovama. Danas, sa erom digitalizacije to je još izraženije, pa mnogi činioci samostalno, mimo arhiva prikupljaju arhivsku građu, uglavnom u elektronskom obliku. To su različite nevladine organizacije, dokumentacioni centri koji se bave određenom problematikom, određenim manjinskim grupama, i slično. Oni prikupljaju arhivsku građu različite provenijencije na zadatu temu. Takav vid „dokumentovanja“ nosi sa sobom niz opasnosti pri valorizovanju arhivske građe, njene dostupnosti i kompletnosti, bez uvida i sagledavanja celokupne dokumentacije može da deluje „istrgnuto iz konteksta“. Za takve potrebe nije dovoljno samo prikupiti dokumenta, već razraditi metodologiju, kriterijume i postupak valorizacije do detalja jer „parcijalna digitalizacija pojedinih celina (fondova ili zbirki) može dovesti do nebalansiranih impresija onih koji takvu građu koriste, možda čak i do stvaranja neprimerenih stavova manje upućenih u period koji građa predstavlja,“ opravdano primećuje Olivera Porubović - Vidović.[36] Iz tog razloga i zbog tih opasnosti decentralizovanje arhivske službe i arhivske građe nije dobro rešenje. Arhivi su ti koji treba da preuzmu inicijativu u prikupljanju istorijskih izvora, bez obzira da li su u pitanju pisani ili usmeni istorijski izvori.

Prikupljanje arhivske građe i informacija o arhivskoj građi, odnosno kreiranje arhivske građe/elektronskih istorijskih izvora nosi sa sobom određene probleme koji još uvek nisu ni definisani, možda nedovoljno ni prepoznati, jer tehnologija mnogo brže napreduje nego što je čovek svestan svih posledica, ali i prednosti koje ona nosi. Jedno od takvih pitanja jeste privatnost u virtuelnom okruženju. Onaj ko ostavlja javne komentare, samim tim i one vezane za arhivsku građu da li poseduje određena prava i mogućnosti za zabranu njenog korišćenja, ograničavanja itd. Da li je nešto „javno“ samo zato što je svima dostupno? Da li to „javno“ podleže zaštiti intelektualne svojine, autorskih prava, zaštiti ličnih prava? Da li sadržaji koji se iznose u javnim

35 O prikupljanju usmene – oralne istorije videti: Svetlana Adžić, Arhivistika i usmeni izvori, *Arhiv*, br. 1-2, Beograd, 2003., 48.-52.; Ana Holjevac Tuković, Ante Nazor, Problem prikupljanja memoarskog gradiva na primjeru domovinskog rata - struka i etika kao preduvjeti njegove objektivne interpretacije, *Arhivski vjesnik*, br. 52, Zagreb, 2009., 67.-79.;

36 Olivera Porubović – Vidović, nav. delo, 52.

komentarima, sadržajima koji se postavljaju (dokumenti, fotografije) mogu povrediti nečija druga prava i naneti štetu?[37] Dakle, korišćenje elektronskih izvora nosi sa sobom pored metodoloških i pitanja etike. Nedavno je u Evropskom parlamentu pokrenuta inicijativa za donošenje zakona kojima bi se dalo pravo pojedincu da može zauvek ukloniti i izbrisati podatke, fotografije i druge materijale koje ne želi da ostavi za sobom. Zbog afere „Prizma" u SAD povodom „nadgledanja" miliona građana Amerike i Evrope preko Interneta, Evropski parlament je odlučio da donese odgovarajući zakon kojim bi se zloupotrebe onemogućile. Međutim, protiv takvog rešenja pobunili su se francuski arhivisti koji su pokrenuli peticiju protiv donošenja takvog zakona, jer bi se time, smatraju oni, onemogućila buduća rekonstrukcija sadašnjeg vremena zbog nedostatka istorijskih izvora. „Ako želimo da razumemo današnje društvo u budućnosti, moramo ostaviti odgovarajuće tragove", rekao je predsednik Udruženja francuskih arhivista.[38]

Veliki problem korišćenja elektronskih izvora na internetu su i česte promene usled ažuriranja. Zato je značajan projekat Britanske biblioteke koja je preduzela obiman poduhvat očuvanja i zaštite britanskih web sajtova, blogova, elektronskih knjiga. Njihovi sadržaji u zavisnosti od dinamike promena periodično će biti skenirani i na taj način zaštićene i sačuvane i sve promene koje su vrlo česte u virtuelnom svetu.[39] Najveću digitalnu biblioteku sajtova i drugih materijala na internetu u tom smislu svakako predstavlja Internet arhiv (The Internet Archive).[40]

To su samo neka od pitanja na koja u ovom trenutku ne možemo dati potpune odgovore i dobra rešenja, ali o kojima kao arhivisti, čuvari izvora za budućnost moramo razmišljati i biti ih svesni. To ne znači da treba ići u drugu krajnost i ne iskoristiti potencijale koji nam se nude, jer prosto to od nas zahteva i vreme i naši korisnici, već da tome pristupamo kontrolisano, svesno, organizovano, i temeljno.[41]

Dinamičnost je odlika savremenog, pre svega budućeg korisnika informacija u arhivima, te nove google generacije spomenute na početku. U skladu s tim arhivi kao najveće „baze podataka" moraju odogovriti adekvatno ukoliko žele da budu konkurrentni na tržištu informacija.

Korišćenje novih tehnologija, pre svega Interenta i njegovih mogućnosti u službi arhiva, nikako ne sme biti samo usputna aktivnost, već trajno programsko opredeljenje arhiva i arhivskog menadžmenta i u tom smislu se moraju kreirati i

37 Interesantne informacije iznete su u autorskom tekstu Milana Mišića *Testament za Fejsbuk* u kome govori o privatnosti na Fejsbuku i nemogućnosti porodice da polaže prava nad nalozima svojih bližnjih u slučaju smrti. Dokle doseže „dalekovidost" „gospodara digitalnog kraljevstva" kako autor naziva gigante kao što su Google, Yahoo, Facebook i dr.

38 Videti članak na: http://www.nytimes.com/2013/06/17/technology/archivists-in-france-push-against-privacy-movement.html?pagewanted=all&_r=4& (1. 7. 2013.)

39 Izvor: *Projekat vijeka: Britanska biblioteka pravi digitalni arhiv svih sajtova u zemlji*, Vijesti Online, objavljeno 4. 4. 2013. Dostupno na: http://www.vijesti.me/caffe/projekat-vijeka-britanska-biblioteka-pravi-digitalni-arhiv-svih-sajtova-zemlji-clanak-121665 (4.7.2013.)

40 http://archive.org/index.php (4.7.2013.)

41 O opasnostima po privatnost na Internetu, kao i evropsku i svetsku regulativu u toj oblasti videti: Vesna Injac, Privatnost u virtuelnom okruženju, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije*, br. 1, Beograd, 2008., 31.-50. Dostupno na: http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=2589 (1. 7. 2013.);

planovi i resursi za njihovu realizaciju. Arhivi moraju ići i u korak sa vremenom, odgovarati potrebama vremena i korisnika, ali ići i korak ispred i predvideti te potrebe i na njih odgovoriti na vreme planirano, svesno i odgovorno.

Rezime

Istoričari svoja istraživanja zasnivaju na istorijskim izvorima. Pored tradicionalnih istorijskih izvora, materijalnih, pisanih i usmenih, sve više je među istraživačima istorijske i srodnih nauka prisutno korišćenje novih-elektronskih istorijskih izvora (Word Wibe Web sajtovi, e-mail, chat, forumi, blogovi, javni komentari, izvori na CD-u, DVD-u, magnetnim trakama..). Dakle, elektronski izvori mogu biti rođeni kao digitalni ili predstavljati „prekomponovane“ iz analognih u digitalne procesom digitalizacije. Najobimniji deo istorijskih izvora čini upravo arhivska građa. U Republici Srbiji Zakon o kulturnim dobrima definiše šta se sve podrazumeva pod arhivskom građom koja dolazi u arhiv. Međutim, arhivi su sve češće u poziciji da su i sami kreatori arhivske građe, da organizuju njeno prikupljanje ili njeno dopunjavanje na nove alternativne načine u skladu sa mogućnostima koje pruža informatički razvoj. Web 2.0 alati pružaju arhivima nove mogućnosti, ali i stavljaju pred njih velike izazove. Arhivi vrlo brzo moraju odgovoriti tim novim izazovima i potrebama nove generacije istraživača tzv. „Google generacije“ koja u akademskom smislu sazreva i na čije potrebe sve ustanove kulture moraju adekvatno odgovoriti. U tom smislu arhivi moraju kvantitativno (na raznovrsne načine) i kvalitativno (količinom sadržaja i informacija) odgovoriti potrebama novog talasa korisnika usluga u arhivima. Za to se moraju koristiti i iskoristiti sve mogućnosti koje pružaju digitalne tehnologije i Globalna mreža.

Web 2.0 Tools – New Possibilities for Archives

Summary

Historians base their researches on historical sources. Besides traditional historical sources, material, written and oral, among the researches of historical and affiliated sciences is more and more present the use of new electronic historical sources (Word Wibe Web sites, e-mails, chats, chat forums, blogs, public comments, sources on CDs, DVDs magnetic tapes...). So, electronic sources can be created as digital data or present „transfer“ from analog to digital data by the process of digitizing. The most ample part of historical sources are archival materials. In the Republic of Serbia the Cultural Property Law defines what materials that come to archive are considered to be archival materials. However, the archives are often in a position to be creators of archival materials, to organize their collecting or suppplementing in new alternative

ways in conformity with possibilities that developement of informatics technology enables. Web 2.0 tools provide new possibilities to archives but they also challenge them. Archives must answer to those new challenges very quickly and to the needs of new generation of researchers so called „Google Generation“ that matures in academic sense and to whose needs these institutions of culture must adequately answer. In that sense archives must quantitatively (in diverse ways) and qualitatively (with the amount of content and information) answer to the needs of the new wave of users of archives' services. For that all possibilities that digital technology and global net enables must be used.

Prof. dr. Sergey SILKOV
IBA Group, Bjelorusija

DOSTUPNOST I ČUVANJE ARHIVSKE GRAĐE I INFORMACIJA U ARHIVIMA ELEKTRONSKIH DOKUMENATA I INFORMACIJSKIH RESURSA U BJELORUSIJI

Abstrakt: *Članak analizira problematiku dostupnosti i sigurnosti informacija u arhivima elektronskih dokumenata u Bjelorusiji. Opisujemo nove aplikacijske projekte „Arhivsko poslovanje" iz okvira IBA aplikacijskog paketa „Kancelar", dizajniranog za javne arhive i arhive organizacija sa obrascima vlasništva i drugim organizacionim i pravnim formama.*

Ključne riječi: *Dostupnost, arhiva, elektronski zapis, informacijski resursi, sistem za upravljanje, očuvanje, retrospektivna dokumentarna informacija, aplikacioni paket „Kancelar".*

Abstract: *This article examines the current problems of accessibility and safety of retrospective information in the archives of electronic records in Belarus. Here we describe a new application project "Archival affairs" of IBA's application package «Chancellor», intended for the public archives and archives of organizations with all patterns of ownership and organizational-legal forms.*

Keywords: *accessability, archive, electronic record, information resource, management system, preservation, retrospective documentary information, application package «Chancellor».*

Uvod

U modernim organizacijama svih oblika vlasništva ili organizacionih i pravnih formi (uključujući i različite teritorijalno raspoređene strukture) različite dokumentarne informacije i informacijski resursi (IR) svakodnevno se produciraju i koriste.

Takve informacije sve više i više su dostupne građanima i državi uglavnom kroz konstantni internet pristup, te je stoga neophodno postojanje moćnih alata za pretraživanje dokumenata tj. informacija na osnovu različitih potreba (ličnih, privrednih, državnih).

Očuvanje dokumentacije je dobilo svoju formu u aktivnostima organizacije određenih klasa dokumenata i informacijskih resursa iz određenih vremenskih perioda, što je definisano zakonskim aktima Bjeloruske Republike.

Kao što je već poznato, u zemljama Evropske unije važna uloga u formiranju poslovnih arhiva, njihovih operativno-praktičnih, naučno-obrazovnih i drugih vrsta interakcija odigrana je od strane države koja najčešće upravlja razvojem arhiva nevladinih organizacija intervenirajući do striktno određenog stepena u njihov rad i djelovanje. U Sjedinjenim Američkim Državama poslovni arhivi se formiraju na principu prioriteta mikro-ekonomije i očuvanja uloge savjetnika – posmatrača iz vladinih, naučnih i stručnih organizacije. Ranije, u Sovjetskom Savezu, a danas u nekoliko zemalja, uključujući i Bjelorusiju, država upravlja nacionalnom arhivskom djelatnošću i upravljanje dokumentima i dalje je pod totalnom kontrolom države.

U informacijskom društvu osnovne dužnosti arhiva su:

- Očuvanje i dostupnost nacionalnog sjećanja u formi najvrijednijih informacija (čuvanje građe spram državnih, stručnih i dr. i osiguranje odgovarajućeg pristupa istoj);
- Biti centar stručnosti i profesionalnosti arhivske nauke i upravljanja dokumentima, odnosno građom;
- Pomoći građanstvu, pravnim licima i državi u zaštiti njihovih prava;
- Pružanje racionalne transparentnosti i odgovornosti javnih establišmenta strukturama civilnog društva.

Termin „poslovni“ (biznis) u ovom članku podrazumijeva, u širem smislu, aktivnosti koje obuhvataju rad (misiju), bilo kojeg pravnog lica, uključujući javne ustanove.

Transformirajući uticaj informatičkih tehnologija na arhive se ogleda u slijedećem:

- Prebacivanje zapisa u elektronsku formu potpuno mijenja vrijednost arhivskog materijala. Pri mogućnosti pretrage i gotovo nebitnih elektronskih zapisa, kao i široke dostupnosti arhivskog materijala iz različitih arhiva i zbirki iz cijelog svijeta dovodi do bitnih promjena i mogućnosti sinteze građe;
- Pretvaranje pomoćnih sredstava arhiva u elektronski ekvivalent i njihova dostupnost jača veze korisnika i arhiva;
- Jaka ekspanzija elektronskih i informacionih dokumenata kod pravnih lica i državnih organa
- Generalni interes da se smanje poslovi sa papirnom dokumentacijom na minimum. U takvim slučajevima historijsko blago neće biti sačuvano potpuno, formirani arhivski fondovi neće reflektirati jasnu mogućnost da opstaju u korist države i šire javnosti.

Dostupnost RDI (retrospektivnih dokumentarnih informacija)

Kako su arhivi izvori informacija i igraju važnu ulogu u društvu pristup njihovoj građi važan je dio državne politike o pristupu informacijama u Bjelorusiji, Programu stvaranja informacija u Bjelorusiji, kao i odredbama o „elektronskoj upravi“ Bjelorusije. Zakon u Članu 1, odjeljak 28 nalaže da korisnici građe imaju pravo na uvid u istu koja se nalazi pod nadležnošću Nacionalne uprave za arhive (Nacionalnog arhivskog fonda).

Najčešća praksa je pojednostavljivanje pristupa arhivskim resursima: od toga da mogućnosti i uslovi za pretragu i dobijanje potrebnih informacija zavisi od autoriteta arhiva i taksi, te nacionalnog značaja građe za nauku i kulturu.

Teške i spore klasične metode pristupa dokumentima ograničile su objektivno broj korisnika, ne omogućavaju efikasnu pretragu, kompliciraju povezivanje srodne građe u različitim arhivima, zahtijevaju značajno ulaganje radne snage i istraživanja. Svakako da je osnovni nedostatak klasične metode pristupa informacijama – nužnost prisustva u čitaonici arhiva. Ali kada se iste mogu naći na internetu, broj korisnika se eksponencijalno poveća. Korisnik arhiva treba imati mogućnost da slobodno pristupa arhivskim fondovima za svoje potrebe, te potrebne alate i resurse za korištenje, pretragu i kopiranje za svoje potrebe.

Automatizovani sistem za slobodni pristup dokumentima Nacionalnog arhivskog fonda Bjelorusije

Ovaj sistem namijenjen je efikasnom pristupu korisnika informacijama koje se čuvaju u javnim arhivima Bjeloruske Republike putem modernih tehnologija, pri tome uzevši u obzir standardizirani pristup razvijen u svjetskim stručnim krugovima. Sistem je informacioni resurs u posjedu države i kreiran je sa ciljem pružanja usluga javnih arhiva u zemlji, ali i za izradu tematskih projekata i virtuelnih izložbi na osnovu primarnih, dokumentarnih izvora.

To znači da korisnik može imati pristup informacijama na internetu ne samo na nivou fonda, već i na nivou inventara, sa mogućnosti izrade digitalne kopije zapisa koji se čuvaju u arhivu.

Razvoj informacijsko-komunikacijske infrastrukture daje nove mogućnosti pristupa i šireg korištenja arhivskih fondova diljem svijeta. Realizacijom ovih mogućnosti omogućeno je stvaranje arhivskih opisa i prebacivanje arhivskih fondova u digitalni oblik, kojima se može pristupiti internetom. Imena fondova i zbirki, naslovi dokumenata i zasebni zapisi čine masivan sistem za realizaciju transakcija, pretraga i pristupa bazi podataka.

Sistem Nacionalnog arhivskog fonda Bjelorusije biti će kreiran 2015. godine. Do momenta njegove primjene arhivske institucije koriste pri poslovima informacioni sistem AISPA koji automatizuje osnovne procese pri radu arhiva Bjelorusije: preuzimanje, čuvanje, stvaranje inventara i drugih pomagala i sl.

Dio zapisa arhivskih fondova prebačen je u digitalni oblik i stavljen u Fond digitalnih kopija, koji je primarni izvor dokumenata u digitalnoj formi za budući sistem.

Dakle, novi informacioni sistem trebao bi pružati usluge vezano za preuzimanje arhivskih opisa od stvaralaca, i njihovo ažuriranje (mijenjanje, dodavanje i sl.). Zahtjevi za arhivski opis su u skladu sa standardima ISAD(G). Sistem treba pružati formatiranje arhivskih opisa prema bjeloruskoj verziji navedenog međunarodnog standarda.

Ovi poslovi biti će izvršeni u okviru vladinog programa „Arhivi Bjelorusije“ za 2011.-2015. godinu. U oktobru 2012. otvorena je internet stranica Državnog kataloga sa informacijama (signature, osnovne informacije, datumi stvaranja dokumenta i sl.) sa oko 55.000 dokumenata koji se čuvaju u državnim arhivima ili drugim organizacijama. U toku 2012. godine u javne arhive Bjelorusije pristiglo je više od 20.000 zahtjeva za uvid u građu, uglavnom za biografska i genealoška istraživanja. Na iste odgovaraju nacionalni historijski arhivi u Minsku i Grodnu. Također, pristiglo je i oko 20.000 zahtjeva društveno-pravnog karaktera, gdje građani iz različitih razloga traže podatke kojima bi ispunili svoja građanska prava.

Korištenje arhivske građe

Arhivski zakon Bjelorusije u članu 27 kaže da „su osnovne aktivnosti u radu arhiva usmjerene na korištenje građe za ispunjavanje prava građana, društva i države“, te da „arhivi izvršavaju obaveze: pružanja informacija korisnicima u skladu sa njihovim zahtjevima, daju arhivsku građu za naučne potrebe, pripremaju i uređuju fondove i zbirke, izdaju pomoćna sredstva za lakše korištenje arhivske građe, populariziraju djelatnost u široj javnosti i medijima, organiziraju izložbe arhivske građe.“

Problemi čuvanja elektronskih dokumenata i informacija s kojima se susreću arhivi

Danas je sve naglašenija potreba za razvojem i metodološkom registracijom harmoniziranom sa međunarodnim principima čuvanja elektronskih dokumenata. Kao i mnoge ruske i druge kolege, smatram da je nužan dugoročni plan trajnog čuvanja originalnih elektronskih verzija dokumenta, što predstavlja tehnološki izazov. Čuvanje kopija elektronskih dokumenata zagarantovano je dopunama zakona koji prepoznaje elektronski zapis kao „dokument u elektronskoj formi sa posebnim osobinama, na kojem nisu pravljene izmjene i dodaci“, te elektronski potpis kao „sekvencu simbola koji potvrđuju autentičnost i integritet elektronskog dokumenta“.

Imajući u vidu potrebu čuvanja elektronskog dokumenta, nužno je prepoznati originalno kreirani i sačuvani elektronski dokument, koji se putem informacionog sistema šalje u arhiv ili drugu organizaciju. Dokument nastao kao dio informacionog sistema treba ostati u istoj formi.

Klasifikacija dokumenata, uključujući i elektronske, koje su različite organizacije formirale tokom svog rada, kao i evaluacija istih često se ne spominju u Listi kategorija Nacionalnog arhivskog fonda Bjelorusije, državnih tijela formiranih u toku rada, drugih organizacija i poslovnih lica.

Što se uništenja elektronskih dokumenata i informacija tiče prema potvrđenim certifikatima o njihovom alokaciji i uništenju, smatram da takav proces može narušiti integritet strukture informatičke baze arhiva te je nužan samo u hitnim slučajevima.

Aplikacijski paket „Kancelar“

„Kancelar“ predstavlja aplikacijski paket sa automatiziranim upravljanjem zapisima, kolektivnim ili grupnim radom koji obuhvata stvaranje, preuzimanje, usmjeravanje zapisa, centralizirano pohranjivanje arhive i obradu dokumentacije. „Kancelar“ koristi 16 aplikacija spojenih na osnovni sistem: Mobilni kancelar, Čuvanje zapisa, Arhivski poslovi, Zahtjevi građana, Osoblje, Ugovori, Formulari, Skeniranje, Elektronski potpis, Sistem kontrole kvaliteta, Zadaci, Akta, Upravljanje sadržajem, Poslovni putevi, Objavljivanje dokumenata i Oglasna tabla. IBA grupa razvija, prva u Bjelorusiji, proizvodnju zasnovanu na modernim Cloud tehnologijama (model sa mrežnim pristupom generalnom izvoru konfigurisanih kompjuterskih resursa – mrežama, serverima, sistemima pohranjivanja, aplikacijama, servisima i dr.).

Aplikacija „Arhivski poslovi“ u okviru paketa „Kancelar“

Aplikacija „Arhivski poslovi“ ima za cilj održavanje:

1) sigurnosti i organizacije dokumentacije čiji standardni period čuvanja nije istekao, sa podrškom za tipične procese obrade i održavanja,
2) regulisanog pristupa i efikasne obrade bez obzira na nosač podataka i prema državnim ili korporacijskim normama.

Nakon nekoliko godina prakse ove aplikacije u državnim tijelima i drugim organizacijama odlučeno je da se nadogradi sa prebacivanjem platforme sa IBM Lotus/Notes na besplatan softver, da bi se proširile mogućnosti: obrada veće količine informacija, prebacivanje u elektronski ili papirni oblik po potrebi, komunikacije sa eksternim izvorom dokumenata. Modernizirana aplikacija će podržavati sve tipične procese obrade velikih količina podataka, izbor baze podataka (Oracle, MSSQL,

MySQL, Postgre SQL) s obzirom na potrebe i obim građe, način certificiranja elektronskih dokumenata putem povezivanja istog sa njegovim papirnim originalom odnosno verzijom, itd. Ova aplikacija se može koristiti i za čuvanje elektronskih dokumenata koji imaju papirne originale, dokumenata koji postoje samo u elektronskoj formi, elektronskih kopija skeniranih dokumenata.
Arhitektura aplikacije oslanja se na tri nivoa: 1) nivo interakcije sa korisnikom, 2) nivo aplikacija i 3) nivo baza podataka.

Aplikacija pruža potpuno upravljanje papirnim arhivom različitih organizacija i nudi podršku standardnih baza podataka za arhivsko poslovanje i zavođenje podataka bez obzira na tip dokumenta i nosača. Prava pristupa različitim kategorijama su striktno razdvojena s obzirom na tip korisnika koji ima pristup određenim funkcijama, od kojih niti jedna ne omogućava brisanje ili izmjene na pohranjenim dokumentima. Aplikacija omogućava upravljanje neograničenim brojem dokumenata, različite strukture i forme, koristeći generalni, arhivski server na nivou nekoliko strukturalnih odjeljaka u okviru organizacije. Na nivou prijema elektronskih dokumenata u arhivsku bazu, integritet i autentičnost dokumenta se provjerava i istom se dodjeljuje certifikat. Moguće je i dodavanje novih baza i njihovo konfigurisanje za nekoliko nosača informacija. Kontrolirano širenje strukture omogućava istovremen rad 1.000 korisnika.

Zaključak

Definicija uloge arhiva u modernom društvu mora se redefinirati kroz rješavanje problema modernim informacijskim sredstvima, kako to i priliči informacijskom društvu, koristeći domete istog za glavni zadatak očuvanja historijskog sjećanja jedne zemlje.

Neophodno je stalno unaprijeđivanje pravne regulative za obavljanje arhivskog poslovanja u modernim uslovima: usavršavanje arhivskog pravnog sistema; informacijske sigurnosti i nadziranje uticaja arhivista na dokumente.

Arhivi koji nemaju odgovarajuće osoblje i resurse za daljnji razvoj ne mogu odgovoriti na sve veće zahtjeve države i šire javnosti. Umjesto aktivnog učešća u odlukama javne i privatne administracije, operativnog razvoja i primjene modernih arhivskih automatiziranih tehnologija, arhivi će tada biti ograničeni samo na elemente izložbi i muzejske aktivnosti.

Bjeloruski arhivi danas nisu spremni suočiti se sa nužnošću da postanu integralna komponenta informacijskog društva u našoj zemlji, ali njihove brige i probleme dijele mnogi arhivi diljem svijeta. Ipak, teško dostupna arhivska građa koja se čuva u arhivima će, prije ili kasnije, postati trajno dostupna, vrijedna informacija za građane, pravna lica i države.

Summary

Clearness of definition of a place of archives in a modern society will give the chance to define, they should solve what problems in an information society, besides preservation of historical memory of the country.

It is necessary to improve constantly standard legal regulation of conducting archival business and recordkeeping in modern conditions: all-round perfection of the archival right; provision of information security (approval of access and legitimacy of use retrospective documentary information (RDI) of electronic archive - execution of inquiries, delivery of files, records and information resources with the control of completeness, integrity, timeliness, return); supervising influences of archivists on recordkeeping.

The archives which have been not provided with adequate personnel and material resources for the further development, cannot meet escalating requirements of the state and civil society. Instead of active participation in the decision of problems public and corporate administration, operative development and application of the modern archival automated technologies (including, processings and preservation of electronic records and information resources), all-round increase of own status, archives will be limited only to elements of exhibitional and museum activity.

Belarusian archives for the present are not ready to the full to that in deadlines to become the integral component of an information society formed in our country, to show all possibilities on its operative provision of RDI. But it concerns and the majority of archives in the world. Nevertheless, from inaccessible resources of RDI archives should become permanently accessible high-value assets of Citizens, Entities, State.

Dr. Bogdan Florin POPOVICI
Nacionalni arhiv Rumunije – Regionalno odjeljenje Braša

UPRAVLJANJE DOKUMENTACIJOM ZA UPRAVLJANJE ARHIVIMA?

Abstrakt: *Međunarodni arhivski standardi osnova su za mnoge softvere koji rade u skladu sa ISAD(g), ISSAR i dr. standardima. Međutim, pronaći odgovarajući softver može predstavljati ogroman posao za arhivistu. Jedan od razloga jeste da „upravljanje arhivom" treba da se vrši korištenjem alata za upravljanje dokumentacijom (zapisima). ISAD(g) je opisni alat; ali šta je sa upravljanjem građom koju ISAD (g) opisuje? Ovaj rad bavi se navedenom problematikom, želeći razjasniti pojmove vezane za upravljanje građom.*

Ključne riječi: *Međunarodni arhivski standardi, arhivi, upravljanje arhivima, arhivski informacioni sistemi.*

Abstract: *International archival standards were developed and many software quickly aligned to compliance with ISAD(g), ISAAR etc. However, for the archivist trying to find a proper software for her/his archives, it might be a difficult task to choose. One of the reasons is that, in many cases, it is missed from sight the fact that "managing archives" products need to be managed with records management tools. ISAD(g) is a description tool; but what about managing the holding described by ISAD(g)? The paper address this topic, aiming to bring some clarifications, separating what rests for the holdings and what belongs to the managing of holdings.*

Keywords: *International archival standards, archives, managing archives, archival information systems.*

Uvod

Arhivska struka, pored toga što arhivisti misle drugačije, nije ni vitalna ni kompleksna kako se na prvi pogled čini. Ne može se uporediti sa radom fabrike automobila ili fabrike hrane. Nivoi kompleksnosti, rizik ili tehničke greške u arhivskom radu ne dovode do smrti ili povreda niti utiču na društveni život u velikoj mjeri. Međutim, velika dostupnost IT rješenja otvara i arhivskoj struci mogućnost da tehnički riješi neka od aktuelnih pitanja.

Kratak pregled rada u arhivima

Lokalni pristup

Kao što je poznato, arhivska praksa varira od zemlje do zemlje, od regije do regije i sl. i pored nekih standarda koje profesija ima. Fokusirati ćemo se na glavne aktivnosti historijskih arhiva, ne nižih instanci. U isto vrijeme, pažnju treba posvetiti i nekim detaljima, kako bi identifikovali potrebu za IT rješenjima. Moja mišljenja su, dakako, formirana pod uticajem rumunske arhivske prakse, ali pokušati ću dati što generalnije ocjene.

Glavne aktivnosti

Institucija koja čuva arhivsku građu (arhiv) ima, prije svega, politiku prihvata građe. Na osnovu tog okvira ona pravi planove. Dokumenti koje arhiv preuzme se čuvaju u depoima, trajnim ili privremenim, dok se građa arhivistički adekvatno ne obradi. Ponekad je potrebna ponovna obrada (reevaluacija). Nakon obrade, dokumenti se mogu koristiti u okviru arhiva, u čitaonici ili putem interneta. U nekim slučajevima, arhiv može imati mandat da nadzire stvaraoce građe, te na taj način ima pravo inspekcije načina na koji stvaraoci upravljaju ili čuvaju svoju građu.

Sporedni produkti arhivske administracije – dokumentacija arhiva

Dok obavlja svoje redovne aktivnosti arhiv vodi evidenciju svojih preuzimanja i generira i sam dokumente. Glavna dokumentacija govori kada se preuzimanje građe izvršilo i od kada je arhiv zadužen za čuvanje i upravljanje građom. Ova se dokumentacija, kako je već rečeno, čuva u depoima; sav protok građe sa lokacije i nazad na istu treba biti evidentiran; barkod sistem, na primjer, omogućava jednostavan način evidentiranja cijelog protoka arhivskog materijala u i iz depoa.

Dalje, često je slučaj da obrada traje duži vremenski period, ovisno o tipu građe i veličini fonda, te resursima s kojima arhiv raspolaže. U većem arhivu obrada može trajati godinama, te ponekad prioritetni fondovi mogu da se promjene, a novi dobiju primat, pa se obrada nekog fonda može prekidati i nastavljati u toku nekoliko godina. U takvim uslovima dobra je praksa imati planove obrade sa jasnim opisom koraka koji se trebaju obaviti do konačne obrade fonda. Zamislite da dođe do promjene osoblja, te da novo ne zna šta su prethodni arhivisti radili i kako su planirali urediti i opisati građu! Dokumentacija o obradi treba, dakle, biti uređena prema predmetima, odnosno fondovima.

Za potrebe upravljanja, neki statistički podaci također trebaju biti čuvani za svaki fond. Na primjer, ako neko ima 30 fondova, nije isto imati 3 potpuno

obrađena fonda, a ostale netaknute ili imati 3 potpuno obrađena fonda, 10 djelimično obrađenih, a 17 neobrađenih. To je stvar određivanja potreba i dodjele neophodnih resursa na osnovu tih potreba; statistički podaci mogu pružiti potpunu sliku o stanju obrade svakog fonda.

Za čuvanje i sigurnosne potrebe, neki arhivi prave sigurnosne kopije dokumenata. Ova aktivnost, također mora biti kontrolirana, sa odgovarajućim referentnim kodom između originala i kopije i sl.

Inventari fondova i slična pomoćna sredstva nastala kao rezultat opisa također mogu imati kratak životni vijek. Zamislite da treba dodati bilješke ili dopune opisa i da trenutni inventar ili druga pomoćna sredstva postanu zastarjela. Naravno da će ista biti zamjenjena. Da bi to mogli učiniti potrebno je imati kontrolu nad zapisima i dokumentirati promjene.

Osiguravanje pristupa arhivskoj građi kritična je misija svakog arhiva. Dokumentacija o uvidu u građu može uključivati s jedne strane listu dostupnog materijala, a s druge dokumentaciju o uslovima pristupa građi, lične informacije o korisniku građe, red korištenja fondova, izdavanje kopija i sl.

Upravljanje dokumentacijom arhiva

Prije nego nastavimo pogledajmo pobliže termin „arhivi“. Generalno je prihvaćeno da arhivi podrazumijevanju organizaciju ili osobe koje rade na stvaranju, primanju i čuvanju arhivske građe iz različitih razloga (ostvarivanje građanskih prava, poslovnih razloga, dokaznih i sl.) S obzirom na značenje imena da se primjetiti da institucija sa arhivskom građom sadrži mnoge arhive, po jedan ili nekoliko od svakog stvaraoca. Iste „arhive“, svakako, formiraju različite „fondove“ u okviru određene ustanove, i oni se obrađuju i opisuju od strane osoblja arhiva, te su konačno i dostupni za korištenje. Upravo su za unos opisa građe razvijeni arhivski informacioni sistemi (AIS), koji su progresom informacionih tehnologija i primjenom arhivskih standarda doveli do efikasnijeg i lakšeg rada arhivista.

Ali moramo spomenuti i ono što većina autora iz struke zaboravlja spomenuti. Sem građe od historijskog značaja arhiv čuva i građu koju sam proizvodi, vlastitu dokumentaciju nastalu pri arhivskom radu. Ista se mora posmatrati u okviru sistema sa drugim fondovima, jer se odnosi upravo na te fondove i sadrži vitalne informacije o njima.

Nekoliko ilustracija ovog pitanja. Evidencija preuzete građe je prva forma evidencije i informacije o fondu koja nastaje prilikom preuzimanja, odnosno ulaska građe u arhiv. Ovaj dokument sadrži jasan dokaz o tome kada je, šta je, odakle, kako i koliko je građe preuzeto u arhiv; glavni je dakle dokaz o neprekinutoj nadležnosti nad arhivskom građom. Bez takve dokumentacije autentičnost arhivske građe došla bi u pitanje. Šta ako se odluči da se evidencija o preuzimanju (popis, zapisnik i dr.) promijeni? Šta se dešava sa starijom verzijom? Da li se čuva ili ne? Ako se čuva, koliko dugo?

U slučaju većih arhiva, zbog nedostatka osoblja i resursa, neki fondovi se obrađuju godinama. U tako dugom periodu mnogi arhivisti rade na različitim zadacima i bez adekvatnog i sačuvanog plana obrade, svako bi morao kretati od početka i na različite načine obrađivati građu.

Naravno, mnogo je druge dokumentacije koja nastaje u radu arhiva, a dotiče se fondova koje isti čuva. Mislim prije svega na pomoćna sredstva (inventari i dr.) koje osoblje arhiva izrađuje. Mnogi stručnjaci iste smatraju dijelom fonda! Također, kopije dokumenata za mnoge imaju važno mjesto, podjednako kao i originali, te se smještaju kao dijelovi različitih „historijskih zbirki“ ili direktno uz originale. U ovim primjerima jasno se vidi kršenje osnovnih principa arhivistike vezanih za provenijenciju fonda. Svaki dokument koji stvara arhiv pripada tom arhivu, a nikako fondu drugog stvaraoca! Neprofesionalno je dodijeliti digitalnu kopiju povelje iz 1100. godine originalnom fondu stvaraoca iz 12. stoljeća! Također, neophodno je upravljati ovim dokumentima interno, sa odgovarajućim IT sistemom.

Očigledno je da, ukoliko se sa ovakvom dokumentacijom, koja nastaje kao rezultat glavne aktivnosti rada arhiva, ne upravlja adekvatno, ista može izazvati ozbiljne probleme za osoblje, ali i za samu arhivsku građu u arhivu. To je i glavni zaključak ovog rada. Odgovarajući arhivski softver treba uključivati ne samo AIS i AMS modele, niti jednostavnije forme i tokove za unos podataka o arhivskom radu, nego i rigorozne module za upravljanje dokumentima. Arhiv svojom dokumentacijom mora upravljati na pravi način, koristeći profesionalna rješenja i slijedeći odgovarajuća pravila, te u svakom trenutku biti u stanju „prebaciti“ trajnu, arhivsku građu iz arhivskog informacionog sistema ka arhivskom upravljačkom modulu.

Zaključak

Ovaj rad pokušava identificirati stranu arhivskih aktivnosti koju profesionalna literatura često zanemaruje: način na koji arhivska ustanova upravlja sopstvenim zapisima i kako isti direktno utiču na upravljanje arhivskom građom. Danas većina IT rješenja dizajniranih za arhivske usluge su ili arhivski informacioni sistemi, koji primjenjuju stručne standarde za arhivski opis, ili su arhivski upravljački softver, koji nadzire arhivski rad u širem okviru. Rijetki su slučajevi kada je dostupan kvalitetan i profesionalan modul za upravljanje dokumentacijom. Sa rigoroznim sistemom registracije, klasifikacije, kontrole pristupa, retencionom politikom, takva aplikacija bila bi, po našem mišljenju, od velikog značaja za valjano arhivsko upravljanje.

Summary

This paper aimed to identify a side of the archival activity often neglected in professional literature: the way an archival institution manage its own records and,

most precisely, those records directly related with the administration of its holdings. Most IT solutions today, designed as support for archival activities, are more Archival Information Systems, implementing (mostly) professional standards for archival description, or Archival Management Softwares, monitoring a larger range of archival activities. There are although rare cases when a reliable and professional module of records management is available. With its rigorous registration/capture system, classification, access control, with its retention policies, such an application would be, in our opinion, at the utmost relevance for a proper archival management.

Mag. Nada ČIBEJ
Pokrajinski arhiv Koper

ISO 13008:2012 – INFORMATIKA I DOKUMENTACIJA - POSTUPCI KONVERZIJE I MIGRACIJE DIGITALNIH DOKUMENATA

Abstrakt: *U vrijeme brzih promjena i razvoja tehnologije neizbježno je potrebna pretvorba (konverzija) dokumenata iz jednog formata u drugi te prenos (migracija) dokumenata iz jednog sistema u drugi. Standard o kome se govori, donosi upute kako pripremiti i voditi postupke pretvorbi i prenosa, te kako nadzirati tijek postupaka.*

Ključne riječi: *Standardi, pretvorbe digitalnih dokumenata, prenos digitalnih dokumenata.*

Abstract: In a time of rapid change and development in technology it is inevitable to conduct a conversion of documents from one format to another and transfer (migration) of documents from one system to another. Standard that is the subject of the paper issues instructions on how to prepare and lead the transformation and transmission, and how to monitor the course of the proceedings.

Keywords: Standards, conversion of digital documents, transmission of digital documents.

Uvodne naznake

U današnje vrijeme svi postupci koje vršimo u poslovnom svijetu, naročito kod nastanka i očuvanja digitalne dokumentacije zahtijevaju od nas standardizaciju rada. U takozvanom „klasičnom“ poslovnom okruženju standardizacija je bila dobrodošla, ali nije bila uvjet bez kojeg poslovni sistem nije mogao funkcionirati. U digitalnom poslovnom okruženju standardizacija je postala temelj na kojem poslovni sistem uopće djeluje. Dakle, oprema, aplikacije, sistem, postupci i sve drugo mora biti standardizirano, da može međusobno komunicirati i izvršiti zadane radnje.

I u arhivima smo sve bliže nužnosti standardizacije i to ne samo u poslovnom, nego i u stručnom dijelu rada, gdje moramo postaviti sistem, koji će omogućiti kako prenos arhivske građe u arhiv, tako i njeno očuvanje, korištenje i zaštitu.

Vodeća misao kod takvih preokreta u struci mora biti daleko prije preuzimanja građe. Jedini način da postupak prenosa arhivske građe u arhiv teče bez problema

je postavljanje sistema na terenu, priprema detaljnih uputa i zahtjeva i kontrola nad građom u postupku nastajanja građe.

Primjena standarda u praksi

Mnogobrojni standardi što ih priprema organizacija ISO i drugi veliki nacionalni instituti za standardizaciju temelje se upravo na tome, da kontrolišu postupke u procesu nastajanja građe i osiguravaju pravilne procese očuvanja i zaštite pred preuzimanjem u arhiv.

Standard[1] o kome govorimo i koji je dostupan od 2012. godine daje smjernice u razumijevanju zahtjeva za upravljanje zapisima, organizacijski i poslovni okvir za provođenje procesa pretvorbe i prenosa, pitanja tehnološkog planiranja te praćenja/kontrole procesa. Identifikuje korake, komponente i pojedine metodologije za pretvorbu zapisa iz jednog formata u drugi, te prenos zapisa s jednog hardvera ili softver konfiguracije u drugi - pokrivajući teme, kao što su tijek rada, ispitivanje, kontrolu verzije i validnost.

Razvoj ovog standarda proizilazi iz ARMA[2] International *Proces konverzije digitalnih zapisa: Planiranje programa, zahtjevi, postupci (The Digital Records Conversion Process: Program Planning, Requirements, Procedures (ANSI/ARMA [3]16-2007),* March 2007).[4]

Iako je standard koji nosi oznaku ISO nov, postupci koje opredjeljuje nisu novi. Sa tim postupcima smo se susretali već prije i istraživali, te laboratorijski testirali koliko su ovi postupci uspješni i kako ih je moguće unaprijediti. Uz brzi tempo tehnoloških promjena, mnogi zapisi u digitalnom obliku se u nekom trenutku moraju pretvoriti iz jednog oblika u drugi, ili biti premješteni iz jednog sustava u drugi kako bi se osigurala njihova stalna dostupnost i procesnost. To ne znači da su pretvorba i prenos jedini pristup očuvanja digitalnih zapisa. Druge metode, poput emulacije, postoje ili su u fazi razvoja. Pretvorba i prenos su, međutim, dvije preovladavajuće metode digitalnog očuvanja u ovom trenutku. Iako ovaj standard ne rješava pitanja digitalnog očuvanja, procesi pretvorbe i prenosa mogu imati uticaj na strategiju digitalnog očuvanja.

O strategiji očuvanja digitalne građe bilo je govora na mnogim skupovima i smjernica na tom području je dovoljno, da se pripremi kvalitetan proces rada prilikom izvršavanja ovih postupaka. U svakom slučaju odgovornost za kvalitetno

1 Prevod dijela standarda na bosanski jezik pripremila mag. Aida Babić Škoro iz Arhiva Republike Slovenije.

2 http://content.arma.org/imm/NovDec2008/IMJ1108americannational-standardsandtherimindustry.aspx (web stranica provjerena 2.8.2013)

3 ANSI – American National Standards Institute (Američki nacionalni institut za standardizaciju), ARMA – Association of Records Managers and Administrators (Udruženje Upravljača zapisima i Administratora)

4 http://files.archivists.org/pubs/CampusCaseStudies/Case7Final.pdf (web stranica provjerena 2.8.2013)

izvršenje postupaka je u potpunosti na samoj organizaciji, odnosno u kontroliranju vanjske službe koja priprema i vrši postupke. To, kako organizacija odluči uspostaviti procese pretvorbe i prenosa koji format će koristiti, koja je razina kontrole potrebna, i tako dalje uveliko utiče na sudbinu zapisa. U vrijeme izrade ovog standarda, niti jedna metoda očuvanja nije bila identifikovana.

Kao što je već napomenuto, institucije prepoznaju korist standardizovanih postupaka, tako da su osnovani mnogi timovi za testiranje i radne grupe za istraživanje pretvorbe (konverzije), prenosa (migracije), imitacije (emulacije) te osvježivanja, između ostalog i za postupke očuvanja, kako bi se utvrdilo šta bi najbolje djelovalo. Pretvorbe i prenosi opisuju odvojene pristupe očuvanja digitalnih zapisa. Važno je da se sprovedu na vođen način, kako bi se spriječilo bilo kakvo slabljenje ili gubitak tačnosti, potpunosti, istinitosti i integriteta podataka. Pretvorbe i prenosi digitalnog zapisa provode se prema dobro definiranim skupom postupaka.

Postupci u sistemu zaštite, pretvorbe i prenosa digitalnih zapisa i primjena standarda ISO 13008/2012.

Konverzija ili pretvorba je definirana kao proces promjene zapisa iz jednog formata u drugi. Neki primjeri programskih pogona koji bi mogli zahtijevati digitalnu pretvorbu uključuju:

a) medij (traka, disk) na kojem su pohranjeni podaci se moraju mijenjati. Na primjer, zapisi se mogu prenijeti s tvrdog diska na magnetsku traku ili sa CD-R na Blu Ray.
b) Zastarijevanje formata: primjerice, zapisi pohranjeni u zastarjelom, ali još uvijek čitljivom formatu za obradu teksta se pretvara u tekući format za obradu teksta.

Migracija ili prenos je definiran kao proces premještanja zapisa s jedne hardver ili softver konfiguracije u drugu, bez promjene formata. Neki slučajevi programskih pogona koji bi mogli zahtijevati digitalnu migraciju uključuju:

a) Postojanje potrebe za migraciju zapisa iz jedne strukture u drugu. Na primjer, zapisi koji postoje u nekoliko naslijeđenih baza podataka mogu biti restrukturirani u novu konsolidovanu bazu podataka,
b) platforma u kojoj su zapisi nastali se mijenja i zapisi moraju biti premješteni na novu platformu,
c) prenos je racionalna odluka iz poslovne perspektive (npr.: uvesti nov sustav s poboljšanom funkcionalnošću).

Standard ocrtava programske komponente, pitanja planiranja, zahtjeve za pohranu zapisa te procedure za obavljanje pretvorbe i prenosa digitalnog zapisa kako bi se očuvali njihova autentičnost, pouzdanost, integritet i upotrebljivost, tako da i

dalje važe kao dokaz poslovnih transakcija. Ovaj dio očuvanja je bitan i za kasniju pohranu i upotrebu građe u arhivima.

Svi standardi u svojoj osnovi su preporuke, sem ako ih navedemo u zakonu, tada prelaze u obavezno izvršenje. Zato se kod svakog standarda pojavljuje uputa da nije potrebno prihvatiti sve postupke koji su preporučeni u standardu. Tako i u standardu ISO 13008:2012 nije potrebno prihvatiti sve preporučene postupke kako bi osigurali da su zahtjevi za upravljanje zapisa ispunjeni. Odluka o tome koje postupke usvojiti ovisi o čimbenicima kao što su vrsta pretvorbe ili prenosa koja će biti izvedena te razina rizika koju je organizacija spremna prihvatiti. Osim toga, organizaciji se savjetuje da uključi buduće planiranje za dalju pretvorbu i/ili prenos zapisa i među zahtjeve za upravljanje sistema elektronske pohrane zapisa. Standard dakle, nije izričito namijenjen načinu pretvorbi i prenosa, nego tekućem poslovanju kao uobičajenom poslu.

Ovaj standard specificira pitanja planiranja, zahtjeve i postupke za pretvorbu i/ili prenos digitalnih zapisa (što uključuje digitalne objekte plus metapodatke), kako bi se očuvala autentičnost, pouzdanost, integritet i upotrebljivost takvih zapisa kao dokaz o poslovnim transakcijama. Ovi digitalni zapisi mogu biti aktivni ili mogu biti pohranjeni u spremištu.

Ovi postupci ne pokrivaju u potpunosti:

- sustave backup-a,
- očuvanje digitalnog zapisa,
- funkcionalnost pouzdanih digitalnih repozitorija,
- proces pretvaranja analognih formata u digitalne formate i obrnuto.

Prije početka projekta pretvorbe ili prenosa, pojedinci koji su označeni kao ključni u procesu trebaju biti svjesni zahtjeva upravljanja zapisima. Izraz kriteriji za pohranu zapisa/zahtjevi u upravljanju zapisa i informacija znači usvajanje niza principa koji se odnose na integritet zapisa, autentičnost, pouzdanost i upotrebljivost. Pridržavanje tih principa osigurava, da se sadržaj zapisa, kontekst i struktura održe, kao i da značenje zapisa kao dokaz poslovne djelatnosti nije ugroženo. Principi se primjenjuju bez obzira na to koliko dugo se zapis pohranjuje.

Organizacije također, mogu izabrati pretvorbu ili prenos zapisa proaktivno na temelju operativnih faktora vezanih na veličinu zapisa, pristup, efikasnost pohrane, poslovne i tehnološke cikluse ili organizacijske promjene (kao što su udruživanja i pridobivanja). U ekstremnim okolnostima organizacije mogu biti prisiljene pretvoriti ili prebaciti zapise kao odgovor na regulativu ili pravne akcije.

Raznolikost pogonskih programa može prisiliti organizaciju da pretvori ili prebaci svoje digitalne zapise. Neke poslovne knjige recimo imaju duže rokove pohrane nego što softverska aplikacija ili medij za pohranu podataka mogu to podržati, što navodi organizacije da pretvore ili prebace svoje zapise dok popratni sustavi još uvijek funkcionišu.

Odluke vezane na pretvorbu i prenos zapisa temelje se na analizi važnosti digitalnih zapisa organizacije i uticaju tehnološke infrastrukture i ulaganja tijekom

postojanja zapisa, kao i znanju o standardima i najboljim praksama koje se odnose na pretvorbu i prenos digitalnih zapisa. Organizacije su obavezne da valoriziraju, pohranjuju i upravljaju svojim zapisima u normalnom tijeku poslovanja. Tekuća dostupnost i sukladnost digitalnih zapisa s dinamičnom regulativom i tehničkom okolinom zahtjeva stroge, dosljedne, koordinirane napore te trajno finansiranje.

Upravo na ovom mjestu ponovo se ističe uloga arhivistike i neizbježna je promjena u dosadašnjoj praksi. Organizacije, koje po zakonu spadaju u nadležnost arhiva morat će imati kod vođenja ovih procesa ne samo upute već i aktivno djelovanje i kontrolu sa strane arhiva. Ako arhivi, odnosno arhivisti, želimo da naši stvaratelji građe usvoje i provode upute i standarde onda na tom području moramo biti dobro educirani i svakako prisutni na terenu.

Planiranje pretvorbe i prenosa podataka po pravilu spada u domenu protokola i sistema upravljanja informacijama u organizaciji. Kao i sa upravljanjem tradicionalnih sredstva (kapital, objekti, ljudski resursi), potrebno je postaviti smjernice i postupke u vezi pridobivanja, upravljanja i raspolaganja informacijskim sredstvima, koja moraju biti praćena, dokumentovana i povremeno revidirana po pitanju sukladnosti i efikasnosti. Pretvorba ili prenos može se odvijati kao jednokratni projekat ili kao redovita aktivnost. Međutim, za efikasno očuvanje digitalnog zapisa, pretvorba ili prenos biti će izvedena u sklopu tekućeg, dobro planiranog i strukturiranog programa. U svakom slučaju, bolje je planirati, izvršavati i valorizirati pretvorbu zapisa ili proces prenosa proaktivno, sa dovoljno vremena i resursa i uz što manje narušavanja poslovnih ciklusa i funkcija.

Sa pretvorbom i prenosom digitalnih zapisa mogu biti povezani i znatni troškovi. Zbog toga se mora organizacija pravovremeno odlučiti da li pretvoriti ili prebaciti izabrane ili sve zapise, ili neće ništa od toga uraditi zbog stepena prihvatljivog rizika.

Uz ocjenu stepena prihvatljivog rizika je potrebno i svaki tip zapisa analizirati, kako bi se utvrdila njegova važnost za organizaciju i rizik povezan sa mogućim gubitkom ili oštećenjem zapisa. Dio programa za upravljanje zapisima organizacije treba da sprovodi evaluaciju zapisa za svrhu očuvanja i da procijeni rizike povezane s njima. Normalno, te odluke su dokumentovane u politici očuvanja zapisa organizacije.

Iskustva upravljanja digitalnim zapisima

Dakle, prakse upravljanja organizacionih zapisa temelje na operativnim potrebama i procjeni rizika.

Operativne potrebe (npr.: ispunjavanje regulativnih zahtjeva, razvoj proizvoda, osiguravanje pristupa odnosno dokumentovanje finansijskih transakcija) određuju strategije i razine napora koje organizacija poduzima radi osiguravanja vjerodostojnosti zapisa.

Procjena rizika i njegovo smanjivanje, zajedno s drugim tehnikama, koriste se za uspostavu kontrole upravljanja i potrebne dokumentacije za izvođenje aktivnosti.

Iz perspektive upravljanja digitalnim zapisima detektirana su dva glavna rizika:

1. izazovi po pitanju vjerodostojnosti zapisa (npr. pravni izazovi) koji se mogu očekivati tijekom životnog vijeka zapisa i
2. gubitak, uključujući i gubitak pristupa ili uništenja zapisa. Posljedice su mjerene stepenom gubitka koji bi pogodio organizaciju ili njenog klijenta, ako vjerodostojnost zapisa ne bi mogla biti potvrđena ili u slučaju neovlaštenog pristupa ili uništenja zapisa.

Proces pretvaranja i prenosa digitalnog zapisa značajno je povezan i s pitanjem održivog postojanja zapisa, te stvara rizike za njihovu autentičnost, cjelovitost, pouzdanost i upotrebljivost. Za ublažavanje tih rizika, važno je kontrolirati postupak primjenom odobrenog i dokumentovanog postupka.

Pretvorba ili prenos zapisa uvijek se sprovode prije zastarijevanja opreme. Postupci moraju biti dobro isplanirani i nova oprema testirana prije početka prenosa. Kada su rizici otklonjeni ili smanjeni na minimum i izvršeni testni postupci prelazi se na izvršenje izabranog procesa uz stalnu kontrolu zapisa.
Preporučljivo je da se prvo prebace ili pretvore evidencije zapisa zbog lakšeg testiranja i kasnije kontrole.

Naravno jedan od prvih koraka je odluka hoće li se pretvorba i prenos vršiti unutrašnjim ili vanjskim resursima ili kombinacijom.
Prilikom prihvaćanja bilo koje od ovih opcija, moraju se uzeti u obzir sljedeći čimbenici:

- **Utvrđivanje kvalificiranosti**: ima li organizacija zaposlene kadrovske resurse s iskustvom i znanjem za obavljanje aktivnosti pretvorbe i prenosa;
- **Dostupnost ljudskih i tehničkih resursa:** jesu li zaposleni resursi s odgovarajućim znanjima dostupni tijekom cijelog projekta;
- **Oprema:** da li organizacija ima pravo okruženje i opremu za obavljanje aktivnosti pretvorbe i prenosa;
- **Troškovi i vremenski raspored:** da li organizacija ima resurse (proračun i potrebno vrijeme) za obavljanje aktivnosti pretvorbe i prenosa;
- **Sposobnost za osiguravanje kvaliteta/kontrole kvaliteta**: da li organizacija ima kadrove s iskustvom i znanjem za izvođenje aktivnosti osiguravanja kvaliteta/kontrole kvaliteta;
- **Dijeljenje podataka/upravljanje podacima/vlasništvo**: koja će osoba/e ili poslovne jedinice u organizaciji voditi aktivnosti pretvorbe i prenosa;
- **Validacija**: da li organizacija ima osoblje s iskustvom i znanjem koje je potrebno za provjeru aktivnosti pretvorbe i prenosa;
- **Poslovni ciklusi**: koja osoba/e ili poslovne jedinice u organizaciji će odlučivati o početku aktivnosti pretvorbi i prenosa.

Ranije je nekoliko puta upozoreno da sve što se planira, priprema i izvede mora biti dobro dokumentovano. Od toga je ovisno ne samo tijek procesa nego i kasnije uklanjanje pogreški, nadgradnje postupaka, kontrole kvaliteta i drugo. Najbolji način da se to izvede je usporedna priprema priručnika. Pristup razvoju priručnika za procese pretvorbe i prenosa u nadležnosti je svake pojedine organizacije. Tu može biti više pojedinačnih priručnika za svaku vrstu pretvorbe i prenosa, ili jedan priručnik s odgovarajućim podsekcijama za svaku vrstu. U najmanju ruku, priručnik za postupke pretvorbe i prenosa mora obuhvatiti sve faze procesa pretvorbe i prenosa, čak i kad se pretvorba i prenos vrše u isto vrijeme.

U priručniku treba da budu opisani postupci raspolaganja izvornim zapisima ili medijima; nekonvertirani zapisi/mediji moraju biti uklonjeni iz aktivnog okoliša i sačuvani prema utvrđenim odredbama i uputama. Sve revizije postupaka moraju biti dokumentovane u priručniku s odgovarajućom potvrdom. Bilo kakvo ad hoc ručno unošenje podataka može uništiti vjerodostojnost programa u slučaju istrage u kojoj metoda pretvorbe ili prenosa podupire uspostavu cjelovitosti digitalnih zapisa kao dokaznih dokumenata.

Priručnici za procedure pretvorbi i prenosa moraju obuhvatiti sve faze procesa, kako slijedi:

- **Planiranje:** Proceduralne korake, metode, ljude i ostale resurse koji su potrebni za uspješno izvršenje pretvorbe/prenosa ciljnog digitalnog zapisa.
- **Testiranje:** Ispitivanjem je potrebno provjeriti da li će planirani postupci i metode dati uspješne pretvorbe/prenose zapisa.
- **Pretvorbe i/ili prenosi:** Proceduralni koraci koje treba provesti u obavljanju stvarne pretvorbe i/ili prenosa ciljnog digitalnog zapisa.
- **Validacija**: Proceduralni koraci i metode koje se koriste, kako bi se uvjerili da su ciljni digitalni zapisi uspješno pretvoreni ili preneseni. Potvrđivanje autentičnosti zapisa pomoću postupka dokumentovanja te snimanja procesa. Potvrđivanje kontrolirane i sigurne pretvorbe i/ili prenosa kao jamstvo kvalitete. Na kraju, priprema sadržaja i oblika izvješća o pogreškama koji se generira nakon zaključene pretvorbe ili prenosa.
- **Odjava**: Obavezna autorizacija za potvrdu da je proces pretvorbe i prenosa uspješno izveden u skladu s odobrenim pravilima i procedurama.
- **Dokumentacija:** Detaljni zapisi o procesu pretvorbe i prenosa dokumentovani tijekom i nakon svakog projekta pretvorbe i prenosa.

Svi procesi o kojima govori standard odnosno dokumentacija o njima mora sadržavati i metapodatke, dakle podatke o podacima, koji su sastavni i obavezni dio svakog zapisa i dokumentacije. Standard ISO 23081-2:2009 specifikuje zahtjeve o metapodacima o upravljanju zapisa. Metapodaci o dokumentiranju pretvorbe i/ili prenosa je podatak, koji omogućuje da se pokaže, kako je zapis, nakon što je prošao kroz proces pretvorbe i prenosa, i dalje vjerodostojan i pouzdan. Dakle, stvaranje, održavanje i očuvanje ove informacije je iznimno važno.

Za potrebe dokumentovanja procesa pretvorbe i prenosa, historija događaja u metapodacima od presudne je važnosti. Tijekom pretvorbe/prenosa, postojeća

historija događaja u metapodacima mora biti premještena zajedno sa zapisima, kako bi se osigurala autentičnost zapisa. Svaka pretvorba i proces prenosa stvoriti će zapis u historiji događaja u metapodacima za svaki pojedini zapis koji je pretvoren ili prenesen.

Povezivanja koja su dokumentovana u metapodacima će se održati tijekom pretvorbe/prenosa.

Postupci pretvorbe i prenosa sastoje se od četiri ključna koraka: planiranje, testiranje, pretvaranje i potvrđivanje. Svaka organizacija ili institucija je jedinstvena i ima različite potrebe i ciljeve za uspostavu programa pretvorbe i prenosa. Nadalje, svi zapisi unutar organizacije možda ne zahtijevaju primjenu svih postupaka pretvorbe i prenosa i ne podliježu uslovima navedenim u ovom standardu za ispunjenje zahtjeva upravljanja zapisima. Ovi uslovi i postupci služe kao vodič i predložak. Razumijevanje uslova upravljanja zapisa je u nadležnosti stručnjaka za zapise u organizaciji i pravne službe koji će utvrditi do koje razine će se primijeniti zahtjevi koji su opisani u ovom standardu.

Svakoj organizaciji, koja počinje sa pripremom i izvođenjem procesa, u interesu je da uključi i poštuje standarde koji postoje na tom području. S time s osigurava pravilan postupak rada, a time i kvaliteta izvedbe postupaka. Osim toga, u interesu arhiva je da sa pravilnim i kvalitetnim postupcima preuzme građu u arhiv, kojoj na takav način i dalje osigurava cjelovitost, autentičnost, vjerodostojnost i upotrebljivost.

Zaključak

Autorica rada je ukratko predstavila sadržaj međunarodnog standarda ISO 13008:2012 Informatika i dokumentacija - Postupci konverzije i migracije digitalnih dokumenata. Standard je jedan u nizu onih, koji se bave tematikom digitalne građe. Posebno treba upozoriti da se radi o građi koja nastaje u digitalnom okruženju.

Posebnost kod digitalne građe je ta, da je potrebno građu prenositi odnosno pretvoriti u novije nosače ili formate zapisa. S obzirom na to da se radi o dosta novom procesu u sistemu poslovanja ovaj standard je svakako dobrodošla preporuka za izvođenje opisanih i ujedno obaveznih postupaka, naročito prilikom mijenjanja operacijskih sistema, strojne i aplikacijske opreme.

Standard navodi sve potrebne funkcije za uspješno i pravilno izvedenu pretvorbu /prenos zapisa i služi kao kontrolni nacrt za pripremu. U ovisnosti od količine i složenosti zapisa te stepena rizika organizacija se sama odlučuje koji postupak izvodi, u kolikoj mjeri, sa kojim resursima i u kolikom obimu prihvaća preporuke standarda.

Conclusion

The author of a brief presentation of the international standard ISO 13008:2012 Information and documentation - of Conversion and migration of digital documents. Standard is one of a series, dealing with the topic of digital material. It should be pointed out that this is a material that occurs in the digital environment.

Particularity of digital material is that, it is necessary to transmit material that is converted to newer carriers or file formats. Given that it is a lot of new process in this standard operating system is certainly welcome recommendations for performing the described and also the required procedures, especially when changing operating systems, hardware and application equipment.

Standard specifies all the necessary functions for a successful and properly executed conversion / transfer of records and serves as a control for the preparation of the draft. Depending on the quantity and complexity of the record and the level of risk the organization itself decides which procedure is performed, to what extent, with what resources and to what extent the recommendations accepted standards.

Dr. Peter Pavel KLASINC, doc.
Predstojnik Katedre za arhivistiko in dokumentologijo AME-ECM
Predstojnik Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti Univerze v Mariboru (CIMRS)

MED POSLOVANJEM Z DOKUMENTI IN ARHIVSKO TEORIJO IN PRAKSO[1]

Abstrakt: *Med poslovanjem z dokumenti v registraturah in aktualno arhivsko teorijo in prakso, prihaja v zadnjem času do določenih premikov, ki so glede na to, da so lahko dokumenti v klasični ali digitalni obliki, smiselno opredeljeni tudi v Deklaracija o arhivih.*

Problemi se pojavljajo pri upravljanju procesov nastajanja, evidentiranja in pri vseh drugih nalogah poslovanja z dokumenti pri ustvarjalcih, kakor tudi pri strokovnem profesionalnem arhiviranju dokumentov, ki imajo značaj arhivskega gradiva. To se predpisuje s pravilnikom o arhivski službi. Na tem področju se srečujemo s pomanjkljivim znanjem, zato je dobrodošel magistrski študij arhivistike, ki je sedaj možen tudi v Sloveniji. Ponuja potrebna znanja za uspešno delo pri ustvarjalcih arhivskega in dokumentarnega gradiva in v profesionalnih državnih arhivih ali v samostojnih arhivskih službah. Slabo znanje pri podjetjih, ki delujejo na trgu z dejavnostmi »arhiviranja« in zajemanja @dokumentov.

Država bo morala svojo vloga pri zagotavljanju pravilnega poslovanja z dokumenti in arhivsko teorijo in prakso okrepiti tudi zato ker tisti dokumenti, ki so pomembni za znanost in kulturo, predstavljajo arhivsko gradivo, ki je spomin in pisna kulturna dediščina, ki je zavarovana z zakonom.

Ključne besede*: poslovanje z dokumenti, deklaracija o arhivih MAS, pravilnik o arhivski službi, magistrski študij arhivistike in dokumentologije, arhivski zakon, arhivsko gradivo, strokovna usposobljenost, obveznosti države*

Abstract: *Regarding the fact that archives can be paper based or electronic we are lately facing in records management and current archival theory and practice certain changes, which are defined also in the Declaration on Archives.*

Problems are arising in the processes of the creation, recording and all the other tasks in records management at creators, as well as at archiving of documents having the character of archives. The process of archiving is prescribed by the Guidelines on Archiving. In this field we are faced with a lack of knowledge therefore the Master in Archival Studies is very welcome and now available also in Slovenia.

1 Podoben prispevek sem pripravil za posvetovanje SMARTCOM v Ljubljani, ki je bilo v septembru 2013.

It provides the necessary skills for successful work at the creators of archives and records, and in professional state archives or archive services. In the practice we are facing very poor professional knowledge in the companies providing long term preservation of records.

The state will have to strengthen its role in ensuring the proper management of records and in archival theory and practice also because those documents that are important for science and culture represent the memory of the nation and are considered as cultural heritage which is protected by law.

Key words: *Records management, Declaration on Archives, Guidelines on Archiving, master in archival studies and records management, archival act, archives, professional requirements, state liability*

Uvod

Splošna deklaracija o arhivih, ki jo je sprejel Mednarodni arhivski svet (MAS) s sedežem v Parizu in potrdila Generalna skupščina MAS na Malti, novembra leta 2009, je prvenstveno namenjena arhivom, vendar jo glede na temo tega predavanja lahko smiselno uporabimo, predvsem glede na dejstvo, da registraturno gradivo že ob svojem nastanku vsebuje tudi arhivsko gradivo. Na osnovi deklaracije lahko dokumente, ki se nanašajo na odločitve, aktivnosti in spomine ter so izjemnega pomena za znanost in kulturo, proglašamo za arhivsko gradivo, za pisno kulturno dediščino, ki se prenaša iz generacije na generacijo.

Z arhivskim gradivom se strokovno upravlja, strokovno posluje vse od njegovega nastanka, zato, da se ohranja njegova vrednost in pomen. Vsak dokument je torej verodostojen vir informacij, ki podpira odgovorno, transparentno in poslovno uspešnost tekočega poslovanje ustvarjalca. Registraturno in arhivsko gradivo ima poglavitno vlogo pri razvoju družbe (države), saj mora družba zagotoviti varovanje in ohranjanje njegove uporabnosti za individualen ali skupinski spomin.

Zagotovitev prostega dostopa do arhivskega gradiva bogati naše znanje o človeški družbi, spodbuja demokracijo, ščiti pravice državljanov in izboljšuje kakovost življenja, zato je poslovanje z dokumenti potrebno zastaviti tudi v kot dejavnost kreiranja arhivskega gradiva. Smiselno lahko in moramo torej določila deklaracije razumeti tudi v smislu, da je poslovanje z dokumenti potrebno zaradi verodostojnega dokaza o upravnih, kulturnih in intelektualnih dejavnostih ustvarjalca in je tako v najširšem pomenu besede to tudi odraz razvoja družbe – dežave.

Pravilno poslovanje z dokumenti je potrebno predpisati in izvajati zaradi podpore poslovni učinkovitosti, odgovornosti in preglednosti (transparentnosti) delovanja ustvarjalca pa tudi zaradi ohranitve individualnega in kolektivnega spomina, zaradi dokumentiranja sedanjosti in usmerjanja v prihodnje aktivnosti predvsem pa za razumevanje preteklosti. Raznolikost registraturnega in arhivskega gradiva je zaradi beleženja vseh področij dejavnosti velika, kar se kaže tudi v velikem številu nosilcev

zapisov, na katerih nastajajo dokumenti, torej registraturno in arhivsko gradivo. Ne oziraje se na to ali je nosilec papir, elektronski, avdiovizualni in kakšen drug nosilec zapisa, mora ustvarjalec to gradivo enakovredno obravnavati. Zaradi tega, je potebno poudariti pomembnost vloge arhivistov oziromo tistih usposobljenih strokovnjakov, ki poslujejo z dokumenti pri ustvarjalcih. Tem strokovnjakom je potrebno v vsakem primeru zraven začetnega usposabljanja zagotoviti tudi permanentno nadaljno izobraževanje.

Zavedati se moramo, da ti strokovnjaki služijo svoji ustanovi, zavodu ali podjetju ter kreirajo nastajanje registraturnega in arhivskega gradiva, sodelujejo pri valorizaciji, varstvu in uporabi ter vseh drugih nalogah v zvezi s tem gradivom. Odgovornost za pravilno poslovanje z registraturno in arhivskim gradivom nosijo uprave oziroma nosilci odločanja, lastniki ali imetniki tega gradiva. Zraven njih prevzemajo v zadnjem času odgovornost za poslovanje z dokumenti tudi informacijski strokovnjaki, ki morajo tesno sodelovati s tistimi, ki so zadolženi za poslovanje in upravljanje z registraturno in arhivskim gradivom. Ustvarjalci dokumentarnega in arhivskega gradiva so zavezani k takšnemu poslovanju, ki bo sprejelo navodila izvajanja ustrezne politike poslovanja z dokumenti, pri tem pa se morajo upoštevati splošni in specialni zakoni, ki določajo poslovnje z registraturno in arhivskim gradivom v celoti. Pri ustvarjalcih mora biti delo upravljanja in poslovanja z registraturno in arhivskim gradivom kompleksno, celovito, cenjeno ter kompetentno na vseh nivojih opravljanja svojih osnovnih dejavnosti. Za vse to je potrebno nameniti tudi potrebna sredstva za podporo ustreznemu upravljanju in poslovanju z registraturnim in arhivskim gradivom, vključno z zaposlovanjem pravilno usposobljenih strokovnjakov.

Z registraturno in arhivskim gradivom se mora poslovati, upravljati in varovati na načine, ki bodo zagotavljali njegovo avtentičnost, zanesljivost, celovitost in uporabnost.[2] V današnjem času, ko digitalna tehnologija in globalna komunikacijska omrežja omogočajo hitro reproduciranje dokumentarnega in arhivskega gradiva predvsem pa razširjanje njihovih vsebin, ko vsi pričakujemo velik napredek družbe in znanja smo priča, da zaradi novih možnosti ponujanja vsebin tudi na spletu z namenom ustvarjati in razširjati naša znanja oziroma ponudbo, ustvarjalci hitro naletijo na težave, saj te nove informacijske tehnologije omogočajo skoraj vse, avtorsko pravo pa tudi skoraj vse prepoveduje. Zato se morajo ustvarjalci spopasti tudi z izzivi avtorsko - pravne ureditve poslovanja z dokumenti torej tudi z zbranimi, urejenimi in ohranjenimi vsebinami, ki jih pogosto ustvarjajo in razširjajo. To pa je sicer že čisto specifična vendar ne nepomembna odgovornost pri poslovanju z registraturnim in arhivskim gradivom pri ustvarjalcih.[3]

2 ICA, Deklaracija o arhivih, Malta 2009. Deklaracija je objavljena na mnogih spletnih straneh ter jo pogosto srečujemo v pristojnih arhivih na plakatih tudi v angleškem jeziku. Glejte: Košir, Od načel MAS o dostopnosti…..Arhivi 36(2013) Ljubljana, ADS, stran 76 »…. drugi najpomembnejši dokument MAS je Deklaracija o arhivih, ki jo je potrdil tudi UNESCO«. Isti, Splošna Deklaracija o arhivih in sodobna arhivska paradigma. Arhivi 33 (2010), Ljubljana ADS, stran 309 - 318

3 Maja Bogataj Jančič, predavanje 18. decembra 2012, SIDIH o avtorskih pravicah (rokopis avtorja)

Poslovanje z dokumenti – registraturnim in arhivskim gradivom, arhivska služba

Poslovanje z dokumenti – registraturnim in arhivskim gradivom mora ustvarjalec ustanoviti svojo arhivsko službo s pravilno usposobljenim strokovnjaki in mora izdelati in sprejeti pravilnik o poslovanju z dokumentacijo. Tak pravilnik mora imeti naslednja poglavja: Uvodna določila, o definicijah, o rokih hrambe, o kvalifikaciji gradiva, evidentiranje dokumentacije, pravilno shranjevanje gradiva, vzdrževanje arhivskega in dokumentarnega gradiva, hramba arhivskega – trajnega gradiva, novi nosilci informacij, urejanje arhivskega gradiva, izbrane kategorije dokumentarnega gradiva, arhivski strokovni delavec, postopek arhiviranja dokumentarnega gradiva, o predaji, prevzemu, varovanju in hranjenju gradiva, ureditev gradiva v arhivskem skladišču, roki hrambe – vnaprejšnji izločitveni seznam, uničenje dokumentarnega gradiva, uporaba arhivskega in dokumentarnega gradiva , tajnost podatkov, postopek izročanja arhivskega gradiva pristojnemu arhivu in prehodna in končna določila

Vsa (21) poglavja že sami po sebi kažejo na obsežne elemente poslovanja z dokumenti – registraturno in arhivskim gradivom. Posamezna opravila zahtevajo obvladovanje znanj, ki si jih morajo arhivski strokovnjaki pridobiti na način, ki sem ga zgoraj navedel.Priprava in sprejem takega pravilnika mora potekati po postopku, ki se začne z izdelavo opisa dejanskega stanja poslovanja z registraturno in arhivskim gradivom pri ustvarjalcu, nadaljuje z ustanovitvijo posebne komisije za pripravo pravilnika. V preambuli morajo biti našteti tako glavni kakor tudi specialni (arhivski in drugi) zakoni, ki urejajo to področje delovanja ustvarjalca. Posbej mora biti naveden postopek sprejemanja in potrjevanja pravilnika.[4]

Med poslovanjem z dokumenti – registraturno in arhivskim gradivom in arhivsko teorijo in prakso ter pravilno usposobljenimi kadri.

Po večletnem prizadevanju je Mednarodnemu inštitutu arhivskih znanosti Univerze v Mariboru uspelo akreditirati magistrski študijski program Arhivistika in dokumentologija na ALMA MATER EUROPAEA - EVROPSKI CENTER MARIBOR (kratko AME - ECM), ki je akademska ustanova in skupnost, organizirana kot neprofitna, nedržavna ustanova, registrirana za izvrševanje visokošolskih izobraževalnih in raziskovalnih programov s poudarkom na znanstveno raziskovalnimi različnimi študijskimi programi tudi s področja kulturne, medkulturne relacije in sociale ter arhivistike in dokumentologije.AME-ECM ima akreditacijo za visokošolski zavod, odločbo za vpis v evidenco raziskovalnih organizacij ter že večje število akreditiranih visokošolskih študijskih programov, od decembra leta 2012 tudi magistrski študij arhivistike in dokumentologije. Med

4 Klasinc, Peter Pavel, Rokopis Pravilnika o arhivski službi kot model oz. idejni osnutek za pripravo in sprejetje Pravilnika o arhivski službi, pri različnih ustvarjalcih na teritoriju Slovenije. Maribor, Ljubljana 2006, 2011.

ključne cilje AME-ECM, sodi sodelovanje s študijskimi programi v državah srednje in južne Evrope in izobražuje tako, da podpira razvoj kulturnih elementov, razvoj profesionalnih standardov, razvoj evropskih vrednot ter kot akademska skupnost daje svoj prispevek pri razvoju skupnega evropskega gospodarskega, političnega in kulturnega prostora.

Tako postaja mednarodna evropska univerza center odličnosti v izobraževanju in raziskovanju tudi na področju uvajanja novih tehnologij zlasti pa interaktivnih informacijskih tehnologij in podobno. Evropska akademija znanosti in umetnosti (EASA Salzburg) je z ustanovitvijo Alma Mater Europaea, postavila organizacijski okvir in vsebinski program za kulturno in profesionalno prenovo regije z mrežo več kot 250 univerzitetnih učiteljev in 40 akademskih institucij iz 12. držav iz Podonavja. Evropska akademija znanosti in umetnosti v Salzburgu (dalje EASA), ki povezuje 1400 vrhunskih znanstvenikov, praviloma univerzitetnih profesorjev, med njimi številne prejemnike Nobelove nagrade, je leta 2009 podelila Evropskemu centru Maribor akademski patronat, ter povabila vse člane EASA, da sodelujejo pri razvoju institucije in izvajanju programov. AME-ECM je uspešno kandidiral na domačih in mednarodnih natečajih in ima do sedaj akreditirane naslednje akademske programe; študijski program I. in II. bolonjske stopnje »Upravljanje in vodenje poslovnih sistemov«, študijski program I. bolonjske stopnje »Finančne storitve«, študijski program II. bolonjske stopnje »Evropske poslovne študije«, študijski program I. bolonjske stopnje »Ekoremediacije«, študijski program I. bolonjske stopnje »Zdravstvena nega«, študijski program I. bolonjske stopnje »Fizioterapija«, študijski program I. II. in III .bolonjske stopnje »Socialna gerontologija« in od leta 2012 naprej, magistrski študijski program II. bolonjske stopnje »Arhivistika in dokumentologija«. [5]

Magistrski študij arhivistike in dokumentologije je bil že vrsto let v programu mnogih študijskih, raziskovalnih in pripravljalnih projektov, ki so jih pripravljali slovenski arhivisti v okviru Arhivskega društva Slovenije, Arhivskega društva Maribor, Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti Univerze v Mariboru in drugih ter poskušali uveljaviti tak študij na Fakultetah v Mariboru, Ljubljani, Zagrebu, Zadru, Trstu in drugod.

Šele z razvojem AME ECM, ki izvaja aplikativne, interdisciplinarne, evropsko orientirane visokošolske dodiplomske in podiplomske programe, ki so komplementarni obstoječim in deficitarni na domačem in evropskem trgu, se odpira možnost predstavljanja in uveljavljanja magistrskega študija arhivistike in dokumentologije. Ta magistrski študij je potreben zaradi novih znanj, ki so potrebna za reševanje problemov poslovanja z registraturnim in arhivskim gradivom. Ob prizadevanju za dosego te akreditacije in pri mnogih razgovorih s strokovnjaki s

5 Predstavitveni teksti magistrskega študija arhivistike in dokumentologije so bili objavljeni v nekaterih strokovnih publikacijah kot so ATLANTI (Trst/ Maribor), DOK-SIS (Ljubljana/ Krajnska Gora) , Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja (Maribor/Radenci). Del teksta je bil pripravljen za postopek akreditacije študija arhivistike in dokumentologije na drugi stopnji po Bologni predložen NAKVISU v letu 2011 in 2012.

področja arhivistike in dokumentologije je zmeraj bolj prihajalo do izraza dejstvo, da med poslovanjem z dokumenti – registraturnim in arhivskim gradivom in izvajanju profesionalne arhivske teorije in prakse prihaja do določenih nedorečenih situacij. Pogosto imamo na eni strani neurejeno in dokaj ne utečeno poslovanje z dokumenti torej z registraturnim in arhivskim gradivom pri ustvarjalcih, na drugi strani, pa vsaj v mejah mogočega, profesionalno dobro delujočo arhivsko teorijo in prakso, ki jo izvajajo arhivi v okviru pozitivne, vendar ne samo arhivske zakonodaje. Kar se strokovne usposobljenosti tiče je posebno pereče problem stanje pri že delujočih podjetjih oziroma mnogih nastajajočih podjetjih, ki delujejo na trgu. Ta podjetja se ukvarjajo direktnimi ali indirektno z opravili, ki so ali bi morala biti predpisana kot dejavnost arhivskih služb pri ustvarjalcih. Pogosto se dogaja, da v nekaterih primerih taka podjetja prevzemajo celo pristojnosti, ki so predpisane z zakonom in bi jih morale opravljati profesionalne arhivske ustanove in profesionalno usposobljen kader. To področje bo potrebno zakonsko urediti saj se ne sme dogajati, da poslovanje z registraturnim in arhivskim gradivom prevzemajo tržno naravnana podjetja z nepravilno in nezadostno usposobljenim strokovnim kadrom. Preizkus strokovne usposobljenosti v enem od profesionalnih arhivov je namenjen samo onim, ki direktno opravljajo službo arhivarjev oziroma različno imenovanih zaposlenim kot so dokumentalistom, arhivistom, varuhom stalne zbirke in podobno, ne pa osnova strokovne kvalifikacije za delo v privatnem podjetju. Obveznost usposabljanja in specifičnega izobraževanja vseh tistih, ki se s poslovanjem z registraturnim in arhivskim gradivom na kakršen koli način ukvarjajo, je nujna.[6]

Med poslovanjem z dokumenti – registraturnim in arhivskim gradivom in arhivsko teorijo in prasko ter zakonsko določenimi opravili.

Pogosto se pozablja, da za ustvarjalce dokumentarnega in arhivskega gradiva veljajo tudi tako imenovani arhivski zakoni v zadnjem času Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA) iz leta 2006 s spremembami in usodami sprememb, o katerih na tem mestu ne bom posebej pisal. Letos poteka ponovno razprava o spremembah ZVDAGA in bo o tem govora tudi na tej konferenci. Na splošno pa moram poudariti, da arhivska zakonodaja sodi med arhivska strokovna vprašanja s katerimi se pogosto ukvarjajo arhivisti po vsem svetu. Tako je Mednarodni inštitut arhivskih znanosti Trst – Maribor na svoji vsakoletni redni konferenci z naslovom, MEDNARODNI ARHIVSKI DAN **v** oktobru leta 2010 v Trstu obravnaval vprašanja arhivske zakonodaje. Predstavljeni so bili pregledi nad nekaterimi rešitvami, ki so se uveljavile ali se šele uveljavljajo

6 Posamezni členi Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih določajo n.pr. pripravo oseb (17. in 18. člen), inšpekcijskemu nadzoru (75 – 79 člen), nadzor državnega arhiva (81 -87). Glede kadrov pa v zvez z arhivi samoupravnih lokalnih skupnosti (57 člen) in lastnim varstvo arhivskega gradiva (62 člen) kjer zakonodajalec zapiše…z usposobljenimi strokovnimi uslužbenci… Nikjer pa ne opredeli kašno izobrazbo in strokovni naziv naj imajo !

v posameznih državah. Dobili smo odgovore glede arhivske zakonodaje (zakon o arhivih in podobnih variantah) na vprašanja; [7]

- o različnih nazivih in imenih zakonov, ki opredeljujejo arhivsko dejavnost
- o različnih področjih, ki zakonsko opredeljujejo delo arhivov,
- o različnih statusi in tako zakonih, ki opredeljujejo delo arhivov,
- o različnih terminologijah in obsegu opredeljevanja dela, ki ga opravljajo arhivisti,
- o različni usklajenosti z ostalimi zakoni (direktno ali indirektno),
- o različnih praksah glede uveljavljanja zakona o arhivih,
- o različnih praksah sankcioniranja zaradi ne izvrševanja zakona o arhivih,
- o različnih praksah na splošno in
- o priporočilih držav v ES in v ostalih posameznih ali v skupnostih držav po svetu.

Slovenija se lahko pohvali z bogato bero pravnih predpisov in zakonov o arhivih (z variantnimi imeni) še v času pred letom 1966 in po tem, ko je bil sprejet prvi slovenski zakon o arhivskem gradivu in arhivih leta 1966 (Uradni list SRS, 4 -24/1966) pa vse do današnjih dni. Po nastanku samostojne Slovenije leta 1991 je bilo jasno, da bodo politične spremembe sistema prinesle tudi novosti na področju arhivske zakonodaje. Z Ustavo Republike Slovenije smo dne 26. decembra 1991 (po izvedenem plebiscitu) odpravili družbeno lastnino ter v nasprotju z njo uvedli ekonomsko tržno gospodarstvo. Z novo ustavo smo uvedli in zagotovili spoštovanje temeljnih človekovih pravic, ob enem pa zagotovili neodvisnost sodstva, posebej pa samostojnost in avtonomnost obeh Univerz ter drugih visoko šolskih ustanov ter postavili temelje lokalni samoupravi. Z Zakonom o organizaciji in delovnem področju republiške uprave se je z dnem 12. 6. 1991 spremenil položaj dotedanjega Arhiva Socialistične Republike Slovenije tako, da je ta postal upravna organizacija v sestavi Ministrstva za kulturo in prevzel naziv, ki ga ima še danes to je Arhiv Republike Slovenije (kratko ARS). Na podlagi Zakona o zavodih (19. 3. 1991) ter Zakona o uresničevanju javnega interesa na področju kulture (30. 11. 1994) se je zaradi družbenih sprememb spremenil status regionalnih zgodovinskih oz. pokrajinskih arhivov, ki so postali samostojni javni zavodi. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalni samoupravi z dne 24. 9. 1994 je dal na osnovi 16. a člena enajstim mestnim občinam pravico, da lahko ustanovijo svoje samostojne mestne arhive, (Koper, Ptuj, Novo Mesto, Kranj, Maribor, Ljubljana, Celje, Nova Gorica, * Velenje = 0, * Murska Sobota - Lendava, * Slovenj Gradec - Ravne na Koroškem.). Priložnost, da se arhivska služba Slovenije ustrezneje in moderno organizira smo izkoristili in leta 1997 sprejeli *Zakona o arhivskem gradivu in arhivih,* (Uradnem listu RS, št. 20- 1149/1997 in popravljen v št. 32/1997), ki je zmanjšal nekatere širše

7 Glejte ATLANTI, Št:20, Revija za sodobno arhivsko teorijo in prakso. Avtorji o zakonodaje v arhivih; Tato, Larin, Hanus, Doria, Sch. Ernst, Rybakou, Cook, Gonzales, Budowski, Arathymou, Borges, Heđbeli, Kožar, Delmas, Selan, Wanner, Sem. Rajh, Popović , strani 51 do 240, Trst – Trieste, 2010.

pristojnosti regionalnih arhivov npr. *mednarodno sodelovanje, zunanjo inšpekcijsko službo* in v PAM onemogočil delovanje uradno ustanovljenega in po statutu arhiva delujočega Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti. Po letu 2000 smo v Sloveniji stopili v zaključno fazo priprave novega zakona, ki sem ga že zgoraj navedel (ZVDAGA).[8]

V Mednarodnem inštitutu arhivskih znanosti Univerze v Mariboru (CIMRS) smo takrat pripravili vrsto predlogov sprememb in ocen, ki smo jih kasneje kot študijsko gradivo tudi objavili v različnih publikacija ali na spletnih straneh. V večini primerov naše pripombe niso bile niti resno obravnavane in seveda zaradi tega tudi pri zakonu niso upoštevane. Kljub temu pa so naše aktivnosti v zvezi s pripombami na zakon vplivale na določene spremembe zakona, med drugim na člene glede » reorganizacije organiziranosti arhivov v R. Sloveniji oz. centralizacijo regionalnih zgodovinskih oz. pokrajinskih arhivov v Arhiv R. Slovenije«. Nepotrebna centralizacija je bila kasneje iz zakona tudi umaknjena. Letos smo predlagali, da se v spremembe zakona ZVDAGA vnese (člen) pripomba, da morajo tisti ustvarjalci in hranitelji dokumentarnega in arhivskega gradiva, predvsem pa tisti, ki po 62. členu ZVDAGA izvajajo lastno hrambo arhivskega gradiva in ki imajo več kot 1000 tekočih metrov gradiva v svojih arhivskih skladiščih, morajo imeti vsaj enega zaposlenega s končanim specialističnim magistrskim študijem arhivistike in dokumentologije. To naj velja tudi za ustvarjalce, ki so si pridobili vsa potrebna dovoljenja za hrambo svojega arhivskega in dokumentarnega gradiva pri sebi.[9] Vsekakor pa naj tudi podjetja, ki želijo opravljati tako imenovane procese »arhiviranja« kakor tudi podjetja, ki ponujajo opravljanje storitev zajema, e-hrambe in spremljevalnih storitev spoznajo, da bi bilo dobro če imajo vsaj enega zaposlenega, ki naj opravi specialističen magistrski študij arhivistike in dokumentologije.

Povzetek opažanj v zvezi s problemi med poslovanjem z dokumenti in arhivsko teorijo in prakso [10]

Med poslovanjem z dokumenti pri ustvarjalcih je možno zaslediti nekatere odmike od tistih oblik poslovanja, ki jih predpisuje arhivska teorija in praksa in so opredeljeni v pozitivni arhivski zakonodaji. Izvajanje poslovanja z dokumenti, ki poteka pri ustvarjalcih dokumentarnega in arhivskega gradiva ni poenoteno in se zaradi tega zelo različno izvaja ter je pogosto neurejeno. To ne velja za oblike

8 Zakonu o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). Uradni list RS, št. 30/ 2006.

9 Peter Pavel Klasinc, Materialno varovanje klasičnih in novih nosilcev informacij v arhivih, Pokrajinski arhiv Maribor, 1992. Maribor

10 Vladimir Žumer; *Poslovanje z zapisi. Upravljanje in hramba dokumentarnega gradiva, klasifikacijski načrti za razvrščanje gradiva z roki hrambe in elektronske hrambe gradiva v digitalni obliki*, Ljubljana 2008, 647. V knjigi so podani mnogi standardi in priporočila, nakazane rešitve in citacija (ne vse) tovrstne in primerne literature in izbor (ne vseh) člankov, ki so bili objavljeni v različnih strokovnih revijah in zbornikih v Sloveniji in izven nje.

pisarniškega poslovanja pri katerem opažamo vrsto pozitivnih rešitev, vendar ta trditev velja do trenutka, ko dokumenti (spisi) izgubijo tekočo uporabno vrednost. Kasneje se ti kot velike količine gradiva nabirajo v takih ali drugačnih skladiščih. Le redko jim lahko rečemo arhivska skladišča, narejena po vsaj minimalnih standardih. Delo v teh skladiščih je pogosto zaupano zaposlenemu arhivarju, dokumentalistu ali kako drugače imenovanemu zaposlenemu, ki sicer v mnogih primerih kar dobro obvlada situacijo klasičnega arhiviranja dokumentov. Težave pa nastanejo, ko se srečamo z novimi informacijskimi tehnologijami in z njimi povezanimi računalniškimi programi za pisarniško poslovanje in seveda z novimi mediji oz. novimi nosilci informacij, ki jih skupaj s klasičnim registraturnim gradivom v večji ali manjši meri oddajajo (ustvarjajo) različne službe, v arhivsko skladišče. Usode teh medijev so arhivskim strokovnjakom iz profesionalnih arhivov dobro znane.[11]

Vpliv arhivistov na nastajanje računalniških programov za pisarniško poslovanje je bil slab oziroma ga sploh ni bilo. Bile so mnoge diskusije na katerih smo spraševali avtorje in programerje računalniških programov za pisarniško poslovanje, na kakšen način bodo uveljavili zahteve arhivske teorije in prakse. V glavnem, odziva na naše zahteve ni bilo, niti ni bilo nekega posebnega navdušenja za kakršno koli sodelovanje. Izgovori so se nanašali na nekakšne popise ali na tako imenovane klasifikacijske strukture, ki so jih informacijske tehnologije in pa računalniški programi z lahkoto akceptirali ter vnesli v delovno prakso.

Dejansko se je dogajalo, da se opisi klasifikacijski znakov v nekaterih primerih niso pokrivali s sklepi arhivske teorije in prakse tudi ne takrat ko je šlo za roke hrambe, ali za trajno gradivo, ali za gradivo hranimo stalno ali za arhivsko trajno gradivo. Pogosto torej prihaja do težav, da se v klasifikacijskih načrtih opredeljuje določene dokumente z opisom, ki ni usklajen z navodili pristojne arhivske službe. Ponovno moram v zvezi s tem poudariti, da je odločitev glede arhivskega gradiva in kategorij dokumentov, ki so opredeljeni kot arhivsko gradivo in, ki je pomembno za znanost in kulturo, v končni in nesporni pristojnosti strokovnjakov arhivistov iz profesionalnih arhivskih ustanov.

Priče smo torej neki dvotirnosti pri poslovanju z dokumenti ko na eni strani deluje neka praksa se na drugi strani pojavljajo predpisi in navodila arhivske teorije. Rešitev te dvotirnosti se v zadnjem času želi preseči, vsaj kar se tiče digitalno zapisanih in hranjenih dokumentov s tako imenovanimi notranjimi pravila in akreditacijami podjetij za zajem @arhivov. Po mojem se znotraj profesionalne arhivske teorije in prakse pretirano poudarjajo ti postopki za ohranjanje in kvalitetno hrambo dokumentarnega in seveda tudi arhivskega gradiva v @ oz. digitalnih oblikah, saj bi za to moral v prvi vrsti poskrbeti ustvarjalec in bi postopek moral biti opredeljen v zakonu o elektronskem poslovanju, nadzor pa pri Ministrstvu za javno upravo.

S to dvotirnostjo opisane strokovne prakse bomo morali živeti še v naslednjem času. Delitev dokumentacije na klasično gradivo in tisto, ki je nastalo in je zapisano

11 Peter Pavel Klasinc, Slovenska arhivska zakonodaja med leti 2000 in 2010, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja (*dalje Tehnični…), Maribor 2010, 73 - 90.

v digitalni obliki bomo dejansko srečevali v arhivskih skladiščih pri ustvarjalci in kasneje v skladiščih profesionalnih arhivskih ustanov. Pričakovanja nekaterih, da se bo klasičen dokument hitro umaknil digitalnemu so se izkazala za nerealna. Zaradi tega morajo profesionalni arhivisti in pristojni za dokumente pri ustvarjalcih reševati ta strokovna vprašanja in sprejemati predpisuje ter strokovne ukrepe za vse vrste dokumentov. Z opisanimi osnovnimi problemi in z enakimi vprašanji se srečujemo tako pri definicijah procesov nastajanja dokumentarnega in arhivskega gradiva, kakor tudi pri evidentiranju gradiva, poslovanju z gradivom pri ustvarjalcih in vzporedno s tem s perspektivami razvoja arhiviranja gradiva v celoti. Ne želim se vključiti v diskusije, ki potekajo in po vsej verjetnosti bodo še potekale v zvezi z Zakonom o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (kratko ZVDAGA) , ki je sedaj v postopku ponovnih sprememb.[12]

Moj razmislek ob vsem tem je namenjen dejstvu, da se odpira še vrsto vprašanj tako tistih, ki so tesno povezana s poslovanjem in varovanjem vseh dokumentov in posebej tistih, ki so povezani z dokumenti, ki so v digitalni obliki, posebej za daljše časovno obdobje kakor tudi vprašanje predaje tega gradiva v profesionalne arhivske ustanove. V zakon je bilo lahko enostavno zapisati strokovno stališče o izenačenju klasičnega gradiva z digitalnim, težje je kot to kaže današnja situacija to izvesti v praksi. Zato vprašanje notranjih pravil povezujem s vprašanjem strokovne usposobljenosti arhivistov kakor tudi tistih, ki bodo izvajali digitalizacijo gradiva oziroma zajemanje @ dokumentacije. Zavedati se moramo, da bomo prav zaradi dejstva, da smo še vedno v dobi, ko nastaja in se ohranja registraturno in arhivsko gradivo v klasični obliki na eni strani, in v digitalni obliki na drugi strani, morali nujno najti še nove poti. Zato bo ta proces morda tudi pripeljal do drugačnih rešitev in do sprememb, ki jih bo narekovala profesionalna arhivska teorija praksa.

Nesporno je, da morajo ustvarjalci z usposobljenimi strokovnimi uslužbenci - zaposlenimi (62. člen ZVDAGA), arhivskimi strokovnjaki(?), imenovanimi arhivarji, arhivisti, dokumentalisti, varuhi, itd., skrbeti za svoje arhivsko in registraturno gradivo. Zadolžijo jih lahko s točno določenimi nalogami, vendar brez osnovne strokovne izobrazbe in stalnega dopolnilnega usposabljanja teh nalog ne bodo mogli izpolniti. Profesionalni arhivi že delujejo po zakonu, res pa je, da se jim po novelah zakonov spreminjajo določene pristojnosti. Odprto za mene ostaja vprašanje praktičnega izvajanje 62. člena zakona, ki omogoča lastno hrambo arhivskega gradiva imenovano tudi » samostojna arhivska služba« ali » arhiv gradiva ustvarjalca« kot so na primer Univerza v Ljubljani, RTV SLO, MORS in drugi. Ti torej svojega arhivskega gradiva ne predajajo v pristojne arhive je pa tekoče sodelovanje z njimi nujno.

Zakonsko nedorečene so tudi relacije med profesionalno arhivsko teorijo in prakso in nekaterimi podjetji, ki intenzivno izvajajo del z arhivskim zakonom predpisanih aktivnosti. Priče smo pojavu mnogih podjetij, ki delujejo na trgu in kar z neko agresijo nastopajo kot rešitelji res slabih stanj in poslovanj z dokumenti.

12 Več v Jože Žontar: *Pravno urejanje varstva arhivskega gradiva za slovensko ozemlje do zadnje spremembe zakona: Arhivski predpisi v R. Sloveniji*, ARS, Ljubljana 2007, str.,5-28.

Ne nasprotujem takim aktivnostim vendar bi jih bilo potrebno zakonsko urediti ter določiti stopnjo strokovnosti saj gre vendar za arhivsko strokovno teorijo in prakso in ne samo za »opraviti neko aktivnost arhiviranja« ali izvajati »sceniranje ali digitaliziranje« ali »popisati in odbrati neko dokumentacijo«, gre za resno upoštevanje strokovnih navodil in principov arhivske teorije in prakse ter končno določil znanstvene vede, ki se imenuje arhivistika. [13]

Če pa kdo misli, da je preizkus strokovne usposobljenosti, ki se opravi v pristojnem arhivu dovolj, da se opisane aktivnosti v privatnem podjetju lahko opravljajo pa moram jasno povedati, da se moti. Sodobna arhivska teorija in praksa tega ne predvideva zato je naloga profesionalnih arhivistov, da temu primerno odreagirajo. [14]Nič ni torej narobe, če bodo tako tisti, ki se želijo intenzivno usposabljati na področju arhivistike, opravili magistrski študij in si tako pridobijo primerna tudi specifična znanja. Ta niso povezana samo s poslovanjem in zgoraj opisanimi aktivnostmi ampak tudi znanjem, ki je povezano z nastankom dokumentarnega in arhivskega gradiva pri ustvarjalcih in pa s celim spektrom strokovnih vprašanj, ki se pojavljajo v tako imenovanem življenjskem ciklusu dokumenta od njegovega nastanka, preko vrednotenja, do pravilne hrambe, najprej v arhivu (zbirki) ustvarjalca, kasneje pa v arhivskih skladiščih pristojnih profesionalnih arhivov.

Opozoriti kaže tudi na vlogo države, ki bo na tem področju bolj kot do sedaj morala zagotoviti ugodnejše pogoje za delovanje najprej profesionalnih arhivov, ki jim bo potrebno določiti mesto izven vpliva dnevne politike kot samostojne državne ustanove kot je to na primer Računsko sodišče, zagotoviti kvalitetnejše materialne pogoje hrambe, ustanoviti Narodni arhiv Slovenije in izgraditi novo sodobno arhivsko zgradbo, poskrbeti za obstoječe državne arhive (sedaj Zgodovinske ali Pokrajinske) ter zraven njih ustanoviti še nove (Murska Sobota, Novo Mesto, Kranj, Ilirska Bistrica, Ravne na Koroškem, itd).[15]Na področju pravilnega poslovanja z dokumenti mora država poskrbeti za sprejetje primerne zakonodaje, ki naj v prvi vrsti njo samo in njene organe v najširšem smislu besede zaveže k pravilnemu poslovanju z dokumenti tudi potem, ko ti izgubijo operativno vrednost in se dalje hranijo v arhivu ustvarjalca v zbirki dokumentarnega gradiva pri tem pa se naj jasno opredeli usoda arhivskega gradiva.

Pomembna aktivnost države mora biti v zvezi s poslovanjem z dokumenti bolj kot do sedaj, posvečena nadzoru življenjskega ciklusa dokumentarnega gradiva. Pričakovati je, da bo država bolje kot do sedaj opredelila nedorečene sedaj sicer že predvidene rešitve. Te je delno zaupala predstavnikom pristojnih arhivov, ki pa so izvajanje nadzora nad registraturno gradivo načeloma izvajali le zaradi vsebovanega arhivskega gradiva. Dejstvo je, da če ne bo kvalitetno varovano in vzdrževano registraturno gradivo pri ustvarjalcih ne bo kvalitetnega sprejema arhivskega gradiva v pristojne arhive. Po mojem je ta dejavnost nezadostno opredeljena v zakonu in

13 Peter Pavel Klasinc, Študij arhivistike kot znanstvene vede, *Tehnični*…., Maribor, 2011, 73 – 82.

14 Arhivsko društvo Slovenije, Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalcih arhivskega gradiva, 73 – 110, Dolenjske toplice, 2009.

15 Arhiv R. Slovenije, *Arhivski predpisi..,* Ljubljana 2007

tako tudi slabo organizirana v državnih in njenih drugih ustanovah. Država se mora zavedati, da predstavljajo vsi tisti dokumenti, ki so pomembni za znanost in kulturo, arhivsko gradivo. Arhivsko gradivo predstavlja spomin vsakega naroda in je pisna kulturna dediščina, ki jo vse napredne države zavarujejo z zakonom. Na splošno pa je poslovanje z dokumenti in dejavnost arhivske teorije in prakse v trendu razvoja saj smo priče nekaterim rešitvam, ki odgovarjajo načelom sodobne arhivistike torej zahtevam moderne arhivske teorije in prakse kakor tudi principom in metodam poslovanja z dokumenti.

V perspektivi vidim razvoj v prenosu sedanjih pooblastil za področje poslovanja z dokumenti na Ministrstvo za javno upravo ali pa morda tudi kakšno drugo ministrstvo. Za arhivsko gradivo moramo sprejeti modernejšo arhivsko zakonodajo in z njo urediti delovanje moderne arhivske teorije in prakse profesionalnih arhivskih ustanov oziroma lastno hrambo arhivskega gradiva morda tudi samostojnih arhivskih služb tako, da bodo lahko tekoče reševali probleme, ki jih prinaša razvoj novih informacijskih tehnologij.

Poveznik

Poslovanje z dokumenti in aktualno arhivske teorije in prakse je v zadnjem času deležno določenih premikov. Dokumenti so lahko v klasični ali digitalni obliki in jih smiselno lahko opredelimo z nekaterimi navedbami Deklaracije o arhivih. Poslovanje z dokumenti – registraturnim in arhivskim gradivom pri ustvarjalcih mora potekati od ustanovitve svoje arhivske službe preko pravilno usposobljenih strokovnjakov in izdelanega in sprejetega pravilnik o poslovanju z dokumentacijo. Tak pravilnik mora imeti naslednja poglavja. Uvodna določila. O definicijah. O rokih hrambe. O kvalifikaciji gradiva. Evidentiranje dokumentacije. Pravilno shranjevanje gradiva. Vzdrževanje arhivskega in dokumentarnega gradiva. Hramba arhivskega – trajnega gradiva. Novi nosilci informacij. Urejanje arhivskega gradiva. Izbrane kategorije dokumentarnega gradiva. Arhivski strokovni delavec. Postopek arhiviranja dokumentarnega gradiva. O predaji, prevzemu, varovanju in hranjenju gradiva. Ureditev gradiva v arhivskem skladišču. Roki hrambe – vnaprejšnji izločitveni seznam. Uničenje dokumentarnega gradiva. Uporaba arhivskega in dokumentarnega gradiva. Tajnost podatkov. Postopek izročanja arhivskega gradiva pristojnemu arhivu. Prehodna in končna določila.

Mednarodnemu inštitutu arhivskih znanosti Univerze v Mariboru je uspelo akreditirati magistrski študijski program Arhivistika in dokumentologija na ALMA MATER EUROPAEA - EVROPSKI CENTER MARIBOR (kratko AME - ECM), ki je akademska ustanova in skupnost, organizirana kot neprofitna, nedržavna ustanova, registrirana za izvrševanje visokošolskih izobraževalnih in raziskovalnih programov s poudarkom na znanstveno raziskovalnimi različnimi študijskimi programi tudi s področja kulturne, medkulturne relacije in sociale ter arhivistike in dokumentologije.

Delo v arhivskem skladišču pri ustvarjalcu je pogosto zaupano zaposlenemu arhivarju, dokumentalistu ali kako drugače imenovanemu zaposlenemu, ki v mnogih primerih dobro obvlada situacijo klasičnega arhiviranja dokumentov. Težave nastanejo, ko se srečamo z novimi informacijskimi tehnologijami in z njimi povezanimi računalniškimi programi za pisarniško poslovanje in seveda z novimi mediji oz. novimi nosilci informacij, ki jih skupaj s klasičnim registraturnim gradivom v večji ali manjši meri oddajajo (ustvarjajo) različne službe in se generalno predajo, v arhivsko skladišče.

Opozoriti kaže tudi na vlogo države, ki bo na tem področju poslovanja z dokumenti v celoti morala bolj kot do sedaj zagotoviti ugodnejše pogoje za delovanje najprej profesionalnih arhivov, ki jim bo potrebno določiti mesto izven vpliva dnevne politike kot samostojne državne ustanove kot je to na primer Računsko sodišče, zagotoviti kvalitetnejše materialne pogoje hrambe, ustanoviti Narodni arhiv Slovenije in izgraditi novo sodobno arhivsko zgradbo, poskrbeti za obstoječe državne arhive (sedaj Zgodovinske ali Pokrajinske) ter zraven njih ustanoviti še nove (Murska Sobota, Novo Mesto, Kranj, Ilirska Bistrica, Ravne na Koroškem, itd).

Na splošno pa je poslovanje z dokumenti in dejavnost arhivske teorije in prakse v trendu razvoja saj smo priče nekaterim rešitvam, ki odgovarjajo načelom sodobne arhivistike torej zahtevam moderne arhivske teorije in prakse kakor tudi principom in metodam poslovanja z dokumenti.

V perspektivi vidim razvoj v prenosu sedanjih pooblastil za področje poslovanja z dokumenti na Ministrstvo za javno upravo ali pa morda tudi kakšno drugo ministrstvo. Za arhivsko gradivo moramo sprejeti modernejšo arhivsko zakonodajo in z njo urediti delovanje moderne arhivske teorije in prakse profesionalnih arhivskih ustanov oziroma lastno hrambo arhivskega gradiva morda tudi samostojnih arhivskih služb tako, da bodo lahko tekoče reševali probleme, ki jih prinaša razvoj novih informacijskih tehnologij.

Summary

Records management and current archival theory and practice recently experienced certain changes. Documents can be in paper based or digital form and can be defined with some statements in the Declaration on Archives. Records management at the creators must be carried out by archival service with adequately trained personnel and based on the common accepted Regulation on records management. Such a regulation should include the following sections: preliminary provisions, definitions and terminology, retention periods, characterization of documents, recording of documents, storage, maintenance of archives and records, long term preservation, new information carriers, arrangement of archives, selected categories of records, professional staff, the procedure of archiving of records, transfer protection and storage of archives, arrangement of archives in

repositories, disposition lists, disposal of records, use of archives and records, confidentiality of information, transfer procedures and final provisions.

International Institute for Archival Science at the University of Maribor has managed to accredit master's program of Archival Studies and Records management at ALMA MATER EUROPAEA - European Centre Maribor (short AME - ECM), which is an academic institution organized as a non-profit, non-state institution, registered for the implementation of higher education and research programs with an emphasis on scientific research based study programs from the field of cultural and intercultural relations, social studies as well as archival studies and records management. The work in archival repositories at the creator is often entrusted to the employed records manager who can, in many cases, deal with the traditional archiving. Problems arise when we encounter new information technologies and computer programs for office management as well as with the new media that are to a greater or lesser extent transferred along with traditional records to archival repositories.

Attention is also given to the role of the state, which will have to provide better working conditions for professional archives, which should not be a subject of political influence and should be organised as independent state institutions like for example The Court of Auditors. The state should provide better conditions for storage, establish the National Archives of Slovenia, build a new modern archival building and take care of the existing state archives (regional and historical) and establish new archival institutions in Murska Sobota, Novo Mesto, Kranj, Ilirska Bistrica, Ravne na Koroškem etc.).

In general are the records management and archival theory and practice in the phase of the development as we witness some solutions that correspond with the principles of modern archival science and records management.

In perspective, I see the development in the transfer of current authorization the field of records management to the Ministry of Public Administration, or perhaps some other ministry. For archives we have to adopt modern archival legislation and modernize the work of professional archival institutions. At the same time we have to make provisions for the establishment of the independent (private) archival services. All of them should be able to solve the current problems posed by the development of new information technologies.

Dr. Miroslav NOVAK, doc.
Pokrajinski arhiv Maribor

NEKI PROBLEMI STRUČNE OBRADE REPRODUKCIJA ARHIVSKOG GRADIVA

Abstrakt*: Arhivski stručni problemi u vezi s reprodukcijama arhivske građe su se pojavili uporedo s uvođenjem tehnoloških rješenja u arhivske ustanove i s povećanim zahtjevima za dostupnošću arhivskom gradivu. Procesi digitalizacije su te probleme samo intenzivirali. Ta i još neke druge činjenice zahtijevaju dublje razmišljanje o daljim stručnim aktivnostima, prije svega o arhivskim stručnim rezultatima i s tim povezanim rješenjima. U ovom tekstu su zato posebno izložene performanse ovladavanja redoslijeda kod reprodukcija, elemenata pružanja konzistentnosti među reprodukcijama i originalima te načinima obrade, organizacije i popisivanja te vrste arhivskih sadržaja.*

Ključne riječi*: Arhivski standardi, arhivski principi, metode arhivskog rada, reprodukcije arhivskog gradiva, arhivska stručna obrada reprodukcija.*

Abstract: *Problems of archival professional treatments of reproductions have appeared with the technological development in the archival institutions and with the requirements for the public access to archival materials. Due to developing of digitisation of archival material the specific archival professional problems increase. This and other facts require further consideration of professional activities, especially on archival professional treatment of archival reproductions. Some solutions related to the reproduction especially elements for the governing of the reproduction's sequences, elements for providing the consistency of reproductions according to their originals and methods for processing, organizing and describing of the archival reproductions are exposed.*

Keywords*: Archival standards, archival principles, methods of archival work, reproductions of archival material, professional archival processing of reproductions.*

Uvod

Stručna pitanja, povezana s izradom i upotrebom različitih oblika reprodukcije arhivskog gradiva,[1] su se pojavila s tehnološkim razvojem na

1 U tekstu nećemo razdvajati pojmove „kopiranje arhivskog sadržaja“ od pojma „reproduciranje arhivskog sadržaja“, kao i pojmove „kopija“ od pojma „reprodukcija“. Spomenute parove pojmova ćemo razmatrati kao sinonime.

području kancelarijskog poslovanja i s većim pružanjem dostupnosti arhivskom gradivu. Odnosne reprodukcije su tehnološki i kvalitetno vrlo različite, ali sve imaju istu namjenu, prenijeti arhivske sadržaje iz originalnog medija na paralelne medije i to na tehnološki najsavršeniji način. Iako su se kroz vrijeme različite tehnologije reproduciranja odražavale u odnosnoj arhivskoj stručnoj literaturi, tek se s razmetljivošću tehnološke podrške mikrofilma i digitalizacije arhivskog gradiva stvaraju uslovi za intenzivne arhivsko-teoretske rasprave i s tim povezana praktična rješenja.[2]

S arhivskog stručnog stanovišta se nakon obavljene reprodukcije arhivskih sadržaja pojavljuju pitanja u pogledu vrednovanja reprodukcija, njihovog razvrstavanja u arhivske fondove i zbirke, i na kraju dileme u pogledu njihovog popisivanja.[3] Da ta pitanja postaju aktuelna na operativnom nivou, pokazuje već praksa njihovog razvrstavanja. Reprodukcije arhivskog gradiva su organizovane kao arhivske zbirke (zbirke mikrofilmova, zbirke fotokopija, zbirke kserokopija itd.), kao sastavni dijelovi arhivskih fondova[4], neke reprodukcije npr. digitalizirano arhivsko gradivo često nije uvršteno među fondove i zbirke, nego se tretiraju i objašnjavaju kao posebni arhivski entiteti.

2 U stručnoj literaturi nalazimo različite tekstove (doprinose ovoj temi), u kojima su predstavljena zahtjevna, ali pojedinačna tehhnološka rješenja i izvedbe mikrofilmovanja i /ili digitalizacije arhivskog gradiva. Tako su samo u *Arhivskoj praksi* u periodu od 2010. do 2012. objavljeni slijedeći tekstovi, koji se posredno ili neposredno odnose na tu problematiku: HEĐBELI, Živana. (2010), Za koga? Za narod!?!, str. 13-24.; MAČKOVIĆ, Stevan. (2010), Mesto i uloga Istorijskog arhiva u Subotici u realnoj lokalnoj i virtualnoj svetskoj zajednici, str. 34-44.; ŠABOTIĆ, Izet. (2010), Neke karakteristike odnosa države i društva prema arhivskoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini, str. 50-62.; MILOŠEVIĆ, Mileva. (2010), Arhivski radnik na razkršću arhivističke teorije i prakse, str. 90-102.; ČIBEJ, Nada. (2010), Digitalizacija arhivske građe – zašto i kako?, str. 208-222.; TYTARENKO, Helen. ŠPAJZAR, Dušan. (2010)., OCR tehnologije – novi korak u digitalizacijskom procesu, str. 223-226.; FETAHAGIĆ, Hatidža. (2010), Značaj digitalnih arhivskih i bibliotekarskih fondova i zbirki za korisnike (primjer Arhiva TK Tuzla), str. 266-272.; MARAS – KRALJEVIĆ, Josipa. (2011), Obrada i zaštita arhivskog gradiva ratne tematike (s naglaskom na nekonvencionalno gradivo), str. 147-156.; MOJSOSKA, Gordana. (2011), Zaštita arhivske građe u Državnom arhivu Republike Makedonije za vrijeme konflikta 2001. godine, str. 165-173.; KRSMANOVIĆ, Dragan. (2011), Digitalizacija arhivske građe kao oblik njene zaštite – primer digitalizacije arhivske građe iz perioda NATO napada na SRJ (mart-juni 1999. godine), str. 255-261.; SMAJLOVIĆ, Leila. (2012), Značaj informacijskih sistema za razvoj arhivistike, str. 305-310.; ČIBEJ, Nada. (2012), ISO/TR 13028:2010 informatika i dokumentacija – upotreba smjernica za digitalizaciju dokumenata, str. 343-353.; ŠEGULJEV, Nenad. (2012), Fotografija kao istorijski dokument (Formiranje zbirke fotografija u Dokumentacionom centru...), str. 373-380.

3 Prim: GAŠIĆ Milena, GUŠIĆ, Sejdalija. (2012), O sređivanju, obradi, mikrofilmovanju i korištenju fondova iz perioda Nezavisne države Hrvatske, *Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i elektronskog arhiviranja*, str. 263-268. Maribor: Pokrajinski Arhiv.

4 Prim: Arhivski fondovi i zbirke u arhivskim odjeljenjima u SFRJ: SR Slovenija. Beograd: Savez arhivskih radnika Jugoslavije , 1984., str., 636., gdje su fondovi i zbirke sistematizovani po jedinstvenoj klasifikaciji. U toj asocijaciji je određena pozicija i reprodukcija arhivskog gradiva. Pregled arhivskih vodiča i s tim također klasifikacija fondova i zbirki, koji su do sada bili izdati u Sloveniji, objavljeno: CVELFAR, Bojan. (2011), Vodič po fondovima i zbirkama arhiva u formi knjige – potreba ili nužnost?, *Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i elektronskog arhiviranja*, str. 387-410., Maribor: Pokrajinski arhiv.

U nastavku ćemo se zato dotaknuti samo nekih metodoloških pitanja razmatranja reprodukcija arhivskih sadržaja, pri čemu, ćemo abstrahirati tehnološke ili probleme postupka kod reproduciranja arhivskog gradiva. To naime, zahtijeva sprecifična rješenja, koja su do određene mjere već standardizirana,[5] ali su u velikoj mjeri ovisna i od lokalnih mogućnosti i rješenja u tačno određenom vremenu.[6]

Na reprodukcije arhivskog gradiva možemo gledati iz više uglova. Sa stanovišta okruženja, u kojem nastaju, koje sistematizujemo u tri slijedeće grupe:

- reprodukcije, koje nastaju kod tvoraca za potrebe njihovog poslovanja, a poslije postižu vrijednost arhivskog gradiva,[7]
- reprodukcije, koje nastaju u arhivskim ustanovama radi obezbjeđivanja materijalnog čuvanja (sigurnosti) originalnog arhivskog gradiva i obezbjeđivanja njegove dostupnosti, te
- reprodukcije, koje nastaju kod korisnika arhivskog gradiva za njihove različite informacijske potrebe.[8]

Ne gledajući na to gdje nastaju i ko je za njih odgovoran, njihove su performanse uvijek ovisne o važećim standardima, uspostavljenim procesima, tehnološkoj podršci, reproduciranju i dostignutom stepenu profesionalizacije reproduciranja.

U okviru arhivskih stručnih postupaka ili upotrebe arhivskog gradiva, izvode se postupci reproduciranja za različite namjene. U principu poznajemo tri osnovna razloga za izradu reprodukcija:

- za potrebe korištenja, izrađuju se korisničke reprodukcije,
- za potrebe sigurnosti i materijalnog obezbjeđenja se izrađuju zaštitne reprodukcije,
- za potrebe dopunjavanja arhivskih fondova i zbirki, izrađuju se dopunske reprodukcije.

Pored ta osnovna tri razloga poznati su još neki drugi razlozi reproduciranja arhivskog gradiva, kao što su objavljivanje i razvrstavanje arhivskog gradiva, reproduciranje za potrebe promocije preko elektronskih i drugih medija itd.

Sa stanovišta pojavljivanja možemo reproduciranje sadržaja arhivskog gradiva sistematizovati u slijedećim pojavnim oblicima:

5 Prim.: ČIBEJ, Nada. ISO/TR 13028:2010 Informatika i dokumentacija – upotreba smjernica za digitalizaciju dokumenata, *Arhivska praksa*, Tuzla, 2012., str. 343-352.

6 Prim.: FETAHAGIĆ, Hatidža. (2010), Značaj digitalnih arhivskih i bibliotečnih fondova i zbirki za korisnike (primjer Arhiva TK Tuzla). *Arhivska praksa*, str. 266-272., Tuzla: Arhiv Tuzlanskog kantona; NOVAK, Miroslav. (2003), Tehnološko-tehnička podrška arhivskom stručnom radu u Pokrajinskom arhivu Maribor, *Čuvati i sačuvati* , str. 375-427., Maribor : Pokrajinski arhiv.

7 Za te potrebe reproducirano dokumentarno gradivo neće biti predmet razmatranja, pošto je za njega potrebno obezbijediti prije svega odgovarajuću pohranu na određeno vrijeme. Ostali parametri njegove obrade moraju biti kompatibilni sa sistemima, u kojima se pojavljuju.

8 Prim.: VILFAN, Sergej. ŽONTAR, Jože. (1973), *Arhivistika*, str. 149-161., Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.

- prepisivanje (ispisivanje) arhivskog gradiva za potrebe naučno-istraživačkog i drugog rada na arhivskom gradivu. Takva reprodukcija tj. prepis arhivskog sadržaja je obično u obliku rukopisa; javno povjerenje prepisanog sadržaja, isključivo je kod prepisivača. Grafički značaj originalnih dokumenata u toj vrsti reprodukcijskih arhivskih sadržaja u pravilu nisu važne, pošto prepisi najčešče služe samo kao privremeni stepen među arhivskim gradivom i konačnim izvještajem istraživačke teme. Kada je tema koja se istražuje zaključena i objavljena, prepisi, tj. ispisi gube svoju prvobitnu vrijednost i namjenu, zato ih korisnici u pravilu ne čuvaju. Ako ih korisnici ipak sačuvaju, onda mogu postati predmet razmatranja u okviru arhivskih stručnih obrada ličnih fondova i zbirki.
- Prepisivanje arhivskog gradiva za potrebe njihove transliteracije ili transkripcije zasniva se na zahtjevu vjerodostojnosti reproduciranih sadržaja. Pri čemu moraju biti jasno određene relacije među reprodukcijama i originalnim dokumentima. Određene grafičke specifičnosti (npr. tipografske) su u reprodukcijama izrađene uz pomoć standardnih grafičkih znakova. Sa stanovišta sadržaja kod tih reprodukcija potrebno je razlikovati među sadržajima, koji se pojavljuju na originalnim arhivskim dokumentima, od onih koje su dodate u procesima prepisivanja.[9] Fizičke karakteristike originalnih dokumenata su u tim slučajevima u pravilu opisno predstavljene.
- Kopiranje arhivskog gradiva sa suhim ili mokrim fotokopirnim postupcima (analogno ili digitalno fotokopiranje) temelji se na osnovi različitih foto-reprodukcijskih postupaka. Oni omogućavaju mapiranje sadržaja na takav način, da obezbjeđuju visoki stepen sličnosti između originala i reprodukcije, koje su napravljene na papiru ili na drugim tehnološki pripremljenim nosiocima. Kod reprodukcija, koje kategorišemo kao crno-bijele olovne kopije, sa arhivskog stručnog stanovišta pojavljuje se reprodukcija boja; kod kopija u boji dolazi do problema kod garancije vjerodostojnosti boja, slično kao kod digitalizacije, kolor fotografija ili kolor mikrofilmova. Slabo izražene razlike u boji među medijima i zapisima originalnih dokumenata dovode do loše čitljivosti njihovih reprodukcija. Ovisno od odabranog stepena povećanja ili smanjenja reprodukcija, fizičke karakteristike originala mogu biti predstavljene opisno, grafički ili u kombinaciji. Još veći problemi se pojavljuju kod standardnih formata dokumenata, gdje je pri sprovedenom povećanju, odnosno smanjenju moguće samo posredno odrediti njihove gabarite.[10]

9 Dodati sadržaji kod te vrste reprodukcija su uobičajeno popravljane pravopisne greške originalnih dokumenata, raspetljane olakšice, potpisi, datumi, imena gradova i slično, napomene o čitljivosti ili reference na kontekste ili na druge arhivske sadržaje.

10 Prim.: NOVAK, Miroslav. (1998), Kopije i kopirni postupci u arhivima, *Anton Klasinc*, str. 90-96., Ptuj: Historijski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv; RAHOVSKY-ŠULIGOJ, Tatjana. (2009.), Fotoreprodukcije arhitektonskih i drugih nacrta: prepoznavanje i čuvanje, *Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i elektronskog arhiviranja*, str. 347-356., Maribor: Pokrajinski arhiv.

- Fotografisanje arhivskog gradiva uz pomoć fotografskih aparata i izrada kolor ili crno-bijelih fotografija, te diapozitiva omogućava kopije vrlo specifičnih osobina. Pri čemu možemo primijetiti visoki stepen sličnosti između originala i reprodukcija. Ipak pri fotografisanju originalnih dokumenata s crno-bijelom tehnologijom dolazi do redukcije primarnog potencijala podataka, a istovremeno s tim i do promjene mjerila na reprodukcijama. Kod kolor fotografija može, prilikom promjene mjerila, doći još do razlika između boja originalnog dokumenta i boja njegovih reprodukcija. U svim slučajevima kopiranja originala te vrste njihove reproducije, potrebno je probleme rješavati relativno u pogledu datih, odnosno dodatih mjerila kod originala.
- Snimanje arhivskog gradiva na mikrofilmove i izrada pozitiva ili negativa crno-bijelih ili kolor korisničkih ili sigurnosnih kopija u obliku filmova, zatvorenih ili otvorenih kartica, generira s arhivskog stručnog stanovišta slične probleme kao i prilikom fotografisanja. Odnose se prije svega na gabarite reprodukcija, u odnosu na originale, te u pogledu izmjena predstavljanja spektra boja kod reprodukcija.[11]
- Digitalizacija arhivskog gradiva i izrada korisničkih kopija, različitog kvaliteta, u formu kompjuterskih datoteka (digitalizata tj. skenograma), koje mogu biti komprimirane ili nekomprimirane, sirove (neobrađene) ili obrađene pomoću različite programske opreme. Pri čemu se pojavljuju arhivski stručni problemi, koji su povezani s kalibracijom mašinske i programske opreme za digitalizaciju i obradu digitalizata, a time i povezani razlikama među bojama originalnih dokumenata i njihovim reprodukcijama uključujući savlađivanje mjerila i s tim povezanih gabarita.[12]

Već pri samim izradama reprodukcija, kao i pri njihovoj arhivskoj stručnoj obradi dolazi do dilema vrednovanja reproduciranih sadržaja. A koji se u praksi odnose na različite kriterije. Spomenimo samo čitljivost, cjelovitost, potpunost reprodukcije, preciznost njene izvedbe, opstanak referentnih i drugih tačaka provjeravanja itd.[13]

Prilikom stručnog vrednovanja (ocjenjivanja) važne su i druge aktivnosti. Da spomenem samo razvrstavanje i popisivanje reproduciranih arhivskih sadržaja s obzirom na njihovu cjelinu i u pogledu na originalno arhivsko gradivo. Praksa u mnogim arhivima pokazuje, da njihovo razvrstavanje nije uvijek napravljeno u skladu s arhivskim stručnim usmjerenjima, jer je njihovo popisivanje obično ograničeno na

11 Prim.: ZORKOCZY, Peter. (1987), *Informacijska tehnologija*, str. 132-136., Ljubljana: Cankarjeva založba.

12 Prim.: Smjernice za digitalizaciju knjižničnoga gradiva (2010). URN:NBN:SI:DOC-ZU0LQ5EO. Skinuto 28. 7. 2013. s mrežne stranice http://www.dlib.si.

13 Prim.: LOPEZ, André Porto Ancona (2009), Photographic document as image archival document., *Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i elektronskog arhiviranja* , str. 263-272., Maribor : Pokrajinski arhiv.

relativno visoke nivoe popisivanja. U vezi s tim potrebno je istaknuti, da postoje također i izuzeci u obliku specijalizovanih on-lajn sistema,[14] koji omogućavaju relativno dobru upotrebu reprodukcija, bez upotrebe originalnog arhivskog gradiva uz njih. Inače popisivanje reprodukcija na nižim nivoima, posebno onih koje su izrađene u digitalnoj formi nije strateški dobra odluka, jer se time dugoročno ograničava pristup arhivskim sadržajima.[15] Rješenje problema se vidi u potrebi da se sve vrste reprodukcijskih sadržaja arhivskog gradiva tretiraju na isti način kao „originalno arhivsko gradivo". To znači, da ih treba posmatrati u kontekstu procesa njihovog nastajanja i razmatranja kako kod stvaralaca, tako i kod nadležnih arhiva, i na kraju kod korisnika arhivskog gradiva. U tom kontekstu je posebno važan njihov izvor i prvobitna namjena, tek u daljem procesu, njihove tehnološko-tehničke, pojavne i druge karakteristike.

U arhivskoj praksi i djelimično teoriji opažamo, da su do sada bila u prednosti arhivskih stručnih razmišljanja, prije svega tehnološko-tehnička pitanja izrade pojedinačnih oblika reprodukcije. Te pravila njihove upotrebe.[16] Takav rezultat je razumljiv prije svega u kontekstu servisiranja troškova procesa reprodukcije, uređivanja autorskih i drugih prava, obezbjeđivanje cjelovitosti i materijalnog čuvanja originalnog arhivskog gradiva, te dostupnosti arhivskom gradivu kao kulturnom spomeniku.[17]

Iako su se tehnike reproduciranja arhivskog gradiva s tehnološkim razvojem mijenjale, ostajali su uvijek isti arhivski stručni izazovi. A odnose se na:

- razvrstavanje reproduciranih arhivskih sadržaja i pojavnih oblika arhivskih dokumenata u sistemu odlaganja arhivskog gradiva pojedinačnih arhivskih ustanova, kod stvaralaca tj. korisnika arhivskog gradiva;
- obezbjeđivanje sadržajno-logičkih povezanosti među reprodukcijama i originalnim arhivskim dokumentima;
- obezbjeđivanje tačaka provjere sadržaja i pojavnih oblika reproduciranih dokumenata s njihovim originalnim pojavnim oblicima;
- obezbjeđivanje dostupnosti reproduciranim sadržajima preko različitih arhivskih informativnih pomagala ili objava reprodukcija arhivske građe.

14 Spomenimo samo portale: Manasterium.net, Evropski virtualni arhiv dokumenata, koji posreduje vrlo solidno, mada ne normativno popisane digitalne arhivske sadržaje (http://monasterium.net/pages/sl/home.php) in RISM – Répertoire International des Sources Musicales, ki posreduje glasbene vire z normativno popisanimi digitalnimi arhivskimi vsebinami (http://opac.rism.info/index.php).

15 Prim.: ZAJŠEK, Boštjan. (2012), Oblikovanje adresa popisanih jedinica s obzirom na međunarodne arhivske standarde, nove informacione sisteme slovenskih javnih arhiva, te njihove korisnike, *Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i elektronskog arhiviranja*, str. 581-604., Maribor: Pokrajinski arhiv.

16 Prim.: KLASINC, Peter Pavel. (1992), *Materijalno čuvanje klasičnih novih nosilaca informacija u arhivima*, str. 203-210., Maribor: Pokrajinski arhiv.

17 Prim.: KODRIĆ, Lejla. (2011), Modeli saradnje arhiva, biblioteka i muzeja pri realizaciji digitalnih informacijskih usluga, *Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i elektronskoga arhiviranja*, str. 459-466., Maribor : Pokrajinski arhiv.

Sadržajna, pojavna, tehnološka i kontekstna adekvatnost reprodukcija ne ovisi od napravljene narudžbe ili upotrijebljene tehnologije izrade reprodukcije, nego od toga da li je reprodukciju izradio korisnik sam (samouslužna djelatnost, usluga napravljena s vlastitom opremom i sl.) ili je urađena poluprofesionalno, profesionalno unutar arhivske ustanove ili uz pomoć vanjskih izvođača za tu vrstu usluge.

Starije (analogne) tehnologije reproduciranja nisu dozvoljavale mnogo mogućnosti za prilagođavanje pojedinačnim rješenjima. Odstupanja od standarda su mogli predstavljati ozbiljne poteškoće prilikom predstavljanja reproduciranih arhivskih sadržaja. Radi ograničene dostupnosti pojedinačnih tehnoloških rješenja u prošlosti, prije svega iz finansijskih razloga, projekti reproduciranja su bili brižno, stručno izvedeni. Greške su u pravilu proizilazile iz neznanja. S novim tehnološkim rješenjima je reproduciranje arhivskih sadržaja postalo jeftinije i dostupno širokom krugu korisnika. S time se broj reprodukcija povećao, njihove izvedbe su postale "ad hoc", često i amaterske, a time i neupotrebljive za dalje razmatranje u okviru arhivskih stručnih poslova.

Neki arhivski stručni problemi povezani s reprodukcijama

Analize reprodukcija pokazuju, da se arhivski stručni radnici kroz vrijeme suočavaju bar s tri osnovna problema. Prvi se odnosi na vjerodostojnost sadržaja reproduciranog arhivskog gradiva, drugi na obezbjeđivanje medijskog predstavljanja reproduciranih sadržaja i treći na savladavanje konteksta, iz kojih je uzeto reproducirano arhivsko gradivo.[18]

Osnovni rezultat izrade arhivskih reprodukcija proizilazi iz saznanja da se reproduciranje arhivskog gradiva izvodi na osnovu određenih kriterija tj. razloga. To su: sigurnost, estetski razlozi, mjesni, vremenski, materijalno-tehnički ili bilo koji drugi kriteriji tj. njihova kombinacija. Ako te razloge prevedemo u kriterije oblikovanja arhivskih zbirki, postaje jasno, da je potrebno arhivske reprodukcije tretirati na osnovu principa pertinencije i provencijencije.

U praksi poznajemo slijedeće teoretske mogućnosti uspostavljanja odnosa između originala i reprodukcija:

- ako je originalno arhivsko gradivo prikupljeno na osnovu principa provenijencije i u cjelosti reproducirano, onda reprodukcije u skladu s gornjim rezultatima nije moguće organizovati na osnovu principa provenijencije, nego na osnovu principa pertinencije;

18 Prim.: KEMPER, Joachim, URBANEK, Peter. (2010), Auf dem Weg zu einem deutschen und europäischen Urkundennetzwerk?: Das Projekt "Urkundenportal" des Bayerischen Hauptstaatsarchives im internationalen Kontext, *Tehnički i sadržajni i problemi klasičnog i elektronskog arhiviranja*, br. 9, str. 467-474., Maribor: Pokrajinski arhiv. PÉKOVÁ, Monika (2011), Digitazation of archives and their presentation on the Internet, *Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i elektronskoga arhiviranja*, str. 445-449., Maribor: Pokrajinski arhiv.

- ako je originalno gradivo sakupljeno na osnovu principa provenijencije (arhivski fondovi) i reproducirano samo po pojedinačnim dijelovima (bez obzira na kriterije izbora), onda za njih već u polaznoj tački važi princip pertinencije;
- ako je originalno gradivo sakupljeno na osnovu principa pertinencije (arhivske zbirke) i u cjelosti je reproducirano, tada su reprodukcije tog gradiva organizovane kao zbirke reprodukcija na osnovu principa pertinancije;
- ako je originalno gradivo prikupljeno na osnovu principa pertinencije (arhivske zbirke) i reproducirano je samo po pojedinačnim dijelovima (bez obzira na kriterije izbora), onda reprodukcije tog gradiva mogu biti organizirane samo kao zbirke reprodukcija na osnovu principa pertinencije.[19]

U nastavku ćemo detaljnjije razmatrati dva izabrana arhivska izazova, koja su povezana s postupcima izrade reprodukcija i njihovih kasnijih arhivskih stručnih razmatranja. Prvi se odnosi na savladavanje redoslijeda reprodukcija i s tim postavljenih zahtjeva, a obezbjeđivanja njihove javne vjerodostojnosti, drugi se odnosi na obezbjeđivanje konzistentnosti odnosa među originalnim dokumentima i njihovim reprodukcijama.

Problemi savladavanja redoslijeda

Prvoklasan arhivski stručni izazov u vezi s ovladavanjem reprodukcijama je spomenut i odnosi se na osnovne odredbe u vezi s uspostavljanjem „konačnih redoslijeda“ reprodukcija. S tim su povezana pitanja kao npr: na kakav način efikasno voditi redoslijed i na koliko se mjesta pojavljuju „referentni redoslijedi“, gdje i na kakav način su dokumentirane upotrijebljene „polazne tačke“ i njihov „referentni redoslijed“.

Primjer:

Papirno arhivsko gradivo (P) je odloženo po slijedećem redoslijedu: P01, P02, P03, P04, P05, P06, P07, P08, P09, P10 itd. Redoslijed polazne tačke je nastao kod stvaraoca. U arhivsku ustanovu je tako bilo prenešeno na osnovu principa provenijencije. Referentni redoslijed je uspostavljen i obezbijeđen u sačuvanom dnevniku rada ili drugom informativnom pomagalu.

Razmatrano arhivsko gradivo je bilo snimljeno na mikro film (M), i to tako, da su izradili reprodukcije samo za dokumente P02, P04, P08 i P10 (princip pertinencije).

Nakon snimljenih mikrofilmova dobile su se razmatrane kopije, slijedeći redoslijed M01, M02, M03 i M04. Što znači, da je potrebno redoslijed, koji je važio za papirnu dokumentaciju, transformisati u novi redoslijed, a istovremeno očuvati

19 Prim.: SEMLIČ RAJH, Zdenka. (2010), Princip provenience in oblikovanje fonda: raskorak među važećom teorijom i slovenskom arhivskom praksom, *Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i elektronskog arhiviranja*, str. 125-140., Maribor: Pokrajinski arhiv.

logičnu povezanost s polaznim redoslijedom. To je moguće izvesti uz pomoć popisa korelacijskih tabela.

Kasnije je papirno arhivsko gradivo (P) bilo u cjelosti digitalizovano (D). Izbor gradiva za digitalizaciju je napravljen na osnovu principa pertinencije. Digitalne kopije su dobile oznake koje odgovaraju redoslijedu D01, D02, D03, D04, D05, D06, D07, D08, D09, D10... itd. Što znači da je redoslijed, koji je važio za papirnu dokumentaciju, transformisan u ekvivalentni redoslijed za elektronske reprodukcije. Redoslijed digitalizata je drugačiji, iako sličan papirnom, zbog čega je potrebno izraditi referentne linkove do mikrofilmskih i papirnih dokumenata. Referentni linkovi te vrste su u stvari kompleksne korelacijske tabele, koje uspostavljaju odnose među sadržajima na različitim medijima.

Iz predstavljenog primjera je moguće teoretski izvesti mnoštvo praktičnih izvedbi odnosa među originalima i reprodukcijama. Pri čemu je potrebno posebnu pažnju posvetiti problemima definicija i izvođenju redoslijeda pojedinačnih entiteta reproduciranja. To se može izvesti već na originalima, a zatim reproducirane na reprodukcijama (npr. foliacije, paginacije, redoslijedi na osnovu sadržaja, broja pod kojim se vode, abecede, datuma, ili drugih alfanumeričkih ili numeričkih redoslijeda na osnovu reproduciranih sadržaja), mogu biti uspostavljena i dodata u procesima reproduciranja ili okviru postreprodukcijske obrade.

Ne gledajući na načine i oblike uspostavljanja redoslijeda, potrebno je izvesti provjeru njihove konzistentnosti. Takve aktivnosti su važne, pošto obezbjeđuju ovladavanje linearnih kao i hijerarhijsko organizovanih redoslijeda. Njihovo odgovarajuće dokumentiranje omogućava bolju dostupnost, prije svega preglednost na očuvanost cjeline reprodukcije. Upravo zato mora biti svaka reprodukcija unikatno logično ili fizički označena, da je iz oznake moguće brzo raspoznati njen položaj u poznatom redoslijedu.[20]

Problemi savladavanja konzistentnosti odnosa između originala i reprodukcija

Drugi veliki arhivski stručni izazov se odnosi na postupke i elemente obezbjeđivanja konzistentnosti odnosa između originala arhivskih dokumenata i njihovim reprodukcijama. U osnovi je ta relacija obezbijeđena s arhivskim popisima originalnih arhivskih dokumenata i njihovih reprodukcija, te s izvedenim obostranim referencama.[21] Popisi original i reprodukcija su obično uspostavljeni u okviru arhivskih informacionih sistema. Među njih ubrajamo različite zapisnike o izvedenim reproduciranjima, spiskove reproduciranog gradiva, korelacijske tabele među reprodukcijama i originalima i druge popise, koji su nastali za potrebe ili

20 Kao primjeri uspostavljanja redoslijeda mikrofilmskih snimaka gledaj BIROLLA, Hugo i drugi. (1989), *Osnove informatike*, str. 256-260. Zagreb:Informator.

21 Prim.: SEMLIČ RAJH, Zdenka. (2012), Arhivski zapisi i postupci praćenja u arhivskom informacijskom sistemu, *Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i elektronskog arhiviranja*, str. 631-646., Maribor: Pokrajinski arhiv.

prilikom reproduciranja. Linkove te vrste nazivamo „posredni konzistentni linkovi“ (veze).

S obzirom na implementiranu tehnologiju i uspostavljene postupke reproduciranja, arhivski stručni radnici susreću se s mnoštvom načina i izvedbi tehnološko-tehničkih rješenja savladavanja relacija među originalima i reprodukcijama. Nalaze se na istom mediju kao reprodukcije, zbog čega ih nazivamo „neposredni konzistentni linkovi“. Za digitalne i digitalizirane reprodukcije to mogu biti dodatni međupodatkovni sadržaji kao posebne datoteke npr. u xml ili txt formatu, ili su ugrađene u reprodukcije kao npr. kod digitalnih ili digitaliziranih sadržaja (slike ili zvuk) Exif, IPTC,GPS podaci.

Postoji također mogućnost istovremenog reproduciranja originalnih arhivskih sadržaja i njihovih meta struktura podataka. Tako neke vrste reprodukcija (npr. mikrofilmovi) imaju standardno u početku snimljene spiskove reproduciranih sadržaja, informacije o izvođaču i vremenu reproduciranja, oznake (standardizirane ikone) u vezi sa početkom i krajem medija, isto tako su označene specifičnosti pojedinačnih reprodukcija kao što su: pocjepanost, loša čitljivost originala, problemi u vezi s bojama itd.

Mnoge reprodukcije arhivskih sadržaja su izvedene bez dodatih elemenata provjeravanja njihove konzistentnosti. Rješenja te vrste se zasnivaju prije svega na unikatnom opisu reprodukcija, što je sa arhivskog stručnog stanovišta nedovoljno. U praksi je potrebno dugoročno obezbijediti njihovu javnu vjerodostojnost. To je moguće jedino s implementacijom različitih dodatnih elemenata i njihovih struktura, koji sadrže kompelementarne podatke o reprodukcijama, njihovim karakteristikama ili kontekstima. Među njih ubrajamo:

- obojene ciljeve, koji se upotrebljavaju za sadržaje, u kojim boje predstavljaju važne informacijske vrijednosti i potrebno ih je prenositi u neodređenu budućnost. Kod olovnih reprodukcija se umjesto obojenih, upotrebljava olovno označavanje ciljeva. Sadržaj obojene mete mora biti zahvaćen u procesu reproduciranja, pošto je samo tako određen obojeni odnos između originala i reprodukcija na precizno određenoj opremi.
- Mjerilo s bar centimetarskim kvadratima omogućava dostizanje gabarita i pravilnost reprodukcija u pogledu veličine originalnog gradiva. Mjerilo za reproduciranje ne smijemo zamijeniti s mjerilom, koji je sastavni dio sadržaja. Npr.: nacrta, geografske karte itd.
- Kontekstna veza, koju čine podaci o arhivu u kojem se nalaze originali, podaci o arhivskom fondu, iz kojeg su uzeti originali za reproduciranje i signatura originalnog dokumenta, koji ima funkciju obezbjeđivanja neposrednog upućivanja između reprodukcije i originala.
- Podaci o obezbjeđivanju čitljivosti reprodukcija se odnose na izjave, da bi kvalitetnije izrade reprodukcija poboljšale čitljivost njihovih sadržaja.[22]

22 Kod slabo čitljivih reprodukcija, koje omogućuje Nacionalni arhiv Australije, imaju dodatnu poruku: *This page is reproduced from a badly faded or illegible source. Scanning this item at a higer resolution will not improve its legibility*. Prim.: http://recordsearch.naa.gov.au/scripts/Imagine.asp?B=238601.

- Kontekstni i sadržajni podaci, koji služe lakšem raspoznavanju reproduciranog sadržaja, a posebno ako je na stranom jeziku ili pismu.
- Kod digitalnih reprodukcija opis datoteka teba biti izveden tako, da omogućava sortiranje po strukturi i po linearnom redoslijedu.
- Exif, GPS i IPTC strukture podataka predstavljaju važne elemente identifikacije digitalnih reprodukcija. U njima se nalaze podaci u vezi s upotrebljenom kompjuterskom opremom za reproduciranje, veličinom reprodukcije, jačinom boje, veličinom datoteke, datumom nastanka reprodukcije itd., zato ih treba brižno dugoročno čuvati.

Koncepti reproduciranja arhivskih sadržaja

U skladu s tehnološkim rješenjima razvili su se različiti koncepti reproduciranja arhivskog gradiva. Tako je bio u okviru fotokopiranja razvijen samo jedan koncept izrade fotokopija, u okviru mikrofilma su bila razvijena dva koncepta izrade mikrofilmskog snimka – početna ili master kopija i korisnička kopija.[23]

Na području digitalizacije arhivskih sadržaja moramo oblikovati bar četiri velika koncepta reproduciranja arhivskih sadržaja: informativni, korisnički, sigurnosni i ad-hoc korisnički.[24]

Prvi koncept se odnosi na reproduciranje arhivskih sadržaja u takvom obliku i sadržaju, koji odgovara osnovnim informativnim potrebama korisnika za digitaliziranim sadržajem. U tom slučaju su važni oni parametri tehnološkog rješenja, koji obezbjeđuju relativno brze prenose cjelokupnih datoteka ili njihovih djelova.

Drugi koncept se odnosi na reprodukciju arhivskih sadržaja u obliku, koji je primjeren za slične analize sadržaja ili za njihove objave.

Treći koncept se odnosi na reprodukcije arhivskih sadržaja, koji su namjenjeni sigurnosnim kopijama arhivskog gradiva i moraju kao takve obezbjeđivati visoki stepen sposobnosti reproduciranja i pri tome uvažavati originalne odnose između širine i visine, odnos među vrijednostima colorita originala i reprodukcije, visoki stepen kvaliteta zapisa itd.

<table>
<tr><td colspan="3">Informativni</td><td rowspan="3">Predmet arhivske stručne obrade</td></tr>
<tr><td>Informativni</td><td colspan="2">Korisnički</td></tr>
<tr><td>Informativni</td><td>Korisnički</td><td>Sigurnosni</td></tr>
<tr><td colspan="3">»Ad hoc« korisnički</td><td>Nije predmet arhivske stručne obrade (razmatranja)</td></tr>
</table>

Koncepti kopiranja/reproduciranja arhivskog gradiva u arhivima

23 Prim.: MODRUŠAN, Martin. (1987), Sigurnosno snimanje mikrofilmova u arhivima sa posebnim osvrtom na arhive u SR Hrvatskoj /Martin Modrušan - Zagreb: Arhiv Hrvatske; Maribor: Arhivski centar za stručno-tehnička pitanja kod Pokrijinskog arhiva.

24 HANUS, Jozef. (2008), Photography and Copying of Archival Documents in Archive's Reading Room, *Tehnički i sadržajni problemi klasičnog i eletronskog arhiviranja*, str. 193-202., Maribor: Pokrajinski arhiv.

Ta tri koncepta su i predmet neposrednih arhivskih stručnih rasprava i odredbi. Postoji još i četvrti koncept, koji se naziva „ad-hoc“ korisnički i u pravilu nije predmet arhivske stručne obrade i razmatranja. Prema tom konceptu korisnik sam određuje parametre reprodukcija, postupak reproduciranja i tehnologiju, koju će implementirati. Tipično je da se taj koncept upotrebljava za digitalizaciju arhivskog gradiva uz pomoć digitalnih fotografskih aparata, prenosnih skenerom i slično.

Na sadašnjem stepenu razvoja informacijske tehnologije u arhivima su poznata dva načina realizacije gornja tri koncepta. Tehnološko stariji i relativno šire upotrebljeniji je uz pomoć fiksno određenih standardiziranih veličina datoteka u okviru pojedinačnih koncepata. Drugi način je noviji i tehnološki bolje dovršen, jer predstavlja realizaciju gornja tri koncepta skalabilno.[25]

Teorija savladavanja reprodukcija arhivskog gradiva

U arhivskoj teoriji i praksi je potrebno razlučiti pojam **reprodukcije** od pojma **duplikata** (duplikat tj. multiplikat) arhivskog gradiva. U praksi se često ta dva entiteta međusobno izjednačavaju i mijenjaju, što nije dobro, jer to vodi do relativizacije obadva pojavna oblika i s tim do nerazumijevanja pojmova, i na kraju do njihove nepravilne stručne obrade.

Multiplikati arhivskog gradiva nastaju kod stvaralaca u okviru njihovog poslovanja i za njihove potrebe. Sa stanovišta tehnološkog postupka, izvedeni su na isti način kao i arhivske reprodukcije, mada ih je s arhivskog stručnog stanovišta potrebno tretirati u kontekstu poslovnih procesa, a ne kroz prizmu njihovih tehnoloških izvedbi. Zato za njih važi princip provenijencije. U procesima arhivskog uređivačkog rada, arhivski stručni radnici u pravilu izdvoje već u sklopu priprema za primopredaju arhivskog gradiva u nadležnu ustanovu ili najkasnije kod uređivanja gradiva u arhivima.

Od načelne stručne polazne tačke obrade multiplikata, moguće je odstupati samo u slučaju, kod stvaralaca izrađenih sigurnosnih kopija. Ako se arhivisti odluče za njihovo čuvanje, mogu ih obrađivati kao posebne serije, odnosno podserije unutar arhivskog fonda, pošto su nastale na osnovu principa provenijencije. U procesu arhivskog uređivačkog rada potrebno ih je popisati u skladu sa standardom ISADg2, a zatim spojiti reference s opisima originalnog arhivskog gradiva.

U toj vezi je s arhivskog stručnog stajališta zanimljiva obrada reprodukcija, koje su nastale na osnovu dopunjavanja arhivskih fondova i zbirki originalnih arhivskih sadržaja. Praksa obrade prije svega različitih fotokopija je da se reprodukcije te vrste odlože među originalno arhivsko gradivo. Razlog za takvu praksu je prije svega u obezbjeđivanju neposrednog dostupa, posebno u slučaju kada arhivsko gradivo nije bilo popisano, ili je bilo to izvedeno samo na relativno visokom nivou. S tim se opet na drugoj strani iskrivljivala informativna vrijednost originalnog arhivskog gradiva.

25 Uporedi rješenja prikazivanja digitaliziranih katastarskih karti u Državnom arhivu u Trstu. Skinuto 28. 7. 2013. s internet stranice http://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm#archivio.

Da bi sistemski uredili odnose između originala i reprodukcija, možemo si pomoći s rješenjima, koja su predviđena u relevantnim standardima. U toj vezi se pojavljuje pitanje, da li je u skladu sa standardima, ako u procesu popisivanja arhivskog gradiva izradimo samo jedan zapis za sadržaj i zatim u skladu s mogućnostima sistema posredujemo specifične informacije o količinama i lokacijama originala i njegovih reprodukcija, ili je u skladu sa standardima potrebno napraviti za originalno arhivsko gradivo i za svaki tip reprodukcije, tj. nosioca reprodukcija poseban zapis u okviru arhivskih informacionih sistema.

U standardu ISAD(g) rješenje spomenutog problema nije posebno navedeno. Ipak u tački 3.5.1 s naslovom *Postojanje i lokacija originala* određuje namjenu ... *da se navede postojanje, lokacija, dostupnost i stanje originala gdje se jedinice sastoje od kopija.* Zatim u tački 3.5.2 *Postojanje i lokacija kopija* opredeljuje …*navođenje postojanja, lokacije i dostupnosti kopija jedinice opisa* određuje …*Ako je kopija jedinice opisa dostupna (u ili izvan instutucije) navesti njenu lokaciju zajedno sa relevantnim kontrolnim brojem.*

Da je potrebno na isti način tretirati sve vrste reprodukcija, pa proizilazi iz odredbe spomenutog standarda 3.5.4 *Publikacijska napomena*, gdje je zapisano slijedeće pravilo … *Zabilježiti citiranje ili informacije o publikacijama koje kao izvor koriste opisnu jedinicu. Navesti i reference objavljenih faksimila i transkripcija.*[26]

Iz navedenih odredbi možemo zaključiti, da spomenuti standard ne određuje način oblikovanja korpusa reprodukcija, isto tako ne određuje uslove i detalje u vezi s upravljanjem reprodukcija u profesionalnim arhivskim ustanovama. Iz njih proizilazi, samo da je potrebno razlikovati reprodukcije od originala i na nivou zapisa izvesti obostrano sadržajno logične poveznice među originalnim arhivskim gradivom i njihovim reprodukcijama.

S obzirom na stanje organizacije reprodukcija arhivskog gradiva u arhivskim ustanovama, gdje pojedinačne cjeline reprodukcija već predstavljaju zaključene arhivske cjeline, npr. zbirke, zbog čega se treba osvrnuti na rješenja, koja su određena u standardu ISBD (ER), u 5. poglavlju tog standarda je navedeno:

Kada je jedinica dostupna na više nosilaca informacija (kasete, diskovi) ili različitim veličinama nosača, formatu i sl. Moguće je slijediti jedan od dva metoda opisa:

(1) Each Svaki fizički nosač može biti opisan u istom zapisu, gdje svaki nosač zauzima posebnu liniju ili su na drugi način grupisani u jednu liniju opisa.
(2) Svaki nosač može biti zasebno opisan, kao zasebna jedinica.[27]

26 Prim.: ISAD(g): General International Standard Archival Description - Second edition. Sneto 28. 7. 2013 s spletne strani http://www.ica.org/10207/standards/isadg-general-international-standard-archival-description-second-edition.html.

27 ISBD(ER): International Standard Bibliographic Description for Electronic Resources. Sneto 28. 7. 2013. s internet stranice http://archive.ifla.org/VII/s13/pubs/isbd4.htm#25.

Tu logiku moramo pratiti, zatim i u kanadskim Rules for Archival Description (RAD) iz 2008. godine. Koji već u uvodnom poglavlju Metode i postupci pod tačkom 0.24 upozorava ... *Kada opisujem reprodukcije (kopije) biti će potrebno u mnogim slučajevima konsultirati poglavlja koja se odnose na originalne forme materijala da bi se upotpunio opis* (RAD, 0.24). Tu odredbu objašnjavamo tako da sa stanovišta „arhivskog sadržaja" nema razlika između originala i njegovih reprodukcija i treba ih obrađivati (tretirati) na odgovarajući način.

Slično usmjerenje nalazimo također u priručniku Describing Archives: A Content Standard, Second Edition (DACS) *…Ako je materijal opisan kao reprodukcija, zabilježiti detalje o reprodukciji, uključujući datum nastanka, ako je poznat u Sadržaj i vrstu (pravilo 3.1.7.). Ako je materijal opisan kao original i repozitorij želi dati detalje o dostupnosti kopija, zabilježiti tu informaciju u okviru polja (elementa) Postojanje i lokacija kopija (6.2.)* [28]

U vezi s navođenjem datuma prilikom opisa reprodukcija u skladu s DACS treba uvažavati pravilo 1.1E7: *Kada se opisuje reprodukcija, nužno je dodati datum nastanka originala i druge informacije koje bi razjasnile eventualne razlike u odnosu reprodukcije i originala. Razlike u datumu navesti kao napomenu.*[29]

Iz cjeline možemo zaključiti, da navedeni standardi ili uputstva prepuštaju konkretne odluke u vezi s arhivskim stučnim obradama reprodukcija, pojedinačnim arhivskim ustanovama, te odlukama arhivskih stručnih radnika. Taj stav je sasvim očekivan, pošto je potrebno reprodukcije obrađivati s obzirom na način njihovog sakupljanja, kontekste njihove izvedbe i odredišta, te na kraju u pogledu postupaka reproduciranja i s tim povezane kriterije vrednovanja reprodukcija. Pri tome treba nastojati, da su sa sadržajnog aspekta duboko i dosljedno stručno obrađene i neposredno dostupne uz pomoć slobodnih tehnoloških rješenja.

Zaključci

Stručna obrada arhivskih reprodukcija nije važna samo u velikim arhivskim ustanovama, gdje imaju razvijene različite reprodukcijske centre, nego i u manjim arhivskim ustanovama, gdje su fotokopije, fotografije, mikrofilmovi i drugi oblici reprodukcija arhivkog gradiva važne, iako tih vrsta dokumenata nema mnogo. U svim slučajevima se arhivski stručni radnici susreću s istim problemima i sličnim raspravama. Pravu težinu u arhivskim stručnim diskusijama te vrste daje digitalizacija. Poznato je da je kroz različite projekte bilo napravljeno mnogo digitalnih snimaka, koji su iz različitih razloga javnosti dostupni samo u ograničenim količinama, obično u off-line obimu ili su čak privremeno nedostupni.

28 Prim.: Describing Archives: A Content Standard, Second Edition (DACS). (2013). Chicago: Society of American Archivists. Sneto 26. 7. 2013. sa internet strane http://files.archivists.org/pubs/DACS2E-2013.pdf

29 Prim.: Rules for Archival Describing: Canadian Archival Standard. (2008). Ottawa : Bureau of Canadian Archivists. Sneto 24. 7. 2013. sa internet strane http://www.cdncouncilarchives.ca/rad/radcomplete_july2008.pdf.

Arhivski stručni radnici i nadležne arhivske ustanove na različite načine obrađuju reprodukcije arhivskih sadržaja. Pri čemu se moraju pomagati s osnovnim arhivskim stručnim principima, standardima i na kraju s već dobivenom praksom, da će tretirati različite vrste reprodukcija stručno, odgovarajuće, kao i na odgovarajući metodološki način u pogledu originalnog sadržaja.

Pri tome važi, da arhivske reprodukcije u pravilu, čine arhivske zbirke. Zbirke moraju biti popisane u skladu sa stručnim standardima. Pri čemu je potrebno bar na nivou arhivskih informacionih sistema izvesti obostrano referentne linkove među zapisima popisanih jedinica originala i njihovih reprodukcija.

U kontekstu arhivskih stručnih aktivnosti je pri arhivskim reprodukcijama potrebno posvetiti posebnu pažnju i problemima savladavanja redoslijeda arhivskih reprodukcija, te elementima obezbijeđivanja konzistentnih relacija među originalima i njihovim reprodukcijama.

Summary

Professional treating of archival reproductions and discussing about this topic is not important only for large archival institutions where different reproduction centers are present but also in smaller archival institutions where the photocopies, photographs, microfilm or other forms of archival reproductions are not widely extended. Archivists in all types of archival institutions have the same archival problems related to the archival reproductions. In this context the actual importance of archival discussions on reproduction gives the digitization of archival material. Through various projects a lot of digital images were created, which for various reasons are partly accessible (normally off-line) or in some cases they are also temporary not available.

Archivists and their archival institutions are dealing with the problems of archival reproductions differently. For solving them, they basically need to implement the professional archival principles, standards and already acquired practice for dealing with different types of reproductions on professionally appropriate and in a methodologically comparable way.

In practice, this means that the archival reproductions according to the basic archival principles are organized in different archival collections. For professional treating of originals and their reproductions on the level of archival information systems archivists should establish two-directional references between the records of original archival materials and records of their reproductions.

In the context of archival professional activities there is also a need to devote particular attention to the problems of management of different sequences of archival reproductions, as well as the elements for the provision of relationships between originals and their reproductions.

Aleksandar RADNIĆ, *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Zagreb*
Nikola MOKROVIĆ, *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Zagreb*
Dr. sc. Živana HEĐBELI, doc., *znanstveni suradnik, Zagreb*

DOCUMENTA: SLUČAJ ARHIVIRANJA SUDSKE DOKUMENTACIJE OESS-A

Abstrakt*: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, nevladina organizacija u Republici Hrvatskoj, prepoznata je kao važan sudionik čuvanja i digitalizacije dijela sudskog gradiva međuvladine Organizacije za europsku sigurnost i suradnju (OESS) za Hrvatsku (ured u Zagrebu). Suradnja ovih dviju organizacija je dugogodišnja i višeslojna u kontekstu transfera informacija i znanja. Sudska dokumentacija OESS-a se digitalizira u sklopu projekta praćenja suđenja za ratne zločine u Republici Hrvatskoj, kao dio sveobuhvatnog projekta jačanja dijela pravosudnih institucija Republike Hrvatske. Sudska dokumentacija se digitalizira već ustaljenim procedurama unutar Documentinog informacijskog sustava, odnosno modula specijaliziranog za praćenje suđenja za ratne zločine. U radu ćemo predstaviti model suradnje dviju organizacija, transfer gradiva i znanja, i metodiku obrade gradiva nakon transfera Documenti.*

Ključne riječi: *Documenta, OESS, sudska dokumentacija, ratni zločini.*

Abstract: *Documenta - Centre for Dealing with the past, non-governmental organization in Croatia, has been recognized as an important part in preserving and digitizing of the court records of intergovernmental Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) in Croatia (Zagreb office). Cooperation between these two organizations is long and multi-layered in the context of the transfer of information and knowledge. The court documents of OSCE where digitized as part of the monitoring war crimes trials in Croatia, as part of a comprehensive project to strengthen the judicial institutions of the Republic of Croatia. The court documents are digitized within already well-established procedures within Documenta's information systems and specialized modules for monitoring war crimes trials. In this paper we present a model of cooperation between the two organizations, the transfer of materials and knowledge, and methods of processing materials after the transfer of Documenta.*

Keywords: *Documenta, the OSCE, court documents, war crimes.*

O OESS-u

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OESS, engleski *Organization for Security and Co-operation in Europe,* OSCE) jest najveća svjetska međuvladina organizacija orijentirana na pitanja sigurnosti.[1] Teme kojima se bavi jesu kontrola naoružanja, upravljanje graničnim pitanjima, borba protiv trgovanja ljudima, terorizam, prevencija i rješavanje konflikata, ekonomija, edukacija, izbori, pitanja okoliša, rodna jednakost, dobra vladavina, ljudska prava, medijske slobode, reforma vojske, prava manjina, rad policije, prava Roma i Sinta, vladavina prava, tolerancija i nediskriminacija, podijeljena u tri dimenzije: političko-vojna, ekonomska i ekološka, ljudska.

Političko usmjerenje radu organizacije pružaju sastanci na vrhu (*Summit*) predsjednika vlada i država i predstavljaju najviše političko tijelo organizacije. Sastanci nisu regularni, već se organiziraju prema potrebi. Do sada ih je održano sedam: Finska 1975., Francuska 1990., Finska 1992., Mađarska 1994., Portugal 1996., Turska 1999., te Kazahstan 2010.

Visoko tijelo odlučivanja i donošenja smjernica za rad jest Ministarsko vijeće (*Ministerial Council*) koje se sastaje krajem svake godine. Stalno vijeće (*Permanent Council*) predstavlja glavno tijelo za redovne konzultacije i donošenje odluka. Njegovi članovi, stalni predstavnici država sudionica pri OESS-u, redovito se sastaju jednom tjedno u Beču te raspravljaju o tekućim i izvanrednim pitanjima na dnevnom redu Organizacije. Predsjedanje OESS-om izmjenjuje se svake kalendarske godine po principu kandidatura, a dužnost predsjedavajućeg (*Chairman-in-Office*) obnaša ministar vanjskih poslova države predsjedateljice. Predsjedatelj je glavni politički izvršitelj te priprema i vodi sastanke Ministarskog vijeća, inicira provedbu ministarskih odluka, predstavlja Organizaciju pred javnošću, imenuje šefove misija i daje političke smjernice terenskim operacijama. Predsjedatelj Stalnog vijeća je veleposlanik u Austriji predsjedavajuće zemlje članice. Glavni tajnik (*Secretary General*) upravlja Organizacijom, pruža administrativnu i logističku potporu predsjedatelju te nadzire rad Tajništva. Tajništvo OESS-a nalazi se u Beču, a ima ured i u Pragu. Forum za sigurnost (*Forum for Security Co-operation*) samostalno je tijelo u okviru OESS-a koje postavlja standarde i norme za djelovanje u političko-vojnoj dimenziji sigurnosti. Sastaje se jednom tjedno, a za svoj rad odgovorno je Ministarskom vijeću. Parlamentarna skupština donosi rezolucije i preporuke koje se tiču sve tri dimenzije djelovanja OESS-a, a također se bavi parlamentarnom diplomacijom i nadzorom nad izbornim procesima.[2]

Najstarija institucija unutar OESS-a jest Ured za demokratske institucije i ljudska prava (*Office for Democratic Institutions and Human Rights*, ODIHR). Osnovana 1991. temeljem odluka Pariškog samita 1990., specijalizirana za pitanja izbornih procesa, ljudskih prava i demokratizacije. Sjedište ODIHR-a nalazi se

1 http://www.osce.org/secretariat/35775

2 http://en.wikipedia.org/wiki/Organization_for_Security_and_Co-operation_in_Europe, http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/multi-org-inicijative/oess/

u Varšavi. Ured OESS-ovog predstavnika za slobodu medija (*Representative on Freedom of the Media*), osnovan je 1997. godine i bavi se nadzorom nad zloupotrebama i narušavanjima medijskih sloboda u zemljama članicama. Treća institucija u okviru 'ljudske dimenzije' jest Visoki povjerenik za nacionalne manjine (*High Commissioner on National Minorities*, HCNM) sa sjedištem u Den Haagu.

OESS je izrastao na temelju Konferencije za sigurnost i suradnju u Europi (KESS, *Conference on Security and Co-operation in Europe*, CSCE), u razdoblju detanta, odnosno zatopljenja odnosa između Istočnog i Zapadnog bloka. Prvi razgovori započeli su u studenom 1972. u Helsinkiju. Preporuke nastale na temelju tih razgovora, objedinjene u Plavoj knjizi, bile su osnova Helsinškog procesa[3], konferencije u tri faze koja je rezultirala Završnim aktom iz Helsinkija[4] potpisanim 1. kolovoza 1975., od strane 35 država sudionica. Do 1990. godine, KESS je funkcionirao kroz niz sastanaka i konferencija sudjelovanjem država članica i nadgledanjem implementacije uzajamno dogovorenih i usvojenih obaveza. Završetkom Hladnog rata donosi se nova strategija djelovanja u posthladnoratovskom okruženju, izražena u Pariškoj povelji za novu Europu[5], koja je donesena u studenom 1990. u Parizu. Kao dio procesa institucionalizacije, organizacija je promijenila ime iz KESS u OESS odlukom sastanka na vrhu u Budimpešti 1994. godine. Danas OESS broji 57 država članica iz Sjeverne Amerike, Europe i Azije.

OESS i Republika Hrvatska

Republika Hrvatska postala je članicom OESS-a na dodatnom sastanku Ministarskog vijeća u Helsinkiju 24. ožujka 1992. zajedno sa Slovenijom i Gruzijom, odnosno prihvaćanjem svih temeljnih dokumenata Organizacije dopisom od 23. ožujka potpredsjednika Vlade Republike Hrvatske. Izvanredni i opunomoćeni veleposlanici – šefovi Stalne misije Republike Hrvatske pri Organizaciji za europsku sigurnost i suradnju bili su dr. Darko Bekić[6], dr. Mario Nobilo (dva puta)[7], dr. Ana Marija Bešker[8], Vladimir Matek[9], Neven Madey[10] i dr. sc. Dubravka Šimonović[11]. Vlada Republike Hrvatske donosi Uredbu o Uredu za suradnju s Organizacijom za europsku sigurnost i suradnju, koja stupa na snagu 15. siječnja 1998. Ured prati djelovanje OESS-a, pruža i organizira pružanje odgovarajuće stručne i druge pomoći OESS-u, izvješćuje Vladu Republike Hrvatske o radu i djelovanju, daje prijedloge za poduzimanje mjera zaštite interesa Republike Hrvatske u svezi s radom i djelovanjem

3 http://www.osce.org/mc/40213
4 http://www.osce.org/mc/39501?download=true
5 http://www.osce.org/mc/39516
6 „Narodne novine", br. 88/96.
7 „Narodne novine", br. 95/96., 93/97.
8 „Narodne novine", br. 95/96.
9 „Narodne novine", br. 60/08.
10 „Narodne novine", br. 89/08., 142/12.
11 „Narodne novine", br. 17/13.

Organizacije, te obavlja i druge poslove koje mu povjeri Vlada Republike Hrvatske. Tijela državne uprave i radna tijela Vlade Republike Hrvatske poslove iz svog djelokruga koji su u svezi s radom i djelovanjem Organizacije obavljaju putem Ureda. Uredom rukovodi predstojnik kojeg imenuje i razrješava Vlada Republike Hrvatske. Predstojnik Ureda odgovoran je Vladi Republike Hrvatske za svoj rad i rad Ureda i ima prava i dužnosti dužnosnika tijela državne uprave u odnosu na Ured.[12] Predstojnikom Ureda imenovan je Tomislav Vidošević.[13] Ured je prestao sa radom 31. prosinca 2000. godine.[14]

Odlukom 112 Stalnog vijeća od 18. travnja 1996., na poziv Vlade Republike Hrvatske, OESS odlučuje o osnivanju Misije OESS-a u Republici Hrvatskoj. Cilj Misije je pružanje pomoći i ekspertize hrvatskim vlastima na svim razinama, kao i zainteresiranim pojedincima, grupama i organizacijama, na polju zaštite ljudskih prava i prava osoba pripadnika nacionalnih manjina.[15] Temeljem prethodnih izvještaja i odluka, Stalno vijeće odlukom 836 od 21. prosinca 2007. zatvara Misiju u Hrvatskoj i uspostavlja Ured u Zagrebu. Prvenstveni je zadatak Ureda monitoring suđenja vezanih za Pravila o procedurama i dokazima i drugih procesa koji se vode pred Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju, kao i suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima.[16]

Ured je započeo sa radom 1. siječnja 2008. Odlukom 978 od 16. prosinca 2010., Stalno vijeće odlučuje o produženju mandata do 31. prosinca 2011. Ured se zatvorio temeljem odluke 1026 od 15. prosinca 2011. godine.[17] Kao službeni kraj zatvaranja određen je 17. siječanj 2012., sa obavezom završavanja svih nužnih procedura vezanih za zatvaranje ureda do 31. ožujka. U odluci se Misija ocjenjuje uspješnom. Vijeće također iznimno odlučuje da, kao tranzicijsku mjeru dizajniranu za daljnje jačanje lokalnih kapaciteta nad praćenjem suđenja za ratne zločine, ovlasti Glavnog tajnika, bez ikakvih implikacija po uspješnost prethodnih misija, za implementaciju aktivnosti oko građenja kapaciteta nevladinih organizacija za monitoring suđenja za ratne zločine u Hrvatskoj.

Nakon zatvaranja ureda u Zagrebu i na temelju ove odluke, odabran je lokalni partner za razradu i implementaciju ove mjere. Odabrana nevladina organizacija jest Građanski odbor za ljudska prava, koji sa suradničkim organizacijama, *Documentom* – Centrom za suočavanje s prošlošću te Centrom za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, duži niz godina radi na praćenju suđenja za ratne zločine u Hrvatskoj. U tom smislu ove su lokalne organizacije prepoznate, na temelju dosadašnjeg rada i međusobne suradnje, kao vrijedni i ravnopravni partneri u uspostavljanju principa dobre vladavine i poštivanja ljudskih prava. Suradnja OESS-a i GOLJP-a regulirana je dvama ugovorima, jedan za razdoblje do kraja 2012. godine, a drugi do kraja rujna 2013. godine. Suradnja jedne međuvladine organizacije i tri lokalne nevladine

12 „Narodne novine“, br. 1/98.
13 „Narodne novine“, br. 4/98.
14 „Narodne novine“, br. 127/00.
15 http://www.osce.org/pc/21634
16 http://www.osce.org/pc/30280
17 http://www.osce.org/pc/86459

organizacije zamišljena je kao transfer znanja i utvrđivanje praksi i normi u praćenjima suđenja. U tom je razdoblju proveden niz treninga, radionica i savjetovanja, gdje kao partneri sudjeluju i institucije pravosudnih vlasti, a predavači na treninzima su suci domaćih sudova.

Također, Ured misije u Zagrebu odlučio je dio prikupljenog gradiva predati svojim partnerima. Tako je u ožujku 2012. godine potpisan i ugovor o prijenosu dokumentacije. Supotpisnik ugovora jest *Documenta*, kao organizacija sa najvećim kapacitetima za prihvat i obradu ovakvog gradiva.

Obrada gradiva

Preneseno gradivo sastoji se od ukupno 432 predmeta, većinom kaznenih, te u manjoj mjeri odštetnih i upravnih predmeta. Gradivo se obrađuje na dvije razine. Prva razina tiče se baze podataka, a druga jest arhivistička. *Documenta* je izradila vlastiti informacijski sustav koji ima funkciju upravljanja dokumentima i analize podataka.[18] Osim što pokriva cjelokupne opće poslovne procese organizacije, ima i specijalizirane module za različite projekte ovisno o njihovim specifičnim zahtjevima. U tom je smislu najvažniji modul analiza u kojem se obrađuju podaci iz dokumentacije prikupljene radom na programima ljudskih gubitaka i praćenja suđenja za ratne zločine, pri čemu je cilj napraviti virtualni karton svake žrtve, počinioca, svjedoka i događaja u kojem su oni sudjelovali sa svojim konstitutivnim elementima (akteri, mjesto, vrijeme, tip povrede) kao i virtualni karton svakog suđenja, odnosno standardnih podataka koji ga čine. Cilj je povezati što veći broj podataka nastalih različitim metodama istraživanja i učiniti ih javno dostupnim u mjeri u kojoj se poštuju relevantni nacionalni zakoni o pravu na zaštitu osobnih podataka i pravu na pristup informacijama.

Prvi dio obrade u informacijskom sistemu tiče se preciznih provjera o već postojećim zapisima. U prethodnom je razdoblju obrađena i unesena cjelokupna dokumentacija iz programa za praćenje suđenja za ratne zločine koju je prikupila *Documenta*. Cilj je bio usporediti sve zapise kako bi se izbjegla mogućnost dvostrukog unosa, a s druge strane, kako bi se nadopunili postojeći predmeti i dodali novi. Usporedno sa provjerom pristigle dokumentacije, redom po kojem je složena, digitalizirale su se nove jedinice dokumentacije. Do sada je digitalizirano i formalno obrađeno 1996 komada gradiva. Nakon ove faze, koja je trenutno pri kraju, slijedi analiza, odnosno dohvaćanje sadržajnih podataka. Koherentnost i urednost podataka je očuvana na način da korisnik može u svakom trenutku vidjeti iz kojeg je dokumenta koji podatak izvučen, kao i provenijenciju pojedinog dokumenta – tko je primarni izvor (osoba i tijelo koja je kreirala dokument) i sekundarni izvor (tijelo ili osoba preko koje je dokument pristigao u organizaciju).

18 Mokrović, N., Heđbeli, Ž. Radnić, A. (2013). Informacijski sustav Documente. *Arhivska praksa,* br. 15 / Šabotić, Izet (ur.). Tuzla: Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla 2012., str. 295.-303.

Druga razina tiče se arhivističke obrade. Pristigla dokumentacija tretira se kao zasebna serija unutar podfonda dokumentacije za praćenje suđenja za ratne zločine. Nakon provjere gradiva, odlučno je da se prvobitni poredak neće mijenjati. Opis dokumentacije izvršit će se prema ISAD (g) normi i bit će dostupan na platformi projekta Arhiva za ljudska prava uz opise ostalih drugih cjelina gradiva koja stvara i posjeduje *Documenta* i druge organizacije za ljudska prava. Uz postojeći inventar predmeta koji je pristigao uz prijenos gradiva, *Documenta* je izradila i popis nekonvencionalnog gradiva, odnosno 4 kutije VHS kazeta iz video arhive Ureda u Zagrebu. Također, dio ovog transfera čini i knjižna građa, različite serijske publikacije, publicirana izvješća i monografije koje se katalogiziraju i bit će dijelom Documentine biblioteke.

Zaključak

U ovom radu prikazana je ukratko Organizacija za europsku sigurnost i suradnju, kao i njezino djelovanje na području Republike Hrvatske. Opisana je i metodika obrade gradiva koje je preneseno u Documentu nakon zatvaranja Ureda OESS-a u Zagrebu. Cilj je ove obrade učiniti gradivo dostupnim na obje razine: na razini baza podataka kao i na razini samog gradiva, odnosno obavijesnim pomagalima kao i pristupom samoj dokumentaciji. U tom je smislu projekt važan iz više razloga: *Documenta* i partnerske organizacije koje rade na praćenju suđenja za ratne zločine dobivaju potrebnu dokumentaciju nužnu za istraživanja kao i za pomoć pri zagovaranju različitih politika usmjerenih na pitanja tranzicijske pravde, s druge strane, opća populacija ima olakšan pristup, pod različitim uvjetima dokumentaciji vezanoj za ovu tematiku, a promovira se praksa suradnje između različitih oblika aktera, u ovom slučaju jedne međunarodne vladine organizacije i lokalnih nevladinih organizacija.

Conclusion

This paper describes briefly the Organization for Security and Co-operation, as well as its effect on the Croatian territory. It details methods of processing material that is transferred to Documenta after closure of the OSCE Office in Zagreb. The goal of this treatment make available the material available on both levels: at the level of the database, as well as at the level of the material, and finding aids as well as access to the documentation. In this sense, the project is important for several reasons: Documenta and partner organizations involved in monitoring war crimes trials receive the necessary documentation needed for the research as well as to assist in advocating different policies focusing on issues of transitional justice, on the other hand, the general population has facilitated approach, under different conditions documentation relating to this subject, and promotes the practice of co-operation between the different forms of actors, in this case an international governmental organizations and local NGOs.

Mag. Zdenka SEMLIČ RAJH
Pokrajinski arhiv Maribor

OPIS FUNKCIJA KORPORATIVNIH TIJELA I LIČNIH OSOBA U ARHIVSKOJ TEORIJI I PRAKSI

Abstrakt*: Popisivanje funkcija korporativnih tijela, fizičkih osoba ili obitelji omogućeno je već sa standardom ISAAR(CPF), ali je praksa pokazala, da tim standardom nije moguće u dovoljnoj mjeri popisivati funkcije korporativnih tijela, koje su obično puno složenije od onih, koje izvode fizičke osobe ili obitelji. Autorica u radu predstavlja popis funkcija prema ISAAR(CPF) i prema specijalnom standardu za popisivanje funkcija korporativnih tijela ISDF, te ukazuje na neke probleme, koji se pojavljuju kod izrade opisa funkcija korporativnih tijela, fizičkih osoba, te obitelji.*

Ključne riječi: *Popisivanje, funkcije, korporativna tijela, fizičke osobe, ISAAR(CPF), ISDF.*

Abstract: *Inventory functions of corporate bodies, persons or families is possible to have the standard ISAAR (CPF), but the practice has shown that this standard can not be sufficient for listing tools of corporate bodies, which are usually much more complex than those that perform natural persons or family. The author of the paper is a list of the functions ISAAR(CPF), and the special standards for listing the functions of corporate bodies ISDF points out some problems that occur when creating a description of the functions of corporate bodies, individuals and families.*

Keywords: *Inventory, functions, corporate bodies, individuals, ISAAR(CPF), ISDF.*

Uvod

Popisivanje funkcija korporativnih tijela, fizičkih osoba ili obitelji omogućeno je već sa standardom ISAAR(CPF), ali je praksa pokazala, da tim standardom nije moguće u dovoljnoj mjeri popisivati funkcije korporativnih tijela, koja su običajno puno složenija od onih, koje izvode fizičke osobe ili obitelji. Prema tome je jula 2008. godine u Kuala Lumpuru na 16. međunarodnom arhivskom kongresu usvojen novi međunarodni standard za opis funkcija ISDF[1], kojeg je razvio Odbor za dobru praksu i profesionalne standarde pri Međunarodnom arhivskom vijeću (ICA

1 *International Standard For Describing Functions (2007). Paris: International Council on Archives.*

/ CBPS). Standard dopunjuje i nadograđuje Opći međunarodni standard za popis arhivske građe ISAD(g)2[2] i međunarodni standard arhivističkog normiranog zapisa za korporativna tijela, fizičke osobe, te obitelji ISAAR (CPF)[3].

Opis funkcija od vitalne je važnosti kod objašnjavanja provenijencije zapisa. Opisivanje funkcija može doprinijeti tome, da se zapisi mogu što sigurnije svrstati u kontekst svog nastanka i upotrebe. Mogu pomoći kod objašnjenja, kako i zašto su određeni zapisi kreirani i korišteni, koje su značenje funkcije unutar organizacije itd.

Terminologija koja se koristi u ISAAR(CPF) i ISDF

Arhivski opis (Archival description): Izrada tačnog prikaza neke jedinice opisa i njezinih sastavnih dijelova, ako postoje, dohvaćanjem, raščlanjivanjem, rasporedom i bilježenjem svake obavijesti koja služi za identifikaciju, upravljanje, lociranje i razumijevanje arhivskoga gradiva i konteksta, te sustava uredskoga poslovanja u kojemu je to gradivo nastalo. Ovaj izraz također opisuje i rezultate toga postupka.

Normirani zapis (Authority record): Normirani oblik imena povezan s ostalim obavijesnim elementima koji identificiraju i opisuju entitet čije je to ime i koji može upućivati na druge normirane zapise.

Korporativno tijelo (Corporate body): Organizacija ili skupina osoba koja ima vlastiti naziv i koja djeluje ili može djelovati kao jedna cjelina. To može biti i pojedinac koji djeluje u svojstvu korporativnog tijela.

Stvaratelj (Creator): Svaki entitet (korporativno tijelo, obitelj ili fizička osoba) koja je stvorila, primila, i/ili čuvala, te koristila dokumente u okviru svoje osobne ili organizacijske djelatnosti.

Funkcija (Function): Svaka namjera, odgovornost ili zadataka na višoj razini propisan zakonom, poslovnom politikom ili mandatom. Funkcije se mogu rastaviti na cijelu vrstu koordinirajućih operacija, kao što su podfunkcije, poslovni procesi, aktivnosti, zadatci ili transakcije.

Provenijencije (Provenance): Veze između zapisa i pravnih i fizičkih osoba koje su ih stvorile, primile, ili/i čuvale i koristile u obavljanju svoje djelatnosti. Provenijencija također predstavlja odnos između zapisa i funkcije, na osnovu koje je nastao zapis.

Zapis (Record): Obavijest u bilo kojem obliku ili na bilo kojem mediju, koju je neka organizacija ili osoba stvorila, primila i čuvala u obavljanju djelatnosti ili vođenju poslova.

2 *ISAD(G): General International Standard Archival Description. (2000). 2nd ed. Ottawa: International Council on Archives. Dostupno na: http://www.icacds.org.uk/eng/ISAD%28G%29.pdf.*

3 *ISAAR (CPF) – International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families. Dostupno na: http://www.ica.org/sites/default/files/ISAAR2EN.pdf.*

Opisivanje funkcija prema ISAAR(CPF)

Standard ISAAR(CPF) daje uputstva za izradu arhivističkih normiranih zapisa za korporativna tijela, fizičke osobe i obitelji povezane sa stvaranjem i upravljanjem arhivskom građom. Prema tome arhivistički normirani zapisi se mogu koristiti za opis korporativnog tijela, fizičke osobe ili obitelji kao jedinica u sustavu arhivističkog opisa, za kontrolu izrade i upotrebe pristupne tačke u arhivističkim opisima, te za bilježenje odnosa između različitih stvaratelja arhivske građe, između stvaratelja i gradiva koje je nastalo njihovim djelovanjem, i/ili drugih izvora o njima ili koje su oni stvorili.

Osnovni arhivistički poslovi uključuju i opis stvaratelja arhivske građe, što zahtijeva cjelovito dokumentiranje i stalno održavanje konteksta u kojem je građa nastala i koristila se, što znači prije svega provenijenciju arhivske građe. Namjera ovog standarda je pružiti podršku razmjeni normiranih arhivističkih zapisa i to poticanjem stvaranja dosljednih, prikladnih i samorazumljivih opisa pravnih osoba, fizičkih osoba i obitelji koji stvaraju spise.

Njegov osnovni cilj je utvrditi opća pravila za normiziranje arhivističkog opisa stvaratelja i konteksta nastanka zapisa. Na taj način, može se između ostalog, omogućiti tačna identifikacija stvaratelja arhivske građe, uključujući opise veza između različitih stvaratelja.

Prema standardu ISAAR(CPF) funkcije korporativnih tijela, fizičkih osoba i obitelji mogu se opisivati u području opisa (5.2), čiji je cilj opisati povijest, ulogu, kontekst i djelovanje korporativnog tijela, fizičke osobe ili obitelji. Eksplicitno opisu funkcija namijenjen je element popisa **Funkcije, zanimanja, djelatnosti (5.2.5)**, čiji je cilj naznačiti funkcije, zanimanja i djelatnosti koje je obavljalo korporativno tijelo, fizička osoba ili obitelj, npr. odvjetnik, javni službenik, profesor itd. Prema potrebi, potrebno je opisati prirodu funkcije, zanimanja ili djelatnosti.

Kao što smo već napomenuli na početku, praksa je pokazala, da tim standardom nije moguće u dovoljnoj mjeri popisivati funkcije korporativnih tijela, koje su obično puno složenije od onih, koje izvode fizičke osobe ili obitelji.

Međunarodni standard za opis funkcija

Shvatajući važnost funkcija i aktivnosti u kontekstu stvaranja zapisa u arhivskim informacionim sistemima došlo se do razvoja standarda za opisivanje funkcija. Standard je razvijen od strane grupe stručnjaka okupljenih u Komitetu za dobre prakse i profesionalne standarde kod Međunarodnog arhivskog vijeća (ICA/CBPS).[4]

4 *International Council on Archives/Committee on Best Practices and Profesional Standards.*

Grupa je osnovana u junu 2005. u Bernu.[5] Prilikom pripreme standarda radna grupa je uvažavala postojeću praksu i analize koje su sprovedene u australskim, kanadskim, švicarskim, britanskim i američkim arhivima. U standard, koji je pripremila radna grupa također su uključene odredbe međunarodnog standarda za uredsko poslovanje ISO 15489 (2001)[6] i međunarodnog standarda za procese upravljanja zapisima – metapodaci o zapisima ISO 23081 (2006-2007)[7], koje je razvila Međunarodna organizacija za standardizaciju.[8]

Standard ISDF daje smjernice za opis funkcija korporativnih tijela koja stvaraju i čuvaju arhivsku građu. Termin »funkcija« ne uključuje samo funkcije, nego i podfunkcije, radne procese, aktivnosti, zadatke, transakcije i ostale termine, koji se upotrebljavaju na međunarodnom, narodnom i lokalnom nivou.

Analiza funkcija korporativnih tijela predstavlja važnu osnovu za aktivnosti upravljanja zapisima. Funkcije su generalno prepoznate kao stabilnije od administrativnih struktura, koje se često spajaju ili razdvajaju za vrijeme, kad se vrše promjene. Poznavanje funkcija nudi niz prednosti. U uredskom poslovanju mogu poslužiti kao osnova za sređivanje i popis zapisa, kao i za izradu klasifikacijskih sistema. Također pružaju osnovu za valorizaciju i služe kao alat za ponovno prizivanje, ispitivanje i analizu zapisa.

Opisi funkcija mogu se koristiti za:

- opisivanje funkcija kao individualnih jedinica unutar arhivskih sistema popisa,
- kontrolu stvaranja i korištenje pristupnih tačaka u arhivskim popisima, i
- za dokumentiranje odnosa između različitih funkcija, te između tih funkcija i korporativnih tijela, koja su ih izvodila i zapisima koji su nastali tom prilikom.

5 *Članovi komisije i skupine, koja je pripremala standard, su: Marion Beyea (Kanada) – predsjednica, Vitor Manoel Marques da Fonseca (Brazil) - podpredsjednik, Blanca Desantes Fernandez (Španija) – podpredsjednica, Torbjörn Hörnfeldt (Švedska), Bärbel Förster (Švicarska), Beatriz Franco (Španija), Victoria Peters (Velika Britanija), Claire Sibille (Francuska), Édouard Vasseur (Francuska), Nils Brübach (Njemačka), Eugenio Bustos Ruz (Čile), Karen Cannell (SAD - odgovorna za područje elektronskih zapisa i digitalizacije); Rosine Cleyet - Michaud (Francuska - odgovorna za područje vrednovanja i valorizacije), Elvira Corbelles Sanjurjo (Kuba), Adrian Cunningham (Australija), Howard Davies (Velika Britanija), Vincent Doom (Francuska), Leila Estephanio de Moura (Brazil), Cassandra Findlay (Novi Zeland), Michael Fox (SAD), Ana Virginia Garcia de Benedictis (Kostarika), Markku Leppanen (Finska), Marisol Mesa Leon (Kuba), Thomas Mills (SAD), John Martinez (SAD), Catherine Nicholls (Australija - odgovorna za područje zaštite), Per - Gunnar Ottosson (Švedska – odgovoran za područje popisivanja gradiva), Lydie Padré - Baroan (Obala Slonovače), Miguel Rui Infante (Portugal), Dick Sargent (SAD), Andras Sipos (Mađarska), Paola Tascini (Italija), Yolia Tortolero (Meksiko) in Stefano Vitali (Italija).*

6 *ISO 15489 International Standard on Records Management.*

7 *ISO 23081 International Standard on Records managment processes – Metadata for records.*

8 *International Organisation for Standardization (ISO).*

Opisi funkcija nadopunjuju popis arhivske građe u skladu sa ISAD(G) i normativne zapise koji su kreirani u skladu s ISAAR(CPF). Time što se informacija o funkcijama opisuje odvojeno od popisa arhivske građe i normativnih zapisa, dolazi do manjeg ponavljanja informacija i dozvoljava izradu fleksibilnog arhivskog sistema popisivanja.

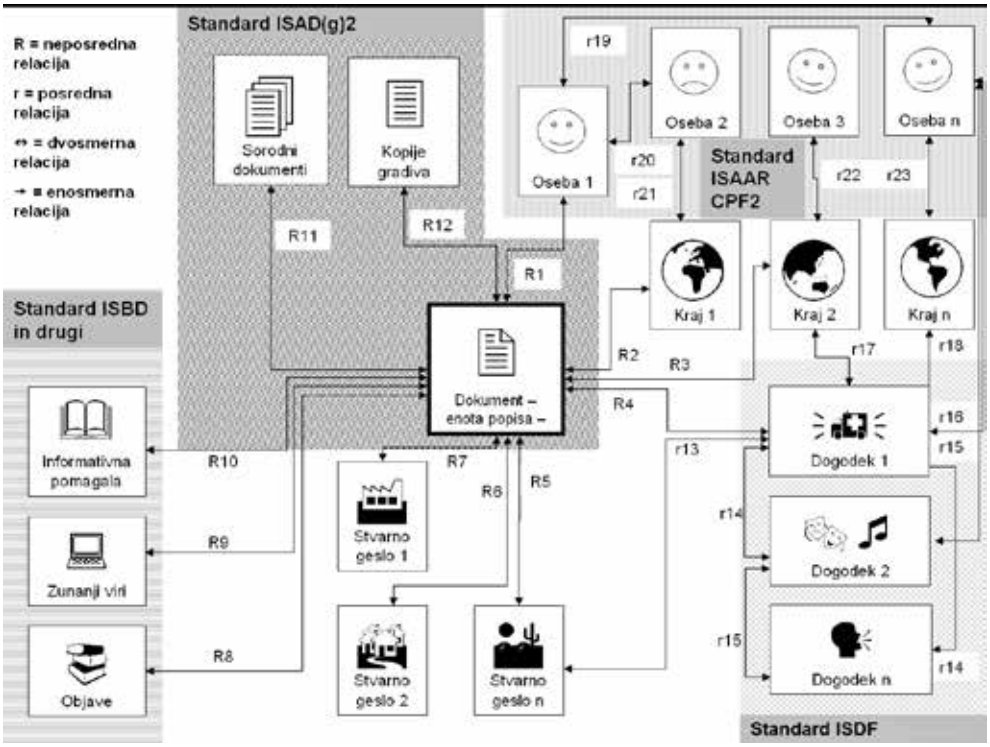

Slika 1: Model integracije odnosa između ISAD(g) 2, ISAAR(CPF) i ISDF (Semlič Rajh, 2008[9]).

Struktura i korištenje standarda

Standard definira vrste informacija koje mogu biti uključene u opis funkcije, te daje smjernice o tome kako se takav opis može upotrebiti u arhivskim informacionim sistemima. Sadržaj informacionih elemenata sadržanih u popisu određen je konvencijama i pravilima koje slijede pojedinačne arhivske institucije.

9 *Semlič Rajh, Zdenka (2008).* Opis aktivnosti i funkcija korporativnih tijela pomoću novog međnarodnoga standarda ISDF. *V: S. Tovšak at al (ur.), Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja.* Zbornik referata s dodatnog usavršavanja, br. 7/2008 (str. 67-74). Maribor: Pokrajinski arhiv.

Standard se sastoji od informacionih elemenata, od kojih svaki sadrži:

a) naziv elementa opisa;
b) svrhu elementa opisa;
c) pravila upotrebe elementa opisa;
d) ako je potrebno, ilustrirajuće primjere korištenja pravila.

Elementi opisa funkcija podijeljeni su u četiri područja, i to:

1. Područje identifikacije, koja sadrži informacije koje jedinstveno identificiraju funkciju i definiranju standardiziranu pristupnu tačku;
2. Područja konteksta, koje uključuje informacije o prirodi i kontekstu funkcije, koja se opisuje;
3. Područje relacija, gdje su zapisane i opisane relacije s drugim funkcijama, i
4. Područje kontrole, gdje je jedinstveno identificiran opis funkcije i gdje su evidentirane informacije o tome kako, kada i koja je institucija izradila opis funkcije.

Standard također pruža smjernice (u šestom poglavlju) za povezivanje opisa funkcija i normiranih zapisa stvaralaca arhivske građe i popisa arhivske građe. Takav opis može biti povezan sa neograničenim brojem stvaralaca i arhivske građe.

Za opis funkcija mogu se koristiti svi pojedinačni elementi standarda, a bitna su samo tri:

- Tip (element opisa 5.1.1);
- Zvanični oblik(ici) funkcije (element opisa 5.1.2) i
- Identifikator opisa funkcije (element opisa 5.4.1).

Priroda funkcije koja se opisuje i zahtjevi pojedinog sistema u kojem se one opisuju, određuju koji opcionalni elementi će se koristiti kod opisa funkcije, i da li će ti elementi biti predstavljeni u narativnom ili strukturiranom obliku.

Mnogi od opisnih elemenata u standardu mogu se koristiti kao pristupne tačke, a pravila za standardiziran pristup mogu se razviti na nacionalnom nivou, odvojeno za svaki pojedinačni jezik.

Standard se odnosi samo na dio uvjeta, koji su potrebni za pomoć kod razmjene informacija o funkcijama. Uspješna automatska izmjena informacija o funkcijama preko kompjuterskih mreža ovisi od uvođenja prikladnih komunikacijskih formata. Taj standard će se upotrijebiti kao osnova za razvoj formata za izmjenu komunikacija i/ili informacija, kao što su XML DTD i/ili sheme.

Elementi opisa prema standardu

1. Područje identiteta (5.1), koje uključuje pet pojedinačnih elemenata, a to su:

- **Tip funkcije (5.1.1)**, koji pokazuje, da li se opisuje funkcija ili jedan od njezinih pododjela (podfunkcija, poslovni proces, aktivnost, zadatak ili transakcija);
- **Zvanično ime (5.1.2)**, koje stvara zvaničnu pristupnu tačku koja jedinstveno identificira funkciju. Ovaj element treba koristiti u kombinaciji s elementom 5.4.1 (identifikator opisa funkcije);
- **Paralelno ime (5.1.3)**, koje ukazuje na različite, odnosno druge zvanične oblike imena funkcije, koje se pojavljuje u drugim jezicima ili pismima;
- **Drugi oblik imena (5.1.4)**, u kome se mogu specificirati svi drugi oblici imena funkcije;
- **Klasifikacija (5.1.5)**, gdje se mogu funkcije rasporediti u odnosu na registraturni (klasifikacioni) plan.

2. Područje konteksta (5.2.), koje uključuje četiri opisna elementa:

- **Datum** (5.2.1), koji utvrđuje početak i završetak održavanja funkcije, koju smo opisali;
- **Opis** (5.2.2), koji pruža informacije o svrsi funkcije;
- **Historija** (5.2.3), u kojoj dajemo kratak historijski pregled funkcije, koju smo opisali;
- **Zakonodavstvo** (5.2.4), u kome se navode zakoni, smjernice ili odredbe na osnovu kojih je bila funkcija osnivana, dopunjena ili ukinuta.

3. Područje relacija (5.3), koje se sastoji od pet elemenata:

- **Zvanični oblik imena/ Identifikator povezane funkcije (5.3.1)**, čime bi dobili zvanični oblik imena i jedinstveni identifikator povezane funkcije;
- **Tip relacije (5.3.2)**, u kome specificiramo, da li govorimo o relaciji s drugom funkcijom ili sa pododjelom funkcije;
- **Kategorija relacije (5.3.3)**, koja pomaže da se odredi i identificira kategorija relacije između različitih povezanih funkcija. Pri tome upotrebljavaju se opće kategorije: hijerarhijska relacija, privremena relacija i relacija povezivanja. Tipologiju, koja se upotrebljava za opis relacije, potrebno je dokumentirati u elementu Pravila i konvencije (5.4.3);
- **Opis relacije (5.3.4)**, u kojoj dajemo specifični opis prirode relacije. Potrebno je ukazati na tačan opis prirode relacije između funkcije i povezane funkcije;
- **Datum (5.3.5)**, koji određuje datum trajanja relacije funkcije sa povezanom funkcijom.

4. Područje kontrole (5.4), koje uključuje devet pojedinačnih elemenata:

- **Identifikator opisa funkcije (5.4.1)**, koji jedinstveno identificira funkciju unutar konteksta u kojem će se koristiti. Ako će se popis upotrebljavati na internacionalnom nivou, onda je potrebno koristiti kod za zemlju u kojoj je opis izrađen, a taj kod mora biti u skladu s najnovijom verzijom ISO 3166 (Codes for the representation of names of countries). Međutim, ako je tvorac opisa međunarodna organizacija, potrebno je zamijeniti kod zemlje sa kodom organizacije;
- **Identifikator institucije (5.4.2)**, koja je odgovorna za opis. Potrebno je upotrijebiti zvanično ime institucije koja je odgovorna za stvaranje, implementaciju, ispravke ili širenje opisa. Kao alternativa, može se koristiti kod institucije.
- **Upotrebljena pravila i/ili konvencije (5.4.3)**, kojima se opisuju nacionalne i međunarodne konvencije, koje se koriste u izradi opisa. Potrebno je navesti ime, a ako je to potrebno i ediciju i datum publiciranja pravila ili uredbe, koja je upotrebljena kod izrade opisa.
- **Status (5.4.4)**, kojim se određuje trenutni status zapisa (osnutak, zaključeno, revidirano, izbrisano), kako bi korisnik dobio informacije o trenutnom statusu opisa.
- **Nivo opisa (5.4.5)**, čime se može utvrditi, da li je opis funkcije minimalan, djelimičan ili potpun. Kao minimalan nivo opisa smatra se onaj, u kome su opisana samo tri obavezna elementa prema ISDF, a potpun onaj, u kome su opisani svi elementi, koje predviđa standard.
- **Datum stvaranja, revizije i brisanje (5.4.6)**, koji određuje, kada je opis kreiran, revidiran ili brisan.
- **Jezik i pismo (5.4.7)**, gdje su opisani jezik i pismo, koji su korišteni u izradi opisa.
- **Izvori (5.4.8)**, u kojima se navode izvori koji su korišteni u stvaranju opisa funkcije.
- **Napomene o održavanju opisa (5.4.9)**, u kojima se vrši dokumentiranje o stvaranju ili promjenama na opisu.

Povezivanje funkcija s korporativnim tijelima, arhivskom građom i drugim izvorima

Da bismo napravili opis funkcija korisnim, potrebno ga je povezati s opisom korporativnih tijela i zapisima. Nakon izvršenog povezivanja jako je bitno opisati suštinu relacije između funkcije i povezanog izvora. Zbog toga, sekcija 6 standarda ISDF daje upute, kako se mogu stvoriti ovakve relacije u kontekstu arhivskog popisnog sistema. Za stvaranje ovakvih relacija mogu se upotrebiti slijedeći elementi:

- **Identifikator i zvanično ime/naziv korporativnog tijela (6.1)**, čime se jedinstveno identificiraju srodni izvori i omogućava povezivanje opisa funkcije sa opisom povezanog izvora;
- **Priroda relacije (6.2)** koja određuje odnos između funkcije i povezanog izvora. Kod relacije s korporativnim tijelima, potrebno je zabilježiti informaciju o tome, na koji način korporativno tijelo izvodi funkciju, tj. u cijelosti, djelomično, u skladu sa zakonodavstvom, na osnovu mandata;
- **Datum (6.3)**, koji određuje trajanje određene relacije sa korporativnim tijelom.

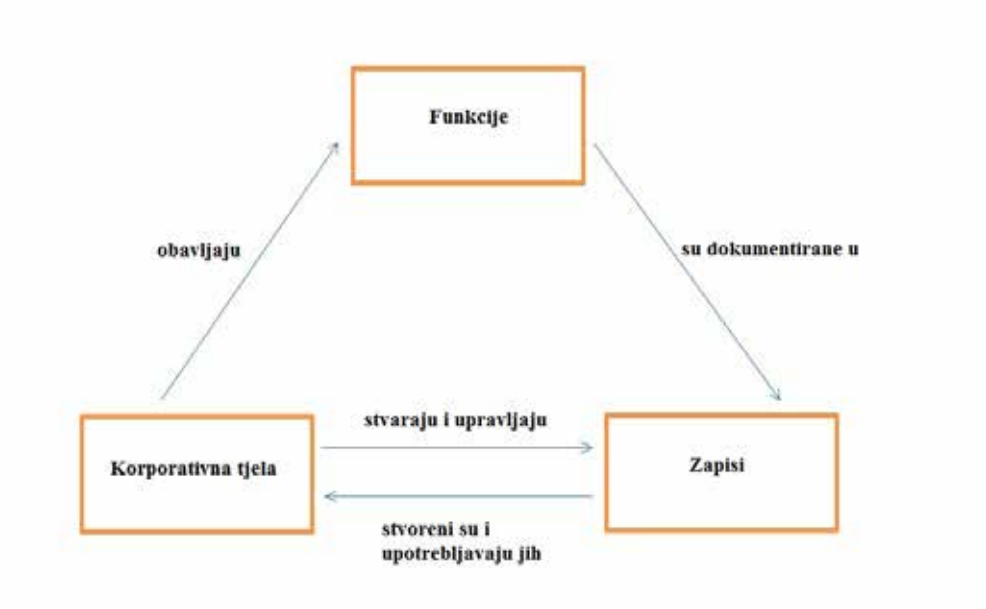

Slika 2: Ilustracija relacije između funkcija, korporativnih tijela i arhivske građe

Zaključak

Razumijevanje funkcija korporativnih tijela bitno je za potpuno razumijevanje provenijencije. Zapisi naime imaju osnovnu vezu sa funkcijama. Oni su neposredni rezultat izvršavanja određene funkcije. Dok se relacije između zapisa i korporativnih tijela mogu mijenjati kroz vrijeme, kao što se mijenja administrativna struktura korporativnih tijela, relacije između zapisa i funkcije ostaju konstantne. Kombinacijom opisa funkcija i opisa korporativnih tijela može se ponuditi mnogo bolji uvid u provenijenciju.

U svom profesionalnom radu arhivisti do sada nisu posvećivali posebnu pažnju na pojedinačne funkcije korporativnih tijela i njihove relacije prema postojećoj arhivskoj građi određenog stvaraoca. Novi standard daje mogućnost povezivanja

različitih stvaralaca, koji su u svoj radni proces integrirali neke zajedničke funkcije. Sam proces uvođenja standarda u praksu tek je u povojima, pogotovo što se tiče zemalja okruženja, mada je slovenska arhivska struka već polako započela da se bavi tim pitanjem kako u teoriji tako i u praksi.

Summary

ICA Committee on Best Practice and Professional Standards (ICA/CPBS) developed and prepared a new professional standard for description of functions of corporate bodies ISDF which was officially adopted at the 16th International Congress on Archives in Kuala Lumpur, Malaysia, 21-27 July 2008.

ISDF provides guidance for preparing descriptions of functions of corporate bodies associated with the creation and maintenance of archives. It is intended to complement and supplement description of records created in accordance with ISAD(G) and authority records created in accordance with ISAAR (CPF).

Standard determines the type of information that could be included in the description of functions and provides guidance on how such descriptions may be deployed in an archival information system.

Elements of the description for functions are organised into four information areas:

1. Identity Area, where information is conveyed which uniquely identifies the function and which defines a standardized access point;
2. Context Area, where relevant information is conveyed about the nature and context of the function being described;
3. Relationship Area, where relationships with other functions are recorded and described and
4. Control Area, where the description of is uniquely identified and information is recorded on how, when and by which agency the description was created and maintained.

Standard also provides guidelines for linking descriptions of functions to authority records that describe records creators and to the description of archives.

Until now archivists have not paid much attention to the functions of corporate bodies and their relations with archival material of individual creator. The new standard gives the opportunity to present the relationship between different creators connected by the use of the same functions.

The process of the implementation of the standard is still at the beginning, when talking about the countries in the area, although the Slovenian archivists have already started to deal with the implementation of this issue into the Slovenian archival practice.

Saneta ADROVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona

PREUZIMANJE I RUKOVANJE JAVNOM ARHIVSKOM GRAĐOM SA POSEBNIM REŽIMOM KORIŠĆENJA

Apstrakt: *Poseban režim korišćenja arhivske građe od neke posebne važnosti, bez obzira po kojim je kriterijima ta građa označena posebnom, predviđali su i danas predviđaju svi arhivski propisi Bosne i Hercegovine. Ti izuzeci se utvrđuju u primopredajnom zapisniku između nadležnog arhiva i stvaraoca i imaoca, a arhiv je dužan pridržavati ih se u svim fazama rukovanja sa tom arhivskom građom. Ova vrsta arhivske građe nije velikog obima, posebno kada se radi o građi nastaloj u posjedu imalaca koji ne obavljaju poslove vezane za odbranu, unutrašnje poslove i slično.*

U ovom prilogu se analizira pravna regulativa o preuzimanu i rukovanju, uključujući i korišćenje, ove građe, kao i praktično stanje primjene arhivskih propisa u arhivima na području Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: *Arhivski propisi, zakoni i podzakonska akta, arhivska građa, arhivska građa sa posebnim režimom korišćenja, preuzimanje arhivske građe, režim rukovanja i korišćenja.*

Abstract: *The special regime for archives of some special importance, regardless of the criteria by which the timber marked with a special, predicted today provide all archival regulations of Bosnia and Herzegovina. These exemptions are determined by the delivery log between the relevant competent authority archives and creator and owner, and archive them must comply in all phases of the handling of the archives. This type of material is not a large scale, especially in the case of archives created in the possession of holders who do not carry out tasks related to defense, internal affairs and the like.*
This paper analyzes the legal regulation of transposing and handling, including the use of, this material, as well as the practical application of state archival legislation in the archives of the territory of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *Archival regulations, laws and by-laws, archives, archives with special regime of use, download, archive material, mode of handling and use.*

Zakonska regulativa

Preuzimanje arhivske građe od imaoca u nadležni arhiv je jedno od najvažnijih pitanja arhivske struke i arhivske djelatnosti svake zemlje. Zbog toga je ovo pitanje od samih početaka uspostavljanja arhivske djelatnosti, od formiranja Državnog arhiva Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1947. godine, te zatim i mreže regionalnih arhiva kojima je pokriveno čitavo njeno područje, zauzimalo važno mjesto u arhivskom zakonodavstvu – u zakonima i podzakonskim aktima.[1]

U Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini je donijeto više arhivskih propisa – kako zakona tako i podzakonskih akata. Ovdje ćemo se osvrnuti na posljednje arhivske propise iz tog njenog razdoblja donijete 1987/88. godine, a koji su od značaja za ovu temu. To su: *Zakon o arhivskoj djelatnosti*[2] i *Uputstvo o načinu primopredaje arhivske građe između imalaca arhivske građe i nadležnog arhiva*[3].

Preuzimanje arhivske građe od imalaca (javne građe – odnosno građe u društvenoj svojini, i privatne arhivske građe) regulisano je u članovima 13, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 27 i 28 ovog Zakona, a čuvanje i korišćenje članovima 17, 24 i 25. I ovim Zakonom je, kao i svim prethodnim, predviđeno preuzimanje cjelokupne arhivske građe (i registraturskog materijala) nastale do 15. maja 1945. godine (čl. 13). Međutim, ovim Zakonom je utvrđeno preuzimane arhivske građe od imalaca „po isteku 20 godina od njenog nastanka“ (čl. 21), dok je svim ranijim, a i kasnijim arhivskim propisima to vrijeme od 30 godina. Poseban režim predaje Zakonom je utvrđen za arhivsku građu nastalu „u radu organa narodne odbrane, organa unutrašnjih poslova i Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine“, koja se (zajedno sa registraturskim materijalom) čuva „kod tih organa do roka koji oni odrede“, a ovi imaoci, također, odlučuju i o „uslovima i načinu korišćenja (te) arhivske građe“ (čl. 24, stav 1). Isti režim predaje i korišćenja arhivske građe (i registraturskog materijala) koja se odnosi na pitanja „opštenarodne odbrane i društvene samozaštite“ utvrđen je za „organe društveno-političkih zajednica i društveno-političkih organizacija, kao i samoupravnih organizacija i zajednica i društvenih organizacija“ (čl. 24 stav 2). Iz ovih zakonskih određenja jasno proizilazi da je arhivska građa naprijed naznačenih imalaca, odnosno određena vrsta arhivske građe (odbrana i zaštita) svih imalaca, bila van nadležnosti arhiva i arhivske službe Bosne i Hercegovine. Ona je, koliko je poznato sudeći po arhivskoj građi Saveza komunista Bosne i Hercegovine koja je preuzimana i čuvana u okviru posebnog arhiva[4], trebala biti preuzeta i čuvana u specijalnim arhivima: unutrašnjih poslova, narodne odbrane i sl. do čega nije došlo.

1 Do početka sedamdesetih godina 20. vijeka arhivski propisi su bili jedinstveni za područje cijele države Jugoslavije, a od tada je arhivsko zakonodavstvo bilo u nadležnosti federalnih jedinica među kojima i Bosne i Hercegovine. Više o arhivskim propisima na području SFR Jugoslavije i socijalističkih republika vidi: Jovan Popović, *Zbirka propisa iz arhivske delatnosti*, Beograd, 1987.

2 *Zakon* je objavljen u „Službenom listu SR BiH“, broj 21/87.

3 *Upustvo* je objavljeno u „Službenom listu SR BiH“, broj 41/88.

4 Arhiv Centralnog komiteta SKJ BiH formiran je 1948. godine, a nakon raspada SK BiH 1990. godine preuzet je u Arhiv Bosne i Hercegovine.

Što se režima korišćenja tiče, Zakonom je utvrđeno da rokove korišćenja arhivske građe utvrđuju sporazumno nadležni arhiv i imalac, „s tim, da ti rokovi ne mogu biti duži od 30 godina od dana nastanka arhivske građe“ (čl. 25 stav 1). Međutim, za „korišćenje pojedine arhivske građe“ Izvršno vijeće Skupštine SR BiH „može odrediti rokove duže od rokova iz prethodnog stava, (...), s tim da ti rokovi ne mogu biti duži od 50 godina od dana nastanka arhivske građe“(čl. 25 stav 2). Za razliku od preuzimanja, gdje je sve u nadležnosti naznačenih imalaca, za korišćenje je predviđeno da bliže uslove o korišćenju arhivske građe donose arhivi i Arhiv BiH (čl. 25 stav 3), s tim da su je dužni učiniti dostupnom korisnicima (čl. 25 stav 4). Ove odredbe Zakona su zastupljene i u *Uputstvu o načinu primopredaje građe*.[5]

Ovakvim zakonskim rješenjima izvan nadležnosti arhiva i arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine, ostala je veoma važna, za mnoga zbivanja i najznačajnija, arhivska građa, što je dalo mogućnost da u vrijeme promjene sistema nakon prvih parlamentarnih izbora 1990. godine ova građa značajno strada iz različitih razloga, a da se sve to zbivalo bez mogućnosti i prava arhiva da utiču na njeno spašavanje. Posljedice svega toga su vidljive u strukturi fondova preuzete arhivske građe koji su u većini necjeloviti, a mnogi fondovi nisu ni preuzeti niti su do danas došli pod zaštitu arhiva.[6]

U cilju mogućnosti praćenja i adekvatne komparacije zakonske određenosti ranijih (prijeratnih) i aktuelnih arhivskih propisa po pitanju preuzimanja i korišćenja arhivske građe sa posebnim režimom korišćenja, osvrnut ćemo se na odredbe arhivskih zakona na nivou Bosne i Hercegovine, oba entiteta te Tuzlanskog kantona. Ovo zbog toga što svi ti propisi tretiraju ovu problematiku, u osnovi na kompatibilan način.

Naime, *Zakonom o arhivskoj građi i Arhivu Bosne i Hercegovine*[7] utvrđeno je da se „javna arhivska građa predaje nadležnom arhivu u roku koji u pravilu ne može biti duži od 30 godina od njenog nastanka“ (čl. 11 stav 1). O primopredaji se vodi primopredajni zapisnik u koji se unosi mišljenje predavaoca o načinu i uslovima korišćenja arhivske građe.[8] Rok za primopredaju se može skratiti ili produžiti sporazumom između predavaoca i Arhiva Bosne i Hercegovine.

Entitetskim arhivskim propisima je osim naznačenog utvrđeno da se arhivska i registraturna građa nastala u radu organa narodne odbrane i unutrašnjih poslova čuva kod njih „do roka koji oni odrede“, ali ne duže od 50 godina od dana nastanka arhivske građe, a uz prethodnu saglasnost vlade entiteta.[9] U Zakonu entiteta RS (član

5 U tačci 1 Uputstva je utvrđeno da imaoci predaju nadležnom arhivu arhivsku građu, izuzev onog dijela koji im je „po Zakonu o arhivskoj djelatnosti dat na čuvanje i korištenje“. Također je utvrđeno da se u primopredajni zapisnik unosi „mišljenje predavaoca o načinu i uslovima korištenja arhivske građe“ (tačka 6 alineja 6 Uputstva).

6 Konstatacije o necjelovitosti arhivskih fondova i zbirki u arhivima BiH iskazane su u svim dosadašnjim zbirnim pregledima: iz 1979., 1990. i 2005. godine.

7 *Zakon* je objavljen u „Službenom glasniku Bosne i Hercegovine“, broj 16/01.

8 *Pravilnik o preuzimanju arhivske građe u Arhiv Bosne i Hercegovine,* „Službeni glasnik BiH“, broj 10/03.

9 *Zakon o arhivskoj delatnosti*, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 35/99. i 9/00. (članovi 24

24 stav 2) je u istom režimu i arhivska građa i registraturski materijal „koji su nastali u radu imaoca, a odnose se na poslove i zadatke narodne odbrane i civilne zaštite“, tj. nešto što je recidiv socijalističkog arhivskog zakonodavstva.

Zakonom o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona[10], osim načelnih odredbi koje su uglavnom kompatibilne sa državnim i entitetskim zakonima, utvrđena je u članu 19 jedna kvalitativno drugačija odredba, koja glasi:

“Obaveze predaje arhivske građe odnose se i na arhivsku građu koja sadrži lične podatke, kao i arhivsku građu za koju je utvrđen stepen tajnosti, određen zakonom ili općim propisima o čuvanju tajnosti.

Prilikom predaje Arhivu, arhivska građa iz stava 1 ovog člana, posebno se označava u popisu i navodi se rok njene dostupnosti javnosti“.

Kakva je primjena ovih novih i aktuelnih zakonskih odredbi posebno je i veoma važno pitanje.

Svim naznačenim arhivskim propisima utvrđeno je da je arhivska građa dostupna korisnicima po isteku 30 godina nakon njenog nastanka, ako zahtjevi predavaoca građe nisu drugačije iskazani u primopredajnom zapisniku.[11]Također su u sve ove arhivske propise ugrađene odredbe o obavezi arhiva da čuvaju tajne podatke, posebno kada to izričito zahtijeva predavalac građe. Međutim, znatno određenije, preciznije i jasnije odredbe o korišćenju ove arhivske građe sadrži *Zakon o arhivskoj građi i Arhivu BiH* (članovi 15 do 18) i *Zakon o arhivskoj djelatnosti TK* (članovi 24 do 28). Zakonom države se detaljno naznačava korišćenje arhivske građe koja se odnosi na pojedinačne osobe, „koja se može koristiti najkraće 10 godina nakon smrti osobe, ili kraće, ako na to pristane bračni drug, djeca ili roditelji umrle osobe“, te da, ako je istu prijeko potrebno koristiti onda „se podaci navode bezimeno ili na drugi odgovarajući način“ (član 17). U Zakonu je taksativno nabrojano šest mogućih situacija u kojima se „ograničava ili zabranjuje korišćenje javne arhivske građe“ (član 18). Odredbama Zakona Tuzlanskog kantona je predviđeno koja arhivska građa podliježe pod izuzetke u korišćenju na vrijeme od 50 godina od njenog nastanka a koja na vrijeme od 70 godina od nastanka, te moguća odstupanja od ovih izuzetaka (članovi 24, 25 i 26)., tako da se ovaj Zakon doima najkompletnijim arhivskim propisom ove vrste u Bosni i Hercegovini. I po ovim pitanjima, koja se tiču prava korišćenja arhivske građe od posebnog značaja i osjetljivosti, oba ova arhivska propisa (državni i kantonalni) su veoma kompatibilni sa pomenutim *Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima Republike Hrvatske*.

---

i 25), *Zakon o arhivskoj građi i Arhivu Federacije BiH*, „Sužbene novine Federacije BiH“, broj 45/02. (članovi 21 i 22).

10 *Zakon* je objavljen u „Službenim novinama Tuzlanskog kantona“, broj 15/00.

11 *Zakon o arhivskoj građi i Arhivu BiH* (član 16), *Zakon o arhivskoj građi i Arhivu Federacije BiH* (član 22), *Zakon o arhivskoj delatnosti RS* (član 25), *Zakon o arhivskoj djelatnosti TK* (član 24, stavovi 1 i 2).

Primjena arhivskih propisa u praksi

Kada se analizira struktura arhivskih fondova i zbirki preuzetih od predavaoca u arhivima Bosne i Hercegovine, vrlo jednostavno se može utvrditi da su dosljedno primjenjivane one odredbe arhivskog zakonodavstva koje se odnose na nepreuzimanje arhivske građe određene kategorije imalaca (unutrašnji poslovi, narodna odbrana i sl.), kao i one arhivske građe koja se odnosi na poslove „narodne odbrane i društvene samozaštite“ imalaca, tj. ona građa koja je imala neki stepen tajnosti, posebno se čuvala i evidentirala, mada je ovu građu po nekim propisima, kako je naprijed naznačeno, trebalo preuzimati uz posebne evidencije i naznake u primopredajnim zapisnicima.

Razloga za ovakvo postupanje sa arhivskom građom iz oblasti “narodne odbrane i društvene samozaštite“ je svakako više, ali se uglavnom radi o karakteru socijalističkog sistema koji je glorificirao značaj ove građe, tako da su je u registraturama odgovorni pojedinci radije spaljivali nego što su je predavali arhivima, kojima ona nije bila dostupna kao ostala građa. Ova građa, kao i dio građe unutrašnjih poslova i narodne odbrane koju nije ni trebalo preuzimati u arhive općeg tipa, već oformiti specijalne arhive, je nakon raspada jednopartijskog sistema sistematski uništavana osim dijela koji su preuzeli odgovarajući državni organi koji su se nastavili baviti tim suptilnim poslovima. Međutim, nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu i ova građa je enormno stradala iz različitih razloga, tako da niti je preuzeta u arhive, niti su formirani specijalni arhivi, niti su arhivi i arhivska služba uspostavili kontrolu nad tom građom.

Zbog svega toga gotovo da i nema arhivskih fondova u kojima se primopredajnim zapisnikom utvrđuje postojanje takve građe sa posebnim režimom korišćenja. Izuzetak je nekoliko privatnih arhivskih fondova, bar na primjeru Arhiva Tuzlanskog kantona, u kojima su vlasnici postavili neke uslove za korišćenje arhivske građe. Sve to potvrđuje konstataciju o fragmentarnosti postojećih arhivskih fondova, bilo da je tome uzrok nepostojanje odgovarajućih arhivskih propisa, bilo da su u pitanju druge sistemske i tranzicijske slabosti i specifičnosti.

Zaključak

U svim državama utvrđuje se poseban režim preuzimanja javne arhivske građe koja je od posebnog značaja za državu i društvo u cjelini, ili sadrži posebno važne podatke koje treba zaštititi od dosega javnosti, jer mogu dovesti do narušavanja društvenih i ličnih odnosa. Takva građa se, u pravilu, posebno evidentira u primopredajnim zapisnicima između predavaoca i nadležnog arhiva, a utvrđuju se i stavovi predavaoca o režimu korišćenja, razumljivo sve u okviru zakonima utvrđenih određenja.

Svi arhivski propisi su, na neki način i u nekoj formi, uređivali pitanja ophođenja stvaraoca i imaoca prema toj građi, odnosno nadležnih arhiva. Aktuelni propisi su u tome nešto određeniji od ranijih propisa, bar kada se tiče glorifikacije značaja arhivske građe imalaca sa posebnim stepenom tajnosti. Takva građa se, bar prema Zakonu o arhivskoj djelatnosti TK, obavezno preuzima u arhiv. Međutim, u arhivskoj praksi se ne primjenjuju sva ta zakonska određenja, bar kada je u pitanju preuzimanje, dok su za građu koja nije predviđena za preuzimanje u arhive općeg tipa, zakonska određenja ove vrste dosljedno primjenjivana. Sve je to doprinijelo fragmentarnosti postojećih arhivskih fondova i u osnovi je uticalo na ukupni značaj preuzetih fondova. Kakve pouke iz ovakve arhivske teorije i prakse treba izvući, te kakva rješenja ponuditi, izuzetno je važno arhivsko i društveno pitanje koje zaslužuje posebna istraživanja i analize. Cilj ovoga rada je bio da pokrene arhivistička promišljanja o ovom pitanju, te da ukaže na značaj preuzimanja i rukovanja arhivskom građom sa posebnim režimom korišćenja.

Conclusion

In all countries, established a special regime of the public archives, which is of particular importance for the state and society in general, or specifically contains important information that should be protected from the reach of the general public because it can lead to a distortion of social and personal relationships. Such materials are, in general, particularly evident in the acceptance records between predavaoca and relevant archives, a determined and attitudes predavaoca the regime use, understandable, all within the laws established definitions.

All archival regulations are, in a way, in some form, edit questions dealing creator and owner to the material or the relevant archives. The current regulations are in fact something more specific than previous regulations, at least as far as the glorification of the importance of archives holders with a special degree of confidentiality. Such a structure is, at least according to the archival activity always taking in the archives. However, in archival practices do not apply all of these legal definitions, at least when it comes to downloading, while for materials that are not provided for download in the archives of general type, the legal definition of this kind consistently applied. All this contributed to the fragmentation of the existing archive holdings and fundamentally affect the overall significance of fonds. What lessons from this archival theory and practice to learn, and what solutions to offer, it is important to archive and social issue that deserves special research and analysis. The aim of this study was to initiate archival thinking about this issue, and to point out the importance of taking and handling arrhivske materials with special regime of use.

Stevan MAČKOVIĆ
Istorijski arhiv Subotica

NAUČNO-INFORMATIVNA SREDSTVA I KORISNICI (TEORIJA I PRAKSA U ISTORIJSKOM ARHIVU SUBOTICA)

Abstrakt: *Svrha i cilj izrade arhivskih naučno-informativnih sredstava jeste da posreduju između arhivske građe i njenih korisnika, služeći im u što lakšem pronalaženju odgovarajućih informacija iz arhivske građe. Kakva su dosadašnja iskustva na tom polju u Arhivu Subotice, te kako i u kojim pravcima bi trebalo da arhivisti usmeravaju svoje delovanje, da se standardizovani modeli ovih krunskih rezultata arhivističkog rada približe zahtevima korisnika.*

Ključne reči: *Naučno-informativna sredstva, vodič, sumarni, analitički inventari, korisnici - istraživači, e-okruženje.*

Abstract: *The purpose and goal of making archival scientific information resources is to mediate between the archives and its customers, serving them as easily find the right information from the archives. What are the experiences in this field in our archives, and how and in which direction should archivists directed its activity to standardized models of the crown results archival work closer to the customer requirements.*

Keywords: *Scientific-information resources, a guide, a summary, an analytical inventory, users - researchers, e-environment.*

Uvodne napomene

Ovaj rad nema previše aspiracija na nivou metodološko-teorijskih rasprava o izradi naučno-informativnih sredstava, nego mu je cilj da pokuša pružiti presek stanja i odnosa između postojećih naučno-informativnih sredstava u Istorijskom arhivu Subotica i korisnika. Prati se način njihove prezentacije kao i načini njihovom pristupanju od strane korisnika.

Poznato je da je svrha i cilj izrade arhivskih naučno-informativnih sredstava, opšteg i užeg tipa, pored ostalog i da posreduju između arhivske građe i njenih korisnika, služeći korisnicima-istraživačima u što lakšem pronalaženju odgovarajućih činjenica i informacija iz arhivske građe. U Arhivu Subotice postoji duga tradicija njihove izrade. Naravno, najviše su se izrađivali sumarni inventari, u samom procesu sređivanja arhivske građe, ali se išlo i na detaljniju obradu sa

analitičkim inventarima i regestima, u prvom redu za značajnije, starije fondove, gde je pretežni jezik građe bio latinski ili nemački. U dva navrata, 1977. i 2011., napravljeni su i vodiči. Pored tradicionalnih načina njihovog prezentovanja, okrenuli smo se i onima u elektronskim oblicima.

Ne beležimo u našim statističkim podacima i godišnjim izveštajima frekvenciju korištenja pojedinih naučno-informativnih sredstava, vodiča, sumarnih ili analitičkih inventara od strane istraživača u čitaonici, no ona je znatno manja u odnosu na broj poseta stranicama na web mreži, gde su neki od njih predstavljeni.

Arhiv i korisnici

U ovom slučaju kada govorimo o korisnicima imamo u vidu samo one koji dolaze u čitaonicu sa namerom da samostalno istražuju u arhivskoj građi. Kvantitativni podaci daju sliku o vrlo malom broju takvih. U 2012. godini bilo ih je svega 129 iz zemlje i 23 iz inostranstva. Od domaćih ogromna je većina bila iz Subotice, Bačke Topole i Malog Iđoša, odnosno upravo sa teritorija koju pokriva ustanova. Ako se te brojke sagledaju sa veličinom stanovništva pomenutih opština 196.463 (Subotica – 150.534, Bačka Topola – 34.088, Mali Iđoš - 12.031) ispada da je samo 0,06% od te populacije koristilo tu vrstu usluga Arhiva. Slična je situacija i u drugim vojvođanskim arhivima. To ipak ne obeshrabruje arhiviste. Neposredni susreti sa istraživačima koji imaju svoje specifične teme interesovanja, izazov su za svakoga arhivskog radnika. I pored toga što im se redovno pomaže i sugeriše na koji način, kojom metodologijom, da tragaju za podacima u arhivskoj građi, koristeći upravo naučno-informativna sredstva, često im se od strane iskusnijih kolega izlazi u susret i davanjem vrlo konkretnih podataka, gde u građi mogu da pronađu podatke koji su im neophodni.

U pravcu popularisanja Arhiva, mi smo u dva navrata realizovali projekte *Arhiv i škola*, gde smo sa odabranim gimnazijalcima radili na njihovom osposobljavanju za samostalno arhivsko istraživanje, upravo uz korišćenje odgovarajućih naučno informativnih-sredstava. Na tom tragu, širenja uloge i značaja arhiva kao javne delatnosti, moramo pored snabdevanja čitaonice sa naučno-informativnim sredstvima i njene dobre organizacije u opsluživanju korisnika, izaći i iskoračiti u širi javni prostor, učiniti dostupnim i olakšati pristup arhivskoj građi svim zainteresovanima. Jedan od načina na koji se to postiže upravo je korišćenje informacijskog okruženja, novih tehnika i tehnologija.

Više nego ikada u današnjem pristupu arhivistici korisnik usluga je centralna figura, a korisnički zahtevi, samim tim, opredeljujući u procesu obrade i prezentiranja građe. Korisnički usmereni arhivi, za razliku od ranije tradicionalno orijentisanih „čuvara pamćenja“, nastoje ne samo ispratiti zahteve savremenih korisnika vičnih upotrebi elektronskih sredstava komunikacija i elektronskih izvora informacija, već ići i korak ispred. Iskoraci koje u tom smislu pravi savremena arhivistika su danas

neminovnost, a arhivisti imaju profesionalnu i etičku obavezu da konstantno slede i podstiču interesovanja današnjih tzv. digitalnih korisnika. Fizički pristup arhivskoj građi sve više se zamenjuje intelektualnim, jer danas praktično uporedo egzistiraju stvarna arhivska delatnost i ona druga - virtuelna.

Tome se prilagođavaju i korisnici. Taj novi profil korisnika, želi da dođe do traženog cilja na pritisak tipke na računaru. Uobičajeno je pitanje od mnogih koji i fizički dođu do nas: a da li to imate u računaru?

Staro i novo, isto ili drugačije

„Šta u stvari sada imamo? Već više decenija postoje dokumenta u tradicionalnom i paralelno u novom, elektronskom formatu, tj. postoje klasični i elektronski nosioci informacija. Imamo i tradicionalna naučno-informativna sredstva uporedo sa kompjuterskim programima za obradu arhivske i registraturske građe. Postoje već uveliko digitalni uredi, imamo eUpravu, eVladu, eSudstvo, eObrazovanje, eEkonomiju, eTrgovinu, ali i eArhiv….“[1]

Primena i ovladavanje informaciono-komunikacionim tehnologijama (ICT), koje omogućavaju da se uspešno servisiraju potrebe korisnika arhiva, nameće se kao *conditio sine qua non*. Zbog toga i arhivi nastoje da što bolje komuniciraju sa javnošću, bogateći te kanale upotrebom niza novih dostignuća na web mreži.

Suština je da arhivi praktično više ne mogu da funkcinišu van informatičkog miljea. Uostalom, arhivi su već godinama delovi razvojnih strategija novog, informacionog društva; one se kreiraju i usvajaju na svetskom, evropskom, regionalnom i nacionalnom nivou. Razvojni trendovi *on line* prezentacije su zahvatili i područje kulturne baštine. U segmentu naučno-informativnih sredstava time se jasno pokazuje potreba retrospektivne konverzije ranije načinjenih sumarnih i analitičkih inventara u elektronski oblik. To kod nas u nekim varijantama novijih inventara i ne predstavlja problem, no imamo mnogo slučajeva da su npr. regesta pisana na ceduljice, ili da već štampane sveske analitičkih inventara nemaju sačuvanu svoju pripremu za štampu, što otežava i komplikuje njihovo prebacivanje u digitalni oblik.

U situaciji kada arhivistička regulativa kod nas nije u potpunosti definisana, bazira se na zastarelim zakonskim i stručnim propisima, s kraja XX veka, pomalo je otežano delovanje arhivista u celosti pa time i na planu izrade naučno-informativnih sredstava.

U Srbiji od kraja 2009. godine postoji *Predlog Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi.* Arhivski radnici od tada očekuju njegovo usvajanje. Između ostalog u njemu se o izradi informativnih sredstava u arhivima navodi:

1 Stanislava Blažević, „Zanimanje arhivist – aktuelnost ili ne! “, *Arhivska praksa,* br. 15, Tuzla 2012., str. 19. http://www.arhivtk.com.ba/ARHIVSKA%20PRAKSA%2015.pdf

Član 46.

Javni arhiv je dužan da izrađuje informativna sredstva radi intelektualne zaštite arhivske građe i davanja informacija o njoj i iz nje. Arhiv Srbije, uz prethodno pribavljeno mišljenje Arhivskog veća Republike Srbije, donosi uputstva o izradi informativnih sredstava u skladu sa standardima Međunarodnog arhivskog saveta (u daljem tekstu MAS).

Važno pitanje jedinstvenog informacionog sistema također je dotaknuto:

Član 81.

Javni i specijalni arhivi obrazovani na teritoriji Republike Srbije čine mrežu arhivskih ustanova. Izradom informacionih sistema, arhivi se povezuju u jedinstven arhivski informacioni sistem i uključuju u jedinstveni informacioni sistem Republike Srbije, kao i u međunarodni arhivski informacioni sistem. Podaci koje sadrži informacioni sistem su javni.

Od kraja XX veka mi imamo *Jedinstveni arhivski informacioni sistem Srbije (JAIS),* koji se probno koristio i u našem Arhivu. Usled niza teškoća, nije u potpunosti opravdao očekivanja. Pokazalo se već od ranije da je on došao do svojih limita. U iščekivanju smo daljih iskoraka na tom polju.

U našem Arhivu

U takvim ne potpuno savršenim okolnostima, nepostojanja jedinstvenog informacionog sistema, i naš Arhiv se trudi da kroz svoju delatnost i rad, usvaja i primenjuje međunarodne standarde za opisivanje građe, koji su predviđeni i koncipirani upravo za rad u takvim okruženjima, posebno ISAD (G) – standard za opis arhivske građe. To pogotovo dolazi do izražaja kod izrade naučno-informativnih sredstava, kao što je u našem slučaju bilo kod izrade prve sveske novog *Vodiča kroz arhivske fondove i zbirke*. Vodič je pisan po *Uputstvu za izradu vodiča za arhive u Vojvodini* koji je usvojila *Redakcija vodiča kroz arhivsku građu Srbije* 2002. godine.

Za osnovne elemente koji sačinjavaju knjigu su određeni:

- predgovor, koji se sastoji od uvoda, istorijata Istorijskog arhiva Subotica, arhivske građe, napomene korisniku i spiska skraćenica,
- fondovi, porodični i lični fondovi i zbirke,
- popis fondova po klasifikacionoj šemi,
- imenski registar i
- geografski registar.

Prva sveska Vodiča kroz arhivske fondove koja se pojavila 2012. godine ima 381 stranicu i obuhvata 220 fondova i zbirki, koji se čuvaju u depoima arhiva, a koji su odabrani po redosledu upisa u ulazni inventar – registar ustanove. Na izradi prve sveske Vodiča je radilo više arhivista. Primenjena je klasifikaciona šema:

- I Organi vlasti i organe uprave
- II Pravosudni organi
- III Prosveta, nauka i kultura
- IV Privreda
- V Vojska
- VI Društveno-političke organizacije
- VII Porodični i lični fondovi
- VIII Zbirke

Kod naučno-informativnih sredstava užega tipa stanje je sledeće: od 487 fondova i zbirki sumarni inventari postoje za 392, ali je samo njih 33 u digitalnoj formi. U zadnjim desetlećima, obavljali su se poslovi arhivističke obrade i izrade analitičkih inventara za 27 fondova i zbirki. Broj onih izrađenih je naravno daleko veći od broja onih koji su publikovani odnosno štampani.[2] Prvenstveno su se obrađivali fondovi iz ranijih perioda, sa građom na stranim jezicima, latinskom i nemačkom, ali ne samo oni. Tako je, pored sumarnog inventara velikog upravnog fonda *F. 47 Senata grada Subotice* koji ima 1.824 jedinice, za pojedina odeljenja rađen i analitički inventari. Postoji jedan publikovani katalog građe. Broj regesta iznosi 3.259.

Sva naučno informativna sredstva u elektronskom obliku dostupna su korisnicima istraživačima na računaru postavljenom u čitaonici upravo za njih.

Na sajtu www.suarhiv.co.rs koji od 2011. godine beleži preko 26.000 poseta imamo poseban deo sa naučno informativnim sredstvima, a u njemu:

- Vodič kroz arhivske fondove u pdf formatu, latiničnu i ćiriličnu varijantu, a radi se prevod na mađarski jezik,
- pregled fondova (1-484),
- analitički inventari (F:003 Kartografska zbirka od 1556.-, F:018 Zbirka plakata 1817.-2002., F:047 Gradsko poglavarstvo Subotica 1918.-1941., F:172 Zbirka plakata XII vek-1912., F:180 Zbirka fotografija 1862. - .)

Isto tako na fecebook stranici Arhiva www.facebook.com/pages/Istorijski-arhiv-Subotica-Historijski-arhiv pored drugih podataka i informacija o arhivskoj građi, nalazi se pregled fondova.

Na stranici u formi bloga http://suistorija.wordpress.com/naucno-informativna-sredstva-analiticki-inventari/ koja za godinu dana ima 25.000 poseta, postavljeno je šest analitičkih inventara.

Perspektive

Nema nikave sumnje da naučno-informativna sredstva, počev od Vodiča pa do analitičkih opisa, služe svakom zainteresovanom korisniku da stekne uvid u bogatstvo sadržine pisane baštine koju čuva naš Arhiv kao i da mu približe

2 U našoj ediciji *Naučno-informativna sredstva* izašlo je do sada pet svesaka.

mogućnost pronalaženja podataka relevantnih za konkretnu temu kojom se bavi. Ali, ona su samo put, koji se upravo zahvaljujući njima, odnosno trudu arhivista koji su obrađivali građu i izradili ih, sužava i skraćuje, a koji vodi do pojedinačnog predmeta, odnosno podataka sadržanih u njemu. Nadamo se da su podaci o njima, koje smo plasirali na web mrežu, opravdali svoje postojanje i u toj formi. Planovi su da nastavimo, kako sa daljom izradom novih naučno-informativnih sredstava (radi se upravo na prevodu prve sveske vodiča na mađarski jezik), tako i na pisanju druge, te sumarnih i analitičkih inventara. U načinu njihove pripreme i izrade primenjuje se računarska tehnika, pa ih imamo u digitalnom obliku, ali ne zanemarujemo ni klasični štampani oblik. Isto tako nastavljamo i sa konverzijom postojećih u tu formu, i njihovim daljim postavljanjem na web stranice.

Pored toga završavamo specifičan, a pionirski projekat e-arhiva koji se bazira na mogućnosti online pretraživanja baze podataka, u zadnje doba najviše tražene i korišćene građe, crkvenih matičnih knjiga. Od dela postojećih pomoćnih knjiga, registara-indeksa, kao i samih matrikula, načinjena je mala baza podataka digitalizovanih snimaka. Uz odgovarajuće softversko rešenje, može im se pristupiti. Predviđeno je da u prvom koraku postoji mogućnost za trojezičnu komunikaciju (srpski, mađarski, engleski), a zatim je sve na izvornom jeziku. Traganje se odvija stepenasto, od odabira teritorije za koju su vođene matrikule, preko crkvenih župa, do hronološkog raspona, abecednog imenika, i konkretnog upisa. Krenuli smo sa mogućnošću pretraživanja pomoćnih knjiga - indeksa za katoličke crkvene župe, a nastavli bi i sa drugim konfesijama. Za sada imamo ukupno 7.832 snimaka, blizu 40 GB podataka.

Na taj način se korisnicima omogućava direktniji pristup traženoj građi, a bez potrebe za posredovanjem od strane arhivista izrađenih naučno-informativnih sredstava.

Takav način pristupa virtualnoj građi može da nam posluži kao zamišljeni ideal, ali čini nam se zapravo da je vrlo daleko od mogućnosti šire i potpune primene. U ovom slučaju ta mogućnost je olakšana zbog specifičnosti građe, koju čine knjige, abecedni upisnici, razvrstani po župama i godinama.

I dalje će korisnici biti upućeni da se oslanjaju na tradicionalna naučno-informativna sredstva, vodiče, sumarne i analitičke inventare ili na znanje i dobru volju arhivista.

Summary

The purpose and goal of archival informational aids is to mediate between the archival material and its users, assisting the researchers in finding the needed information in the archival material itself. Our experiences so far on this subject in our Archives and direction and means in which the archivist should point their further activities to familiarize standardize models, forms and content of these

crucial results of the archival work to the researchers. Today, when modern society is dominated by informational surroundings, it is noticeable that such surroundings are becoming a rising trend in our field of work as well. Such fact exposes The Archives to a complex task of adjusting as well as possible to given surroundings. This task is realized through the means of presentations and publishing of the informational aids. We strive to merge and adjust all the former results of archival work to the new technologies. Besides placing the new edition of The Archival Material Guide on our web site and series of Analytical descriptions, one of the projects we are working on is the online register research – E-research.

Branka MOLNAR
Državni arhiv u Zagrebu

OTVORENI PRISTUP ZNANSTVENIM INFORMACIJAMA – DOPRINOS ARHIVISTA

Abstrakt: *U izlaganju će se opisati značenje pojma "otvoreni pristup" (open access, OA) i što u tome kontekstu znače izrazi golden road i green road. Predstavit će se neki postojeći modeli i inicijative za otvoreni pristup znanstvenim informacijama te mogućnosti doprinos arhivista kao informacijskih stručnjaka u tome nastojanju.*

Ključne riječi: *Otvoreni pristup, Ingelfingerovo pravilo, samo-arhiviranje, repozitorij, licenc, golden road, green road.*

Abstract: *The presentation will describe the meaning of the term "open access" and that in this context terms golden road and green Road. We will present some of the existing models and initiatives for open access to scientific information and opportunities contribution archivist as information professionals in this endeavor.*

Keywords: *Open access, Ingelfingers rule, autoarchiving, repository, licenses, golden road, green road.*

Uvod

U razdoblju prije uvođenja interneta, znanstvenici su svoje znanstvene članke mogli objavljivati isključivo u tiskanim specijaliziranim znanstvenim publikacijama[1] koje su izlazile u periodičnim vremenskim razmacima, a članci objavljeni u njima morali su prethodno biti recenzirani. Među znanstvenim časopisima postojala je konkurencija, a njihov se utjecaj i značaj mogao mjeriti. Najutjecajniji su časopisi mogli postići i najvišu prodajnu cijenu, što je njihovim izdavačima donosilo velike

1 U publikaciji ISBD(CR): međunarodni standardni bibliografski opis serijskih publikacija i druge neomeđene građe, koju je Hrvatsko knjižničarsko društvo objavilo 2005., časopis se definira kao "izraz koji se često upotrebljava za periodičku publikaciju, naročito znanstvenu." Periodička publikacija je pak "vrsta serijske publikacije koja izlazi u redovitim razmacima kraćim od godine. Obično sadržava zasebne članke,"dok je serijska publikacija "jedinica neomeđene građe, bez unaprijed utvrđena kraja izlaženja, objavljena u uzastopnim zasebnim sveščićima ili dijelovima, obično s brojčanim podacima. Primjeri za serijske publikacije obuhvaćaju časopise, revije, elektroničke časopise, godišnje izvještaje, novine i nizove omeđenih publikacija." O tome: Marijan Šember: *Vrednovanje biomedicinskih časopisa u otvorenom pristupu s pomoću citatnih pokazatelja*, Zagreb, 2007., magistarski rad, str.3.

profite. Budući da objavljivanje znanstvenih radova u utjecajnim časopisima izravno utječe na znanstveničko napredovanje u karijeri, izdavači takvih publikacija nalazili su se u povlaštenome položaju. U primjeni je bilo takozvano Ingelfingerovo pravilo (*Ingelfinger Rule*), nazvano prema dr. Franzu Ingelfingeru koji dok je bio glavni urednik *New England Journal of Medicine* (1967.-1976.) nije htio objaviti ni prihvatiti nijedan članak koji je prethodno bio drugdje objavljen ili učinjen javno dostupnim[2]. Takvo se je pravilo uvriježilo i među ostalim publikacijama, što je dodatno doprinijelo zatvorenosti i ograničavanju pristupa znanstvenim informacijama i radovima.[3]

Od subverzivnog prijedloga do GOAL-a

Sa širim uvođenjem interneta 90-ih godina 20. stoljeća znanstvenicima su se otvorile nove mogućnosti za brzu razmjenu informacija te su uskoro uvidjeli da više ne moraju čekati nekoliko mjeseci ili duže da bi njihovi radovi i otkrića bili recenzirani i objavljeni u nekome od znanstvenih časopisa, već da svoje još nerecenzirane rukopise (preprinte) mogu putem mreže odmah učiniti vidljivima i dostupnima kolegama na uvid i razmatranje. U to vrijeme, kanadski psiholog sa Sveučilišta u Montrealu i istraživač u području kognitivnih znanosti dr. Stevan Harnad, osnivač časopisa *Behavioral and Brain Sciences* (1978.) i elektroničkoga časopisa *Psycoloquy*[4] (1990.) postaje najistaknutiji promotor otvorenoga pristupa znanstvenim informacijama.

Zastupajući mišljenje da najviše koristi od arhiviranja znanstvenih radova u otvoreno dostupnim elektroničkim arhivima zapravo imaju sami znanstvenici budući da otvoreni pristup znatno povećava vidljivost i citiranost njihovih radova, Harnad je 1994. svim autorima "ezoteričnih" rukopisa, kako ih je nazvao jer se "pišu samo zbog istraživačkoga utjecaja, a ne zbog prihoda od autorskih prava", uputio "subverzivni prijedlog" (*Subversive Proposal*),[5] da sve takve rukopise arhiviraju na nekima od anonimnih FTP poslužitelja ili web servera.

Harnad 1997. osniva *CogPrints*, elektronički arhiv u kojem autori samoarhiviraju svoje rukopise iz područja kognitivnih znanosti[6], a već 1998. pokreće *American Scientist Open Access Forum* koji 2011. prerasta u *Global Open Access List*, *GOAL*. U prolegomeni *GOAL*-a, Harnad ističe da otvoreni pristup nije više samo američko ili znanstveničko pitanje nego je postao globalni pokret s ciljem da

2 http://www.councilscienceeditors.org/files/scienceeditor/v25n6p195-198.pdf

3 Čini se da se pravilo danas sve rjeđe rabi iako je to teško procijeniti, jer mnogi časopisi na svojim web stranicama ne navode eksplicitno. O tome: Peter Suber: Što trebaju učiniti znanstvene ustanove i izdavači da bi omogućili otvoreni pristup?, *Ruđer*, Vol. 5, broj 3 / 4, ožujak/travanj, 2004., 6. (http://fulir.irb.hr/199/1/Rudjer%282004%29vol5_br3_4.pdf)

4 Interdisciplinarni otvoreno dostupni časopis koji je izlazio od 1990. do 2002. i bio sponzoriran od Američke psihološke udruge (*American Psychological Association*, *APA*).

5 *Scholarly Journals at the Crossroads:A Subversive Proposal for Electronic Publishing / An Internet Discussion about Scientific and Scholarly Journals and Their Future*, http://eprints.soton.ac.uk/253351/, http://eprints.soton.ac.uk/253351/1/toc.html

6 Arhiv je pohranjen na poslužiteljima Sveučilišta u Southamptonu, a sadrži preko 2000 slobodno dostupnih članaka.

svih 2,5 milijuna članaka publiciranih svake godine na Zemlji u 25.000 recenziranih časopisa iz svih područja znanosti i na svim jezicima postane slobodno dostupno svakome na internetu.[7]

BBB definicija

Prema dr. Peteru Suberu, direktoru *Harvard Open Access* projekta[8], Budimpeštanska inicijativa[9] (*Budapest Open Access Initiative*) iz veljače 2002., Izjava iz Bethesde[10] (*Bethesda Statement on Open Access Publishing)* iz lipnja 2003. i Berlinska deklaracija o slobodnom pristupu znanju u prirodnim, društvenim i humanističkim znanostima (*Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*)[11] iz listopada 2003. najvažnije su i najutjecajnije definicije pokreta za otvoreni pristup (*OA movement*). Suber ih ponekad zajedno naziva BBB definicijom[12].

Najvažnija inicijativa, u kojoj je otvoreni pristup dobio jasnu i općeprihvaćenu definiciju je Budimpeštanska inicijativa[13] (*Budapest Open Access Initiative*, *BOAI*) iz 2002. godine. Inicijativu je pokrenuo Institut za otvoreno društvo, a do danas ju je potpisalo 660 organizacija i 5743 pojedinca[14].

BOAI tumači da otvoreni pristup (*Open Access*, *OA*) znanstvenoj literaturi podrazumijeva "slobodnu dostupnost na javnom internetu, s time da se korisnicima dopušta čitanje, preuzimanje, umnožavanje, distribuiranje, ispis, pretraživanje ili stavljanje poveznica na cjeloviti tekst ovih članaka, njihovo indeksiranje (...) ili korištenje u bilo koju zakonitu svrhu, bez ikakvih financijskih, pravnih ili tehničkih prepreka (...). Jedino ograničenje reprodukciji i distribuciji i jedina uloga autorskopravne zaštite u tome se kontekstu sastoji od toga da se autorima osigura nadzor nad cjelovitošću vlastitog djela, kao i pravo da ih se na ispravan način citira."[15]

7 "*The Global Open Access List (GOAL) is the successor of the American Scientist Open Access (AmSci) Forum, which was the first Open Access Forum, begun in 1998 and hosted for 13 years (1998-2011) by Sigma Xi.*" (http://mailman.ecs.soton.ac.uk/mailman/listinfo/goal)

8 http://cyber.law.harvard.edu/research/hoap

9 http://www.budapestopenaccessinitiative.org/

10 http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm

11 http://oa.mpg.de/lang/en-uk/berlin-prozess/berliner-erklarung/

12 *"The three major public definitions of "open access" are contained in the Budapest, Bethesda, and Berlin public statements. Even though these three definitions differ from one another in small ways (which I explored in SOAN for 8/4/03), they agree on the essentials. Let me refer to them collectively, or to their common ground, as the Budapest-Bethesda-Berlin or BBB definition of open access."* (http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/09-02-04.htm#progress)

13 O tome: Iva Melinščak Zlodi: Otvoreni pristup znanstvenim informacijama, *Ruđer*, Vol. 5, broj 3/4, ožujak/travanj, 2004., str. 3. (http://fulir.irb.hr/199/1/Rudjer%282004%29vol5_br3_4.pdf)

14 http://www.budapestopenaccessinitiative.org/list_signatures

15 Cjeloviti tekst Deklaracije na engleskome jeziku v. na: Http://www.soros.org/openaccess/read.shtml

Ovdje treba napomenuti da su se usporedo s pokretom za otvoreni pristup razvijale i takozvane *Creative Commons* (*CC*) licence[16] utemeljene na autorskome pravu i pravovaljane u čitavom svijetu, koje pomažu autorima da zadrže svoja autorska i srodna prava, a istovremeno drugima dopuštaju da umnožavaju, distribuiraju i na neke načine koriste njihova djela, barem u nekomercijalne svrhe.

Taj je proces doveo do razlikovanja dva stupnja otvorenoga pristupa:

- *gratis OA* je besplatan online pristup,
- *libre OA* je besplatan online pristup s nekim dodatnim korisničkim pravima, pri čemu se mogu koristiti *CC* licence.

Budimpeštanska inicijativa otvoreni pristup zahtijeva samo za znanstvenu literaturu koju autori inače objavljuju, odnosno daju na korištenje izdavačima i čitateljima bez ikakve novčane naknade. To su ponajprije recenzirani radovi iz znanstvenih časopisa, radovi u zbornicima, ali i svi nerecenzirani radovi koje znanstvenici žele učiniti online dostupnima.

Kako bi se postigao otvoreni pristup ukupnoj znanstvenoj literaturi, BOAI predlaže dvije komplementarne strategije:

1. Samoarhiviranje i izgradnja mreže institucionalnih ili disciplinarnih repozitorija znanstvenih radova ("zeleni put", *green road*, *OA* arhivi).
   U skladu s tim načelom, sve više znanstvenih ustanova ustrojava otvorene arhive u kojima pohranjuju svoju znanstvenu produkciju i time je čine vidljivijom i utjecajnijom. Ako su ti arhivi usklađeni sa zahtjevima protokola za prikupljanje (harvestiranje) metapodataka prema *Open Archives Initiative*, oni su tada interoperabilni te korisnici lako mogu pronaći njihove sadržaje, a da ne moraju unaprijed znati kakvi sve arhivi postoje, gdje se nalaze i što sadrže.[17] Među najvećim su primjerima *MIT*[18], *Australian National University*[19], *Max Planck Society*[20], *CERN*[21] i druge institucije.
   Zbog različitih razina dozvola koje izdavači mogu dati autoru, naknadno se model samoarhiviranja razvio u nekoliko kategorija: "žuti put" – arhiviraju se samo radovi prije publiciranja (*preprints*), "plavi put" – samo radovi nakon publiciranja (*postprints*) i "zeleni put" – radovi i prije i nakon objave u publikacijama.[22]

16 http://creativecommons.org/licenses/ , http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/hr/

17 *A Very Brief Introduction to Open Access by Peter Suber* (http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/brief.htm)

18 http://dspace.mit.edu/

19 *Eprints Repository*, http://anulib.anu.edu.au/eprints_redirect/redirector.html?what=http://eprints.anu.edu.au/

20 *eDoc server*, http://edoc.mpg.de/

21 *Document Server CDS*, http://cds.cern.ch/

22 Prema: E. Krelja Kurelović, S. Rako, J. Tomljanović: Prihvaćanje otvorenog pristupa u znanosti i obrazovanju. *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*. Vol. 1 (2013), No. 1, pp. 2, 3 (http://hrcak.srce.hr/file/152087)

Peter Suber primjećuje da Ingelfingerovo pravilo kao i nesigurnost oko toga gdje ono vrijedi, odvraćaju autore od pohranjivanja svojih nerecenziranih rukopisa (preprinta) u *OA* arhivima[23] i zaključuje da je najbolji način da časopisi uklone ovu prepreku tako da napuste ili modificiraju Ingelfingerovo pravilo i da to javno iskažu. Suber smatra i da financijeri istraživanja mogu potaknuti autore time što će tražiti otvorenu dostupnost rezultata onih istraživanja koje financiraju, pri čemu bi uvažili i opravdane iznimke poput tajnih istraživanja ili patentabilnih otkrića.

2. Stvaranje novih otvoreno dostupnih časopisa ili pretvaranje starijih časopisa s pretplatom u otvoreno dostupne ("zlatni put", *golden road*).
   Otvoreno dostupni časopis (*open access journal* ili *OA journal*) je časopis koji nudi sve svoje cjelovite radove na mreži, bez odgode, a za to ne naplaćuje čitateljima ni njihovim institucijama. Umjesto pretplatom, otvoreno dostupni časopisi financiraju se donacijama sponzora (vlade, ministarstva, razne agencije), sredstvima strukovnih i znanstvenih udruženja ili sveučilišta, profitom od reklama ili naknadama koje plaćaju autori za objavljivanje svojih tekstova[24]. Moguće je također da časopis prodaje svoje tiskano izdanje, ali dozvoljava otvoreni pristup mrežnoj inačici.
   Na sveučilištu u Lundu stvoren je Direktorij otvoreno dostupnih časopisa[25] (*Directory of Open Access Journal*, *DOAJ*) koji okuplja sve znanstvene i stručne časopise koji provode kontrolu kvalitete objavljenih radova, a nude svoje sadržaje besplatno online (čak i onda kad naplaćuju pretplate za tiskane inačice).[26]

Izjava iz Bethesde[27] usvojena u lipnju 2003. polazi od uvjerenja da će otvoreni pristup biti bitna komponenta znanstvenoga izdavaštva u budućnosti, te da bi radovi koji se odnose na rezultate tekućih znanstvenih istraživanja morali biti otvoreno dostupni i slobodno iskoristivi što je više moguće. Izdavaštvo je prepoznato kao sastavni dio istraživačkoga procesa, a troškovi publiciranja kao dio troškova istraživanja. Stoga se knjižnicama preporučuje da razvijaju i podržavaju mehanizme za prijelaz na *OA* izdavaštvo, da podučavaju korisnike blagodatima otvorenoga pristupa u izdavaštvu, te da u svojim katalozima i bazama podataka ističu časopise s otvorenim pristupom.

23 http://fulir.irb.hr/199/1/Rudjer%282004%29vol5_br3_4.pdf , str. 6.

24 Tako je ugledni časopis *BioMed Central* uveo tzv. "autor plaća" model pa će tako autor koji želi objaviti članak u nekom njihovom časopisu platiti naknadu od 500$, ali će njegov rad biti slobodno dostupan svim zainteresiranim čitateljima. Prema: Iva Melinščak Zlodi: Otvoreni pristup znanstvenim informacijama, *Ruđer*, Vol. 5, broj 3/4, ožujak/travanj, 2004., str. 3. (http://fulir.irb.hr/199/1/Rudjer%282004%29vol5_br3_4.pdf)

25 www.doaj.org

26 Iva Melinščak Zlodi: Otvoreni pristup znanstvenim informacijama, *Ruđer*, Vol. 5, broj 3/4, ožujak/travanj, 2004., str. 3. (http://fulir.irb.hr/199/1/Rudjer%282004%29vol5_br3_4.pdf)

27 http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm

Časopisima se preporučuje da omoguće otvoreni pristup za svaki istraživački članak objavljen u njihovim tiskanim izdanjima, da definiraju raspored prelaska na model otvorenoga pristupa, da surađuju s drugim *OA* izdavačima i zainteresiranim stranama radi razvoja alata za olakšavanje objavljivanja rukopisa u standardiziranim elektroničkim formatima pogodnima za arhiviranje i učinkovito pretraživanje, te da osiguraju da *OA* modeli smanjuju prepreke i financijska opterećenja istraživačima, osobito u zemljama u razvoju.

Berlinska je deklaracija o otvorenome pristupu znanstvenome znanju[28] sastavljena u listopadu 2003., a do danas ju je potpisalo 436[29] znanstvenih organizacija u svijetu.

U cilju postizanja "što veće dobrobiti za znanost i društvo", Deklaracija proširuje zahtjev za otvorenim pristupom, te ga usmjerava ne samo na znanstveno izdavaštvo nego i na cjelokupno područje stvaranja znanja i na kulturnu baštinu, te izrijekom spominje ne samo knjižnice nego i muzeje i arhive.

Potpisnici Deklaracije uviđaju da nam "po prvi put, internet danas nudi priliku za izgradnju globalnog i interaktivnog prikaza ljudskog znanja, uključujući kulturnu baštinu, kao i jamstvo dostupnosti tome znanju u čitavom svijetu", predviđaju da će zbog toga doći do "promjene u naravi znanstvenog izdavaštva kao i postojećeg sustava osiguravanja kakvoće", te nastoje odrediti "postupke koje političari, istraživačke ustanove, ustanove koje novčano podupiru znanost, knjižnice, arhivi i muzeji trebaju razmotriti".

Radi ostvarenja vizije globalnog i dostupnog prikaza znanja "budući Web mora biti održiv, interaktivan i transparentan, a sadržaj i softverski alati moraju biti otvoreno dostupni i kompatibilni".

Deklaracija traži od svakog pojedinog proizvođača znanstvenog znanja i vlasnika kulturne baštine da doprinesu otvorenome pristupu izvornim rezultatima znanstvenih istraživanja, sirovim podacima i metapodacima, izvornicima, digitalnim oblicima slikovnih i grafičkih dokumenata ili znanstvenom multimedijskom građom.

Prema Deklaraciji, doprinosi otvorenom pristupu moraju zadovoljavati dva uvjeta:

1. "Autor(i) i nositelj(i) prava na takav doprinos jamče svim korisnicima slobodno, neopozivo, globalno pravo pristupa i dopuštenje da umnože, koriste, distribuiraju, prenesu i prikažu djelo, te pravo na izradu i distribuciju izvedenih djela, na bilo kojem digitalnom mediju za svaku odgovornu svrhu, uz odgovarajuću napomenu o autorstvu (standardi zajednice će i nadalje osiguravati mehanizme za provođenje odgovarajućeg pripisivanja autorstva i odgovornog korištenja objavljenog djela, kao što to čine i sada), kao i pravo na izradu manjeg broja tiskanih primjeraka djela za osobnu upotrebu.

28 Tekst Deklaracije na engleskome jeziku dostupan je na: http://oa.mpg.de/lang/en-uk/berlin-prozess/berliner-erklarung/. Hrvatski prijevod sastavile su Iva Melinščak Zlodi, Jadranka Stojanovski, Marina Mayer, a dostupan je na: http://fulir.irb.hr/199/1/Rudjer%282004%29vol5_br3_4.pdf , str. 16.

29 http://oa.mpg.de/lang/en-uk/berlin-prozess/signatoren/

2. Cjelovita verzija djela kao i svi priloženi materijali, uključujući napomenu o dopuštenju kako je navedeno gore, pohranjuje se (i stoga objavljuje) u odgovarajućem standardnom elektroničkom obliku u najmanje jednom *online* spremištu koje koristi prikladne tehničke standarde (kao što je *Open Archive* protokol) i kojeg podržava i održava akademska ustanova, znanstvena udruga, vladina agencija ili druga etablirana organizacija koja hoće omogućiti otvoreni pristup, neograničenu distribuciju, interoperabilnost i dugoročnu pohranu."

Svjesni činjenice da proces prijelaza na otvoreni pristup mijenja postupke diseminacije znanja s obzirom na pravne i financijske aspekte, inicijatori i potpisnici Deklaracije "nastojat će poticati istraživače da objavljuju svoje radove u skladu s načelom otvorenog pristupa, a imatelje kulturne baštine da omoguće dostupnost svojih izvora na internetu". Ujedno će se razvijati "metode vrednovanja otvoreno dostupnih doprinosa i online časopisa (kako bi se održali standardi kakvoće i dobre znanstvene prakse), zagovarat će se priznavanje otvoreno dostupnih publikacija pri napredovanju u zvanjima kao i unutarnja mjerila doprinosa infrastrukturi otvorenog pristupa (razvoj softverskih alata, osiguravanje sadržaja, stvaranje metapodataka ili objavljivanje pojedinačnih članaka)".

Doprinos arhivista – primjeri iz Hrvatske

Arhivske ustanove kao imatelji kulturne baštine uključuju se u prijelaz na otvoreni pristup znanstvenome znanju i kulturnoj baštini putem digitalizacije izvornoga arhivskoga gradiva i objave takvih digitalnih zbirki na internetu[30] te putem objavljivanja obavijesnih pomagala i ostalih arhivističkih stručnih i znanstvenih radova u otvoreno dostupnim repozitorijima radova ili u online časopisima.

Portal Hrvatska znanstvena bibliografija[31] (*Croatian Scientific Bibliography*, *CROSBI*) ustanovljen je 1997. s nastojanjem da se osigura pristup svim informacijama relevantnima za znanost i znanstvena istraživanja u Republici Hrvatskoj. *CROSBI* je online bibliografija s mogućnošću unosa i pretraživanja putem web sučelja, a zajednički su ga realizirali računalni i informacijski stručnjaci Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta i Knjižnice Instituta Ruđer Bošković. U njegovu se središnjem repozitoriju danas nalazi 16.000 članaka s cjelovitim tekstom[32], a, između ostaloga, sadrži i bibliografske podatke i pojedine radove hrvatskih arhivista. Dr. Jadranka Stojanovski, jedna od inicijatora osnivanja *CROSBI*-ja, smatra da bi broj pohranjenih članaka mogao biti mnogo veći "kada uskoro znanstvena zajednica shvati da joj

30 Na primjer: http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/Pretrazivanje_OnLineBastina.aspx, http://www.daz.hr/web/galerija/stari-zagreb/ulice itd.

31 http://bib.irb.hr/o_projektu

32 Podatak prema: Jadranka Stojanovski, Alen Vodopijevec: *Open Access in Croatia* (http://www.serscida.eu/en/component/attachments/download/48)

u recenzijskom postupku nisu potrebni izdavači, barem ne oni koji na (tuđem) znanstvenom radu zgrću ogromne profite". Ističe da "autore treba podučiti da se svog intelektualnog vlasništva nad radom odriču jedino i isključivo potpisom na dokument koji regulira odnose između izdavača i autora" te naglašava da "dostupnost cjelovitog teksta rada znanstvenicima iz srodnih područja može samo doprinijeti njihovom znanstvenom ugledu. Također plagijate je neuporedivo lakše otkriti kada je sve svima dostupno, koliko god je to možda teško povjerovati."[33]

Hrvatsko informacijsko i dokumentacijsko društvo (HID)[34] je zajedno sa sestrinskim udrugama, to jest s Hrvatskim knjižničarskim društvom[35], Hrvatskim informatičkim zborom[36] i Zagrebačkim arhivističkim društvom[37] 2003. pokrenulo inicijativu za osnivanjem središnjega portala hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa. Mr. Tibor Tóth, dugogodišnji predsjednik HID-a, ovako je objasnio razloge pokretanja te inicijative: "Treba znati da u Hrvatskoj izlazi preko 200 znanstvenih i stručnih časopisa i svi oni izlaze manje ili više redovito samo zahvaljujući financijskim sredstvima dobivenim od Ministarstva znanosti obrazovanja i sporta, znači sredstvima poreznih obveznika. (...) Glavni je cilj postići maksimalnu vidljivost naših časopisa u svijetu preko jednog centralnog portala, na taj način omogućiti univerzalnu dostupnost tih časopisa i članaka bilo gdje, bilo kada i bilo kome u svijetu. Preko toga će sigurno porasti čitanost, možda i citiranost i konačno i faktor njihovog utjecaja."[38]

Kao rezultat navedene inicijative nastao je HRČAK[39], središnji portal domaćih znanstvenih i stručnih časopisa. Izradio ga je zagrebački Sveučilišni računski centar (SRCE)[40] uz financijsku podršku Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta. Nakon što je 15. veljače 2006. predstavljen javnosti i otvoren svim domaćim redakcijama za unos članaka i pripadajućih bibliografskih detalja iz svojih najnovijih, ali i starijih brojeva[41], HRČAK danas sadrži 327 časopisa, odnosno 90.377 članaka s cjelovitim tekstom.

Središnji hrvatski arhivistički časopis Arhivski vjesnik, čiji je izdavač Hrvatski državni arhiv, zastupljen je u Hrčku s cjelovitim člancima iz svoja 23 broja (od broja 33/1989. do broja 55/2012.). Arhivski vjesnik "promiče arhivistiku kao autonomnu znanstvenu disciplinu. Arhivska teorija i praksa u središtu su njegova interesa, s naglaskom na suvremenim tendencijama razvoja novih medija i

33 Intervju - J. Stojanovski: Uloga knjižnice u osiguravanju otvorenog pristupa. *Ruđer*, Vol. 5, broj 3/4, ožujak/travanj, 2004., str. 13. (http://fulir.irb.hr/199/1/Rudjer%282004%29vol5_br3_4.pdf)
34 http://www.hidd.hr/
35 www.hkdrustvo.hr
36 www.hiz.hr
37 www.daz.hr/zad
38 Intervju - T. Tóth: Kriza znanstvenih časopisa i otvoreni pristup kao moguće rješenje. *Ruđer*, Vol. 5, broj 3/4, ožujak/travanj, 2004., str. 10-12. (http://fulir.irb.hr/199/1/Rudjer%282004%29vol5_br3_4.pdf)
39 http://hrcak.srce.hr
40 www.srce.hr
41 http://daz.hr/arhol2/otvoren-pristup-hrvatskim-znanstvenim-i-strucnim-casopisima/

informacijskih tehnologija koje bitno utječu na struku kao i na suvremenome *records managementu*."[42]

HRČAK također sadrži članke iz 19 svezaka Vjesnika istarskog arhiva iz razdoblja od 1991. do 2012. godine. Vjesnik istarskog arhiva (VIA) je "znanstveni časopis koji izdaje Državni arhiv u Pazinu. U njemu se objavljuju radovi o najširoj problematici povijesti Istre s gledišta različitih društvenih i humanističkih disciplina temeljenih na istraživanjima izvornog gradiva pohranjenog u Državnom arhivu u Pazinu ili u tuzemnim odnosno inozemnim arhivima koji posjeduju gradivo istarske provenijencije. Osim takvih članaka VIA objavljuje i druge priloge od znanstvenog i stručnog interesa: transkripcije i transliteracije manjih cjelina izvornog gradiva, stručne radove s polja arhivistike, izvješća i bilješke o djelatnosti Državnog arhiva u Pazinu, recenzije, prikaze knjiga i periodike, osvrte, obavijesti i slično."[43]

U Hrčku je zastupljeno i svih 18 brojeva časopisa *Fontes*: izvori za hrvatsku povijest (od prve godine njegova izlaženja, 1995., pa do 2012.). Izdavač časopisa *Fontes* također je Hrvatski državni arhiv.

Zagrebačko arhivističko društvo pokrenulo je 2004. web portal ArhOL – Arhivistika *OnLine*.[44] ArhOL je zamišljen kao otvoreno dostupan zbornik članaka iz arhivistike i srodnih struka odnosno repozitorij radova koje autori i inače objavljuju ili daju na korištenje izdavačima i čitateljima bez novčane naknade. U ArhOL-u se nalaze recenzirani članci iz znanstvenih i stručnih časopisa i zbornika, ali i nerecenzirani, kao i dotad neobjavljeni radovi koje autori žele učiniti *online* dostupnima.[45]

ArhOL je smješten na poddomeni web stranice Državnoga arhiva u Zagrebu, a njegova prva verzija (od 2004. do 2012.) bila je napravljena od statičnih html stranica i pružala je vrlo ograničene mogućnosti pretraživanja. Prateći razvoj web tehnologije, drugo je izdanje ArhOL-a, na webu od 2013., kreirano u *Wordpress*-u, *open source CMS/blogg* platformi[46] koja je izabrana zbog svoje fleksibilnosti. Budući da se *Wordpress* jednostavno prilagođava i mogu mu se dodati alati, odnosno funkcije društvenih mreža, svaki ArhOL-ov članak sadrži ikone za dijeljenje putem društvenih mreža (*Facebook*, *Google+*, *Tweet*) i putem elektroničke pošte. Na taj se način povećava dostupnost članaka i mogućnosti njihova citiranja. Koristeći svojstva *Wordpress*-a, ArhOL također pruža mogućnost autorima članaka da kao registrirani suradnici sami uređuju svoje članke na portalu, pišu blogove, ostavljaju komentare i prema želji otvaraju relevantne rasprave.

ArhOL je otvoren svim stručnjacima iz arhivske i srodnih struka, ne samo u Hrvatskoj, nego i u cijeloj regiji i šire, te se nastoji potvrditi kao portal na kojem

42 http://hrcak.srce.hr/arhivski-vjesnik

43 http://hrcak.srce.hr/vjesnikistarskogarhiva

44 http://daz.hr/arhol2/

45 Članci na ArhOL-u se objavljuju pod CC BY-NC licencom (http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/deed.hr), ali svaki autor može, ako to želi, naznačiti dodatna ograničenja pri korištenju svojih radova.

46 Prema statistikama *Wordpress* je najpopularniji *CMS* u upotrebi danas: http://trends.builtwith.com/cms, http://w3techs.com/technologies/overview/content_management/all

će arhivisti i ostali informacijski stručnjaci uvijek moći pronaći relevantne članke i ujedno biti motivirani za razmjenu znanja i trajnu pohranu svojih radova.

Zaključak

U počecima svoga razvoja, otvoreni se pristup odnosio uglavnom na znanstveno izdavaštvo, odnosno na znanstvenu publicistiku. S napretkom digitalne tehnologije i sve veće prisutnosti interneta otvoreni se pristup počeo zahtijevati za sva područja ljudskoga znanja kao i za kulturnu baštinu. Kao imatelji, upravitelji i čuvari kulturne baštine, arhivisti se u taj proces uključuju objavom obavijesnih pomagala koja sadrže podatke i metapodatke o izvornome gradivu, digitalizacijom izvornoga gradiva i omogućavanjem njegove online dostupnosti, te objavljivanjem svojih radova u otvoreno dostupnim repozitorijima i elektroničkim časopisima.

Summary

Started with an Internet expansion in early 1990-s, Open Access (OA) is defined by BOAI (2002) as follows: "By "Open Access", we mean its free availability on the public internet, permitting any users to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of these articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or use them for any other lawful purpose, without financial, legal, or technical barriers other than those inseparable from gaining access to the internet itself. The only constraint on reproduction and distribution, and the only role for copyright in this domain, should be to give authors control over the integrity of their work and the right to be properly acknowledged and cited."

Open Access can be implemented as "green road", when authors publish in any journal and then self-archive a version of the article for free public use in repositories, or as "golden road", when authors publish immediate in an open access journal.

"Gratis" Open Access is no-cost online access, "libre" Open Access is gratis open access with some additional usage rights.

As the holders, managers and keepers of cultural heritage, archivist support Open Access by providing their resources on the Internet and publishing theirs articles in repositories and OA journals.

Dr. Bojan HIMMELREICH
Historijski arhiv Celje

ARHIVSKO GRADIVO O PROGNANICIMA IZ REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE NA TERITORIJU REPUBLIKE SLOVENIJE U PERIODU 1991. - 1995.

Abstrakt: *Ratna dejstva u Bosni i Hercegovini su u periodu od 1992. do 1995. god. protjerala u Sloveniju mnoštvo izbjeglica. Članak pokazuje, koji državni organi i humanitarne organizacije su sačinile arhivsko gradivo nekih, s njihovim boravkom povezanih strana, koje nisu bile široko javno razmatrane. Riječ je o odnosu Crvenog križa Slovenije s drugim humanitarnim organizacijama, odnos prognanika prema novoj realnosti i psihosocijalna pomoć, koju su dobili u novoj sredini.*

Ključne riječi: *Prognanici (izbjeglice), Bosna i Hercegovina, Crveni križ, humanitarne organizacije, psihosocijalna pomoć.*

Abstract: *War activities in Bosnia and Herzegovina have in the period 1992. to 1995 led many refugees to Slovenia. This article demonstrates that government agencies and humanitarian organizations are made up of some archives, with their area related parties, which have not been widely discussed in public. It is about respect the Red Cross of Slovenia with other humanitarian organizations, the ratio of refugees to the new reality and psychosocial support, which they won in the new environment.*

Keywords: *Internally displaced persons (refugees), Bosnia and Herzegovina, the Red Cross, a humanitarian organization, psychosocial support.*

Uvodne naznake

U godinama, kada je rat na teritoriju bivše Jugoslavije pogodio također novonastalu Republiku Bosnu i Hercegovinu, ratna stradanja su potjerala u bjekstvo mnoštvo njenih državljana. Dio njih se kraće ili duže vrijeme zadržao u Sloveniji. Nepunu godinu prije dolaska prognanika sa područja Bosne i Hercegovine, slovenski državni organi i humanitarne organizacije provjeru svoje osposobljenosti su doživjeli s talasom izbjeglica s područja Hrvatske. Prvi su počeli dolaziti početkom avgusta 1991., tako da ih je početkom decembra bilo oko 22.000, a do kraja aprila 1992. godine njihov broj se smanjio na 5.000.[1] Pred kako veliki problem su postavili mjerodavne

1 Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), fond AS 616, Crveni križ Slovenije (dalje AS 616), arhivska kutija (dalje AK) 125, Informacija o aktivnosti RKS, 30. septembar 1991; AK 127, Informacija

u Sloveniji prognanici iz Bosne i Hercegovine, pokazuje i sama dinamika priliva hrvatskih i bosanskih izbjeglica. Slijedeći je već za manje od mjesec dana od početka dolaženja (prva dva dana aprila 1991.) bilo više (25.000) nego hrvatskih u četiri mjeseca od početka njihvog dolaženja.[2] U slijedećim mjesecima se broj utrostručio.

Stvaraoci dokumentarnog gradiva, koje sadrži i dokumente o prognanicima

Broj stvaralaca dokumentacije, čiji spisi su povezani s tematikom prognanika iz Bosne i Hercegovine na području Slovenije u periodu 1992.-1995. pojavljuju se u gradivu fonda centralnog Crvenog križa Slovenije (RKS) ili u fondovima gradiva njegovih područnih udruženja, koji su također dali materijal za ovaj članak, je jako mnogo. Radi se o državnim organima (Ministarsto za unutrašnje poslove, Ministarstvo za vanjske poslove, Ministarstvo za školstvo, Ministarstvo za zakonodavstvo, Ministarstvo za pravosuđe i upravu, Ministarstvo za zdravlje[3], Ministarstvo za rad, porodicu i socijalno i u okviru njega centri za socijalni rad, Ministarstvo odbrane, unutar kojeg je djelovala Republička uprava za zaštitu i spašavanje, Civilna zaštita, Ured za doseljavanje i izbjeglice[4], radna grupa za prognanike pri Komisiji za međunarodne odnose Skupštine Republike Slovenije, opštine), za zavode (npr. zdravstveni domovi, zavodi za socijalnu i medicinsku higijenu), za humanitarne organizacije, kao i domaće (Slovenski Karitas (SK), Društva/savezi prijatelja omladine (DPM), Društvo

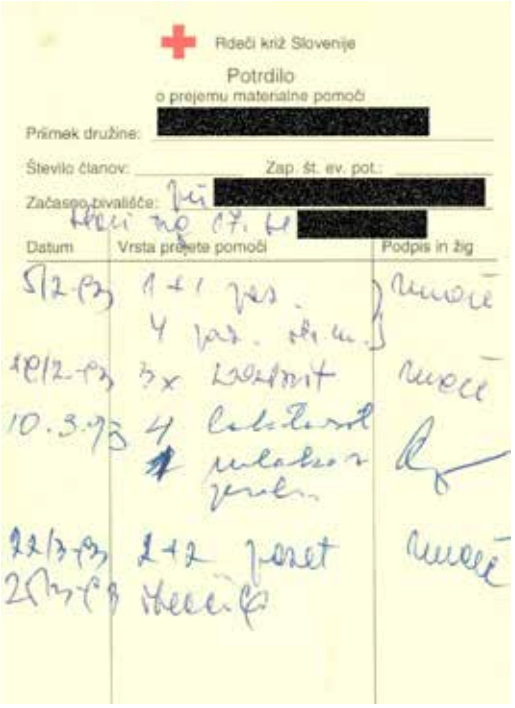
Rdeči križ Slovenije

Potrdilo

o prejemu materialne pomoči

Primek družine: [redacted]

Število članov: Zap. št. ev. pot.:

Začasno bivališče: [redacted]

Datum	Vrsta prejete pomoči	Podpis in žig
5/2-93	1+1 jes. 4 jes.	
18/2-93	3x	
10.3.93	4	
22/3-93	2+2	

Slika 1: *Potvrda izbjeglica o primanju pomoći*

o aktivnosti RKS, nedatirano; AK 128, Dopis RKS Društvu Merhamet Crveni polumjesec Zagreb, 24. april 1992.

2 ARS, AS 616, AK 128, Dopis RKS društvu Merhamet Crveni polumjesec Zagreb, 24. april 1992.

3 Nadležnosti i imena ministarstava koja su se u razmatranom periodu mijenjala.

4 U počeku dolaska izbjeglica djelovala je koordinacijska međuresorska grupa RS za prijem, smještaj i opskrbu izbjeglica, poslije čega je Vlada 1992. godine osnovala Ured za migracije i izbjeglice. (UL RS, br. 27/1992 od 5. 6. 1992.) Odredila ga je kao samostalnu stručnu službu, koja je od spomenute koordinacijske grupe Republičkog štaba za civilnu zaštitu preuzela smještaj i opskrbu privremenih izbjeglica iz Republike Hrvatske, te Bosne i Hercegovine. Ured je ukinut 2004. godine, a njegove zadatke je preuzelo Ministarstvo za unutrašnje poslove (UL RS, br. 25/2004 od 19. 3. 2004.)

za razvijanje preventivnog i dobrovoljnog rada ...), kao i strane (Međunarodna federacija RK i Crvenog polumjeseca, UNICEF, Viski ured OZN za izbjeglice (UNHCR), Međunarodna islamska organizacija za pomoć (IIRO) i drugi. Gradivo se zbog sistema objavljivanja udvostručilo. Na ovom mjestu treba napomenuti, da je Informacijska opunomoćenica RS godine 2010. od područnih udruženja RKS zahtijevala da predaju na čuvanje u Arhiv RS sve evidencijske kartone izbjeglica. Za mjeru se odlučila radi zaštite njihovih ličnih podataka, a u arhivima izručilaca je svejedno ostalo mnoštvo dokumenata koji takve podatke i dalje sadrže (saznanja o pojedinačnim osobama, kartoni i spiskovi uručene pomoći, podaci o smještaju kod porodica koje su ih ugostile).

U prilogu su prikazani izabrani pojedinačni dokumenti nabrojanih stvaralaca, koji žele predočiti, radi kojih nadležnosti ili zadataka, te u kakvoj ulozi su učestvovali u aktivnostima, povezanim sa problematikom izbjeglištva. Izbor dokumenta je napravljen tako, da pokuša prikazati sve aspekte rada, povezanog s rješavanjem problematike. Neki su sami po sebi dovoljan prikaz i zato predstavljeni detaljnije, drugi su samo uputstvo, gdje će budući istraživači tražiti detaljniju sliku. A pored mnoštva dokumenata, koji osvjetljavaju „klasične“ teme problematike izbjeglica (broj i dinamika dolaska i odlaska, starosna, spolna i nacionalna pripadnost, njihov smještaj[5], vrste i količine pomoći, te načini njenog dijeljenja, školovanje[6]...) članak daje prednost predstavljanju onih strana rada, koje nisu došle na prve stranice novina. Radi se o odnosu između RKS i ostalih humanitarnih organizacija, koji je oscilirao od ugledne saradnje do izrazitih trvenja. Za uzrok različitih odnosa sigurno ne snosi odgovornost samo RKS, a u određenoj mjeri su možda imali razlog u želji, da održe osrednju i odlučujuću ulogu pri humanitarnoj djelatnosti u Republici Sloveniji. Prikazani su također dokumenti, koji pokazuju, da izbjeglice nisu homogena grupa s istim vrijednostima i ciljevima, nego da je među njima također dolazilo do suprotnosti, te različitog shvatanja njihovog položaja i traženja rješenja. Pažnja je također namijenjena dokumentima o psihosocijalnoj pomoći izbjeglicama.

Izabrani primjeri dokumenata o rješavanju izbjegličke problematike

RKS se tako kao i u slučaju izbjeglica sa kriznih područja Hrvatske godine 1991. aktivirao i organizovao također 1992. godine s rješavanjem problematike izbjeglica iz Bosne i Hercegovine. RK je preuzeo koordinaciju humanitarne pomoći iz inostranstva, te distribuciju paketa s namirnicama i druge pomoći za područje cijele Slovenije. Na sjednici RKS i u svim općinskim organizacijama su uveli dežurnu

5 Katja Zupanič, Život izbjeglica iz Bosne i Hercegovine u sabirnom centru Ptuj između 1992. i 1996. godine, *Arhivska praksa,* br. 14, Tuzla 2011., str. 467-476.

6 Gašper Šmid, Žarko Štrumbl. Djeca iz Bosne i Hercegovine u izbjegličkim školama u Republici Sloveniji, *Arhivska praksa*, br. 7, Tuzla 2004., str. 62-74.; Bojan Cvelfar, Arhivska građa o bosansko-hrcegovačkim izbjeglicama u osnovnim školama u Sloveniji, *Arhivska praksa*, br. 7, Tuzla 2004., str. 56-61.; Gašper Šmid, Žarko Štrumbl, Arhivski fondovi o bosanskoj osnovnoškolskoj djeci u Republici Sloveniji u periodu 1992.-2000.god., *Arhivska praksa*, br. 11, Tuzla 2008., str. 253-264.

službu, na željezničkim stanicama u Ljubljani i Mariboru. Ta dva informacijska ureda RK su usmjeravala prognanike. Dolazak prvih su evidentirali već u aprilu 1992., a njihov broj se u pogledu zaoštravanja odnosa u Bosni i Hercegovini vrlo brzo povećavao. Opštinske organizacije RK su izbjeglice odgovarajuće opskrbili (hrana, odjeća, dječija oprema, itd.) i pomagali pri njihovom smještaju u zbirnim centrima. Tu su im ponudili cjelokupnu opskrbu, uključujući hitno zdravstveno osiguranje. Prognanici nastanjeni kod porodica, su imali pravo na pakete s osnovnim namirnicama.[7] Radi potrebe za finansijskim sredstvima za smještene porodice, opštinske organizacije RK su primale i posredovale također finansijsku pomoć. Kao pomoć zbog povećane potrošnje vode, električne energije i grijanja je Visoki komeserijat za izbjeglice za zadnja tri mjeseca 1992. godine namijenio pomoć od 500 tolara (5 dolara) za svakog prognanika mjesečno. Ta pomoć je također dolazila i kasnije. Tako je npr. općinska organizacija Slovenske Konjice za drugu polovinu 1993. godine, za tu namjenu potraživala 350.000 tolara, koje je zahtijevala od RKS.[8] A oni su se dalje dogovorili sa Visokim komesarijatom za izbjeglice u Ljubljani. Za pojedinačnog prognanika su tada namijenili 1100 tolara mjesečno.[9]

U julu 1992. su evidentirali dolazak do 1000 osoba dnevno. Do 3. jula 1992. kod opštinskih organizacija RK status izbjeglice službeno su zatražile 43.782 osobe, prebjegle iz kriznih područja Bosne i Hercegovine, od kojih je 16.555 nastanjeno u 59 zbirnih centara Civilne zaštite RS. Okvirna grupna ocjena broja privremenih prognanika, nastanjenih u Sloveniji je u to vrijeme bila oko 63.000, od toga je približno 47.000 bilo nastanjeno privatno, kod svojih srodnika ili prijatelja. Od službeno registrovanih 43.782 prognanika bilo je 14.981 muškaraca i 28.801 žena, a po strukturi bilo je 8.934 Hrvata, 31.221 Musimana, 194 Roma, 841 Srba i 2.592 ostalih.

RK je u okviru svojih nadležnosti i zadataka službenih istraživanja uspostavio jedinstvenu, informatički vođenu, evidenciju svih privremenih prognanika iz BiH. Ta evidencija je pored pregleda nad cjelokupnim brojnim stanjem nudila i mogućnost međusobnog obavještavanja porodica i nuđenja informacija pojedincima, koji su pri RK istraživali po pitanju nestalih osoba.[10]

Slijedeći mjesec je broj izbjeglica dosegao 70.000 (od čega je bilo oko 3.000 iz Hrvatske). U zbirnim centrima Civilne zaštite bilo je nastanjenih 17.506. Više izbjeglica zbog pogođenosti nije moglo boraviti u tim centrima i bili su pod kućnim snabdijevanjem. U spomenutom periodu, bilo je u penzionerskim domovima 50 izbjeglica, u dječijim domovima četvero djece, 36 pogođene djece je bilo u zavodima za čuvanje i radno osoposobljavanje omladine, 65 djece u slovenskom lječilištu u Kraljevici.[11]

7 Historijski arhiv Celje (dalje ZAC), fond SI_ZAC/1131 Područno udruženje RK Slovenske Konjice (dalje SI_ZAC/1131), AK 39, br. 08-19-92, dopis RKS, 3. juli 1992.

8 Na istom, br. 08-14-92, Dopis Opštinske organizacije RK Slovenske Konjice, 13. januar 1994.

9 Na istom, br. 08-14-92, Dopis RKS, 10. januar 1994. i 27. januar 1993.

10 Na istom, br. 08-19-92, Dopis RKS, 3. juli 1992.

11 Na istom, br. 08-14-92 i br. 08-22-92, Republička uprava za zaštitu i spčašavanje, informacije o

U ljeto 1992. su opštinske organizacije dnevno javljale Ljubljani, o pritisku porodica, koje su kod sebe imale smještene izbjeglice, o nemogućim odnosima, te je bilo i slučajeva stvarnog otkazivanja gostoprimstva. Uzroci za to nisu bili materijalne prirode, nego je u prodicama dolazilo do pravih netrpeljivosti, a u nekim slučajevima i do većih konflikata. Zato su općinske organizacije RK pripremile ocjenu broja pojedinaca, koje bi morali u najkraćem roku preseliti u zbirne centre. Nabrojali su ih oko 2.400. [12]

U pogledu broja izbjeglica se pojavljuju različiti podaci. Tako bi ih u decembru 1992. godine trebalo biti već 75.000. Od toga je bilo 50.000 registrovanih (većinom muslimanske narodnosti, među kojima su preovladavale žene i djeca), pored njih su još oko 25.000 takvih, koji se po dolasku u Sloveniju nisu prijavili. 10. avgusta te godine je Slovenija naime, prestala primati prognanike i zato se nisu mogli više prijaviti.[13]

Dana 30. jula 1992. je iz centralne RK u Ljubljani došao dopis u kojem je navedeno, da u nekim opštinama dolazi do nejasnoća kod uređivanja postupaka i predmeta u vezi s prijemom, smještajem i pomoći izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine. Zato su proslijedili nešto informacija i uputstava: po pitanju prijema i dodjeljivanja statusa izbjeglica vojnim obveznicima i drugim kategorijama lica, koje su bile odbrambeno sposobne i potrebne, iako još nije bilo nikakvog pisanog uputstva, odnosno dogovora s nadležnim organima Bosne i Hercegovine. Posebno su upozoravali na povećan pritisak u Sloveniji od živih srodnika izbjeglica iz Bosne i Hercegovine za dobivanje posebnih uvjerenja o stalnom prebivalištu i posebnih izjava RK, da bi podijelili status izbjeglice sa njihovim srodnikom. Opštinske organizacije RK nisu imale prava izdavati bilo kakva uvjerenja, saglasnosti ili izjave, koje bi služile za ulazak stranim državljanima u Sloveniju. RK je izdavao samo potvrdu o statusu izbjeglice u skladu sa definisanom ulogom. Neka slovenska preduzeća su organizovala prevoz za dolazak državljana Bosne i Hercegovine u Sloveniju. RK je zahtijevao da ih se upozori, da su dužni pobrinuti se za cjelokupnu opskrbu i smještaj kao i pokriti druge troškove iz vlastitih sredstava. Kao neprihvatljivo su označili, da su neka preduzeća dovezla autobus ili vlak izbjeglica, a da nisu to prethodno uskladili s nadležnim organima, koji su zbrinjavali izbjeglice i prije njihovog dolaska obezbijedili smještajne kapacitete i finansijska sredstva.[14]

Prijem i podjela pomoći je veliki logistički zalogaj.[15] U zadnja dva mjeseca 1992. godine je RKS uvažio sve potrebne mjere za nesmetano preuzimanje i otpremu približno 1.200 tona mjesečne pomoći u januaru 1993. (za kvalitetno skladištenje,

privremenim izbjeglicama u RS, poslani u Opštinu Slovenske Konjice, 31. juli i 4. avgust 1992.

12 ARS, AS 616, AK 128, br. 451, Dopis RKS Upravi za zaštitu i spašavanje, nedatirano, ljeto 1992.

13 Na istom, Dopis RKS, 14. decembar 1992.

14 ZAC, SI_ZAC/1131, AK 39, br. 08-13-92, Dopis RKS, 30. juli 1992.

15 U ratnom periodu u Sloveniji i kasnijeg priliva izbjeglica, predstavnici Međunarodnog RK ustanovili su, da su opštinski odbori RK vrlo loše opremljeni. Zato je Međunarodni Komitet RK pored pomoći u hrani slao i pomoć u opremi. Opština Slovenske Konjice tako je dobila telefax, lični automobil i kancelarijsku opremu. ZAC, SI_ZAC/1131, AK 40, br. 08-30-93, pismo Opštinske organizacije RK Slovenske Konjice, 12. oktobar 1993.

pakiranje i prevoz robe, za potrebnu organizaciju rada, vođenje i elektronsku obradu podataka, za prevoz i ostalu tehničku podršku rada). Osnova pomoći su bili prehrambeni paketi (planirali su da budu teški približno po 25 kg) i to jedan paket na 2 prognana lica mjesečno, te odgovarajuća dodatna količina brašna, mahunarki (graha) i šećera. Kriterij za podjelu brašna za prva tri mjeseca 1993. godine je bio 50 kg, mahunarki 12 kg i za šećer 6 kg po osobi.[16]

RKS je usklađivao svoj rad sa Slovenskim Karitasom, koji se intenzivno uključio kod davanja pomoći izbjeglicama. Razmjenjivali su informacije o izbjeglicama, o podjeli pomoći, a kod hitnih potreba, koje RKS nije mogao pokriti sam, obezbijedili su mu pomoć.[17]

Većina od 40 opštinskih odbora RK se sredinom 1993. godine uključila u popis izbjeglica, koje je sprovodio Ured za preseljavanje i izbjeglice, ali je zapinjalo u nekim opštinama, jer su prognanici bili premalo informisani o vremenu i mjestu popisivanja. Zato je RKS pozivao svoje odbore, da ih bolje informišu, jer je od ustanovljenog službenog broja izbjeglica bila ovisna dalja međunarodna humanitarna pomoć Sloveniji. RKS je također želio dobiti jasnu sliku broja izbjeglica. Radilo se o uređenju pravnog položaja izbjeglica.[18]

U dobrotvornu aktivnost su se uključivali i mediji. U humanitarnoj akciji preko radija na Valu 202 su sakupljali prije svega vunu, igle za pletenje i druge materijale za ručne radove.[19] RTV Slovenije je svakodnevno namjenjivao po nekoliko minuta problematici izbjeglica. U emisiji su RK i druge humanitarne organizacije imale mogućnost za dnevno obavještavanje o potrebama za pomoć.[20]

U akciji UNICEF u okviru Sedmice mira su za prognanu djecu u Sloveniji sakupljali školske i toaletne potrebe pod zajedničkim geslom Medvjedić i bojice za prijatelje bez doma. Akciju su sproveli zajedno: Savez prijatelja omladine, RK Slovenije, Vatrogasni savez Slovenije, Ministarstvo za školstvo i sport, Ministarstvo za zdravstvo, socijalno osiguranje i porodicu, te Ured za žensku politiku Vlade RS.[21]

Za sprovođenje pojedinačnih akcija pomoći zasluge su imali i pojedinci koji su imali mogućnost i želju da pomognu. Tako je predsjednik radne grupe za prognanike pri Komisiji za međunarodne odnose Skuštine Republike Slovenije, ostvario lični kontakt s humanitarnom organizacijom iz Bolonje,[22] koja je poslala u sabirni centar u Ribnici 16 dobrovoljaca koji su postavili novu kuhinju, koja je bila dovoljna za 700 izbjeglica, uredili su centralno grijanje i okrečili prostorije.

16 Na istom, AK 39, br. 08-14-92, Dopis RKS, 7. januar 1993.

17 Na istom, Dopis RKS opštinskim organizacijama, 4. juni 1992.

18 Na istom, AK 40, br. 08-28-93, Dopis RKS, 28. septembar 1993. Zakon o privremenom utočištu je bio usvojen tek u martu 1997. (20/1997), na osnovu njega je Vlada RS u julu iste godine izdala Uredbu o dobivanju privremenog utočišta za državljane Republike Bosne i Hercegovine (41/1997).

19 ZAC, fond SI_ZAC/1144 Područno udruženje RK Šentjur (dalje SI_ZAC/1144), AK 13, br. 23/92, dopis RKS, 11. novembar 1992.

20 ZAC, SI_ZAC/1131, AK 39, br. 08-14-92, Dopis RKS, 12. maj 1992.

21 ZAC, fond SI_ZAC/1137 Područno udruženje RK Žalec, (dalje SI_ZAC/1137), AK 4, br. SI_ZAC/1137/001/00030, Dogovor organizatora akcije, oktobar 1992.

22 Comitato di solidarietà con rifugiati dell'ex-Jugoslavia.

Svu potrebnu tehničku opremu, alat i građevinski materijal su dovezli sa sobom, uključujući i krevete, hranu i odjeću.[23]

Psihosocijalna medicinska pomoć

RKS i slovenske vlasti su u ljeto 1992. molile međunarodnu pomoć za provođenje socijalnog programa za izbjeglice iz Bosne i Hercegovine. U septembru iste godine je Međunarodna federacija RK i Crvenog polumjeseca odgovorila na prijedlog, te finansijski i tehnički poduprla sprovođenje socijalnog projekta. Izveden je bio u zbirnom centru Trnovo u Ilirskoj Bistrici. Organizovali su niz djelatnosti (vrtić, omladinski klub, osnovnu školu, šivaču radionicu, kurseve, izlete i slično) za 300 - 400 prognanika spomenutog centra.

Slika 2: *Prognanice iz zbirnog centra Trnovo na ručnom radu*

Kao nastavak početnog projekta je Federacija u aprilu 1993. godine predložila obimniji socijalni program u trajanju 12 mjeseci. Namijenjen je bio za razvijanje socijalnih djelatnosti i službe za savjetovanje u zbirnim centrima, te prije svega izbjeglicama smještenim kod domaćinskih porodica. Program također je obuhvatao pomoć organizaciji RKS u pogledu razvijanja socijalnih djelatnosti u njenom okviru. Zaposlili su nacionalnog koordinatora i dvadeset socijalnih radnika

23 ZAC, SI_ZAC/1131, AK 39, br. 08-22-92, Dopis Republičke uprave za zaštitu i spašavanje Općine Slovenske Konjice, 4. avgust 1992.

po cijeloj Sloveniji.[24] Godine 1993. su zatvorili manje centre i prognanike preselili u veće, uglavnom u bivše kasarne. Kod svih su razvili razne oblike zapošljavajućih djelatnosti za odrasle, većinom za žene. Otvorili su veći broj radionica za ručne radove. Najveći problem je bila motivacija kod žena, da bi bile aktivnije pri radu u zajedničkoj kuhinji, kod čišćenja, pranja, pletenja, šivanja. Izbjeglice, po zakonu, nisu smjele obavljati poslove koji su se plaćali, što je imalo negativan uticaj na radnu motivaciju. Našli su se u potpuno stranom okruženju, oni koji su se bavili njima, su opažali da im se rušilo tlo pod nogama i osjećale su se nespremne, nemoćne i izgubljene. Među dobrovoljcima RK je preovladavalo mišljenje da su izbjeglice u centrima manje aktivni i zahtjevniji, nego oni koji su živjeli kod domaćih porodica.[25]

Za žene u zbirnim centrima, koje su željele da se bave nekim poslom, kod preduzeća su molili za materijal. KONUS u Slovenskim Konjicama su npr. molili za otpadne kožne krpe za izradu različitih proizvoda, koje bi pokušali prodati, a novac upotrijebiti kao pomoć izbjeglicama. [26]

U godišnjim programima rada RKS je projekt socijalne pomoći izbjeglicama stalan. RKS ga je, kao što je već rečeno, sprovodio zajedno s Međunarodnom federacijom Crvenog križa i Crvenog polumjeseca i za njih je među drugim nacionalnim društvima, koja su imala izbjeglice vladalo veliko interesovanje. Slovenski primjer te djelatnosti, je prema tvrdnjama RKS, služio kao primjer, a međunarodna federacija ga je preporučivala drugim nacionalnim društivma, posebno onima koja su imala puno izbjeglica.[27]

Također centri za socijalni rad su se bavili sa socijalno – zaštitnim djelatnostima u vezi s privremenim izbjeglicama kako smještenim kod porodica, isto tako i onima koji su bili smješteni u sabirnim centrima. Ustanovili su da je socijalna problematika bosanskohercegovačkih izbjeglica bila puno teža od socijalne problematike hrvatskih izbjeglica. Puno je bilo žena u drugom stanju, neke dodatno opterećene zbog zloupotrebe (silovanja) u toku rata. U rad s izbjeglicama su se uključivale stručne i ostale ustanove i udruženja, kao npr. Visoka škola za socijalne radnike.[28]

U socijalnu pomoć izbjeglicama su se također uključivali savezi i društva prijatelja omladine. Vodili su pojedinačne akcije, organizovali radionice, tako su nekom prilikom prognanicama ponudili šivaće mašine i kurseve šivanja, „nikada to nisu bili neki posebni projekti, radilo se po potrebi“.[29] Oblik posebne socijalne pomoći djeci su bile priredbe Društva prijatelja omladine Celje, koji je bio organizator

24 Na istom, AK 40, 08-36-93, Socialni program Crvrnog križa Slovenije za izbjeglice, 1993.

25 ZAC, fond SI_ZAC/1130 Područno udruženje RK Mozirje (dalje SI_ZAC/1130), br. SI_ZAC/1130/00034, Životni uslovi izbjeglica iz BiH pri domaćim porodicama, oktobar 1993.

26 ZAC, SI_ZAC/1131, AK 39, br. 08-14-92, Dopis Opštinske organizacije RK Slovenske Konjice, 27. novembar 1992.

27 ZAC, SI_ZAC/1144, AK 14, Program rada RKS za pojedinačna područja 1994., decembar 1993.

28 ZAC, SI_ZAC/1131, AK 39, br. 08-14-92, Republička uprava za zaštitu i rješavanje, informacija o začasnih izbjeglica u RS, poslana Opštini Slovenske Konjice, 31. juli 1992.

29 Izjava Kristine Kovač, sekretara Međuopštinskog saveza prijatelja omladine Velenje, 11. juni 2013.

dječijih priredbi Veseli decembar, koje su se izvodile također u izbjegličkom centru,[30] pozivali su također za sakupljanje pomoći, koja je dolazila u obzir za djecu: oprema za bebe, igračke, dječija odjeća i obuća, bojice, sveske, slikovnice, ukratko sve, što nije bilo samo ublažavanje pomanjkanja za materijalnim, nego tim više u psihosocijalnom smislu.[31]

Kao psihički oslonac izbjeglicama su bili i dobrovoljci Karitasa. „*Svakako je izbjeglicama materijalna pomoć puno značila, posebno onima koji su došli skoro goli i bosi, ipak sam bila svjesna, koliko je važan moj lični odnos prema svim tim nesrećnim ljudima. Nastojala sam da moje svakodnevne posjete i kontakti budu što prijateljskiji. Sate i sate sam ih slušala i pokušavala dokučiti njihove lične teškoće i neopisivu količinu nasilja, koju su neki doživjeli na vlastitoj koži. Sa sigurnošću mogu tvrditi, da je bar većini među njima to saosjećanje i prijateljstvo značilo više nego neka materijalna pomoć. S potocima isplakanih suza pri prepričavanju svojih tragičnih sudbina, s osjećajem, da nisu sami, da ih neko sluša i pokušava shvatiti koliko je to trpljenje, mnogi su si bar za koji dan olakšali srce i dušu".*[32] Gradivo o požrtvovanom radu Karitasa čuvaju dekanijski i biskupski arhivi, iako mnogo, kao što se vidi, mogu ispričati i karitasovi dobrovoljci.

Ministarstvu za rad, porodicu i socijalne predmete centri za socijalni rad su morali poslati obavijest o pomoći ženama prognanicama, koje su bile silovane u ratu. Praksa je naime pokazala, da se uprkos upozoravanju Ministarstva na delikatnost problematike i potrebe za posebnim tretiranjem prognanica, koje su imale novorođenčad, a koje nisu željele zadržati ih, u zbirnim centrima s njima su se ipak bavili laici, a ne stručnjaci iz centara za socijalni rad.[33]

Pored gornjeg dopisa, koji je došao, u fondove RK na znanje je bilo još mnogo takvih. Takav je dopis Ministarstva za zdravstvo. U njihovom arhivskom gradivu možemo očekivati obavijesti o sprovođenju svih oblika zdravstvene zaštite, čiji korisnici su bili prognanici iz Bosne i Hercegovine. Nadležni Ministar je u dopisu, dana 16. septembra 1992. godine pozvao zdravstvene ustanove, da redovno izvještavaju o zdravstvenom stanju privremenih izbjeglica i stranaca. Dopis je bio poslan na znanje i centralnom odboru RKS.[34] Isti zahtjev je bio poslan i svim opštinskim štabovima Civilne zaštite i zahtjevao je obavještenja o broju i vrstama invalidnih prognanika, te ocjenu potrebnih usluga, vrsta i broja pomagala. [35]

30 ZAC, fond SI_ZAC/0967 Međuopštinski savez prijatelja omladine (dalje ZPM) Celje, AK 13, Dopis ZPM Celje, 7. decembar 1995.

31 ZAC, SI_ZAC/1131, AK 39, Dopis Opštinske organizacije ZPM Slovenske Konjice, 28. april 1992.

32 Hermina Radinja, Izbjeglice, izbjeglice, izbjeglice.., u 10 god škofijske Karitas Koper, Koper 2001., str. 140.

33 ZAC, SI_ZAC/1131, AK 39, br. 08-14-92, Dopis Ministrstva za rad, porodicu i socijalni rad centrima za socialni rad, 12. mart 1993.

34 AS 616, AK 127, br. 441, Dopis Ministrstva za zdravstvo, porodicu i socijalnu zaštitu, 16. septembar 1992.

35 ZAC, SI_ZAC/1131, AK 39, br. 08-14-92, Dopis Ministrstva za zdravstvo, porodicu i socijalnu zaštitu, 12. avgust 1992.

U cilju oblikovanja što boljeg programa socijalne pomoći su sredinom 1993. godine sproveli anketu o životnim uslovima izbjeglica u domaćinskim porodicama. Te porodice su obično bile usko povezane s izbjeglicama, za koje su brinuli, jer su većina njih bili njihovi srodnici. U anketi su zahvatili bar 10% svih izbjeglica, koje su živjele u takvim porodicama (u septembru 1993. ih je ukupno bilo 41.860). Analiza ankete je pokazala, da su izbjeglice i domaćinske porodice u izuzetno lošem ekonomskom stanju. Snabdijevanje i odgovornost za srodnike su predstavljali ogromno opterećenje za većinu domaćinskih porodica. Većina domaćinskih porodica je već dugo živjela u Sloveniji, ali više od polovice njih je bilo nekvalifikovano. Obavljali su slabo plaćene poslove, a mnogi su radi recesije izgubili posao. Prognanici su u to vrijeme primali po 10 američkih dolara i prehrambeni paket pomoći po osobi mjesečno, s čime se nije moglo preživjeti i bili su prisiljeni biti na teret drugima. Pošto se prognanici službeno nisu smjeli zaposliti, bili su prisiljeni na nezaposlenost, što je ljude vrlo opterećavalo.[36] Vrijeme je teklo sporo, a život im se čini besmislenim. Posebno teško je bilo onima koji su imali poziv od kojeg su živjeli prije odlaska u izbjegništvo. U Sloveniji im je to bilo strogo zabranjeno. „Nikada ranije nije se ovdje vidjelo toliko mladih i jakih ljudi, a istovremeno tako nemoćnih, žalosnih i uvenulih lica“.

U vrijeme izbjegništva u Sloveniju izbjeglice su uopšteno bili u dobrom zdravstvenom stanju, što se u vrijeme boravka u novoj sredini promijenilo na lošije, prije svega radi psihosocijalnih trauma, koje su preživjeli. Ljudi su se također dosađivali, presjedili su u besposlenosti i ponovo u sebi preživljavali svoje duševne i tjelesne muke. Psihosocijalno stanje, a s tim također i zdravlje je brzo postajalo sve lošije. Nespavanje, zbunjenost, rastresenost, nemir i nemoć su bili neki od simptoma, koji su bili raširen među cijelom izbjegličkom populacijom.[37]

Publikacija i štampa u gradivu

Društvo za preventivu i dobrovljni rad je u početku 1993. godine počelo izdavati časopis *Izbjeglice za izbjeglice*, skraćeno IZI. S kojim su htjeli izbjeglicama omogućiti pristup informacijama i izražavanje njihovih misli kroz literarno i drugo stvaralaštvo.[38] U majskom broju 1992. godine je zapis jedne prognanice: „*Stid me što sam vas na takav svijet rodila. Kad bi znala da baš ja trebam da umrem, da bi se rat završio, bih bogami legla i umrla. Samo da moja djeca i unuci prožive*.“

U gradivu također nalazimo pubikaciju Međunarodnog komiteta RK. Takav je primjer spiska traženih osoba na području BiH iz 1998. godine (*Missing Persons on the Territory of Bosnia and Herzegovina*).[39]

36 Tek Zakon o privremenom utočištu (Ur. L. RS br. 20/1997) je omogućio legalno zaposlenje osobama s privremenim utočištem.

37 ZAC, SI_ZAC/1130, br. SI_ZAC/1130/00034, Životni uslovi izbjeglica iz BiH kod domaćinskih porodica, prijava, oktobar 1993.

38 ZAC, SI_ZAC/1144, AK 4, br. 26/93, Dopis društva s priloženim 2. brojem časopisa, 31. maj 1993.

39 ZAC, SI_ZAC/1137, br. SI_ZAC/1137/001/0030, Publikacija Međunarodnoga komiteta RK, 1998.

Dokumentacija u pogledu muslimanskih dobrotvornih društava u Sloveniji

Ministarstvo za unutrašnje poslove Republike Slovenije je krajem avgusta 1992. primilo zahtjeve za registraciju slijedećih muslimanskih dobrotvornih društava: Društvo bosanskohercegovačkog i slovenskog prijateljstva Ljiljan Ljubljana, Islamsko dobrotvorno društvo Merhamet - Crveni polumjesec, Muslimansko dobrotvorno društva Merhamet Ljubljana[40] i Društvo Cazinska Krajina. Ministarstvo je proučilo te zahtjeve i ustanovilo, da je veći dio zadataka i ciljeva, koja su društva napisala u svojim pravilima, sadržajno bitno prevazilazilo društvenu djelatnost. Zalazili su naime, na područja koja su bila zakonski uređena u sistemskim i materijalnim propisima (npr. školstvo, zdravstvo, socijalni, radni odnosi itd.) Prema mišljenju Ministarstva, bilo je potrebno upozoriti, da je u vezi s registracijom tih društava nastao problem, jer su se ta društva legitimisala kao humanitarna društva, čija je namjena bila zauzimati se za rješavanje krize u Bosni i Hercegovini i istovremeno posebno rješavati izbjegličku krizu. Istovremeno je Ministarstvo istaklo, da na području RS status humanitarne i dobrotvorne organizacije ima samo Crveni križ Slovenije. Zakon o položaju i ovlaštenjima Crvenog križa, koji mu je davao taj status, dao mu je i javna ovlaštenja za obavljanje zadataka na području humanitarne djelatnosti. Istovremeno su zakonom određeni i kontrolni mehanizmi za nadzor RK. S registracijom navedenih društava u RS nastale bi paralelne dobrotvorne organizacije, koje bi obavljale djelatnost kao RK, ali bez zakonske osnove i kontrole, pošto Zakon

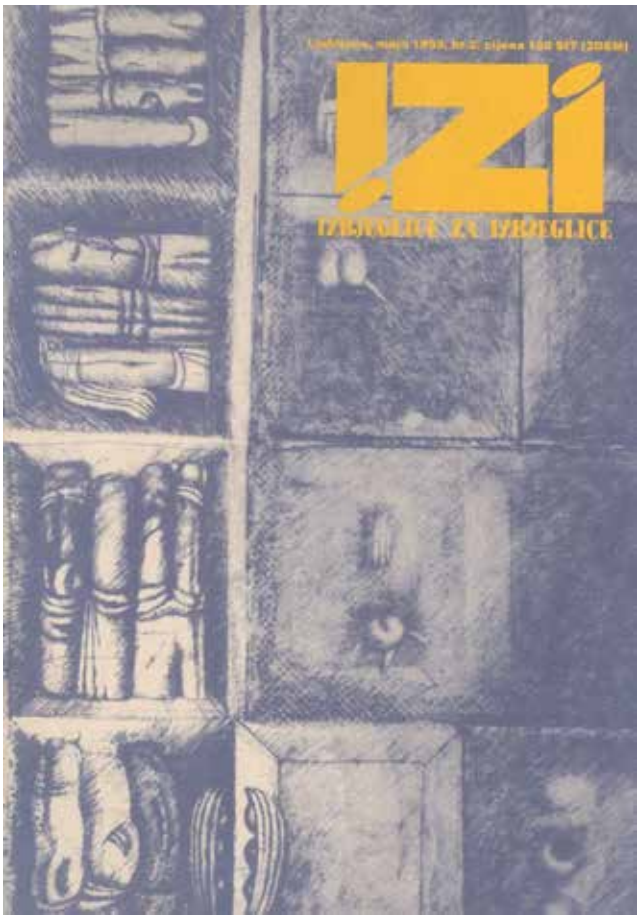

***Slika 3**: Naslovnica časopisa Izbjeglice za izbjeglice (IZI)*

40 Više o toj organizaciji na http://www.merhamet.si/zgodovina/.

o društvima nije određivao kontrolu nad radom društava. Navedena društva su se željela uključivati u humanitarnu djelatnost u inostranstvu.

Ministarstvo je smatralo, da je u pogledu osjetljivosti i aktualnosti pitanja bilo potrebno da oni moraju sa svih strana proučiti djelatnost ovih društava, a što je prevazilazilo njegove nadležnosti kao registracijskog organa.

Ministarstvo je također označilo problematičnim registraciju Međunarodne islamske organizacije za humanitarnu pomoć IGATHA[41], po važećem *Zakonu o društvima*, koja je, kao što je bilo zapisano od strane Ministarstva za vanjske poslove, u dostavljenom zahtjevu željela registrovati svoje predstavništvo u RS. Ministarstvo je smatralo, da je djelovanje međunarodnih nevladinih organizacija na teritoriju RS u njenom interesu, iako je slučaj IGATHA vidjelo drugačije. Njeni članovi bi morali biti slovenski državljani ili društva, dok je organizacija namjeravala osnovati samo svoje predstavništvo za lakše izvođenje ugovornih obaveza kod ponude humanitarne i druge pomoći. Ministarstvo je zato molilo za razjašnjenje dileme.[42]

Prvi odgovor im je poslalo Ministarstvo za pravosuđe i upravu, koje je nakon što je proučilo spomenuta četiri dobrotvorna društva ustanovilo, da interesi koje su oni izrazili, odnosno namjena, zbog koje su se građani željeli udružiti (privredni i kulturni odnosi među organizacijama i pojedincima u Republikama Bosni i Hercegovini i Sloveniji, obrazovanje, organizovanje ambulantnih i patronažnih službi, vrtića, te osnivanje radionica), nisu bili politički i te organizacije zato nisu mogli tretirati po zakonu o političkom združivanju. U pogledu registracije IGATHA Ministarstvo je predložilo, neka oni zamole Zavod za statistiku, koja je na osnovu Uredbe o razvrstavanju organizacija i zajednica po jedinstvenoj klasifikaciji djelatnosti razvrstavala društvene organizacije sa socijalno čovjekoljubivim ciljevima.[43]

Slijedeći odgovor su dobili od Ministarstva za zakonodavstvo. Oni su ustanovili da su dobrotvorne i nevladine organizacije novi oblici interesnog udruživanja pojedinaca, koje su u Sloveniji nastajale po uzoru na razvijene demokratske sisteme. Upozorili su na interes države za njihovo djelovanje, na što je ukazivao potpis o djelovanju Republičkog štaba za civilnu zaštitu s jednom od tih međunarodnih organizacija. Nije se slagalo s mišljenjem Ministarstva za unutrašnje poslove, da je RK Slovenije jedina moguća humanitarna organizacija. Bila je jedina, kojoj je zakon davao javna ovlaštenja za obavljanje nekih državnih zadataka na humanitarnom području. RS je s nostrifikcijom nasljedstva ženevskih konvencija preuzela obavljanje određenih zadataka nakon organizovanja RK Slovenije, koja nije samostalna organizacija, nego samo dio međunarodne organizacije. Iz Ženevske konvencije bila je na snazi obaveza zakonskog uređenja njenog položaja, kod priznavanja položaja međunarodnih nevladinih organizacija (br. 124, maj 1987.) Prema njoj je bilo moguće priznati pravni položaj, koji je imala država u matičnoj državi, također u drugoj državi bez obzira na to kakvo je njeno članstvo.[44]

41 Pri imenima društava je upotrijebljen oblik, koji se pojavljuje u dokumentima.

42 ARS, AS 616, AK 127, br. 441, Dopis Ministarstva za unutrašnje poslove, 21. avgust 1992.

43 AK 127, br. 441, Dopis Ministrstva za pravosuđe i upravu, 15. septembar 1992.

44 Dopis Ministrstva za zakonodavstvo, 28. septembar 1992.

Slijedeći mjesec je Ministarstvo za unutrašnje poslove sa svojim i mišljenjem oba ministarstva upoznalo RK Slovenije i Slovenski Karitas. Istaklo je razilaženje među vlastitim stajalištima i stajalištima drugih ministarstava. U slučaju, da bi se odgovor obje humanitarne organizacije slagao sa stajalištima obadva ministarstva, predmete ne bi ponovo slali na razmatranje vladi RS.[45]

Slovenski Karitas je odgovorio obazrivo: *„Po našem mišljenju je humanitarna pomoć od strane državljana Bosne i Hercegovine ili iz Hrvatske, koji žive u Sloveniji, svakako dobrodošla, jer su potrebe velike i povećavat će se. Isto važi za državljane Slovenije islamske vjeroispovjesti. Ne možemo izložiti svoje stavove u pogledu pravnog uređenja muslimanske vjerske zajednice u Sloveniji. Svakako treba uvažavati stavove vašeg Ministarstva i postojećeg zakonodavstva.“*[46]

Mnogo je neposredniji bio odgovor RK Slovenije. Pozivali su se na Statut međunarodnog kretanja RK, prema kojem bi u pojedinačnoj državi potpisnici Ženevske konvencije moglo djelovati samo jedno nacionalno društvo RK ili Crvenog polumjeseca. Zato su smatrali neprihvatljivim osnivanje novih društva, koja bi radila pod znakom RK ili Crvenog polumjeseca. Smatrali su, da su postojeće humanitarne organizacije sposobne izvoditi na zadovoljavajući način, sve programe humanitarne pomoći za izbjeglice iz Bosne i Hercegovine. Njihov zaključak je bio da radi toga nije bilo potrebno da se osnivaju nova društva, „... ipak svi koji imaju namjeru pomagati, mogu preko postojećeg sistema, sakupljanja i podjele, svoju humanitarnu misiju obaviti u saradnji bilo s RK Slovenije, bilo sa Slovenskim Karitasom“.

Kao podršku svome odbijajućem stavu su naveli, da je bilo u javnosti puno kritika na račun „ ... neprestalnog sakupljanja za humanitarne potrebe, prije svega o nekim pomanjkanjima kod podjele pomoći. Zato također preveliki broj humanitarnih društava, ... previše uznemirava i iscrpljuje građane ...“. RKS se često sazivao na dogovor o svim oblicima sakupljanja i podjele humanitarne pomoći za izbjeglice, koji je bio usvojen u okviru međuresorske zajednice, koja je funkcionisala pri Vladi RS, odnosno Uredu za izbjeglice. Nakon tog dogovora su bile RKS i Slovenski Karitas kao nacionalna humanitarna društva zaduženi za prijem i podjelu također u zbirnim centrima za izbjeglice, a ne više kao pojedinci ili „ad hoc“ organizovane grupe. Takva direktna podjela bi mogla izazvati mnogo teškoća, posebno ako bi se izvodila na vjerskoj ili kakvoj drugoj osnovi.

RKS je imao potpisane sporazume i dogovore o prijemu međunarodne humanitarne pomoći, koju su u RS poslali Visoki komesarijat za izbjeglice, Međunarodna federacija RK i Crvenog polumjeseca, UNICEF, Evropska zajednica, pojedinačne nacionalne organizacije RK evropskih država i druge organizacije. Slično je i Slovenski Karitas primao pomoć pojedinačnih nacionalnih Karitasa i od drugdje. RKS je zato smatrao, da je sistem prijema i podjele pomoći u RS odlično funkcionisao i da zbog toga nema potrebe za osnivanje novih organizacija, odnosno društava, a prije svega onih koji bi djelovali u suprotnosti s međunarodnim humanitarnim pravom.[47]

45 Dopis Ministarstva za unutrašnje poslove, 6. oktobar 1992.
46 Dopis Slovenskoga Karitasa, 14. oktobar 1992.
47 Dopis RKS, oktobar 1992.

U periodu tog dopisivanja, odvijao se i rad pri organizaciji i provođenju pomoći od strane Međunarodne islamske organizacije za pomoć (*International Islamic Relief Organization, IGATHA*). Zadnji dan u junu 1992. su predstavnici spomenute organizacije i zapovjednik Civilne zaštite u Sloveniji potpisali pogodbu o saradnji prilikom smještaja i snabdijevanja izbjeglica iz Republike Bosne i Hercegovine na području Republike Slovenije. IGATHA je izrazila spremnost, da pomogne pri smještaju i opskrbi 10.000 izbjeglica iz Republike Bosne i Hercegovine. U potpunosti je preuzela 17 zbirnih izbjegličkih centara u 10 slovenskih gradova. U zbirnom centru na Velikim Blokama uredila je kuhinju za pripremu hrane, obavezala se također, da će obezbijediti finansijsku i organizacijsku izvedbu obrazovanja i školovanja za djecu izbjeglice u svim centrima u Republici Sloveniji. Ugovor je važio za određeno vrijeme i to dok bude na teritoriji Republike Slovenije boravilo 10.000 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine.[48] Iz dostupnih dokumenata nije jasno, u kolikoj mjeri su se odredbe u praksi primjenjivale, kao ni sudbina spomenute organizacije u Sloveniji.

Da bi slika odnosa RKS s ostalim humanitarnim organizacijama bila potpunija, potrebno je dodati, da je RKS u aprilu 1992. bio izložen kritici od strane Muslimanskog dobrotvornog društva Merhamet Crveni polumjesec iz Zagreba. Na žalost taj dokument nije sačuvan, a o njegovom sadržaju se da djelimično zaključiti po odgovoru RKS na njega. Pismo je bilo naslovljeno na predsjednika Predsjedništva RS, Milana Kučana i na Vladu, a jedna od kritika se odnosila na *„neodgovarajuće sanitarno-higijenske uslove i opskrbu izbjeglica“*. RKS se branio da su neke kasarne, u koje su smještali prognanike, bile zaista u lošem stanju, ali ipak su po njegovoj izjavi odgovarale za boravak. Predsjednik je zamjerio pozivanje na Vladu Hrvatske, Bosne i Hercegovine, te prijetnje spomenutog društva okarakterisao kao zaoštravanje odnosa bez prethodnog ustanovaljavanja stvarnog stanja u trenutku, kada je bilo puno bolje, da se pozovu srodna društva u drugim državama, da priskoće u pomoć. Pismo je označio kao uvredljivo, kao i da je obezvrijedilo napore i spremnost za pomoć ljudima u nuždi.[49]

Članak koji svjedoči je samo pokušaj prikaza, kako veliki broj različitih stvaralaca dokumentarnog gradiva čuva dokumentaciju, koja je nastala pri neposrednom radu sa izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine u Sloveniji ili ih je tematika neposredno pogađala. Gradivo je radi malog vremenskog razmaka, jer isto još nije sazrelo za preuzimanje, još uvijek kod stvaralaca, što istraživačima sasvim i ne odgovara. Potpunu sliku ili bar najpribližniju nemoguće je dati, dokle god svi ti fondovi ne budu preuzeti u arhive.

48 Tekst pogodbe, 30. juni 1992.

49 AK 128, br. 541, Dopis RKS društvu, 29. april 1992.

Sažetak

U Sloveniju je u periodu 1991. – 1995. radi ratnih dejstava u Bosni i Hercegovini, koji su bili pračeni nizom zločina nad civilnim stanovništvom, pristiglo mnoštvo izbjeglica. Za neke je Slovenija bila samo privremena stanica na njihovom putu traženja utočišta, a mnogi su ostali duže vrijeme. Prisutnost svih, čiji broj se strmoglavo povećavao, još uvijek je različito ocjenjivan. Ostalo je bezbroj tragova u dokumentaciji svih, koji su po službenoj dužnosti ili radi čovjekoljubivosti dolazili u kontakt s njima. Članak pokazuje, koji državni organi i humanitarne organizacije su stvarali gradivo, vezano za rad s tim izbjeglicama. Radi se o mnoštvu ministarstava ili njima podređenih, ili ustanova koje su u njihovoj aktivnosti djelovale. Isto tako su se u radu s izbjeglicama uključivala humanitarna društva, prije svega Crveni križ i Slovenski Karitas (koji su se, svaki na svoj način povezivali također i međunarodno) te mnoga muslimanska, kako domaća tako i strana društva.

Prikazani su izabrani pojedinačni dokumenti nabrojanih stvaralaca, koji govore, zbog kojih okolnosti su sudjelovali u aktivnostima, povezanim s izbjegličkom problematikom. Izbor dokumenata pokušava prikazati sve vidike njihovog rada. Neki su predstavljeni detaljnije, drugi su samo kao uputstvo budućim istraživačima. Pored dokumenata koji osvjetljavaju „klasične“ tematike u vezi s izbjeglicama, prvenstveno su predstavljeni oni dokumenti, koji prikazuju stranu rada s izbjeglicama, koje nisu bile široko razmatrane. Radi se o odnosu između RKS i ostalih humanitarnih organizacija, koje su kolijevka uzorne saradnje, ali i izrazitih trvenja. Za to sigurno nesnosi odgovornost samo RK, a u određenoj mjeri su možda imali razlog u njegovoj želji, da zadrži centralnu ulogu u humanitarnoj djelatnosti u Republici Sloveniji. Prikazani su također dokumenti, koji ukazuju, da izbjeglice nisu bile homogena grupa s istim vrijednostima i ciljevima, nego je i među njima dolazilo do suprotnosti te do različitog shvatanja njihovog položaja i traženja spasa, te psihosocijalna pomoć, koju su dobili u novoj okolini.

Summary

In Slovenia in the period 1991 - 1995 because of the war in Bosnia and Herzegovina, who were accompanied by a series of crimes against the civilian population, received lots of refugees. For some it Slovenia was only temporary stop on their way to seek refuge, and many others for a long time. The presence of all, the number of which is steeply increasing, it is still judged differently, left countless footprints in the documentation of all, who are ex officio or for humanity, came into contact with them. This article demonstrates that government agencies and humanitarian organizations are composed of material, relating to work with refugees. It is a variety of ministries and their subordinate, or institutions are acting in their activities. Also have to work with refugees included humanitarian society,

primarily the Red Cross and Caritas Slovenski (who, each in their own way and also connected internationally), and many Muslims, both domestic and foreign.

Presents selected individual documents listed authors, who speak, for whom circumstances have engaged in activities related to the refugee problem. Selection of documents to show all aspects of their work. Some have presented detailed, others are only as guidance for future scholars. In addition to documents that illuminate the "classic" theme in relation to refugees, primarily those documents are presented, showing the side of working with refugees, which were widely discussed. It is about the relationship between RKS and other humanitarian organizations, which are the cradle of exemplary cooperation to the distinctive friction. For it is certainly not the responsibility only RK, and to some extent they may have had reason in its discretion, to retain a central role in humanitarian activities in the Republic of Slovenia. Shown are also documents that indicate that refugees were not a homogeneous group with the same values and goals, but also among them came to the opposition and to the different conceptions of their position and seek salvation, and psychosocial support, which they received in the new environment.

Bojana ARISTOVNIK
Historijski arhiv Celje

ZNAČAJ POVEZIVANJA KULTURNIH I OBRAZOVNIH INSTITUCIJA ZA RAD S UČENICIMA U ARHIVU NA PRIMJERU PROJEKTA MIŠIĆ MICA U ARHIVU[1]

Abstrakt.*: Doprinos predstavljanju razvoja projekta „Mišić Mica u arhivu“, koji su u školskoj 2011./2012. izvodili Historijski arhiv Celje (HAC) i Osnovna škola „Petrovče” zajedno s pridruženim partnerima Muzičkom školom „Risto Savin Žalec“, Školom za hortikulturu i vizualne umjetnosti Celje (ŠHVU) i Srednjom školom za ugostiteljstvo i turizam Celje (SŠUT).*

Radi se o projektu, koji najmlađima na didaktičan, izvoran i šaljiv način približava istraživanje prošlosti i značaj čuvanja pisanog kulturnog nasljedstva. Projekat je izvoran, kako po vrijednosti poruke koju nosi, tako i po sistemu izvedbe i saradnji među konkretnim izvorima na način, koji do sada, prema našim saznanjima nije bio predstavljen ni u jednoj sredini.

Historijski arhiv Celje i OŠ „Petrovče“ su zajedno pripremili izvršenje projekta „Mišić Mica u arhivu“, a mentorice su učenike animirale za projekat i uspješno ga po nastavnom planu i programu vodile. ŠHVU Celje se pobrinula za zanimljivu izvornu aranžersku aktivnost, SŠGT Celje je na razumljiv način prikazala izradu pečata, Muzička škola „Risto Savin Žalec“ je s baroknom muzikom povezala događaje na bini u smislenu cjelinu.

Ključne riječi*: Projekt „Mišić Mica u arhivu“, saradnja među partnerima, arhivska radionica, predstavljanje poziva, priredba u Narodnom domu u Celju, međunarodni arhivski dan.*

Abstract: *Contribution to the development of the presentation of the “Mouse Mica in the archives,” which were in the 2011-2012 school year performed by the Historical Archive Celje (HAC) and the Elementary School “Petrovče zajedno” with associated partners music school “Risto Savin Žalec” School of Horticulture and Visual Arts Celje (ŠHVU) and Secondary School for Catering and Tourism Celje (SŠUT).*

The project, which youngest didactic, original and humorous way closer examination of the past and the importance of keeping a written cultural heritage.

1 Projekt je za kolege arhiviste predstavljen u članku: *Projekt Miška Mica u arhivu* u šolskoj 2011/2012, članak je objavljen u publikaciji: *Tehnički i sadržajni problemi klasičnoga in elektronskega arhiviranja*, Radenci 2013. Bio je predstavljen na međunarodnoj konferencji u Radencima, 12. 4. 2013.; članak je dostupan na internetskoj stranici Pokrajinskog arhiva Maribor: http://www.pokarh-mb.si/si/p/3/28/zborniki.html pod djelatnost izdavačka kartica/kodovi.

The project is original, both in terms of value it's message, and by the system performance and collaboration among specific sources in a way that so far, to our knowledge has not been presented in any environment.

Historical Archives of Celje and PS "Petrovče" prepared jointly by the execution of the "Mouse Mica in the archives," mentors animated the students for the project and successfully through the curriculum lead. ŠHVU Celje took care of interesting original arranger activity, SSGT Celje is presented in an understandable manner making seals, Music School "Risto Savin Žalec" was linked with Baroque music events on the stage into a meaningful whole.

Keywords: *The "Mouse Mica in the archives," cooperation among the partners, archival workshops, presentation call event at the National Hall in Celje, international archival day.*

Uvod

Inspiraciju za pripremu projekta i saradnju s učenicima jedne od osnovnih škola dobili smo nakon izdavanja knjiga *Mišić Mica u arhivu*[2]. Zajedno sa učenicima jedne od škola mogli smo pripremiti igricu, u kojoj će biti učenici aktivni suostvarivaći poučno odgojnog procesa, a ne samo pasivni gledaoci/slušaoci.

Saradnju smo ponudili OŠ „Petrovče", s kojom već više od decenije dobro sarađujemo. Sedmi razredi redovno posječuju arhivske programe nastave, istraživači historijskog kružoka svake godine u našoj čitaonici, zajedno s mentoricom historijskog kružoka istražuju gradivo za odabranu temu. Tematiku istraživanja svake godine raspiše Komisija za rad historijskih kružoka pri Savezu prijatelja omladine Slovenije. Također, uz pomoć i savjetovanje s arhivistima, su učenici-istraživači uvijek primili zlatno priznanje na državnom susretu mladih historičara.

Sa OŠ „Petrovče" smo zajedno pripremili provođenje projekta *Mišić Mica u arhivu*. U projektu su nam se pridružile još Muzička škola „Risto Savin Žalec", Srednja škola za hortikulturu i vizualne umjetnosti Celje i Srednja škola za ugostiteljstvo i turizam Celje.

Namjena projekta je bila približiti djelatnost i značaj arhiva najmlađim (u prvom dijelu) i učenicima šestog razreda, koji se prvi put susreću s predmetom historija. Projekat je bio zamišljen u smislu praćenja realizacije operativnih ciljeva, nastavnog plana historije za 6. razred[3] u smislu predstavljanja historijskog terenskog rada.[4]

Zajedno s mentorima u školi smo se dogovorili o razvoju projekta i podijelili ga u tri faze:

2 Nataša Budna Kodrič i Barbara Pešak Mikec: *Miška Mica v arhiv*, Preserje: Morfem, 2010.

3 http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf.

4 Mag. Vilma Brodnik in PRS za zgodovino: zgodovinsko terensko delo pri pouku zgodovine, Zavod RS za šolstvo, april 2011.

- **Predstava *Mišić Mica u arhivskom skladištu,***
- **Projektni dan za učenike šestog razreda u Celju na različitim lokacijama,**
- ***Mišić Mica* u Narodnom domu Celje**

Projekat u OŠ „Petrovče“ je tekao cijele školske godine, i u istom je sudjelovalo pet mentorica, a radilo se o međupredmetnom povezivanju u školi: historija, likovni odgoj, muzički odgoj, domaćinstvo, slovenski jezik – biblioteka, dramski kružok i likovni kružok. U projekat su bili uključeni svi učenici šestog razreda školi, koji su se prvi put susretali s predmetom historija.

Predstava *Mišić Mica u arhivskom skladištu* (1. faza projekta)

Mentorice su učenicima u školi na početku školske godine predstavile projekt. Svi učenici su u školskoj biblioteci čitali priču *Mišić Mica u arhivu*.[5] Za učenike šestog razreda su raspisali konkurs za priču *Mišić Mica u školskoj biblioteci*, tako da su učenici vidjeli razlike među radom u arhivu i u biblioteci i razlike među gradivom, koje čuvaju. U toj školskoj godini su posjetili i muzej, tako da su se upoznali s različitim kulturnim institucijama koje čuvaju historijske izvore. U prvom dijelu projekta glavnu ulogu je nosio dramski kružok[6]. Glumci su vrijedno, svake sedmice, vježbali predstavu prema scenariju[7], koji je didaktički i komično orijentisana dramatizacija pripovjetke *Mišić Mica u arhivu*.

Učenici prve trijade pažljivo prate razgovor između mišića Mice i malog duha Ferdija u arhivskom skladištu.

Premijerno su tu igricu (predstavu) predstavili učenicima prvog trojstva OŠ „Petrovče“ u okviru dana kulture, 17. februara 2012. u postorijama HAC. Scena je postavljena u arhivskom skladištu.

5 Mentorica, knjižničarka OŠ „Petrovče“, Tatjana Krajnc Barič.
6 Dramski kružok OŠ „Petrovče“, mentorica Sonja Rebernik.
7 Autor scenarija je dr. Aleksander Žižek, arhivski savjetnik, Historijski arhiv Celje.

Za scenu su se pobrinuli učenici likovnog kružoka, za maske glumaca se pobrinula njihova mentorica.[8] Igricu su obogatili sa plesno-glazbenom pratnjom.[9]

Događaj je bio izuzetan, jer se odvijao u pravom arhivskom skladištu, gdje su najmlađi učenici u dvije manje grupe pogledali igricu, koja na izvoran i komičan način najmlađima približava djelatnost arhiva, te im predstavlja značaj i osnovne pojmove, kojim se pri radu u arhivu susrećemo svaki dan.

Igricu smo snimili,[10] i može se pogledati na internetskoj stranici Historijskog arhiva Celje[11], gdje je data obavijest o razvoju projekta i fotografije[12] sa događajima u okviru projekta.

Projekt *Mišić Mica u arhivu*, je dokazao, da smo zajedno kao brojni saradnici partneri, došli do rezultata koji nam je povratio sav uloženi trud i raširio prepoznavanje o našim stručnim nastojanjima, ulio nam je također povjerenje i hrabrost, za nastavljanje projekta i predstavljanje na pozornici.

Uporedo su tekle i druge aktivnosti u školi. U školskoj biblioteci, neki su napisali pjesmicu, učenici su sami ručno izradili papir za knjigu u okviru likovnog kružoka; pri likovnom odgoju svi su se upoznali s različitim podlogama pisama i načinima uvezivanja knjige.

Na nastavi muzičkog odgoja su učili o staroj glazbi i starim instrumentima. Učenici, koji posjećuju Muzičku školu „Risto Savin Žalec“, čak su se cijelu godinu pripremali za izvođenje stare glazbe na zaključnoj priredbi.

Na časovima historije učiteljica je sprovela anketu: asocijacija na riječ arhiv.

Asocijacija na riječ arhiv	**Br. odg.**	**Asocijacija na riječ arhiv**	**Br. odg.**
STARI DOKUMENTI	27	STARO PISMO	4
HISTORIJA/PROŠLOST	23	ČITAOC	4
STARE KNJIGE	22	MIŠEVI	4
PEČATI	18	DRAMSKI KRUŽEK	4
STARI DOKUMENTI	17	HISTORIJSKI ARHIV CELJE	3
USTANOVA, KOJA SAKUPLJA ARHIVSKO GRADIVO	15	DUGI TIHI HODNICI	3
MUZEJ	11	ARHIVISTI	3
SAKUPLJANJE STARIH STVARI	11	RIMLJANI	3
BIBLIOTEKA	9	INICIJALI	2
MIKROFILM	9	PAUČINA	2
ČUVANJE	9	PRAŠINA	2
ČITAONICA	8	PERGAMENT	2
ARHIVSKO GRADIVO	8	ARHIVSKI	2

8 Mentorica likovnoga kružka OŠ „Petrovče“, Zala Valenčak.

9 Plesni kružok OŠ „Petrovče“, mentorica Maja Bubik.

10 Snimanje i montaža, Jože Kranjec, arhivist, Historijski arhiv Celje.

11 http://www.zac.si/2012/02/27/veste-v-arhivu-zivi-vedozeljna-miska/

12 Autori fotografija: dr. Borut Batagelj, direktor Historijskog arhiva Celje i Jure Zupanc, arhivski tehničar, Historijski arhiv Celje.

DUH	6	STARI VIJEK	2
MIŠKA MICA	6	SKLADIŠTE	2
ISTRAŽIVANJE	6	RAZGLEDNICE	2
ARHIVSKE KUTIJE	5	PAPIRUS	2
MIR/SMRTNA TIŠINA	4		

Tabela 1: Rezultati ankete Asocijacija na riječ arhiv.

Anketu je mentorica provela među učenicima šestog razreda, koji su bili uključeni u projekt *Mišić Mica u arhivu* i pripremali su se za dan projekcije u Celju, što se također, odražava kod odgovora.

Projektni dan za šeste razrede na različitim lokacijama u Celju (2. faza projekta)

Drugi dio projekta su izveli svi partneri 7. maja 2012. za šeste razrede OŠ „Petrovče“ u Celju, na više lokacija:

Historijski arhiv Celje

- **1. grupa** učenika: uvezivanje knjiga, upoznavanje restauratorske radionice (mentori: Jure Zupanc, Milan Štefanec, HAC).

Slika 2: U knjigoveznici Historijskog arhiva Celje

- **2. grupa** učenika: učenje osnova kaligrafije (mentor: Miro Knez, s.p. kaligrafija).

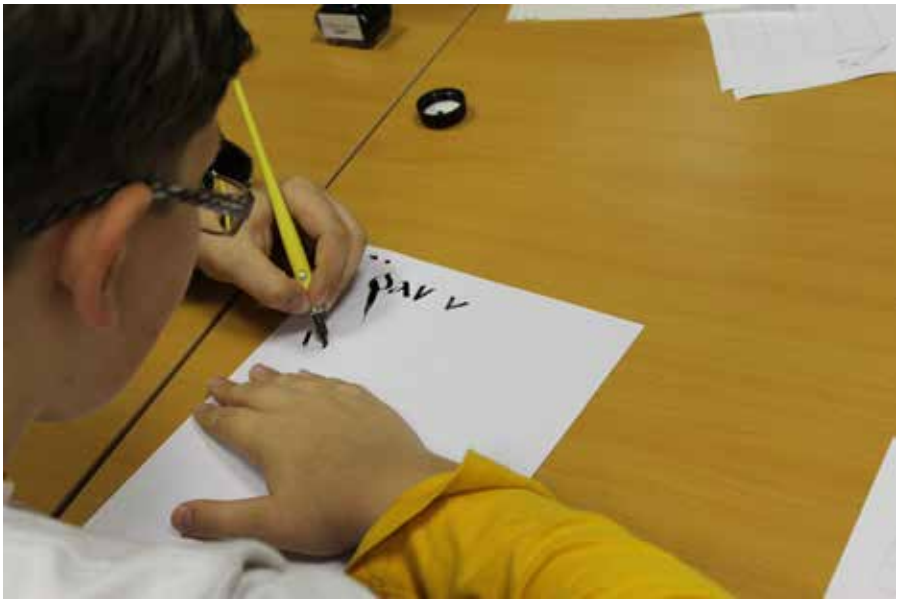

Slika 3: Kaligrafski začetci

- **3. grupa** učenika: predstavljanje različitih zanimljivih dokumenata o Celju u različitim fondovima i zbirkama Historijskog arhiva Celje (mentori: dr. Bojan Himmelreich i Sonja Jazbec, HAC).

Uputstva pred početak rada s arhivskim gradivom

- **4. grupa** učenika, gradsko jezgro, štand: predstavljanje arhiva i projekta *Mišić Mica u arhivu*; reklamni materijal o svim slovenskim arhivima i plakat Mišić Mica, plakat ADS i sprovođenje ankete o poznavanju arhiva i njihove djelatnosti među prolaznicima, (mentorice: Bojana Aristovnik, HAC, Katja Zagoričnik i Sergeja Harinski, OŠ „Petrovče"). Anketu nismo mogli sprovesti prema prvobitnom nacrtu zbog kiše, izveli smo je na rezervnim lokacijama III OŠ Celje i Centralna biblioteka Celje.

Anketirani su nakon obavljene ankete dobili na dar reklamni materijal arhiva, koji su ljubazno kao doprinos dali svi regionalni arhivi.

Posjetioci Centralne biblioteke Celje ispunjavaju ankete

Škola za hortikulturu i vizualne umjetnosti Celje

- **Jedna grupa učenika:** radionica proizvodnje pozivnica i plakata za završnu predstavu; (mentori: Petra Pižmoht, Matjaž Pustoslemšek, Jadranka Seleš). Grupa učenika je učestvovala u radionici na ŠHVU Celje, gdje su oblikovali i izrađivali pozivnice i plakate za završnu predstavu. U saradnji sa đacima programa aranžerski tehničar i pod brižnim vodstvom mentora, nastale su prave umjetničke kreacije. Stvaralačke energije i ideja je bilo toliko, da je nastala lijepa zbirka pozivnica i plakata. Izbor najljepšeg plakata i pozivnice, bio je vrlo težak zadatak. Svaki je nosio u sebi izuzetnu poruku i kreativnost. Učenici su u radionici upoznali također, poziv aranžerski tehničar, školsku okolinu i rad srednjoškolaca.

Izrada plakata

Srednja škola za ugostiteljstvo i turizam Celje

- **Druga grupa učenika**: radionica izrade keksa u obliku pečata (mentorica: Nataša Kamerički).
  Grupa učenika je učestovala u radu radionice na SŠGT Celje, gdje su pripremali prhko tijesto i izrađivali kekse u obliku pečata. U saradnji s učenicima iz programa gastronom hotelier i pod brižnim vodstvom mentora, nastali su ukusni i vrlo dobri keksi u obliku pečata. Rad se učenicima jako svidio, imali su jako puno energije i dobrih zamisli prilikom samog pripremanja i same izrade keksa. Bili su vrlo kreativni i vrlo radni. Veselili su se završnoj priredbi, kada su pečatne kekse ponudili pozvanim gostima, pri čemu su jako uživali i bili ponosni na svoj rad.

Slika 7: priprema pečatnih arhivskih keksova za zaključnu priredbu

Nakon završenog rada po grupama u Celju, svi su se učenici s autobusom odvezli u školu, gdje su u školskoj biblioteci formirane grupe u obliku misaonih uzoraka sažele svoj rad. Grupe su s izvještajem predstavile svoj rad u Celju.

Učenice koje su sudjelovale u provođenju ankete, su u školi obradile anketne listiće i izradile analizu. Sudjelovalo je 179 anketiranih, a u zagradama je broj odgovora kod pojedinačnih ponuđenih odgovora.

1. Da li znate šta je arhiv? A Arhiv je prostor, gdje se čuva dokumentacija. **(98)** B Arhiv je ustanova, koja čuva pisano kulturno naslijeđe. **(59)** C Arhiv je prostor, gdje čuvamo stare predmete i časopise. **(14)** Č Arhiv je ustanova, koja sakuplja i čuva materijalne izvore. **(37)**	**2. Znate li gdje je u Celju arhiv i kako se zove?** A Hstorijski arhiv Celje, nakon Voglajna **(110)** B Arhivski muzej za pisano gradivo, uz Savinju. **(44)** C Muzej za noviji arhiv, na Prešernovi ulici. **(17)** Č Zavod za čuvanje svega staroga, u Celjskom gradu. **(2)**
3. Da li ste već bili u Historijskom arhivu u Celju? A Da **(63)** B Ne **(82)** C Ne znam **(20)** Č Ne sjećam se **(8)**	**4. Ako ste na 3. pitanje odgovorili sa DA, zaokružite pravilnu adresu arhiva.** A Muzejski trg 1 **(45)** B Prešernova ulica 17 **(16)** C Teharska cesta 1 **(77)** Č Trg Celjskih knezova 10 **(25)**

5. Od nabrojanih zaokružite one koje možete pogledati u arhivu.	6. Zadatke državnog arhiva u Republici Sloveniji obavlja Arhiv Republike Slovenije (ARS), koji ima sjedište u Ljubljani. U kojih šest (6) gradova se nalaze regionalni arhivi? Zaokružite.
A Vitezov oklop **(32)**	A Maribor **(157)**
B Časopis **(107)**	B Žalec **(38)**
C Fotografija **(103)**	C Nova Gorica **(92)**
Č Zapisnik **(100)**	Č Šentjur **(20)**
D Dokument **(142)**	D Koper **(126)**
E Kovanice **(48)**	E Ljubljana **(155)**
F Helikopter **(6)**	F Laško **(18)**
G Plakat **(52)**	G Vojnik **(16)**
H Gramofonska ploča **(25)**	H Celje **(157)**
I Nacrt **(96)**	I Ptuj **(128)**
J Školska hronika **(93)**	
K Moda **(76)**	

Tabela 2: Analiza anketa o poznavanju arhiva. Sudjelovalo je 179 anketiranih

Mišić Mica u Narodnom domu u Celju (3. faza projekta)

Zadnja aktivnost u projektu je bila zaključna predstava u Narodnom domu u Celju 6. juna 2012. Priredba je istovremeno bila i uvod u praznik Međunarodnog arhivskog dana, koji svi arhivi u svijetu obilježavaju 9. juna. Priredba je bila izvedena kao zaključak cjelokupnog projekta za šeste razrede, njihove roditelje, za pozvane goste i zainteresiranu javnost.

Zajedno sa partnerima OŠ „Petrovče“, Srednjom školom za ugostiteljstvo i turizam Celje, Školom za hortikulturu u vizualne umjetnosti Celje, Muzičkom školom „Risto Savin Žalec“, te više od trideset gostiju, sponzora i donatora, predstavili su projekat *Mišić Mica u arhivu*. Didaktički i veselo uravnotežen događaj je obuhvatio prošireno dramsko izvođenje istoimene pripovijetke, obogaćen i drugim djelatnostima, kako glazbenim[13], tako i plesnim tačkama[14], te zaokružen u tematske zabave nakon priredbe. Učenici Muzičke škole „Risto Savin Žalec“ i Srednje muzičke škole Celje, te I gimnazije Celje su na priredbi posjetiocima zanimljivim tačkama predstavili manje poznate barokne instrumente, čembalo i kljunastu flautu[15]. Na prostoru za priredbu su bili izloženi i proizvodi, koji su nastajali prilikom izvođenja više arhivskih radionica po školama i u Arhivu.

Za scenu, postavljanje i izložbu proizvoda učenika se pobrinula ŠHVU Celje, za muzičku podlogu priredbe Muzička škola „Risto Savin Žalec“, za kulinarske delicije na kraju su se pobrinuli SŠGT Celje.

13 Mentorica glazbenoga kružoka OŠ „Petrovče“, instrumentalne grupe Anita Žolnir.

14 Mentorica plesnog kružka OŠ „Petrovče“, Maja Bubik.

15 Mentorica čembala u Srednjoj muzičkoj školi i u Muzičkoj školi „Risto Savin Žalec“, Irena Kralj i mentor kljunaste flaute u MŠ „Risto Savin Žalec“, Janus Rrasiewicz.

Svi događaji u projektu su dokumentovani na našoj intrnet stranici. Da bi zainteresirana javnost pravovremeno bila obaviještena o događajima u projektu, sa novostima na internet stranici Historijskog arhiva Celje,[16] na FB strani HAC[17] i objavama filmova na kanalu Arhivce[18] pobrinuo se direktor Arhiva dr. Borut Batagelj.

Predstavu *Mišić Mica u arhivu* već uspješno upotrebljavamo kao pomagalo za učenike prve trijade, koji dođu vidjeti Arhiv. Učenici najprije pogledaju predstavu, onda im na duhovit način, uz pomoć malog duha, kojeg idu tražiti po arhivu, predstavimo skladište, nekoliko primjeraka arhivskog gradiva (dokumenata, pečata, zlatnu knjigu učenika, fotografije starog gradskog jezgra, kataloge učenika, plakate) i rad u restauratorskoj radionici. Pošto je predstava također, objavljena na našem kanalu Arhivce[19], lako je učitelji mogu koristiti kao pomagalo pri učenju, kada učenicima objašnjavaju o izvorima za istraživanje rodnog kraja. Svakako je za učenike poseban doživljaj predstavu pogledati u autentičnom okruženju i na samom mjestu pogledati originalni dokument.

Učenici 2. Razreda OŠ „Prežihov Voranc“ Maribor prilikom gledanja igrice 7. 6. 2012.

16 http://www.zac.si/2012/05/31/miska-mica-jo-bo-ob-mednarodnem-arhivskem-dnevu-zbrisala-iz-arhiva-v-narodni-dom/

17 http://www.facebook.com/pages/Zgodovinski-arhiv-Celje/225254987510021

18 http://www.youtube.com/user/Arhivce?feature=watch

19 http://www.youtube.com/user/Arhivce?feature=watch

Zaključak

Projekat *Mišić Mica u arhivu* je rezultat saradnje i povezivanja različitih institucija, koje povezuje pedagoški rad, koje prije svega žele biti pri svom radu inovativne i stvaralačke. Učenicima i đacima žele približiti gradivo na drugačiji, inovativan, stvaralački i komičan način. Učenici i đaci su po fazama kod različitih predmeta bili upoznati sa čuvanjem pisanog kulturnog naslijeđa, a kako su bili aktivni saučesnici u realizaciji projekta, nauka i znanje o čuvanju i zaštiti pisanog kulturnog naslijeđa ih je bar malo dodirnula.

Radi se o projektu, koji je izvoran, kako po vrijednosti komunikacije, tako i po sistemu izvođenja i saradnji među konkretnim partnerima na način, kakav po našim saznanjima do sada nije bio predstavljen niti u jednoj sredini.

U projektu smo pridobili sve učesnike, pošto se radilo o saradnji među različitim institucijama (arhiv, OŠ SŠ, MŠ) na različitim nivoima i područjima. Projekat je povezao brojne spoljne saradnike, koji su svojim znanjem, uslugama i dobrovoljnim doprinosom, omogućili izvođenje projekta.

Partneri u ovom projektu su u procesu saradnje kroz cijelu školsku godinu dobivali znanje jedno od drugog i u takvom obliku kako se projekat odvijao, sve učesnike je obogatio s novim znanjima sa svih partnerskih područja. Projekt smo, također, nadogradili s predstavljanjem rezultata projekta široj javnosti na zaključnoj priredbi 6. juna 2012. u Narodnom domu Celje i tako dobiveno znanje prenijeli na roditelje učenika koji su učestvovali u projektu, kao i na zainteresiranu javnost.

Na kanalu Arhivce na Youtube[20] Historijskog arhiva Celje se može pogledati didaktičko pomagalo: **Igrica Mišić Mica u arhivu.** U trajanju od 15 minuta igrice učenici upoznaju djelatnost arhiva i osnovne pojmove s kojima se arhivisti susreću pri svakodnevnom radu. Preko djece se mogu učiti također i roditelji, pošto svi zajedno pri svakodnevnom radu u najrazličitijim službama stvaramo dokumente, koji će, u budućnosti kao arhivsko gradivo, biti pohranjeno u slovenskim javnim arhivima.[21] Na kanalu Arhivce je također objavljena cjelokupna završna priredba u Narodnom domu, 6. juna 2012. kao i kraći didaktički zapis igrice.

Kao saradnici u projektu došli smo do spoznaje, da samo suostvarenje i saradnja doprinosi dodatnoj vrijednosti, obogaćuje nas, nadahnjuje s novim idejama i daje nove mogućnosti za stvaranje sa svježim, drugačijim, kreativnim pristupima.

Conclusion

Project “Mouse Mica in the archives” is the result of cooperation and networking of different institutions, which connects the work of education, which primarily want to be innovative in their work. Students wanted to approach the material in a different, innovative, creative and humorous way. Students and pupils

20 http://www.youtube.com/user/Arhivce?feature=watch

21 http://www2.arnes.si/~krsrd1/conference/Speeches/Zumer_ARS_rodoslovje.htm

are phased in different subjects and were familiar with the preservation of the written cultural heritage, and have been active accomplices in the project, science and knowledge of preservation and protection of cultural heritage.

The project, which is original, both in terms of the value of communication, and by utilizing the performance and cooperation among specific partners in a way, as to our knowledge has not been presented in any environment.

In this project we have won all the participants, because it was a collaboration between different institutions (archives, Primary School Secondary School, MS) at different levels and areas. The project has linked a number of external experts, whose knowledge, services and voluntary contributions, it can carry out a project.

Partners in this project are in the process of cooperation throughout the school year received the knowledge of each other and in such form as the project unfolded, all participants is enriched with new knowledge from all areas of partnership. The project is also upgraded with the launch of the project results to the public at the closing event 6th June 2012 at the National House of Celje and so gained knowledge transfer to the parents of students who participated in the project as well as the interested public.

The channel on Youtube Arhivce owned by the Historical Archives Celje presents didactic aids: Game Mouse Mica in the archive. In 15 minutes games students learn about business archives and the basic concepts with which archivists face in their daily work. Across children can also learn and parents, as together with daily work in various departments create documents, which will be in the future as the archives stored in the Slovenian public archives. The channel Arhivce also published the entire closing ceremony in the National Hall, 6 June 2012 and less didactic record games.

As collaborators in the project, we have learned that only cooperation contributes added value, enriches us, inspires new ideas and provides new possibilities for creating a fresh, different, creative approaches.

II IZ DRUGIH ČASOPISA

Dr. sc. Živana HEĐBELI, doc.
Šef odjela Ureda za opće poslove Hrvatskog sabora

ELEKTRONIČKO UREDSKO POSLOVANJE U HRVATSKOJ[1]

Abstrakt: *Autorica u radu navodi važeću hrvatsku legislativu koja se odnosi na klasično i elektroničko uredsko poslovanje i glavna nadležna državna tijela. Također je prikazana trenutna praksa budući da glavnina državnih i javnih tijela Republike Hrvatske još uvijek zaprima i proizvodi klasične, papirne dokumente.*

Ključne riječi: *Hrvatska legislativa, klasično uredsko poslovanje, elektroničko uredsko poslovanje.*

Abstract: *In this paper author presents current Croatian legislative regarding records management and e-records management and main competent public administration bodies. Current practice is also discussed as majority of state and public administration bodies in the Republic of Croatia still receive and produce classic, paper records.*

Keywords: *Croatian legislativ, records management, e-records management.*

Tradicija uredskog poslovanja

Hrvatska se nalazila u sastavu Austro-ugarske monarhije od 1527. do 1918. g., kada se s ostalim južnoslavenskim narodima udružuje u Jugoslaviju, u kojoj ostaje do osamostaljenja 1990. g. Hrvatska treba postati punopravna članica Europske unije 2013. g.

U germanskom se dijelu Europe, s prelaskom iz srednjeg u novi vijek, započelo s novim načinom uredskog poslovanja. U pisarnicama su na papir počeli pisati jednakomjerno, paralelno s uže strane, tako da je polovice papira bilo moguće slagati i čitati kao knjige, što je omogućila da se kao dokazi odaslanih uredskih pisama počnu pohranjivati koncepti, umjesto dotadašnjeg prepisivanja u knjige. U početku se iz navike u knjige upisivalo dosta stvari, ali su se s vremenom podaci o pismima smanjili, da bi na kraju ostali samo datum, navođenje pošiljaoca ili primaoca te sadržaj. U 17. stoljeću dolazi do novosti, koncepte rješenja spočelo se označavati brojem (unutar mjeseca), a te brojeve upisivati u upisnike, registraturne knjige. Krajem 18. st. reforme Josipa II donijele su novost, udružuju se pregledi primljenih i otposlanih spisa, što danas zovemo djelovodnikom. Uredbom iz 1786. g. u svim je

1 Rad preuzet iz: Revija za modernu arhivsku teoriju i praksu, *ATLANTI*, vol. 22 (2012) N.2, Trst 2012., str. 63-74.

austrijskim državama propisano novo uredsko poslovanje. Osim djelovodnika vode se dvostruka kazala, jedno o svim spisima predanim u registraturu i posebno kazalo po predmetu.

Hrvatska je sustav djelovodnika zadržala do danas. Nakon II. svjetskog rata, 1950. g., Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ) donijela je *Uputstvo o uvođenju jednoobraznog djelovodnika za poslove opće administracije*[2]. Sva nadleštva, ustanove i poduzeća koja za vođenje opće administracije upotrebljavaju urudžbeni zapisnik prijeći će na sistem djelovodnika. Djelovodnik je glavna evidencija službe opće administracije iz kojeg se vidi kada je neki dopis primljen i zaveden, na što se odnosi, kome je dostavljen u rad, što je sve u vezi jednog predmeta primljeno, kao i da se putem njega prati kretanje predmeta sve do njegovog konačnog rješenja. 1957. g. donesena je *Uredba o kancelarijskom poslovanju*[3], a 1974. g. *Uredba o uredskom poslovanju*[4]. Za obje je uredbe karakteristično da su organi uprave dužni voditi evidenciju akata – djelovodnik. Upisivanje podataka u djelovodnik vrši se tintom, čitkim rukopisom. Djelovodnik se vodi u nepovezanim svescima, koji se po završetku kalendarske godine povezuju u jednu ili više knjiga.

Uporaba računala

Godine 1943. konstruirano je prvo elektroničko računalo, Colossus, načinjeno u strogoj tajnosti, koje se koristilo za dešifriranje povjerljivih njemačkih poruka. Prvo računalo opće namjene koje je moglo izvoditi različite zadatke bio je američki uređaj ENIAC konstruiran 1946. g. Tvrtka Unisys 1951. g. predstavlja UNIVAC 1 - prvo komercijalno dostupno elektroničko računalo. Do 1957. g. IBM i UNIVAC proizvode računala za vojsku, velike tvrtke i sveučilišta. U IBM-u su mislili da će kada proizvedu deset velikih računala zadovoljiti sve svjetske potrebe za računalima. 1969. g. američko Ministarstvo obrane pokreće ARPAnet, prethodnicu Interneta. 1972. g. Ray Tomlinson šalje prvu e-mail poruku. 1975. g. dobili smo ALTAIR 88000 - prvo široko dostupno osobno računalo. Iste godine Paul Allen i Bill Gates osnivaju Micro-Soft i razvijaju programski jezik BASIC. 1976. g. Steve Wozniak i Steve Jobs osnivaju APPLE, te izrađuju APPLE I, prvo računalo na kojem se odmah moglo početi raditi bez velikog lemljenja i spajanja žica. 1978. g. Epson America predstavio je MX-80, prvi jeftini 9-iglični printer i time pokrenuo revoluciju desktop računalnih pisača. 1981. g. IBM proizvodi prvo IBM PC (Personal Computer - osobno računalo) namijenjeno malim poslovnim korisnicima. Doba osobnih računala je započelo.

U Hrvatskoj su bušene kartice korištene za popis stanovništva 1953. i 1961., a prva obrada na elektronskim medijima izvršena je na temelju podataka iz popisa stanovništva 1971. g. Nakon statistike, početkom 1980-ih, u informatizaciju ulaze centralne državne banke, tijela kontrole prihoda i unutrašnjih poslova. Za ovaj prvi

2 „Službeni list FNRJ“, br. 5 iz 1950. g.
3 „Službeni list FNRJ“, br. 50/1957.
4 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 53 iz 1974. g.

val informatizacije karakteristična je obrada masovnih podataka u velikim računalnim centrima, pretežito na velikim IBM strojevima. U uredsko se poslovanje računala uvode krajem 1980-ih, prvo za potrebe zajedničkih službi Sabora i tadašnje Vlade Republike Hrvatske (RH). Pisarnica je praktički trebala prepisati predmete koje bi potom, na terminalskoj mreži, mogli pretraživati svi referenti. Na temelju ovog koncepta 1987. g.[5] donesena je *Uredba o uredskom poslovanju*, koja zadržava evidentiranje spisa u djelovodniku (urudžbenom zapisniku ili upisniku predmeta upravnog postupka). Sa tehničkog stajališta novost ove uredbe je da se akti u uredskom poslovanju mogu obrađivati klasičnim biotehničkim sredstvima ili automatskom obredom podataka. Urudžbeni zapisnik i upisnik predmeta upravnog postupka mogu se voditi kao odgovarajuće baze podataka. Osobna računala ulaze u široku uporabu od sredine 1990-ih.

Arhivski i propisi o elektroničkom poslovanju

RH je u prvom desetljeću III. milenija donijela niz propisa vezanih uz e-dokumente: *Zakon o elektroničkoj ispravi*[6], *Zakon o elektroničkom potpisu*[7], *Zakon o informacijskoj sigurnosti*[8], *Zakon o zaštiti osobnih podataka*[9], *Pravilnik o evidenciji davatelja usluga certificiranja elektroničkih potpisa*[10], *Pravilnik o evidenciji davatelja usluga certifiiciranja u Republici Hrvatskoj*[11], *Pravilnik o izradi elektroničkog potpisa, uporabi sredstva za izradu elektroničkog potpisa, općim i posebnim uvjetima poslovanja za davatelje usluga izdavanja vremenskog žiga i certifikata*[12], *Pravilnik o registru davatelja usluga certificiranja elektroničkih potpisa koji izdaju kvalificirane certificate*[13], *Popis normizacijskih dokumenata u području primjene Zakona o elektroničkom potpisu i Pravilnika o izradi elektroničkog potpisa, uporabi sredstva za izradu elektroničkog potpisa, općim i posebnim uvjetima poslovanja za davatelje usluga izdavanja vremenskog žiga i certifikata u poslovanju davatelja usluga certificiranja u Republici Hrvatskoj*[14].

U istom je desetljeću donesena i većina važećih arhivskih propisa, praktički neusklađenih s propisima o e-poslovanju. Prema odredbama *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*[15] arhivsko gradivo nastaje odabiranjem iz registraturnoga gradiva. Arhivsko su gradivo zapisi ili dokumenti koji su nastali djelovanjem pravnih ili fizičkih osoba u obavljanju njihove djelatnosti, a od trajnog su značenja za kulturu, povijest

5 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 38/1987.
6 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 150/2005.
7 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 10/2002., 80/2008.
8 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 79/2007.
9 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 103/2003., 118/2006., 41/2008., 130/2011.
10 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 54/2002., 112/2007.
11 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 107/2010.
12 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 107/201.
13 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 112/2007.
14 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 107/2010.
15 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 64/2000., 65/2009.

i druge znanosti, bez obzira na mjesto i vrijeme njihova nastanka, neovisno o obliku i stvarnom nosaču na kojem su sačuvani. Zapisi ili dokumenti poglavito su spisi, isprave, pomoćne uredske i poslovne knjige, kartoteke, karte, nacrti, crteži, plakati, tiskovnice, slikopisi, pokretne slike (filmovi i videozapisi), zvučni zapisi, mikrooblici, strojnočitljivi zapisi, datoteke, uključujući i programe i pomagala za njihovo korištenje.

Pravilnik o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva[16] određuje da za svaku pojedinu dokumentacijsku zbirku ili cjelinu imatelji obvezno vode popis arhivskoga gradiva, u obliku uredske knjige ili računalne evidencije, odnosno baze podataka. Ako se popis vodi računalno, imatelj je dužan osigurati podatke od neovlaštenog upisivanja, mijenjanja i brisanja i jednu kopiju čuvati na sigurnom mjestu. Popisi se dostavljaju nadležnom arhivu u elektroničkom obliku, u elektroničkom obrascu, odnosno formatu za razmjenu podataka koji utvrdi Hrvatski državni arhiv ili izravnim upisom u evidenciju dokumentacijskih zbirki imatelja koju vodi nadležni arhiv. Upute o načinu oblikovanja i dostave ovih popisa u elektroničkom obliku imatelju daje nadležni arhiv. Gradivo u elektroničkom obliku pohranjuje se tako da se podaci izdvoje iz izvornog sustava, odnosno sustava koji omogućuje brisanje, mijenjanje i dodavanje podataka, i pohrane u sustavu koji onemogućuje brisanje, mijenjanje i dodavanje podataka, ili tako da se u sustavu u kojem se nalaze onemogući brisanje, mijenjanje i dodavanje podataka. Elektronički podaci se pohranjuju u najmanje dvije kopije, od kojih jedna treba biti u sustavu koji omogućuje pristup, pretraživanje i prikazivanje podataka koji se predaju na pohranu, a jedna izvan tog sustava. Prije pohrane gradiva u elektroničkom obliku u pisanom se obliku opisuje format i struktura zapisa, način na koji će se osigurati njihovo čuvanje i zaštita od neovlaštenog pristupa ili mijenjanja podataka, način na koji će se provoditi izlučivanje, te oblik i način predaje nadležnom arhivu. Pri pohrani gradiva u elektroničkom obliku obvezno se provjerava čitljivost i cjelovitost svih kopija predanih elektroničkih zapisa. Arhivsko gradivo na drugim medijima čuva se u prostorijama u kojima relativna vlažnost i temperatura ne prelaze vrijednosti koje preporučuje nadležni arhiv ili proizvođač medija.

Pravilnik o predaji arhivskog gradiva arhivima[17] određuje da se elektronički zapisi predaju u obliku i na nosaču koji dogovore nadležni arhiv i predavatelj, zajedno s dokumentacijom i podacima koji su potrebni za čitanje i razumijevanje zapisa, tako da su kompatibilni s postojećom informacijskom tehnologijom i da sačuvaju izvornu razinu sigurnosti, autentičnosti i vjerodostojnosti. Prije preuzimanja elektroničkih zapisa nadležni arhiv obvezan je predavatelju dostaviti popis zahtjeva glede cjelovitosti dokumentacije, kompatibilnosti s postojećom informacijskom tehnologijom, formata i medija na kojemu će se elektronički zapisi predati arhivu te popis zahtjeva glede očuvanja sigurnosti, autentičnosti i vjerodostojnosti zapisa.

Pravilnik o evidencijama u arhivima[18] određuje da evidencije koje se vode u elektroničkom obliku moraju biti zaštićene od neovlaštenog unosa, brisanja, izmjene, pristupa i upotrebe podataka autorizacijom pristupa, evidentiranjem odgovornosti

16 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 63/2004., 106/2007.
17 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 90/2002.
18 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 90/2002., 106/2007.

za unos i promjenu podataka i redovitim sigurnosnim kopiranjem. Arhiv ili druga ustanova koja vodi evidencije u elektroničkom obliku obvezna je donijeti pisani akt u kojem će utvrditi plan i metodologiju dugoročne zaštite podataka. Akt treba sadržavati opis tehnologije u izradi evidencija, opis primijenjenih standarda, formata podataka, te plan i opis postupaka kopiranja, konverzije, reformatiranja i migracije podataka koji se predviđaju.

Pravilnik o uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskog gradiva, broju i strukturi stručnog osoblja arhiva[19] određuje da je arhiv koji čuva gradivo za čije su korištenje potrebna tehnička pomagala ili uređaji (audio-vizualni zapisi, film i mikrofilm, elektronički zapisi) dužan u čitaonici ili posebnoj prostoriji korisnicima osigurati radno mjesto s potrebnim uređajem u ispravnom stanju. Za obavljanje pojedinih stručnih poslova državni arhivi trebaju najmanje imati: jednog stručnog djelatnika visoke stručne spreme za obavljanje poslova sređivanja i obrade gradiva u arhivu, na svakih tisuću dužnih metara gradiva u arhivu, odnosno odgovarajuću količinu gradiva u elektroničkom ili drugim oblicima; jednog stručnog djelatnika za obavljanje poslova na zaštiti gradiva u arhivu, na svakih dvije tisuće dužnih metara gradiva u arhivu, jednog stručnog djelatnika za zaštitu elektroničkog ili audiovizualnog gradiva, ako arhiv posjeduje takvo gradivo; jednog stručnog djelatnika, odnosno djelatnika informatičke struke za obavljanje poslova vezanih uz upravljanje informatičkom infrastrukturom i informatičku podršku radnom procesu.

Hrvatski je državni arhiv krajem 2006. g. pokrenuo ARHiNET[20], mrežni informacijski sustav, osnovni alat za obradu, predstavljanje i pristup arhivskom gradivu u državnim arhivima i kod drugih imatelja arhivskog gradiva. Integrirajući evidencije i usluge, ARHiNET korisnicima arhiva i javnosti općenito omogućuje da na jednom mjestu pretražuju i nađu podatke o cjelokupnoj arhivskoj baštini Hrvatske. Razvijene su i programske funkcije za podršku digitalizaciji i pretraživanje i predstavljanje digitalizirane arhivske baštine putem digitalnog arhiva.

Nacionalno vijeće za elektroničko poslovanje osnovano je 4. kolovoza 2010. g.[21], sa ciljem razmatranja, utvrđivanja i promicanja svih bitnih pitanja razvitka elektroničkog poslovanja u RH, a osobito prioritetnih mjera i razvojnih ciljeva kako bi se postigli efekti na nacionalnoj razini i na razini institucija.[22]

Uredba o uredskom poslovanju

Tijela državne uprave RH od 1. siječnja 2010. g. primjenjuju novu *Uredbu o uredskom poslovanju*[23]. Evidentiranje spisa u urudžbenom zapisniku ili upisniku predmeta upravnog postupka je zadržano. Novost su nešto detaljnije odredbe o

19 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 65/2004.
20 http://www.arhiv.hr/arhiv2/ARHiNET/index.htm, 20.6.2012.
21 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 96/2010.
22 Vijeće ima 23 člana iz tijela uprave, sveučilišta, udruga, poduzeća, ali ne i iz arhiva.
23 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 7/2009.

elektroničkim dokumentima i elektroničkom uredskom poslovanju. Uredba određuje da se postupanje s pismenima u elektroničkom obliku obavlja sukladno propisima kojima se uređuje postupanje s elektroničkim ispravama. Elektronička isprava je isprava uređena sukladno posebnim propisima. Pismena (akti, podnesci) se mogu dostaviti tijelu i elektroničkim putem. Pismena dostavljena u elektroničkom obliku s elektroničkim potpisom smatraju se vlastoručno potpisanim sukladno posebnim propisima o elektroničkoj ispravi. Ako je dokument zaprimljen elektroničkim putem podaci koje sadrži prijemni štambilj, ugrađuju se u primljeni dokument na način uređen posebnim propisima o elektroničkoj ispravi. Ako se upisnik predmeta, odnosno urudžbeni zapisnik vode u elektroničkom obliku, na kraju godine se ispisuju i također uvezuju u jednu ili više knjiga. Riješeni predmeti stavljaju se u pismohranu i u njoj čuvaju, sukladno propisima o zaštiti arhivske građe. Ako se pismena obrađuju elektroničkim putem, riješeni predmeti snimaju se na elektronički medij i čuvaju na drugom mjestu. U izvornom obliku na papiru čuvaju se samo oni dokumenti za koje je to utvrđeno propisom o izlučivanju arhivske građe. Uredsko poslovanje u elektroničkom obliku uredit će standardnim projektom elektroničkog uredskog poslovanja čelnici središnjih tijela državne uprave nadležni za poslove opće uprave i informatičko poslovanje. Čelnik Središnjeg državnog ureda za e-Hrvatsku uz suglasnost s čelnikom Središnjeg državnog ureda za upravu donijet će standardni projekt elektroničkog uredskog poslovanja (SPEUP) u roku od 30 dana od dana stupanja na snagu uredbe.

Europska Unija nema, za sada, zajedničkih propisa o uredskom poslovanju. Unatoč tomu, Europska komisija posvećuje veliku pažnju dobrom uredskom poslovanju. Dokumenti su medij pomoću kojeg se informacije čuvaju i prenose; imaju upravnu i pravnu vrijednost, i temelj su kratko-, srednjo- i dugoročne memorije institucije. Količina dokumenata u elektroničkom obliku sve više raste. Komisija je 2002. g. počela s modernizacijom svog uredskog poslovanja u cilju njegove veće učinkovitosti, pouzdanosti i transparentnosti. Usvojila je dvije odluke i relevantna pravila implementacije, koji pokrivaju kompletni životni ciklus dokumenta. Odluke i pravila na snazi u Europskoj komisiji početkom 2010. g. objavljeni su u on-line publikaciji[24]. Najkraće rečeno, preporuča se uporaba urudžbenog zapisnika (engl.: register), odnosno urudžbiranje svih zaprimljenih i vlastitih dokumenata, neovisno o mediju.

Hrvatska ima dobru tradiciju uredskog poslovanja – urudžbeni zapisnik – koji preporuča i Europska komisija.

Središnji državni ured za e-Hrvatsku

Ured za internetizaciju osnovan je 21. lipnja 2000. g.[25], kao stručna služba Vlade RH, za obavljanje stručnih i administrativnih poslova internetizacije iz djelokruga i za potrebe Vlade. 5. siječnja 2004. g. donesena je *Uredba o prestanku*

24 http://ec.europa.eu/transparency/archival_policy/docs/edomec/recueil_dec_mda_en.pdf, 20.6.2012.
25 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 62/2000.

rada Ureda[26], kojom poslove, dokumentaciju, sredstva za rad, financijska sredstva, opremu, te prava i obveze Ureda preuzima Središnji državni ured za e-Hrvatsku.

Središnji državni ured za e-Hrvatsku ustrojen je 22. prosinca 2003. g.[27] 2. siječnja 2004. g. donesena je *Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ureda*[28]. SDU koordinira poslove iz djelokruga tijela državne uprave i povezivanje s privatnim sektorom u provedbi projekta e-Hrvatska. Projekt e-Hrvatska predviđa da će se uspostaviti i umrežiti sustav koji će građanima omogućiti da putem Interneta obavljaju komunikaciju s javnom upravom. Zakonom od 3. ožujka 2004. g.[29] Ured obavlja upravne i stručne poslove koji se odnose na razvitak informacijskog sustava državne uprave; uspostavu tehnološke i sigurnosne informatičke infrastrukture u tijelima državne uprave; racionalizaciju uporabe informatičkih resursa u tijelima državne uprave; povezivanje informacijskih sustava tijela državne uprave kroz jedinstvenu informacijsko komunikacijsku mrežu; donošenje tehničkih i normizacijskih pravila uporabe informatičke opreme u tijelima državne uprave; donošenje stručnih i normativnih podloga za pridruživanje RH EU u područjima razvitka i primjene informacijsko komunikacijske tehnologije (e-Europe); te obavljanje objedinjene nabavke informatičkih resursa za tijela državne uprave. Ured obavlja i poslove koji se odnose na praćenje i koordinaciju projekata iz područja informacijsko-komunikacijske tehnologije u tijelima državne uprave; sudjelovanje u donošenju i praćenju provedbe zakona i drugih propisa u području primjene informacijsko-komunikacijske tehnologije u RH; promicanje i sustavno unapređivanje izgradnje internetizacijske infrastrukture u RH, javnog pristupanja internetskim uslugama i sadržajima, razvitka primjene informacijske i komunikacijske tehnologije, sustava elektroničke uprave, elektroničkog obrazovanja, elektroničkog zdravstva i elektroničkog poslovanja.

23. lipnja 2005. g.[30] *Uredbom* je određeno da SDU obavlja upravne i stručne poslove koji se odnose na razvitak informacijskog sustava državne uprave; uspostavu tehnološke i sigurnosne informatičke infrastrukture u tijelima državne uprave; racionalizaciju uporabe informatičkih resursa u tijelima državne uprave; povezivanje informacijskih sustava tijela državne uprave kroz jedinstvenu informacijsko-komunikacijsku mrežu; donošenje tehničkih i normizacijskih pravila uporabe informatičke opreme u tijelima državne uprave; donošenje stručnih i normativnih podloga za pridruživanje RH EU u područjima razvitka i primjene informacijsko-komunikacijske tehnologije; te obavljanje objedinjene nabavke informatičkih resursa za tijela državne uprave. SDU obavlja i poslove koji se odnose na praćenje i koordinaciju projekata iz područja informacijsko-komunikacijske tehnologije u tijelima državne uprave; sudjelovanje u donošenju i praćenju provedbe zakona i drugih propisa u području primjene informacijsko-komunikacijske tehnologije u RH; promicanje i sustavno unaprjeđivanje izgradnje informacijsko-komunikacijske

26 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 2/2004.
27 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 199/2003.
28 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 11/2004.
29 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 30/2004.
30 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 78/2005.

infrastrukture u RH, javnog pristupanja internetskim uslugama i sadržajima, razvitka primjene informacijske i komunikacijske tehnologije, sustava elektroničke uprave, elektroničkog obrazovanja, elektroničkog zdravstva i elektroničkog poslovanja.

Zakon o ustrojstvu i djelokrugu ministarstava i drugih središnjih tijela državne uprave donesen je 22. prosinca 2011. g.[31] Danom stupanja na snagu zakona Središnji državni ured za e-Hrvatsku prestaje s radom, a njegove poslove preuzima Ministarstvo uprave. Ministarstvo uprave, među ostalim, obavlja: upravne i stručne poslove koji se odnose na razvitak informacijskog sustava državne uprave; uspostavu tehnološke i sigurnosne informatičke infrastrukture u tijelima državne uprave; racionalizaciju uporabe informatičkih resursa u tijelima državne uprave; povezivanje informacijskih sustava tijela državne uprave kroz jedinstvenu informacijsko-komunikacijsku mrežu; donošenje tehničkih i normizacijskih pravila uporabe informatičke opreme u tijelima državne uprave; donošenje stručnih i normativnih podloga za pridruživanje RH Europskoj uniji u područjima razvitka i primjene informacijsko-komunikacijske tehnologije; te obavljanje objedinjene nabave informatičkih resursa za tijela državne uprave.

Reforma uprave i SPEUP

Sabor Socijalističke Republike Hrvatske (SRH) je 29. lipnja 1990. g.[32] donio Odluku da se pristupi raspravi o promjeni Ustava SRH. Sabor odlučuje da se u republičkom ustavu izvrše promjene u slijedećim pravcima: … Debirokratizacija i modernizacija sveukupne državne uprave zahtijevat će i detaljnja organizacijska preustrojstva te njezinu kadrovsku i tehnološku obnovu.

U prosincu 2011. g. nakon izbora na vlast je došla Vlada na čelu sa Zoranom Milanovićem. Vlada je donijela program za mandat 2011.-2015.[33]: „Nova javna uprava bit će utemeljena na pretpostavci funkcionalne države koja je servis građana i služi zadovoljavanju njihovih potreba. Državna uprava ne smije biti utočište neambicioznih i nesposobnih kadrova, nego rasadnik stručnih i učinkovitih službenika. Ciljevi koje ćemo ostvariti u konceptu nove javne uprave su:

…

6. osnažiti informatizaciju javne uprave i izdavanje on-line dokumenata korisnicima.“

Standardni projekt elektroničkog uredskog poslovanja (SPEUP) za sada nije objavljen u Narodnim novinama, službenom listu RH, ali je na Internetu[34]: „SPEUP je samo jedan od projekata u okviru koncepta e-Ured unutar kojeg se žele uspostaviti

31 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 150/2011.

32 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 28/1990.

33 http://www.mvep.hr/CustomPages/Static/HRV/files/111227-Program_Vlade_2011-2015.pdf, 14. 4. 2012.

34 http://www.e-hrvatska.hr/hr/e-Uprava/Elektronicko-uredsko-poslovanje/SPEUP-Standardni-projekt-elektronickog-uredskog-poslovanja, 30.3.2012.

određeni standardi u sustavima za elektroničko uredsko poslovanje u javnoj upravi. Koncept e-Ured u biti predstavlja modularno rješenje zasnovano na modernim konceptima ICT rješenja za upravljanje elektroničkim dokumentima (DMS - Document Management System) i upravljanje elektroničkim zapisima (ERMS - Electronic Records Management System) u skladu sa zahtjevima koje je preporučila Europska komisija u specifikaciji MoReq2 [EC 2008c]. No njega čini još i prošireni skup različitih funkcija ili modula koji su potrebni da bi državni službenici mogli u potpunosti obavljati svoje poslove elektroničkim putem, kao što su:

- autentikacija i autorizacija službenika i korisnika,
- elektronička komunikacija s korisnicima usluga javne uprave,
- elektroničko potpisivanje akata, vremenski žig, provjera valjanosti elektroničkog potpisa,
- sigurna i pouzdana elektronička razmjena e-pismena i e-predmeta,
- automatizirani dohvat podataka iz dostupnih e-registara,
- povezivanje s drugim informacijskim sustavima,
- elektroničko arhiviranje,
- ….

Sve ove funkcije bit će detaljnije razrađene i specificirane u okviru dokumenta 'Program e-Ured', dok su neke od njih definirane kroz druge projekte kao što su 'HROI – Hrvatski okvir za interoperabilnost' i 'AA – Prijedlog koncepta središnjeg integriranog sustava za autentikaciju i autorizaciju', koje je pokrenuo Središnji državni ured za e-Hrvatsku u sklopu provedbe 'Strategije razvoja elektroničke uprave u RH za razdoblje 2009. - 2012. godine'.

Metodologija primjene SPEUP-a u pojedinom javnopravnom tijelu ovisit će o rezultatu samoprocjene razine informatiziranosti njegovog uredskog poslovanja. Sukladno rezultatima samoprocjene, koju svako tijelo treba provesti samo za sebe, javnopravnim tijelima su ponuđeni različiti scenariji u načinu korištenja Standardnog projekta elektroničkog uredskog poslovanja.

Dakle, dok jedni još uvijek nemaju nikakav sustav ili rješenje za elektronički podržano uredsko poslovanje, drugi već godinama imaju određena parcijalna rješenja, koja partikularno pokrivaju samo neke od procesa uredskog poslovanja, a treći imaju sveobuhvatna rješenja koja su uglavnom prilagodili svojim potrebama te njihove funkcionalne mogućnosti koriste u većem ili manjem opsegu.

Važnost procesa izgradnje korisnički usmjerene, dostupne, odgovorne i učinkovite e-Uprave Vlada RH prepoznala je i u mandatnom razdoblju 2008. – 2011. godine te je 21. siječnja 2009. godine usvojila Strategiju razvoja elektroničke uprave u RH za razdoblje od 2009. do 2012. godine, koja ujedno predstavlja jedan od provedbenih dokumenata Programa Vlade RH.

Elektronička uprava u RH ne gradi se iz temelja, nego se uzimaju u obzir sva postignuća i rješenja koja su na bilo koji način prisutna u državnoj upravi te će ih se pokušati prilagoditi kako bi kroz godinu – dvije već dobili funkcionalniju i umreženu upravu uz pomoć informacijske i komunikacijske tehnologije.

Osnovni pravac aktivnosti u ostvarenju ovog cilja je uspostava čvrstog i pouzdanog mehanizma izrade, razmjene i čuvanja elektroničkih isprava u radu tijela državne uprave, te uspostava jedinstvenog obrasca upravljanja elektroničkim ispravama u svim tijelima državne uprave. On će se temeljiti na jedinstvenom modelu, sadržavati propisanu funkcionalnost i razmjenjivati podatke na propisani način. Cilj je izraditi jedinstvene specifikacije modela e-Ured koje moraju zadovoljiti svaki sustav za upravljanje dokumentima i zapisima u tijelima državne uprave. On će omogućiti da tijela državne uprave u sljedećih nekoliko godina u potpunosti prijeđu s papirnatog na elektroničko poslovanje, te da se uvede red u rješavanju predmeta. Ako elektroničko uredsko poslovanje promatramo u širem kontekstu nego što je ono definirano *Uredbom o uredskom poslovanju* i Standardnim projektom elektroničkog uredskog poslovanja, tada možemo govoriti o konceptu kojeg nazivamo e-Ured.

Trenutno stanje računalnih resursa u tijelima državne uprave (TDU) takvo je da postoje velike razlike u razini informatiziranosti između pojedinih tijela. Stoga je glavna zadaća u ovom području uspostavljanje i izgradnja jedinstvene metodologije praćenja trenutnog stanja i razine informatiziranosti TDU.

Program e-Hrvatska predstavlja skup aktivnosti i projekta koje se provode unutar tijela državne uprave i za čiju je koordinaciju zadužen Središnji državni ured za e-Hrvatsku sa zadatkom podizanja razine svijesti i potrebe procesa informatizacije, kako državne uprave, tako i ukupnog društva.

Danas se u tijelima državne uprave provodi preko 300 različitih projektnih aktivnosti vezanih uz informatizaciju, za koje je u razdoblju od 2007. do 2011. godine izdvojeno 4,5 milijarde kuna iz državnog proračuna. Rezultat tih ulaganja jesu visokoinformatizirani sektori uprave koji omogućuju daljnje poboljšanje internih organizacijskih sposobnosti, te pružanje elektroničkih javnih usluga koje nalazimo na internetskim stranicama nadležnih tijela. No budući da ti visokoinformatizirani sektori uprave nisu povezani, građani informacije, sadržaja i usluge moraju tražiti na adresama pojedinačnih tijela uprave.

Usvajanjem Odrednica Hrvatskog okvira za interoperabilnost u lipnju 2010. godine, Vlada RH donijela je jednu od najznačajnijih odluka koja će doprinijeti ostvarenju cilja stvaranja umrežene uprave. Uspostava interoperabilnosti odnosi se na osposobljavanje javnopravnih tijela da usklađeno djeluju, te omoguće automatizaciju razmjene informacija i integraciju procesa na svim razinama (središnjoj, regionalnoj i lokalnoj). Ključni je cilj ovih aktivnosti izgradnja korisnički usmjerenog sustava usluga za sve korisnike umrežene uprave.

Središnji državni ured za e-Hrvatsku navedene je koncepte predstavio kroz desetak radionica koje su tijekom 2010. godine organizirane za tijela državne uprave i predstavnike IKT sektora. Na ovim je radionicama sudjelovalo preko petsto stručnjaka koji su pozvani da se uključe, te svojim znanjem i iskustvom doprinesu još boljim i kvalitetnijim rezultatima provedbe. Pred nama je praktična realizacija ovih prijedloga i koncepata, čime otvaramo i poslovnu priliku za širenje poslovanja domaćeg IKT sektora, od kojeg očekujemo i daljnju podršku u razvoju umrežene uprave. Glavnina

našeg posla odnosi se na pripremu pravnog i organizacijskog okvira koji će omogućiti potpunu tehničku realizaciju arhitekture sustava umrežene uprave sa svim navedenim gradbenim komponentama. Preduvjet za njezinu realizaciju je zajednička arhitektura koja omogućuje jedinstveni okvir za komunikaciju između različitih informacijskih sustava koje su kroz godine različite IKT tvrtke implementirale u tijelima državne uprave.

Naime, sudjelovanjem u provedbi Digitalne agende za Europu RH je preuzela obvezu omogućiti do 2020. godine integraciju hrvatske javne uprave u jedinstveni europski upravni prostor pri čemu se brišu granice nacionalnih sustava i građanima omogućuje obavljanje prekograničnih usluga. Stoga je umrežena uprava još jedan korak prema hrvatskom uključivanju u europsko okruženje i ravnopravnom sudjelovanju na jedinstvenom europskom tržištu."

Stanje u praksi i otvorena pitanja

Reakcija na SPEUP odnosno reformu javne uprave ima: „… navedena strategija predstavlja ambiciozni plan u odnosu na trenutno stanje javnog upravljanja u Hrvatskoj."[35]; "Pomoćnik ministra uprave za e-Hrvatsku Darko Parić javno je potvrdio prilično loše stanje IT-a u državnoj upravi te što sve namjerava poduzeti po tom pitanju. Parićevi planovi – provede li ih uspješno – mogli bi dovesti do tektonskih promjena u načinu na koji funkcioniše državna uprava, ali i domaća ICT industrija. Kao najveći problem pokazat će se – novac. Hoće li država koja jedva krpa kraj s krajem naći milione kuna za financiranje gradnje, primjerice, središnje državne sistemske sale? Ili njenog back-upa u starom podzemnom aerodromu kod Udbine?"[36]; „Reforma javne uprave provodi se sporo i nedovoljno duboko, bez čvrste političke volje za njeno provođenje. Promjene su često tek samo na razini donošenja zakona i programa, ali je, nažalost, upitna njihova provedba. … dugoročno najveći problem taj što u Hrvatskoj ne postoji zaokruženi sustav obrazovanja pa u javnoj upravi rade mnogi ljudi kojima njihova znanja u upravi ne služe. "[37]

„Od 2008. kada je detonirala kriza, Europa je izgubila pet i pol milijuna radnih mjesta. Nova koja se stvaraju bit će izrazito polarizirana – najviše će se tražiti poslovi na 'dnu' i na 'vrhu'. To će reći, ili čistačice i pomoćno osoblje ili eksperti za mikroprocesore. Klasa koja će u toj distribuciji radnih mjesta najviše izvisiti su upravo oni kojih ima najviše tj. tipični student s diplomom. …da će se u narednih nekoliko godina dogoditi i masovni progon rutinskih, repetirajućih poslova, poput rada na traci ili uredskih poslova. Potonjih radnih mjesta nestat će milijun i pol do 2020. Također, bit će i dva milijuna manje fizičkih radnika."[38]

35 http://ceahrvatska.wordpress.com/2011/04/27/e-hrvatska-i-reforma-javne-uprave-u-hrvatskoj/, 14. 4. 2012.

36 http://www.eakademik.com/regija/temeljna-reforma-it-a-hrvatske-javne-uprave, 14. 4. 2012.

37 http://www.eukonomist.com/index.php/Reforma-javne-uprave, 14. 4. 2012.

38 http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/184785/Europa-sve-manje-treba-ljude-s-diplomom.html, 28. 3. 2012.

Razvitak Hrvatske ugrožen je snažnom svjetskom i nacionalnom ekonomskom krizom, koja utječe na sve segmente društva i na pojedince. Ilustracije radi istaknut ću samo neke napise u novinama: „U prošlih dvadeset godina propalo je više industrijskih postrojenja nego što ih je opstalo. Zaposlenost u industriji pala je sa 567 tisuća 1990. na 207 tisuća 2012. godine.„[39]; "Prema podacima Državnoga zavoda za statistiku, stopa registrirane nezaposlenosti za travanj 2012. godine u Hrvatskoj iznosila je 19,1 %."[40]; "Bruto inozemni dug Hrvatske iznosi 46 milijardi eura."[41]; **"**Ekonomski institut Zagreb (EIZ): Hrvatska je već ušla u novu recesiju!"[42].

U RH je 2011. g. proveden popis stanovništva. Podaci do danas nisu obrađeni. „Državni zavod za statistiku još uvijek nije uspio zaposliti dodatnih 400 ljudi koji bi trebali raditi na obradi podataka iz popisa stanovništva. Obradu podataka provodi gotovo sedam puta manje radnika od potrebnog broja, odnosno njih 60-ak, od kojih je 41 osoba zaposlena ili putem ugovora o djelu ili studenskog ugovora. … A osim manjka radne snage za obradu popisa stanovništva obavljenog tijekom travnja prošle godine, državni statistički ured, odnosno radnike koji rade na obradi popisa muče i neadekvatni radni uvjeti. Tijekom proteklih zimskih dana, naime, nasmrzavali su se u prostoru vojarne u kojem se grijanje stalno kvari. Uz zimu im, pak, dodatne probleme stvaraju miševi koji su »napali« prostorije u kojima se skuplja prikupljena popisna dokumentacija. Glodavci, kao što je poznato, vole papir pa je pitanje i jesu li njihovi zubići nagrizli dokumentaciju koja se zbog manjka radne snage usporeno pretače u elektronski oblik."[43]

Početkom ožujka ove godine Hrvatska se javnost bavila brojem zaposlenih u upravi, te se ispostavilo da ni sama država ne zna točan broj zaposlenih u svim državnim institucijama i javnom sektoru[44]. Upravu se i dalje napada zbog navodno prevelikog broja zaposlenih a da nisu definirane i javno dostupne norme rada i potreban broj zaposlenika za danu količinu posla.

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu organiziran je diplomskom studiju informacijskih znanosti - smjer arhivistika. No, završeni studij arhivistike nije preduvjet za rad u arhivima. Prema važećem Pravilniku o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u arhivskoj struci[45] za sticanje zvanja arhivista potreban je završen odgovarajući preddiplomski i diplomski sveučilišni studij ili integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni studij ili specijalistički diplomski stručni studij (nekadašnja

39 http://www.vecernji.hr/vijesti/prije-20-godina-je-38-100-kn-dolazilo-industrije-sada-samo-16-clanak-421117, 18. 6. 2012.

40 http://www.hzz.hr, 20. 6. 2012.

41 http://balkans.aljazeera.net/makale/inozemni-dug-hrvatske-46-milijardi-eura, 20. 6. 2012.

42 http://www.poslovnipuls.com/2012/05/16/eiz-hrvatska-recesija, 20. 6. 2012.

43 http://vinkovci.com.hr/hrvatska/hrvatska/misevi-grickaju-popis-stanovnistva-a-obradu-podataka-radi-sedam-puta-manje, 20. 6. 2012.

44 http://ecakovec.com/2012/03/ministar-bauk-zatrazio-podatke-o-broju-zaposlenih-u-drzavnim-institucijama/, 28.3.2012., http://www.ipress.hr/hrvatska/bauk-dostavio-podatke-zaposlenih-u-drzavnim-tijelima-manje-nego-2004-godine-21065.html, 28. 3. 2012., http://www.vjesnik.com/Article.aspx?ID=FF68F1C5-1C9E-45C4-9510-8630E9962C2B, 28. 3. 2012.

45 „Narodne novine SR Hrvatske", br. 107/2010.

VSS), jedna godina radnog iskustva u struci i položen stručni ispit za zvanje arhivist. Što je odgovarajući studij u pravilniku nije razjašnjeno. Situacija je ambivalentna jer država financira studij (nastavno osoblje, materijalna sredstva…) koji nije preduvjet za rad u zanimanju za koje se studente obrazuje. U arhivima zapravo rade osobe koje nisu uspjele naći posao u zvanju za koje su se školovale, a s arhivskom teorijom i praksom se po prvi put susreću tek po dolasku u arhiv. Naravno da nemaju prethodnog iskustva niti s uredskim poslovanjem. U praksi nisu rijetki slučajevi da osoba koja je studirala arheologiju, povijest umjetnosti, promet ili političke znanosti, na ovaj ili onaj način dobije posao u arhivu, uz godinu dana rada u arhivskoj ustanovi i kakav tečaj za arhiviste položi stručni ispit (a da uistinu uopće nije shvatila i svladala temeljne koncepte uredskog i arhivskog poslovanja). Najgore je što takvi arhivisti nemaju iskustva niti s uredskim poslovanjem i tradicijama i praksama postupanja sa spisima u upravi, ili upravom kao takvom, bez čega je stručan rad u arhivima nemoguć. Situacije koje se katkad dešavaju na terenu, posebice kad nadležni državni arhivi obavljaju nadzor nad gradivom koje se nalazi kod stvaratelja i imatelja bi bile, da nisu tragične, smiješne.

Na sveučilištima i učilištima u RH predaje se i uredsko poslovanje i poslovna korespondencija, s time da se kod društvenih fakulteta o informatizaciji govori skoro isključivo u smislu sredstva kojim se akti mogu obravnavati uz postojeća, klasična biotehnička sredstva – te npr. tijelo s korisnicima može saobraćati i putem e-mail, može imati svoju web stranicu, članovi radnog tima komuniciraju i putem računala i sl.[46] U upravi na poslovima uredskog poslovanja u rijetkim slučajevima rade osobe s visokom stručnom spremom. Najčešće su to osobe koje su završile neku srednju školu, od tehničke do ekonomske, na ovaj ili onaj način dobile posao i „u hodu“ nauče što treba za obavljanje zadataka radnog mjesta (a da uistinu uopće nije shvatile i savladale temeljne koncepte uredskog poslovanja). Osobe koje rade u tijelima državne uprave moraju položiti državni stručni ispit, osobe koje rade u javnom sektoru čak ni to. O kakvom cjeloživotnom obrazovanju, tečajevima za unapređenje znanja i sl. u načelu najčešće nema niti govora, jer takvih tečajeva ili nema se na njih ne stiže.

Znanstveno i stručno bavljenje uredskim poslovanjem nije popularno. Ukoliko prema ključnim riječima - uredsko poslovanje i spisovodstvo - pretražimo radove u Hrvatskoj znanstvenoj bibliografiji[47], u koju je upisano preko pola milijuna bibliografskih jedinica, dobit ćemo samo njih 37.

Propisi o uredskom poslovanju s kraja 1980-ih omogućili su korištenje e-urudžbenog zapisnika (baze podataka). Tijela su, ovisno o financijskim mogućnostima, od 1990-tih u poslovanje uvela osobna računala, s time da svako tijelo nabavlja vlastiti softver za vođenje urudžbenog zapisnika i upisnika upravnih predmeta, u noviije doba digitalizaciju (skeniranje) spisa i baze podataka. Na tržištu se nudi svašta, od sasvim pristojnih aplikacija usklađenih i sa Zakonom o informacijskoj sigurnosti do aplikacija

46 http://vus.hr/uploads/Uredsko%20poslovanje.pdf, 30. 3. 2012., http://www.pravos.hr/gospodarske/datoteke/UREDSKO_POSLOVANJE-SKRIPTE.pdf, 30. 3. 2012., http://www.scribd.com/doc/37114970/Skripta-iz-kolegija-Ured-i-uredsko-poslovanje-FOI-Vara%C5%BEdin, 30.3.2012.

47 http://bib.irb.hr/index.html?lang=EN, 20. 6. 2012.

koje u ispisu urudžbenog zapisnika ne nude niti popis pismena koja čine predmet. Prema *Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima* stvaratelji javnog arhivskog gradiva dužni su gradivo predati nadležnom državnom arhivu u roku koji ne može biti duži od 30 godina. Gradivo nastalo 1990. dospijeva za predaju 2021. godine. Mnoga poduzeća koja su prodavala aplikacije uredskog poslovanja u ranim 1990-im više ne postoje, kao ni mnoga tijela[48]. Dio e-zapisa tijela su migrirala u nove aplikacije. *Pravilnik o predaji arhivskog gradiva arhivima*[49] određuje kako je prije preuzimanja elektroničkih zapisa nadležni arhiv obvezan predavatelju dostaviti popis zahtjeva glede cjelovitosti dokumentacije, kompatibilnosti s postojećom informacijskom tehnologijom, formata i medija na kojemu će se elektronički zapisi predati arhivu te popis zahtjeva glede očuvanja sigurnosti, autentičnosti i vjerodostojnosti zapisa. Šteta je što se ovi zahtjevi definiraju tek pri predaji gradiva. Da su unaprijed definirani, stvaratelji bi mogli sukladno definiranim zahtjevima nabavljati aplikacije za uredsko poslovanje, što bi svakako olakšalo rad arhivima, tijelima i tvrtkama koje izrađuju i prodaju aplikacije.

Glavnina uredskog i arhivskog poslovanja u RH se još uvijek odvija na klasičnom mediju, papiru. Cijeli koncept rada, cijeli koncept uredskog i arhivskog poslovanja, temelje se na papiru, teorija i praksa temelje se na papiru. Ukoliko se mlada osoba danas, 2012. g., zaposli u arhivu, ona će se glavninu svog radnog vijeka baviti papirnim dokumentima, koji će sukcesivno stizati u arhiv. Danas nastala pismena završit će u arhivu 2043. g., kada će osoba praktički biti pred mirovinom. I arhivima i upravi potrebni su dobri propisi, teorija i praksa kako za klasične tako i e-dokumente.

Pitanje koje se rijetko ili nikako postavlja uz e-uredsko i arhivsko poslovanje, barem u Hrvatskoj, je pitanje održivog razvoja i zaštite planete. Koliko energije i resursa se troši na digitalizaciju dokumenata, koliko stoji održavanje raznih arhivskih i inih aplikacija i baza podataka? Koliko računala završi na otpadima Trećeg svijeta i uništava okoliš o kojem svi ovisimo? Pogledajmo sestrinske znanosti, povećala li digitalizacija knjiga njihovu čitanost? Ne, barem ne u Hrvatskoj, sudeći prema žalopojkama knjižničara. Na čemu arhivisti temelje svoje uvjerenje kako će digitalizacija spisa povećati njihovo korištenje? Zapadni svijet, i Hrvatska, sve više stari. Nakon smrti baby-boom generacije netko će već živjeti na ovim prostorima, možda potomci današnjih stanovnika Afrike, Azije i Južne Amerike. Hoće li njih uopće zanimati arhivsko i registraturno gradivo koje se odnosi na ljude kojih više nema i s kojima tadašnji stanovnici neće imati nikakve veze, čak ni jezik, i hoće li tadašnji državljani htjeti davati svoj porez za (e-)papire današnjih građana koji im nisu čak ni izravni preci? Da li je uopće potrebno da se cjelokupno poslovanje odvija elektroničkim putem ili je to samo jedna od moda? Zapadnoj civilizaciji prijeti vojska mladih, nezaposlenih ljudi, koji imaju krivo zanimanje ili uopće tijekom svog životnog vijeka neće dobiti posao. Je li cijela priča o krucijalnoj važnosti interneta,

48 Vidi Heđbeli, Ž. *Institucije državne uprave Republike Hrvatske od osamostaljenja do članstva u Europskoj Uniji*, I. dio., 1990.-2004. Zagreb : Documetna – Centar za suočavanje s prošlošću, 2011., http://www.documenta.hr/dokumenti/institucije_drzavne_uprave.pdf

49 „Narodne novine SR Hrvatske“, br. 90/2002.

računalima, e-poslovanju, digitalizaciji i sl. samo jedna velika šarena laža kojom se tu gomilu očajnika nastoji zabaviti kako se ne bi bavili bitnim pitanjem – kruhom? Ili se ljude želi toliko naviknuti na virutalni svijet da im realni više ne znači išta više od slike na ekranu, te je u slučaju rata ubijanje stvarnih, živih ljudi jednako kao i ubijanje u video-igricama, što smo svi mogli svjedočiti na relativno nedavnim snimkama ubijanja civila iz helikoptera koje su obišle svijet?

Reforma javne uprave kojoj hrvatska država teži već dva desetljeća uporno se povezuje s informatizacijom kao svojevrsnom panacejom, što se u svjetskoj praksi odavno pokazalo promašenim konceptom. Prema SPEUP-u e-ured bi trebao „omogućiti da tijela državne uprave u sljedećih nekoliko godina u potpunosti prijeđu s papirnatog na elektroničko poslovanje te da se uvede red u rješavanju predmeta." Žalosno je kako se još uvijek ne shvaća da nije tehnologija ta koja uvodi red u rješavane predmeta. Gradi se krov kuće bez temelja! Bit problema nije u količini informatičke tehnologije i automatizacije. Hrvatskoj su potrebni educirani djelatnici, norme rada, međusobna usklađenost propisa jednih sa drugima, točno određivanje u kojem će pravcu razvitak zemlje ići, usklađenost ciljeva razvoja više segmenata društva i države - obrazovanja, gospodarstva…, te najbitnije - usklađenost želja i realnih mogućnosti.

Hrvatska je premala i presiromašna zemlja da bi svojom arhivskim i uredskim poslovanjem bitno utjecala na širu zajednicu. Jasno je da će, s većim ili manjim zakašnjenjem i ovisno o mogućnostima, slijediti europske i zapadne tokove, ponekad i vrlo nekritički. No, elektroničko poslovanje pruža svim arhivistima, u svijetu i u Hrvatskoj, jedinstvenu šansu preispitivanja samih temelja naše struke i znanosti, ne u smislu koncepta fonda, autentičnosti i vjerodostojnosti zapisa i sl., o čemu se već uvelike raspravlja. E-poslovanje nam daje mogućnost da sami sebi odgovorimo na bazično pitanje – koja je naša ulogu u društvu? Želimo li svojim radom pružati legitimitet vlasti koju opslužujemo, što je zapravo bit prirode rada i postojanja arhiva od sumerskih klinastih pločica do danas; želimo li pružiti ljudima zabavu, što je uloga koju tek savladavamo; ili je naša uloga u zajednici (koja ne mora nužno biti oblikovana u državu, naciju, pleme … kakve smo do sada poznavali) nešto sasvim treće? Jednostavan i lak odgovor je kako je uloga arhiva pružanje informacija. Ali ovaj odgovor zapravo ne rješava dileme, budući da i opsluživanje vlasti i zabava u sebi uključuju davanje informacija. Arhivistima i arhivistici potrebna je nova paradigma, što je e-poslovanje veoma jasno istaklo.

Summary

Croatian Decree on records management entered in force in the year 1987. Decree orders that document can be processed by classic office machinery or by automatic data processing. Wider usage of personal computers started in 1990s. Public bodies have acquired, according to theirs financial means, personal computers. Each body buys its own software for registration of received and produced documents

(e-register). Today bodies buy programs and applications for digitalization of records and data bases as well. Market offers applications of all kinds, some are harmonized with rules in force, some do not offer basic issues prescribed by the Decree. According to the Law on archival records and archives creators of public archival records have to transfer records to competent archives within the period that in principle cannot be longer than 30 years after their creation. Records created in the year 1990 have to be transferred to archives in the year 2021. Many companies that use to sell records management applications in early 1990s do not exist anymore. Instructions on transferring archival records to archives rules that competent archives is obliged to provide deliverer of records, before transfer of records, with list of request regarding documents integrity, compatibility with existing information technology, format and media on which electronic records should be transferred to the archives as well as list of requests regarding preservation of security, authenticity and credibility of records. It is a disadvantage that mentioned requests are defined in pace with records transfer. If request would be defined in advance, creators of records could purchase records management application harmonized with the requests, which would make work of archives, bodies and firms that produce and sell applications easier. During the first decade of the third millennium Croatia has enacted a number of regulations regarding e-records: Law on electronic records, Law on digital signature, Law on information security and Law on personal data protection. In the same decade majority of current archival regulations was enacted as well. Archival regulations are not harmonized with e-management regulations. According to the 1997 Law on archival records and archives machine readable records, databanks, including programs and tools for using thereof are records or documents as well. Regulations on protection of archival and current records out of archives decrees that electronic records should be preserved in a such a way that data are detached from the original system, or a system that enables erasing, change or adding of data, and preserve by a system that do not enables erasing, change or adding of data, or in the way that do not enable original system to erase, change or add data. Electronic records should be preserved in minimum two copies. The Central State Administrative Office for e-Croatia was independent state body that performed administrative and expert tasks related on development of state information system and existed from the year 2000 to the year 2011. Office has created Standard project on electronic records management, which is only one of the projects within the framework of the e-Office concept. It is an ambition to establish within the e-Office certain standards of public administration electronic records management. Aim is to enable to the state administration bodies shift from paper to electronic management in next following years and to enforce order in dealing with the files. Croatia has take an obligation to enable, till the year 2020, integration of Croatian public administration into integral European administration area. In this process borders of national systems are erased and citizens get trans-border services. New Decree on records management entered in force on the first of January 2010. Novelty of this decree is somehow broader regulations on electronic records and electronic records management. The University

of Zagreb Faculty of Philosophy organizes bachelor study of information sciences – archival science course. But to graduate archival science is not a precondition to become an archives employee. Situation is rather paradoxical because the state gives financial means for teaching students and that study is not mandatory for theirs future employment in archives. Archives actually employ people that have not managed to find employment in theirs own profession, and who have come across with archival theory and practice for the very first time only by starting working in the archives. In administration is rather rare to have graduated students performing records management tasks. Most often office workers are people who have finished some sort of secondary school and are given on the job training regarding tasks necessary to perform theirs working duties. Scientific and professional engagement in records management is unpopular. The greatest part of archives and records management in Croatia is still classic, paper one. A whole concept of work, a whole concept of archives and records management is based on paper; theory and practice are based on paper records. Public administration reform which is one of the Croatian state aims for two decades now is persistently connected to informatization, which is perceived as some sort of panacea. This concept has proven itself wrong a long time ego. Problem's core is not automatization and quantity of information technology. Croatia needs properly educated workers, work norms, harmonization of regulations, exact definitions of the county's future development trends, harmonization of development trends between various state and society segment – education, economy …, and what is the most important – harmonization of wishes and capacities. Croatian development is endangered by the strong economic crises, industry employment is reduced by half, and unemployment rate is 19 per cent. Electronic management gives to all archivists rare opportunity to reexamine the very basis of our profession and science, not only concept of fonds, authenticity and credibility of records and so on, which is to a large degree already discussed. E-management gives us a chance to answer ourselves basic question – what is our role in a society? Do we wish to give legitimacy to the authorities we are servicing by our work, what is actually the very nature of our work and existence of archives from the Sumerian cuneiform plates till today; do we wish to entertain our users, what is a role that we have just started to acquire; or our role is something else? Easy and simple answer is that role of the archives is to give information. Bus this answer actually does not solve our dilemmas, because servicing authority and entertaining users is accomplished by giving information. Archivists and archival science needs a new paradigm, and e-management has only very clearly highlighted this need.

III IZ GRAĐE

Dr. sc. Izet ŠABOTIĆ, doc., *Arhiv TK - Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli*
Mr. sc. Šefko SULEJMANOVIĆ, *Behram-begova medresa u Tuzli*

DOPRINOS ADEMA HANDŽIĆA RAZVOJU HISTORIJSKE NAUKE U BOSNI I HERCEGOVINI

Abstrakt: *Rad je strukturiran u šest međusobno integrirajućih poglavlja. U prvom, uvodnom poglavlju, date su opće naznake o radu i historijskim karakteristikama Bosne i Hercegovine. U drugom poglavlju navedeni su kraći biografski podaci o historičaru i orijentalisti dr. Ademu Handžiću. U trećem poglavlju predstavljeni su objavljeni i neobjavljeni izvori, te relevantna literatura kojom se autor služio u svojim radovima. U četvrtom poglavlju, koje govori o tematskoj klasifikaciji radova Adema Handžića, najprije su elaborirana stajališta autora o procesu prihvatanja i širenja islama u Bosni, te konfesionalnim i demografskim promjenama s dolaskom Osmanlija. Zatim su navedeni radovi koji govore o postanku i razvitku gradskih naselja, rudnicima i solanama, radovi koji govore o značaju i ulozi vakufa, znamenitim ličnostima i događajima, te ostali radovi. U petom poglavlju govori se o karakteristikama nuačnoistraživačkog rada Adema Handžića, kao što su: metodologija, naučnoistraživački opus, lokalna historiografija, upotreba nekih karakterističnih leksema i sl. U šestom, zaključnom dijelu rada, istaknut je doprinos i značaj naučnoistraživačkog dosega ovog eminentnog znanstvenika, kako po historijsku nauku općenito, tako i za Bosnu i Hercegovinu i njen narod.*

Ključne riječi: *Adem Handžić, historiografija, Osmanlije, sjeveroistočna Bosna, etničke i konfesionalne promjene, urbanizacija, vakuf.*

Abstract: *The paper is structured into six integrated chapters. The first introductory chapter gives a general indication of the work and historiographical characteristics of Bosnia and Herzegovina. In the second chapter are listed resume on historians and orientalists Dr. Adam Handzic. In the third chapter the published and unpublished sources, and relevant literature that the author used in his works. In the fourth chapter, which talks about the thematic classification of works of Adam Handzic, first elaborated by the authors on the process of acceptance and spread of Islam in Bosnia and confessional and demographic changes with the arrival of the Ottomans. Then these works that speak of the origin and development of urban settlements, mines and salt works, works that speak of the importance and role of Waqf, famous people and events, and other works. The fifth chapter discusses the characteristics of Adem Handzic's work, such as methodology, scientific research opus, local historiography, the use of some specific lexical items, etc. In the sixth and final part of the paper, highlighted the contribution and importance of the scientific*

scope of this eminent scientist, as by historical science in general, and in Bosnia and Herzegovina and its people.

Keywords: *Adem Handzic, historiography, the Ottomans, northeastern Bosnia, ethnic and confessional change, urbanization, waqf.*

Uvod

Sveukupne savremene pojave i procesi jednoga naroda ne mogu se pravilno razumjeti, niti kvalitetno valorizirati, bez poznavanja njegove prošlosti. Historiografija, *kao specifična vrsta intelektualne ljudske djelatnosti*[1] bavi se upravo tim pitanjem.[2] Kao kod svih naroda i država, i historiografija Bosne i Hercegovine imala je svoj specifičan razvojni put. Zahvaljujući velikom trudu mnogih historičara i njihovom historiografskom objašnjavanju i tumačenju minulih pojava i procesa, danas imamo jasniju sliku prošlosti Bosne i Hercegovine. Druga polovina 20. stoljeća dala je veliki broj historičara - osmanista koji su obilježili razvojni put bosanskohercegovačke, pa i jugoslavenske historiografije. Među njima, svakako, značajno mjesto zauzima i dr. Adem Handžić. Za poznavanje prošlosti Bosne i Hercegovine u 15. i 16. stoljeću, radovi i studije ovog eminentnog znanstvenika, jednostavno su nezaobilazni.

Bosna i Hercegovina bila je do sada predmetom različitih historiografskih gledanja i tumačenja njene prošlosti. Njena historija često je bila zamagljena ideološkim naslagama, kvazinaučnim dokazima i inim namjerama. Prije ili kasnije bilo je neophodno na objektivan, naučno fundiran i argumentiran način razjasniti mnoga važna historijska pitanja vezana za ovaj geopolitički prostor i multikonfesionalnu ambijentalnost. Da bi se to i ostvarilo, bilo je neophodno pomjeriti ugao promatranja i izoštriti sliku bosanskohercegovačke prošlosti. Nemjerljive zasluge na tom planu, pored drugih domicilnih i inih historičara, pripadaju i Ademu Handžiću.

Adem Handžić, kao historičar - osmanista, najviše se zanimao za područje sjeveroistočne Bosne u ranom periodu osmanske vladavine, tako da ni jedno bosanskohercegovačko područje nije tako temeljito i argumentovano obrađeno, kao ovo područje. U najvećoj mjeri koristio se neobjavljenom historijskom građom na osmanskom jeziku, te na osnovu primarnih izvora gradio je naučno fundirane stavove o pitanjima koja je tretirao. Za Adema Handžića se može reći da je neumorno tragao i uspješno (raz)otkrivao društvene procese koji su se događali na navedenom prostoru i vremenskom okviru.

Ono što se sa sigurnošću može reći jeste da su radovi Adema Handžića

1 Azem Kožar, *Uvod u historiju* (dalje: A. Kožar, *Uvod u historiju),* Tuzla 1994., str. 23.

2 Pojam **historiografija** u stručnoj literaturi se različito percipira i tumači. Mirjana Gross kaže: „Historiji kao spoznaji pripada i pojam historiografija, tj. pismeno izlaganje rezultata istraživanja, odnosno skup historijskih djela.“ Isti autor u podnožnim napomenama navodi mišljenja nekih drugih historičara koji različito definiraju ovaj pojam. Pogledati: Mirjana Gross, *Suvremena historiografija* (dalje: M. Gross*, Suvremena historiografija)*, Zagreb 2001., str. 18.

veoma cijenjeni u naučnim krugovima. Teško će se danas naći neki sintetički rad iz prošlosti Bosne i Hercegovine, a da se njegov autor ne poziva na stavove Adema Handžića. Stoga i ovom prilikom, uz dužno poštovanje imena i djela Adema Handžića, želimo ukazati na značaj njegovog naučnoistraživačkog opusa i veliki doprinos našoj historiografskoj nauci.

Adem Handžić - biografski podaci

Dr. Adem Handžić rođen je u Tešnju 4. maja 1916. godine. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, a potom Gazi Husrev-begovu medresu 1935. godine i Višu islamsku šerijatsko-teološku školu 1940. godine u Sarajevu. Nakon završenog školovanja stupio je u službu u Šerijatskom sudu u Tešnju kao pripravnik i tu je ostao do kraja 1942. godine. Kako je bio ranije dobio stipendiju „Aleksender von Humboldt Stiftung“ za nastavak orijentalističkih studija, iste godine napustio je službu pripravnika u Šerijatskom sudu u Tešnju i od kraja 1942. godine nastavio je studije na Orijentalnom institutu Univerziteta u Beču, gdje je pet semestara slušao predavanja poznatih tamošnjih turkologa Janskog i Dude, te arabiste Koflera.

Po završetku Drugog svjetskog rata i povratka u domovinu službovao je u privrednim preduzećima u Doboju, uglavnom na poslovima finansija, od 1946. do 1951. godine. Te godine primljen je u Orijentalni institut u Sarajevu kao asistent – osmanista. Nakon tri godine izabran je u stručnog saradnika, u kojem zvanju je ostao šest godina, da bi 1966. godine bio izabran za višeg stručnog saradnika i u tom zvanju proveo skoro deset godina. Doktorirao je 28. januara 1970. godine na Katedri za istoriju Filozofskog fakulteta u Sarajevu i odmah poslije toga, 24. aprila 1970. godine bio je izabran u zvanje višeg naučnog saradnika, a u oktobru mjesecu 1975. godine u najviše naučno zvanje, naučnog savjetnika Orijentalnog instituta u Sarajevu.[3]

Naučnoistraživački rad Adema Handžića neodvojivo je vezan za Orijentalni institut u Sarajevu. I nakon završetka radnog vijeka, kada je otišao u mirovinu, Adem Handžić se samo *de jûre* odvajao od Instituta. Za njega je mirovina bila samo formalnost koja se, po slovu zakona, morala zadovoljiti. Skoro do posljednjeg dana bio je u njemu prisutan. Kao izuzetna ličnost, dao je veliki doprinos ugledu i afirmaciji ovoga Instituta. Izuzetak predstavlja vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu, kada je Institut zamijenio IRCICA-om u Istanbulu, gdje je nastavio svoj znanstveni rad.[4]

Svoje radove objavljivao je u najpoznatijim naučnim časopisima iz oblasti historije i kulture. Osamdesetih godina prošlog stoljeća dr. Adem Handžić bio je i član savjeta Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu. Posljednji rad objavio je u

3 Ahmed S. Aličić, „In memoriam, Dr. Adem Handžić (1916.-1998.)“, (dalje: A. S. Aličić, *Dr. Adem Handžić*). *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 47-48., 1997-98., Sarajevo 1999., str. 9-15. Biografski dio teksta u potpunosti je preuzet.

4 Aladin Husić, „Doprinos Adema Handžića bosanskohercegovačkoj osmanistici i historiografiji“ (dalje: A. Husić, *Doprinos Adema Handžića*), *Godišnjak BZK Preporod*, Sarajevo 2006., str. 153.

Gračaničkom glasniku 1997. godine.[5] Umro je u Sarajevu 1998. godine, u 82. godini života.

Izvori i literatura

Prilikom pisanja svojih radova Adem Handžić je koristio veliki broj neobjavljenih i objavljenih izvora i brojnu historijsku literaturu. Među neobjavljenim izvorima posebno se ističu brojni *osmanski katastarski defteri* i drugi *osmanski popisi* nad koje se Handžić tako pomno i studiozno nadnosio, odgonetao ih i, dosegnute odgovore prenio u svoje radove. Svi njegovi radovi obiluju novim podacima, do tada nepoznatim u naučnoj javnosti. Stoga, pouzdano se može tvrditi da većina Handžićevih studija nadmašuje sve što se do tada znalo o pitanjima koja je tretirao, ne samo u našoj bosanskohercegovačkoj historiografskoj nauci, nego i općenito. Adem Handžić se veoma kompetentno koristio izvorima i literaturom njemačkog, osmanskog i, svakako, južnoslavenskog govornog područja.

Najveći broj radova Adema Handžića nastao je na osnovu neobjavljenih osmanskih izvora. Od velikog značaja su bili i objavljeni izvori, dok je upotrijebljena literatura upotpunila cjelovito sagledavanje pitanja koje je tretirao. Literatura je često navedena samo kao popratna potpora već utvrđenim činjenicama, a najčešće je korištena tamo gdje osmanski izvori o tome i ne mogu ništa reći, kao što su, naprimjer, prilike u Bosni prije dolaska Osmanlija. Osnovna baza podataka koju koristi Adem Handžić su osmanski popisni defteri koji se nalazi u arhivim Republike Turske u Istanbulu i Ankari, dok su se njihove kopije nalazile i u našoj zemlji.[6] Nisu mu promicali ni dokumenti za kojima je pomno tragao u arhivima bosanskohercegovačkog susjedstva, kao što su npr. arhivi u Zadru i Dubrovniku. Radi što cjelovitijeg sagledavanja njegove naučnoistraživačke kompetencije, osvrnut ćemo se na izvore kojima se primarno koristio.

Neobjavljeni izvori

Osmanska administracija imala je razvijenu kako opširnu tako i sumarnu evidenciju, što se često ranije prešutkivalo u jugoslovenskoj historiografiji. Zahvaljući toj evidenciji danas je moguće utvrditi stvarno stanje u svim oblastima života ljudi i funkcionisanja Osmanske države. U svojoj studiji *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku,* Adem Handžić je koristio osam različitih vrsta popisa, tj., sve do kojih je došao, a koji sadrže podatke o užem i širem tuzlanskom području i to: 1) *Tapu*

5 Adem Handžić, „O konfesionalnom sastavu stanovništva u Bosni i Hercegovini u prvim stoljećima osmanske vladavine“, (dalje: A Handžić, *O konfesionalnom sastavu stanovništva*). *Gračanički glasnik*, 4, Gračanica 1997., str. 16-20.

6 Branislav Đurđev, „Predgovor“ unutar: A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku* (dalje: A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*), Sarajevo 1975., str. 5. Ove kopije su u najvećoj mjeri uništene prilikom razaranja i spaljivanja napalm granatama Orijentalnog instituta u Sarajevu, 18. 5. 1992. godine, od strane srpskih paravojnih formacija.

defteri (opširni i sumarni), 2) *Mukata defteri*, 3) *Obračunski (muhāsebe) defteri*, 4. *Roznamdže defteri* (timarski i malijje), 5) *Defteri hrišćanske džizje*, 6) *Vakufski yevmiye defteri*; zatim defteri *Divâni hümâyûna*, od kojih: 7) *Mühimme defteri* i 8) *Tahvîl defteri*.[7]

I Najbrojniji i najznačajniji su spahijski ***Tapu defteri*** zvorničkog sandžaka, i to ***12 deftera*** (opširnih i sumarnih) ***iz sedam različitih popisa*** počevši od 1510.-12. do 1600. godine.

1. *Sumarni popis Zvorničkog sandžaka nastao oko 1512. godine.*
2. *Opširni popis vlaha u Zvorničkom sandžaku iz kraja 1528. godine.*
3. *Iz popisa od 1533. godine* sačuvana su tri deftera: *jedan opširni i dva sumarna.* (Od opširnog popisa sačuvan je, na žalost, samo početak, svega 44 stranice.)
4. *Sumarni defter popisa iz 1533. godine*. To je najraniji popis cijelog Zvorničkog sandžaka.
5. *Drugi primjerak sumarnog popisa iz 1533. godine,* takozvani *derdest defter*, značajan je zbog unosa promjena i novih podataka sve do narednog popisa.
6. *Dva deftera, opširni i sumarni od popisa Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine.*
7. *Sumarni defter navedenog popisa iz 1548. godine*, također sadrži naknadne bilješke (*derdest defter*).
8. *Sumarni defter Zvorničkog sandžaka iz 1570. godine.*
9. *Sumarni popis Zvorničkog sandžaka, nastao oko 1585. godine.*
10. *Tri deftera iz popisa Zvorničkog sandžaka od 1600.-1604. godine.*
11. *Kopija opširnog deftera Zvorničkog sandžaka iz 1600.-1604. godine,* koja se nalazi u arhivu u Ankari (*Tapu ve Kadastro*), razlikuje se od istanbulskog primjerka po upisanim naknadnim podacima na marginama.
12. *Sumarni defter istog popisa (1600.-1604.)*, koji sadrži mnoge naknadne marginalije u vezi s promjenama kod timara (*derdest defter*).[8]

II Veoma značajne izvore koje je koristio Adem Handžić predstavljaju ***Mukata defteri***, tj. popisi krupnih izvora državnih dohodaka, izdavanih u zakup na tri godine (*pod mukatu*) kao što su rudnici, solane, skele, porezi u novcu: džizja i filurija.

1. *Popis mukata za Rumeliju iz 1552. godine.*
2. *Popis mukata za Rumeliju, nastao nešto prije 1568. godine.*

Ovi popisi su naročito značajni za rasvjetljavanje procedura oko zakupljivanja prihoda dviju tuzlanskih solana.

7 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, str. 8.
8 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, str. 8.-10.

III ***Obračunski (muhâsebe) defteri.*** Ovi defteri sadrže finansijske obračune u vezi s popravkom tvrđava, gradnjom mostova, puteva i sl. Korišten je samo *jedan defter iz kraja XV vijeka (1490).*

IV ***Roznamdže timarski defteri i Roznamdže hazîne (māl) defteri***. Prvi sadrži odredbe o dodjeljivanju timara, a drugi odredbe o državnim prihodima i rashodima. Iz ovih deftera je vidljivo u kakve svrhe su korišteni prihodi od raznih mukata.

V ***Džizje defteri***. Popisi kršćanske džizje koji su vršeni u okviru samo jednog kadiluka, ili cijelog jednog sandžaka.

VI ***Yevmiye defteri***. To su defteri za evidenciju vakufskih ustanova, tj. evidencija izdatih berata, službenicima u vakufskim ustanovama, gdje je uvijek bila evidentirana dnevnica (*yevmiye*), te su po njima tako i nazvani.

Defteri osmanlijske vlade, takozvani defteri ***Dîvâni hümâyûna***, podijeljeni su prema vrstama poslova kojim su se bavili, odnosno kancelarijama vlade, od kojih navodimo:

VII ***Mühimme defteri***. To su defteri koji sadrže odredbe vlade. Korišteni defteri počinju od 16. pa sežu sve do 20. stoljeća, a odnose se na cijelu Osmansku carevinu.

VIII ***Tahvîl kalemi defterleri*** predstavljaju važne odredbe vlade upućivane obično pojedinim beglerbezima, sandžak-bezima i drugim funkcionerima, a sadrže podatke o svim važnijim događajima u sandžacima (o preduzimanim popisima, postavljenjima državnih funkcionera i sl.). Odnose se na cijelo Osmansko carstvo.[9]

Nadamo se da će ovo kratko pojašnjenje osam vrsta osmanskih deftera, i druge službene evidencije, značajno pomoći u razumijevanju cjelokupnog znanstvenog rada Adema Handžića.

Objavljeni izvori

Objavljeni izvori kojima se koristio dr. Adem Handžić mogu se podijeliti u tri grupe:

1. ***To su kanun-name*** koje je objavio profesor Nedim Filipović u okviru ***Kanuni i kanun-name.***[10] Ti izvori, uz druge objavljene *kanun-name*, neophodni su za razumijevanje položaja stanovništva i imovinsko-pravnih odnosa u 16. stoljeću.
2. ***Podaci zapadnih izvora*** s početka 16. stoljeća, kao što su podaci o franjevačkim samostanima koje donosi Dominik Mandić[11] i Luca Waddingo u enciklopediji franjevačkog reda, a kojim se u svojim radovima koristio Adem Handžić.

9 *Isto*, str. 10-11.
10 Publikovao: Orijentalni institut, Sarajevo 1957.
11 Dominik Mandić, *Hercegovački spomenici franjevačkog reda iz turskog doba,* I, Mostar 1934.

3. ***Ostali podaci***, odnosno izvori, koji se odnose na Tuzlu i njenu okolinu, počevši od cara Porfirogenita (sredina 10. stoljeća) i Mehmeda Nešrija koji pominje Tuzlu povodom poznatih događaja iz 1463. godine.[12]

Literatura

U svojim djelima Adem Handžić se koristio obimnom literaturom, kako literaturom napisanom na jezicima južnoslavenskih naroda, tako i literaturom zapadne i orijentalne provenijencije. Kada govori o prilikama prije dolaska Osmanlija na bosanskohercegovačke prostore, ili o prilikama neposredno nakon toga, Adem Handžić navodi da se koristio radovima Mihajla Dinića u kojima autor rasvjetljava pitanje rudarstva u Podrinju, te druge radove iz te oblasti od T. Vukanovića, Đoke Mazalića, Desanke Kovačević Kojić i drugih.[13]

Kada su u pitanju radovi o pravoslavnim manastirima i crkvama treba istaknuti radove Milenka Filipovića, Đoke Mazalića, kao i Riste Jeremića koji govori o stanovništvu u tuzlanskoj oblasti.

Za 16. stoljeće značajni su radovi Hazima Šabanovića o upravnoj podjeli i uređenju Bosanskog ejaleta u cjelini, kao i rad Hamdije Kreševljakovića o Turali-begovom vakufu u Tuzli.

Najbolji uvid u vrstu i broj korištenih izvora i literature moguće je ostvariti osvrtom na podnožne napomene u svim radovima, kao i ponuđeni abecedni pregled izvora i literature na kraju knjige *Tuzla i njena okolina u XV vijeku.* U pomenutoj studiji Adem Handžić navodi 40 neobjavljenih izvora, 53 objavljena izvora i 149 knjiga i radova.

Kako izvore, tako i obimnu literaturu Adem Handžić je koristio s njemačkog i turskog govornog područja. Na ovom mjestu pomenut ćemo imena samo nekih autora: Ö. L. Barkan, A. Bralwn, J. Hammer, A. R. Bridbury, V. Hehns, H. Inalcik, F. Kanitz, Š. Sami, W. Tomaschek i drugi.[14]

Tematska klasifikacija radova

Ako se želi govoriti o temama kojima se bavio Adem Handžić u svom naučnoistraživačkom radu, neizostavno je potrebno konsultirati bibliografije radova Adema Handžića. Aladin Husić iznosi podatak da su do sada objavljene dvije takve bibliografije[15] iz kojih se jasno može vidjeti raznovrsnost tema koje su bile

12 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, str. 11.

13 *Isto*, str. 12.

14 Pogledati: A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, str. 370-375.

15 „Postoje dvije bibliografije radova Adema Handžića, od kojih je jedna raspoređena tematski a druga prema hronološkom redoslijedu. Prva je objavljena u *Studije o Bosni,* 1994. godine, i sadrži 52 bibliografske jedinice, a druga nakon njegove smrti sa 68 bibliografskih jedinica. Obje će morati pretrpjeti izvjesnu doradu. Vidi: *Studije o Bosni: historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul, 1994., str. 305-310. i Mubera Bavčić, *Bibliografija radova dr. Adema Handžića, POF*, 47-48, 1997.-98.,

predmet njegovog interesovanja i naučnog razmatranja. Bavio se temama političke, ekonomske, demografske, urbane, vojne i općenito društvene naravi. Kada se čitaju njegovi radovi veoma brzo se dolazi do zaključka da se svim temama bavio podjednako kompetentno i uspješno. Dakle, Adem Handžić je otvarao i aktuelizirao mnoga pitanja i u svojim radovima ostvario veoma zapažene rezultate.

Adem Handžić se relativno kasno počeo baviti naučnoistraživačkim radom, jer je imao 36 godina kada je počeo raditi u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Ipak, pisao je i objavljivao svoje radove skoro pet decenija, tačnije 46 godina, sve do 1998. godine. Za to vrijeme doticao se skoro svih tema koje su bile aktuelne u prvim godinama osmanlijske vlasti u Bosni i Hercegovini. Tako se bavio nastankom i razvojem gradova, razvojem rudarstva, vakufima, demografskim prilikama, znamenitim ličnostima i događajima, dervišima i njihovoj ulozi u širenju islama, muafijetom, sakralnim, karitatvnim i utilitarnim objektima i sl. Opće je prihvaćeno mišljenje da je Adem Handžić, ipak, najveći doprinos dao rasvjetljavanju pitanja nastanku gradova u Bosni za vrijeme Osmanlija i privrednim pitanjima, posebno rudarstva.

U toku svog plodnog višedecenijskog rada, Adem Handžić je napisao i objavio više članaka, priloga, osvrta i prikaza u kojima je tretirao rezličite teme. Svakako njegovo najznačajnije djelo je studija *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku* u kojoj nalazimo iluminaciju mnogih pitanja koja se mogu posmatrati kao zasebne cjeline, ili teme. U tematskom pogledu, naučnoistraživački radovi Adema Handžića mogu se diferencirati u nekoliko cjelina, i to:

- Etničke i konfesionalne promjene u Bosni,
- Postanak i razvitak gradskih naselja,
- Rudnici i solane,
- Značaj i uloga vakufa,
- Istaknute ličnosti,
- Ostali radovi.

Radi važnosti svake od navedenih tema, ukazat ćemo na njihove osnovne karakteristike i vrijednosti, uz napomenu da je ovo gruba tematska klasifikacija historijskih pitanja kojima se bavio Adem Handžić.

str. 191.-199.“ Navedeno prema: Aladin Husić, „Doprinos Adema Handžića bosanskohercegovačkoj osmanistici i historiografiji“, *Godišnjak BZK Preporod*, godina VI, Sarajevo 2006., str. 154.

Etničke i konfesionalne promjene u Bosni

Etničke promjene u Bosni

Demografskim prilikama, prema mišljenjima velikog broja historičara, Adem Handžić je dao najiscrpnije analize u našoj historiografiji. Kako se Adem Handžić bavio područjem sjeveroistiočne Bosne, to ćemo na ovom mjestu i analizirati prilike koje su vladale na ovom prostoru. U svojim razmatranjima strukture stanovništva u Bosni, u vrijeme Osmanlija, Adem Handžić više govori o konfesionalnim nego etničkim promjenama, jer druge razlike u to vrijeme nisu ni ispoljavane. *U službenim osmanskim popisima stanovnici svih klasa bilježeni su samo kao Bosanci, koji su govorili bosanskim jezikom.*[16] Kao neosporne činjenice, Handžić je dokazao da su Osmanlije pristupile naseljavanju vlaha iz Novopazarskog sandžaka, Crne Gore i Hercegovine na prostore istočne i sjeveroistočne Bosne, neposredno po zaposjedanju ovih prostora. Osmanska vlast nije zatekla u Bosni naseljene vlahe, ako se izuzmu Hercegovina i Novopazarski sandžak. Osmanlije naseljavaju vlaško stanovništvo iz dva razloga: strategijskog i ekonomskog. Usmjeravajući ih na granična područja, vlasi su bili čuvari granica, a time su ujedno popunjavali demografski prazan geografski prostor, jer se domaće stanovništvo povlačilo pred nepoznatim osvajačem. Po Handžiću, naseljavanje vlaha je najdominantniji faktor etničkih promjena u Bosni.

Adem Handžić je veoma iscrpno analizirao i starosjedilačko stanovništvo i njegov položaj u Bosni. Na osnovu toga, Adem Handžić tvrdi: *Od najstarijih vremena bosanski prostor naseljava slavensko stanovništvo koje je kroz dugu svoju historiju predstavljalo jedinstven bosanski narod, Bošnjake, bez razlike na vjersko ili kakvo drugo opredjeljenje*.[17] U službenim popisnim knjigama cijelog osmanskog perioda nalazimo za sve stanovnike Bosne jednako obilježje, Bošnjak, bez obzira na njihovu konfesionalnu pripadnost. U etničkom smislu, do najvećih promjena dolazi u procesu imigracije vlaškog stanovništva u ovu oblast. Prema Handžiću, najizraženije imigracije vršene su u tri faze: *Prva faza* započinje osvajanjem bosanskog rudarskog Podrinja (oko 1460.) i traje do kraja 15. stoljeća, do kada su Osmanlije čvrsto držale u svojoj vlasti srebreničko, zvorničko, teočansko, tuzlansko i maglajsko-dobojsko područje. Prethodnice znatnijih imigracija tog novog stanovništva, koje su osmanske vlasti upućivale kao čuvare utvrđenih gradova, činili su martolozi. *Druga faza* širenja vlaškog stanovništva u ove oblasti nastala je poslije propasti ugarske srebreničke banovine (1512.) i širenje granica od Tuzle i Teočaka sve do Save. *Treća etapa* je širenje vlaškog stanovništva nakon pada jajačke banovine (1528.). Najuvjerljivije o iznesenim kretanjima stanovništva u ovoj oblasti govore brojni toponomastički podaci sadržani u osmanskim popisima iz 16. stoljeća.

16 Adem Handžić, „Konfesionalni sastav stanovništva u Bosni i Hercegovini u prvim stoljećima osmanske vladavine“ (dalje: A. Handžić, *Konfesionalni sastav stanovništva*), *POF*, 42-43, 1992.-93., Sarajevo, 1995., str. 150.

17 *Isto,* str. 119.

Bitno je ovdje napomenuti da se Adem Handžić prvi bavio ovim pitanjem. U svom radu *Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku*, Adem Handžić decidno kaže:

> *Do sada se nije niko posebno bavio pitanjem strukture stanovništva i etničkim promjenama u sjevroistočnoj Bosni u ranom turskom periodu. Vladislav Skarić je proučavajući porijeklo pravoslavnog stanovništva u sjeveroistočnoj Bosni, u Bosanskoj krajini, samo sporadično spomenuo da je naseljavanje sjeveroistočne Bosne moglo početi odmah poslije 1512. godine.*[18]

Adem Handžić navodi i druge autore koji su se bavili ovim pitanjem kao što su: dr. Risto Jeremić, Milenko Filipović i Đoko Mazalić. Kakva je bila struktura stanovništva ove oblasti prije Osmanlija saopštavaju nam izvjesni srednjovjekovni izvori, kazujući o postojećim kulturnim ustanovama. O zatečenim ustanovama govore najraniji popisi Smederevskog i Zvorničkog sandžaka iz druge polovine 15. i 16. stoljeća. Iz tih izvora se vidi da su se ovdje najznačajnije promjene u strukturi stanovništva dogodile u vrijeme samog *dolaska turske vlasti u prvim vijekovima njenog trajanja*, čime je u značajnoj mjeri izmijenjena dotadašnja etničko-konfesionalna fizionomija ove oblasti.[19] Prema Ademu Handžiću, taj proces je ovdje započeo znatno ranije, nego je to Skarić pretpostavio.

Vlasi kao stočari, zbog svoje nomadske pokretljivosti, bili su jako pogodni za koloniziranje novoosvojenih posjeda. *Naseljavanje vlaha – stočara vršeno je naročito duž putnih relacija, kao stanovništva u koje su se turske vlasti više pouzdavale...*[20] *To stanovništvo nije posjedovalo baštinske zemlje – tj. vrlo su rijetko bile zabilježene baštine, i to uvijek u posjedu drugih lica, a ne njihovih nominalnih vlasnika.*[21] Prestankom potrebe za daljnjim pomjeranjem, vlasti su nastojale da ih zadrže i prevedu na zemljoradničku aktivnost. Vlasi su bili organizirani u vidu knežina ili vlaških džemata. To ih je činilo dosta kompaktnim i prilično uspješnim u ostvarivanju mnogih prava kod predstavnika osmanlijske vlasti.

Adem Handžić u nekoliko svojih radova veoma analitično razmatra etničke i konfesionalne promjene, posebno u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini. Iako mu neki historičari zamjeraju da je poistovjećivao etničke i konfesionalne procese, iz naslova samih radova može se zaključiti da je on, ipak, pravio vidnu razliku između ovih pojmova i procesa. Istina, Handžić često upotrebljava sintagme „struktura stanovništva“ ili „etničko-konfesionalna fizionomija“, što može podrazumijevati

18 Adem Handžić, „Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku“ (dalje: A. Handžić, *Etničke promjene*), *JIČ*, 4,1969., str. 31.; Pogledati: Vladislav Skarić, „Porijeklo pravoslavnog stanovništva u sjevroistočnoj Bosni“, *GZM*, XXX, 1918., str. 219-265.

19 A. Handžić, *Etničke promjene*, str. 32.

20 Adem Handžić, „Postanak i razvitak Dervente u XVI stoljeću“, (dalje: A. Handžić, *Postanak i razvitak Dervente*). *Prilozi instituta za istoriju*, 10/2, Sarajevo 1974., str. 115.

21 *Isto.*

i jednu i drugu strukturu. Konačno, osmanska državna administracija u svojim popisima evidentira stanovništvo po konfesionalnoj, a ne po etničkoj pripadnosti.

Pristalice „Crkve bosanske“

Handžić u svojim radovima opširno govori o nastanku, širenju i učenju *Crkve bosanske*, pri tome navodeći nekoliko naziva za pripadnike ove crkve, kao što je to i inače slučaj u našoj historiografiji. To, pored ostalog, govori u prilog tezi da ovo pitanje nije do kraja razjašnjeno, te da je i dalje predmetom različitih viđenja i tumačenja. Oslanjajući se na stavove drugih autora, Adem Handžić sam kaže: *Vjersko učenje koje je u Bosni bilo raširenо, poznato kao bogumilstvo ili patarenstvo, ili crkva bosanska bilo je osuđeno kao krivo, heretičko, pa je zbog toga dugi vremenski period napadano pa i silom suzbijano od strane papa i ugarskih papinih legata.*[22]

O ovome ne govore osmanski izvori, te je Adem Handžić mogao iznositi ovakve tvrdnje samo na osnovu drugih mišljenja, čime je dijelom odstupio od svog prepoznatljivog principa da prevashodno komunicira sa izvorima i na osnovu prvorazrednih izvora iznosi svoje tvrdnje i stavove.

Ipak, da bi objasnio etničke i konfesionalne procese koji se dešavaju u vrijeme dolaska Osmanlija, Adem Handžić je nastojao da što kvalitetnije razjasni i pitanje Crkve bosanske, konsultirajući pri tome brojnu literaturu.[23] Doduše, Adem Handžić nam ne pruža svoja saznanja o ovom pitanju, tako što govori na način kako su o tome pisali drugi autori. Prema tim saznanjima, učenje Crkve bosanske bilo je raširenо u srednjovjekovnoj Bosni. Pristalice ovoga učenja opirale su se pravoslavnom uticaju sa istoka, kao i prozelitističkim katoličkim nastojanjima sa zapada posredstvom franjevaca. Pretposljednji bosanski kralj Stjepan Tomaš na zahtjev papinog legata pristupio je progonu i torturama pristalica Crkve bosanske u svojoj tj. *Kraljevoj zemlji*. Tada su se mnogi bogumilski sljedbenici sklonili u zemlju hercega Stjepana, *okorelog bogomila*.[24] Nakon toga, Crkva bosanska imala je svoja uporišta u zabitijim i teže pristupačnim selima.[25] Nestanak bogumilstva se u dobroj mjeri podudara s dolaskom Osmanlija i počecima prihvatanja islama, te se na osnovu toga iznose tvrdnje da su u najvećoj mjeri prihvatili islam. Ima i mišljenja da su pripadnici Crkve bosanske prihvatili islam zbog sličnosti bogumilskog sa islamskim učenjem.[26]

Dolazak franjevaca u Bosnu i podizanje franjevačkih samostana, Handžić dovodi u direktnu vezu s pripadnicima Crkve bosanske ili *krstjanima*, kako ih sam naziva. Naime, franjevci podižu svoje samostane u izrazitim bogumilskim sredinama

22 A. Handžić, *Konfesionalni sastav stanovništva*, str. 120.

23 Pišući o pripadnicima *Crkve bosanske*, Adem Handžić navodi mišljenja brojnih autora, kao što su: Anto Babić, Mihajlo J. Dinić, Fermendžin, Muhamed Tayyib Okić, Ćiro Truhelka, Šefik Bešlagić i drugi.

24 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, str. 82

25 Adem Handžić, „O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni“(dalje: A. Handžić, *O islamizaciji*), *POF* XVI-XVII, 1966-67, Sarajevo 1970, str. 28.

26 Uporediti: Mehmed Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo 1940., str. 16.

i tako osvajaju teren u svoju korist. Oni u tom vremenskom rasponu podižu više crkava (samostana) i to u urbanim naseljima, obično rudarskim, kao najrazvijenijim i najznačajnijim bosanskim naseljima u to vrijeme. To su u centralnoj Bosni bili: Fojnica, Kreševo, Sutjeska, Visoko, Vranduk, a u sjeveroistočnoj Bosni, u kojoj je bogumilsko učenje bilo posebno raširenо, bili su: Srebrenica, Zvornik, Olovo, Bijeljina, Gornja Tuzla, Modriča i Tešanj. Handžić navodi da sve ove crkve *bilježe domaći, latinski izvori, kao i osmanski službeni popisi.* Handžić zaključuje da je na cijelom prostoru središnje i sjeveroistočne Bosne dugu borbu protiv bogumila vodila jedino katolička crkva. Na kraju će jedan dio bogumila prihvatiti islam, a u nekim krajevima će ipak pobijediti kršćanska ortodoksija. Prihvatanje islama bilo je i od tzv. *kriptobogumila*, to jest onih bogumila koji nisu dobrovoljno i iskreno pristupili katoličkoj crkvi.

Adem Handžić navodi da se Usora i Soli pominju 1225. godine kao oblasti zaražene *heretičkom opačinom*. U dubrovačkim knjigama iz 15. stoljeća, uz ime nekih zarobljenika iz Bosne, zabilježena je oznaka *pataren*. Što se tiče Osmanlija oni zatiču pripadnike Crkve bosanske i tretiraju ih u svome zakonodavstvu kao sve druge kršćanske podanike. Pod osmanskom vlašću stanovništvo u Bosni je bilo podijeljeno *na četiri zakona: katolike, bogumile i kriptomile, pravoslavne i muslimane.*[27] U osmanskim popisnim defterima, neki toponimi koji u sebi nose riječ *djed* ukazuju na postojanje bogumila u okolini Tuzle. Dakle, osmanski izvori govore o zatečenom stanju u Bosni, naročito u prvim popisnim defterima. Bilo je to vrijeme kada su ove prostore, pored katolika i nešto pravoslavaca, nastanjivali pripadnici Crkve bosanske. Najveći doprinos na rasvjetljavanju novonastalih konfesionalnih procesa u tom vremenskom periodu dao je upravo Adem Handžić. Sagledavajući ovo pitanje u cjelini, možemo zaključiti da je Handžić značajno proširio spoznajne granice o *bosanskim krstjanima*, odnosno pripadnicima *Crkve bosanske*.

Katolici

Zaključak Adema Handžića je da u preosmanskoj Bosni nije bilo drugih crkava osim katoličkih, ako se izuzmu dvije pravoslavne bogomolje u Hercegovini. Najveća koncentracija katolika-franjevaca bila je u sjeveroistočnoj i srednjoj Bosni. Kao dokaz za ovu trvdnju on navodi postojanje franjevačkih samostana, a razloge podizanja samostana nalazi u misionarskom djelovanju franjevaca na suzbijanja Crkve bosanske, budući je oblast sjeveroistočne Bosne nekada označavana kao njeno najsnažnije uporište. Kada govori o Katoličkoj crkvi, zapravo govori samo o franjevcima, jer su oni predstavljali jedino katoličko svećenstvo u Bosni. Smatra se da su prvi franjevci došli najprije u bosansko Podrinje krajem 13. stoljeća. Pouzdanije se zna da je institucionaliziran misionarski rad franjevaca započeo tek sa osnivanjem franjevačke vikarije u Bosni, koja je utemeljena oko 1340. godine. Kada iznosi ovaj podatak Adem Handžić se poziva na J. Jelenića i njegove stavove.[28] Nakon

27 A. Handžić, *Konfesionalni sastav stanovništva,* str. 119.

28 J. Jelenić, „Problem dolaska franjevaca u Bosnu i osnutak Bosanske vikarije“, *Nova revija*, 1925.,

toga je u Podrinju i Posavini podignuto više franjevačkih samostana. Još prije kraja 14. stoljeća bili su podignuti samostani u: Srebrenici, Teočaku, Bijeljini, Skakavi, Modriči i Conventus s. Maria in Campo u Koraju. Nešto kasnije su podignuti samostani u Zvorniku, Gornjoj i Donjoj Tuzli. Tako je, prema Ademu Handžiću, na prostoru sjeveroistočne Bosne u predosmanskom periodu postojalo 10 franjevačkih samostana.[29]

Može se postaviti opravdano pitanje odakle je došlo katoličko stanovništvo u Bosnu. Po Handžiću, katoličko stanovništvo je, zapravo, pokatoličeno domaće stanovništvo, tako da je u Podrinju i Posavini predstavljalo apsolutnu većinu. Handžić to zaključuje i na osnovu postojanja franjevačkih bogomolja. Budući da osmanski izvori ne razlikuju kršćansko stanovništvo u dvije varijante (katoličko i pravoslavno) nego ih označava jednim zajedničkim imenom *geberan*, nije moguće na osnovu osmanskih popisa pružiti ni približne zasebne podatke o brojnom stanju katolika i pravoslavaca.

U odnosu na vlaško-pravoslavno stanovništvo, proces je potpuno obrnut kada su u pitanju katolici. Osmanlije planski i smišljeno koloniziraju novo vlaško stanovništvo, naročito oko važnih strategijskih punktova, saobraćajnica i utvrđenih gradova, smatrajući ga pouzdanijim i korisnijim za Državu, što uzrokuje potiskivanje domaćeg katoličkog stanovništva. To u mnogim mjestima uzrokuje krupne demografske i ekonomske promjene. Bio je to i težak udarac za sjedilačko ratarsko stanovništvo, koje je uglavnom bilo katoličko. Pod pritiskom vlaškog stanovništva, a i usljed nastanka i razvoja gradskih naselja dolazi do pomijeranja katoličkog stanovništva i nestanka franjevačkih samostana. Tako se desilo sa samostanom u Zvorniku, Teočaku, Skakavi (sjeveroistočno od Srebrenika) i sl.[30]

Ovdje treba pomenuti još neke procese koji su nepovoljno uticali na katolike. Naime, pravoslavni popovi su nasilno naplaćivali od katoličkog stanovništva poreze za svoju crkvu, protiv čega su se katolici bunili. Svoje proteste upućivali su čak i Porti preko dubrovačkih poslanika. Sultanski fermani dolazili su u Bosnu puna tri stoljeća u kojima su strogo zabranjivani takvi postupci uz isticanje rigoroznih sankcija. Kako se takva praksa i dalje nastavljala, to ne može značiti ništa drugo nego da je jedna crkva bila povlaštenija u odnosu na drugu, te da se pravoslavni popovi nisu puno osvrtali na carske fermane.[31]

Pored toga, postojala je zakonska odredba o zabrani podizanja kršćanskih kulturnih ustanova gdje ranije nisu postojale. Ispostavilo se da su ove zabrane važile samo za katolike, jer su pravoslavni *podizali svoje manastire gdje god su željeli i prije i poslije obnavljanja Pećke patrijaršije (1557).*[32]

Zvanična osmanska vlast nikada nije promijenila stav u pogledu slobode vjere koju je sultan Mehmed II el-Fatih zagarantovao bosanskim franjevcima 28. maja 1463. godine u Milodražju, nekadašnjem dvoru bosanskih kraljeva između

br. 3-4.

29 A. Handžić, *Konfesionalni sastav stanovništva,* str. 139.

30 *Isto*, str. 140.

31 *Isto*, str. 141.

32 *Isto*, str. 142.

Kiseljaka i Busovače.[33] Papini vizitatori su slobodno mogli hodati po Bosni, čak šta više i za vrijeme ratova. Ipak, katolici su slušali i slijedili upute pape kao svoga poglavara, a sam papa je organizirao kršćanske zemlje protiv Osmanlija. Sve to nije moglo ostati bez uticaja i na same katolike u Bosni.

Adem Handžić potiskivanje katoličkih institucija povezuje s nastankom i razvojem gradskih naselja, ali i s agresivnim ponašanjem doseljenog vlaškog stanovništva. Kao dokaz za navedeno, kada govori o napuštanju Zvornika od strane franjevaca, Handžić kaže:

> *U zvorničkoj nahiji uticaj franjevaca iz Zvornika bio je rano neutralisan kako zbog činjenice što je zvornički grad postao sjedište sandžaka, i brzog razvitka muslimanske kasabe, tako i zbog dovođenja brojnih vlaha od samog turskog osvajanja, ne samo kao martolosa, za čuvare zvorničkog grada, nego i naseljavanjem vlaha u svim selima zvorničke nahije. Vijesti o međusobnim optužbama starosjedilačkog i pridošlog stanovništva koje ovdje potiče još od kraja XV vijeka govore o pritisku koje su vlasi činili na franjevce, odnosno katoličko stanovništvo, pa je i to bio jedan od razloga što su franjevci krajem četvrte decenije XVI vijeka morali sasvim napustiti Zvornik i povući se u manastir u Gornju Tuzlu*.[34]

Iako je Handžić svoje stavove gradio na izvorima prvog reda, kada su katolici u pitanju, Ahmed S. Aličić s rezervom prihvata njegove zaključke. Aličić zaključuje: *Handžić i konfesionalne promjene poistovjećuje sa etničkim promjenama, bar kad se tiče pravoslavnog stanovništva, dok katolike jednostavno naziva starosjediocima. Možda se u tim razmatranjima ne bi moglo sasvim složiti sa Handžićem.*[35]A kada govori o naseljavanju vlaha i pravoslavizaciji određenih prostora, te prihvatanju islama od strane kršćana Aličić kaže: *Handžić je manje govorio o takvoj pojavi i kod katoliciziranja određenih prostora Bosne.*[36]Na ovaj način Ahmed S. Aličić, kao da upućuje zamjerke Ademu Handžiću zbog nekonzistentnog tretiranja ova dva konfesionalna elementa u Bosni. Tako Aličić skreće pažnju sadašnjim i budućim istraživačima na potrebu temeljitije analize prisustva katolika na ovim prostorima i njihovog uticaja na konfesionalne procese u Bosni u 15. i 16. stoljeću, što svakako treba imati u vidu.

33 „Kako je poznato, stav Osmanske Države općenito prema svojim podanicima drugih vjera bio je određen propisima šeriata, koji priznaje sve monoteističke religije. Sloboda vjere nemuslimanskih podanika bila je proklamovana i pojedinačno pismeno zagarantovana njihovim vjerskim predstavnicima u času kada su se Turci susretali sa svakom od tih religija kojima su davane izvjesne vjerske autonomije.“ Unutar: A. Handžić, *O islamizaciji*, str. 8.

34 A. Handži, *O islamizaciji*, str. 28.

35 A. S. Aličić, *Dr. Adem Handžić*, str. 12.

36 *Isto,* str. 14.

Pravoslavci

Kao što je ranije navedeno, u pogledu demografskih promjena koje nastaju dolaskom Osmanlija na ove prostore, Adem Handžić je temeljito analizirao naseljavanje vlaha, koji su bili pravoslavni element u Bosni. Možemo pouzdano reći da niko prije Handžića ovo pitanje nije temeljitije i sa više aspekata obrađivao. Adem Handžić je s velikom preciznošću rasvijetlio unutrašnju strukturu organizacije vlaškog stanovništva, kao i privilegije koje su im od strane države dodjeljivane. Na osnovu tih analiza, tvrdi Handžić, vlasi su bili ključni „element pravoslavizacije" u Bosni. Najbolji dokaz postojanja pravoslavnog stanovništva jesu pravoslavne crkve i manastiri.

Naime, neki autori su svjesno, ili iz nekih drugih razloga, zamagljivali prave činjenice oko ovog pitanja. Govoreći o pravoslavnim manastirima davali su dosta prostora narodnoj tradiciji, tako da su njihovo postojanje smještali u davni srednji vijek. Time se svakako željelo kazati da je postojanje pripadnika pravoslavne vjere na prostoru Bosne prije dolaska Osmanlija bilo brojno. Tom prilikom, kao ključni argument, isticali su postojanje pravoslavnih manastira, a s druge strane isticali su nemogućnost podizanja crkava (manastira) u osmanskom periodu gdje ranije nisu postojali, budući da je to bilo, navodno, u suprotnosti sa osmanskim kanunskim odredbama. Time su dokazivali postojanje manastira prije dolaska Osmanlija. U nekoliko svojih radova, Adem Handžić je na osnovu prvorazrednih izvora otklonio sve dileme po ovom pitanju.

U radovima Adema Handžića nalazimo podatke da su Osmanlije od pravoslavnih kulturnih ustanova zatekle samo u Hercegovini *dvije pravoslavne bogomolje, to su: Trebinje (crkva sv. Stefana) i u njenoj okolini manastir Tvrdoš.*[37] Doseljavanjem vlaha, zapravo, možemo govoriti o pravoslavizaciji ovih prostora. Za kratko vrijeme u Podrinju će biti evidentiran veći broj manastira. Premda su za sve kršćane vrijedili jednaki propisi, katoličko stanovništvo se nalazilo u nešto težem položaju, u odnosu na pravoslavno, vjerovatno i zbog toga što je na čelu Katoličke crkve bio papa koji je vodio organiziranu kampanju protiv sultana i Osmanske države, za razliku od pravoslavnog patrijarha koji je sjedio u Istanbulu pored sultana. Doseljavanjem pravoslavnog stanovništva došlo je do gradnje prvih manastira, ali i do potiskivanja katolika, koje se povlačilo sa važnih strategijskih tačaka i oko utvrđenih gradova.

U svim oblastima koje su naselili vlasi tokom 16. stoljeća podignuti su pravoslavni manastiri, što je najsnažnije svjedočanstvo vjerskih sloboda koje su imali. Tako su podignuti manastiri: Paprača, Tamna, Ozren, Vozuća, Gostović, Mošćanica, Zalužani, Rmanj i drugi.[38] Prvi manastir podignut u zvorničkom kraju oko 1547. godine je manastir Paprača, kada se u osmanskim izvorima prvi put spominje. Budući da su osmanske vlasti planski usmjeravale naseljavanje pravoslavnih vlaha, sasvim je vjerovatno da su dozvoljavale i gradnju manastira. Kao što smo već

37 A. Handžić, *Konfesionalni sastav stanovništva*, str. 140.

38 *Isto,* str. 148.

naveli, pouzdano se zna da su u Bosni pravoslavne crkve i manastiri podizani *i prije i poslije obnavljanja Pećke patrijaršije*. Izgradnja i očuvanje pravoslavnih manastira najsnažniji su dokaz odnosa Osmanske države prema pravoslavnom elementu općenito, pa i u Bosni i Hercegovini.

Muslimani – prihvatanje i širenje islama

Proces prihvatanja i širenja islama u Bosni i Hercegovini je samo jedno od krucijalnih pitanja koje još uvijek nije historiografski dovoljno razjašnjeno i apsolvirano. Bosanski ejalet predstavljao je specifičnost u odnosu na druga područja u okruženju, jer je proces prihvatanja islama u Bosni bio brži i obuhvatniji nego u drugim oblastima. Mnogi historičari ovo pitanje dovode u direktnu vezu s postojanjem Crkve bosanske, jer se nestanak bogumilskog učenja vremenski podudara s dolaskom Osmanlija na ove prostore. Analizirajući društveno-političke prilike u Bosni u navedenom periodu, Adem Handžić u nekoliko svojih radova veoma detaljno i argumentovano rasvjetljava ove procese. Inače, promatrajući integralno historiografsko djelo Adema Handžića, pitanje "islamizacije", odnosno prihvatanja i širenja islama u Bosni spada u red najznačajnijih pitanja kojim se bavio ovaj pasionirani istraživač.[39]

Dakle, prema Ademu Handžiću, Osmanlije u Bosni u drugoj polovini 15. stoljeća zatiču pripadnike Crkve bosanske, katolike-franjevce i nešto pravoslavnog stanovništva uz Drinu i u Hercegovini. Konvertiranje na islam domaćeg stanovništva bio je mnogo više politički gest, kao otvoreni čin priznavanja osmanlijske vlasti.[40] U prvom periodu konfesionalne razlike stanovništva nisu dovodile do bilo kakvog podvajanja, jer je prelaženje na islam dugo vremena imalo samo deklarativni karakter. Najčešće se prelazak na islam dokazivalo uzimanjem muslimanskog imena. Islam su prihvatale sve strukture društva, bez obzira na zanimanje, starost i pol. Kada se omladina preobraćala na islam i dalje je živjela zajedno sa svojim roditeljima nemuslimanima. Žene novih muslimana dugo su zadržavale ranija imena. U dokumentima se često nailazi na podatke da su muslimani i kršćani zajedno zakupljivali krupne državne prihode, jedni za druge jamčili pred sudovima i pomagali se u svim poslovima, a kršćansko porijeklo nikome nije ni u čemu smetalo.[41]

Islam se dominantno proširio u centrima vlasti, tako da je u Bosanskom sandžaku, od Novog Pazara do Bihaća, zbog brojnih urbanih naselja procenat muslimana od ukupnog broja stanovništva 1604. godine iznosio je 71%, a 21% ostalih stanovnika. U drugim sandžacima Bosanskog ejaleta taj procenat je bio nešto niži.[42] Prelazak stanovništva na islam i nastanak gradova bili su vrlo usko povezani, upravo

39 „*Ademu Handžiću* je pošlo za rukom, da u svojoj disertaciji o islamiziranju tuzlanskog kraja ustanovi glavne sile-pokretnice kod primanja islama u Bosni i obesnaži neka aprioristička i politički usmjerena gledanja na ovo pitanje." Navedeno prema: Smail Balić, *Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta*, II izdanje, Zagreb 1994., str. 208.

40 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, str. 134.

41 A. Handžić, *Konfesionalni sastav stanovništva,* str. 132.

42 *Isto*, str. 151.

jedno drugo je uslovljavalo i teško se mogu odvojeno posmatrati. Kasabe i šeheri su postajali centri muslimanskog kulturnog uticaja i oslonac osmanske vlasti.[43]Sela koja su bila udaljenija od utvrđenih gradova, tamo je i vjerski uticaj bio daleko slabiji. U gradovima je najčešće postojao samo jedan imam, uglavnom za vjersko opsluživanje gradske posade. Tek s podizanjem vjerskih objekata i formiranjem većih gradskih centara, može se govoriti o dubljem institucionalnom vjerskom utjecaju. Čitavo jedno stoljeće džamije, mesdžidi i tekije su bile ujedno i prosvjetne ustanove, tako da nije moglo biti značajnijeg vjerskog uticaja na stanovništvo koje je prihvatalo islam.

Neosporno je da su za proces prihvatanja islama postojali dublji politički, društveni i ekonomski razlozi koji se objašnjavaju stanjem i prilikama koje su Osmanlije kod nas zatekli. O nasilnoj islamizaciji, kako je to najčešće pisalo u zapadnoj i jugoslovenskoj historiografiji, nema tragova u primarnim historijskim izvorima, kako u Bosni tako i u njenom okruženju. Takva stanovišta u objektivnoj historijskoj nauci već su (o)davno odbačena. Osmansko društveno uređenje je, svakako, djelovalo na svoju okolinu u pravcu širenja islama, ali primjena bilo kakve sile bila bi u oprečnosti s izričitim islamskim principima vjerske tolerancije. Čak štaviše, "masovna islamizacija" nije nikako išla u prilog službenoj osmanskoj finansijskoj politici, jer cjelokupni državni prihodi od harača - poreza kojem su podlijegali svi odrasli hrišćani zbog državne zaštite (zimiye) i oslobađanja od vojne obaveze – bili su itekako značajni. Taj proces se konstantno razvijao i trajao za cijelo vrijeme uspona Osmanske države. Ipak, taj proces se najdominantnije razvijao u prvim decenijama osmanske vlasti i bio je usko vezan s procesom migriranja stanovništva. Poraz Osmanlija kod Lepanta 1517. godine, zatim poraz pod Siskom 1593. godine, kriza timarsko-spahijskog sistema, kao i nastanak opće finansijske krize i inflacione situacije u novčanom sistemu, kao rezultat stalnih ratova i poraza, odrazili su se duboko i na proces širenja islama. Ipak, taj proces je dugo trajao, tako da se rijetki slučajevi prelaženja na islam pominju još i u 18. stoljeću. Iz dokumenata se vidi *da su postojali izvjesni faktori koji su se procesu islamizacije i te kako opirali. To su bili samostani i crkve, centri kulturnog djelovanja kršćana.*[44]

Kada je u pitanju proces prihvatanja islama u Bosni, čini nam se primjerenim na ovome mjestu navesti i mišljenje nekih drugih historičara-osmanista, osim Adema Handžića. Tako Ahmed S. Aličić kaže:

> *U pogledu širenja islama ili islamizacije (termin on upotrebljava) Handžić je začudo popustio pred mišljenjem nekih pisaca koji nisu mogli imati temeljit uvid u arhivsku građu, pa je prihvatio njihove tvrdnje, nastale na osnovu nekih sumnjivih izvora, kako je odmah po padu Bosne veliki broj našega stanovništva prešao na islam. Tu je odstupio od starog pridržavanja i vezivanja za arhivske izvore u čemu je, inače, Handžić bio dosljedan.*[45]

43 A. Handžić, O *islamizaciji,* str. 30.
44 *Isto*, str. 26.
45 A. S. Aličić, D*r. Adem Handžić*, str. 13.

Na kraju ovoga poglavlja može se reći da je Handžićev doprinos rasvjetljavanja etničkih i konfesionalnih promjena u Bosni u 15. i 16. stoljeću nemjerljiv, jer se prvi bavio ovim pitanjem na temelju osmanskih izvora prvog reda. U svim njegovim radovima, u kojima se bavi analizom strukture društva, jasno se vidi da je proces prihvatanja islama bio dugotrajan, te da je u tom procesu vidno prisutna evolutivna postupnost.

Postanak i razvitak gradskih naselja

Handžić je dao značajan doprinos proučavanju postanka i urbanog razvitka brojnih naselja i gradova u Bosni i Hercegovini, pa i izvan ovoga prostora. On je prvi razjasnio način nastanka pojedinih gradskih naselja i ukazao na značaj i ulogu mnogih faktora koji su tome doprinijeli. Među tim faktorima on naračito ističe ulogu države i državne administracije, zatim privrede, putnih komunikacija, pravne povlastice i sl. Adem Handžić razmatra i ističe ulogu vakufa, a naročito dostojanstvenika iz visoke državne administracije i derviša, koji su u tome imali ključnu ulogu.[46] Na razvoj gradova značajno je uticao i pravni položaj gradskog stanovništva koje je uz određene poreske povlastice činilo grad veoma privlačnim i davalo značajan impuls migracionim procesima iz sela u grad. On je nedvojbeno objasnio osnovne principe na kojima su gradovi nastajali, razvijali se i funkcionirali u Osmanskoj državi.

Do dolaska Osmanlija u Bosni je bilo više utvrđenih gradova. Nastanak kasaba i otvorenih gradskih naselja vezuje se upravo za dolazak Osmanlija na ove prostore. Među faktorima koji su uticali na nastanak i razvoj naselja mogu se posebno istaknuti slijedeća tri momenta: privredni, administrativni i komunikacioni.[47] Dok je sjedište sandžak-bega uticalo na razvitak nekoliko značajnih gradova, dotle su putne komunikacije uslovile rađanje i razvijanje većeg broja manjih i srednjih gradskih naselja, kao karavanskih stanica. Počinjalo je podizanjem hanova i karavan-saraja, kao i prvih sakralnih objekata. Adem Handžić je utvrdio da su komunikacioni faktori predstavljali jedan od najsnažnijih faktora u formiranju gradskih naselja. O tom procesu on navodi brojne podatke iz službenih osmanskih popisa iz 16. stoljeća. Strpljivim i istrajnim radom riješio je pitanje postanka i razvitka značajnog broja gradskih naselja u Bosni, kao što su: Gornji Vakuf, Donji Vakuf, Skender-Vakuf, Varcar-Vakuf (današnji Mrkonjić Grad), Kulen-Vakuf, (Džisri Kebir) Skucani-Vakuf, Sanski Most (Dičevo kasaba Vakuf, Džisri Sana), Prusac, Oborci, Bijeljina, Zvornik, Derventa, Novi na Savi i Šabac.[48] Pored Dervente on navodi nastajanje i drugih kasaba kao što su Glasinac, Nova Varoš u starom Vlahu, Priboj

46 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka* (dalje: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*), Sarajevo 1997., str. 185. O ulozi derviša u nastanku i razvoju naselja u Bosni i Hercegovini, Mustafa Imamović u navedenom djelu kaže: „U procesu oblikovanja kasaba u Bosni dr. Adem Handžić je uočio dvije komponente. To su derviška i državna ili ortodoksna. Po njegovom mišljenu derviška komponenta je starija i posebno je došla do izražaja u nastanku urbanih naselja u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća. Od tada prvenstvo preuzima ortodoksna, odnosno službena, državna komponenta.“

47 A. Handžić, *Postanak i razvitak Dervente,* str. 116.

48 A. Husić, *Doprinos Adema Handžića*, str. 158.

u višegradskom kadiluku i druga mjesta.[49] Na primjeru Dervente, koja se razvila na prostoru nekadašnjeg sela Gornja Ukrina, a na osnovu izvornog dokumenta, moguće je sasvim jasno pokazati nastanak i drugih manjih i srednjih gradskih naselja. Carski povjerenik i popisivač Bosanskoga sandžaka 1570. godine, u jednoj bilješci rezimira stanje kakvo je zatekao u Gornjoj Ukrini, i kaže:

> *Veliki derbend sela Gornje Ukrine, pripada Doboru. Spomenuto selo nalazi se na javnom putu koji ide od grada Tešnja prema Požegi, ono je leglo nereda i izdajničko mjesto. Od putnika i prolaznika neki su bili ubijeni, a roba im je opljačkana. Budući da se ti neredi stalno ponavljaju postala je (ranije) predstavka sretnoj Porti da se odredi 30 domaćinstava koje će paziti i čuvati spomenuti derbend, s tim da od svake kuće umjesto ušrova i resumova daju spahiji po 100 akči. Budući da je tako bilo naređeno i tako zavedeno u ranijem popisu, to je na isti način ubilježeno kao derbend i u novom defteru.*[50]

Vezano za ovaj navod potrebno je pojasniti da Gornja Ukrina nije ni mogla imati više od 30 domaćinstava, da su zbog pomenute službe stanovnici naselja plaćali samo po 100 akči filurije, umjesto 150, koliko je godišnje iznosila cijela filurija. To je bilo usvojeno i provedeno. U navedenom dokumentu je poimenično popisano 30 hrišćanskih domaćinstava.

Poseban rad Adem Handžić je posvetio postanku i razvitku Bijeljine.[51] Kako sam autor navodi, historija razvitka naših ravničarskih mjesta mnogo je manje poznata od historije drugih mjesta u Bosni u kojima su postojale tvrđave i u kojima su sačuvani epigrafski spomenici i druga arhitektura. Kao izvori za ovaj rad služili su mu sumarni i detaljnji popisni defteri od 1516. do 1600. -1604. godine, ukupno osam deftera. Dolaskom Osmanlija na mjestu današnje Bijeljine zatekli su samo trg pod nazivom Četvrtkovište. Kroz cijelo 16. stoljeće to mjesto se u svim službenim popisima naziva samo Četvrtkovište. Sve do 1580. godine Četvrtkovište je imalo naziv sela iako je sve više dobijalo fizionomiju kasabe. Na primjeru Bijeljine može se jasno vidjeti koloniziranje vlaha na ove prostore, prihvatanje islama i nastanak naselja sa islamsko-orijentalnom fizionomijom. Handžić navodi podatke i o prvoj gradnji džamije u Bijeljini u vrijeme sultana Sulejmana (1520.-1566.), te njenom oštećenju u vrijeme Bečkoga rata (1683.-1699.). Podatke o ovoj i drugim džamijama Adem Handžić navodi oslanjajući se na *Yevmiye deftere*.

Pored navedenih značajno je još napomenuti dva rada o nastanku naselja u Bosni, a to su: *O značaju putova za razvitak gradskih naselja u Bosni u XVI i XVII*

49 A. Handžić, *Postanak i razvitak Dervente,* str. 117.

50 *Isto,* str. 117.-118. Autor navodi izvor za navedene podatke: BBA, TD No 415, fo 255.

51 Adem Handžić, „Postanak i razvitak Bijeljine“ (dalje: A. Handžić, *Postanak i razvitak Bijeljine*), *POF,* XII-XII/1962-63, Sarajevo 1965., str. 45.-74.

stoljeću[52]i *Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku.*[53] U ova dva rada Handžić je nedvojbeno dokazao da su komunikacijske relacije i određene povlastice u vidu oslobađanja od dijela poreza (muafijet) u značajnoj mjeri utjecali na postanak i razvoj mnogih gradova u Bosni.

Na kraju ovog poglavlja možemo zaključiti da stvarni urbani razvoj gradskih naselja započinje s osmanskom vlašću, a na razvoj gradova utjecali su brojni i veoma raznovrsni činioci. Gradovi su donosili jedan novi, plemenitiji kvalitet života, ali su gradovi bili i ogledala Osmanske države u kojima su se reflektirala sva društveno-politička zbivanja.

Rudnici i solane

Naša historijska znanost kazuje da se Adem Handžić prvi u historiografiji osmanskog doba bavio pitanjem rudarstva na području sjeveroistočne Bosne, a posebno solarstva. Njemu pripadaju zasluge što su ova pitanja danas u potpunosti rasvijetljena, a posebno regulativa i procesi vezani za proizvodnju soli u Gornjoj i Donjoj Tuzli. Pored toga što o pitanjima solarstva u sjeveroistočnoj Bosni detaljno govori u svojoj poznatoj studiji *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Handžić je objavio nekoliko naučnih radova koji su nezaobilazni u razmatranju rudarske djelatnosti na ovim prostorima.[54] U svojim radovima rasvijetlio je mnoga pitanja o rudarstvu ne samo Tuzle i Podrinja, nego je kritički pratio tu zanatsku djelatnost i u drugim poznatim bosanskim centrima, obuhvativši prostor srednjobosanskog i istočnobosanskog srednjovjekovnog rudarskog bazena. I pored stagnacije rudnika, i ne baš povoljnog unapređenja i položaja rudarstva u vrijeme Osmanlija, potvrđen je njegov kontinuitet u ranijim rudarskim centrima.

Na osnovu dubrovačke arhivske građe rudarstvo je u bosanskom Podrinju prije dolaska Osmanlija prilično dobro rasvijetljeno. Što se tiče osmanskog perioda, Adem Handžić je prvi koji se bavio rudnicima kao što su: Srebrenica, Sase, Crnča, Kreševo, Fojnica, Olovo i neki drugi manje značajni rudarski centri, te razjasnio njihovu ulogu i važnost za opremanje vojske i urbanizaciju gradova. U bosanskim rudnicima najviše se eksploatisalo srebro, olovo i željezo, te nešto malo i zlato. Najveća proizvodnja srebra bila je u srebreničkom području, zatim u Fojnici i Kreševu. Veliki značaj Srebrenici davala je kovnica novca.[55] Podaci o državnim licitacijama rudnika i njihovog davanja u zakup privatnim poduzetnicima nalaze se u *Mukata defterima.*

52 Adem Handžić, „O značaju putova za razvitak gradskih naselja u Bosni u XVI i XVII stoljeću“ (dalje: A. Handžić, *O značaju putova*), *Prilozi,* XIII/13, Institut za istoriju, Sarajevo 1977., str. 73.-78.

53 Adem Handžić, „Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku“, *JIČ* ,1-2, Beograd 1974., str. 60.-69.

54 Pogledati: Mubera Bavčić, „Bibliografija radova dr. Adema Handžića“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 47-48, 1997-98, Sarajevo 1999., str. 191.-199.

55 Adem Handžić, „Najraniji turski izvori o rudnicima i trgovima u Bosni“, *Prilozi Instituta za istoriju*, br. 10/2, Sarajevo 1974., str. 158.

Pitanje snabdijevanja solju je važno pitanje za svaku zemlju pa tako i za Bosnu i Hercegovinu. Adem Handžić u svojim radovima govori detaljno o tuzlanskim solanama, kao i uvozu soli iz Dubrovnika, a preko Dubrovnika i mletačkom solju. U srednjem vijeku pitanje snabdijevanja solju rješavao se isključivo uvozom. Dolaskom Osmanlija i formiranjem Bosanskog sandžaka, bosanskom sandžak-begu, odnosno mal-defterdaru pripadale su pored dvije tuzlanske solane, još i četiri solane na moru od kojih su se dvije nalazile u zalivu Boke Kotorske (novska i grbaljska), a dvije nedaleko od Splita u Poljicima. Tako je Bosna u 16. i 17. stoljeću imala šest solana.[56]Dok se o tuzlanskim solanama nešto i znalo prije Adema Handžića, o solanama na moru bilo je daleko manje podataka. U svom radu *Bosanske solane u XVI i XVII vijeku* Handžić sasvim detaljno piše o:[57]

- tuzlanskim solanama,
- novskoj solani,
- grbaljskoj solani u Grblju (Crna Gora) i
- poljičkim solanama kod Splita.

Prema Handžiću, organizovana državna proizvodnja soli u Bosni započela je tek u vrijeme Osmanlija. Koja je sve područja podmirivala tuzlanska so u 16. i 17. stoljeću nije sasvim poznato, ali je izvjesno da je njome prvenstveno podmirivano tuzlansko područje, da su u kasnijem periodu u znatnoj mjeri njome podmirivana i druga područja i da je izvožena u dijelove istočne Bosne, pa i u Novi Pazar. Također nije poznato kolika je bila cjelokupna proizvodnja i potrošnja soli u 16. i 17. stoljeću u Bosanskom ejaletu, ali je, kako navodi Handžić, svakako bila manja nego u 19. stoljeću. Na osnovu provjerljivih podataka, znamo da je 1873. godine cjelokupan uvoz u Bosnu i Hercegovinu iznosio oko 8 miliona oka. Prema onome što je utvrdio Adem Handžić, spomenute morske solane podmirivale su 1/3 cjelokupne potrošnje soli,[58] ne računajući tu tuzlanske solane, dok je ostalo otpadalo na uvoz dubrovačke i mletačke soli. Morska so je bila jeftinija, posebno kada se prodavala na Jadranu. Tako je sitna so u Kotoru prodavana za 8 para, dok je sitna so u unutrašnjosti koštala 35 do 36 para. To znači da je sredinom druge polovine 19. stoljeća *u Bosni so bila tri i po puta skuplja nego na Jadranu*.[59]

Kada se govori o tuzlanskim solanama, u nekoliko popisa se spominje *Ağaç Tuzla* što doslovno znači *Drvena solana*, odnosno *Solana na drvo*. Takvim nazivom, koji nam kazuje o načinu proizvodnje soli, kao da se želi i naglasiti razlika između morskih i tuzlanskih slanih izvora. U 16. stoljeću bio je već ustaljen naziv za ova naselja i nahije u obliku arapsko-perzijske složenice: *Memleha-i Zir* (Donja Tuzla i *Memleha-i Bālā* (Gornja Tuzla). Kada se govori o samim solanama upotrebljavani su nazivi *Memleha-i çob bālā* i *Memleha-i çob zir.*[60]

56 Adem Handžić, „Bosanske solane u XVI i XVII vijeku“ (dalje: A. Handžić, *Bosanske solane*), *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knjiga III, Tuzla 1959., str. 67.

57 *Isto.*

58 *Isto,* str. 109.

59 Adem Handžić, „Uvoz soli u Bosnu u XVI vijeku“, *POF,* X-XI, 1960-61 (1961.), str. 138.

60 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, str. 166.

Značaj i uloga vakufa

Mnoge džamije, kao i razne druge ustanove u našim krajevima, posebno u prvom periodu osmanlijske uprave, podizane su kao sultanske zadužbine i nosile su imena dotičnih sultana. Tako su džamije u utvrđenim gradovima bile redovito sultanske, carske, odnosno državne. Najviše carskih džamija i njihovih vakufa nastalo je za vrijeme Mehmeda II Osvajača (1451.-1481.) i Sulejmana Zakonodavca (1520.-1566.). Vakufske zadužbine ostavili su i mnogi drugi službenici visoke državne administracije, pa i "obični" ljudi. U periodu širenja granica Osmanske imperije osnovna briga države predstavljala je vojska i uprava, dok je rješavanje krupnih društvenih pitanja, kulturno-prosvjetnih, socijalnih i drugih, bilo prepušteno privatnoj inicijativi, uglavnom ustanovi vakufa.[61]

Adem Handžić nam daje podatke o tome kako osmanski defteri abecednim redom po mjestima i hronološki bilježe sve personalne promjene u pojedinim vakufima po ejaletima i sandžacima u cijeloj Osmanskoj carevini. Zabilješke u njima predstavljaju, zapravo, kratke rezimee carskih berata o postavljenju pojedinih službenika, koji su izdavani na prijedlog nadležnog kadije. Tu je uvijek bila označena visina dnevnice (yevmiye) u akčama, kao i to iz kojih prihoda su te plaće podmirivane.

Kako su za sve zemlje prostrane Osmanske imperije vođeni posebni defteri za vakufe, to je pojedine vakufske ustanove moguće kontinuirano pratiti od samog osnutka pa sve do prestanka osmanske vlasti u našim krajevima. Iako su vakufname rijetko sačuvane, ipak sami vakufski defteri omogućavaju nam da najčešće od samog podizanja vakufskih kulturnih i kulturno-prosvjetnih objekata pratimo sve personalne promjene, da saznamo koliki je bio broj službenika u pojedinim ustanovama u raznim vremenima, zatim iz kojih prihoda su obezbjeđivane njihove plaće i kolike su bile. Postojalo je nekoliko vrsta tih deftera:

- *Orduy-i hümâyun,*
- *Rumil-i kırmızı,*
- *Rumil-i beyaz,*
- *Yevmiye,*
- *Tedavül* i drugi.

Isto tako vođeni su posebni defteri i za hrišćanske vakufe.

Adem Handžić je o vakufima napisao više radova, od kojih na ovome mjestu navodimo dva i to:

- *Vakuf kao nosilac određenih državnih i društvenih funkcija u osmanskom carstvu;*[62]
- *Gazu Husrev-begov vakuf u tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću.*[63]

61 Adem Handžić, „Vakuf kao nosilac određenih državnih i društvenih funkcija u Osmanskom carstvu" *Anali GHB,* IX-X, Sarajevo 1983., str. 113.

62 *Anali GHB*, IX-X, Sarajevo 1983., str. 113-120.

63 *Anali GHB*, IX-X, Sarajevo 1974., str. 207-217.

U navedenim radovima Handžić je dokazao značaj institucije vakufa u domenu materijalne kulture, tj u procesu formiranja i razvitka gradskih naselja. Vakufski objekti raznovrsne namjene i arhitektonskoga izraza, u kojima je bio koncentrisan cjelovit vjersko-prosvjetni, kulturni i privredni život muslimana, činili su osnovu urbane strukture svih gradova, dok je profana i stambena arhitektura, u odnosu na monumentalne vakufske objekte, bila daleko skromnija.

Znamenite ličnosti i događaji

Adem Handžić je u svojim radovima tretirao mnoge značajne ličnosti u Bosni i na taj način približio nam prilike i procese koji su se dešavali u vrijeme vladavine Osmanlija. Na ovome mjestu, pomenut ćemo neke od njih i ukratko prenijeti Handžićeve analize i zaključke o tim ličnostima, ali i društveno-političkim, ekonomskim i drugim prilikama u Bosni.

Jedan od najznačajnijih radova Adema Handžića, jeste rad pod nazivom *Bosanski namjesnik Hekimoglu Ali-paša.*[64] S aspekta historijske nauke, Adem Handžić je u ovome radu rasvijetlio jedan novi ugao promatranja Bosne u borbi za svoju opstojnost, pa i produžetak opstanka Osmanskog carstva na balkanskim prostorima. Ovaj rad govori o političkim prilikama u Bosni, pa i u Carstvu u prvoj polovini 18. stoljeća. Pored njegove studije *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, za koju će mnogi reći da predstavlja krunu njegovog znanstvenoistraživačkog dostignuća, ovo se smatra drugim najznačajnijim njegovim radom. Zapravo, to je studija s kojom je on najavio svoj ulazak u krug elitnih znanstvenika. Ovom studijom Adem Handžić je dao potpuno novo tumačenje jednog od najvažnijih događaja od Karlovačkog mira 1699. do austrougarske okupacije Bosne 1878. godine. Radi se, zapravo, o velikoj pobjedi bosanske vojske nad Austrijancima, koju je predvodio ovaj znameniti bosanski namjesnik u Boju pod Banjalukom 1737. godine. *Tako je Ali-paši uspjelo da u ova teška vremena samoinicijativno i posve neovisno od centralne vlade organizira odbranu Bosne. U tome zapravo leži njegova najveća zasluga.*[65] On taj događaj promatra iz tri perspektive: osmanske, austrijske, ali i bosanske. O vrijednosti ove studije najviše govori podatak da je njegova odrednica „Ali-paša Hekim-oglu“ objavljena u *Enciklopediji Jugoslavije*, što je bilo najveće priznanje za jednog znanstevnika, pogotovu na početku karijere, pored velikog broja veoma afirmiranih historičara.

Adem Handžić u dobroj mjeri rasvjetljava i pitanje uloge hamzevija u Osmanskom carstvu. Iz objavljenih radova ovoga autora saznajemo da je Hamza-dedo podigao tekiju 1519. godine u selu Orlovićima, nedaleko od stare tvrđave Kušlat, te da su se ovim pitanjem bavili mnogi naši znanstvenici, a među njima Safvet-beg Bašagić, Milan Karanović, Riza Muderizović, Muhamed Hadžijahić i drugi. Derviški

64 Adem Handžić, Bosanski namjesnik Hekimoglu Ali-paša (dalje: A. Handžić, *Bosanski namjesnik Hekimoglu*), *POF*, 5/1954-55,1955., str. 138-180.
65 *Isto,* str. 153.

red hamzevija, koji po svim indicijama potiče iz ove tekije, historijski je značajan zbog svog heterodoksnog učenja i učešća njegovih pristalica u buntovnim procesima protiv Osmanskog carstva. Govoreći o Hamza-dedi, Adem Handžić govori općenito o tekijama i njihovoj ulozi u Osmanskoj carevini, te uticaju koji su imale na proces širenja islama. Handžić je napisao dva značajna rada o šejh Hamza-dedi.[66] Time je u značajnoj mjeri razjasnio i pitanje derviša, čime se mi nećemo opširnije baviti u ovome osvrtu.

U svom radu *Pisma Ahmed-paše Dugalića dubrovačkom knezu i vlasteli*, Handžić govori više o društvenim prilikama unutar Osmanskog carstva.[67] Ovaj rad nastao je na temelju 26 pisama Ahmed-paše Dugalića koji su sačuvani u osmanskim dokumentima Državnog arhiva u Dubrovniku. Iz navedenih pisama mogu se sasvim jasno sagledati društveno-političke, ekonomske, ali i vjersko-moralne prilike u Bosni, pa i u Carstvu, te prisustvo korupcije među državnim službenicima.

Ahmed-paša potiče iz ugledne porodice Malkoča, a svojevremeno je imao veoma značajnu ulogu u historiji Bosne i Hercegovine, bilo kao bosanski beglerbeg, bilo ćehaja. Između ostalog, u dva navrata je bio na poziciji bosanskog beglerbega. Dugalić je bio u prijateljskim odnosima s dubrovačkim knezom i vlastelom. Čini se da je Ahmed-paša Dugalić preko tog prijateljstva, a na račun države, ostvarivao značajne materijalne koristi vezane za proizvodnju i uvoz soli. Pored Dugalića i ostala bosanska aristokratija se pominje u ovim vezama s Dubrovčanima. Navedena pisma daju više svjetla na cjelokupne odnose između Osmanske države i Dubrovnika. Podaci koje nam pruža ova korespondencija bili bi znatno potpuniji da je Ademu Handžiću bio poznat i sadržaj pisama dubrovačke vlastele.

Ostali radovi

Radovi Adema Handžića obuhvataju veoma širok spektar tema i njihovih analiza, tako da ih je teško klasificirati u odgovarajuće grupe. Pored navedenih radova, Handžić je napisao i nekoliko sintetskih osvrta objavljenih na engleskom jeziku, poput: *Stanovništvo u Bosni u osmanskom periodu* ili *Spomenici islamske kulture do kraja 19. stoljeća u Bosni.*[68] Ovakvih radova je malo, međutim, i oni svojim kvalitetom zauzimaju važnu poziciju u historijskoj nauci. Tu su i drugi Handžićevi radovi kao što su: *Problematika sakupljanja i izdavanja turskih izvora*

66 Adem Handžić, „Jedan savremeni dokument o šejhu Hamzi iz Orlovića“, *POF* XVIII-XIX/1968-69 (1973.), str. 205.-215. ; Adem Handžić, Muhamed Hadžijahić, „O progonu hamzevija u Bosni 1573. godine“, *POF* XX-XXI/1970-71 (1974.), str. 51.-70.

67 Adem Handžić, „Pisma Ahmed-paše Dugalića dubrovačkom knezu i vlasteli“, *POF* III-IV/1952-53 (1953.), str. 415.-435.

68 Adem Handžić, *Population of Bosnia in the Ottoman Period – A Historical Overview*, Istanbul, 1994.; Isti, *A Survey of Islamic Cultural Monuments until the end of the 19th. Century in Bosnia*, Istanbul 1996. Detaljnije o navedenim radovima pogledati: Aladin Husić, „Doprinos Adema Handžića bosanskohercegovačkoj osmanistici i historiografiji“, *Godišnjak BZK Preporod*, godina VI, Sarajevo 2006., str. 158-159.; Pogledati: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, str. 583.

u radu Orijentalnog instituta u Sarajevu,[69] *Izgradnja lađa kod Novog na Savi u XVI vijeku*[70]i sl.

Svoje prve radove, tačnije rečeno prikaze knjiga i radova objavljenih na njemačkom jeziku, Adem Handžić je objavljivao u Prilozima za orijentalnu filologiju davne 1952. godine.

Karakteristike naučnoistraživačkog rada

Metodologija

U svom naučnoistraživačkom radu, Adem Handžić se striktno i dosljedno pridržavao utvrđene znanstvene metodologije. Školovanje u Beču je vjerovatno, pored prirodnih sklonosti, ostavilo trajan pečat na njegovu ozbiljnost i ustrajnost u radu. Skoro svi njegovi radovi nastali su na temeljima prvorazrednih historijskih izvora. Svakom od svojih djela pristupao je temeljito, s visokom naučnom odgovornošću i krajnjom akribičnošću. Kod njega ne susrećemo nikakve kompromise u odnosu na arhivsku građu. Manirom vrsnog istraživača, Handžić postavlja pitanja dokumentima, upušta se u raspravu s njima i analizira sve njihove pojedinosti, povezujući ih s drugim detaljima u dostupnim dokumentima. Na taj način otkriva mnoge zanimljive i veoma važne pojedinosti koje nisu eksplicitno rečene, ali koje s drugim dokumentima čine zaokruženu logičnu cjelinu. Ne skriva podatke, on ih iznosi, nudi, daje mišljenje. Izrazito analitički karakter svoje ličnosti prenio je i u svoje naučnoistraživačke radove.

Handžić u većini radova objašnjava strane riječi koje koristi, kako bi tekst učinio što pristupačnijim i onima koji nisu po vokaciji historičari, nudi faksimile originalnih tekstova ili njihovog prepisa, te historijske karte. U značajnoj mjeri koristi statističke metode pri obradi podataka demografske i ekonomske prirode kako bi sva pitanja bila jasno i transparentno iznesena na vidjelo. Ovakav pristup, vjerovatno, uslovljen je i karakterom historijskih izvora s kojima je Adem Handžić raspolagao. Svi njegovi radovi, uz već pominjanu studiju kanoniziranog značaja i reputacije *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku,* pradstavljaju iznimno važan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji.

Pri vrednovanju cjelokupnog znanstvenog opusa jednog historičara, valja imati u vidu da je, osim dobrog poznavanja jezika na kome su pisani izvori, potrebno i dobro poznavanje pomoćnih historijskih znanosti kao što su: paleografija, diplomatika, onomastika, toponomastika, te mnoštvo drugih naučnih disciplina bez kojih nije moguće kvalitetno tumačenje povijesti i povijesnih procesa. Neophodan je multidisciplinaran pristup svakom dokumentu, a dokument je spoznajna kvintesencija iz koje se iščitava podatak i donosi logičan zaključak.

69 Adem Handžić, „Problematika sakupljanja i izdavanja turskih izvora u radu Orijentalnog instituta u Sarajevu“, *POF* XX-XXI/1970-71 (1974.), str. 213.-221.

70 Adem Handžić, „Izgradnja lađa kod Novog na Savi u XVI vijeku“, *POF* XXII-XXIII/1972-73 (1976.), str. 83.-132.

Adem Handžić ne samo da je bio vrijedan istraživač koji je proveo puno vremena po raznim arhivima i institutima, on je neumoran u prevođenju arhivske građe, njenoj obradi i korektnom publikovanju. Prema tome, može se kazati da se u njegovoj ličnosti prepoznaje nesvakidašnja polivalentnost naučnog metodičara, te intelektualni filing u prepoznavanju, odabiru i obradi arhivskog materijala. Neki od njegovih dobrih poznavaoca i vrsnih historičara napominju da se u svome radu ugledao na Hazima Šabanovića, te ističu njegovu *ustrajnost i pedantnost* u radu.[71]Bez obzira i na moguća neslaganja, mora se priznati da naučnoistraživački rad Adema Handžića, u metodološkom smislu, ima potpunu naučnu relevantnost i provjerenu vrijednost.

Naučnoistraživački opus

Pišući o saradnicima Orijentalnog instituta u Sarajevu, Enes Pelidija za Adema Handžića kaže:[72]

> *Krugu starije generacije orijentalista i historičara Instituta koji su stekli međunarodnu reputaciju pripadao je i dr. Adem Handžić. Svi njegovi radovi odnose se na Bosnu osmanskog perioda. Za historijsku nauku su posebno važne njegove studije „Tuzla i njena okolina u XVI vijeku" i zbornik ranije objavljenih radova u posebnoj knjizi „Studije o Bosni – historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda.*[73]

Ove navode uzimamo tek kao polaznu osnovu za kvantitativno predstavljanje naučnog opusa Adema Handžića. Svoje radove objavljivao je u domaćim i stranim časopisima, a njegov naučni opus obuhvata više od 68 bibliografskih jedinica. Naizgled, to i nije puno za jednog znanstvenika međunarodne reputacije i kapaciteta. Ako se ima u vidu s kakvom je predanošću i ozbiljnošću pristupao znanstvenom radu, te kakvog je značaja njegov naučni rad, onda se može reći da je malo historičara-osmanista koji se mogu porediti s Ademom Handžićem. Na ovom mjestu napomenut ćemo da je u *POF*-u objavio 22, u *GDI*-a 3, *PII*-u 4, *JIČ*-u 2 i *Analima GHb* 5 radova.

Radovi Adema Handžića su naučnoistraživačkog karaktera, ali je objavio i nekoliko stručnih radova iz oblasti izdavanja arhivske građe. Bavio se uglavnom historijom Bosne u ranom periodu osmanlijske vlasti. Svoja istraživanja uže je usmjerio na historiju sjeveroistočne Bosne i donekle srednje Bosne. Kao i drugi dijelovi, i ovaj dio Bosne bio je do tada nedovoljno istražen. Kada govori o specifičnostima područja koja istražuje, njegovi zaključci imaju daleko širi značaj,

71 Ahmed. S. Aličić, „Uvod", *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, (dalje: A. S. Aličić, P*okret za autonomiju Bosne*). Sarajevo 1996., str. 32.

72 Enes Pelidija, „Doprinos saradnika Orijentalnog instituta iz Sarajeva u izučavanju historije BiH osmanskog perioda", *Anali GHB,* XXIII-XXIV, Sarajevo 2005., str. 289.

73 Adem Handžić, *Studije o Bosni – historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul 1994., str. 310.

jer ih sagledava u kontekstu cjelovite historije Bosne, a veoma često i historije Osmanskog carstva.

Pored samostalnog rada, što je karakteristika ranijih znanstvenika, Adem Handžić je u saradnji s drugim znanstvenicima radio na obradi i publikovanju vrlo značajnih izvora, kao što su: *Oblast Brankovića, Dva popisa Zvorničkog sandžaka i Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine.*[74] Navedeni izvori imaju izuzetnu historijsku i društvenu vrijednost, predmet su stalnog interesovanja historičara i koriste se u mnogobrojnim studijama i istraživačkim radovima. Na temelju ovih izvora nastale su i najvrednije Handžićeve studije, bez kojih nije moguće relevantno sagledavati prošlost Bosne i Hercegovine u prvom periodu vladavine Osmanske države.

Lokalna historiografija

Pored predstavljanja događaja s vremenskim i sadržajnim odrednicama, historija se bavi i teritorijalnom klasifikacijom odvijanja određenih društvenih procesa. U srednjem vijeku nastaju „univerzalne hronike“, a tek u 18. stoljeću pišu se velike historije svijeta. Danas se znatno češće susreću historije pojedinih naroda ili država. S aspekta prostora historiografija se može dijeliti na još manje jedinice ili cjeline, kao što su: regije, gradovi i sela.[75] Lokalna historija ima svoje specifičnosti, jer se u pravilu bavi razvojem lokalne zajednice. Kako je svaka lokalna zajednica tijesno vezana sa svojom sredinom, ona mora biti u korelaciji s općim zbivanjima. Prava vrijednost lokalne historije leži na području privrede i društva. Zapravo, privredni i društveni odnosi se detaljno i mogu izučavati samo u okviru lokalne historije. Tek nakon detaljnog izučavanja malih, odnosno lokalnih zajednica, moguće je vršiti upoređivanja i uopćavanja historijskih procesa. Lokalna historija u modernoj historiografiji dobija sve veći značaj.

Pored ostaloga, i iz navedenih razloga Adema Handžića svrstavamo u moderne znanstvenike. Kao rijetko koji historičar Handžić je pristupio detaljnoj analizi i rasvjetljavanju svih društvenih procesa na prostoru jedne regije. Najbolji primjer takvog njegovog znanstvenog pristupa je studija *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku.* Iako Tuzla predstavlja stožerno mjesto njegovog zanimanja, što i sam naziv eksplicira, on daje detaljan pregled svih povijesnih i kulturnih gibanja cjelokupnog Zvorničkog sandžaka.

Pišući o Tuzli i njenoj okolini Adem Handžić nam najprije donosi detaljan popis literature, ko je sve i šta pisao o ovom području, toponimima, zatim dolazak Osmanlija i administrativnu podjelu Zvorničkog sandžaka, stanovništvo – brojnost i njegove migracije, nastanak novih i razvitak zatečenih gradskih naselja, razvoj

74 Adem Handžić, Hamid Hadžibegić, Ešref Kovačević, *Oblast Brankovića-Opširni katastarski popis iz 1455. godine /Defter-i vilayet-Vlk/* Orijentalni institut, Sarajevo, 1972.; *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533.),* ANU BiH i SANU, Građa knj. XXVI, Odjeljenje društvenih nauka, knj.2, Sarajevo 1986.; *Opširni popis Bosnaskog sandžaka iz 1604. godine*, Obradio: Adem Handžić, I/1 i I/2, Bošnjački institut Zürich - Odjel Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2002.

75 A. Kožar, *Uvod u historiju*, str. 15.

privrede i sl. Skoro da nema pojave ili procesa, na pomenutom prostoru, koje Handžić nije razmotrio i naučno valorizirao. Kada je riječ konkretno o Tuzli, on zaključuje da osnovni uvjeti razvitka Tuzle nisu strategijski, nego privredni i komunikacioni, a tome su najviše doprinijeli eksploatacija slane vode i proizvodnja soli.

Dakle, u teritorijalnom smislu, znanstveni rad Adema Handžića mogao bi se uvjetno uokviriti na prostor Bosne i Hercegovine, što nije karakteristično za većunu historičara. Ponekad i sam, zbog konteksta povijesnih događanja, izlazi iz ovoga teritorijalnog okvira, ali treba naglasiti da je najvećim dijelom predmet njegovog interesovanja sjeveroistočna Bosna, odnosno Bosanski i Zvornički sandžak. Pored teritorijalnog, važno je napomenuti i vremenski okvir, a to su 15. i 16. stoljeće. Svakako da se naznačeni okviri mogu prihvatati samo uvjetno, ali su oni izrazito dominantni u njegovim radovima.

Upotreba termina „islamizacija“

U svojoj najznačajnijoj studiji *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, kao i većini radova, Adem Handžić koristi termin “islamizacija“, kada govori o konverziji pripadnika Crkve bosanske i kršćana na islam. Istina, u kasnijim radovima, nastalim nakon disolucije socijalističke Jugoslavije, kao npr u svom radu *Konfesionalni sastav stanovništva u Bosni i Hercegovini u prvim stoljećima osmanske vladavine*, eksplicite kaže „širenje islama“ ili „pristupanje islamu“. Danas većina bosanskohercegovačkih historičara ne upotrebljava termina “islamizacija“ u svojim radovima, smatrajući ga neadekvatnim i neprimjerenim za objektivno predstavljanje stvarnih historijskih procesa, budući da implicira upotrebu sile, te izražavaju svoje neslaganje sa Ademom Handžićem.[76]

Adem Handžić je u svojim djelima, od kojih treba posebno izdvojiti raspravu *O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku*,[77] te ranije navođenu studiju *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, ne samo ukazao na uzroke “islamizacije“, već i objašnjava neke pojave koje su uzimane u prilog tezi o prisilnoj konverziji. Na osnovu prvorazredne građe, on ukazuje da je većina franjevačkih samostana nestala ne zbog toga što su namjerno uništeni od strane aktuelne muslimanske vlasti, ili

76 Jedan od razloga zbog čega se izraz “islamizacija“ smatra neprimjerenim, pa čak i tendencioznim, koji ne odražava stvarne težnje Osmanske države i realne historijske procese u Bosni daje nam i Mustafa Imamović koji kaže: „Tvrdnje da je širenje islama podrazumijevalo čin sile i prisile nemaju utemeljenja u izvorima. One više govore o nacionalističkim i drugim opterećenjima i predrasudama njihovih sastavljača i zastupnika, nego što doprinose objašnjenju i rasvjetljavanju jednog složenog historijskog procesa kao što je bilo širenje islama u Bosni i okolnim zemljama.“ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997., str. 146. Isti autor na drugom mjestu kaže: “Odatle je svako nastojanje da se za činjenicu masovnog prihvatanja islama u Bosni nađe neko navodno historijsko objašnjenje usmjereno u prvom redu na negiranje Bošnjaka. Cilj svih navedenih teorija o ‘islamizaciji’ jeste da se nametne teza kako je ‘Bošnjacima njihov muslimanski identitet nametnut i efemeran’. Mnogi autori različitog kršćanskog opredjeljenja misle i pišu da je širenjem islama u Bosni nastupila neka ‘duševna praznina’.“ *Isto*, str. 168.

77 Adem Handžić, „O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku“, *POF*, XVI-XVII, Sarajevo 1970.

domicilnih muslimana, već zbog toga što bi islamizacijom i razvojem islamsko-orijentalnog urbanog kompleksa samostani često ostajali u središtu muslimanskog naselja, te bi se fratri sami povlačili iz takve ambijetalnosti. Isto tako, citira jednu ispravu Mustafa-bega Juriševića, tobožnjeg progonitelja kršćana, kojom ovaj daje poreske povlastice i olakšice laicima koji pomažu fratrima samostana u Donjoj Tuzli.

Upotrebu termina "islamizacija" Adema Handžića treba razumijevati u kontekstu vremena i društveno-političkog ambijenta u kome je pisao svoje radove. Zbog rigidne državne kontrole i revizije javne i naučne riječi, mnogi važni izdavački projekti su zaustavljeni i potpuno propali. Bilo je to vrijeme ideološko-političke cenzure i ateističke puritanizacije jugoslovenskoga društva, kada se budno motrilo šta se i kako piše, svakako iz ideološko-političkih razloga.

Pored termina „islamizacija", Handžić koristi i termin "Turci" za Osmanlije. Opće je poznato da se termin Turčin koristi kao etnička odrednica za pripadnike jednog naroda, dok je Osmanska imperija bila multietična i multikonfesionalna država. Bez imalo dvojbe, sve je ovo bilo jako dobro poznato Ademu Handžiću.

Zaključak

Rad nema tendenciju da pruži iscrpan prikaz i konačnu ocjenu svega onoga što je napisao Adem Handžić u svom skoro pedesetogodišnjem znanstvenom radu i nastojanju da naučno-metodološki valorizira i perpetuira dio naše prošlosti. Primarni cilj rada je da podsjeti našu naučnu i populističku javnost i ukaže na značaj naučnoistraživačkog dosega ovog vanrednog znanstvenika, kako po historijsku znanost općenito, tako i za Bosnu i Hercegovinu i njene narode.

Sumirajući cjelokupni znanstveni rad Adema Handžića, možemo kazati da je izučavao događaje, pojave i procese koji su imali primarnu ulogu i značaj u oblikovanju kulturne fizionomije Bošnjaka i koji su ostavili snažan i neizbrisiv pečat u povijesti Bosne, kao što su: prihvatanje i širenje islama, urbanizacija i ulogu vakufa. Ti su procesi dali Bosni novi povijesni kod, novi kulturološki zamah i *jedan civilizacijski kvalitet više*. Na taj način je, zajedno s drugim historičarima iz njegove plejade, postavio snažne temelje bosanskohercegovačkoj historiografiji i povijesnoj znanosti. On se ponajviše zanimao za ona pitanja koja su imala esencijalnu važnost za povijesni identitet Bosne i Bošnjaka.

Iz onoga što smo ukratko iznijeli o radovima i naučnim rezultatima Adema Handžića jasno se pokazuje da je on predstavljao jednog od najznačajnijih historičara-osmanista u Bosni i Hercegovini, što mu je od strane historičara njegovih savremenika i priznavano. Bio je izuzetno cijenjen kao čovjek i naučnik kojemu se moralo vjerovati. U svakom pokušaju pisanja historije Bosne, ili pitanja iz te historije kojima se on bavio, njegovi radovi su nezaobilazni, jer su to nadasve objektivni naučni rezultati, uzdignuti iznad efemernih ideologija ili političkih trendova. Kako ističe Ahmed S. Aličić, on je tipičan predstavnik sarajevske škole orijentalistike i

osmanistike, koji je rastao uz istinske veličine naše nauke, pa je i sam postao takva veličina.

Rezultati do koji je došao Adem Handžić su intelektualno neprocjenjivi i teško dostižni. Svi njegovi radovi izdržali su stroge kriterije naučne kritike, kompetentnih i dobronamjernih pojedinaca i relevantnih znanstvenih instituacija. Bilo je historičara koji su svoj dirigirani kvazinaučni pristup i antibosanski naboj prenosili i na ovog znanstvenika etiketirajući ga kao „muslimanskog“ ili „etabliranog“ historičara, no takvi nisu vrijedni pomena, bar ne na ovome mjestu i ovakvom prigodom. Naprotiv, to samo govori o čvrstini povijesnih temelja Bosne koji se prirodno reflektiraju u njegovim djelima.

Adem Handžić pripada generaciji velikih hostoričara-osmanista kakvi su: Hazim Šabanović, Hamdija Kreševljaković, Nedim Filipović, Avdo Sućeska, Hamid Hadžibegić, Mehmed Mujezinović, Branislav Đurđev, Milan Vasić, Ahmed S. Aličić, Ešref Kovačević i drugi. S razlogom na kraju pominjemo ova velika imena, jer je Adem Handžić svojom znanstvenom akribijom, osigurao zapaženo mjestu u ovoj najprominentnijoj plejadi bosanskohrecegovačkih, pa i jugoslovenskih historičara osmanskog perioda.

Conclusion

The work does not tend to provide a comprehensive review and a final evaluation of everything that was written by Adam Handzic in its almost over the last five scientific work and effort to evaluating scientific-methodological and perpetuates a part of our past. The primary objective of this paper is to remind our scientific and populist public and point out the importance of scientific scope of this extraordinary scientist, both in historical science in general, and in Bosnia and Herzegovina and its people.

Summing up the overall scientific work Adem Handzic, we can say that he studied the events, phenomena and processes that have the primary role and importance in shaping the cultural character of Bosniaks and that left a strong and indelible mark in the history of Bosnia, such as the acceptance and spread of Islam, urbanization and the role of waqf. These processes gave Bosnia a new historical code, a new cultural momentum and the quality of one civilization over. In this way, along with other historians of his Pleiades, lay a strong foundation Bosnia and Herzegovina’s historiography and historical science. He is primarily interested in those issues that have an essential importance for the historical identity of Bosnia and Bosnians.

From what we have a brief idea about the works and research results of Adem Handzic clearly shows that he represented one of the most important historian-Ottoman scholars in Bosnia and Herzegovina, as he was recognized as such by his contemporaries and historians. He was highly respected as a man and scientist. In any attempt to write the history of Bosnia, or questions of history and he dealt with,

his works are indispensable because they are above objective scientific results, ephemeral rise above ideology or political trends. As outlined by Ahmed S.Aličić, he is a typical representative of the Sarajevo School of Oriental and osmanistcs, who grew up with the true size of our science, and he himself became such a size.

The results that came Adem Handzic are intellectually invaluable and elusive. All of his works have endured the strict criteria for scientific criticism, competent and well-meaning individuals and relevant scientific instituacija. It was a historian who directed his access and anti-Bosnian charge passed on this scientist etiquette it as "Muslim" or "established" historians, but these are not worth mentioning, at least not in this place and this kind of occasion. On the contrary, it only talks about the toughness of historical foundations of Bosnia that is naturally reflected in his works.

Adem Handzic belongs to the generation of Ottoman scholars such as: Hazim Šabanovic, Hamdija Kreševljaković, Nedim Filipovic, Avdo Sućeska, Hamid Hadžibegić, Mehmed Mujezinović, Branislav Djurdjev, Milan Vasic, Ahmed S.Aličić, Ešref Kovacevic and others. With good reason to mention this at the end of the big names, because Adam Handzic their scientific meticulousness, he secured a special place in this constellation of prominent Bosnian and Yugoslav historians of Ottoman period.

Mr. sc. Salkan UŽIČANIN
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

INDUSTRIJA BOSNE I HERCEGOVINE U VRIJEME VELIKE EKONOMSKE KRIZE (1930.–1934.)

Apstrakt: *Svjetsku privredu krajem 1929. godine zahvatila je velika kriza, izazivajući slomove banaka, obustave rada, manjak obrtnog kapitala, povećano nepovjerenje u finansijsko tržište, te postepeno siromašenje stanovništva. Privredu Bosne i Hercegovine kriza je zahvatila sa izvjesnim zakašnjenjem (1931.). Najranije se osjetila u poljoprivredi proširivši se ubrzo i na ostale privredne grane. Posebno negativno dejstvo krize na industriju imalo je uvođenje trgovinskih restrikcija na međunarodnom tržištu. Nemogućnost izvoza i slabljenje kupovne moći seoskog stanovništva suzilo je krug potrošača industrijske robe. Kriza je naročitog utjecaja imala u drvnoj, hemijskoj i metalnoj industriji, tj. eksportnim industrijskim granama, prisiliviši ih da obim proizvodnje prilagode slabom unutrašnjem tržištu, koje nije moglo apsorbovati njihovu cjelokupnu produkciju. To je dovelo do smanjenja proizvodnje, otpuštanja velikog broja radnika i u konačnici obustave rada kod velikog broja preduzeća, zbog čega je industrija u Bosni i Hercegovini pretrpjela velike gubitke.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Kraljevina Jugoslavija, industrija, privreda, poljoprivreda, kriza, depresija, proizvodnja, redukcija, stagnacija, nezaposlenost, gubitci.*

Abstract: *The world economy late in 1929. was straddled is a big crisis, prompting bank breakdowns, strikes, shortage of working capital, increased confidence in the financial market and the gradual impoverishment of the population. Economy of Bosnia and Herzegovina was engulfed in the crisis with some delay (1931.). The earliest it felt was in agriculture expanding soon to other economic sectors. Particularly negative impact of the crisis on the industry had the introduction of trade restrictions in the international market. Inability to exports and weakening purchasing power of the rural population has narrowed the circle of consumers of industrial goods. The crisis has had a particular impact in wood, metal and chemical industry, ie With export industries, prisiliviši them to adjust production volume weak internal market that could absorb their entire production. This has led to a reduction in production, release of a large number of workers and ultimately the suspension of a large number of companies, which is why the industry in Bosnia and Herzegovina suffered great losses.*

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, Yugoslavia, industry, economy, agriculture, crisis, depression, production, reduction, stagnation, unemployment, loss.*

Uvodne napomene

Industrijski razvoj u Bosni i Hercegovini u periodu od 1918. do 1929. godine bio je opterećen brojnim problemima. Odmah na početku privrednog života u novoj državnoj zajednici Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS) mnoga krupna industrijska preduzeća u Bosni i Hercegovini, koja su se nalazila u rukama stranog kapitala stavljena su pod državni sekvestar, odnosno prinudnu upravu s ciljem provođenja nacionalizacije.[1] Međutim, postupak nacionalizacije trajao je duži period, a prouzročio je gubitak radnog potencijala i nepovjerenje stranog kapitala prema ulaganju i kreditiranju u bosanskohercegovačku privredu. Na taj način industrija je ostala bez prijeko potrebnih stranih investicija, što je dovelo do smanjenja proizvodnje i velikih finansijskih gubitaka.

Različiti nivoi ekonomskog razvitka jugoslavenskih pokrajina, naročitoga odraza našli su u razvitku i osnivanju industrijskih preduzeća. U periodu od 1918. do 1929. godine osnovano je 90 tvornica u Bosni i Hercegovini i to najviše u drvnoj, prehrambenoj i tekstilnoj industriji. Novoosnovane tvornice bile su manjeg kapaciteta, s obzirom na visinu uloženog kapitala, pogonsku snagu, broj otvorenih radnih mjesta, i nisu dale značajnijeg impulsa u razvoju industrije u navedenom periodu.[2]

Brojni organizacijski problemi pritiskali su industriju Bosne i Hercegovine u periodu od 1918. do 1929. godine, između ostalih, radilo se o nedostatku sirovina, mašina, stručne radne snage, kredita, nedovoljnih transportnih kapaciteta i jakoj

1 Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (ABHS), *Fond Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu*, (dalje: *FMTI*), K–79, br. 3684/1925. Земаљска влада за Босну и Херцеговину Свим окружним областима, котарским уредима, кот. испоставама и госп. повјеренику за зем. главни град Сарајево, *Надзирање имовине поданика непријатељских држава*, бр. 944/през., Сарајево, 11. фебруара 1919.; ABHS, *FMTI*, K–79, br. 3684/1925. Земаљска влада за Босну и Херцеговину Свим окружним областима, котарским уредима, котарским испоставама и госп. владином повјеренику за главни град Сарајево, *Надзирање имовине поданика непријатељских држава*, бр. 944/1919. през., Сарајево, 26. II 1919.; ABHS, *FMTI*, K–23, br. 8533/1922; *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu. Godina 1919.*, Sarajevo, 1920., str. 73–74. Stavljanje pod državni nadzor industrijskih preduzeća u Bosni i Hercegovini, ustvari, bilo je posljedica proširenja teritorijalnog važenja *Zakona* o postupanju sa imovinom podanika država koje su bile u neprijateljstvu sa Srbijom donijetog 17. 8. 1915. i odluke Pariske ekonomske konferencije od 18. 10. 1916. godine. Propisi ovog zakona (član 2) odnosili su se na imovinu podanika Austro–Ugarske, Njemačke carevine, Osmanskog carstva i svih lica koja su ratovala protiv Srbije. Članom 5 Zakona bilo je regulirano da „Sva preduzeća, koja pripadaju podanicima neprijateljskih država, u smislu čl. 2. ovog Zakona, dolaze pod osobiti nadzor Ministra Narodne privrede“.

2 *Статистика индустрије Краљевине Југославије са адресаром индустријских предузећа*, Београд, 1941., (dalje: *Статистика индустрије Краљевине Југославије*), стр. 64–65.

inostranoj konkurenciji.[3] Skučeno domaće tržište, previsoka fiskalna opterećenja i moćna strana konkurencija, sputavali su razvoj ionako slabe bosanskohercegovačke industrije. Loše ekonomsko okruženje u kojem je radila industrija u Bosni i Hercegovini, dodatno je pogoršavala nerazumna državna privredna politika, koja nije preduzimala potrebne mjere za otklanjanje ili bar ublažavanje navedenih nedostataka. Zbog toga je u navedenom periodu bila prisutna nedovoljna iskorišćenost industrijskih kapaciteta kao direktna posljedica opadanja kupovne moći poljoprivrede, disproporcionalnog razvitka pojedinih industrijskih grana, zaostalost tvorničkih uređaja, a također i utjecaja strane konkurencije i međunarodnih kartelnih organizacija. Posebne teškoće u industrijskom razvoju pojedinih pokrajina, a naročito Bosne i Hercegovine, stvaralo je favoriziranje određenih dijelova države od strane centralne državne uprave, koje se očitovalo u svim privrednim granama kroz podjelu kredita centralnih novčanih institucija, sredstava dobijenih na račun reparacija, izgradnji željezničke i putne mreže, broja osnovanih tvornica, itd.[4]

Utjecaj depresije na bosanskohercegovačku industriju

Velika ekonomska kriza zahvatila je svjetsku privredu krajem 1929. godine izazivajući katastrofalne posljedice koje su se ogledale u: slomovima velikih banaka, obustavama rada velikih industrija, nelikvidnosti i pomanjkanju novca kod velikih i malih, povećano nepovjerenje u cijelom svijetu, te postepenoj općoj pauperizaciji. Depresija je tokom 1930. izazvala naglo opadanje industrijske proizvodnje širom svijeta, a 1931. godine očitovala se sve dublje. Polovinom 1932. godine dostigla je svoj vrhunac, a od svih pojava koje je kriza izazvala, najkritičnije i najopasnije bilo je povećanje broja nezaposlenih.[5] Jedan od najmarkantnijih znakova krize bilo je

3 ABHS, *Fond Trgovinska komora NR BiH* (dalje: *FTOK*), K–3, omot br. 6. *Zapisnik sa XXXII plenarne sjednice održane 18. X 1923. god.*; ABHS, *FTOK*, K–8, omot br. 9. *Suhozemni i riječni saobraćaj. Referat Zagrebačke komore*; ABHS, *FMTI*, K–75, dok. br. 2445/25. Трговачка и обртничка комора за Босну и Херцеговину Министарству Трговине и Индустрије Београд, *Извештај о раду конференције Комора и привредних организација одржана 1. и 15. маја 1925. у Сарајеву*, бр. 3149/25., Сарајево, 17. јуна 1925.; ABHS, *FTOK*, K–11, omot br. 11. *Привредне прилике у Босни и Херцеговини*; *Godišnji izveštaj Privremene Radničke Komore za Bosnu i Hercegovinu za 1922. godinu*, Sarajevo, 1923., str. 10; Arhiv Srednjobosanskog kantona Travnika (ASBKT), *Fond Željezara Zenica* (dalje: *FŽZ*), Upravni odbor 1920.–1928. *Zapisnik sjednice ravnateljskog vijeća Industrije željeza d. d. Zenica održane 1920.*; „Sarajevska fabrika kapa i šešira“, *Босански Лојд*, Год. III, бр. 12, Сарајево, 23. марта 1920., стр. 2.

4 ABHS, *FTOK*, K–5. *Privredni elaborat pročitan na sastanku u „Radikalnom klubu“*. Bosanskohercegovački privredni krugovi tražili su da Narodna banka i njima dodjeljuje jeftine kredite. Međutim, ona je prilikom podjele najmanje računa vodila o interesima Bosne i Hercegovine. Kritikujući tu politiku privredni krugovi u Bosni i Hercegovini izjavljivali su da je „банка у Загребу само на један објекат дала Дин 10,000.000, а упитајте колико је филијала у Сарајеву дотле свега тих зајмова издала. Колико је филијала Народне Банке нпр. у Загребу дала кредита само у граду Загребу, а колико Сарајевска, Бањалучка и Мостарска у свој Босни, сви Ви то већ добро знате из досадашњих расправа и новинарских чланака“.

5 *Podnesci, referati, izveštaji i ekspozeji Šumsko–industriskog preduzeća Dobrljin–Drvar a.*

uskolebano povjerenje u dotadašnji novčani sistem. Nepovjerenje u novac pojavilo se u svim državama bez obzira na njihovo finansijsko stanje, i to u takvom opsegu i sa tolikom žestinom da je zahvatilo pretežni dio nosilaca dotadašnjeg privrednog života. Ono se ponajprije ispoljilo u vidu panike, a tek dalji događaji dokazali su da se ne radi o panici već o trajnom stanju, koje je iziskivalo najveću pažnju.[6] Prelomnica u razvoju svjetskih privrednih prilika desila se 1933. godine, kada je kriza u najvećem broju država bila savladana i njihove privrede ušle u period oporavka. Industrijska nezaposlenost te godine smanjena je za oko 1/4, a proizvodnja je dostigla nivo iz 1914. godine.[7]

U vrijeme krize u većini zemalja došla je do izražaja protekcionistička politika, koja se najočitije manifestirala kroz carinsku zaštitu i uvođenje trgovinskih restrikcija koje su dostizale panične razmjere. Protekcionističku zaštitu države su ostvarivale preko raznih sistema kontigentiranja, sporazuma o razmjenama, bilateralnih ugovora, zabrane uvoza pojedinih proizvoda, klirinških sporazuma, uvozne i izvozne takse, kontrole monetarnih operacija itd. Sve to dodatno je utjecalo na sužavanje i dezorganizaciju međunarodne trgovine, a restriktivne mjere paralizirale su svjetsku trgovinu.[8]

Svjetska ekonomska kriza Kraljevinu Jugoslaviju zahvatila je sa izvjesnim zakašnjenjem (krajem 1930.), snažno pogodivši agrarno jugoslavensko društvo.[9] To se naročito odrazilo na Bosnu i Hercegovinu u kojoj se prema popisu iz 1931. godine poljoprivredom bavilo 84,13% stanovništva, a svega 6,75% bilo zaposleno u industriji i zanatstvu.[10] Kriza se ponajprije ispoljila u poljoprivredi, a potom se proširila i na ostale privredne grane.[11] Opadanje cijena poljoprivrednih proizvoda i uvođenje trgovinskih restrikcija od strane industrijski razvijenijih zemalja, smanjili su izvore zarada agrarnih zemalja, bacivši njihove privrede u dugotrajnu depresiju.[12]

---

d. i njegovog generalnog direktora, dr. Milana Ulmanskog, po raznim važnim pitanjima preduzeća, Sarajevo, 1933., (dalje: *Podnesci, referati, izveštaji i ekspozeji*), str. 105; *Izvještaj o privrednim prilikama i radu Komore u godini 1931*., Sarajevo, 1932., (dalje: *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931*.), str. 87; Nikola, Vučo, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930.–1934.*, Beograd, 1968., (dalje: N. Vučo, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930.–1934.*), *str.* 136; Nikola, Vučo, *Državna intervencija u privredi. Istorijski razvoj*, Prvo izdanje, Beograd, 1975., str. 114–116.

6 *Podnesci, referati, izveštaji i ekspozeji*, str. 35.

7 *Народна привреда у 1933. години*, Топчидер, 1934., (dalje: *Народна привреда у 1933.*), стр. 3.

8 N. Vučo, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930.–1934.*, 144. Upoređivanjem vanjske trgovine Kraljevine Jugoslavije sa razvojem vanjske trgovine razvijenijih zemalja, dolazi se do zaključka da se njen položaj u 1932. godini veoma pogoršao, jer je međunarodna trgovina u 1932. opala za oko 2/3 prema 1929., a 1/3 prema 1931. godini, dok je vanjska trgovina Kraljevine Jugoslavije opala za blizu 62% u odnosu na 1929. godinu, a za 38,4% prema 1931. godini. (*Народна привреда у 1932.*, стр. 15–16).

9 Opširnije o tome vidi u Zborniku: *Svetska ekonomska kriza 1929.–1934. i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope*, Beograd, 1976.

10 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knj. IV, Sarajevo, 1940., str. 93–303.; Arhiv Jugoslavije Beograd (AJB), *Zbirka Dobrivoje Stošić* (dalje: 81), fascikla 1, jedinica opisa 3. *Наша пољопривреда и Нова аграрна банка*; Joso, Lakatoš, *Privredni almanah jugoslovenskog Lloyda*, Glava I, Zagreb, 1929., (dalje: J. Lakatoš, *Privredni almanah I*), str. 6.

11 *Народна привреда у 1931. години*, Београд, 1932., (dalje: *Народна привреда у 1931.*), стр. 17.

12 *Izvještaj o privrednim prilikama i radu Komore u godini 1930*., Sarajevo, 1931., (dalje: *Izvještaj*

Kriza je dakle, najprije zahvatila proizvođače, a ubrzo se proširila i na potrošače.

U jugoslavenskim zemljama privredna depresija trajala je duže nego u industrijski razvijenim zemljama. Prema kretanju zaposlenosti radnika u Kraljevini Jugoslaviji, kriza je kulminaciju doživjela 1933. godine.[13] Na poboljšanje prilika u industriji jugoslavenskih zemalja, naročito eksportnih, utjecala je povoljnija ekonomska situacija, življa privredna djelatnost i prosperitet u velikom broju privrednih grana u svijetu tokom 1933. godine. Pozitivni ekonomski pokazatelji, rast izvoza, proizvodnje i zaposlenosti 1934. godine povećali su kupovnu snagu stanovništva, što se odrazilo i na povećanje potrošnje industrijskih proizvoda. Do izvjesnih pomaka došlo je i kod onih industrijskih grana koje su radile za unutarnje tržište, jer su se djelimično oslobodile vanjske konkurencije.[14]

Privredna kriza imala je jako dejstvo na kretanje međunarodnog kapitala kao i na ostale ekonomske faktore privrednog razvitka i međunarodne razmjene. Pored opadanja potražnje industrijske robe, industrija se susrela sa velikim problemom osiguranja obrtnih sredstava uslijed sloma međunarodnog tržišta kapitala. To je naročito došlo do izražaja 1931. godine, kada se evropska kriza kapitala nakon kraha austrijskog Kredit Anštalta prenijela na jugoslavenske banke.[15]

Svjetska finansijska kriza indirektno je dovela do pogoršanja opće privredne situacije u Bosni i Hercegovini, jer je izazvala povlačenje stranog kapitala i „juriš“ privrednika na domaće banke. Novčana kriza naročito je zahvatila banke u Sarajevu.[16] Povlačenje stranog kapitala slabim domaćim novčanim zavodima, oduzelo je mogućnost daljeg samostalnog finasiranja privrede.[17] Nedostatak kapitala doveo je do smanjenja iznosa kredita, povećanja kamata i pooštravanja mjera pri dodjeli i isplati novčanih sredstava. Bankarska i kreditna kriza pojačale su krizu u industriji,[18] jer je bila prisutna stalna opasnost da novčani zavodi u interesu smanjenja svojih angažmana svakog momenta obustave kreditiranje industrijskih pogona koje su finansirali, ili koji su u cjelosti bili njihovo vlasništvo (što se u više slučajeva i obistinilo). Radilo se uglavnom o malim i srednjim industrijskim preduzećima, koja

o privrednim prilikama u 1930.), str. 24–25.; Smiljana, Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije (1918.–1941.)*, Beograd, 1986., (dalje: S. Đurović, *Državna intervencija u industriji*), str. 108.

13 S. Đurović, *Državna intervencija u industriji*, str. 121.

14 Izvoz industrijskih proizvoda iz Jugoslavije 1933. bio je povećan u odnosu na 1932. godinu za 15% po vrijednosti i 16,67% po količini, dok je istovremeno uvoz industrijske robe iz inostranstva smanjen za 11,23% po vrijednosti i za 6% po količini. (B. Stojsavljević, *Seljaštvo Jugoslavije (1918.–1941.)*, str. 86.

15 *Народна привреда у 1931.*, 3; Vladimir, V., Rozenberg; Jovan, Lj., Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu, država – banke – inostrani i domaći kapital u službi privrede*, Beograd, 1940., str. 34–35.

16 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931.*, str. 88; *Podnesci, referati, izveštaji i ekspozeji*, str. 35.; „Strani kapital i naša privreda“, *Rudarski i topionički vesnik*, God. VI, br. 2, Beograd, februar 1934., str. 39.

17 *Podnesci, referati, izveštaji i ekspozeji*, str. 35.

18 „Udubljivanje procesa raspadanja fašizma“, *Klasna borba*, (1930.–1934., 1937.), Beograd, 1984., str. 956.

su bila u daleko nepovoljnijem položaju u odnosu na ona koja je finansirao strani kapital. Preduzeća koja je pomagao strani kapital krizu su osjetila u manjoj mjeri, i uz manje poteškoće uspjevala tokom depresije održavati proizvodnju. Također, za razliku od preduzeća finansiranih domaćim kapitalom lakše su savladavala teškoće kod nabavke deviza za plaćanje stranih sirovina.[19] Dakle, kreditna kriza naročito je kočila rad industrije koju je finansirao domaći kapital. Za bosanskohercegovačko bankarstvo 1931. bila je naročito nepovoljna godina, jer je privredna depresija zahvatila dvije najvažnije privredne grane: poljoprivredu i drvnu industriju. Ipak, kriza je najviše pogodila poljoprivredu, oborivši cijene agrarnih proizvoda do te mjere da je njena rentabilnost bila ispod pariteta troškova. Cijene poljoprivrednih proizvoda u periodu krize pale su za 57%, a industrijskih za oko 31%, što je bio veliki disparitet.[20]

Državna privredna politika nije imala adekvatan odgovor na krizu, kao uostalom i većina država u svijetu. Stoga je efekat krize od zvaničnih vlasti bio umanjivan, dok su privredna i radnička glasila o tome iscrpno izvještavala.[21] Stalan pad državnih prihoda vlada je nastojala nadoknaditi povećanjem poreza i sniženjem izdataka državnih ustanova. Takva privredna politika uz opadanje privatne umanjila je i javnu potrošnju i potražnju, a kod javnih investicija na svim nivoima uprave (državne, banovinske, općinske) zavladala je prava restrikcija. Težak položaj državnih finansija dodatno je otežavao i pad budžetskih prihoda. Opadanje prihoda od poreza koji su inače dolazili u drugi plan, država je pokušavala namaknuti preko potrošača povećanjem poreza na dodatnu vrijednost, što je dovelo do poskupljenja industrijskih proizvoda i do urušavanja ionako slabog domaćeg tržišta. I prije krize državni prihodi su se uglavnom oslanjali na indirektne poreze, monopole, carinu i trošarine. U toku krize ubiranje budžetskih sredstava bilo je u padu, što je ravnotežu državne kase dovodilo u pitanje.[22] Dodatne teškoće finansijskoj stabilnosti zemlje 1931. godine stvorile su odluke Lozanske konferecije o brisanju reparacija. Tim postupkom država je godišnje gubila oko 68 miliona maraka ili 800 miliona dinara. Da bi namakla gubitak reparacionih sredstava vlada je pribjegavala novim zaduženjima u inostranstvu, smanjenju izdataka državne uprave, povećanju cijena monopolskih artikala (duhana, šibica, soli) i trošarina na šećer, pivo, itd.[23]

19 AJB, *Zbirka Milan Stojadinović* (dalje: 37), fascikla 38, jedinica opisa 635.

20 B. Stojsavljević, *Seljaštvo Jugoslavije (1918.–1941.)*, str. 86.

21 S. Đurović, *Državna intervencija u industriji*, str. 114.

22 Ukupni državni prihodi od aprila 1931. do marta 1932. godine (za 11 mjeseci) pali su od 11.350 na 9.802 miliona dinara, tj. za više od 1,5 milijardi dinara ili 13,6%. Prihod od neposrednih poreza pao je za 16,6%, posrednih 16,3%, monopola za 8,4% i prihod od državnih preduzeća za 13,4%. („Bilanca triju i po godina diktature i krize“, *Klasna borba*, (1930.–1934., 1937.), Beograd, 1984., 907). Produbljenje krize i dalji pad prihoda od indirektnih poreza pokazuju i cifre za budžetsku 1932./33. godinu, u kojoj su prihodi od indirektnih poreza podbacili za 980 miliona dinara, tj. za skoro jednu milijardu dinara. („Naša ekonomska i finansijska politika“, *Jugoslovenski Lloyd*, God. XXVI, br. 74, Zagreb, 31. marta 1934., str. 3). Stabilizacija državnog budžeta i zaustavljanje dugotrajnog procesa opadanja ukupnih prihoda postignuta je u budžetskoj 1933./1934. godini. (*Народна привреда у 1933.*, стр. 11).

23 *Народна привреда у 1931.*, str. 16; „Bilanca triju i po godina diktature i krize“, *Klasna borba*, (1930.–1934., 1937.), Beograd, 1984., str. 906–907. Državni dugovi monarhističke Jugoslavije 1932. godine iznosili su 38.783.550.636 dinara.

Simptomi ekonomske krize u industriji Bosne i Hercegovine počeli su se jasnije očitovati u 1931. godini u vidu opadanja proizvodnje, smanjenja kapitala, velikih viškova radne snage,[24] pada indeksa akcija industrijskih preduzeća,[25] te slabijeg podizanja novih tvornica.[26] Pregled novoosnovanih tvornica u Bosni i Hercegovini od 1929. do 1934. godine donosimo u sljedećoj tabeli:[27]

Podaci se odnose na:	Po godinama osnivanja					
	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.
Broj tvornica	6	11	5	5	2	1
Kapital u hiljadama dinara	23.697	15.664	11.549	2.153	1.251	673
Radna mjesta	617	275	254	317	62	64
Pogon (u KS)	654	537	695	152	40	98

Prema podacima iz tabele, 1931. godine došlo je do prvih znakova malaksalosti u osnivanju novih tvornica. Značajnije smanjenje nastupilo je 1932. godine, a taj trend nastavio se i narednih godina, tako da je u 1934. godini bila osnovana samo jedna tvornica. Općenito, broj osnovanih tvornica, uloženog kapitala, otvorenih radnih mjesta i instalirane pogonske snage u 1933. i 1934. bili su neznatni i u odnosu na 1929. godinu manji po: broju tvornica za dva puta; uloženom kapitalu za preko 12; broju radnih mjesta za skoro pet i pogonskoj snazi za oko pet puta.

Kriza u Bosni i Hercegovini nije istovremeno nastupila u svim industrijskim granama. Ekstraktivna industrija tokom 1930. još uvijek je radila punim kapacitetom, tako da je produkcija ugljena na državnim rudnicima te godine bila veća za oko 10% u odnosu na 1929. godinu. Povećanje proizvodnje nastupilo je

24 *Народна привреда у 1933.*, стр. 32. Prema podacima *Radničkih novina*, od marta 1930. do marta 1932. godine broj zaposlenih radnika smanjio se u: Banjoj Luci za 48%; Osijeku i Sarajevu 33%; Karlovcu 27%; Skoplju i Velikom Bečkereku 26%; Splitu 21% i Ljubljani 18%. Dakle, na prostoru Bosne i Hercegovine došlo je do najveće besposlice i zastoja u industriji. Radilo se uglavnom o radnicima zaposlenim u drvnoj industriji. („Glad, povećanje eksploatacije, besposlica i opšte osiromašavanje“, *Klasna borba*, (1930.–1934., 1937.), Beograd, 1984., str. 908).

25 Vrijednost indeksa akcija industrijskih preduzeća u periodu 1929.–1934. godine kretao se prema sljedećim vrijednostima (nominalna vrijednost = 100):

Industrijska grana	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.
	u (%)					
šumska	119,1	91,7	59,9	48,9	41,7	39,3
poljoprivredna	121,4	99,9	64,4	51,0	48,4	47,1
metalurgija	111,8	97,1	89,4	83,7	84,1	76,7
razne	153,6	135,9	103,4	88,5	75,9	52,3

Prema podacima iz tabele najveći pad imala je drvna i poljoprivredna, dok su ostale industrijske grane imale nešto umjereniji pad vrijednosti akcija. („*Народна привреда у четвртом тромесечју 1934. године*, Топчидер, 1935., str. 30).

26 *Народна привреда у 1931.*, стр. 3–4.

27 *Статистика индустрије Краљевине Југославије*, стр. 64–65.

uslijed povlačenja većih količina uglja od strane državnih željeznica, koje su svoje potrebe uglavnom podmirivale iz državnih rudnika, a ne iz inostranstva. Osjetniji znaci krize u rudarskoj industriji nastupili su 1932. godine, zbog čega je Direkcija državnih rudnika obustavila proizvodnju u rudnicima Bukinje i Suhača. Obustava rada u Suhači uslijedila je zbog toga što rudnik željezne rudače u Ljubiji nije radio, a prevoz uglja iz rudnika Suhače bio je koordiniran sa prevozom ljubijske rudače, tako da je dalji rad rudnika zbog velikih transportnih troškova bio nerentabilan.[28] Da bi zaustavili pad i u 1933. održali proizvodnju bar na nivou 1932. godine, rudnici su pribjegli smanjenju cijena uglja, koje su kod nekih preduzeća bile ravne troškovima proizvodnje.[29] Ipak, i pored toga proizvodnja je bila u stalnom padu, prvenstveno zbog opće krize u industriji, a naročito metalnoj koja je bila najveći potrošač uglja.

Bosanskohercegovački eksport gvozdene rude bio je upućen na države srednje Evrope, jer se izvoz u prekomorske zemlje ili udaljenije zemlje kopnom u najboljem slučaju završavao minimalnom zaradom (zbog velike konkurencije afričke, španske i švedske rude). Gvozdenu rudu u Kraljevini Jugoslaviji proizvodila su dva državna rudnika u Varešu i Ljubiji, te manje količine i rudnik u Petrovoj Gori kod Topuskog (Slovenija). Rudnik Ljubija radio je isključivo za izvoz rude u inostranstvo, dok je Vareš uglavnom radio za potrebe svojih visokih peći.[30] Već u 1931. godini u rudnicima željezne rude u Varešu i Ljubiji osjetili su se prvi znaci krize, jer su glavni kupci otkazali ugovore.[31] To je imalo katastrofalne posljedice za rudnik u Ljubiji, koji je za tri godine (1928.–1930.) plasirao u inostranstvo preko 1.000.000 tona željezne rude (naročito u Čehoslovačku za Škodine tvornice). Međutim, kada

28 Državni rudnici u Bosni i Hercegovini 1930. godine producirali su 1.229.709,1 tonu uglja, a 1929. godine 1.185.784,4 tona. (*Izvještaj o privrednim prilikama i radu Trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu u godini 1932*., Sarajevo, 1933., (dalje: *Izvještaj o privrednim prilikama u 1932*.), str. 85).

29 *Извјештај о привредним приликама и раду Коморе у години 1933*., Сарајево, 1934., (dalje: *Извјештај о привредним приликама 1933*.), str. 85. Prosječne cijene jedne tone uglja u vrijeme depresije donosimo u slijedećoj tabeli:

Godina	Prosječna vrijednost jedne tone uglja u dinarima			
	kamenog	mrkog	lignita	prosječno
1929.	255,36	207,77	115,44	189,83
1930.	265,36	177,70	110,25	169,82
1931.	230,52	170,84	96,95	159,75
1932.	220,53	148,14	92,50	141,32
1933.	205,97	138,11	91,68	134,04
1934.	193,82	131,15	87,69	127,37

Dakle, prosječno su cijene uglja 1934. godine u odnosu na 1929. godinu bile umanjene za 32,9%. (Ранко, Деспић, „Утицај привредне депресије на југословенско рударство“, *Rudarski i topionički vesnik*, God. VI, br. 11–12, Beograd, avgust 1936., (dalje: Р. Деспић, *Утицај привредне депресије на југословенско рударство*), стр. 5.

30 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931*., str. 84.

31 Ранко, Деспић, „Утицај привредне депресије на југословенско рударство“, *Rudarski i topionički vesnik*, God. VIII, br. 13, Beograd, septembra 1936., str. 7.

je 1931. godine otkazan ugovor sa Čehoslovačkom, rudnik je prestao sa radom, a te godine prodao je svega 600 tona rude na domaćem tržištu.[32] Ponovno oživljavanje proizvodnje u rudniku uslijedilo je tek poslovne 1934. / 1935. godine, kad je uspio plasirati veće količine rude u Mađarsku, ali po znatno nižim cijenama.[33] U periodu od 1931. do 1934. godine rudnik je imao 11.239.218,06 dinara gubitaka.[34] Slabu prodaju tokom krize imao je i vareški rudnik, koji je uspijevao plasirati „samo po koji vagon u inostranstvo", i to jako otežano „usljed postojećih ograničenja u valutnom i deviznom prometu".[35] Utjecaj krize na prilike u rudnicima gvozdene rude najbolje odslikava sljedeća statistika:[36]

Godina	Proizvodnja		Broj radnika	Izvoz rude	
	u tonama	u dinarima		u hiljadama tona	u hiljadama dinara
1929.	427.945	46.809.771	1.190	388	65.066
1930.	431.188	47.093.429	1.189	356	93.977
1931.	133.410	10.436.597	774	27	6.393
1932.	26.634	4.378.820	532	0,7	201
1933.	52.484	3.715.939	541	24	5.297
1934.	199.841	11.915.058	836	112	12.695

Statistika pokazuje da je od 1930. godine nastupilo enormno smanjenje proizvodnje i izvoza gvozdene rude. Kriza je 1932. dostigla svoj vrhunac, jer je proizvodnja te godine u odnosu na 1930. opala za 16 puta, izvoz za 550, a broj radnika za dva puta. Od 1933. nastupa određeno povećanje proizvodnje, koje je u 1934. značajno poraslo, mada još uvijek nije dostizalo ni polovinu proizvodnje iz 1930. godine. I dok je u Bosni i Hercegovini došlo do značajnog smanjenja rudarske produkcije, rudarsko–topionička proizvodnja na nivou cijele države tokom depresije nije spala ispod nivoa proizvodnje iz 1926. godine.[37]

32 Prema mišljenju Trgovačko obrtničke komore u Sarajevu iz drugih dijelova Kraljevine Jugoslavije prirodni razvoj bosanskohercegovačkog rudarstva uspješno je ometan, jer se smatralo da je svaki napredak i razvoj bosanske rudarske industrije išao na štetu ostalih dijelova države. Ovakav stav temeljila je na više činjenica, a između ostalog, isticala je da dugoročni ugovor za izvoz željezne rudače iz Ljubije za Čehoslovačku nije po isteku bio produžen (1931.), zbog čega je rudnik tri godine tokom krize morao mirovati i otpustiti veliki broj radnika. Za taj propust u državnom preduzeću zbog kojeg su radnici ostali bez posla, a preduzeće pretrpjelo ogromne gubitke niko nije pozvan na odgovornost. Opširnije o tome vidi u: *Izvještaj o privrednim prilikama i radu Komore u godini 1935*., Sarajevo, 1936., (dalje: *Izvještaj o privrednim prilikama u 1935*.), str. 88–89. Rudnik Ljubija upošljavao je 1929. godine 929 radnika i to: 922 muška i 7 ženskih. (*Радници у државној индустрији. Рударсво ~ соларе, металска индустрија, шумска индустрија. Статистички податци, стручни извештаји и предлози*, Сарајево, 1930., str. 4).

33 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1935*., str. 88–89.

34 S. Đurović, *Državna intervencija u industriji*, str. 305.

35 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931*., str. 84.

36 Ранко, Деспић, „Утицај привредне депресије на југословенско рударство", *Rudarski i topionički vesnik*, God. VIII, br. 13, Beograd, septembra 1936., стр. 7.

37 Љубомир, С., Дуканц, *Индекси коњунктурног развоја Југославије 1919.–1941*., Београд, 1946., стр. 34.

U vrijeme krize došlo je i do pada konjunkture u rudnicima soli i solanama. Rudnici soli su 1930. producirali 3.398.498,62 tone slane vode, a 1934. godine 2.700.757 tona ili manje za 20,53%. Količina izvarene soli u solanama 1930. iznosila je 54.635,56 tona, a 1934. godine 41.922 tone što je bilo manje za 23,97%.[38] Opadanje proizvodnje slane vode bilo je direktno povezano sa manjom isporukom slane vode hemijskoj industriji sode u Lukavcu, a produkcije soli sa opadanjem potrošnje i prodaje u zemlji.

Drvna industrija sa šumskom eksploatacijom po broju preduzeća, uposlenih radnika i uloženom kapitalu, bila je najrazvijenija i najveća industrija u Bosni i Hercegovini.[39] Ona je predstavljala veliku nacionalnu imovinu, koja je svake godine u državnu kasu donosila pola milijarde zdrave valute iz inostranstva, i na taj način vršila znatan utjecaj na trgovinski bilans zemlje.[40] Stanje na tržištu drva u 1930. godini bilo je veoma nepovoljno i pod utjecajem opće depresije koju je preživljavala cjelokupna svjetska privreda.[41] Uvoz drveta i šumskih proizvoda u 1930., pao je u poređenju sa 1929. godinom u Njemačkoj za 22%, Mađarskoj 32%, Čehoslovačkoj 29%, Belgiji 14%, Engleskoj 7%, Italiji 6% i Sjedinjenim Američkim Državama 31%.[42] Prekomjerna ponuda, sve slabija potražnja i sve teže plativi uvjeti doveli su do pada cijena drvene građe.[43] Cijela 1931. godina bila je u znaku stalnog smanjenja građevinske djelatnosti u svijetu, uslijed čega je smanjena potrošnja i promet drvene građe.[44] Izvoz građevinskog drveta iz Bosne i Hercegovine u prvih devet

38 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1930*., str. 69–71; *Извјештај о привредним приликама и раду Коморе у години 1934*., Сарајево, 1935., (dalje: *Извјештај о привредним приликама у 1934*.), стр. 102–103.

39 Prema katastru drvarske industrije, 1928. godine u Bosni i Hercegovini bila je registrirana 201 pilana. Od toga: 34 velike sa kapacitetom preko 15.000 m³ (tri sa kapacitetom od 300.000 m³) oblog drveta, koje su radile za eksport. Potom 87 srednjih koje su rezale od 1.000 do 15.000 m³ godišnje i 80 malih sa kapacitetom do 1.000 m³. Kategorizacija pilana urađena je na osnovu godišnjeg kapaciteta njihove sječe. Malim pilanama smatrane su sve one čija je godišnja produkcije iznosila do 6.000 m³ drveta, srednje do 15.000 m³, i velike sa godišnjim kapacitetom preko 15.000 m³. Od navedenog broja pilana, 122 radilo je na vodeni, 73 na parni i šest na električni pogon. Imale su ukupno 426 gatera i to: 279 punih i 147 venecijanera. Godišnji kapacitet prerade oblog drveta svih pilana iznosio je: 304.959 m³ tvrdog, 2.056.700 m³ mehkog oblog drveta, što je ukupno iznosilo 2.361.659 m³ oblog drveta. Prema broju gatera (426) i prema količini drveta (2.361.659 m³), koja je rezana, otpadalo je prosječno na jedan gater godišnje 5.543,50 m³ oblog drveta. (ABHS, *Fond Građevinska direkcija Sarajevo* (dalje: *FGDS*), dok. br. 3688/28. Грађевинска Дирекција, Сарајево, *Списак фирми у Б. и Х. које се баве производњом разноврсне резане и тесане дрв. грађе*, бр. 3688/28, Сарајево, 18. 3. 1928.; ABHS, *FTOK*, K–11, omot br. 2. *Zapisnik XLIII plenarne sjednice 11. i 12. aprila 1929.*; ABHS, *FTOK*, K–9, omot br. 3. *Zapisnici XLII redovne plenarne sjednice od 11. i 12. XII 1928. god.*; „Zaštita domaće drvarske industrije“, *Južni Lloyd*, Год. V, бр. 15, Сарајево, 21. априла 1929., str. 2).

40 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931*., str. 47.

41 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1930*., str. 59.

42 *Statistika uvoza i izvoza šumskih proizvoda Kraljevine Jugoslavije 1926.–1935.*, Beograd, 1937., (dalje: *Statistika uvoza i izvoza šumskih proizvoda Kraljevine Jugoslavije 1926.–1935.*), str. 9–10.

43 S obzirom na vrijednost izvezenog drveta, carinska statistika je u 1931. registrirala smanjenje za 44% novčane vrijednosti prema 1930., a 52% prema 1929. godini. (*Izvještaj o privrednim prilikama u 1931*., str. 74).

44 *Statistika uvoza i izvoza šumskih proizvoda Kraljevine Jugoslavije 1926.–1935.*, str. 9–10. U svijetu je promet mehke građe 1931. godine pao za 30%.

mjeseci 1931. godine opao je po količini u odnosu na 1930. za punih 36%, a prema 1929. godini za čak 50%.[45] Radnička komora Bosne i Hercegovine upozoravala je mjerodavne da „Šumska industrija iz godine u godinu propada sve više, jer je na svetskom tržištu cijena drvetu neverovatno pala".[46] Pri tome je naglasila da je preko 25.000 radnika ostalo bez posla, jer su mnoge pilane obustavile rad. Da bi se besposlica bar donekle ublažila, predlagali su da država investira „(...) svake godine velike sume novca na gradnju puteva, željeznica" itd.[47]

Iako su potražnja i cijene drvene građe znatno opale, režijski troškovi preduzeća ostali su isti, ili su se čak i povećali.[48] Da bi drvnoj industriji omogućili rentabilitet uslijed izmjenjenih odnosa na svjetskoj pijaci, njeni predstavnici su u jednoj anketi održanoj 2. marta 1931. godine u Beogradu tražili „da treba podvrći reviziji državne takse i prevoznu tarifu, koja je i danas (1931., op. a.) na istoj visini kao i ranijih godina, kada je u toj industriji bio puni polet (...)".[49] Međutim, do revizije takse nije došlo, ali je anketa ipak, iznjedrila nekoliko zakona i propisa o davanju određenih olakšica drvnoj industriji.[50]

Drvna industrija je tokom cijele 1932. godine bila u znaku depresije, jer su sve države uvoznice bosanskohercegovačkog drveta nastojale zaštiti domaću radinost, a u spoljnoj trgovini težile da ostvare reciprocitet, zbog čega su na skladištima gomilane sve veće količine robe. Nemogućnost velikih proizvođača da izvezu veće količine drveta u inostranstvo, okretalo ih je ka plasiranju robe na domaće tržište, čime su gušili manja preduzeća, jer ona nisu bila u stanju oduprijeti se tako jakoj konkurenciji. Vrijednost izvoza šumske industrije pala je sa blizu dvije milijarde dinara koliko je iznosio 1929. na manje od pola milijarde u 1932. godini, jer su od 11 država uvoznica još jedino Italija, Sjeverna Afrika i Grčka pokazivale interes za drvenu građu iz Bosne i Hercegovine.[51]

45 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931*., str. 74.

46 *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini (1929–1931)*, Knj. 1, sabrao i uredio Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009., (dalje: *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini (1929–1931)*, str. 408).

47 *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini (1929–1931)*, str. 408.

48 Država je pilane koje su imale direktnu vezu sa šumom po 1 m³ drveta u oblom stanju teretila sa 125,75 dinara za domaće tržište i 144 dinara za izvoz u inostranstvo, dok su pilane koje su bile udaljene od šume i dobijale balvane preko željeznice imale opterećenje od 212,25 dinara. Svi ti izdaci išli su u državnu ili banovinsku blagajnu, a da još nisu bili plaćeni troškovi proizvodnje koji su iznosili od 120 do 150 dinara. (*Извјештај о привредним приликама 1933*., str. 63; *Podnesci, referati, izveštaji i ekspozeji*, str. 47).

49 ABHS, *Fond Radnička komora Bosne i Hercegovine* (dalje; *FRKBiH*), K–1, dok. br. 59/1929.–39. *Bilteni Sekretarijata Centralne rad. komore 1929.–1939*.; *Izvještaj o privrednim prilikama i radu Komore u godini 1935*., Sarajevo, 1937., str. 69; *Izvještaj o privrednim prilikama i radu Komore u godini 1938.*, Sarajevo, 1939., str. 119.

50 Krajem jula 1931. godine donijet je *Zakon o davanju olakšica šumskoj industriji radi krize*, a stupio je na snagu već u avgustu iste godine. Zakon je između ostalog predviđao odgodu plaćanja šumskih preliminara za sječu, potom, u opravdanim slučajevima produženje rokova sječe, izrade i izvoza drveta iz šume itd. Već krajem decembra pooštravanjem krize u drvnoj industriji, Zakon je doživio izmjene i dopune. Opširnije o tome vidi u: Branislav, Begović, *Šumska privreda Bosne i Hercegovine za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918.–1941.), s posebnim osvrtom na eksploataciju šuma i industrijsku preradu drveta*, Sarajevo, 1985., str. 134–136.

51 Najvažniji uvoznici drveta iz Bosne i Hercegovini bile su: Belgija, Engleska, Francuska, Grčka,

Opseg krize u drvnoj industriji najbolje pokazuje podatak da je krajem 1932. na strugarama radilo svega 16,47% radništva u odnosu na najjaču poslijeratnu 1929. godinu, kada je u drvnoj industriji bilo zaposleno oko 40.000 radnika. Pri tome je procenat uposlenosti radnika u velikim industrijskim preduzećima iznosio 18,15%, a u malim samo 6,35%.[52] I pored teške situacije u drvnoj industriji, državni nameti i takse kao i prevozne tarife konstantno su rasle.[53] Kriza je stvarala velike poslovne gubitke, redukciju proizvodnje, a kod velikog broja preduzeća potpunu obustavu rada i otpuštanje radnika.[54] Prema jednoj anketi iz 1932. godine, ispostavilo se da je od 289 punih gatera i 150 venecijanera koliko ih je imala bosanskohercegovačka drvna industrija, radilo samo 111 punih gatera i 25 venecijanera. Od navedenog broja gatera i venecijanera mnogi su radili sa smanjenim kapacitetom, tako da je preko 60% gatera i 80% venecijanera bilo van pogona.[55] Ako se uzme u obzir činjenica da je državno preduzeće Šipad iz Drvara tokom krize radilo u punom opsegu sa 24 puna gatera, opravdavajući to socijalnim razlozima, onda ovi podaci izgledaju još strašnije i pokazuju u kako teškom stanju je bila drvna industrija, a naročito srednja i mala preduzeća.[56]

U 1933. kod drvne industrije došlo je do izvjesnog poboljšanja, uslijed povećanja izvoza kod velikih preduzeća za oko 1/3 u poređenju sa 1932. godinom, tako da su poslije duže pauze mnoge strugare proradile. Mogućnost izvoza povećala se uslijed slabljenja ruskog dampinga i povećanja potražnje drvene građe u Americi i Italiji. Potražnja građe na domaćem tržištu bila je znatno manja zbog slabe građevinske djelatnosti u zemlji.[57] Međutim, potrebno je naglasiti da su prodajne cijene 1932., 1933. i 1934. godine činile svega 53,36% cijena iz 1929. godine.[58]

Holandija, Italija, Južna Amerika, Njemačka, Mađarska, Sjeverna Afrika i Švajcarska. (*Izvještaj o privrednim prilikama u 1932*., str. 61).

52 Branko, Tadić, *Položaj radnika u industriji drveta*, Sarajevo, 1932., (dalje: B. Tadić, *Položaj radnika u industriji drveta*), str. 12.

53 Šumske takse za 1 m³ izrađenog tehničkog drveta kretale su se prema slijedećem: 1927. = 27,85 dinara; 1928. = 24,08; 1929. = 33,34; 1930. = 37,90; 1931. = 59,14 i 1932. = 63,26 dinara. Dakle, šumske takse su porasle u prosjeku za oko 50%. (*Podnesci, referati, izveštaji i ekspozeji*, str. 116).

54 Veliko industrijsko preduzeće Krivaja iz Zavidovića 1930. imala je 10.200.000 dinara poslovnih gubitaka, 1931. 33.900.000, i 1932. godine 8.600.000 dinara. (Vaso, Ristić, „*Krivaja" Šumska industrija a. d., prije Eissler i Ortlieb u Zavidovićima od osnivanja do stečaja. Sa autentičnim izveštajima sudskih veštaka*, Sarajevo, 1937., 17). Krivaja je 1931. godine u potpunosti obustavila rad i otpustila preko 3.000 radnika. Proizvodnju je obustavilo i industrijsko preduzeće „Ugar" kod Travnika otpustivši tom prilikom oko 1.500 radnika, a sijaset sitnijih preduzeća prestalo je sa radom. („Tražimo anketu u našoj drvnoj industriji", *Ujedinjeni sindikati*, God. VII, br. 2, Beograd, 1. februar 1931., str. 13; *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini (1929.–1931.)*, str. 327).

55 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1932*., str. 2.

56 Opširnije o tome vidi u: *Podnesci, referati, izveštaji i ekspozeji Šumsko–industrijskog preduzeća Dobrljin–Drvar a. d. i njegovog generalnog direktora, dr. Milana Ulmanskog, po raznim važnim pitanjima preduzeća*, Sarajevo, 1933.

57 *Народна привреда у 1933*., str. 18.

58 Prosječne prodajne cijene jelove i omorove građe po m³ franko utovarna stanica u Srednjoj Bosni bile su: 1929. - 580 dinara; 1930. = 460; 1931. = 330; 1932. = 300; 1933. = 325 i 1934. godine 280–300 dinara. (*Podnesci, referati, izveštaji i ekspozeji*, str. 86, 97; *Извјештај о привредним приликама 1933*., стр. 64, 74; *Izvještaj o privrednim prilikama i radu Komore u godini 1935*., Sarajevo, 1937., str.

Drvarska industrija je velike gubitake iz 1932. godine osjećala i tokom 1934. godine, mada je uspjela uposliti veći broj radnika i pustiti u pogon više gatera. Posebnog efekta na mala i srednja preduzeća drvne industrije imala je Šipadova inicijativa, kojom su velike drvne industrije kupovale produkciju malih pilana i izvozile zajedno sa svojim u inostranstvo.[59] Iako je 1934. godine u drvnoj industriji došlo do poboljšanja prilika, ipak, njena prodaja bila je orjentirana uglavnom na stare zalihe koje su u vrijeme depresije bile nagomilane po skladištima.

Ekonomska kriza naročito je došla do izražaja kod velike hemijske industrije koja je radila za izvoz, jer su eksportna preduzeća bila suočena sa jakom inostranom konkurencijom, ograničenjima i restrikcijama kod izvoza, te značajnim padom cijena.[60] Proizvodnja kod elektrohemijske industrije u Jajcu zavisila je od inostranog tržišta i uglavnom se prilagođavala njegovim potrebama. To je bilo najizraženije kod ferrosilicija, čija je prodaja na domaćem tržištu iznosila svega 5% od ukupne proizvodnje tvornice.[61] Proizvodnja ferrosilicijuma uslijed slabe prođe i gomilanja zaliha na skladištima, tokom 1931. godine morala je biti obustavljena. Zastoj je prouzročila kriza čelične industrije u srednjoj Evropi, koja je bila najveći kupac bosanskohercegovačkog ferrosilicijuma.[62] Također, došlo je do smanjenja potrošnje kaustične sode i hlornih derivata, iako su cijene ovih proizvoda bilo znatno smanjene.[63] Do izvjesnog poboljšanja u prodaji ferrosilicijuma došlo je 1933., kada se izvoz u odnosu na 1932. godinu povećao po vrijednosti za 87,9% i po količini za 76,9%. Naprotiv izvoz trikloretilena bio je znatno otežan, jer je čehoslovačko tržište bilo u potpunosti izgubljeno, a na mađarskom i austrijskom proizvod se susretao sa jakom konkurencijom.[64] Iako je tokom krize došlo do evidentnog smanjenja proizvodnje kod elektrohemijske industrije u Jajcu, ipak, tvornica se za razliku od drugih preduzeća ove vrste u Kraljevini Jugoslaviji uspješnije borila sa krizom.[65]

Industrija sode i ostalih natrijevih soli obrazovali su veliku hemijsku industriju u Lukavcu, koja je služila kao baza svim ostalim industrijskim granama i bila od

69; *Izvještaj o privrednim prilikama i radu Komore u godini 1938.*, Sarajevo, 1939., str. 119).

59 *Извјештај о привредним приликама у 1934.*, str. 30–31.

60 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1930.*, str. 72–73. Bosanskohercegovačka hemijska industrija bila je zastupljena sa nekoliko velikih preduzeća, koja su svojim kapacitetom podmirivala cjelokupne potrebe zajedničke države, a najveći dio proizvodnje izvozila u inostranstvo. To su bile: Bosanska Solvay Tvornica d. d., Lukavac; Bosansko dioničko društvo za elektrinu, Jajce; Jugoslovenska destilacija drva d. d., Teslić; Fabrika celuloze a. d., Drvar i Danica d. d. za kemičke proizvode, Bosanski Brod.

61 Na inostranom tržištu tvornica je imala jaku konkurenciju u prodaji ferrosilicijuma kod finskih, belgijskih i norveških proizvođača, a kod hlorovih derivata u njemačkim fabrikama. (*Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u 1929.*, str. 40; *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u 1930.*, str. 73).

62 Najveći kupac jajačkog ferrosilicija do 1929. godine bila je Poljska, dok je trihloretilen išao najviše u Čehoslovačku, Mađarsku i Austriju. Kupci kalcijevog karbida bile su: Engleska, Italija, Grčka, Belgija, Maroko, Bugarska, Argentina, Holandija, Indija, Japan, Njemačka i Mađarska.

63 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1930.*, str. 73; *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931.*, str. 84.

64 *Народна привреда у 1933.*, стр. 18–19.

65 Dušan, Jagodić, *Razvoj hemijske industrije u Bosni i Hercegovini 1893.–1953.*, Sarajevo, 1954., (dalje: D. Jagodić, *Razvoj hemiske industrije u Bosni i Hercegovini 1893.–1953.*), str. 54.

izuzetne važnosti za privredu Bosne i Hercegovine.[66] Tvornica u Lukavcu bila je upućena uglavnom na eksport zbog srazmjerno slabe potrošnje u zemlji, dok su strane tvornice sode uglavnom opskrbljivale svoje jako razvijene industrije. Glavne uvoznice sode iz Bosne i Hercegovine bile su Čehoslovačka, a naročito Mađarska koja nije imala svojih tvornica za proizvodnju sode. Međutim, tokom depresije ovo tržište bilo je izloženo jakoj ruskoj konkurenciji, a veliku smetnju izvozu stvaralo je i nepostojanje clearing–prometa sa Mađarskom. Štetan utjecaj ovih okolnosti došao je naročito do izražaja krajem 1933. i trajao tokom cijele 1934. godine. Izvoz sode prema sveukupnoj prodaji 1929. iznosio je 71%; 1930. - 63%; 1931. - 65%; 1932. - 51%; 1933. -50% i 1934. godine 43%.[67] Zbog pada izvoza tvornica je već 1930. godine bila prinuđena da otpusti oko 23% uposlenih radnika.[68] I pored pada izvoza 1933. i 1934. godine povećanom prodajom robe na domaćem tržištu, te naročitim mjerama racionalizacije i štednje postigla je zadovoljavajuće poslovne rezultate.[69]

Izbijanjem krize konzum proizvoda Jugoslavenske destilacije drva u Tesliću iz dana u dan je opadao, kako na domaćem tako i na stranom tržištu i prisiljavao preduzeće da restringira rad.[70] Tvornica je u periodu od 1930. do 1934. godine imala vrlo promjenjivu konjunkturu i iskorišćavala na mahove 38–45% svoga kapaciteta.[71] I pored toga, teškom mukom uspijevala je plasirati proizvedenu robu. Prodaja je 1931. bila manja za 6% od 1930., za 27% 1932. prema 1931., a za 32% 1932. u odnosu na 1930. godinu. U sličnoj razmjeri kretala se i proizvodnja.[72] Opadanje konzuma bilo je u direktnoj vezi sa uvođenjem novih deviznih propisa zemalja uvoznica proizvoda destilacije (Mađarska, Austrija i Grčka).[73] Preduzeće je radi racionalizacije produkcionih troškova bilo prisiljeno na stalno otpuštanje radnika, prilagođavajući njihov broj potrebama obima proizvodnje.[74]

66 Amonijak soda neophodna je za proizvodnju baruta i raznih drugih eksplozivnih sredstava, glicerina, boraksa, stakla, porcelana i cementa, potom za tekstilnu industriju, izradu hromove soli, proizvodnju raznih hlorovih derivata kao i svih preparata koji se dobijaju iz ilovače kao što su alaun i aluminium. (ABHS, *FMTI*, K–43, dok. br. 7293/1923. *Реферат*).

67 *Извјештај о привредним приликама у 1934*., стр. 107.

68 Tvornica je 1928. godine upošljavala oko 600 radnika. (Joso, Lakatoš, *Privredni almanah jugoslovenskog Lloyda*, Glava V, Zagreb, 1929., str. 82; *Izvještaj o privrednim prilikama u 1930*., str. 72).

69 *Извјештај о привредним приликама у 1933*., 88–89; *Извјештај о привредним приликама у 1934*., стр. 107–108.

70 *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u 1930*., str. 69.

71 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931*., str. 78; *Народна привреда у 1933*., str. 18; Божидар, Поповић, „Суха дестилација дрвета“, *Технолошки преглед*, Год. I, бр. стр. 9–10, Београд, октобар–новембар 1933., стр. 37.

72 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1932*., str. 83.

73 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931*., str. 78.

74 U prosperitetno vrijeme destilacija drva u Tesliću upošljavala je oko 2.500 radnika. Međutim, već krajem 1929. godine iz tvornice je otpušteno 700 radnika. (*Извештај о привредним приликама и раду коморе у години 1925*., Сарајево, 1926., str. 54; „Razočarenja sa Teslićem“, *Народно Благостање*“, Год. I, бр. 18, Београд, 3. август 1929., стр. 421–422; *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u 1930*., str. 69; *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931*., str. 78; Божидар, Поповић, „Суха дестилација дрвета“, *Технолошки преглед*, Год. I, бр. 9–10, Београд, октобар–новембар 1933., стр. 37; *Народна*

U prvoj polovini 1930. godine tvornica celuloze u Drvaru radila je punim pogonom, ali je uslijed pomanjkanja novih porudžbina iz inostranstva ubrzo napunila svoja stovarišta i bila prisiljena da od 1. jula 1930. godine radi sa 50% kapaciteta. U drugoj polovini godine situacija na svjetskom tržištu se još pogoršala, a cijene celuloze neprestano padale izgubivši 30% vrijednosti u odnosu na prvu polovinu godine. Početkom 1931. godine cijene su pale toliko nisko da je tvornica i pored plasmana veće količine celuloze imala velike gubitke, s obzirom da je prodajna cijena bila niža od proizvodne. Uprkos tome, tokom cijele 1931. godine radila je sa 50% kapaciteta. Međutim, zbog velikih gubitaka i uslijed jake inostrane konkurencije koncem februara 1932. godine u potpunosti je obustavila rad i otpustila uposleno radništvo. Na skladištu je imala nabavljene velike količine sirovina za proizvodnju, čija je vrijednost procjenjivana na preko 6.000.000 dinara, a koje su zbog dugotrajne obustave proizvodnje propale.[75] Tokom cijele 1933. godine nije bila u pogonu.[76] Zbog obustave rada u tvornici celuloze velike gubitke trpio je i Šipad, jer nije mogao iskoristi otpatke građe, a morao je uposliti dio otpuštenih radnika celuloze, iako za njih realno nije imao nikakve potrebe.[77]

Utjecaj velike ekonomske krize pored krupne, osjetila su i mala preduzeća hemijske industrije u Bosni i Hercegovini (tvornice sapuna, šibica, špirita, kvasca itd.), koja su uglavnom radila za domaće tržište. Tvornice sapuna su na početku krize uz izvjesna umanjenja uspjevale bez većih problema održavati proizvodnju. Međutim, potrošnja sapuna 1932. opala je za 30–50%,[78] a 1933. godine za dodatnih 12%. To je tvornice sapuna dovelo u veoma nezavidan položaj, prisilivši ih na redukciju proizvodnje i otpuštanje radne snage.[79] I potrošnja šibica je za vrijeme depresije veoma opala, zbog čega je fabrika u Docu kod Travnika znatno smanjila proizvodnju. Opadanje proizvodnje i slaba prodaja pored evidentnih gubitaka za preduzeće negativno je djelovalo i na državni budžet, jer je prihod od monopola na šibice bio u stalnom padu.[80] Negativno dejstvo depresija je imala i na rad tvornica špirita u Bosni i Hercegovini. Iako je ova grana industrije radila za domaće tržište, hiperprodukcija i žestoka konkurencija u zemlji nepovoljno su djelovale na njen rad.

привреда у 1933., стр. 18; D. Jagodić, *Razvoj hemiske industrije u Bosni i Hercegovini 1893.–1953.*, str. 69).

75 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931.*, str. 78; *Izvještaj o privrednim prilikama u 1932.*, str. 83. Tvornica celuloze iz Drvara upošljavala je od 450 do 500 radnika godišnje.

76 *Podnesci, referati, izveštaji i ekspozeji*, str. 63, 168; *Izvještaj o privrednim prilikama u 1932.*, str. 83; *Народна привреда у првом тромесечју 1932. год.*, Београд, 1932., стр. 14; *Народна привреда у 1933.*, стр. 18.

77 Ukazujući na štetne posljedice obustave rada fabrike celuloze, uprava Šipada navodila je između ostalog sljedeće: „Dve hiljade porodica ostale su bez zarade, a 'Šipad' se guši u otpatcima. Ovi otpatci zatrpavaju strugaru; njihovo uklanjanje iziskuje velike troškove, kojima se ne može izbeći, jer bi se inače rad onemogućio. Celulozno drvo trune u šumi". (*Podnesci, referati, izveštaji i ekspozeji*, str. 112, 168).

78 *Народна привреда у првом тромесечју 1932. год.*, Београд, 1932., стр. 14.

79 *Народна привреда у 1933.*, стр. 19.

80 *Народна привреда у години 1932.*, Београд, 1933., (dalje: *Народна привреда у 1932.*), стр. 23–24; *Народна привреда у 1933.*, стр. 11.

Prodajne cijene robe stalno su smanjivane i nisu pružale nikakvu dobit preduzećima. Uz to kupovna sposobnost potrošača bila je sve manja, a mogućnost plasmana robe sve teža. Od četiri postojeće špiritane u Bosni i Hercegovini, samo tvornica špirita M. Fishla u Tuzli za vrijeme krize uspjela je održati proizvodnju sa 40–50% kapaciteta.[81] Preduzeće M. Fishla proizvodilo je i kvasac, ali je i njegova prodaja bila veoma slaba zbog čega su tvornički kapaciteti za proizvodnju kvasca bili nedovoljno iskorišćeni.[82] Prema ocjenama Sarajevske inspekcije rada, hemijska industrija je u 1934. za razliku od prethodnih godina pokazivala zapažene poslovne rezultate.[83]

Metalna industrija u Bosni i Hercegovini radila je 1929. godine pod povoljnim uvjetima i povećanom produkcijom.[84] Međutim, izbijanjem krize glavni inostrani potrošači rude obustavili su narudžbe, zbog čega je željezara u Varešu tokom 1930. i 1931. godine radila samo sa jednom visokom peći.[85] Prodaja sirovog gvožđa vršila se dakle, samo u zemlji. Stanje tržišta se u periodu od 1931. do 1933. godine nije bitnije promijenilo, zbog čega je željezara u Varešu radila sa 50% kapaciteta. Direktnog utjecaja na slab rad željezare imalo je restringiranje kredita higijenskim zavodima kao najboljim potrošačima vodovodnih cijevi i armatura, osiromašenje širokih potrošačkih masa i pomanjkanje novih investicija u industrijskim preduzećima.[86] Od 1933. do 1934. godine željezara u Varešu bila je član Sindikata Jugoslavenskih ljevaonica željeza, koji je diktirao njen rad, prodaju i cijene robe. Raspadom Sindikata nastala je ogorčena borba za tržište, a bosanskohercegovačke željezare uspjevale su odolijavati konkurenciji uz osjetljivo niže cijene svojih proizvoda.[87]

Željezara u Zenici uspjela je 1929. postići nivo proizvodnje koji je imala pred početak Prvog svjetskog rata, ali je prodaja krajem godine zaostala za proizvodnjom uslijed opće stagnacije na svjetskom tržištu gvožđa.[88] Stagnacija je trajala i tokom

81 *Извјештај о привредним приликама у 1934.*, стр. 109.

82 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1930.*, str. 73; *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931.*, str. 84.

83 *Извештај инспекције рада и парних котлова Краљевине Југославије о њиховом пословању у 1933. и 1934. години*, Београд, 1935., стр. 4–35.

84 ASBKT, *FŽZ*, Akta Sekretarijata 1918.–1945. *Izvještaj Direkcije o radu Željezare za 28. sjednicu Upravnog odbora, koja će se održati dne 31. marta 1930. u Beogradu u prostorijama Generalne rudarske direkcije*; *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u 1929.*, str. 39; *Извјештај о привредним приликама у 1934.*, стр. 105.

85 *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u 1929.*, str. 39; *Извјештај о привредним приликама у 1934.*, стр. 105; J. Lakatoš, *Privredni alamanah IV*, str. 31. Visoke peći u Varešu proizvodile su sirovo željezo za ljevaonice, martinovo, Besemener, čelično i svjetlo sirovo željezo. Vareška željezara mogla je dnevno preraditi oko 300 t željezne rudače i proizvesti 140 t sirovog željeza, odnosno 5.200 vagona godišnje. Faktička produkcija bila je daleko od toga. Glavni potrošači vareške rude bile su mađarske državne talionice u Diosgyöru i Rimamurany u Ozdenu, dok je potrošnja u zemlji bila znatno manja. Cjelokupna produkcija martinovog sirovog željeza prodavana je samo u državi, ljevano sirovo željeze djelimično u Austriji. Na domaćem tržištu najviše su prodavane cijevi, armatura, trgovački lijev, peći i drugi mašinski i građevinski lijev.

86 *Извјештај о привредним приликама у 1934.*, стр. 104.

87 *Izvještaj o privrednim prilikama i radu Komore u godini 1935.*, Sarajevo, 1936., str. 93.

88 ASBKT, *FŽZ*, Akta Sekretarijata 1918.–1945. *Izvještaj Direkcije o radu Željezare za 28. sjednicu Upravnog odbora, koja će se održati dne 31. marta 1930. u Beogradu u prostorijama Generalne rudarske direkcije*.

1930. godine zbog čega je željezara bila prisiljena sniziti cijene svojih proizvoda kako bi ih prilagodila svjetskom tržištu.[89] Pad proizvodnje, otpuštanje radne snage i velika kriza u metalnoj industriji bili su naročito izraženi u periodu od 1931. do 1933. godine. Cijene na svjetskom tržištu stalno su padale, zbog čega efektivne koristi od prodaje robe i nije bilo.[90] Potražnja željezne robe bila je 1934. općenito nešto bolja nego u 1933. godini. Ipak, kapacitet željezare u Zenici 1934. bio je iskorišten sa nepunih 36%, dok je iskorištenost kapaciteta u 1912. iznosila 82%, a 1929. godine 67%, što je posljedica male potrošnje željeza na domaćem tržištu uslijed zastoja građevinske djelatnosti.[91]

I tvornice za preradu metala koje su radile isključivo za domaće tržište, tokom krize bile su suočene sa brojnim problemima. Fabrika za proizvodnju kuhinjskog i tehničkog pribora „Triumf" iz Sarajeva, uslijed trgovinskih restrikcija koje su uvedene na početku krize, bila je jako pogođena carinskom tarifom na uvoz sirovina (20–30% od vrijednosti robe). Pored toga plaćala je na ukupnu vrijednost materijala porez na poslovni promet 4–6%, općinsku kaldrmiju 2–3,5%, što je jako utjecalo na cijenu robe. Zbog otežanog plasmana robe na domaćem tržištu, tvornica je s teškom mukom uspjevala održavati proizvodnju, a uz navedena opterećanja nije imala nikakve mogućnosti izvoza i konkurencije stranoj robi.[92]

Oslabljena kupovna moć seoskog stanovništva, odnosno najbrojnijeg konzumenta industrijskih proizvoda, prouzročila je krizu i kod onih industrija koje su radile isključivo za domaće tržište. To se naročito odnosilo na grane prehrambene industrije. I prije velike ekonomske krize mlinska industrija u Bosni i Hercegovini bila je opterećena brojnim problemima i uglavnom je radila sa smanjenim kapacitetom. Izbijanjem krize i slabljenjem kupovne moći situcija se dodatno pogoršala, jer je stanovništvo nabavku brašna vršilo od jeftinijih vrsta žitarica (kukurza, ječma, raži).[93] Naročito nepovoljan utjecaj na rad velikih mlinova industrijskog tipa tokom krize, imali su mali mlinovi koji su mljeli pšenicu za ušur. Brašno dobijeno na taj način bilo je puno jeftinije od onoga koje su prodavali veliki mlinovi.[94] Samo rijetki mlinovi industrijskog tipa uspjeli su tokom krize održati proizvodnju sa znatno smanjenim

89 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1930*., str. 72.

90 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931*., str. 35.

91 ASBKT, *FŽZ*, Akta 1927.–1939. *Promatranje mogućnosti razvitka jugoslavenske industrije željeza*; *Извјештај о привредним приликама у 1934*., стр. 105; „Potrošnja željeza u Jugoslaviji", *Jugoslovenski Lloyd*, God. XXVI, br. 147, Zagreb, 4. jula 1934., str. 3. Potrošnja željeza u Kraljevini Jugoslaviji i u prosperitetno vrijeme bila je znatno manja od razvijenih zemalja. Po jedinici stanovništva 1929. godine potrošnja željeza u pojedinim evropskim zemljama bila je slijedeća: Njemačkoj 240, Belgiji i Luksemburgu 388, Sjedinjenim Američkim Dražavama 518, Francuskoj 235, Engleskoj 272 i Kraljevini Jugoslaviji 19 kg.

92 *Извјештај о привредним приликама у 1934*., стр. 106.

93 ABHS, *FTOK*, K–11, omot br. 9. *Привредне прилике у Босни и Херцеговини*; AJB–335–19–18. *Кратак преглед рада наше млинске индустрије од ослобођења до 1927. год*. Glavni problem i nemogućnost razvoja bosanske mlinske industrija ležao je u saobraćajnoj izloliranosti bh. žitnica. Semberija i Posavina nisu imale direktnu komunikacionu vezu sa ostalim dijelovima zemlje, pa je prevoz žetvenog prinosa do prerađivačkih postrojenja (mlinova) iziskivao velike troškove.

94 U Bosni i Hercegovini 1929. godine bilo je oko 2.000 malih mlinova. (ABHS, *FTOK*, K–11, omot br. 9. *Привредне прилике у Босни и Херцеговини*).

kapacitetom.[95] Jedina bosanskohercegovačka šećerana u Usori prestala je sa radom 1930. godine.[96] Kriza je također prouzročila obustavu proizvodnje kod dvije tvornice tjestenine i nekoliko etavaža šljiva.[97]

Najveća pivara u Kraljevini Jugoslaviji bila je u Sarajevu.[98] Imala je kapacitet od 300.000 hl piva,[99] sa kojim je mogla podmiriti 1/3 cjelokupnih potreba cijele države.[100] Sarajevska pivara je u vrijeme krize, kao uostalom i cjelokupna industrija u Bosni i Hercegovini izgubila osnovne pretpostavke za normalan rad, jer je unutrašnje tržište enormno oslabilo, a na snazi su bili visoki državni nameti i režijski troškovi.[101] U neodostatku redovnih izvora prihoda vlast je pribjegavala većim državnim nametima. Državna trošarina iznosila je 90 para na litar piva, banovinska 60, a općinska je varirala između 50–100 para. Prevozne tarife na pivo 1932. godine bile su veće dva do tri puta nego prije Prvog svjetskog rata. Povećanje trošarine i prevozne tarife dodatno je uvećavalo cijene piva, koje su i do tada prevazilazile kupovnu moć potrošača i dodatno umanjivale njegovu potrošnju.[102] Najteža krizna godina bila je 1933., kada je čak sedam pivara u Kraljevini Jugoslaviji obustavilo rad, a Sarajevska pivara producirala svega 10.090 hl piva.[103] Potrošnja piva 1933. godine u cijeloj državi spala je za jednu četvrtinu,[104] dok je proizvodnja svedena na svega 4% od ukupnih kapaciteta.

Pogoni Sarajevske pivare u Tuzli i Brodu upotpunosti su obustavili rad i privremeno pretvoreni u skladišta, dok je produkcija tvornice u Sarajevu svedena na minimum, odnosno tek toliko da se održi proizvodni ciklus, iako su poslovni gubitci bili evidentni.[105]

95 ABHS, *FTOK*, K–11, omot br. 9. *Привредне прилике у Босни и Херцеговини*.

96 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1930.*, str. 73; *Народна привреда у 1932.*, стр. 13; *Народна привреда у 1933.*, стр. 18. Potrošnja šećera u cijeloj zemlji u periodu od 1930. do 1932. godine iznosila je 9.368 vagona, a 1933. godina svega 6.811 vagona.

97 *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u 1929.*, Sarajevo, 1930., (dalje: *Izvještaj o privrednim prilikama u 1929.*), ne paginirano; *Izvještaj o privrednim prilikama u 1932*., 19, str. 21.

98 Ljubomir, St., Kosier, *Jugoslovenska privreda. Deo prvi:Bosna i Hercegovina*, Beograd–Zagreb, 1928., (dalje: Lj., Kosier, *Jugoslovenska privreda*), str. 222.

99 Kapacitet pivare od 300.000 hl postignut je 1928. godine, poslije provođenja rekonstrukcije i proširenja postrojenja. („Dionička pivara–Sarajevo“, *Народно благостање*, Год. I, бр. 37, Београд, 19. октобар 1929., стр. 608).

100 ABHS, *FTOK*, K–11, omot br. 9. *Привредне прилике у Босни и Херцеговини*.

101 Prema mišljenju Trgovačko-obrtničke komore Bosne i Hercegovine uzrok ovako teškog stanja pivarske industrije nije ležao u slaboj kupovnoj moći potrošača, koliko u velikim državnim nametima koje je pivara imala, a koji su povećavali cijenu pivu. Nameti su iznosili preko 50% prodajne cijene, dakle, bez proizvodnih troškova, sirovina, amortizacije i kamata. (*Извјештај о привредним приликама у 1934*., стр. 110).

102 Neke evropske države tokom krize davale su pivarskoj industriji znatne pogodnosti u pogledu prevoza. U Čehoslovačkoj i Austriji podvoz na pivo bio je 30–40% jeftiniji nego u Bosni i Hercegovini, a u Mađarskoj čak za 50%. (*Izvještaj o privrednim prilikama u 1932*., str. 135–136).

103 R. Hodžić, *Sarajevska pivara 1864.–1989*., Rogatica 1989. str. 41. (dalje: R. Hodžić, *Sarajevska pivara 1864.–1989.*).

104 „Naša ekonomska i finansijska politika“, *Jugoslovenski Lloyd*, God. XXVI, br. 74, Zagreb, 31. marta 1934., str. 3.

105 Poslovni gubitci Sarajevske pivara u vrijeme depresije bili su slijedeći:

Tekstilna industrija u Bosni i Hercegovini bila je zastupljena sa tkaonicama, predionicama za izradu platnene i svilene robe, tvornicama trikotaže i čarapa, tvornicama za izradu robe od vune, jute, kudelje, čipke, šešira, rublja itd.[106] Osim tkaonice ćilima i tkaonice beza u Sarajevu sve ostale tvornice tekstilne industrije radile su za domaće tržište. Banovinska tkaonica ćilima i takonica beza i veziva tokom krize u potpunosti su obustavile izvoz. Glavni razlog obustave izvoza bio je u deviznim propisima. Do 1932. godine izvoz radova sarajevske tvornice ćilima prelazio je godišnje svotu od 1.000.000 dinara. Zavođenjem zabrane iznosa većih svota novca iz pojedinih država, a naročito Njemačke, Austrije i Čehoslovačke, te zabranom izvoza robe plaćene u dinarima van granica države, izvoz je bio u potpunosti onemogućen, a tvornice bile prinuđene na periodične obustave rada.[107] Tokom 1933. i 1934. godine u tekstilnoj industriji bili su primjetni znaci poboljšanja, što je bila direktna posljedica smanjenog uvoza gotovih proizvoda iz inostranstva i mogućnosti plasiranja većih količina robe na domaće tržište.[108] Međutim, nije bila ista potražnja i prodaja svih proizvoda tekstilne robe, tako da je prodaja šešira bila u porastu, a prodaja rublja u padu.[109] O poboljšanju prilika u tekstilnoj industriji svjedoči i porast broja uposlenih 1934. za 25,02% u odnosu na 1933. godinu.[110] I Inspekcija rada iz Sarajeva u svom izvještaju za 1934. godinu, navodi da je tekstilna industrije imala povoljniju konjunkturu.[111]

U Bosni i Hercegovini radilo je 1929. godine pet tvornica kože koje su vršile samo njenu preradu, a nakon toga izvozile cca 40 vagona sirove kože.[112] Glavni

Poslovna godina	Proizvodnja piva u hektolitrima		Dobitak (+) gubitak (–) u dinarima
	Tvornica u Sarajevu	Preduzeće ukupno sa filijalama	
1930. / 1931.	41.096	59.674	+891.517,04
1931. / 1932.	18.632	26.481	–2,463.129,93
1932. / 1933.	10.472	13.622	–43.012,04
1933. / 1934.	10.090	10.090	–63.423,50
1934. / 1935.	11.318	11.318	–46.065,42
Ukupno gubitaka 1931.–1934.			-2,615.630,89

Prema podacima iz tabele, preduzeće je grcalo u gubitcima koji su počeli 1931. i osjećali se i poslije 1934. godine. (Refik, Hodžić, *Sarajevska pivara 1864.–1989*., Rogatica, 1989., str. 41.)

106 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1929.*, ne paginirano; *Tekstilna industrija i tekstilno radništvo u Jugoslaviji*, Anketa Centralnog sekretarijata radničkih komora, Beograd, 1936., (dalje: *Tekstilna industrija i tekstilno radništvo*), *str.* 53.

107 *Извјештај о привредним приликама у 1934*., стр. 111.

108 Uvoz gotove robe u Kraljevinu Jugoslaviju 1933. godine smanjen je za 8,77%, dok se uvoz tekstilnih sirovina i poluprerađevina povećao za 63,89%. (*Народна привреда у 1933.*, стр. 19; *Извјештај о привредним приликама у 1934*., стр. 31).

109 *Народна привреда у 1933.*, стр. 19.

110 U bosanskohercegovačkoj tekstilnoj industriji 1933. bilo je zaposleno 1.064, a 1934. godine 1.419 radnika. (*Tekstilna industrija i tekstilno radništvo*, str. 34).

111 *Извештај инспекције рада и парних котлова Краљевине Југославије о њиховом пословању у 1933. и 1934. години*, Београд, 1935., стр. 4–35.

112 ABHS, *FMTI*, K–103, dok. br. 2648/27. Veliki župan Sarajevske oblasti Ministarstvu trgovine, peto odjeljenje Beograd, *Fabrike kože u B. i H. i njihov kapacitet*, br. 13536/27, Sarajevo, 6. 7. 1927.;

kupci bile su tvornice iz Zagreba i Osijeka.[113] Opadanje kupovne moći stanovništva u vrijeme krize naročito se odrazilo na potražnju i prodaju obuće. Kupovale su se jeftinije vrste, a veliki broj seoskih domaćinstava samostalno je izrađivao obuću (opanke) za svoje potrebe. Industrija kože se zbog toga našla u veoma teškoj situaciji. Smanjen je i izvoz sirove kože, a uz to cijene sirove i prerađene kože stalno su padale.[114] U takvim okolnostima, samo je jedna tvornica kože u Bosni i Hercegovini uspjela održati proizvodnju, dok su ostale prestale sa radom.[115]

Papirna industrija u Bosni i Hercegovini bila je slabo razvijene i zastupljena sa: jednom tvornicom za preradu cigar papira, dvjema kartonažama i jednom tvornicom za proizvodnju papirnih vrećica, koje su radile za domaći konzum.[116] Smanjena domaća potrošnja papira i jaka strana konkurencija u vrijeme krize utjecali su na obim proizvodnje i cijenu papirne robe. Nepovoljna konjunktura i produbljivanje krize 1932. godine uvjetovali su česte obustave proizvodnje i potpuni prestanak rada u jednoj kartonaži. Ni grafička industrija nije ostala imuna na krizu, jer je većina štamparija radila smanjenim obimom, a nekoliko u potpunosti obustavilo rad.[117]

Slaba građevinska djelatnost tokom privredne depresija imala je odraza na rad brojnih industrijskih grana, a naročito industriju cigle. Iako su ciglane i u prosperitetno vrijeme radile uglavnom sezonski, tokom depresije najveći broj radio je prolazno, odnosno od vremena do vremena u zavisnosti od potražnje robe.[118] Razoran utjecaj krize na rad ciglarske industrije u Bosni i Hercegovini najbolje pokazuje pad proizvodnje kod velikih ciglana državnih rudarskih preduzeća koje su 1930. godine proizvele 1.968.484 tone, a 1933. godine svega 227.831 tonu cigle, tj. 8,5 puta manje.[119] Opadanje građevinske djelatnosti u zemlji nepovoljno je djelovalo i na prilike u industriji cementa. Uslijed smanjene potrošnje cementa u zemlji, tvornica cementa iz Livna radila je sa 1/3 svoga kapaciteta, s obzirom da je robu plasirala isključivo na domaće tržište.[120]

Kraljevina Jugoslavija imala je monopol u industriji duhana. Podmirenje potrošnje duhanskih prerađevina Uprava državnih monopola osiguravala je pomoću

Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u 1929., ne paginirano. Iz Bosne i Hercegovine 1923. godine u neke dijelove Kraljevine SHS i inostranstvo otpremljeno je: 700.000 komada bravlje kože (28,000.000 dinara); goveđe 43.000 komada (13,000.000); lisice 40.000 komada (24,000.000); kune 10.000 kom. (15,000.000); zečeva 250.000 (5,000.000) i raznog krzna u vrijednosti od 1,000.000 dinara, sve u ukupnoj vrijednosti od 86,000.000 dinara. Također, izvezeno je 40 vagona vune u vrijednosti od 2,500.000 dinara. (ABHS, *FTOK*, K–3, omot br. 12. *Produktivna moć Bosne i Hercegovine*).

113 ABHS, *FMTI*, K–16, dok. br. 4526/1922. *Industrija kože u Bosni i Hercegovini*.

114 *Народна привреда у 1933.*, стр. 19.

115 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1930.*, str. 19; *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931.*, str. 18; *Izvještaj o privrednim prilikama u 1932.*, str. 17.

116 ABHS, *FTOK*, K–5. *Industrijska preduzeća u Bosni i Hercegovini*.

117 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1932.*, str. 26; *Народна привреда у 1933.*, стр. 19.

118 *Извјештај о привредним приликама 1933.*, стр. 35.

119 *Izvještaj o privrednim prilikama u 1931.*, str. 83; *Извјештај о привредним приликама 1933.*, стр. 86.

120 *Народна привреда у 1933.*, стр. 18; ABHS, *FTOK*, K–6, omot br. 1. *Zapisnici XXXV plenarne sjednice redovite od 20. III 1925*.

osam državnih tvornica, od čega su dvije bile u Hrvatskoj, po jedna u Srbiji i Sloveniji, te četiri u Bosni i Hercegovini i to: u Banjoj Luci, Mostaru, Sarajevu i Travniku.[121] Tvornice duhana u Bosni i Hercegovini radile su bez većih problema tokom krize.[122] Iako produkcija duhanskih proizvoda nije značajnije smanjena, državni prihod od monopola na duhan 1932. godine opao je za 14,52%. Pad prihoda od monopola na duhan zabilježen je i narednih godina.[123] Umanjenje prihoda bilo je, ustvari, posljedica opadanja kupovne moći stanovništva, koje je zbog toga pribjegavalo kupovini i konzumiranju jeftinijih vrsta duhanskih prerađevina.[124]

Zaključak

Vrijeme „velike depresije" donijelo je u cijelom svijetu pad proizvodnje, obustave rada, oskudicu kredita, nezaposlenost, glad i siromaštvo. Kriza se naročito odrazila na zaostala agrarna društva, razarajući temelje njihova privrednog života. U Bosni i Hercegovini kriza je bila povezana s brojnim vanjskim i unutarnjim faktorima. Vanjski faktori uvjetovali su težak položaj industrije uslijed restriktivnih mjera uvedenih u međunarodnoj trgovini, i jače djelovanje strane konkurencije na domaćem i inostranom tržištu. Oni su imali presudnu ulogu u uvlačenje izvoznih grana bosanskohercegovačke industrije u krizu. Unutarnji faktori bili su povezani sa hroničnim nedostatkom kredita, previsokim fiskalnim opterećenjima, visokim prevoznim tarifama, te krizom u agraru koja je prouzročila slabljenje kupovne moći seoskog stanovništva. To je dovelo do poskupljenja i pada potražnje industrijske robe, na ionako skučenom domaćem tržištu.

U bosanskohercegovačkoj industriji kriza se manifestirala u obliku otežane realizacije proizvodnje na domaćem tržištu, a za izvozne industrije i inostranom. Ipak, krizom su najviše bile pogođene one industrijske grane koje su radile za izvoz, dok su one koje su snabdijevale domaće tržište bile u nešto povoljnijem položaju, ali se i kod njih, osim veoma rijetkih izuzetaka nije moglo govoriti o nekom normalnom poslovanju. Naročito razorno dejstvo na bosanskohercegovačku privredu imala je kriza u drvnoj industriji, u kojoj je bilo zaposleno pretežno nekvalificirano seosko stanovništvo koje je sezonskim radom u šumi namicalo dodatna sredstva za ishranu porodica.

121 Стеван, Д., Тодоровић, „Производња, прерада и продаја наших дувана", u: *Спомен књига. Десет година Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918.–1928.*, Земун, 1928., стр. 87, 92, 95, 97–98; ABHS, *FTOK*, K–4, omot br. 2. *Zapisnici XXXIII redovite plenarne sjednice od 1. IV 1924. god.* U četiri bosanskohercegovačke tvornice duhana 1923. godine producirano je oko 1.190.000 komada i 3.048.127 kg duhana u paketima.

122 Tvornica duhana u Sarajevu 1932. godine upošljavala je 1.200 radnika, što je bio rekord za svo vrijeme postojanja fabrike. (Miodrag, Čanković, *Fabrika duvana Sarajevo 1880.–1970.*, Sarajevo, 1970., str. 44).

123 *Народна привреда у 1932.*, 23; *Народна привреда у четвртом тромесечју 1934. године*, Топчидер, 1935., стр. 32.

124 *Народна привреда у првом тромесечју 1933. године*, Београд, 1933., стр. 13–14.

Opadanje kupovne sposobnosti stanovništva i sve jača strana konkurencija na domaćem tržištu, prinudili su najveći dio industrije na znatno smanjenje rada, a veći broj preduzeća bio je prinuđen da s vremena na vrijeme obustavi rad. Prilagođavanje i izjednačavanje proizvodnje sa potražnjom izazvalo je povećanje broja nezaposlenih, odnosno redukciju aktivnih sudionika privrednog života i sve veće privredno mrtvilo. Također, došlo je do velikog smanjenja cijena industrijske robe, radničkih zarada, te padanje pod stečaj i propadanje izvjesnog broja preduzeća. Time su stvarani ogromni gubitci u industriji i cjelokupnoj privredi Bosne i Hercegovine, koji su se neposredno reflektirali i na privredne prilike u cijeloj zemlji.

Conclusion

The great depression, economic crisis of the thirties brought the worldwide decline in production, strikes, shortage of credit, unemployment, hunger and poverty. The crisis was particularly reflected in the backward agrarian society, destroying the foundations of their economic life. In Bosnia and Herzegovina crisis was tightly knit with a number of external and internal factors. External factors contributed to the plight of the industry due to the restrictive measures introduced in international trade and stronger action by the competition in the domestic and foreign market. They had a crucial role in the retraction export branches of Bosnian industry in crisis. Internal factors were are linked to chronic lack of credit, excessive fiscal burdens, higher transportation tariffs, and the crisis in agriculture that caused the weakening purchasing power of the rural population. This led to a rise in prices and a fall in demand of industrial goods, the already tight domestic market.

The Bosnian-Herzegovinian industry crisis manifested itself in the form of difficult realization of production in the domestic market and for export industries and foreign. However, the crisis affected were those industries that operated for export, while those that are supplied to the domestic market were slightly better off, but with them, apart from a very few exceptions, no one can speak of a normal business. Particularly devastating effect on the Bosnian economy had a crisis in the timber industry, which has been employed mostly unskilled rural population, which is seasonal work in the forest unto the additional funds to feed the family.

A decline in purchasing power of the population and increased foreign competition in the domestic market, compelled most of the industry to significantly reduce labor, a growing number of companies were forced to from time to time suspend the operation. Adjustment and equalization of production with demand caused an increase in the number of unemployed, and the reduction of active participants in economic life and increasing economic stagnation. Also, there has been a sharp reduction in the price of industrial goods, workers earnings, falling into bankruptcy and collapse of a number of companies. Thus huge losses in the industry and the overall economy of Bosnia and Herzegovina were created, which were directly reflected on the economic situation in the country.

Mr. sc. Šefko SULEJMANOVIĆ
Behram-begova medresa u Tuzli

JEDAN ISKAZ O TUZLANSKIM MEKTEBIMA iz 1934/35. mektebske godine

Abstrakt: *Rad tretira organizaciju i stanje mekteba u Tuzli početkom 1934/35. mektebske godine, referirajući se u cijelosti na jedan „Iskaz o mektebima" datiran od 24. oktobra 1934. godine. Prema navedenom Iskazu, u Tuzli i njenoj bližoj okolini bilo je u funkciji 11 mekteba. Po svome statusu mektebi su bili organizirani kao sibjân-mektebi i mektebi-ibtidaije. Mektebsku obuku održavali su muallimi s različitim stručnim zvanjima i godišnjim prinadležnostima. Svi mektebi su nosili naziv mjesta u kome su bili situirani, osim jednog mekteba pod nazivom „Mekteb Kralja Petra".*

U uvodnom dijelu rada govori se općenito o mektebima, s posebnim osvrtom na stanje mekteba u Bosni i Hercegovini u vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Glavni dio rada sadrži najznačajnije podatke o mektebima u džematu Tuzla u navedenoj mektebskoj godini. Na kraju je, u shematskom prikazu, predstavljena integralna slika tretiranih tuzlanskih mekteba, te izvedeni zaključak.

Ključne riječi: *Tuzla, sibjâb-mekteb, mektebi-ibtidaija, mektebska obuka, muallim, vakuf.*

Abstract: *This paper deals with the organization and state mektebs in Tuzla in early 1934/35., citing in its entirety on an "Listing of maktabs" dated from the 24th October 1934. According to this statement, in Tuzla, and its immediate environs 11 mektebs were operational. By its status mektebs were organized as sibjan mektebs and mektebs-Ibtidaije. Mekteb classes were by held muallims with different professional titles and annual grounds of jurisdiction. All mektebs wore name of the place where they were established, but one mektebs called "Maktab of King Peter."*

In the introductory part of the paper speaks generally about maktabs, with special reference to the situation mektebs in Bosnia and Herzegovina during the Kingdom of Yugoslavia. The main part of the paper contains the most important information maktabs in congregation Tuzla in the above mekteb school year. Finally, in the schematic view, we presented an integrated picture of treated Tuzla mektebs and derived conclusions.

Keywords: *Tuzla, sibjâb-maktab, mektebs-Ibtidaij, mekteb education, mualim, waqf.*

Uvodne napomene o mektebima

U tradiciji muslimana, mektebi simboliziraju početne islamske škole u kojima se stječu osnovna saznanja o vjeri. Ovaj vid edukacije i obrazovanja muslimanske mladeži kontinuirano je primjenjivan od najranijih tokova islamske kulture i civilizacije do danas, u svim krajevima svijeta gdje žive sljedbenici islama. Već 1477. godine u Sarajevu je radila *mualimhana* – kuća u kojoj predaje učitelj.[1] Osnivanje, rad i održavanje mekteba u Bosni i Hercegovini, pored općih karakteristika svojstvenih svim mektebima u svijetu, imali su i svojih specifičnosti, primjerenih geografskim, vremenskim i društveno-političkim okolnostima. Pored džamija, mektebi su bili prve i najbrojnije građevine islamske arhitekture kod nas u osmansko doba.

Sve škole koje je osnivala Osmanska država, sve do druge polovine 19. stoljeća, bile su pretežno vjerskog karaktera. Početno vjersko obrazovanje (s)provodilo se preko *sibjan-mekteba*, koji su, u kvantitativnom smislu, bili na prvom mjestu. Srednjoškolsko obrazovanje davale su druge vjerske škole tzv. *medrese*, kojih je poslije sibjan-mekteba bilo najviše. Pored ovih, čisto vjerskih škola, Osmanska carevina je u drugoj polovini 19. stoljeća počela otvarati prve državne, ili svjetovne škole, tzv. *ruždije.*

Mektebi su formirani na inicijativu pojedinaca i u pravilu je svaka muslimanska mahala, selo ili naselje, imala svoj mekteb. Kako mektebi nisu bili državne škole, nije ni postojala službena obaveza pohađanja mekteba. Međutim, prema nepisanim društvenim pravilima, koja su proizašla iz temelja islamskog učenja, gotovo sva djeca su pohađala mektebe.[2] Tek je 28. januara 1914. godine Vakufsko-mearifski sabor u sporazumu s Ulema-medžlisom u Sarajevu donio *Propise o obaveznom pohađanju mektebi-ibtidaija za muslimansku djecu u Bosni i Hercegovini.*[3]

Mektebsku obuku[4] pohađala su muška i ženska djeca od 5 do 10 godina, gdje su učila čitati i pisati, te osnovna načela islamskih propisa, obreda i morala. Prema svojoj namjeni, mektebi su bili muški, ženski i mješoviti, a prema načinu osnivanja mogu se

1 Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijek)*, Sarajevo 2001., str. 114., (dalje: M. Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*); Koliko je poznato, najstariji dokument o postojanju mekteba u Bosni i Hercegovini je vakufnama bosanskog namjesnika Ajas-bega iz 1477. godine. Svakako da se ovim ne isključuje mogućnost da su mektebi u Bosni postojali i ranije. Unutar: Madžida Bećirbegović „Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini“, *POF,* XX-XXI/1970-71, Sarajevo 1974., str. 252-253., (dalje: M. Bećirbegović, *Prosvjetni objekti islamske arhitekture*).

2 M. Bećirbegović, *Prosvjetni objekti islamske arhitekture,* str. 254.

3 Hifzija Suljkić, „Kratka povijest početnog islamskog obrazovanja u Tuzli“, *Islamska baština u Bosni i Hercegovini i njenoj okolini: Sabrani tekstovi*, Tuzla 2007., str. 347, (dalje: H. Suljkić, *Islamska baština*). Rad je prvobitno objavljen u dva broja časopisa: *Hikmet*, br. 6, Tuzla 1994., str. 208-210., i br. 7/1994, str. 243-245.

4 U formularu *Iskaza o mektebima Džemata Tuzla 1934/35.* mektebske godine, u kojem su navedeni podaci o tuzlanskim mektebima korištena je sintagma “mektebska obuka“, a ne “mektepska nastava“ kako je danas uobičajeno i, kako je naznačeno u *Pravopisu bosanskoga jezika*, te ćemo se i mi u ovome radu koristiti sintagmom kao što je u *Iskazu*. Pogledati: Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo 1995., str. 327.

svrstati u vakufske, narodne i privremene mektebe.[5] Uobičajen kolokvijalni naziv za ove škole bio je *sibjan-mekteb*, od arapske riječi *sibjan* - koja označava malu djecu, i riječi *mekteb* – što znači škola. U sibjan-mektebima nije bilo podjele na razrede, nego su svi polaznici mekteba sjedili u istoj učionici, a lekcije su učili i mijenjali individualno, u skladu sa savladanim gradivom i personalnim sposobnostima.[6]

U mektebima su se tradicionalno izučavale islamske discipline. Iako nije bilo napisanih planova i programa za mektebe u današnjem smislu riječi, programi su na neki način bili naznačeni u vakufnami osnivača mekteba. Najveća pažnja posvećivala se pravilnom učenju Kur'ana i odgoju djeteta u svjetlu islamskih normi i principa. Za kontrolu izvršenja postavljenih kriterija i zadataka naznačenih u vakufnami, određivani su nadzorni organi.

Prvobitno se mektebska obuka održavala u džamijskim prostorima, da bi se za njih kasnije pravile samostalne zgrade u mahalama, u dvorištu džamije, ili u okviru većeg džamijskog kompleksa. U mjestima gdje nije bilo mekteba, nastava se održavala u privatnim kućama, a muallimi su bili sezonski učitelji. Jedan muallim bi ponekada održavao nastavu u više susjednih mekteba. Prostorije u kojima se odžavala mektebska obuka bile su jednostavne, bez ikakve opreme u njima. Podna površina bila je zastrta hasurom[7] ili ćilimom, a djeca su sjedila na koljenima. U nekim gradskim mektebima učionice su bile opremljene *peštahtama* (klupicama) za postavljanje i učenje Kur'ana, i drugih knjiga.

Tlocrtna rješenja mekteba su obično bila jednostavna. Prema dispozicionim rješenjima, u Bosni i Hercegovini su građeni jednoprostorni, dvoprostorni i troprostroni mektebi.[8] Malobrojni su bili mektebi koji su imali spratno arhitektonsko rješenje.[9] Najjednostavniji mektebi su imali jednu veliku učionicu u koju se ulazilo direktno iz vanjskog prostora. Kod većeg broja mekteba, iz praktičnih razloga, učionici je pridodat otvoreni ili zatvoreni ulazni prostor. Samo manji broj mekteba imao je i posebnu prostoriju za učitelja, odnosno muallima.[10]

Većina mekteba imala je svoje vakife, a vakufnamom je bio veoma detaljno definisan rad mekteba. Isto tako, poslovi i lična primanja muallima bila su strogo određena tekstom vakufname njenog ktitora. Često je jedna osoba istovremeno bila na dužnosti imama, hatiba i muallima čime je vakif želio postići čvrstu vezu među navedenim dužnostima, ali i povećati lična primanja muallima. Nije bio neznatan broj i "narodnih mekteba" čije izdržavanje je ovisilo o prilozima džemata (naroda).

U vrijeme austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom stanje se nije bitnije promijenilo u odnosu na osmanki period. Prema zvaničnoj upravnoj strategiji Vakufsko-mearifskog saborskog odbora, vjersko-prosvjetni zavodi muslimanske

5 M. Bećirbegović, *Prosvjetni objekti islamske arhitekture*, str. 253.
6 *Isto*, str. 235.
7 Prostijerka satkana od mehke suhe trske, rogozine.
8 M. Bećirbegović, *Prosvjetni objekti islamske arhitekture,* str. 256.
9 *Isto*, str. 260. Takav je npr. bio mekteb u mahali Šumić u Travniku, koji je imao spratno arhitektonsko rješenje.
10 *Isto*, str. 235-237.

autonomne uprave u Bosni i Hercegovini dijelili su se u tri kategorije: pripremne, početne i srednje. *Njima su odgovarali slijedeći tipovi vjerskih škola: sibjan-mektebi, mektebi-ibtidaije i medrese*.[11] Sibjan-mektebi su bili nereformirani školski zavodi u kojima su se učenici po(d)učavali temeljima islamskog vjerovanja i vjerskih obreda. Već u 19. stoljeću predstavljali su anahronizam u pedagoškoj praksi muslimana. Muallimi koji su radili u ovim mektebima, najčešće se nisu držali nikakvih didaktičkih metoda, nego su radili *onako kako je ko znao i umio*. Nastava je bila individualizirana. Svršenici mektebi-ibtidaije dobivali su „svjedodžbe na turskom, a između dva rata, arebicom, na bosanskom jeziku."[12]

„Krajem 19. stoljeća mektebi-ibtidaije su predstavljale ambiciozan projekt modernizacije osnovne vjerske naobrazbe koji je muslimansku djecu trebao opskrbiti kvalitetnim islamskim obrazovanjem prije pohađanja svjetovnih školskih ustanova."[13] Od 1864. godine počele su se kod nas osnivati ruždije, prve muslimanske srednje škole u kojima su predavani i predmeti svjetovne provenijencije. O izdržavanju ovih škola brinula je država, dok su mektebi i medrese izdržavani od strane vakufa, ili priloga građana.[14]

Formiranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine, muslimani u Bosni i Hercegovini morali su se prilagođavati novim društveno-političkim prilikama, koje im ni najmanje nisu bile naklonjene. Nakon Šestojanuarske diktature donesen je *Zakon o islamskoj vjerskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije*, od 31. januara 1930. godine. Ovim *Zakonom* dokinut je i stavljen van snage dotadašnji *Štatut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini*, čime je, *de facto* i *de jūre*, ukinuta vjerska, vakufska i prosvjetna samouprava muslimana u Bosni i Hercegovini. Od vremena uvođena Šestojanuarske diktature 1929. godine, pa do njenog raspada 1935. godine, bilo je i pozitivnih pomaka u radu Islamske zajednice. Pored ostaloga, „Ulema-medžlis u Sarajevu je dovršio reformu vjerske nastave u osnovnim i srednjim školama...".[15]

U Kraljevini Jugoslaviji, muslimani su posredstvom svojih institucija vodili borbu za unapređenje vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova, suočavajući se pri tome s nizom teških, skoro nepremostivih prepreka.[16] Pored nedostatka finansijskih sredstava i veoma nepovoljnih prostornih kapaciteta za održavanje vjerske nastave,

11 Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hecegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918.-1941.)*, Zagreb 2010., str. 249, (dalje: A. Jahić, *Islamska zajednica u BiH*).

12 Unutar: H. Suljkić, *Islamska baština*, str. 351.

13 A. Jahić, *Islamska zajednica u BiH*, str. 251; Više o mektebi-ibtidaijama, njihovom porijeklu i razvoju u Bosni i Hercegovini, pogledati: Mensur Brdar, *Reforme osnovnog muslimanskog školstva u svjetlu tri prosvjetne ankete*, (diplomski rad odbranjen na Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu, 13. 11. 1985., FIN Sarajevo), str. 23-27.

14 M. Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, str. 114.

15 Mustafa Spahić, *Povijest islama*, Sarajevo 1996, str. 666-668.

16 „Novoj vjerskoj upravi se nije moglo osporiti da je ulagala značajne napore na reorganizaciji ukupnog sistema vjerske naobrazbe muslimana u Bosni i Hercegovini. Mektebsko pitanje je dobilo svoj epilog – otvaranjem jednogodišnjeg mekteba u mjestima sa osnovnom školom i najmanje 20 polaznika, odnosno dvogodišnjeg u mjestima bez osnovne škole ili sa osnovnom školom i najmanje 20 polaznika drugog razreda." Unutar: A. Jahić, *Islamska zajednica u BiH*, str. 454.

deset godina nakon ukidanja *Darul-mualimina* (1919/20) pojavio se ozbiljan problem produkcije adekvatno osposobljenog vjersko-prosvjetnog kadra. Dok je svjetovno obrazovanje, oslonjeno na savremena pedagoška načela i kvalificiran nastavni kadar brzo napredovalo, vjersko obrazovanje u nadležnosti Islamske zajednice pokazivalo je porazne rezultate. To se najbolje moglo vidjeti u usporedbi jednog *prosječnog mekteba sa narodnom osnovnom školom*.[17] Što se tiče stepenovanja islamskog vjerskog obrazovanja, čini se da je ono u dobroj mjeri bilo oslonjeno na uzuse i iskustva iz ranijeg perioda, kao što se može vidjeti iz slijedećeg navoda:

> *Premda se u dostupnim dokumentima nakon 1930. ne zatiče zvanična klasifikacija vjersko-prosvjetnih zavoda u kojima je sticana naobrazba iz različitih islamskih nauka, čini se osnovanim primijetiti kako je u cijelosti islamsko obrazovanje od 1930. do 1936. godine bilo podijeljeno u tri stadija: početni, srednji i viši. Početni stadij je obuhvatao sve mektebe, i sibjanije i ibtidaije; zvanični izvještaji i statistički presjeci nakon 1930. poznaju samo jedan termin – mektebi.*[18]

Vjersko-prosvjetno stanje na području Tuzlanskog muftijstva bilo je dosta slično kao i u ostalim muftijstvima na području Sarajevskog Ulema-medžlisa. Teško je pouzdano utvrditi tačan broj mekteba u Tuzli u vremenskom periodu od dolaska Osmanlija 1463. pa do 1934. godine.[19] Koliko je do sada poznato, prvi spomen o jednom tuzlanskom mektebu nalazi se u Turali-begovoj vakufnami iz 1572. godine.[20]

Tuzlanski mektebi 1934/35. mektebske godine

Na bijelom papiru standardne debljine i formata A-1, unutar tipski štampanog formulara, unesen je *Iskaz o mektebima Džemata Tuzla 1934/35. mektebske godine*.[21] U zaglavlju štampanog formulara formirana je 51 vertikalna kolona s upisanim naznakama traženih podataka, a osnovni sadržaji odnose se na: mjesto i vrstu mekteba, vlasništvo i prostorni kapacitet, osoblje za opsluživanje mekteba s godišnjim prinadležnostima, broj upisane muške i ženske djece, te broj djece koja polaze u osnovnu školu. U horizontalnim kolonama navedeni su podaci za svaki od 11 mekteba koji su pripadali džematu Tuzla, situiranom u Tuzlanskom srezu Drinske banovine. Mektebi su numerisani rednim brojem, odozgo prema dolje, i uneseni u *Iskaz* slijedećim redoslijedom: Jalska ulica, Vršani, Slavinovići, Pasci, Grabovica,

17 *Isto.*

18 *Isto*, str. 455.

19 Interesantno je da tuzlanske mektebe uopće ne pominje Ismet Kasumović u svojoj obimnoj studiji pod nazivom *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Mostar 1999.

20 H. Suljkić, „Kratka povijest početnog islamskog obrazovanja u Tuzli“, *Islamska baština*, str. 343.

21 U daljem tekstu ovoga rada koristit ćemo kraći naziv dokumenta: *Iskaz.* Naziv dokumenta nije explicite naznačen, ili nije vidljiv zbog oštećenja gornje margine formulara. Ovakav naziv formulisan je na osnovu sličnog Iskaza iz prethodne 1933/34. mektebske godine.

Rasovac, Moluhe, Tušanj mahala, Džindić mahala, Dolovi i Kralj Petar. U ovome radu izloženi su svi raspoloživi podaci koji su navedeni u *Iskazu*.[22]

Na gornjoj margini formulara, iznad štampanih slova, rukom je napisano: *Formular „a“*. Nakon svih navedenih podataka o mektebima, na donjoj margini formulara nalazi se napomena: *Tuzla 24. oktobra 1934.*[23], zatim: *Prepisano i otpremljeno, a.a.*, i nakon toga: *Imam matičar: Selesković.*[24] Svi podaci su uneseni rukom, latiničnim slovima, arapskim i rimskim brojevima, crnim mastilom na bijeloj papirnoj podlozi.

Interesantno je da su sve rubrike u formularu uredno popunjene osim rubrika predviđenih za unos podataka o istodobnom polasku učenika u osnovnu školu. U navedenim rubrikama predviđen je upis podataka za prvi i drugi razred, za mušku i žensku djecu, kao i u mektebima. Sve rubrike predviđene za unos ovih podataka su prazne, ili su precrtane kosom linijom.[25]

Na temelju podataka navedenih u *Iskazu* moguće je dosta dobro sagledati prostorne, finansijske, kadrovske i druge ključne pretpostavke, neophodne za organizaciju i funkcionisanje tuzlanskih mekteba u društveno-političkoj ambijentalnosti raspadanja Šestojanuarske diktature. U dijelu rada koji slijedi, predstavit ćemo tuzlanske mektebe, hronološkim redom, onako kako su navedeni u pomenutom *Iskazu*.

Mekteb Jalska ulica

Mekteb Jalska ulica nalazio se u rejonu grada Tuzle, poviše današnje Jalske džamije.[26] Imao je status ženskog dvogodišnjeg mekteba, odnosno mektebi-ibtidaije,

22 Arhiv Tuzlanskog kantona, fond: Imamat džemata Tuzla, kutija 1, razni spisi 3-963, fond arhivski nesređen. (Signatura fonda: BiH – ATKT/IDžT) Vremenski raspon građe: 1911.-1943.

23 Prema datumu *Iskaza*, vidi se da je isti sačinjen početkom 1934/35. mektebske godine.

24 Ko je bio imam matičar Selesković, u *Iskazu* se ne navodi. Međutim, u jednome radu Hifzije Suljkića koji govori o tuzlanskim mektebima i muallimima, navedeni su prilično opširni podaci o hfz. Halil ef. Seleskoviću, rođenom u Tuzli 1865. godine, te se između ostaloga kaže: „Džematski imam (matičar) bio je od osnutka te službe do svoje smrti 15. X 1935. godine. Hafiz Halil ef. Selesković je slovio kao vrlo vrijedan, pobožan, uzoran, pa je još uvijek u svježoj uspomeni mnogih Tuzlaka, koji su pred njim stekli osnovno vjersko obrazovanje.“ Unutar: H. Suljkić, *Islamska baština,* str. 349-350.

25 Prema čl. 2 Zakona o narodnim školama pohađanje osnovnih škola je bilo obavezno. Međutim, „Vrhovno starješinstvo je odbilo zauzimati se za molbe pojedinih muslimana koji su tražili da se upisivanje djece u školu vrši nakon navršene osme ili devete godine, odnosno da se obaveznog upisa oslobode muslimanska ženska djeca.“ Ulema–medžlis u Sarajevu je u drugoj polovini 1932. godine izradio iskaz mjêsta po muftijstvima *u kojim bi trebalo otvoriti narodnu osnovnu školu.* Unutar: A Jahić, *Islamska zajednica u BiH*, str. 403.

26 Gdje se tačno nalazila mektebi-ibtidaija, kako je izgledala njena zgrada i kako su bile opremljene njene učionice, možemo saznati više iz slijedećeg navoda: „Zgrada na sprat, ženske mektebi-ibtidaije, mislimo, da je bila sagrađena na lokaciji starog mekteba u haremu Jalske džamije. Objekat je imao prizemno četiri, a na spratu četiri prostorije sa zbornicom. U ovoj školi radila je Behram-begova medresa od 1946.-1948. godine. Medresa je premještena u Džindićku džamiju i mekteb, a ženska mektebi-ibtidaija kod Jalske džamije bila je porušena uslijed izgradnje normalnog kolosijeka 1948.

i pripadao je Turali-begovom vakufu.[27] Objekat se sastojao od sedam prostorija za mektebsku obuku površine 155,5 m², i 17,5 m² prostora za ostale potrebe. Godišnji paušal za "uzdržavanje" mekteba nije naveden, a u rubrici "za ostale mektebske potrebe" naveden je iznos od 1.500 dinara. Nastava u mektebu održavala se tokom cijeloga dana, u sedam učionica. Mekteb su opsluživala četiri muallima, jedna učiteljica ručnoga rada i jedna podvorkinja. Navest ćemo kraće podatke o njima, onako kako su naznačeni u *Iskazu*, a kako slijedi:

1. Muallim Jakub ef. Berbić, sin Osmanov iz Tuzle, rođ. 1877. godine. Postavljen je na dužnost muallima dekretom br. 225/22 od 25. 2. 1922. godine i održavao je mektebsku obuku u II-a odjeljenju. Godišnje prinadležnosti muallima u novcu iznosile su 11.000 dinara. Pored ovih prinadležnosti, Jakub ef. je ostvarivao dodatni prihod u visini od 600 dinara od imamske službe.
2. Muallim Adem ef. Fakić, sin Muharemov iz Foče, rođ. 1887. godine. Na dužnost muallima postavljen je dekretom br. 1181/19 od 17. 8. 1919. godine. Održavao je mektebsku obuku u I-a odjeljenju, s ukupnim godišnjim prinadležnostima u novcu od 10.200 dinara. Pored osnovnoga muallimskog zanimanja, Adem ef. se bavio i trgovinom.
3. Muallim Muhamed ef. Njuhović, sin Jusufov iz Foče, rođ. 1886. godine. Stupio je u autonomnu službu i postavljen na dužnost muallima dekretom br. 975/31 od 10. 10. 1931. godine. Održavao je mektebsku obuku u II-b odjeljenju, s ukupnim godišnjim prinadležnostima u novcu od 6.000 dinara. Pored muallimske plaće, od imamske službe, kao sporednog zanimanja, Muhamed ef. je ostvarivao godišnji prihod od 500 dinara.
4. Muallim Hasan ef. Smajić, sin Alijin iz Seljublja kod Tuzle, rođ. 1900. godine. Stupio je u autonomnu službu i postavljen na dužnost muallima dekretom br. 1580/32 od 10. 7. 1932. godine. Održavao je mektebsku obuku u I-b odjeljenju, s ukupnim godišnjim prinadležnostima u novcu od 6.000 dinara. Druga zanimanja i prinadležnosti muallima nisu navedeni.
5. Učiteljica ručnoga rada Sajma Imširagić, kći Ibrahima iz Tuzle, rođena 1906. godine, postavljena je na dužnost učiteljice 10. 9. 1932. godine.
6. Podvornica Najla Hodžić, kći Omerova iz Tuzle, rođena je 1899. godine. Njena godišnja primanja, kao ni primanja učiteljice ručnoga rada, nisu navedena.

Što se tiče prinadležnosti muallîma, lahko je uočiti da muallimi, čak i u istom mektebu, nisu imali jednake plaće. Prvi muallim sa godišnjom plaćom od

godine. (...) Već smo spomenuli da je nastava u ovim osnovnim vjerskim školama bila skupna i po razredima. Učionice su dobile školske klupe, veliku tablu i ostala potrebna učila. " Unutar: H. Suljkić, *Islamska baština*, str. 351.

27 Prema *Iskazu medresa i mekteba na kraju 1933.-1934.*, od 15. 10. 1934. godine, unesenom na *"b" formularu*, mekteb je imao status ženske mektebi-ibtidaije. ATKT/IDžT, k. 1, razni spisi 3-963.

11.000 dinara, skoro da je imao duplo veća primanja od trećeg i četvrtog muallima, koji su imali godišnje plaće po 6.000 dinara. Za četvrtog muallima nije navedeno sporedno zanimanje.

U Mektebu Jalska ulica početkom mektebske 1934/35. godine bile su upisane 243 učenice, i to: u prvom razredu 115, a u drugom 128 učenica. Pošto je ovo bio ženski mekteb, nije bilo upisanih muških učenika.[28] Nema naznake ni za jedno dijete da "istodobno polazi i u osnovnu školu", a što je planirano kao mogućnost da se unese u navedeni formular.

Mekteb Vršani

Mekteb Vršani nalazio se u naselju Vršani, jugoistočno od centra Tuzle. Imao je status mješovitog dvogodišnjeg sibjan-mekteba. U *Iskazu* je evidentiran kao džematsko vlasništvo, što znači da se, uglavnom, izdržavao prilozima mještana. Objekat je imao dvije prostorije: mektebsku učionicu od 35 m² i prostor za klanjanje površine 40 m².

Muallim u ovom mektebu bio je Džafer ef. Jahić, sin Džafin iz Vršana, rođen 1894. godine. Stupio je na dužnost muallima 1911. godine, a postavljen je na autonomnu službu sibjan-muallima 30. 4. 1911. godine, dekretom br. 3476/911. Ukupne godišnje prinadležnosti muallima u novcu iznosile su 250 dinara od Hadži Hasanova vakufa i 1.400 dinara od džemata. Sporedno zanimanje muallima za ostvarivanje dodatnog prihoda nije navedeno.

Mektebska obuka održavala se tokom cijeloga dana, u jednoj učionici, za učenike prvog i drugog razreda. U navedenoj mektebskoj godini bilo je ukupno upisano 56 učenika, od čega 29 muških i 27 ženskih. U prvom razredu bilo je 19 muških i 20 ženskih učenika, a u drugom razredu 10 muških i 7 ženskih učenika. Nije naveden ni jedan učenik koji je istodobno upisan i u osnovnu školu.

Mekteb Slavinovići

Mekteb Slavinovići obuhvatao je rejon naselja Slavinovići i bio je u vlasništvu džemata, bez godišnjeg vakufskog paušala. Imao je status mješovitog dvogodišnjeg sibjan-mekteba. Objekat je imao dvije prostorije, mektebsku učionicu od 30 m² i prostor za klanjanje od 18 m². Mektebska obuka održavala se tokom cijeloga dana, bez naznake vremena.

Mektebsku obuku održavao je Salih ef. Majdančić, sin Eminov iz Vukovija kod Tuzle, rođen 1907. godine. Muallimsku dužnost obavljao je od 1927., a postavljen na autonomnu službu sibjân-muallima dekretom od 6. 11. 1932. godine br. 2780/32. Ukupne njegove godišnje prinadležnosti u novcu iznosile su 250 dinara iz Hadži Hasanova vakufa i 2.400 dinara od džemata.

28 U formularu *Iskaza* su navedene slijedeće vrste mekteba: muški, ženski, mješoviti, jednogodišnji i dvogodišnji.

Mektebska obuka održavala se tokom cijeloga dana u jednoj učionici, u prvom i drugom razredu. U prvom razredu bilo je upisano 15 muških i 11 ženskih učenika, a u drugom 19 muških i 7 ženskih učenika. Ukupno je bilo 52 učenika: 34 muških i 18 ženskih. Ni ovdje nije bilo učenika koji su istodobno upisani u osnovnu školu.

Mekteb Pasci

Mekteb Pasci nalazio se u naselju Pasci, jugoistočno do Tuzle. Bio je u vlasništvu džemata, što znači da nije imao godišnji vakufski paušal za tekuće održavanje. Prema svome statusu pripadao je klasi mješovitog dvogodišnjeg sibjan-mekteba. Objekat mekteba imao je dvije prostorije, prostoriju za mektebsku obuku površine 30 m² i jednu manju odaju za odmor muallima od 6 m².

Mektebsku obuku održavao je sibjân-muallim Mehmed ef. Alagić, sin H. Mehmedov iz Gračanice, rođen 1878. godine. Stupio je u autonomnu službu 1900. godine, a postavljen je na dužnost sibjan-muallima dekretom br. 2147/20 od 12. 1. 1920. godine. Ukupne godišnje prinadležnosti muallima iznosile su 3.000 dinara u novcu i *4 metra* (400 kg.) *kukuruza u naravi* (naturi). Uz ovu službu navedeno je sporedno zanimanje muallima, tj. da je istodobno obavljao dužnost imama u Pascima.

Mektebska obuka održavala se tokom cijeloga dana u prvom i drugom razredu. U prvom razredu bilo je 35 učenika, od čega 20 muških i 15 ženskih, a u drugom razredu 18 učenika: 7 muških i 11 ženskih. Ukupno je bilo upisanih 53 učenika, i to: 27 muških i 26 ženskih. Ni u Pascima nije bilo učenika koji su navedeni da istodobno pohađaju osnovnu školu.

Mekteb Grabovica

Mekteb Grabovica bio je situiran na sjeveroistočnoj strani Tuzle, u rejonu naselja Grabovica. Bio je u džematskom vlasništvu, bez godišnjeg vakufskog paušala za tekuće održavanje. Imao je status mješovitog jednogodišnjeg sibjan-mekteba. Objekat se sastojao od dvije prostorije, mektebske učionice od 35 m² i prostorije za odmor muallima površine 7 m². Mektebska obuka održavala se prije podne, u jednom odjeljenju prvoga razreda.

Mektebsku obuku održavao je sibjân-muallim Mehmed ef. Sejranić, sin Jusufov iz Tuzle, rođen 1882. godine. Stupio je u autonomnu službu 1930. godine, a postavljen je na dužnost sibjan-muallima dekretom br. 2781/32 od 6. 11. 1932. godine. Ukupne godišnje prinadležnosti muallima iz Hadži Hasanova vakufa iznosile su 250 dinara. Nije navedeno sporedno zanimanje muallima za uvećanje godišnjih prihoda, niti su navedeni neki drugi njegovi prihodi.

Prema broju učenika u mektebu, moglo bi se zaključiti da u naselju Grabovica nije bilo puno stanovnika. Mektebska obuka održavala se samo u prvom razredu, i to

u prijepodnevnim satima. Ukupno je bilo 17 učenika, od čega 9 muških i 8 ženskih. Nema upisanih naznaka o istodobnom polasku djece u osnovnu školu.

Mekteb Rasovac

Mekteb Rasovac bio je situiran u istoimenom naselju, sjeverno od centra Tuzle. Nije imao godišnjeg vakufskog paušala, tako da su se o njegovom održavanju starali sami mještani. Prema svome statusu pripadao je kategoriji jednogodišnjeg mješovitog sibjan-mekteba. Objekat se sastojao od dvije prostorije: mektebske učionice površine 28 m² i manje odaje za odmor muallima od 5 m².

Mektebsku obuku održavao je sibjân-muallim Zaim ef. Strašević, sin Arifov iz Poljica kod Tuzle, rođen 1883. godine. Stupio je u autonomnu službu 1929. godine. Izgleda da nije imao dekret o postavljenju, jer u predviđenoj rubrici nije ništa navedeno.[29] Ukupne godišnje prinadležnosti muallima iznosile su: 100 dinara iz Hadži Hasanova vakufa i 4 metra kukuruza od džemata. Sporedno zanimanje muallima nije navedeno.

Mektebska obuka održavala se samo u prijepodnevnim satima, u jednoj učionici. Mektebsku obuku pohađalo je ukupno 29 učenika prvoga razreda, i to: 19 muških i 10 ženskih. Nije bilo učenika koji su istodobno pohađali i osnovnu školu.

Mekteb Moluhe

Mekteb Moluhe nalazio se u sjeverozapadnom rejonu Tuzle, u naselju Moluhe. Bio je u džematskom vlasništvu, bez godišnjeg vakufskog paušala. Statusno je pripadao rangu mješovitog dvogodišnjeg sibjan-mekteba. Objekat je imao dvije prostorije, nešto veće od uobičajenih prostorija seoskih mekteba: mektebsku učionicu od 52 m² i jednu prostoriju za klanjanje od (5)25 m².[30] Mektebska obuka održavala se tokom cijeloga dana.

Mektebsku obuku održavao je sibjân-muallim Osman ef. Žabić, sin Adem ef. iz Poljica kod Tuzle, rođen 1. 5. 1888. godine. Muallimske poslove obavljao je od 1912. godine, a na autonomnu službu sibjân-muallima postavljen je dekretom broj (3)675/12.[31] Ukupne godišnje prinadležnosti muallima iznosile su 1.000 dinara u novcu i 9 metara žita u naturi. Pored navedenog, Osman ef. je od imamske službe imao dodatni prihod od 200 dinara. U rubrici Primjedbe navedeno je "umro 4/10. 1934." godine.

Mektebska obuka održavala se tokom cijeloga dana, u jednoj učionici, s učenicima prvog i drugog razreda. U prvom razredu bilo je 30 učenika, od čega 13 muških i 17 ženskih, a u drugom 24 učenika od čega 9 muških i 15 ženskih. Ukupno

29 Predviđena rubrika je poništena kosom linijom.

30 Očito je ovdje greškom upisan trocifren broj 525. Moguće da je prostorija imala 52, ili 25 m².

31 Broj dekreta je nejasno naveden, a datum izdavanja istog nije upisan.

u oba razreda bila su 54 učenika, i to 22 muških i 32 ženskih. Ni u Moluhama nije bilo učenika koji su istodobno upisani i u osnovnu školu.

Mekteb Tušanj mahala

Kao što sam naziv kaže, ovaj mekteb se nalazio u Tušanj mahali u Tuzli. Imao je status ženskog jednogodišnjeg sibjan-mekteba, u vakufskoj nadležnosti, ali bez naznake godišnjeg vakufskog paušala. Objekat je imao jednu mektebsku učionicu površine 36 m². Druge prostorije i njihova kvadratura nisu navedeni.

Mektebsku obuku održavao je sibjân-muallim Salih ef. Zonić, sin Hašimov iz Tuzle, rođen 1884. godine. Muallimske poslove obavljao je od 1918. godine. Broj i datum dekreta o njegovom postavljenju na autonomnu službu sibjân-muallima nisu navedeni. Ukupne godišnje prinadležnosti muallima u novcu iznosile su 1.500 dinara, dok nema podataka o prinadležnostima muallima u naturi. Pored navedenog, od imamske službe, kao dodatnog zanimanja, ostvarivao je godišnji prihod od 50 dinara.

Mektebska obuka održavala se tokom cijeloga dana, s učenicama prvog razreda. Ukupno je bilo 25 učenica. Nema drugih podataka o učenicama i njihovoj polaznosti u osnovnu školu.[32]

Mekteb Džindić mahala

Mekteb Džindić mahala nalazio se u rejonu grada Tuzle, u istoimenoj mahali. Imao je status ženskog dvogodišnjeg sibjan-mekteba u vakufskom vlasništvu, bez navedenog godišnjeg paušala.[33] Objekat se sastojao od dvije prostorije za održavanje mektebske obuke, površine po 40 m².

Mektebsku obuku odžavao je sibjân-muallim Husejn ef. Hafizović, sin Edhem ef., rođen 1875. godine. Nisu navedeni mjesto i srez rođenja muallima Husejn efendije. Na autonomnu dužnost muallima postavljen je 1908. godine, dok broj i vrijeme izdavanja dekreta, ili ovlaštenja, nisu navedeni. Ukupne godišnje prinadležnosti muallima u novcu iznosile su 5.400 dinara, te 400 dinara od imamske službe, navedene kao sporedno zanimanje muallima.

Mektebska obuka održavala se tokom cijeloga dana, u dvije učionice, s učenicama prvog i drugog razreda. Mektebsku obuku pohađalo je ukupno 109 učenica, i to u prvom razredu 45, a u drugom razredu 64 učenice.[34]

32 Više o ovome mektebu pogledati unutar: H. Suljkić, „Mješoviti mekteb u Tušnju“, *Islamska baština*, str. 358-361.

33 Iako je u predviđenoj rubrici navedeno da je imao status “mješovitog dvogodišnjeg mekteba“, ipak se u narednim rubrikama jasno vidi da su ovaj mekteb pohađale samo učenice, te se osnovano može zaključiti da je imao status ženskog sibjan-mekteba.

34 Više o ovome mektebu pogledati unutar: H. Suljkić, „Džindićki mekteb“, *Islamska baština*, str. 362-364.

Mekteb Dolovi

Mekteb Dolovi nalazio se u naselju Dolovi, u rejonu današnjega tuzlanskog naselja Solina. Bio je u vakufskom vlasništvu s godišnjim vakufskim paušalom od 100 dinara. Imao je status mješovite dvogodišnje mektebi-ibtidaije.[35] Objekat je sadržavao dvije prostorije za mektebsku obuku, ali nije navedena njihova kvadratura. Mektebska obuka održavala se tokom cijeloga dana.

Mektebsku obuku održavao je muallim-ibtidaije Ahmed ef. Džanhodžić, sin Hasanov iz Tarevaca kod Gradačca, rođen 1883. godine. Datum stupanja u autonomnu službu, kao ni broj dekreta ili ovlaštenja, nisu navedeni. Ukupne godišnje prinadležnosti u novcu iznosile su 4.200 dinara, a u naturi 500 kg. kukuruza i 200 kg pšenice. Prihodi od sporednih zanimanja nisu navedeni.

Muallim je održavao cjelodnevnu mektebsku obuku u prvom i drugom razredu. U prvom razredu bilo je 36 učenika, od čega 21 muških i 15 ženskih, a u drugom razredu 34 učenika od čega 19 muških i 15 ženskih. U oba razreda bilo je ukupno 70 učenika, i to: 40 muških i 30 ženskih. Ni u Dolovima nije bilo učenika koji su istodobno upisani u osnovnu školu.

Mekteb Kralja Petra

Mekteb Kralja Petra nalazio se u rejonu gradskog jezgra Tuzle.[36] Bio je u vlasništvu H. Badže Kadun vakufa s godišnjim prihodom od 1.600 dinara za izdržavanje, i godišnjim paušalom od 1.500 dinara, za ostale mektebske potrebe. Imao je status muškog dvogodišnjeg mekteba, odnosno muške mektebi-ibtidaije.[37] Objekat je imao tri prostorije za mektebsku obuku površine 106 m² i jednu zbornicu površine 21 m². Mektebska obuka održavala se tokom cijeloga dana.

35 U *Iskazu medresa i mekteba 1933/34.* godine, ovaj mekteb je naveden kao mješovita mektebi-ibtidâija, dok je u *Iskazu 1934/35.* naveden samo kao mješoviti dvogodišnji mekteb.

36 U *Iskazu* se ne navodi tačna lokacija na kojoj se nalazio ovaj mekteb, kako je izgledala njegova zgrada i kako su bile uređene mektebske učionice. Međutim, svi detalji ukazuju na mekteb u haremu Poljske (Turalibegove) džamije s veoma lijepom i funkcionalnom zgradom i moderno opremljenim učionicama. „Na lokaciji Turalibegova mekteba, Vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Tuzli sagradilo je lijepu – u maurskom stilu – na sprat zgradu na uglu "Poljske kapije" 1890. godine. Prizemlje je služilo za kafanu i dućane, a sprat – s više prostorija – za medresu, koja je radila do 1908. godine, kada je pretvorena u mektebi-ibtidaiju za mušku djecu, koja je radila sve do 1946. godine. Učionice su dobile školske klupe, veliku tablu i ostala potrebna učila. Nastava je bila skupna i po razredima. (...) Svaki učenik je imao "đačku knjižicu" – index, za ocjenjivanje predmeta. Ulema-medžlis je opet svake godine obavljao svoju kontrolu. U njegovoj kontroli između 1930. i 1940. godine, obično su bili: profesor Muhamed ef. Kantardžić, hafiz Muhamed ef. Pandža i Ali ef. Aganović." Unutar: H. Suljkić, *Islamska baština*, str. 348.

37 Prema *Iskazu medresa i mekteba 1933/34.*, od 15. 10. 1934. godine, mekteb je imao status muške mektebi-ibtidaije, što se konkretno ne navodi u *Iskazu 1934/35*. godine.

Mekteb su opsluživala tri muallima i jedan podvornik, kako slijedi:

1. Hfz. [38] Halil ef. Selesković, sin Hasanov iz Tuzle, rođen 1870. godine. U autonomnu službu stupio je 5. 6. 1892. godine, a postavljen je na dužnost muallima dekretom br. 4144 od 2. 1. 1895. godine. Održavao je mektebsku obuku u drugom razredu. Ukupne godišnje prinadležnosti ovoga muallima u novcu iznosile su 6.000 dinara. Nije imao prinadležnosti u naturi, a od sporednih zanimanja navedeni su: imam džamije, matičar i mutevelija s godišnjim prihodom od (1)5.921 dinara.[39]
2. Hfz. Abdurahman ef. Ibrišimović, sin Zekerija ef. iz Tuzle, rođen 1880. godine. U autonomnu službu stupio je 1912. godine, a u rubrici predviđenoj za unos podataka o postavljenju na autonomnu službu navedena je napomena da je dekret o postavljenju izgubljen. Održavao je mektebsku obuku u prvom razredu. Ukupne godišnje prinadležnosti ovoga muallima u novcu iznosile su 5.800 dinara. Kao sporedno zanimanje muallima navedena je služba vojnog imama s prihodom od 3.000 dinara.
3. Hfz. Sulejman ef. Damadžić, sin Muhamedov iz Tuzle,[40] rođen 1887. godine. U utonomnu muallimsku službu stupio je 4. 4. 1903. godine, a na dužnost muallima-ibtidaije postavljen je dekretom br. 4/929 od 30. 1. 1929. godine. Održavao je mektebsku obuku u prvom razredu. Ukupne godišnje prinadležnosti ovoga muallima u novcu iznosile su 7.450 dinara. Kao sporedna zanimanja muallima nevedena su: imam i matični poslovođa s prihodom od 4.100 dinara.
4. Podvornik mekteba bio je Mehmed Omerbegović, sin Zulfagin iz Sarajeva, rođen 1888. godine. Ukupne godišnje prinadležnosti podvornika u novcu iznosile su 2.400 dinara. Drugi podaci o ovome uposleniku nisu navedeni.

U mektebskoj 1934/35. godini, u Mekteb Kralja Petra bilo je upisano 188 učenika. Nema naznake o učenicama, što znači da je ovo bio muški mekteb. U prvom razredu bilo je 138, a u drugom 50 učenika. Ni ovdje nema nikakvih pokazatelja da je bilo učenika koji su istodobno upisani i u osnovnu školu.

38 U originalnom tekstu (formularu) između prezimena i imena muallima navedena je kratica Hf. Kratica se, vjerovatno, odnosi na zvanje hafiza. Uobičajena i pravopisno standardizirana kratica za zvanje hafiza kod nas je hfz., koju smo i koristili u ovome radu.

39 Nije čitljivo navedeno da li se radi o prihodu od 15.921 ili 5.921 dinara.

40 Kod muallîmâ ovoga mekteba nije navedena napomena njihovih zvanja, kao što je explicite navedeno kod drugih; sibjân-muallim, ili muallim-ibtidâije. Da li su oni, kao hafizi, imali zvanje višega ranga, ili zbog ograničenog prostora za upisivanje podataka nije navedeno njihovo muallimsko zvanje, nije nam poznato. Isto je navedeno samo još kod muallîmâ Mekteba Jalske ulice.

Red broj	Mjesto mekteba	Vrsta Mekteba / M-Ž	Dvogodišnji / jednogodiš.	Broj učionica	Druge prostorije	Razred		Broj muallima	Broj djece		
						I	II		M	Ž	Svega
1.	**Jalska ulica**	Ženska (Ž) Mektebi-ibtidaija	2	7	1	I	II	4	-	243	243
2.	**Vršani**	Sibjan mekteb (M-Ž)	2	1	1	I	II	1	29	27	56
3.	**Slavinovići**	Sibjan-mekteb (M-Ž)	2	1	1	I	II	1	34	18	52
4.	**Pasci**	Sibjan-mekteb (M-Ž)	2	1	1	I	II	1	27	26	53
5.	**Grabovica**	Sibjan-mekteb (M-Ž)	1	1	-	I	-	1	9	8	17
6.	**Rasovac**	Sibjan-mekteb (M-Ž)	1	1	-	I	-	1	19	10	29
7.	**Moluhe**	Sibjan-mekteb (M-Ž)	2	1	1	I	II	1	22	32	54
8.	**Tušanjska mahala**	Sibjan-mekteb (Ž)	1	1	-	I	-	1	-	25	25
9.	**Džindić mahala**	Sibjan-mekteb (Ž)	2	2	-	I	II	1	-	109	109
10.	**Dolovi**	Mješovita (M-Ž) Mektebi-ibtidaija	2	2	-	I	II	1	40	30	70
11.	**Kralja Petra**	Muška (M) Mektebi-ibtidaija	2	3	1	I	II	3	188	-	188
SVEGA		**Sibjân-mekteba 8 Mekteb.-ibtidaija 3**	**Dvogod. 8 Jednogod. 3**	**21**	**6**	**11**	**8**	**16**	**368**	**528**	**896**

Tabelarni pregled osnovnih podataka o mektebima u Džematu Tuzla početkom 1934/35. mektebske godine

Zaključna razmatranja

Prema navedenom *Iskazu*, na području Tuzle, ili Džemata Tuzla, bilo je ukupno 11 mekteba. Svi su nosili nazive mjesta u kome su bili situirani, tako da je i danas lahko ubicirati lokalitet njihovog postojanja i rada, osim Mekteba Kralja Petra, gdje se *explicite* ne navodi naziv mahale, ili ulice gdje se mekteb nalazio. Iz navedenog *Iskaza* se, također, odmah uočava da sve džamije nisu imale svoj mekteb.

U pogledu prostornih kapaciteta, najveći broj mekteba imao je samo jednu prostoriju za mektebsku obuku, i jednu manju pomoćnu prostoriju za odmor muallima. Najpovoljnije prostorne kapacitete za rad mekteba imali su: Mekteb Jalska ulica sa 7, Mekteb Kralja Petra sa 3, te Džindić mahala i Dolovi sa po 2 mektebske učionice. Zbornicu su imala dva mekteba, Jalska ulica i Mekteb Kralja Petra. Prostorije za mektebsku obuku imale su horizontalnu površinu oko 35 m², odnosno od 28 do najviše 52 m². Kako su konkretno bili uređeni i opremljeni mektebi sa nastavnim sredstvima, učilima i pomagalima, u *Iskazu* se ne navodi.

Održavanje mekteba bilo je dosta neujednačeno. Više od polovine mekteba nije imalo godišnji vakufski paušal za svoje održavanje. Pet mekteba je pripadalo vakufu, a ostalih šest bili su "narodni" ili "džematski", što znači da se o njima narod brinuo. Prema visini godišnjih primanja, vidi se da su ovi mektebi bili u znatno nepovoljnijem finansijskom položaju. Međutim, i pored toga što neki mektebi nisu pripadali vakufu, muallimi koji su radili u tim mektebima imali su godišnje prinadležnosti od vakufa, od kojih se pominju: Turalibegov vakuf, Hadži Hasanov vakuf i Hadži Badže Kadun vakuf, svi u Tuzli. Međutim, kakva je bila situacija u pogledu tekućeg održavanja mektebskih objekata, kao što su: raznovrsne opravke, higijena, zagrijavanje i sl. nisu navedeni nikakvi konkretni podaci. Samo su u dva mekteba navedeni podvornici koji su trebali voditi brigu o tekućem održavanju mekteba.

Što se tiče termina održavanja mektebske obuke, u formularu su navedene dvije varijante: prije podnevna i cjelodnevna obuka. Svi mektebi su imali cjelodnevnu mektebsku obuku, izuzev dva mekteba, u Grabovici i Rasovcu, koji su imali samo prijepodnevnu obuku, vjerovatno zbog manjeg broja upisane djece i slabijih uslova za rad. Na osnovu upisanih podataka, teško je reći od kada do kada se održavala mektebska obuka u okviru jednoga dana, i da li se održavala svaki dan. Iz *Iskaza* se da zaključiti da je muallim bio prisutan i na dispoziciji učenicima tokom cijeloga dana. Međutim, koliko je učenika brojalo svako odjeljenje, te da li su odjeljenja bila razvrstana po razredima, ili su bila kombinovana, u *Iskazu* se ne govori.

U osam mekteba muallimi su imali zvanje sibjân-muallima. U *Iskazu* je *explicite* navedeno samo za muallima u Mektebu Dolovi da ima zvanje muallim-ibtidaije. Imajući u vidu da su Mekteb Jalska ulica i Mekteb Kralja Petra imali status mektebi-ibtidaije, može se pretpostaviti da su i navedeni muallimi imali zvanje muallim-ibtidaije. Da je njihov rad bio bolje vrednovan vidi se prema njihovim godišnjim prinadležnostima. Uočljivo je da muallimi nisu imali jednake godišnje

prinadležnosti, te se većina njih bavila dodatnim zanimanjima, zbog niskih godišnjih primanja. Muallimi sa višim nivoom obrazovanja, pored toga što su imali veće plaće, imali su i veoma dobro plaćena sporedna zanimanja. Samo je jedan mekteb imao učiteljicu ručnoga rada.

U 11 navedenih mekteba ukupno je bilo 896 učenika, 368 muških i 528 ženskih. Interesantno je da je 160 djevojčica bilo više u odnosu na dječake. Sedam mekteba bilo je mješovitog karaktera, tri su bila ženska, a samo jedan specijalno muški mekteb. Ovi podaci dobrano demantuju one koji tvrde da muslimani nisu bili zainteresirani za školovanje ženske djece, te da su se diskriminatorski odnosili prema njima. Prema *Iskazu medresa i mekteba 1933/34.* mektebske godine broj djece u navedenom periodu je bio 714., a već naredne godine došlo do povećanja broja za 182 učenika, jer ih je u narednoj 1934/35. mektebskoj godini bilo 896. Broj učenika se povećao u više mekteba, a najveća promjena se desila u Mektebu Vršani gdje se broj od 17 povećao na 56. učenika. Neznatno smanjenje broja učenika primjećuje se samo u dva mekteba, a to su Mekteb Tušanj i Mekteb Kralja Petra.

U *Iskazu* nema podataka o tome kako je vođena pedagoška evidencija i dokumentacija učenika, niti o tome da li su učenici dobivali učeničke knjižice ili svjedodžbe. Izgleda da personalna i pedagoška dokumentacija muallima, prema onome što se da zaključiti iz *Iskaza*, nije naročito ažurno vođena. Tako, kod pet muallima nije naveden broj i datum dekreta ili ovlaštenja o radu, a uz ime jednog muallima upisana je napomena: *Dekret izgubljen*. Dvadeset dana prije pisanja *Iskaza* jedan muallim je umro, kako je u rubrici za napomene čitko navedeno.

Nadamo se da je ovaj rad bar djelimično osvijetlio jedan od segmenata kulture i obrazovanja iz prošlosti Tuzle i njene bliže okoline, sredinom četvrte dekade 20. stoljeća, te da će biti od koristi svima onima koji se na bilo koji način bave ovom temom.

Concluding Remarks

According to this statement, in the area of Tuzla, Tuzla or Jamaat, a total of 11 mektebs. All wore the names of places where they have been established, so it's still easily pinpointed the site of their existence and operation, except Mekteb King Peter, where it explicitly does not mention the name of waving, or street where mekteb was. For this testimony, too, we immediately noticed that all the mosques did not have his maktab.

In terms of physical capacity, most mektebs had only one room for mekteb training, and a smaller side room home muallims. Best physical capacity to work mektebs were: Maktab Jalska street with 7, Maktab King Peter, 3, and Džindić waved and troughs with 2 mekteb classrooms. Proceedings have had two mektebs, Jala street and Maktab King Peter. Rooms for mekteb training had horizontal surface about 35 square meters , or from 28 to a maximum of 52 square meters in the concrete

were furnished and equipped mektebs with teaching materials, teaching aids and tools, the testimony does not specify.

Maintenance mektebs was rather uneven. More than half mektebs had an annual lump sum endowment for its maintenance. Five mektebs belonged waqf, and the other six were "national" or "dzematski", which means that people care about them. According to the amount of annual income, it is seen that these mektebs were significantly worse financial position. However, despite the fact that some mektebs not belong waqf, muallims who worked in these maktabs had annual emoluments of the endowment of which are mentioned: Turali-beg waqf, Haji Hassan Badza Kadun waqf, all in Tuzla. However, what was the situation with regard to maintenance mekteb objects, such as a variety of repairs, sanitation, heating, etc. are not mentioned any specific information. Only in two mektebs listed janitors who were supposed to take care of routine maintenance mektebs.

As for the date of the mekteb training, in the form listed two versions: before noon and all-day training. All mektebs had mekteb-day training, except for two mektebs, in Grabovica and Rasovcu, who had only a mid-morning train, probably due to the small number of children enrolled and poorer working conditions. Based on enrollment data, it is difficult to tell from when to when held mekteb training within one day, and whether it took place every day. From the testimony to conclude that mualim was present at the disposition of the students throughout the day. However, as students counted each department and whether the department was classified by grade, or were combined, the testimony does not speak.

At eight mektebs muallims had title sibjan muallims. The statement is explicitly stated only in muallims Mekteb troughs that have a position mualim-ibtidaijje. Bearing in mind that the Maktab Jalska street and Maktab King Peter had status mektebs-Ibtidaije, it can be assumed that they had given muallims title mualim-Ibtidaije. That their work was better evaluated to see their annual grounds of jurisdiction. It is remarkable that muallims had equal annual emoluments, and most of them dealt with the additional occupations, due to low annual income. Muallims with higher levels of education, despite the fact that they had higher wages, they had a very well-paid secondary occupation. Only one teacher had mekteb handicraft.

In 11 of these mektebs total of 896 students, 368 male and 528 female. It is interesting that 160 girls were more than boys. Seven mektebs were mixed character, three were female and one male specially maktab. These data are well in refute those who claim that Muslims were not interested in education of girls, and that the discriminatory attitude towards them. According to the statement madrasa and maktab 1933/34. mekteb the number of children in this period was 714, and the next year saw an increase in the number of 182 students, because they are in the coming 1934/35. mektebskoj there were 896 The number of students has increased more mektebs, and the biggest change occurred in Mekteb Vršani where the number increased from 17 to 56 students. Slight decrease in the number of students it is known only in two mektebs, namely Maktab Tušanj and Maktab King Peter.

The statement has no data on how the guided educational records and documentation of students, or whether the students receive school certificates or certificates. It seems that personal and pedagogical documentation muallims, according to what can be concluded from the testimony, not very promptly guided. Thus, in five muallims not specified the number and date of the decree or authority on the work and the name of one muallims enrolled note: Decree lost. Twenty days before writing the statement is one mualim died, as in the section for notes clearly stated.

We hope that this work is at least partially illuminated one of the segments of culture and education in the past Tuzla and its close surroundings, mid-fourth decade of the 20th century, and that will be of benefit to all those who are in any way involved with this topic.

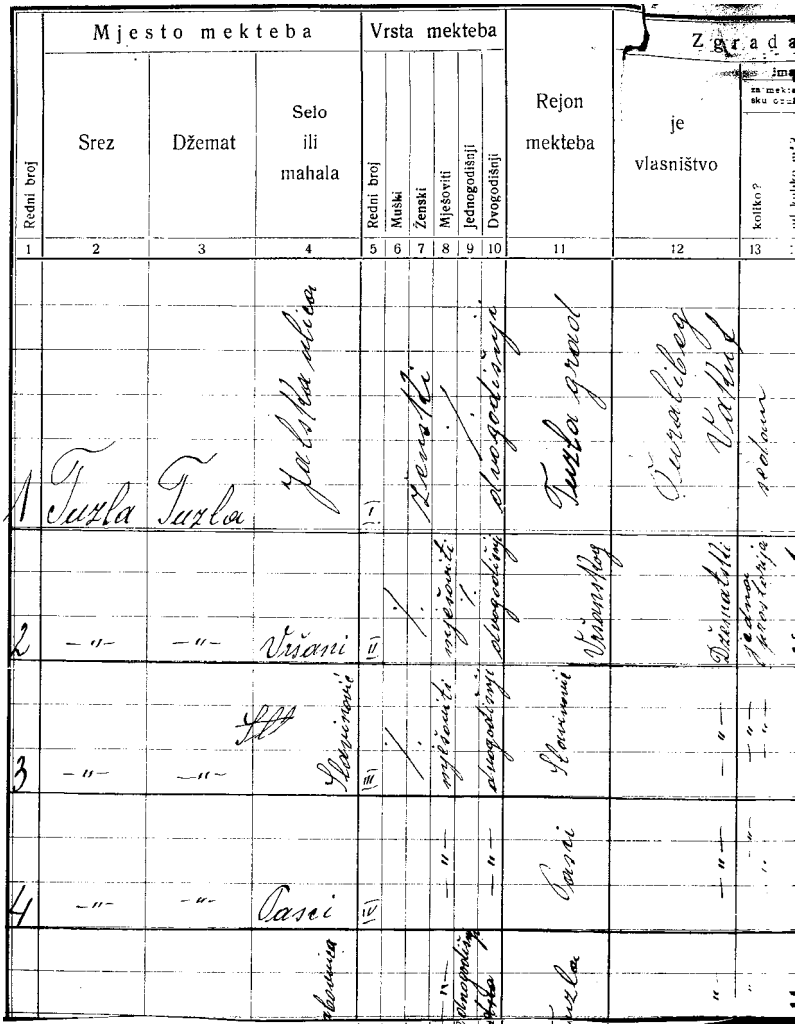

Redni broj	Mjesto mekteba: Srez	Džemat	Selo ili mahala	Vrsta mekteba: Redni broj	Muški	Ženski	Mješoviti	Jednogodišnji	Dvogodišnji	Rejon mekteba	Zgrada je vlasništvo	koliko?
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Tuzla	Tuzla	Kalesija mieđa	I		Ženski			dvogodišnji	Tuzla grad	Džemat Tuzla	[illegible]
2	— " —	— " —	Višnjani	II			mješoviti		dvogodišnji	Višnjani	Džematski	[illegible]
3	— " —	— " —	[illegible]	III			mješoviti		dvogodišnji	Pavrimi	— " —	— " —
4	— " —	— " —	Pasci	IV			— " —		— " —	Pasci	— " —	— " —
			[illegible]				— " —		[illegible]	Tuzla	— " —	— " —

Faksimil dijela Iskaza o mektebima u Džematu Tuzla početkom 1934/35. mektebske godine

Dr. sc. Sead SELIMOVIĆ, van. prof.
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

TRGOVINA NA PODRUČJU TUZLANSKOG KRAJA U PERIODU 1945.-1952. GODINE

Abstrakt: *U periodu 1945.-1952. godine trgovina se u tuzlanskom kraju susretala sa mnogobrojnim teškoćama. Osim prirodnih nepogoda (suša, grad) koje su negativno utjecale na trgovinu prehrambenih proizvoda, veliku poteškoću predstavljao je nedostatak kvalitetnih puteva, prevoznih sredstava, trgovinskih objekata, novčanih zavoda i dr. U naznačenom periodu postojala su i trgovinska preduzeća koja su sa većim ili manjim uspjehom obavljala svoju djelatnost. Među njima treba istaći ''Zemaljsko trgovačko preduzeće za ishranu Bosne i Hercegovine" koje je imalo svoje prodajne objekte u Tuzli i Doboju, zatim''Trgopromet" u Gradačcu, ''GRANAP" u Bijeljini, ''Bosnaplod" u Brčkom i Doboju i druga.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, tuzlanski kraj, privreda, trgovina, snabdijevanje, obnova, prvi petogodišnji plan, saobraćaj, prevozna sredstva, trgovinska preduzeća.*

Abstract: *In the period from 1945 to 1952. trade in the Tuzla region met with many difficulties. In addition to natural disasters (drought, hail) that adversely affected the trade in food products, great difficulty was a lack of quality roads, means of transportation, commercial facilities, financial institutes, etc. During that period there were commercial enterprises with larger or smaller success carried out its activities. Among them we should note ''Zemaljsko trgovačko preduzeće za ishranu Bosne i Hercegovine" which had its sales facilities in Tuzla and Doboj, then ''Zemaljsko trgovačko preduzeće za ishranu Bosne i Hercegovine" in Kladanj, ''Trgopromet" in Gradačac, ''GRANAP" in Bijeljina, ''Bosnaplod' in Brčko, Doboj and many others.*

Keywords*: Bosnia and Herzegovina, Tuzla region, economy, trade, supply, renovation, the first five-year plan, traffic, transport, trading companies.*

Uvod

Kraj Drugoga svjetskog rata 1945. godine Bosna i Hercegovina je dočekala teško razorena, sa velikim ljudskim gubicima i ogromnim materijalnim razaranjima. Stambene zgrade, saobraćajnice, industrija i drugi objekti pružali su sliku prave

pustoši. Još u toku rata, a posebno nakon njegovoga završetka, započela su istraživanja o razmjerama ljudskih gubitaka i materijalnih razaranja.

Procjenjuje se da je u Jugoslaviji tokom Drugoga svjetskog rata 1941.–1945. godine poginulo između 1.014.000 i 1.027.000 stanovnika, mada se taj broj po nekim procjenama kreće i do 1.700.000. U istom periodu, po nekim procjenama, broj poginulih u Bosni i Hercegovini se kretao između 316.000 i 700.000 stanovnika[1].

Jedan od najvećih problema u Bosni i Hercegovini poslije Drugoga svjetskog rata bila je iz ranijeg perioda naslijeđena privredna zaostalost, kao i velika materijalna razaranja koja su bila izražena u svim privrednim granama.

Industrija Bosne i Hercegovine tokom Drugoga svjetskog rata bila je izložena teškim oštećenjima i razaranjima. Odnošene (opljačkane) i onesposobljene su mašine, instalacije i sl. Čitava industrijska postrojenja demontirana su i odvezena u druge zemlje. Šteta pričinjena industriji i rudarstvu procjenjuje se na 2.511.419.066 dinara, dok izgubljena dobit iznosi 4.297.973.080 dinara. Uništeno je ili oštećeno 130 većih industrijskih preduzeća i 24 rudnika[2]. Kakvo je stanje bilo u industriji, najbolje ilustruje podatak da je u ovoj grani privrede bilo zaposleno svega 2% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine.

U ratu je uništeno 33% stambenih i gospodarskih zgrada. Porušeno je ili na drugi način onesposobljeno i oštećeno 126.574 stambena objekta (od 417.000 koliko ih je bilo), 215.800 drugih zgrada, 1.173 škole, 498 javnih zgrada, a 11 gradova je gotovo do temelja porušeno[3].

Ni drumski i željeznički saobraćaj Bosne i Hercegovine nije bio pošteđen ratnih razaranja. Uništeno je 4.500 km puteva, porušeno ili oštećeno 18.503 metra mostova. Gotovo svi željeznički mostovi na većim rijekama, zatim tuneli, vijadukti i stanične zgrade bili su uništeni ili teško oštećeni. Ilustracije radi, na pruzi Sarajevo

1 Pitanjem ljudskih žrtava za vrijeme Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji, potpuno odvojeno, bavili su se Vladimir Žerjavić i Bogoljub Kočović. Rezultate do kojih su došli objavili su u studijama. Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu,* Zagreb 1989.; Bogoljub Kočović, *Žrtve Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji,* London 1985. V. Žerjavić navodi da je u Bosni i Hercegovini tokom Drugoga svjetskog rata poginulo 316.000 stanovnika, od toga: Srbi i Crnogorci 164.000, Hrvati 64.000, Bošnjaci (piše Muslimani) 75.000, Jevreji 9.000 i Ostali 4.000. Po B. Kočoviću u Bosni i Hercegovini je u istom periodu poginulo 382.000 njenog stanovništva, i to: Srbi i Crnogorci 209.000, Hrvati 79.000, Bošnjaci (piše Muslimani) 75.000, Jevreji 10.000 i Ostali 9.000. U *Istoriji SK BiH,2,* na stranici 14. piše da se "gubici stanovništva prema prvim poslijeratnim procjenama u Bosni i Hercegovini kreću oko 700.000".

2 Ured za informacije pri Predsjedništvu vlade NR Bosne i Hercegovine, *Informativni priručnik o Bosni iHercegovini,* Broj 7–8, Sarajevo 1951., str. 220–222.

3 O materijalnim razaranjima u Bosni i Hercegovini u Drugome svjetskom ratu vidi šire – u: Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (dalje: A BiH Sarajevo), *fond Ministarstva građevina NR Bosne i Hercegovine* (*dalje: fond MG),* Broj 2143/45; *"Borba",* list KPJ, od 24. avgusta 1946. godine, 4; *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine – Politički izvještaj Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Bosne i Hercegovine,* Sarajevo 1950., str. 72; Drago Borovčanin, "Komunistička partija Jugoslavije u Bosni i Hercegovini i stvaranje osnova socijalističkog razvoja Bosne i Hercegovine (1945–1950)" – u: *Istorija SK BiH, 2*, str. 13–14; H. Kamberović, *BiH prema modernom društvu*, str. 15–21.

– Bosanski Brod bilo je porušeno 29 mostova. Slična situacija je bila i na ostalim željezničkim pravcima[4].

Posebno teški ratni gubici naneseni su poljoprivredi Bosne i Hercegovine, tada najrasprostranjenijoj privrednoj grani. Ratna šteta u ovoj oblasti iznosila je 12.126.533,130 dinara. Stočni fond je bio smanjen za 70%. Slično stanje je bilo i sa voćarstvom, vinogradarstvom itd. Neposredno nakon rata u Bosni i Hercegovini je 83% stanovništva živjelo na selu, a svega 17% u gradu. Upravo onom dijelu bosanskohercegovačkog stanovništva koje je živjelo na selu Narodna vlada je nudila "svesrdnu pomoć". Ta ponuda se vidi iz Deklaracije Narodne vlade Bosne i Hercegovine koja je objavljena 2. maja 1945. godine[5]. Narodna vlada je obećala i "pravedno" provođenje agrarne reforme, a što se naslućuje, takođe, iz Deklaracije[6].

Naprijed navedeno su samo djelimični pokazatelji tadašnjeg stanja u privredi Bosne i Hercegovine, čega nije bio pošteđen ni prostor tuzlanskog kraja.

Prilike u oblasti trgovine i snabdijevanja

Nakon oslobođenja zemlje, trgovina i snabdijevanje stanovništva na području tuzlanskog kraja odvijalo se u veoma teškim uslovima. Naime, i suša i grad su pogodili ovaj kraj 1945. godine. Glavni problem je bio kako prehraniti stanovništvo i spriječiti pojavu gladi. Hrana je dostavljana od Ministarstva trgovine i snabdijevanja preko Doboja i Loznice. Najveće smetnje predstavljalo je pitanje transporta. Trgovina nije zaživjela, jer su stare zalihe skoro iscrpljene, a mogućnost nabavke novih svedene na najmanju mjeru. Banke nisu poslovale. Nabavno-prodajni uredi su bili u fazi nastanka, a cijene tek uspostavljene. Nakon toga, pristupilo se njihovom maksimiranju i zamjeni novca, što je prouzrokovalo manjak i nestašicu artikala na tržištu. Izvršena je kontrola cijena. Nova vlast je preduzela niz akcija za popis i otkup viškova žita, ali je naišla na prepreke zbog djelovanja špekulanata. Osnovane su otkupno-prodajne stanice koje nisu pokazale dovoljno inicijative, niti su im sreski odbori pružili potrebnu pomoć. Za posljednja tri mjeseca 1945.

4 Martin Dobrinčić, *Obnova i izgradnja željezničkog saobraćaja na području FNRJ 1945.–1946. godine,* Zagreb 1952.

5 *Dokumenti II*, str. 511–514. Dokument broj 194 – Deklaracija Narodne vlade Bosne i Hercegovine. Između ostalog u Deklaraciji stoji slijedeće: "…Svjesna koliko je napora i žrtava dalo seljaštvo u oslobodilačkom ratu, vlada će mu posvetiti naročitu brigu: podizanjem popaljenih domova, nabavkom potrebnog poljoprivrednog oruđa, zaprežne i ostale stoke, davanjem kredita, dijeljenjem zemlje koja bude pala pod udar agrarne reforme…"

6 O agrarnoj reformi vidi šire – u: Mijo Mirković, *Ekonomska historije Jugoslavije,* Zagreb 1958.; Ljubo Božić, *Agrarna politika sa osnovama zemljoradničkog zadrugarstva,* Sarajevo 1960.; Isti, *Agrarna politika,* Sarajevo 1974.; Nikola Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945.–1948.,* Novi Sad 1984.; Mustafa Imamović, Kemal Hrelja, Atif Purivatra, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima,* MAG Sarajevo 1993.; Bakir Tanović, *Ko je vlasnik Bosne i Hercegovine?, historijski pregled,* Zagreb 1995.

godine po planu direkcije za ishranu Tuzlanski okrug je trebao dobiti 1.200 vagona, a uvezeno je svega 200 vagona.[7]

U snabdijevanju stanovništva tuzlanskog kraja sjemenskim materijalom, hranom, odjećom i obućom tokom 1945. godine pomagala je vojska, tj. Dvadeset i sedma divizija i komanda tuzlanskog područja. Najveći problem u snabdijevanju predstavljao je saobraćaj i nedostatak prijevoznih sredstava. Pošto je postojala samo jedna željeznička pruga prema Doboju, to je Tuzla bila upućena uglavnom na drumski saobraćaj, a prevoz se vršio kamionima. Putevi su bili u lošem stanju, što je otežavalo dostavu hrane, soli, voća, sjemena pšenice, tekstilne robe, itd. Za opravku puteva bio je određen kredit od 130.000 dinara, a izrađen je i elaborat.[8]

Privredni odsjek Okružna uprave narodnih dobara (OUND) Tuzlanskog okruga je upravljao pokretnom imovinom, trgovačkim radnjama i zanatskim preduzećima. U septembru 1945. godine predata je sva trgovačka roba Zemaljskom trgovačkom preduzeću za Bosnu i Hercegovinu. Nešto robe predato je radničkim i nabavljačkim zadrugama i privatnim licima. Po odobrenju Zemaljske uprave narodnih dobara (ZUND-a) BiH, preko OUND-a je naređeno svim SUND-ima da rasprodaju cjelokupnu pokretnu imovinu koja nije imala privrednu vrijednost. Istog mjeseca su konfiskovane dvije radnje, roba prodata, a iste ukinute.

Tuzlanski okrug je imao mogućnosti da iskorištava lokalne izvore za snabdijevanje i ‘’kontrahiranje’’ (sakupljanje). OKNOT je planirao da u 1947. godini svoja poljoprivredna dobra u Malinama i Ceriku kod Brčkog (na pruzi) osposobi za snabdijevanje mlijekom i mliječnim prerađevinama. U Malinama kod Živinica je sakupljeno povrće sa 200 dunuma površine za Titove rudnike.*“Bosnaplod“* je sakupio 500 vagona ranog povrća (osim krompira). Uslovi su bili dobri, jer je cjelokupna površina za povrtlarstvo u Tuzlanskom okrugu obuhvatala oko 6.500 ha.[9]

U investicionom planu za 1947. godinu predviđeno je podizanje tvornice voćnih sokova u Vlasenici. Time bi se stvorili uslovi za racionalno iskorištavanje voća. Tuzlanski kraj je obilovao raznim vrstama divljeg voća, pa su zadruge mogle preuzeti na sebe poslove oko otkupa, a od njih da preuzimaju proizvodna i trgovačka preduzeća (*“Bosnaplod”*, i dr.) u svrhu prerade i plasmana.

Transport robe je predstavljao veliki problem na području Tuzlanskog okruga kao i poslovi oko utovara i istovara. Naime, dešavalo se da roba dugo čeka na otpremanje u srezove, uslijed nedostatka prijevoznih sredstava. Bilo je slučajeva da kamioni prevoze manju količinu robe od svog kapaciteta. Na drugoj strani, manje pošiljke su danima morale čekati da se skupi više robe, pa da se može prebaciti. Zato je OKNOT preduzeo mjere u uspostavljanju koordinacije između preduzeća OAT–a prilikom transporta robe.

7 Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), fond Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Tuzla (dalje: OKNOT), K-1, fasc. 2, dok. br. 239/9, *Izvještaj Izvršnog odbora OKNOT-a za treće redovno zasjedanje,* Tuzla, 28. 12. 1945.

8 Oslobođenje, god. III, br. 90, *“Obnova i izgradnja u okrugu tuzlanskom”*, Sarajevo,14.10.1945, str. 8.

9 ABiH, MINTIS NR BiH, dok. br. 174/1947, *Konferencija koju je održala Komisija Ministarstva trgovine i snabdijevanja u OKNOT-u*, 11. 5. 1947.

Važno mjesto u oblasti trgovine imao je GRANAP u Tuzli. Tu je situacija u prvoj polovini 1947. godine bila nepovoljna i nesređena. Međutim, vremenom su se poslovi GRANAP-a razgranali, pa je on u svom sastavu imao 8 prodavnica (5 kolonijalne robe, 1 tekstilna, 1 galanterijska i 1 za električni materijal), te 1 apoteku, 1 kino, 1 slastičarnicu i 1 mlin. U Tuzli su u to doba radila, kao dva zasebna preduzeća GNO-a Tuzla, Gradska krojačka i Gradska obućarska radionica.[10]

U okolini Tuzle tokom 1948. godine bila je dobro razvijena kućna radinost, kao npr. izrada "hasura" u mjesnim područjima Tojšići i Kikači, kao i Suho Polje – izrada domaćih metala i ostale sitne domaće proizvodnje. Stanje trgovačke mreže nije zadovoljavalo potrebe potrošača, jer je grad brojao oko njih 7.500, a onih preuzetih na snabdijevanje bilo je 13.517 koji su se podmirivali povrćem (kupus, zelena salata, i dr.) u 12 piljarskih prodavnica ili 5 mesnica.[11]

Pravilnom raspodjelom kredita omogućeno je preduzećima proširenje trgovačke mreže, ali su se krediti slabo iskorištavali. Od trgovačkih preduzeća na prostoru GNO-a Tuzla djelovali su: gradsko trgovačko preduzeće za tekstil *"Uzor"*, gradsko trgovačko preduzeće za kolonijal *"Izvor"*, trgovačko preduzeće za meso i mesne proizvode *"Mesar"*, gradsko preduzeće za voće i povrće *"Plod"*, trgovačko preduzeće zemaljskim proizvodima *"Posavina*", i dr.

Na području SNO-a Zvornik do polovine juna 1948. godine otvoreni su: jedna mesnica, jedna prodavnica kolonijalnom robom (trgovački: neprerađeni proizvodi žarkog pojasa, naročito iz kolonija evropskih država: kafa, šećer, čaj, začini i slično) i prodavnica mješovitom robom u Kozluku. Ostale kao što su: piljara, prodavnica ogrjevnim i građevinskim drvetom, prodavnice mješovitom robom u Kalesiji i Kiseljaku, te prodavnica u Drinjači su bile u pripremi. Zadružni sektor je imao otvorene prodavnice mješovitom robom u Zvorniku i Kozluku, te prodavnicu građevinskog materijala u Zvorniku.[12]

Zemaljsko trgovačko preduzeće je imalo svoju filijalu u Tuzli sa kojom je OKNOT ostvario punu saradnju. Filijala se sastojala od tri sektora: preduzeće za ishranu, tekstil i gvožđe. Ukinute su otkupno-prodajne stanice po srezovima preko kojih su se snabdijevale Ze-Me zadruge[13]. Ovakvom reorganizacijom Zemaljskog trgovačkog preduzeća zadruge i Ze-Me su se snabdijevale direktno u Tuzli kod samih filijala, a jedino preduzeće za ishranu dostavlja hranu izravno u srezove.

10 ABiH, MINTIS NR BiH, dok. br. 174/1947, *Izvještaj komisije Ministarstva trgovine i snabdijevanja o posjeti upravi GRANAP-a u Tuzli*, Tuzla, 11. 5. 1947.

11 ABiH, MINTIS NR BiH, dok. br. 278/1948, *Rad ekipe za proučavanje organizacije u Povjereništvu za trgovinu i snabdijevanje pri Gradskom narodnom odboru Tuzla - Pinjo Sead, rukovodilac ekipe,* nedatirano.

12 ABiH, MINTIS NR BiH, dok. br. 218/1948, *Zapisnik o izvršenju zadataka proširenja trgovačke i ugostiteljske mreže na području SNO-a Zvornik sastavljen u kancelariji SNO-a 18. 6. 1948. godine.*

13 Na prijedlog Ministarstva trgovine i snabdijevanja Vlada NR BiH je donijela Uredbu o Državnom trgovačkom preduzeću *„Zemaljski magazin - ZE-MA"*. Na temelju ove uredbe formirano je Državno trgovačko preduzeće BiH *"Zemaljski magazin - ZE-MA"* sa sjedištem u Sarajevu. ZE-MA je mogla imati svoje filijale, poslovnice, prodavnice, stovarište i sl. *(Vidi: Službeni list Narodne vlade NRBiH-zapisnici, priredila R. Cvijović, Zapisnik sa sjednice Vlade održane 16. 3. 1946., str. 46 - 49.)*

Pored toga, u prvoj polovini 1946. godine u Tuzlanskom okrugu je obustavljeno kreditiranje zadruga, što je dovelo do zastoja u robnom prometu i cirkulaciji novca. Većina zadrugara nije imala obrtni kapital. U ovom periodu „*otvorene su prodavnice Ze-Ma u sjedištima svih srezova osim Kladnja, Srebrenice, Ugljevika i Lopara*“.[14]

Raspodjela racionirane robe ne području sreza Srebrenica obavljala se uglavnom preko zadruga u posljednja tri mjeseca 1945. godine. Te aktivnosti su se odvijale putem direktiva SNO-a bez značajnijeg učešća mjesnih narodnih odbora. Naime, zadružni sektor je bio na višem nivou organizovanja. Pojedinci su dobijali životne namirnice kao redovno sledovanje. SNO-u Srebrenica su trebala dva kamiona: jedan od 3 tone i drugi od 1 tone radi boljeg snabdijevanja stanovništva i komunikacije.[15]

Od oslobođenja do novembra 1945. godine SNO Bijeljina nije vodio nikakvu evidenciju o primljenoj i izdatoj hrani, već su svi artikli dolazili u sreske magacine i zadruge direktno od OKNOT-a. Magacini su ukinuti osnivanjem otkupno-prodajnih stanica. S druge strane, na području sreza se odvijao slobodan promet žitarica. Srez je aktivno djelovao na tom polju, pa hrana skoro da i nije pristizala, osim soli, šećera, i dr.

Transport prehrambenih artikala i druge robe na prostoru tuzlanskog kraja obavljalo je Državno automobilsko saobraćajno preduzeće (DASP). Odlukom MINTIS-a NR BiH br. 27257 od 2. 7. 1946. ovo preduzeće je Okružnom automobilskom transportnom preduzeću Tuzla (OATP) predalo vozila uglavnom marke CHEVROLET i DODGE ukupne vrijednosti 4.968.677,65 dinara.[16]

U maju 1947. godine na teritoriji SNO-a Bosanski Šamac kao državna preduzeća registrovane su „ZE-ME“ u Bosanskom Šamcu i Orašju, te Državno preduzeće za ishranu (Bosanski Šamac).[17]

Značajan uspjeh je postignut na suzbijanju šverca, špekulacije i crne berze. Kontrola cijena i zarade je uspješno sprovedena. U srezu Lopare do kraja 1946. godine za stanovništvo koje nije uključeno u zadruge formirane su dvije Ze-Me za snabdijevanje robom i drugim namirnicama i to u Koraju i Čeliću. Uglavnom se radilo o tkaninama i kolonijalnoj robi.

Na području Okruga registrovano je 15 sajmišta od kojih su se po prometu stokom naročito isticale pijace u GNO-u Tuzli, GNO-u Brčko, GNO-u Bijeljina, SNO-u Bosanski Šamac i MNO-u Puračić. Ze-me su pomalo preuzele gotovo cjelokupno snabdijevanje stanovništva, tj. 100% iz zadruga i Ze-ma. U 1946.

14 ATK, OKNOT, *Izvještaj o radu Izvršnog odbora u vremenskom razdoblju od 28. 12. 1945. do 27. 4. 1946. godine, štampa Okružne štamparije,* Tuzla, 1946., str.12.

15 ABiH, MINTIS NR BiH, dok. br. 125/1945, *Mjesečni izvještaj SNO-a Srebrenica o raspodijeljenoj robi i životnim namirnicama od UNRR-e za IV tromjesečje 1945. godine upućen Ministarstvu trgovine i snabdijevanja BiH*, nedatirano.

16 ABiH, MINTIS NR BiH, dok. br. 125/1945, *Račun DASP-a Federalne Bosne i Hercegovine dostavljen OATP- u Tuzla*, 31. 8. 1946.

17 ATK, OKNOT, K-6, fasc. 2, dok. br. 1143/2, *Spisak industrijskih i privrednih preduzeća Referata za radne odnose Privrednog odsjeka SNO-a Bosanski Šamac upućen Odjeljenju za radne odnose OKNOT-a,* Bosanski Šamac 29. 4. 1947.

godini referat za industrijske proizvode OKNOT-a primao je dispozicije robe od Ministarstva trgovine i snabdijevanja od kojih veliki broj nije stigao. Postojale su i pritužbe na rad Državnog trgovačkog preduzeća za ishranu u Sarajevu, jer svoje aktivnosti u pojedinim srezovima nisu povezali sa narodnim vlastima i Odborom narodnog fronta.

U većini srezova i gradova snabdijevanje se odvijalo putem potrošačkih iskaznica. Odlukom Ministarstva trgovine i snabdijevanja broj 57963/46 od 12. 12. 1946. godine sprovedena je reorganizacija Državnog preduzeća za trgovinu zemaljskim proizvodima „ZEMPROD". To je učinjeno na način da su dotadašnje otkupne stanice ostale i dalje kao rejonske stanice. U sjeveroistočnoj Bosni to su bili: Tuzla (za srezove: Tuzla, Kladanj, Zvornik, Srebrenica, Vlasenica i Lukavac), Brčko (za srezove: Brčko i Lopare), Bijeljina (za srezove: Bijeljina i Ugljevik), Doboj (za srezove: Doboj, Gračanica, Maglaj, Zavidovići, Žepče, Teslić i Tešanj) i Bosanski Šamac (za srezove: Bosanski Šamac, Modriča, Odžak i Gradačac).[18]

Maksimiranje tržnih cijena voću i povrću sprečavalo je trgovce, piljare i druge da se lično bogate i po svom nahođenju nabijaju cijene u velikim potrošačkim centrima, kao npr. u Beogradu.[19] Trgovci nisu pokazivali interes za privatnu trgovinu, ali ni vlast nije dozvoljavala stari način trgovanja (kapitalistički), jer „*ako misle starim načinom trgovati i guliti kožu narodu, svakako da kod nas neće naći pomoći ni saveznika kao za vrijeme bivših nenarodnih vlasti*".[20]

Snabdijevanje odjećom i obućom bilo je bolje nego snabdijevanje prehrambenim proizvodima. U posljednja tri mjeseca 1945. godine „*okrug je dobio odjeće i obuće u vrijednosti od preko 60.000.000 dinara, a pored toga oko 300 bala polovne odjeće*."[21] I te su se aktivnosti uspješno realizirale zahvaljujući Ministarstvu trgovine i snabdijevanja Narodne vlade Bosne i Hercegovine. Krajem 1945. godine Tuzlanski okrug je dobio: muške košulje (4.500 komada), tapetarske gurtne (1.000 m), pamučne frenče (2.000 m), feredže (220 m), konac (16.000.000 yardi), pamučne muške čarape (2.000 pari), majice (150 komada), sokne (385 pari), ženske svilene čarape (2.000 pari), zefir za muško rublje (3.500 m), platno za ženski veš (2.600 m), ženske vunene haljine (1.000 komada), bijelo platno 100 cm (2.700 m), pamučni peškiri (200 komada), pamučne tkanine za radna odijela (1.300 m), amerikan svileni (1.600 m), dječije košulje (480 komada), muški kratki kaputi (200 komada), muške vunene pantalone (750 komada), dječija odijela (200 kom.), dječiji kaputi (250

18 ATK,OKNOT, K-48, fasc. 1, dok. br. 6612/1, *Odluka Ministarstva trgovine i snabdijevanja NR BiH o reorganizaciji Državnog preduzeća za trgovinu zemaljskim proizvodima "ZEMPROD" upućena OKNOT-u,* Sarajevo, 23. 12. 1946.

19 ATK, OKNOT, K-35, fasc. 2, dok. br. 4675/7, *Uputstvo saveznog Ureda za cene pri Privrednom savetu DFJ za maksimiranje tržnih cijena voću, povrću, belom smoku i ostalim životnim namirnicama - Uputstvo Okružnog odjeljenja za unutrašnje poslove Tuzla o određivanju cijena voću, povrću, itd. upućeno sreskom i gradskom odsjeku za unutrašnje poslove*, Tuzla, 11. 12. 1945.

20 ATK, OKNOT, K-1, fasc. 2, dok. br. 239/10, *Izvještaj Izvršnog odbora OKNOT-a za treće redovno zasjedanje*, Tuzla, 28. 12. 1945.

21 ATK, OKNOT, K-1, fasc. 2, dok. br. 239/9, *Izvještaj Izvršnog odbora OKNOT-a za treće redovno zasjedanje,* Tuzla, 28. 12. 1945.

kom.), dječiji šalovi (750 kom.), muški šeširi (350 kom.), muški štof (3.000 m), itd.[22] Skladišta ove robe su se nalazila u: Zagrebu („*Koteks*“) Čakovcu, Osijeku, Beogradu („*Koteks*“), Mladenovcu, Subotici („*Toko*“), Novom Sadu („*Girilich*“ „*Jugo silk*“), Ljubljani („*Koteks*“), Škofji Loki, i dr. Raspodjela je izvršena prema uputstvima navedenog ministarstva, a prednost su imali radnici. Ministarstvo je preporučivalo da se roba ne smije dugo zadržavati u skladištima filijale Zemaljskog trgovačkog preduzeća „*i da narodu treba omogućiti da što prije dođe do tekstila i obuće.*“[23] Poseban problem je bio kontrola cijena.

Odjeljenje za trgovinu i snabdijevanje OKNOT-a u 1946. godini predložilo je Ministarstvu trgovine i snabdijevanja NR BiH da se iz kontigenta koji je bio dodijeljen za žitni fond pusti u prodaju određena količina tekstila, pa je Ministarstvo to prihvatilo. Time je omogućeno onim kategorijama stanovništva koje nisu proizvodile žitarice i šljive da se podmire tekstilnom robom. Tako je narod dobio iz raznih tvornica van Okruga preko 80.000 pari cipela, dok je u okružnim zadružnim radionicama izrađeno preko 50.000 pari.[24] Stanovništvo je bilo snabdjeveno željezom, raznim posuđem, ali je nedostajalo klina, šporeta i peći. Osjećala se nestašica tanke metražne robe, najviše beza i basme. U mjestima koja su graničila sa Savom i Drinom (Zvornik, Brčko, Orašje i Šamac) podjela tekstila predstavljala je mnogo teži problem. Naime, pitanje izdavanja doznaka u ovim mjestima potpuno je okupiralo narodne odbore. Velika je bila potražnja tekstila u susjednim republikama, pa su potrošači navedenih mjesta iskorištavali takvu situaciju time što su prenosili tekstil preko Save i Drine i prodavali ga po većoj cijeni. Poduzete su mjere za sprječavanje ovakvih pojava, ali je išlo veoma teško.

U cijelom Okrugu formirani su sreski zadružni savezi koji su preuzimali tekstil, gvožđe i drugu robu namijenjenu za zadruge.

U cilju snabdijevanja gradova tuzlanskog kraja mlijekom, organizovane su stočarske stanice i vršio se otkup mlijeka po selima. U oktobru 1946. godine Izvršni odbor OKNOT-a odlučio je da nabavi 110 krava muzara uz petogodišnji kredit radi obezbjeđenja mlijekom tuzlanskog basena i grada Brčkog.[25] Povoljne uvjete za formiranje stočarskih stanica imali su: Maline, ogledno dobro Cerik i niža poljoprivredna škola kod Tuzle. Stočarska stanica Maline mogla je preuzeti najveći broj grla, jer je raspolagala i najvećim stajama za njih, dok bi ostalo bilo dodijeljeno Ceriku i nižoj poljoprivrednoj školi. Oni su mogli davati mlijeko za tuzlanski basen, a Cerik za Brčko.

22 ATK, OKNOT, K-46, fasc. 1, dok. br. 6381/1-9, *Raspodjela tekstilne robe Odjeljenja za snabdijevanje Ministarstva trgovine i snabdijevanja Narodne vlade BiH upućena Odjeljenju za trgovinu i snabdijevanje OKNOT-a,* Sarajevo, 28. 11. 1945.

23 ATK, OKNOT, K-46, fasc. 1, dok. br. 6381/1. *Raspodjela tekstilne robe Odjeljenja za snabdijevanje Ministarstva trgovine i snabdijevanja Narodne vlade BiH upućena Odjeljenju za trgovinu i snabdijevanje OKNOT-a,* Sarajevo, 28. 11. 1945.

24 ATK, OKNOT, K-47, dok. br. 6485/4, *Izvještaj o radu Odjeljenja za trgovinu i snabdijevanje OKNOT-a u 1946. godini.*

25 ATK, OKNOT, K-18, dok. br. 2401/1, *Molba Odjeljenja za poljoprivredu i stočarstvo OKNOT-a za otkup stoke za obezbjeđenje snabdijevanja mlijekom gradova upućen Glavnoj komisiji za otkup i raspodjelu stoke Ministarstva poljoprivrede i stočarstva NR BiH*, Tuzla, 22. 10. 1946.

U situaciji kada su bili slabi prinosi žitarica po jedinici površine (1945. godine), jedino rješenje nova vlast je vidjela u otkupu viškova žitarica. Otkup u Bosni i Hercegovini, a posebno u Vojvodini spasili su od gladi mnoge krajeve. I pored toga što su izgledi za žetvu bili dobri „*mi i ove godine moramo poći putem otkupa, mi ćemo tim putem poći i slijedećih godina, jer je otkup u današnjoj fazi jedna od najpogodnijih mjera u razmjeni proizvoda sela i grada. Tako će otkup postati stalna mjera u politici te razmjene u našoj državi*“.[26] Ovakva praksa je omogućavala ishranu žitaricama gradskog, naročito radnog stanovništva, kao i seljaštva koje nije proizvodilo dovoljno žitarica. Stvaranjem povoljnih uvjeta smanjivao se broj potrošača koje je država trebala snabdijevati, povećavala proizvodnja žitarica, a proizvođači nisu morali davati sve viškove. Podizao se životni standard seoskog stanovništva i jačala njegova ekonomska moć zahvaljujući pomoći od strane vlasti u hrani, odjeći, obući, sjemenskom materijalu, alatu, poljoprivrednim mašinama i stoci. U prometu sa viškovima žitarica široko su angažovani državno otkupno preduzeće i zadružne organizacije. Na taj način otkup u 1946/47. godini omogućio je proizvođaču maksimum materijalnih prihoda od njegovog prinosa. Naime, Uredba o otkupu žitarica u ekonomskoj 1946/47. godini „*ostavlja proizvođačima jedan dio prinosa na slobodno raspolaganje i to kod bijelih žitarica 10-40%, a kod kukuruza 20-50%*“.[27] Količina za slobodno raspolaganje zavisila je od ekonomske moći određenog seoskog gazdinstva. Proizvođači do 3 hektara su potpuno oslobođeni predaje viškova državi. Preostale količine je morao predati državi po utvrđenim cijenama. Razne predmete i oruđa za obradu zemlje dobijao je preko industrije i zanatstva koji su tako širili svoje tržište.

Početkom januara 1947. godine u trgovini je uveden novi način plaćanja. Do tada su namještenici, radnici i rukovodioci za istu vrstu posla primali jednake plate, bez obzira na to da li su dobro ili slabo radili. Tako su jedni mogli ljenčariti, a drugi najmarljiviji nisu pravilno nagrađivani. Po novoj uredbi bolji radnici su izdvojeni od lošijih. Njima su se davale veće plate i o njima se vodilo više računa. Na taj način svi koji rade u trgovini su dobijali materijalni poticaj i zainteresovani za veći promet robe u odnosu prema kupcima susretljiviji i pažljiviji. Time se razvijalo takmičenje među službenicima, prodavnicama i preduzećima. Većina trgovačkih preduzeća je tražilo uvođenje kolektivnih normi.

U srezu Bijeljina obračuni onih koji nisu predali svoje obavezne viškove uzeti su u reviziju i oni sa većim količinama predati su javnom tužiocu na postupak. Međutim, kod onih čije su količine male a nisu imali kukuruza za ishranu porodice, otpisani su nepredati viškovi za vlastite potrebe. I u srezu Gradačac je bilo onih koji nisu predali obavezne viškove.[28] Uglavnom se radilo o bogatijim seljacima koji su se tome opirali.

26 ATK, OKNOT, K-34, fasc. 1, dok. br. 4452/1, *Ministarstvo trgovine i snabdijevanja NR BiH OKNOT-u – Otkup žitarica u ekonomskoj godini 1946/47.*, Sarajevo 18. 6. 1946.

27 ATK, OKNOT, K-34, fasc. 1,dok. br. 4452/2. *Ministarstvo trgovine i snabdijevanja NR BiH OKNOT-u – Otkup žitarica u ekonomskoj godini 1946/47.*, Sarajevo 18. 6. 1946.

28 ATK, OKNOT, K-47, dok. br. 6457/1, *Izvještaj okružnog kontrolora za tuzlanski okrug o otkupu žitarica dostavljen Otkupnoj komisiji OKNOT-a*, Tuzla, 20. 11. 1946. To je npr. bio Mato Baković iz Gradačca koji je bio obavezan predati 2.696 kg ušura za vršalice a od toga je predao samo 293 kg, itd.

Žitorodni krajevi (Bijeljina, Brčko i Bosanski Šamac) nisu raspolagali sa dovoljno magacina za smještaj žitarica koje su trebale biti otkupljene od poljoprivrednih proizvođača. Naročito je težak slučaj bio u Bijeljini, gdje se u postojeće objekte moglo uskladištiti najviše 200 vagona žitarica.

Nova vlast je dala slobodu u formiranju cijena poljoprivrednih proizvoda (krompir, grah, crni luk, janjad), a odustajući od normiranja cijena voća i povrća. Sve su ove mjere rezultirale većom motivacijom i angažovanjem poljoprivrednih proizvođača.

Otkup bijelih žitarica na teritoriji loparskog sreza tekao je organizovano. Za svakog člana domaćinstva utvrđena je količina od po 125 kg pšenice i po 150 kg kukuruza, a izvjestan procenat je dat na slobodno raspolaganje proizvođaču.[29] Ostalo se uzimalo kao višak po određenim cijenama. Iako je rod kukuruza 1946. godine bio slab, viškovi su se morali predavati. Država se pobrinula da se nadoknadi manjak žita koji je potreban za ishranu stanovništva. Garantovano snabdijevanje stanovništva od strane države je ukinuto (osim za neke kategorije radnika), a od 1. 8. 1946. godine uvedeno je snabdijevanje i kupovina po slobodnim cijenama. Ovo je bio nerazvijen kraj koji nije izvozio žitarice, već naprotiv, uvozio hranu. Slobodnih viškova je bilo malo.

U skladu sa planom otkupa bijelih žitarica koga je izradilo Ministarstvo trgovine i snabdijevanja u Sarajevu, na osnovu zasijanih površina u Tuzlanskom okrugu trebalo je otkupiti 2.098 vagona obaveznih viškova i 575 vagona slobodnih viškova u 1946. godini. Do kraja godine obaveznih viškova bijelih žitarica bilo je 941 vagon, a slobodnih 33.686 kilograma, kukuruza 179 vagona, na ime obaveznih, i 13 vagona na ime slobodnih viškova, stočne hrane - sijena 712 vagona i slame 29, suhih šljiva 255 vagona, sirovih 203 i za pekmez 110 vagona.[30] Suhe šljive su otkupljivane uglavnom preko zadruga za preradu u fabrici "*Bosna plod*". Ovakve aktivnosti su tekle veoma dobro, jer su obavezni viškovi predati sa 99%.

Otkup viškova hrane vršio se preko zadruga na teritoriji cijelog Tuzlanskog okruga. Taj se višak dijelio siromašnim porodicama da bi se spriječila prodaja po znatno većim cijenama od strane onih koji su imali velike prinose. Na isti način se otkupljivala ovčija i jagnjeća vuna. U drugoj polovini 1947. godine otkup mesa na ovom području realizovali su: *„Mesopromet"* Sarajevo, Glavna zadruga Zenica i *„Granap"* Tuzla.[31]

Godine 1946. je otkup bijelih žitarica i kukuruza doživio neuspjeh. Po mišljenju Ministarstva trgovine i snabdijevanja NR BiH „*pravilno obuhvatanje slobodnih viškova pojačava naš žitni fond, a seljaku - proizvođaču obezbjeđuje povoljno unovčenje njegovih proizvoda*".[32] Ministarstvo je izdalo Uputstvo o

29 ATK, OKNOT, K-34, fasc. 1, *Zapisnik sa IV redovne sreske Narodne skupštine za srez Lopare održane 10. 8. 1945. godine u Loparama*.

30 ATK, OKNOT, K-47, dok. br. 6485/3, *Izvještaj o radu Odjeljenja OKNOT-a za trgovinu i snabdijevanje u 1946. godini*, nedatirano.

31 ATK, OKNOT, K-32, fasc. 1, dok. br. 4186/3, *Plan otkupa mesa za 1947. godinu upućen OKNOT-u od Ministarstva trgovine i snabdijevanja NR BiH*, Sarajevo, 16. 5. 1947.

32 ATK, OKNOT, K-32, fasc. 1, dok. br. 4190/2, *Plan otkupa obaveznih viškova žitarica –*

kontrahiranju slobodnih viškova u 1947. godini. Državna otkupna preduzeća su sklapala ugovore sa proizvođačima o isporuci. Oni su zbog toga imali povlastice u cijeni i pravo na 40% predujma od ukupne vrijednosti kontrahiranih žitarica, itd. Agitacija se sprovodila na terenu okupljajući masovniju bazu. Seljaci su na seoskim konferencijama i zborovima preuzeli obavezu predaje slobodnih viškova žitarica državi. Međutim, bilo je slučajeva neprijavljivanja pšenice u žitorodnim krajevima pojedinih srezova. Tako npr. „*u Solini je nađeno neprijavljeno 103 kvintala pšenice i ječma u Tojšićima (oko vagon), u Kikačima, Dubravama (nešto više od vagona), itd. Hrana je nađena većinom kod seoskih kulaka, dok kod srednjaka i siromašnih nije nađeno – vrlo mala količina*“.[33] SNO je preduzeo mjere da se kod onih kojima agrarna komisija nije dobro ocijenila, uračuna i višak preda državi uz naplatu, „*a da se oni koji su krili hranu predaju sudu a hrana konfiskuje*“.[34] Razlog ovoj pojavi nije nedovoljno objašnjenje Uredbe o otkupu žitarica i njen značaj, „*nego je to prosto stara navika da se krije od vlasti što će trebati neko izvjesno vrijeme da protekne dok se to otkloni*“.[35] Ono što je zabrinjavalo je da su „*u Solini najodgovorniji drugovi krili hranu koji danas pred sudom odgovaraju*“.[36]

Zbog pomanjkanja dovoljnih količina životinjskih masnoća, poduzete su mjere da se obezbijede veće količine ulja za pravilno snabdijevanje stanovništva. Za preradu ulja u fabrikama u prvom redu su bile potrebne kao sirovina bundevske košpice, laneno i suncokretovo sjeme. Stoga je zadatak SNO-a i GNO-a da na svojim područjima povedu akciju sa ciljem da se stanovništvo upozna sa svrhom prikupljanja što većih količina ovih sirovina za opće dobro. Osim toga, „*i sam narod bi od toga imao koristi, jer će iste unovčiti što dotada nije bio slučaj*“.[37] Otkup je povjeren Zemaljskom trgovačkom preduzeću za BiH u Sarajevu.

Važan segment u privrednoj obnovi zemlje predstavljali su trgovina i snabdijevanje preduzeća onih privrednih grana koje su imale primat u okviru petogodišnjeg plana. Nakon završetka rata nije bilo izgrađenog sistema, što je za posljedicu imalo da veliki broj preduzeća tokom 1949. godine nema pravilnu usmjerenost o načinu i mogućnostima nabavke pojedinih artikala neophodnih za izvršenje zadataka.

Oblasna kontrolna komisija Tuzla (OB KK Tuzla) organizovala je kontrolne grupe koje su na terenu po SNO-ima forsirale otkup kukuruza u januaru 1950. godine. Tako se u nekim srezovima povećao otkup: u Loparama (14%), Derventi (10%),

kontrahiranje slobodnih viškova koji je Ministarstvo trgovine i snabdijevanja NR BiH uputilo Sreskom izvršnom odboru Tuzla, Sarajevo, 27. 5. 1947.

33 ATK, OKNOT, K-34, fasc. 1, dok. br. 4514/2, *Izvještaj Sreskog narodnog odbora za srez tuzlanski za mjesec avgust 1946. godine.*

34 Isto.

35 ATK, OKNOT, K-34, fasc. 1, dok. br. 4514/2, *Izvještaj Sreskog narodnog odbora za srez tuzlanski za mjesec avgust 1946. godine*.

36 Isto.

37 ATK, OKNOT, K-46, fasc. 1, dok. br. 6354/1*, Dopis Ministarstva trgovine i snabdijevanja Narodne vlade BiH o otkupu, raspodjeli i zalihi sirovina za fabrike ulja upućen svim OKNO-im*a, Sarajevo, 27. 9. 1945.

Zvorniku (7,4%) i Gračanici (10%).[38] Poboljšanje otkupa je zavisilo od upornosti kontrolnih grupa na terenu i pomoći operative. Otkup je zaostao i nije se odvijao po planu zbog toga što ga operativa nije stalno podsticala ili samo povremeno, uz ostale zadatke kojima se davala prednost, kao npr. jesenja sjetva.

Po pitanju otkupa kukuruza na cijelom oblasnom području bilo je otpora od strane proizvođača. Najčešći izgovori su bili: da nemaju, da nije rodilo, da imaju samo za ishranu i da će im djeca ostati gladna ako predaju obavezu, itd.[39] Ovo je još više pojačano time što su pojedini MNO-i vršili pretres, odnosno pregled stanja kukuruza kod onih proizvođača koji nisu udovoljili obavezi. Takav je slučaj bio u MNO-u Đurđevik, Lukavac i Turija i u drugim srezovima gdje su proizvođači govorili: "*Gledali ste i vidjeli da nemamo kukuruza*".[40] Međutim, u ovim slučajevima bilo je kao i u ostalim slučajevima prikrivanja kukuruza. Kontrolne grupe na terenu su sprečavale vršenje pretresa izuzev slučajeva izrazitih špekulanata gdje se sigurno znalo da ima kukuruza. U MNO-u Piperi (srez Lopare) istaknuta je parola: "*U 1949. godini treba nekako izvrdati otkup a u 1950. neće biti zaduženja*".[41] Mnogi seljaci su tražili da im se odobri prodaja stoke, da bi navodno mogli kupiti kukuruz i predati kao obavezu. Bilo je pojava da sama rukovodstva SRZ-a onemogućuju predaju kukuruza od strane zadrugara koji su imali obaveze prije stupanja u SRZ-e. Na području MNO-a Gornja Tuzla kod SRZ-a Grabovica desio se takav slučaj, a predsjednik SRZ-a u Đurđeviku (SNO Tuzla) poručio je svojim zadrugarima kada su povukli kukuruz da predaju, da ga ne predaju i da ga vrate. Kontrolne grupe su nastojale da otklone ovakve situacije.

Povjereništvo za trgovinu i snabdijevanje OBNOT-a se bavilo pitanjima obezbjeđenja sirovina za industriju, zanatstvo i kućnu radinost, ali i distribucijom njihovih finalnih proizvoda i prehrambenih artikala za stanovništvo ovog područja. Nadleštva, ustanove i preduzeća (vantržišni potrošači) su „*doskora svoje potrebe pretežno podmirivali u trgovačkoj mreži na teret robnih fondova namijenjenih širokoj potrošnji, što je bilo nepravilno i na štetu snabdijevanja širokih masa trudbenika. Samo relativno mali broj artikala i to u ograničenim količinama raspodjeljivalo je ovo Ministarstvo (Ministarstvo trgovine i snadbdijevanja NR BiH, prim.S.H.) vantržišnim potrošačima iz fondova namijenjenih vantržišnoj potrošnji*".[42] Glavni vantržišni potrošači na prostoru sjeveroistočne Bosne bili su: "*Solana Kreka, Tvornica sode Lukavac, Tvornica špirita i kvasca Kreka, svi sreski i gradski narodni odbori*".[43]

38 ABiH, KK NR BiH, dok. br. 253/1950, *Izvještaj Oblasne kontrolne komisije Tuzla o radu za mjesec januar 1950. godine dostavljen Grupi za kontrolu izvršenja mjera Komisije državne kontrole NR BiH*, Tuzla, 8. 2. 1950.

39 Isto.

40 ABiH, KK NR BiH, dok. br. 253/1950, *Izvještaj Oblasne kontrolne komisije Tuzla o radu za mjesec januar 1950. godine dostavljen Grupi za kontrolu izvršenja mjera Komisije državne kontrole NR BiH*, Tuzla, 8. 2. 1950.

41 Isto.

42 ATK, OBNOT, ef, K-113, dok.br.7956/4, *Raspis Ministarstva trgovine i snabdijevanja NR BiH o snabdijevanju industrijskim artiklima za vantržišnu potrošnju*, Sarajevo, 17. 5. 1949.

43 ATK, OBNOT, ef, K-113, dok. br. 7956/12, *Glavni vantržišni potrošači*, nedatirano.

Redovna i vanredna raspodjela obuhvatala je raznovrsne proizvode: žitarice, mast, slaninu, jaja, rižu, kafu, geršlo, kakao, sapun, meso, grah, šećer, i dr. Ministarstvo trgovine i snabdijevanja NR BiH je „*za juli 1949. godine odobrilo OBNOT-u (516,1 t) pšenice i raži, kukuruza (818 t), zobi (59 t), slanine (2.000 kg), masti (20 t), brašna (15 t), riže (26 t), jaja (70.000 komada), kakao proizvoda (7.000 kg), peraćeg sapuna (17.000 kg), a za avgust mesa (111.000 kg) i graha (26.000 kg) namijenjenog otkupnim preduzećima: "Semberija", „Sava", „Posavina", „Spreča" i „Bosna"*".[44]

Na području Tuzlanske oblasti do polovine juna 1949. godine ubrzan je otkup vune. Većina sreskih područja je postigla dobre rezultate u ovom poslu. Do tada je otkupljeno 70,5% od predviđenog plana. Dobar primjer je SNO Tuzla. Za 7 dana, iako ima najviše MNO-a i zemljoradničkih zadruga, Sreska uprava za otkup je potpuno sredila evidenciju i izvršila sve pripreme da se plan otkupa na vrijeme ostvari. Međutim, uprava za otkup u Tesliću pokazala je krajnju nemarnost, pa je otkup bio veoma slab. Ovaj kraj nije žitorodan, pa je zbog toga otkup vune spadao u njegove najvažnije zadatke. Slični propusti su se desili u Zvorniku i Tešnju.

Vuna je bila jedna od osnovnih sirovina za tekstilnu industriju. Od nje su se izrađivali odjevni predmeti i drugi tekstilni proizvodi.

Stanovništvo tuzlanskog kraja se tokom 1947. godine snabdijevalo tačno utvrđenim količinama kaustične, kristalne i amonijačne sode. Kaustičnu sodu su dijelili mjesni narodni odbori domaćinstvima koja su imala masnoću za izradu sapuna potrebnog za održavanje higijene. Ministarstva trgovine i snabdijevanja narodnih republika raspoređivala su postojeće zalihe na pokrajine i narodne odbore. Veće količine su dobila područja u kojima je veći tov svinja i to pred početak sezone klanja. U nekim mjestima i bližoj okolini bili su otkupljivači masnoće za industrijsku preradu i proizvodnju sapuna. Nadalje, Ministarstvo je sodu dostavljalo ONO-ima vodeći računa da više dobiju industrijski centri i naselja, te turistička mjesta, savezni, republički i lokalni hoteli, radnička odmarališta, lječilišta, bolnice, i dr.

Tokom 1949/50. godine seljaci sreza Bosanski Šamac su kupovali kukuruz iz drugih srezova i to prodavali kao višak. Kupovalo se uglavnom iz NR Hrvatske (Slavonija). Grah je također uvožen odatle.

Poljoprivredni proizvođači su svoje proizvode prodavali na gradskim pijacama i na taj način je gradsko stanovništvo podmirivalo svoje potrebe za živežnim namirnicama.

OB KK Tuzla je u saradnji sa sreskim kontrolnim komisijama (SKK) je u drugoj polovini januara 1950. godine vršila kontrolu popisa stoke, peradi i pčelinjih košnica, obuhvatajući srezove Zvornik i Kladanj. U Kladnju nije bilo dovoljno popisivača tako da su oni radili i kao kontrolori u drugim popisnim krugovima. Kontrola popisa u Kladnju utvrdila je određene netačnosti u davanju podataka, najviše o broju peradi, a manje slučajeva skrivanja stoke (po jedna ovca, koza ili june). Podaci su odmah ispravljeni, a dotični proizvođači su predavani komisiji za prekršaje radi kažnjavanja.

44 ATK, OBNOT, ef, K-113 dok. br. 7957/1, 7958/1, 7960/1, 7962/1, 7969/1, 7970/1, 7973/1 i 7975/1.

Kontrola popisa u Zvorniku pokazala je još veće nepravilnosti. Kod sedam MNO-a utvrđeni su netačni podaci o broju stoke i peradi.[45]

Na području tuzlanskog kraja djelovala su i trgovinska preduzeća. Važno mjesto zauzimalo je ''Zemaljsko trgovačko preduzeće za ishranu Bosne i Hercegovine''. Preduzeće je osnovano Rješenjem Vlade NR BiH broj 3615 od 8. 4. 1946. godine a imalo je sjedište u Sarajevu.[46] Obavljalo je poslove sa žitaricama, njihovim proizvodima, stočnom hranom, mahunarkama, kolonijalnom robom i stokom, kao i stočnim proizvodima. Imalo je u svim okružnim i sreskim mjestima svoje otkupno-prodajne stanice (poslovnice) sa kojima je dotada upravljala Direkcija za ishranu BiH u Sarajevu. Na prostoru tuzlanskog kraja nalazile su se dvije otkupno-prodajne stanice: u Doboju i Tuzli.

"Sresko trgovačko preduzeće u Kladnju'' osnovano je sredinom 1947. godine. Na početku svog rada preuzelo je i svu imovinu bivšeg ''Zemaljskog trgovačkog preduzeća u Kladnju''. Do kraja 1950. godine je imalo razgranatu trgovačku mrežu od 15 prodavnica, a bavilo se distribucijom robe i građevinskog materijala.[47] Do aprila 1949. godine ovo preduzeće nije imalo centralni magacin, pa je roba primana u nekoliko prodavnica odakle je raspoređivana i prebacivana u druge prodavnice.

Najstarije trgovačko preduzeće u srezu Gradačac u državnoj svojini nakon 1945. godine bio je „*Trgopromet*". Ovo sresko preduzeće osnovano je 3. 6. 1947. godine rješenjem SNO-a Gradačac. Godine 1952. u svom sastavu imalo je 10 prodavnica od kojih 8 u centru grada i po jedna u Srnicama i Gornjem Žabaru.[48] Preduzeće je posjedovalo stovarište mješovite robe u Gradačcu i skladište benzina na Gradini. I „*Nova trgovina*" se bavila snabdijevanjem robom široke potrošnje, a promet žitaricama, voćem, povrćem, živom stokom i mesom odvijao se putem „*Poljoprometa*".

Važno mjesto u sistemu trgovinskih preduzeća imao je ''Sreski savez zemljoradničkih zadruga u Bijeljini''. Osnovano je Odlukom vanredne skupštine Sreskog saveza zemljoradničkih zadruga (SS ZZ) u Bijeljini od 13. 6. 1949. godine. Njegov osnovni zadatak je bio nabavka i prodaja razne robe i pravilno snabdijevanje zadruga. Preduzeće je imalo teškoće oko prijevoza robe koji se odvijao preko Drine kod Rače, udaljene od Bijeljine 19 km. Česti utovari i istovari dovodili su do kvarenja robe. Trgovačko preduzeće je otvorilo 5 svojih prodavnica za snabdijevanje

45 ABiH, KK NR BiH, dok. br. 253/1950, *Izvještaj Oblasne kontrolne komisije Tuzla o radu za mjesec januar 1950. godine dostavljen Grupi za kontrolu izvršenja mjera Komisije državne kontrole NR BiH*, Tuzla, 8. 2. 1950. Tako je Jašić Milorad iz Osmaka upisao 4 goveda a pronađeno 5, ovaca 7 a nađeno 9, svinja 6 a nađeno 9, peradi 5 a nađeno 10.

46 ATK, OKNOT, K-49, fasc. 1, dok. br. 6636/1, *Okružnica br. 1 Zemaljskog trgovačkog preduzeća za ishranu BiH upućena svim otkupno-prodajnim stanicama Direkcije za ishranu BiH, svim delegacijama, špedicijama i agenturama Direkcije za ishranu BiH i svim okružnim i sreskim narodnim odborima*, Sarajevo, 13. 4. 1946.

47 ABiH, KK NR BiH, dok. br. 601/1950, *Izvještaj Koordinacionog odjeljenja Komisije državne kontrole NR BiH o izvršenoj inspekciji u Sreskom trgovačkom preduzeću u Kladnju,* Sarajevo, 14. 12. 1950.

48 Esad Sarajlić, *Gradačac od 1945. do 1991*., Javna biblioteka "Alija Isaković" Gradačac, Gradačac, 2003., str. 141-142.

članova SRZ-a industrijskom i drugom robom za široku potrošnju, i to u: Trnovi, Čađavici, Janji, Trnjacima i Bijeljini.[49] U Bijeljini se nalazilo stovarište prispjele robe za SRZ-e odakle se vršila raspodjela na same zadruge. Radi nabavke razne robe SS ZZ je slao svoja trebovanja grosističkim preduzećima, a na temelju njih ona su sklapala ugovore o isporukama sa proizvodnim preduzećima.

Gradsko nabavno-prodajno preduzeće „*GRANAP*" Bijeljina je tokom 1948. godine od lokalnih proizvoda distribuiralo samo voće i povrće. Nabavku ovih artikala vršilo je otkupom na pijaci od Sreskog zadružnog saveza, ako je ovaj imao viškova preko svojih ugovora sa korisnicima. Od zanatskih izrađevina preduzeće je distribuiralo samo obuću od obućarske zadruge u Bijeljini i to za obezbijeđeno snabdijevanje. U okviru svoje prodajne službe vodilo je 23 prodavnice, 2 prerađivačke radionice i jedno stovarište. U te 23 prodavnice radilo je ukupno 74 radnika i namještenika.[50] Sva dospjela roba (osim tekstilne koja se direktno dodjeljivala dvjema prodavnicama) preuzimalo je skladište gdje se raspakivala, sortirala i odvajala za prodavnice. Prijem robe se uglavnom obavljao na željezničkoj stanici Sremska Rača na Savi odakle se prevozila kolima i kamionima u stovarište. Preuzeta roba je bila na gomili, razbacana i kao takva izdavala prodavnicama. Roba se izdavala na osnovu raspodjele nabavno-prodajnog aparata uprave preduzeća, ali nije planski izvršavana, već na osnovu raznih cedulja, pa i usmenih naloga pojedinih službenika nabavno-prodajnog aparata.

Od prerađivačkih funkcija preduzeće se bavilo preradom svinjskog mesa, proizvodnjom kobasica, salame, viršli, i dr. Sirovine za preradu su nabavljene u slobodnoj prodaji a prodaja tih proizvoda se vršila u za to određenoj prodavnici mesa i mesnih proizvoda. Dostavljanje robe u prodavnice (osim tekstilne) obavljalo se iz skladišta preduzeća njegovim zaprežnim kolima, a manje količine su prenosili fizički radnici. Asortiman roba u prodavnicama je bio mali, posebno u gvožđarskim prodavnicama. U prodavnicama ovog preduzeća su se mogli pronaći artikli obezbijeđenog snabdijevanja i tekstilni proizvodi u slobodnoj prodaji (uglavnom konfekcija i trikotaža), dok je asortiman drugih proizvoda u slobodnoj prodaji bio veoma ograničen. Preduzeće nije snabdijevalo niti nijednu menzu i ustanovu voćem i povrćem.

''Radničko-službenička zadruga s.o.j.'' u Bijeljini također je preduzeće koje se bavilo trgovinom. U prvoj polovini 1948. godine zadruga je imala jednu prodavnicu na oko 6.000 potrošača.[51] Nije imala organizovanu nabavnu službu. Narudžbe i specifikacije industrijske robe za obezbijeđeno snabdijevanje su realizirani na osnovu ugovaranja sa proizvodnim preduzećima. Prehrambene proizvode za obezbijeđeno snabdijevanje preduzeća zadruga je preuzimala po dispozicijama MINTIS-a, a preko

49 ABiH, KK NR BiH, dok. br. 435/1949, *Analiza o izvršenoj kontroli Sreskog saveza zemljoradničkih zadruga u Bijeljini*, nedatirano.

50 ABiH, MINTIS NR BiH, dok. br. 267/1948, *Poslovanje i organizacija Gradskog nabavno-prodajnog preduzeća za snabdijevanje „GRANAP" u Bijeljini*, Bijeljina, septembar 1948. godine.

51 ABiH, MINTIS NR BiH, dok. br. 267/1948, *Poslovanje i organizacija radničko-službeničke zadruge s.o.j. u Bijeljini,* septembar 1948. godine.

GNO-a. Roba u slobodnoj prodaji je uglavnom nabavljana od prodajnih stovarišta i posredstvom predstavništava MINTIS-a BiH u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Žitarice i brašno su nabavljani od otkupnog preduzeća *"Semberija"* u Bijeljini. Od lokalnih proizvoda zadruga je distribuirala samo voće i povrće u manjoj mjeri koje je otkupljivala na pijaci.

Godine 1948. imala je u sastavu svoje prodajne službe 10 prodavnica sa 29 radnika i namještenika.[52] Sva prispjela roba se istovarala u jednoj prodavnici gdje se raspakivala i dijelila ostalim prodavnicama, jer zadruga nije imala skladište. Zadruga se bavila preradom mesa, a prerađevine je prodavala u prodavnici mesa i mesnih proizvoda. Nije se pratila kupovna moć stanovništva, pa je zadruga nabavljala sve ono do čega je mogla doći. Snabdijevanje prodavnica robom se obavljala prijevozom kolima kada se radilo o većim količinama (brašno, ulje, masti, i sl.). Asortiman robe u prodavnicma je bio mali.

U Bijeljini je djelovalo i Trgovačko preduzeće zemaljskim proizvodima *„Semberija"*. Preuzimanje robe preduzeće je obavljalo u Bijeljini direktno od proizvođača, kako one po obaveznom otkupu, tako i kontrahirane iz slobodnih viškova, te u selu Janja kod tamošnje zemljoradničke nabavno-prodajne zadruge koja je na svom području otkupljivala žitarice kao komisionar preduzeća. Preuzetu robu u Bijeljini je ostavljalo u svoje magacine, a onu u Janji trasnportovalo u Bosansku Raču u šlep ili svoj magacin. Distribuciju otkupljene robe uprava preduzeća je vršila preko svoje otkupno-prodajne stanice u Bijeljini i zemljoradničke nabavno-prodajne zadruge u Janji. Od prijevoznih sredstava preduzeće je raspolagalo sa 4 kamiona koji su transportovali robu do Bosanske Rače, a odatle šlepom ili željeznicom.[53]

Preduzeće za voće, povrće i alkoholna pića „Bosnaplod" postojalo je u Brčkom i Doboju. Formirana su u februaru 1947. godine. Kod prvog preduzeća osnovna sredstva su iznosila 5.952.906 dinara, a kod drugog 880.114 dinara koja im je na raspolaganje dodijelilo Ministarstvo finansija NV NR BiH.[54]

Predmet njihovog poslovanja su bili: trgovina voćem, povrćem, alkoholnim pićem i njihovim prerađevinama, proizvodnja i prerada navedenih artikala, te osnivanje preduzeća i radionica za ovu svrhu. Preduzeća su republičkog značaja i stajala su pod administrativno-operativnim rukovodstvom Uprave za promet voćem, povrćem i alkoholnim pićem u Sarajevu.

U istom periodu formirano je državno trgovačko preduzeće zemaljskim proizvodima *"Posavina"* u Tuzli. Osnovna sredstva su iznosila 4.188.000 dinara koja mu je na raspolaganje stavilo Ministarstvo finansija NV NR BiH. Predmet poslovanja preduzeća je: otkup i trgovina na veliko žitaricama, njihovim prerađevinama, stočnom hranom i ostalim, te prerada navedenih artikala. Preduzeće je bilo republičkog

52 ABiH, MINTIS NR BiH, dok. br. 267/1948, *Poslovanje i organizacija radničko-službeničke zadruge s.o.j. u Bijeljini,* septembar 1948. godine.

53 ABiH, MINTIS NR BiH, dok. br. 267/1948, *Poslovanje i organizacija trgovačkog preduzeća zemaljskim proizvodima „Semberija" u Bijeljini,* septembar 1948. godine.

54 ABiH, NV NR BiH, Materijali sa sjednica, K-2, dok. br. 353/1947 i 356/1947, *Rješenje Narodne vlade NR BiH o osnivanju trgovačkih preduzeća za voće, povrće i alkoholna pića „Bosnaplod-Doboj" i „Bosnaplod-Brčko"*, Sarajevo, 17. 2. 1947.

značaja i stajalo je pod administrativno–operativnim rukovodstvom Uprave za promet zemaljskim proizvodima, stokom i živinom u Sarajevu. Također je osnovano državno trgovačko preduzeće zemaljskim proizvodima *"Semberija"* sa sjedištem u Bijeljini. Osnovna sredstva su činili drveni magazin u Bosanskoj Rači i prijevozna sredstva u vrijednosti od 1.900.000 dinara.[55]

Na temelju odluka privrednog savjeta FNRJ funkcije koje su imale SRS (snabdijevanje radnika i službenika) preuzelo je "Preduzeće za snabdijevanje radnika i službenika" preko zatvorenih prodavnica (juli, 1950.). Prije toga ukinuta je Direkcija za trgovinu i snabdijevanje (1.9.1948.). Preduzeće je imalo ulogu da poveže rad dotadašnjih SRS-a sa jedinstvenim rukovodstvom.

Preduzeće *"Rudarski magacin"* Kreka posjedovao je 1 kamion, 4 platokola, 1 čeze, 7 konja i 2 bicikla.[56] Važno preduzeće bilo je SRS *"Majevica"* Tuzla koje je snabdijevala radnike i službenike, tj. vršilo prijevoz robe do magacina i dalje u prodavnice pretežno zaprežnim kolima privatnih vlasnika. I SRS *"Solana"* Kreka je imala vlastita prijevozna sredstva (osim zaprežnih kola) za snabdijevanje radnika i službenika.

Zaključak

Trgovina se na području tuzlanskog kraja, u periodu 1945-1952. godine, susretala sa mnogobrojnim teškoćama. Osim prirodnih nepogoda (suša, grad) koje su negativno utjecale na trgovinu prehrambenih proizvoda, veliku poteškoću predstavljao je nedostatak kvalitetnih puteva, prevoznih sredstava, trgovinskih objekata, novčanih zavoda itd.

U naznačenom periodu postojala su i trgovinska preduzeća koja su sa većim ili manjim uspjehom obavljala svoju djelatnost. Među njima treba istaći ''Zemaljsko trgovačko preduzeće za ishranu Bosne i Hercegovine'' koje je imalo svoje prodajne objekte u Tuzli i Doboju, zatim ''Sresko trgovačko preduzeće Kladanj'', ''Trgopromet'' u Gradačcu, ''GRANAP'' u Bijeljini, ''Bosnaplod'' u Brčkom i Doboju i druga. Od trgovačkih preduzeća na prostoru GNO-a Tuzla djelovali su: gradsko trgovačko preduzeće za tekstil *"Uzor"*, gradsko trgovačko preduzeće za kolonijal *"Izvor"*, trgovačko preduzeće za meso i mesne proizvode *"Mesar"*, gradsko preduzeće za voće i povrće *"Plod"*, trgovačko preduzeće zemaljskim proizvodima *"Posavina"* i druga.

55 ABiH, NV NR BiH, Materijali sa sjednica, K-2, dok. br. 367/1947, *Rješenje Narodne vlade NR BiH o osnivanju državnog trgovačkog preduzeća zemaljskim proizvodima „Semberija" u Bijeljini,* Sarajevo, 17. 2. 1947.

56 ABiH, MINTIS NR BiH, dok. br. 465/1950, *Zapisnik sa održane konferencije u Povjereništvu za trgovinu i snabdijevanje Gradskog narodnog odbora Tuzla, a povodom osnivanja preduzeća za snabdijevanje radnika i službenika u SRS-ima na teritoriji grada Tuzle*, 27. 6. 1950.

Conclusion

The store is in the region of Tuzla, in the period 1945-1952. years, met with numerous difficulties. In addition to natural disasters (drought, city) which have adversely affected the trade of food products, great difficulty was a lack of quality roads, means of transport, shopping facilities, financial institutes, etc.

The designated period existed and trade enterprises with greater or lesser success performed its activity. Among them should be noted Terrestrial'' trading company for food Bosnia and Herzegovina,'' which had its sales facilities in Tuzla and Doboj, then the district'' trading company Kladanj''''' Trgopromet Gradačac,'''' GRANAP in Bijeljina,'''' Bosnaplod in Brcko, and Doboj and others. From commercial enterprises in the area of Tuzla GNO-operated: City trading company for textiles "Paragon" metropolitan colonial trading company for the "source", a trading company for meat and meat products, "the Butcher," township enterprise for fruits and vegetables "fruit" , a trading company earthly goods "Posavina" and others.

Ešefa BEGOVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona

Sumarni inventar: NARODNI ODBOR OPŠTINE GRAČANICA (1955.-1963.)

U radu je prikazan fond Narodni odbor opštine Gračanica (NOOG) za period 1955.-1963. godina. Fond je sređen i popisan prema Općoj međunarodnoj normi za opis arhivske građe – ISAD(g).

OPIS FONDA

1. Identifikacija

1.1. Signatura	BiH ATK
1.2. Naslov	Narodni odbor opštine Gračanica
1.3. Vrijeme nastanka građe	1955.-1963. godina
1.4. Nivo opisa	Fond
1.5. Količina jedinice opisa	36 knjiga, 165 kutija

2. Kontekst

2.1. Naziv stvaratelja	Narodni odbor opštine Gračanica
2.2. Upravna historija	

Zakonom o području srezova i opština u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini[1] iz 1955. godine ukida se Narodni odbor gradske opštine Gračanica, a formira se nova teritorijalna jedinica: Narodni odbor opštine Gračanica u čiji sastav ulaze naseljena mjesta: **Babići, Doborovci, Donja Lohinja, Gornja Lohinja, Gračanica, Karanovac, Lendići, Malešići, Piskavica, Sočkovac, Soko, Stjepan Polje, Škahovica, Trnovci (zaselak Džakula), Vranovići.** Novoformirani Narodni odbor opštine Gračanica (Prva sjednica Narodnog odbora opštine održana 8. augusta 1955. godine) djeluje do sredine 1963. godine kada njegove poslove nastavlja Opštinska skupština opštine, odnosno Skupština opštine Gračanica. Narodni odbor opštine Gračanica bio je u sastavu Narodnog odbora sreza Tuzla.

Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o području srezova i opština u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini[2] iz 1958. godine područje opštine Gračanica se proširuje kada se ukidaju opštine: Lukavica (Gračanici pripadaju naseljena mjesta **Lukavica, Paležnica Gornja, Skipovac Donji i Skipovac Gornji)** i Suho Polje (Gračanici pripada **Boljanić)**.

1 „Službeni list NR BiH“, br. 17/55. od 12. jula 1955. godine.
2 „Službeni list NR BiH“, br. 23/58. od 28. juna 1958. godine.

Novim *Zakonom o područjima srezova i opština u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*[3] iz 1962. godine, od bivše opštine Bosansko Petrovo Selo, opštini Gračanica pripadaju: **Bosansko Petrovo Selo, Kakmuž, Miričina, Orahovica Donja, Orahovica Gornja, Porječina i Rašljeva**.

Narodni odbor opštine Gračanica je na svom području predstavljao tijelo opšinske samouprave, te imao prava i dužnosti prema djelokrugu propisanom zakonom i drugim propisima. Poslove iz svoje nadležnosti obavljao je u posebnim i zajedničkim sjednicama vijeća (Opštinsko vijeće i Vijeće proizvođača), izvršne i upravne poslove preko Savjeta.

Za proučavanje pojedinih pitanja Narodni odbor je imenovao stalne i povremene komisije.

2.3. Vrijeme djelovanja stvaratelja jedinice opisa 1955. – 1963. godina

2.4. Historijat fonda

Građu fonda Narodni odbor opštine Gračanica (1955.-1963.), Regionalnom istorijskom arhivu Tuzla (Arhivu Tuzlanskog kantona) predala je Skupština opštine Gračanica. Primopredaja je izvršena prema Zapisniku od 20. 1. 1995. godine i to zajedno sa drugim fondovima koje je Opština Gračanica čuvala kao imatelj i stvaratelj.

2.5. Način preuzimanja Predaja građe po službenoj dužnosti

3. Sadržaj i ustroj

3.1. Djelokrug i sadržaj

Fond sadrži građu nastalu kao rezultat djelatnosti Narodnog odbora opštine Gračanica, kao lokalnog organa vlasti, u razdoblju od 1955. – 1963. godine. U okviru svojih prava i dužnosti Narodni odbor opštine Gračanica rješavao je upravna, privredna, stambena, komunalna, prosvjetna, kulturna, socijalna, zdravstvena i druga pitanja. Narodni odbor opštine, u svojoj nadležnosti, imao je pravo upravljanja opštenarodnom imovinom lokalnog značaja, mogao je osnivati privredna preduzeća, kulturne, prosvjetne, komunalne, zdravstvene i socijalne ustanove; starao se o ostvarivanju ličnih i političkih prava građana i o zakonitosti rada opštinskih organa uprave; starao se o javnom redu i miru.

Najznačajniji dio fonda čine zapisnici sa sjednica Narodnog odbora opštine Gračanica, djelovodni protokoli sa pripadajućim spisima, građa vezana za imovinsko-pravne poslove, personalni spisi te građa koja se odnosi na privredna pitanja (industrija i zanatstvo, komunalni poslovi – građevinske dozvole).

3 „Službeni list NRBiH“, br. 47/62. od 12. 12. 1962. godine

3.2. Vrednovanje i izlučivanje

U Arhivu TK je izvršeno odabiranje arhivske građe i izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala.

3.3. Sistem sređivanja

Fond je sređen na način da je građa grupisana po godinama. U okviru godine građa je grupisana i popisivana po serijama: 1955. godina (I – Predsjednik; II – Sekretar; III – Opšta uprava i budžet; IV – Prosvjeta; V – Narodno zdravlje i socijalno staranje; VI – Privreda i komunalni poslovi); 1956. godina (I – Predsjednik; II – Sekretar; III – Opšta uprava i budžet; IV – Prosvjeta i kultura; V – Narodno zdravlje i socijalno staranje; VI – Privreda i komunalni poslovi; VII – Uprava prihoda; Matična područja); 1957. godina (arhivske šifre: 01 – Sekretar; 02 – Opšta uprava; 03 – Finansije; 04 – Privreda i komunalni poslovi; 08 – Prosvjeta i kultura; 09 – Zdravlje i socijalna zaštita; 12 – Biro za posredovanje rada); 1958. godina (01 – Predsjednik, Sekretar; 02 – Opšta uprava; 03 – Finansije; 04 – Privreda i komunalni poslovi; 08 – Prosvjeta i kultura; 09 – Zdravlje i socijalna zaštita); 1959. godina (01 – Sekretar; 02 – Opšta uprava; 03 – Finansije; 04 – Privreda i komunalni poslovi; 08 – Prosvjeta i kultura; 09 – Zdravlje i socijalno staranje; 12 – Biro za posredovanje rada); 1960. godina (01 – Predsjednik – Sekretar; 02 – Opšta uprava i društvene službe; 04 – Finansije, privreda i komunalni poslovi); 1961. godina (01 – Biro sekretara; 02 – Opšta uprava i društvene službe; 03 – Privreda i finansije; 06 – Ured za katastar); 1962. godina (01 – Biro sekretara; 02 - Opšta uprava i društvene službe; 03 – Privreda i finansije (Privreda); 04 – Privreda i finansije (Finansije); 1963. godina (01 – Biro sekretara; 02 – Opšta uprava i društvene službe; 03 – Privreda i finansije (Privreda); 04 – Privreda i finansije (Finansije).

4. Uslovi dostupnosti korišćenja

4.1. Pravni položaj

Građa je preuzeta u skladu sa *Zakonom o arhivskoj djelatnosti*[4] i *Uputstvom o načinu primopredaje arhivske građe između imalaca i nadležnog arhiva*[5].

4.2. Uslovi dostupnosti

Građa je dostupna u skladu sa *Zakonom o arhivskoj djelatnosti*[6].

4.3. Jezik/pismo arhivske građe — Jezik: Bosanski, srpski, hrvatski
Pismo: latinica,ćirilica

4.4. Informativna sredstva — Sumarno-analitički inventar

4 „Sl. list SR BiH“, br. 21/87.
5 „Sl. list SR BiH“, br. 41/88.
6 „Sl. novine TK“, br. 15/2000.

4.5. Napomena arhiviste — Inventar je uradila Ešefa Begović

4.6. Datum vezan za inventar — Inventar je izrađen 2013. godine

Sumarni inventarni popis građe

KNJIGE

Inventarni broj	Vrsta knjige	Godina
1.	Djelovodni protokol (1 – 2013),	1955.
2.	Djelovodni protokol Narodnog odbora opštine Gračanica - 1955. god. (2014 – 2462) - 1956. god. (1 – 1477)	1955/1956.
3.	Registar ustanova	1955.
4.	Djelovodnik Uprave Stambene zajednice	1955/56.
5.	Djelovodni protokol sudije za prekršaje	1955/56.
6.	Djelovodni protokol (4108 – 8696)	1956.
7.	Djelovodni protokol Mjesnog ureda i Matičnog područja Karanovac (1 – 404)	1956.
8.	Djelovodni protokol (1 – 6227)	1957.
9.	Registar NOO Gračanica za ustanove i nadleštva	1957.
10.	Djelovodni protokol (1 – 7158)	1958.
11.	Imenski registar	1958.
12.	Djelovodni protokol Komisije za uzurpacije NOO Gračanica	1958.
13.	Djelovodni protokol Matične službe NOO Gračanica	1958.
14.	Djelovodni protokol Mjesnog ureda Doborovci	1957/58.
15.	Knjiga inventara NOO Gračanica	1958.
16.	Djelovodni protokol Matične službe NOO Gračanica	1959.
17.	Upisnik sudskih dostava rješenja o naslijeđu	1959.
18.	Upisnik Opštinskog sudije za prekršaje	1958. i 1959.
19.	Djelovodni protokol Uprave za komunalne poslove i građevinarstvo	1958/59.
20.	Knjiga zapisnika sjednica Vijeća proizvođača NOO Gračanica (15. – 19. sjednica)	1959.
21.	Knjiga zapisnika Savjeta za opštu upravu NOO Gračanica	1955.-1959.
22.	Abecednik primljenih i riješenih predmeta po zahtjevima za odobrenje užih lokacija, građevinskih dozvola i tehničkih pregleda, te prijema stambenih i gospodarskih zgrada	1959.
23.	Knjige građevinskih dozvola, lokacija, 3 knjige	1959.

24. Djelovodni protokol Narodnog odbora opštine Gračanica - „P“ – fizička lica, 1960.
25. Djelovodni protokol Narodnog odbora opštine Gračanica – „VL“ vlastito i „N“ – pravna lica 1960.
26. Djelovodni protokol NOO Gračanica (1 – 7442) 1961.
27. Imenski registar (stranke) NOO Gračanica 1961.
28. Imenski registar (radne organizacije) NOO Gračanica 1961.
29. Djelovodni protokol NOO Gračanica (1 – 9122) 1962.
30. Imenski registar (stranke) NOO Gračanica 1962.
31. Imenski registar (radne organizacije) NOO Gračanica 1962.
32. Djelovodni protokol Katastarskog ureda Gračanica, 4 knjige 1957-1959., 1962.
33. Djelovodni protokol Narodnog odbora opštine – Skupštine opštine Gračanica, (1 – 9307) 1963.
34. Imenski registar (stranke) Narodnog odbora opštine – Skupštine opštine Gračanica 1963.
35. Imenski registar (radne organizacije) Narodnog odbora opštine – Skupštine opštine Gračanica 1963.
36. Knjiga zapisnika Komisije za radni staž Narodnog odbora opštine – Skupštine opštine Gračanica 1960.-1963.

SPISI

Inventarni br. kutije	Vrste spisa	Godina
	<u>1955. godina</u>	
1.	Predsjednik (opšti spisi) Sekretar Opšta uprava i budžet (Opšta uprava – personalni spisi)	1955.
2.	Opšta uprava i budžet (Zapisnici sjednica NOO Gračanica; Zapisnici sjednica savjeta)	1955.
3.	Opšta uprava i budžet (Finansije – Imovinsko–pravni poslovi)	1955.
4.	Opšta uprava i budžet (Imovinsko-pravni poslovi – uzurpacije, A-DŽ)	1955.
5.	Opšta uprava i budžet (Imovinsko-pravni poslovi – uzurpacije, Đ-I)	1955.-1968.
6.	Opšta uprava i budžet (Finansije – Imovinsko-pravni poslovi – uzurpacije, J-O)	1955.-1968.
7.	Opšta uprava i budžet (Finansije – Imovinsko-pravni poslovi – uzurpacije, P-Ž)	1955.-1968.
8.	Prosvjeta Narodno zdravlje i socijalno staranje	1955.
9.	Privreda i komunalni poslovi – Komunalni poslovi (građevinske dozvole)	1955.

1956. godina

10. Predsjednik, Sekretar (Opšti spisi, Zapisnici sjednica NOO i mjesnih odbora) 1956.
11. Opšta uprava i budžet Opšta uprava – Personalni poslovi; Zapisnici o sklapanju braka 1956.
12. Finansije (Imovinsko-pravni poslovi: Dodjela zemljišta; PZF;Eksproprijacije; Kupoprodaja – zamjena zemljišta; Uzurpacije; Konfiskacije) 1956.
13. Privreda i komunalni poslovi (Zapisnici sjednica Savjeta; Industrija i zanatstvo;Trgovina, ugostiteljstvo, turizam) 1956.
14. Privreda i komunalni poslovi (Poljoprivreda i šumarstvo; Građevinarstvo (građevinske dozvole); Komunalni poslovi i urbanizam; Stambena pitanja 1956.
15. Prosvjeta i kultura (Zapisnici sjednica Savjeta za kulturu) 1955.–1958.
16.-17. Narodno zdravlje i socijalno staranje (Zapisnici sjednica Savjeta; Spiskovi djece poginulih boraca i žrtava fašističkog terora pod starateljstvom) 1956.
18. Narodno zdravlje i socijalno staranje (Komisija za utvrđivanje radnog staža); Uprava prihoda Matično područje Doborovci (Građanska stanja) 1956.

1957. godina

19. Sekretar (01) – Propisi i uputstva; Zapisnici sjednica NOO Gračanica; Zapisnici sjednica Savjeta; Zborovi birača) 1957.
20.-21. Opšta uprava (02) – Organizaciono-pravni poslovi; Personalni poslovi; Građanska stanja 1957.
22. Finansije (03) – Odluke Sreskog suda Gračanica o ostavinskim postupcima i Odluke o nasljedstvu(O, Dn), 1950.-1957. god.; Prenos nekretnina; Eksproprijacije; Agrarni poslovi; Uzurpacije; Opštenarodna imovina 1957.
23. Privreda i komunalni poslovi (04) – Zapisnici sjednica; Industrija i zanatstvo; Trgovina, ugostiteljstvo i turizam; Poljoprivreda i šumarstvo 1957.
24.-25. Privreda i komunalni poslovi (04) – Građevinske dozvole 1957.
26. Prosvjeta i kultura (08) Zdravlje i socijalna zaštita (09) 1957.
27. Biro za posredovanje rada (12) 1957.

1958. godina

28. Predsjednik, Sekretar (01) - Opšti spisi; Izbori 1958.
29. Predsjednik (01) – Zapisnici sjednica NOO Gračanica i mjesnih odbora NOO 1958.
30. Predsjednik (01) – Zapisnici sjednica savjeta 1958.
31. Opšta uprava (02) – Organizaciono-pravni poslovi; Personalni poslovi; Građanska stanja 1958.
32.-33. Finansije (03) – Uprava prihoda; Imovinsko-pravni poslovi (Eksproprijacije; Nacionalizacije; Agrarni poslovi; Opštenarodna

imovina – dodjela zemljišta; Dn.- uknjižba prava vlasništva; O – ostavine; Kupoprodaja zemljišta); Budžet 1958.
34. Privreda i komunalni poslovi (04) - Industrija; Zanatstvo 1958.
35. Privreda i komunalni poslovi (04) – Trgovina, ugostiteljstvo, turizam; Komunalni poslovi – Stambeni poslovi; Saobraćaj; Privreda - Poljoprivreda i šumarstvo 1958.
36. Privreda i komunalni poslovi (04) – Stambena pitanja 1958.
37. - 40. Privreda i komunalni poslovi (04) – Građevinske dozvole 1958.
41. Prosvjeta i kultura (08) – Školstvo; Narodno prosvjećivanje; Kulturno-Umjetnička djelatnost; Sport 1958.
42. Zdravlje i socijalna zaštita (09) – Zdravstvo; Socijalna zaštita; Starateljstva 1958.

1959. godina

43. Sekretar (01) – Propisi, uputstva; Zapisnici sjednica; Opšta uprava (02) - Mjesni ured Karanovac (Građanska stanja) 1959.
44. Opšta uprava (02) – Propisi, uputstva, organizacija službe NOO; Zapisnici sjednica (Savjeta, mjesnih narodnih odbora, zborova birača, komisija); Građanska stanja 1959.
45. Opšta uprava (02) – Personalni poslovi (Propisi i uputstva; Postavljenja, otkazi, razrješenja; Napredovanja, premještaji; Stručno obrazovanje) 1959.
46. Finansije (03) – Imovinsko-pravni poslovi (Sjednice Savjeta za plan i finansije; Eksproprijacije; Nacionalizacije; Agrarni poslovi, Kupoprodaja zemljišta, zamjena nekretnina) 1959.
47. Finansije (03) – Imovinsko-pravni poslovi (Uzurpacije; Opštenarodna imovina) 1959.
48. Finansije (03) – Imovinsko-pravni poslovi (Dodjela zemljišta iz opštenarodne imovine) 1959.
49.-50. Finansije – Budžet i poslovi računovodstva (Budžet i završni računi) 1959.
51. Privreda i komunalni poslovi (04) – Industrija i zanatstvo (Odobrenja za vođenje privatnih zanatskih radnji; Ugovori o izučavanju zanata) 1959.
52. Privreda i komunalni poslovi (04) – Trgovina, ugostiteljstvo i turizam. 1959.
53. Privreda i komunalni poslovi (04) – Saobraćaj; Komunalni poslovi; Stambeni poslovi; Društveni plan; Poljoprivreda i šumarstvo 1959.
54.-59. Privreda i komunalni poslovi (04) – Građevinske dozvole 1959.
60. Privreda i komunalni poslovi (04) - Lokacije; Upotrebne dozvole, tehnički prijem objekata; Bespravna gradnja 1959.
61. Privreda i komunalni poslovi (04) – Urbanizam; Dodjela poslovnih prostora; Građevinska inspekcija 1959.
62. Prosvjeta i kultura (08) 1959.
63. Zdravlje i socijalno staranje (09) – Zdravstvo (Propisi; Savjet i komisije; Bolnice, apoteke; Zarazne bolesti; Izvještaji) 1959.

64. Zdravlje i socijalno staranje – Socijalno staranje (Dječiji fond; Invalidska pitanja, Porodice žrtava fašističkog terora; Novčane pomoći; Starateljstva) 1959.
65.-67. Zdravlje i socijalno staranje (09) – Rad i radni odnosi – priznavanje radnog staža; Priznavanje stručne spreme Biro za posredovanje rada (12) 1959.

1960. godina

68. Predsjednik, Sekretar (01) – Opšti spisi; Zapisnici sjednica 1960.
69. Predsjednik – Sekretar (01) – Zapisnici sjednica NOO; Zapisnici sjednica mjesnih odbora 1960.
70. Opšta uprava i društvene službe(02) – Opšti spisi Prosvjeta i kultura 1960.
71. Opšta uprava i društvene službe (02) – Socijalna zaštita (Socijalna pomoć; Starateljstva) 1960.
72. Finansije, privreda i komunalni poslovi (04): Zanatstvo (Rješenja o obavljanju zanatske djelatnosti; Ugovori o izučavanju zanata); Saobraćaj; Komunalni poslovi; Poljoprivreda 1960.
73.-79. Finansije, privreda i komunalni poslovi (04) – Privreda i komunalni poslovi (Građevinske dozvole; Upotrebne dozvole, Tehnički prijem; Stambena pitanja) 1960.
80.-83. Finansije, privreda i komunalni poslovi (04) – Privreda i rad (Priznavanje radnog staža) 1960.
84.-90. Finansije, privreda i komunalni poslovi – Finansije: Imovinsko-pravni poslovi (Dodjela građevinskog zemljišta, Uzurpacije; Nacionalizacija; Eksproprijacija, PZF, Opštenarodna imovina; Konfiskacije; Kupoprodaja-Zamjena zemljišta) 1960.
91. Finansije, privreda i komunalni poslovi (04) – Finansije (Budžet; Zapisnici sjednica) 1960.

1961. godina

92. Biro sekretara (01) – Zapisnici sjednica NOO Gračanica; Odluke i rješenja 1961.
93. Biro sekretara (01) – Zapisnici sjednica mjesnih odbora; Mjesni ured Karanovac (građanska stanja) 1961.
94. Opšta uprava i društvene službe (02) – Organizaciono-pravni poslovi; Personalno-kadrovski poslovi; Prosvjeta i kultura 1961.
95. Opšta uprava i društvene službe (02) – Prosvjeta i kultura; Zdravstvo i socijalna zaštita 1961.
96. Opšta uprava i društvene službe (02) – Starateljstvo i invalidski poslovi 1961.
97. Privreda i finansije (03) – Industrija i zanatstvo 1961.

98. Privreda i finansije (03) – Industrija i zanatstvo; Trgovina i ugostiteljstvo 1961.
99.-102. Privreda i finansije (03) – Građevinarstvo i komunalno-stambeni poslovi (Saobraćaj i putovi; Stambeni poslovi; Građevinske dozvole, lokacije, tehnički prijem) 1961.
103. Privreda i finansije (03) – Poljoprivreda i šumarstvo; Rad i radni odnosi (Priznavanje radnog staža) 1961.
104. Privreda i finansije (03) – Imovinsko–pravni poslovi (Eksproprijacija i nacionalizacija) 1961.
105. Privreda i finansije (03) – Imovinsko–pravni poslovi (Kupoprodaja i prenos nekretnina; Agrarni odnosi i uzurpacije; Opštenarodna imovina; Dodjela građevinskog zemljišta iz opštenarodne imovine) 1961.
106. Privreda i finansije (03) – Budžet, fondovi i računovodstvo Ured za katastar (06) 1961.

1962. godina

107.-108. Biro sekretara (01) – Zapisnici sjednica NOO Gračanica 1962.
109. Biro sekretara (01) – Opšta akta; Mjesni odbori; Zborovi birača 1962.
110. Opšta uprava i društvene službe (02) – Organizaciono-pravni poslovi; Personalno–kadrovski poslovi; Školstvo 1962.
111.–112. Opšta uprava i društvene službe (02) – Zdravstvo i socijalna zaštita 1962.
113. Opšta uprava i društvene službe (02) – Starateljstvo i invalidski poslovi 1962.
114. Privreda i finansije (03) – Privreda: Industrija i zanatstvo 1962.
114/1. Privreda i finansije (03) – Privreda: Društveni plan; Trgovina i ugostiteljstvo;Građevinarstvo i komunalno-stambeni poslovi 1962.
115.-119. Privreda i finansije (03) – Privreda: Građevinarstvo (Građevinske dozvole) 1962.
120. Privreda i finansije (03) – Privreda: Poljoprivreda 1962.
121.-125. Privreda i finansije (03) – Privreda: Rad i radni odnosi (Priznavanje radnog staža, 1959.-1966. god.) 1962.
126. Privreda i finansije (04) – Finansije: Uprava prihoda; Budžet, fondovi i računovodstvo) 1962.
127. Privreda i finansije (04) – Finansije: Imovinsko-pravni poslovi (Eksproprijacija i nacionalizacija; Agrarni odnosi i uzurpacije) 1962.
128. Privreda i finansije (04) – Finansije: Imovinsko-pravni poslovi (Opštenarodna imovina – Kupovina, zamjena, prodaja i prenos nekretnina) 1962.
129. Privreda i finansije (04) – Finansije: Imovinsko-pravni poslovi (Dodjela građevinskog zemljišta iz opštenarodne imovine; Ostali poslovi) 1962.

1963. godina

130. Biro sekretara (01) – Zapisnici sjednica NOO Gračanica 1963.
131. – 132. Biro sekretara – Sjednice komisija; Izbori; Opšta akta; Mjesni uredi; Zborovi birača 1963.

133. Opšta uprava i društvene službe (02) – Organizaciono-pravni poslovi; Personalno-kadrovski poslovi 1963.
134.-135. Opšta uprava i društvene službe (02) – Organizaciono-pravni poslovi: Dosijea službenika 1963.
136. Opšta uprava i društvene službe (02) – Opšti poslovi; Školstvo, kultura, fiskultura 1963.
137. Opšta uprava i društvene službe (02) – Zdravstvena i socijalna zaštita; Starateljstvo i invalidski poslovi 1963.
138. Privreda i finansije (03) – Privreda: Industrija i zanatstvo; Trgovina i ugostiteljstvo 1963.
139. Privreda i finansije (03) – Privreda: Građevinarstvo i komunalno-stambeni poslovi (Upotrebne dozvole; Stambeni poslovi) 1963.
140. – 150. Privreda i finansije (03) – Privreda: Građevinarstvo i komunalno-stambeni poslovi (Građevinske dozvole) 1963.
151. Privreda i finansije (03) – Privreda: Poljoprivreda i šumarstvo; Rad i radni odnosi (Polaganje ispita zanatskih pomoćnika) 1963.
152. Privreda i finansije (03) – Privreda: Učenici u privredi 1963.
153.-154. Privreda i finansije (03) – Privreda: Rad i radni odnosi (Rješenja o posebnom radnom stažu) 1963.
155. Privreda i finansije (04) – Finansije: Poslovi prihoda (Rješenja Sreskog suda Gračanica o naslijeđu „O“; Zapisnici sjednica Savjeta; Završni računi) 1963.
156. Privreda i finansije (04) – Finansije: Imovinsko-pravni poslovi (Eksproprijacija, nacionalizacija) 1963.
157. Privreda i finansije (04) – Finansije: Imovinsko-pravni poslovi (agrarni poslovi, eksproprijacije, uzurpacije) 1963.
158. Privreda i finansije (04) – Finansije : Imovinsko-pravni poslovi (Opštenarodna imovina – Kupovina, zamjena, prodaja, prenos nekretnina; Dodjela građevinskog zemljišta) 1963.
159.-162. Privreda i finansije (04) – Finansije: Imovinsko-pravni poslovi (Arondacije u korist ZZ „Bratstvo“ Gračanica) 1963.
163.-165. Privreda i finansije (04) – Finansije: Imovinsko-pravni poslovi (Arondacije u korist ZZ „Jedinstvo“ Bosansko Petrovo Selo) 1963.

IV PRIKAZI I OCJENE

Selma ISIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona

ATLANTI, Vol. 22 N. 1 i 2, Trst 2012., str. 450. Revija za modernu arhivsku teoriju i praksu

Tokom 2012. godine u izdanju Međunarodnog instituta za arhivsku znanost u Trstu i Mariboru[1] i Državnog arhiva u Trstu objavljena je 22. po redu *Revija za modernu arhivsku teoriju i praksu ATLANTI.* Kao i do sada ista prati dešavanja sa 22. međunarodnog arhivskog dana Trst/Maribor (22. International Archival Day). Glavni i odgovorni urednici revije su Peter Pavel Klasinc (Slovenija) i Grazia Tatò (Italija), a znanstveni odbor pored navedenih čine i David Leitch (Škotska), Antonio Monteduro (Italija), Zdenka Semlič Rajh (Slovenija) i Mauro Tosti Croce (Italija).

Novina 22. broja revije je što je ista štampana u dvije publikacije, pri čemu prva prati referate koji se bave temom *Modernih arhivskih zgrada*, što je bila jedna od tema Konferencije, a druga publikacija odnosi se na one referate koji su se ticali *Upravljanja dokumentima na novim nosiocima informacija*.

U ovom broju revije, u obje publikacije, objavljeno je 40 referata koji su predstavljeni na 22. međunarodnom arhivskom danu, održanom 22. i 23. oktobra 2012. godine u „NH“ Hotelu u Trstu. Konferencija se kao i obično bavila aktuelnim temama iz arhivske teorije i prakse, a u ovom broju časopisa one se odnose na: *Moderne arhivske zgrade* i *Upravljanje dokumentima na novim nosiocima informacija.* Izloženi su različiti pogledi na mjesto i ulogu arhiva i arhivskih službi u modernom društvu, u pojedinim državama, a prikazana su i određena iskustva, osobenosti, prednosti i problemi pri upravljanju dokumentima na novim nosiocima informacija. Revija je inače međunarodnog karaktera i kao mnogo puta do sada objavila je mnoštvo interesantnih i za struku korisnih radova istaknutih svjetskih arhivista i drugih znanstvenih radnika iz Italije, Slovenije, Austrije, Škotske, Kanade, Rusije, Francuske, Finske, Slovačke, Češke, Njemačke, Francuske, Estonije, Crne Gore, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Grčke, Srbije, Španije, Kosova, Rumunije, Poljske i Bjelorusije. Radovi su objavljeni u

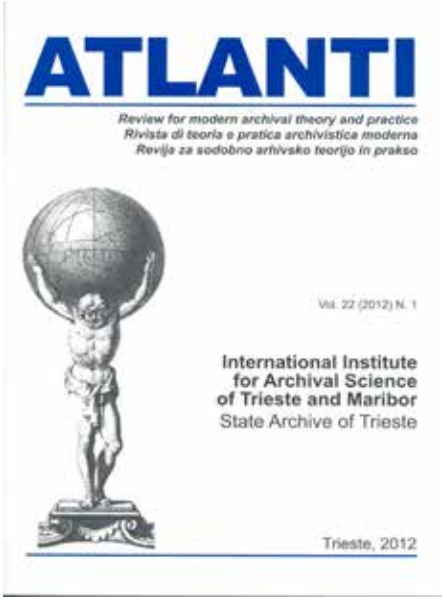

1 IIAS – International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor

izvornom obliku, na jeziku autora, ali su praćeni sažetcima na sva tri službena jezika revije: engleskom, talijanskom i slovenačkom.

U *Atlanti*, vol 22 (2012) N. 1 štampan je 21 prilog. Časopis počinje uvodnim govorima Maura Tostija Croce i Franci Demšara, a potom i izvještajima Petera Pavela Klasinca, Charles Kecksemetija i Patricije Jankovič. Zatim je objavljeno 19 referata istaknutih arhivskih radnika na temu Moderne arhivske zgrade:

Peter Pavel Klasinc
New or Adapted Archive Buildings: Today and Tomorrow (Nove ili adaptirane arhivske zgrade: danas i sutra)
Josef Hanus – Emília Hanusová
Appropriate Archival Building: Necessity for Proper Function of Any Archives (Odgovarajuća arhivska zgrada: potreba za osnovnu funkciju arhiva)
Snežana Pejović – Aleksandra Kapetanović
Kotor Historical Archive Inside a Heritage Building. Advantages and Disadavantages (Istorijski arhiv Kotor u kulturno-historijskom objektu. Prednosti i nedostaci)
Elisabeth Schöggl – Ernst
New and New Adapted Archival Buildings in Austria (Uvođenje standarda za arhivske zgrade manjih austrijskih arhiva)
Jedert Vodopivec Tomažič
Results of the Risk Assesment in Archival Repositories (Rezultati procjene rizika u arhivskim depoima)
Michal Wanner – Vladimir Opéla
New Buildings of the National Film Archive in Prague (Nova zgrada Nacionalnog filmskog arhiva u Pragu)
Christian Kruse
New Buildings, Adaptation, Passive Houses. Archival Buildings in Germany in the Recent Past (Nove zgrade, adaptacija, pasivne kuće. Arhivske zgrade u Njemačkoj u bližoj prošlosti)
Azem Kožar
Archival Objects in Bosnia and Herzegovina: (Current) State and Prospects (Arhivski objekti u Bosni i Hercegovini: Stanje i perspektive)
Sejdalija Gušić
Wartime Destuctions and Post-War Revitalization and Adaptations of the Facilities of Historical Archive Sarajevo (Ratna destrukcija i postratna revitalizacija i adaptacija Historijskog arhiva Sarajevo)
Zdenka Semlič Rajh
Archival Buildings in the Republic of Sovenia (Arhivske zgrade u Republici Sloveniji)
Refike Sülçevsi
Archival Buildings in Kosovo (Arhivske zgrade na Kosovu)
Danijela Branković
The Archives of Vojvodina: Archive Building, Space and Equipment in the Function

of Protecting of Archival Material (Arhiv Vojvodine: arhivska zgrada, prostor i oprema u funkciji zaštite arhivske građe)

Jasmina Nikolić

Sustaind Vision, a View of the Historical archive of Pozarevac, Srbia (Upornost vizije, pogled Istorijskog arhiva Požarevac, Srbija)

Jovan P. Popović

Legal and Archival Regulation on Building a New Archival Facility or Adaptation of Existing Ones (Zakonska regulativa i arhivski propisi o izgradnji nove ili adaptaciji postojeće arhivske zgrade)

Izet Šabotić

Protection of Archival Material Inside Archival Building Located in Sinking Zone: Experiences of the Archive in Tuzla („Nenamjenski“ objekti u funkciji zaštite arhivske građe: iskustva Arhiva u Tuzli)

Andrea Mevorach – Stefania Ruffa

Presentation of Real Estate Fund „Lucrezio“: „Turnkey“ High-tech Archives (Prezentacija pokretnog fonda „Lucrezio“: tehnološki arhivi „ključ u bravu“)

U drugoj publikacije *Atlani* vol. 22, N. 2 štampan je 21 članak od kojih se 17 odnosi na upravljanje dokumentima na novim medijima, a u rubrici razno nalaze se 4 rada. U okviru teme *Upravljanje dokumentima na novim nosiocima informacija* štampani su slijedeći radovi:

Grazia Tatò

New media or New Archivists? (Novi mediji ili novi arhivisti?)

Andrei Rybakou

The Expierence of Managering Documents on New Media in Bealrus: Modern Challenges to Archives (Iskustva upravljanja dokumentima na novim medijima u Bjelorusiji: moderni izazovi za arhive)

Gianni Penzo Doria

Administrative Streamelining and its Impact on Document Management (Administrativna stremljenja i njihov uticaj na upravljanje dokumentima)

Yolanda Cagigas Ocejo

The Role of Professional Associations in the Training on the Management of Electronik Records (Uloga profesionalnih asocijacija pri osposobljvanju u vezi sa upravljanjem elektronskim dokumentima)

Aurélien Conraux

From Information to Progress: How an Audit of electronic Informatio Management

May Contribute to the Overall Efficiency of an Organization (Od informacije do napretka: Kako lako revizija upravljanja elektronskim dokumentima može pospješiti učinkovitost organizacije)

Živana Heđbeli

E-Records Management in Croatia (Elektronsko upravljanje dokumentima u Hrvatskoj)

Robert Nahuet

The Use of Thematic Reaserch Guide for Resuorce Discovery (Upotreba tematskog istraživačkog vodiča za otkrivanje izvora)

Miroslav Novak

Relationship and Impact of the Record Management Systems in to the Archival Information Systems (Veze i utjecaji sistema upravljanja dokumenata na arhivske informacione sisteme)

Spirydoula Arathymou

Long Life Training for Archivists. A Present and Future Challenge (Cjeloživotno učenje za arhiviste. Sadašnji i budući izazovi)

Andrea Novo – Ema Ramalheira Rocha – Leonor Calváo Borges

Describing and Preserving Documents in a Museum's Archive: a Multidisciplinary Approach to Integration, Digitization and Availability of Electronic Records in the National Museum of Ancient Art (Popisivanje i čuvanje dokumenata u arhivi muzeja: multidisciplinarni pristup integraciji, digitalizaciji i dostupnosti elektronskih dokumenata u Narodnom muzeju starih umjetnosti u Lisabonu)

Catherine Hobbs

Interpreting Personal Digital Contexs in Light of Behaviour and Mindset: Approaches and Strategies (Interpretacija osobnog digitalnog konteksta u svjetlu ponašanja i mišljenja: pristup i strategija)

Lauri Leht

Helping Archivists to Receive Records from ERMS into the Digital Archive Using Semi-automated Adjustable Software (Pomoć arhivistima pri prenosu dokumenata iz ERMS-a u digitalni arhiv uz pomoć poluautomatski prilagodljive opreme)

Magdalena Marosz

Archive of Elecronic Documents and Electronic Archive Management (Arhiv elektronskih dokumenata i upravljanje s elektronskim dokumentima)

Cristina Bianci

A Summary of International Archival Practice Adapted to Local Level: Practocal Manual Explaining the Basics of Implementing Records Management in Small Municipalities (Pregled međunarodne arhivske prakse prilagođene lokalnom nivou: Praktični priručnik, koji obrazlaže osnove implementacije upravljanja dokumentima u manjim općinama)

Endrit Musaj – Ardiana Topi

E-Archiving, the Future and Our Challenges (E-arhiviranje, budućnost i naši izazovi)

Sergey V. Silkov
Creation of Termionological Resources for Records Management, Terminology Science and Information Retrieval As Well As Terminological Dictionary (Stvaranje terminoloških izvora za kancelarijsko poslovanje, naučna terminologija i pronalaženje informacija, kao i terminološki rječnik)
Bogdan Florin Popovici
Classification Scheme and/or Aggregation Scheme? A View Based on a Romanian Case (Klasifikaciona šema i/ili objedinjavanje šema? Pogled baziran na rumunskom sistemu)

U okviru rubrike *Razno* objavljeni su slijedeći radovi**:**

Antonio Monteduro
The ICA Prinicples of Access to Archives (Principi Međunarodnog arhivskog vijeća za pristup arhivskoj građi)
Patricija Janković
Risk Management in Public-Private Projects in the Field of Archival services (Rizik upravljanja javno-privatnih projekata na području arhivske struke)
David Leitch
Challenges Facing Archives in the 21st Century: the Response of the International Council on Archives (Izazovi suočavanja arhiva sa 21. stoljećem: Reakcija Međunarodnog arhivskog vijeća)
Peter Pavel Klasinc
Prof. dr. Grazia Tatò: From High Professionalism Trogh a Relatioship of Connection and Friendship to a Personal Sympathy for the International Insitute for Archival Science (IIAS) (Prof. dr. Grazia Tatò: Od visoke strukovnosti preko kolegijalnosti i prijateljstva do osobne naklonjenosti Međunarodnom institutu arhivskih znanosti (MIAZ))

Kao i do sada i ovogodišnja opšta ocjena 22. po redu *Revije za savremenu arhivsku teoriju i praksu – Atlanti* je pozitivna, zadovoljavajuća i nadasve korisna za sve koji se bave arhivistikom. Ista dosljedno, kao i svake godine, obrađuje neka aktuelna stručna i znanstvena pitanja iz polja arhivistike, koja pobuđuju veliku pažnju struke i nauke. Središte pažnje i interesovanja ovog broja usmjereno je na aktivnije djelovanje arhivista pri samoj adaptaciji i gradnji arhivskih objekata, ali svakako i potrebna bolja i intenzivnija saradnja sa arhitektima i dr. stručnjacima. Pored toga u žižu interesovanja je ponovo stavljena ta nerazdvojna veza arhiva i savremenih informacija i novih nosioca informacija, s tim što je akcenat ove godine stavljen na samu zaštitu novih nosioca i zaštitu arhivskih informacija na tim nosiocima. Tekstovi koji su na ovom planu objavljeni su kao i uvijek jako značajni i nezaobilazni kada se govori o ulozi arhiva u savremenom društvu. Stoga kao i do sada, radovi objavljeni u 22. broju časopisa *Atlanti* predstavljaju značajan doprinos razvoju moderne arhivske teorije i prakse, te su kao takvi nezaobilazni za sve koji se bave ovom djelatnošću.

Nermana HODŽIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona

GLASNIK ARHIVA I ARHIVISTIČKOG UDRUŽENJA BOSNE I HERCEGOVINE, XLII/2012., Sarajevo 2012., str. 292.

U maju mjesecu 2013. godine u izdanju Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine izašao je iz štampe 42. broj časopisa *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*. Štampanje ovog Časopisa pomoglo je Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Sarajevo. Radovi su kao i ranije sadržajno podijeljeni u četiri tematske grupe i to:

I Arhivistika i arhivska služba
II Iz građe
III Prikazi i ocjene
IV Vijesti

U prvoj tematskoj grupi koja čini osnovni i nezaobilazni dio Časopisa predstavljeno je 11 radova. Prva dva rada posvećena su pitanju sukcesije arhiva i sprovođenju Aneksa ''D'' Međunarodnog sporazuma o sukcesiji ex Jugoslavije. U prvom radu koji nosi naslov *Informacija o sukcesiji arhiva Aneks ''D'' Sporazuma o sukcesiji ex Jugoslavije* autori Šaban Zahirović i Dušan Vržina govore o iskustvima i rezultatima Arhiva Bosne i Herecegovine na planu sprovođenja Aneksa ''D'' Sporazuma o sukcesiji ex Jugoslavije. Po mišljenu autora Arhiv Bosne i Hercegovine je na tom planu postigao značajne pomake koji su rezultirali izradom Liste potraživanja i preuzimanjem kopija dijela arhivske građe vezane za Bosnu i Hercegovinu.

Dragan Matič u radu *Osvrt na provođenje Sporazuma o pitanjima nasljedstva nekadašnje SFRJ – prilog ''D''* piše o poteškoćama pristupa građi koja se nalazi u beogradskim arhivima i nastojanju slovenskih eksperata da pregledaju što veću količinu građe i stvore stručni osnov za rješenja po pitanju

određene arhivske građe koja bi došla u Sloveniju. Autor također ističe da u svemu ovome nedostaje kontinuiran i izrazitiji angažman diplomacije i politike. O pitanju menadžmenta i marketinga u ustanovama kulture pisali su Jadran Antolović u radu *Nova paradigma upravljanja ustanovama kulture o menadžmentu u arhivima* i Fikret Midžić u radu *Kulturno-obrazovni i naučno-istraživački rad Arhiva Unsko-sanskog kantona sa posebnim osvrtom na menadžment i marketing*. Zdenka Semlič Rajh i Miroslav Novak su autori rada pod naslovom *Neki aktualni problemi slovenske arhivske terminologije*, u kojem je posebno istaknuto pitanje standardizacije arhivske stručne terminologije u Sloveniji i njen odnos prema drugim srodnim naukama. Natalija Glažar u radu pod nazivom *UNESCO-v dokument o zaštiti digitalnog naslijeđa* daje prevod teksta UNESCO-vog dokumenta o zaštiti digitalnog naslijeđa opisujući reagovanja u svijetu na objavu Dokumenta, kao i prateće međunarodne događaje nakon usvajanja Dokumenta. U radu pod nazivom *Digitalizacija rukopisne i dokumentarne građe Fonda Hadži Sinanove tekije u Historijskom arhivu Sarajevu* autor Sejdalija Gušić govori o Projektu digitalizacije i mikrofilmovanja arhivske građe koja je predmet svakodnevnih istraživanja i dostupna istraživačima, te je zbog stalnog korištenja izložena opasnosti od oštećenja. Zahvaljujući ovom projektu elektronski i mikrofilmski zapisi kvalitetno će zaštititi i sačuvati od propadanja Fond Hadži Sinanove tekije, koji sadrži raritetnu građu iz osmanskog perioda. Damir Divković je autor rada pod naslovom *Transakcijsko-kontekstualno skeniranje kao odgovor izazovima skeniranja u praksi digitalizacije dokumenata* u kojem piše o postupku transakcijsko-kontekstualnog digitaliziranja papirnih dokumenata upoređujući ga sa klasičnom metodom digitalizacije. U ovoj tematskoj grupi interesantna su dva rada i to: rad Džemile Čekić pod nazivom *Stručna zvanja u arhivskoj djelatnosti i primjena Bolonjskog procesa visokog obrazovanja* u kojem govori o aktivnom učešću arhiva u Bosni i Hercegovini u primjeni Bolonjskog procesa u dijelu koji se odnosi na uslove neophodne za sticanje stručnih zvanja u pogledu stručne spreme, i rad Milene Gašić pod nazivom *Edukacija kadra i stručna zvanja (bosanskohercegovačko iskustvo)* u kojem se ističe potreba ujednačavanja arhivske djelatnosti kroz izmjene zakona i opštih akata što podrazumijeva saradnju sa društvenom zajednicom na planu sistemskog rješavanja po pitanju obrazovanja i edukacije kadra za rad sa arhivskom građom. Izet Šabotić u radu pod nazivom *Značaj osmanskih katastarskih popisa (deftera) u Arhivu Tuzlanskog kantona za izučavanje bosanskohercegovačke prošlosti* piše o historijskim izvorima pohranjenim u Orijentalnoj zbirci Arhiva Tuzlanskog kantona, sa posebnim osvrtom na osmanske katastarske popise koji su veoma važni u proučavanju historijskih tema iz oblasti društvenih, privrednih, političkih i kulturnih odnosa bosanskohercegovačkog prostora.

U drugoj tematskoj cjelini koja nosi naziv *Iz građe* objavljeno je šest zanimljivih priloga arhivista i historičara: Ivan Balta, *Dvije arhivske latinske bosanske isprave i njihova paleografsko-diplomatička analiza*; Reska Mehdin, *Specifičnosti metodologije obrade Zemljišnih knjiga Kotara Bihać i mogućnosti popisa zemljovlasnika po nacionalnoj pripadnosti*; Omer Hamzić, *Uloga takozvane*

Narodne garde u gušenju Husinske bune; Salkan Užičanin, *Radničko i namješteničko zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini (1918.-1929.)*; Šefkija Mutevelić, *Sjećanje na život i djelo dr. Ismaila Hadžiahmetovića (1926.-2007.)*; Avdija Hasanović, *Rasprave o vjerskom i nacionalnom identitetu u časopisima štampanim arebicom*.

Treća tematska cjelina donosi prikaze knjiga i publikacija koje su zainteresovale širu javnost. Objavljeno je šest priloga: Safet Bandžović, *Mark Mazover, Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku, prijevod s engleskog Aleksandra Dragosavljević, izd. ''Arhipelag'', Beograd 2011., str. 477*; Šefket Krcić, Prikaz knjige *''Postsovjetski geopolitički prostor i Balkan'' dr. Enver Halilović, Sarajevo 2012., str. 360*; Goran Đuran, *Mr Bojan Stojnić, Verica M. Stošić, Ljekarska komora Vrbaske banovine 1929.-1941., Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske, Grafid DOO, Banjaluka 2012., 257 str.*; Hadžija Hadžiabdić, *Zbornik radova sa naučnog skupa ''Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu'', Udruženje Mladi Muslimani, Sarajevo 2012., str. 293*; Adnan Hadžiabdić, *Dr. Denis Bećirović, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945.-1953.), izdavač: Bošnjačka nacionalna zajednica za grad Zagreb i Zagrebačku županiju i Islamsku zajednicu u Hrvatskoj (Medžlis Islamske zajednice Zagreb), Zagreb 2012., str. 628*; Izet Šabotić, *Dr. Senija Milišić ''Kulturne institucije Bosne i Hercegovine 1945.-1950.'', Sarajevo 2012., str. 168*.

Četvrta tematska cjelina sadrži izvještaje i informacije sa važnih stručnih i naučnih skupova održanih u zemlji i inostranstvu. Objavljeni su slijedeći prilozi: *Međunarodni arhivski kongres, Brisbane, Australia 20.-24. august 2012.* (autor Zdenka Semlič Rajh); *Arhivski radnici Bosne i Hercegovine na izložbi ''Tajni dokumenti Vatikanskih arhiva''* (Jasmina Hopić); *Izvještaj o učešću na Jesenjoj arhivskoj školi u Trstu (IIas autumn archival school 2012.)* (Aleksandra Pijuk-Pejčić, Selma Isić i Siniša Domazet); *Okrugli sto: ''Genealoška baština – sehara naše prošlosti'', Tuzla 11. 12. 2012. godine* (Omer Zulić, Saneta Adrović). Na kraju časopisa date su Upute saradnicima.

S obzirom na kvalitet priloga, ovaj Časopis najbolje prezentuje arhivsku djelatnost, pa predstavlja korisno štivo kako za arhiviste tako i sve druge koji dolaze u dodir sa arhivskom građom. Zbog toga se pored stručnih i naučnih radnika preporučuje i široj čitalačkoj publici.

Ešefa BEGOVIĆ,
Arhiv Tuzlanskog kantona

ZAPISI, Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac, godina I, broj 1, Požarevac, 2012.

U izdanju Istorijskog arhiva Požarevac izašao je iz štampe prvi broj godišnjaka pod nazivom *Zapisi.* Godišnjak sadrži ukupno 287 stranica, a glavni i odgovorni urednik je mr. Jasmina Nikolić.

Zapisi sadrže slijedeća poglavlja:

- **Arhivistika**
- **Istoriografija**
- **Iz rada arhiva**
- **Međunarodna arhivska i kulturna saradnja**
- **Prikazi i rasprave**
- **O autorima**

Navedena poglavlja sadrže ukupno 36 sadržajno i tematski raznovrsna i zanimljiva rada.

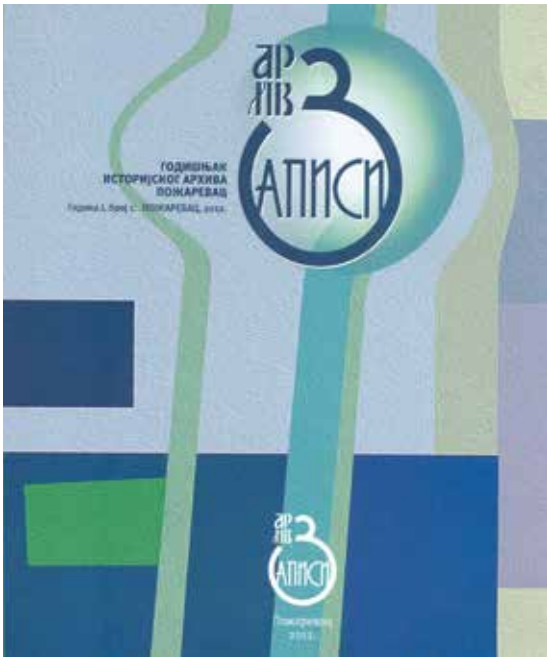

U prvom poglavlju časopisa *Zapisi,* pod nazivom **Arhivistika** (str. 13.-84.) objavljeno je 9 radova.

Študij arhivistike in dokumentologije na drugi stopnji po Bolonji, naslov je rada doc. dr. Petera Pavela Klasinca. Autor navodi značaj uvođenja master studija arhivistike i dokumentologije na razvoj arhivske teorije i prakse, posebno u procesu rukovanja arhivskom građom i dokumentarnim materijalom u nastajanju, te vrednovanju, upotrebi, čuvanju i smještaju u stručnim arhivskim ustanovama.

Mag. Bojan Cvelfar u prilogu *Kakšen naj bo sodobni vodnik po fondih in zbirkah arhiva?* analizira metodologiju sastavljanja vodiča

fondova i zbirki u Sloveniji, te nudi prijedlog nužnih sadržaja i poglavlja u takvim vodičima,

Uvjeti za provođenje mjera primarne zaštite naslov je rada Darka Rubčića. U radu su istaknuti osnovni uslovi koji su neophodni u primarnoj zaštiti arhivske građe (zakonodavni okvir, obrazovanje arhivara u registraturama, te organizacija jedinstvenog informacijskog sistema.)

Zoran Veljanović u radu *Vojvođanski arhivi u procesu stečajnog postupka* iznosi Zaključke donesene na radionici Službe zaštite arhivske građe van arhiva vojvođanskih arhiva, održane u Kikindi maja 2012. godine, a koji bi bili pomoć u izazovima koja nudi stečajni postupak.

Jasmina Živković MA u prilogu *Zaštita crkvenih matičnih knjiga u Braničevskom okrugu* daje prikaz jedne od najznačajnijih cjelina arhivske građe pohranjene u Istorijskom arhivu Požarevac – Zbirke crkvenih matičnih knjiga nastalih u hramovima na području Braničevskog okruga.

U radu *Dostupnost arhivske građe i informacija o arhivskoj građi na internetu u arhivima u Srbiji,* autora Slobodanke Cvetković prezentuju se rezultati istraživanja o prisutnosti srpskih arhiva na Globalnoj mreži.

Dr. Grazia Tatò je u prilogu *Il Sistema Nazionale Archivistico italiano (SAN)* predstavila novi projekat italijanskog Arhiva za stvaranje nacionalnog arhivskog sistema (SAN) kao i projekat digitalizacije fonda „Katastar Franceshino“ i serije mapa i karata.

Na osnovu arhivske građe pohranjene u Istorijskom arhivu Subotica Zoran Vukelić je uradio prilog pod nazivom *Pisma predsedniku Titu,* a radom *Berat sultana Abdulmedžida knezu Aleksandru Karađorđeviću* Irena Kolaj započinje publikovanje dokumenata na osmanskom jeziku u posjedu Istorijskog arhiva Požarevac.

U drugom poglavlju **Istoriografija** (str. 87.–161.) objavljeno je ukupno devet zanimljivih priloga: mr. Goran Đuran, *Islamizacija vlaha u Bosni i Hercegovini*; mr. Nebojša Đokić, *Duhovni život u Požarevcu za vreme prve vlade knjaza Miloša*; mr. Veliša Joksimović, *Boj na Požarevcu u književnosti*; Miljana Đorđević, *Zbirka stare štampe Istorijskog arhiva Niš (1886.-1941.)*; mr. Nebojša Đokić, prof. dr. Radovan V. Radovanović, *Naoružanje Srpske vojske pred Prvi balkanski rat*; Predrag Miladinović, mr. Dragan Šaler, *Vazduhoplovstvo Države Slovenaca, Hrvata i Srba, novembar 1918.*; mr. Maja Nikolovna, *Život i djelo Borivoja Aksentijevića*; mr. Marijana Mraović, *Rad Vlade narodnog spasa na suzbijanju komunističke aktivnosti u Požarevačkom okrugu u drugoj polovini 1941. godine*; dr. Boro Majdanac, *O pozorišnom životu u Požarevačkom okrugu za vreme nemačke okupacije 1941.- 1944.*

Sadržajno i bogato je i treće poglavlje **Iz rada arhiva** (str.165.-222.)**.** U njemu su predstavljeni rad i stručni dometi više arhivskih ustanova iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Slovenije i Makedonije, te aktivnosti Međunarodnog instituta arhivskih nauka Trst – Maribor (IIAS). Objavljeni su slijedeći prilozi: mr. Saša Ilić, *Arhiv Narodne banke Srbije*; mr. Milivoje Pajović, *Vojni arhiv – stvarno i moguće*; doc. dr. Izet Šabotić, *Stručni rezultati i dometi Arhiva Tuzlanskog kantona*; dr. Miroslav

Novak, *80 let delovanja Pokrajinskega arhiva Maribor*; Dmitar Bogeski, *Arhivot na Skopje 1952.-2012.*; mr. Zoran Nedeljković, *Biblioteka Srpske Patrijaršije*; mr. Jasmina Nikolić, *Izdavačka delatnost Istorijskog arhiva Požarevac – Bibliografija arhivskih izdanja (1948.-2012.)*; Dragana Miloradović-Nikolić, *Izložbena delatnost Arhiva – iskustva Istorijskog arhiva Požarevac u periodu 2003.-2012.*; Nataša Milošević Dulić, *Jesenja škola arhivistike – Trst 2011.*; Nataša Milošević Dulić, *Jesenja škola arhivistike – Trst 2012.*

U četvrtom poglavlju **Međunarodna arhivska i kulturna saradnja** (str. 225.-243.) sadržane su vrijedne informacije sa stručnih i naučnih skupova. Prezentirani su slijedeći prilozi: *Protokol o saradnji – Istorijski arhiv Požarevac i Arhiv Republike Srpske*; *21. međunarodna konferencija međunarodni arhivski dani, Trst, Italija, 7.-8. novembar 2011.* (autor Nataša Milošević Dulić); *Očuvanje i zaštita kulturno istorijskog nasleđa Srbije u inostranstvu – Treća međunarodna naučna konferencija Instituta za međunarodnu politiku i privredu – Beograd, 23. i 24. jun 2011.* (autor Jasmina Živković MA); *Međunarodno savetovanje „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja", Radenci, Slovenija, 28. do 30. mart 2012. godine* (autor mr. Jasmina Nikolić); *25. međunarodno arhivsko savetovanje u Tuzli „Arhivska praksa 2012", Tuzla, Bosna i Hercegovina, 27-28. septembar 2012.,* (autor Slobodanka Cvetković); *22. međunarodna konferencija „Međunarodni arhivski dani" 2012. godine, Trst, Italija, 22.-23. oktobar 2012.* (autor mr. Jasmina Nikolić).

Peto poglavlje **Prikazi i rasprave** (str. 247.-266.) sadrže dva priloga: dr. Ivana Krstić-Mistridželović, *„Dvor i porodica knjaza Miloša Obrenovića u Požarevcu, 1825.-1839.", Istorijski arhiv Požarevac, Zbornik dokumenata, 1*; i dr. Dimitar Atanasov, *„Живият архив" на нацията: изобретяването на националното знаме.*

Šesto poglavlje **O autorima** (str. 271.-280.) sadrži biografske i bibliografske podatke autora priloga.

Na kraju časopisa *Zapisi* date su Upute saradnicima.

Stručna i naučna javnost Srbije, kao i zemalja u okruženju bogatija je za još jedan stručni i naučni časopis koji će zasigurno pronaći put do čitalaca. Autori priloga, arhivisti, historičari i drugi naučni radnici iz Srbije, Slovenije, Italije, Bugarske, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Makedonije kao i sastav Redakcije daju ovom časopisu prefiks međunarodni. Ne ulazeći u političku raspravu, redakciju i glavnog i odgovornog urednika podsjećamo da autor priloga iz Arhiva Republike Srpske dolazi iz države Bosne i Hercegovine. Pohvale za izdavanje prvog broja časopisa *Zapisi,* pored autora priloga zaslužuje redakcija, te drugi saradnici. Izdavaču čestitamo, a stručnoj arhivističkoj, historijskoj i drugoj javnosti preporučujemo ovaj broj časopisa.

Nijaz BRBUTOVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona

Dr. Senaid Hadžić – Dr. Sead Selimović – KULTURA I TRADICIJA U BOSNI I HERCEGOVINI – Višemilenijski kontinuitet, B-Eli-M doo. Lukavac, Tuzla 2012., str. 1 – 551.

Knjiga *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini – Višemilenijski kontinuitet* predstavlja cjelovitu i jedinstvenu historiju kulture i tradicije Bosne i Hercegovine – kroz sve historijske periode.

Knjiga polazi od dosadašnjeg naučnog dometa, ali elaborira i najnovija saznanja do kojih se došlo istraživanjima u domaćim i inozemnim arhivima. Stoga, ista donosi nove poglede o kulturnim dometima i tradiciji stanovništva ovih prostora u prošlosti.

Činjenica je da do danas ima priličan broj naučnih radova i publikacija u kojima se obrađuju pojedini aspekti ili pojedina razdoblja – periodi kulturnog razvoja Bosne i Hercegovine, ali je potrebno naglasiti da su iste izdavane prije više decenija, a da su u međuvremenu vršena novija istraživanja, pri čemu se došlo do novih saznanja.

U knjizi su obrađeni svi vremenski periodi vezani za prostor Bosne i Hercegovine od prvih naseljavanja i prvih tragova prisutnosti čovjeka pa sve do najnovijeg vremena. Osim toga, obuhvaćeni su svi vidovi duhovnog stvaralaštva stanovnika ovih prostora: pismenost, umjetnost (slikarstvo, vajarstvo i slično), književnost, biblioteke, štampa, pozorište, filmska umjetnost itd. U kontekstu kulturnog stvaralaštva dat je kratak osvrt na političku i ekonomsku historiju po periodima, u onoj mjeri u kojoj je bilo potrebno za bolje razumijevanje kulturnog okvira, Bosne i Hercegovine.

Ono po čemu je prepoznatljiva ova knjiga jeste to što na najbolji način pokazuje bogatstvo različitosti bosanskohercegovačkog društva, njenu multietničku

i kulturnu zastupljenost. Na taj način autori su uspjeli dokazati postojanje višemilenijskog kontinuiteta kulture i tradicije na prostoru Bosne i Hercegovine. Knjiga sadrži visok stepen objektivnosti i vjerodostojnosti prilikom prikazivanja kulture, religije i civilizacije, te etničkih i vjerskih grupa. Objektivno je prikazan proces prihvatanja islama, potkrijepljen naučnom argumentacijom, te niz drugih važnih procesa iz prošlosti Bosne i Hercegovine.

Autori su u ovoj knjizi nesumnjivo dokazali da je bosanskohercegovačka kultura bila i ostala sastavni i neodvojivi dio evropskog kulturološkog identiteta, koja je, primjereno prostoru i vremenu u kojem se oblikovala, prihvatila sve produkte pozitivnih kulturoloških kretanja iz okoline i rezultirala impresivnom i široko otvorenom multikulturalnošću.

Kako je relativno mlada bosanskohercegovačka historiografija u nastajanju s velikom dozom kritičkog osvrta, sve napisano u ovoj knjizi utemeljeno je na historijskim izvorima, istovremeno, korespondira sa sličnim djelima van bosanskohercegovačke historiografije, posebno srpske i hrvatske.

Knjiga *Kultura i tradicija* je uspješan pokušaj da se otrgnu od zaborava kulturne i tradicijske vrijednosti i spriječi kulturna asimilacija, imajući u vidu tendenciju i dugo prisutnu pojavu negiranja postojanja milenijske bosanskohercegovačke državnosti, njene multietničke i multikulturalne posebnosti. Knjiga ukazuje na višemilenijski kontinuitet življenja i kulturnog djelovanja na tlu Bosne i Hercegovine, dakle, od prahistorije do danas. Cilj autora, između ostalog, bio je da se na jednom mjestu pokaže da su svi narodi dali doprinos na kulturnom planu, da u Bosni i Hercegovini, kako autori kažu, «ne živi repa bez korijena» i «onaj ko ne poznaje svoju prošlost, stranac je u svojoj domovini».

Autori su pokazali da se i na ovim prostorima Bosne i Hercegovine živjelo i stvaralo od davnina.

Knjiga je podijeljena na dva historijska perioda: predhistorijsko doba i historijsko doba.

Predhistorijsko doba dato je na stranicama od 9 – 32 i podijeljeno je na jedno poglavlje koje tretira prostor Bosne i Hercegovine u predhistorijsko doba. Ovo poglavlje razrađeno je na pet naslova i četiri podnaslova, odnosno perioda i to: predhistorijsko doba, kultura kamenog doba (paleolit), kameno doba, srednje kameno doba (mezolit), mlađe kameno doba (neolit), metalno doba (bakar, bronza, željezo) i društveni odnosi u predhistorijsko doba.

Period historijskog doba dat je na stranicama od 34 – 479 i podijeljen je na šest poglavlja.

U II poglavlju razrađen je prostor Bosne i Hercegovine u doba antike. Ovo poglavlje razrađeno je u dva naslova i trinaest podnaslova, u kojima je dat osvrt na život Ilira i ilirskih plemena na zapadnom Balkanu, uticaj Kelta i Grka, zatim, doba rimske vladavine i uprave u Bosni, provincije Dalmacija i Panonija, izgradnju puteva, naselja, zanatstvo, odijevanje i nakit, vajarstvo i slikarstvo, religiju, romanizaciju, i krizu i propast rimskog carstva.

U poglavlju III razrađen je period prošlosti srednjovjekovne bosanske države. Ovo poglavlje razrađeno je u sedam naslova i dvadeset podnaslova, u kojima je dat osvrt na naseljavanje Slovena na balkanskom poluotoku, podatke o društvenoj organizaciji i pokrštavanju južnih Slovena, prve podatke o srednjovjekovnoj Bosni i imenu Bosna, vrijeme bosanskih banova sa posebnim osvrtom na vladavinu Kulina Bana, Stjepana II Kotromanića, Tvrtka I Kotromanića i proglašenje Bosanskog kraljevstva, te pad Bosne pod osmanskom vlašću.

U dijelu kojem se razrađuje kultura i tradicija u srednjovjekovnoj Bosni, dat je pregled po djelatnostima u dvanaest podnaslova i to: arhitektura i graditeljstvo, stećci, stilska plastika, heraldika, pismenost i književnost, umjetnost, vajarstvo, keramika, odijevanje i nakit, te vjerske prilike u srednjovjekovnoj Bosni.

U poglavlju IV, razrađen je period Bosne i Hercegovine u okviru Osmanskog carstva. Ovo poglavlje razrađeno je u pet naslova i šest podnaslova, i to: političke prilike, agrarni odnosi, reforme u Bosanskom ejaletu i nacionalni pokreti. Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini sa osvrtom na arhitekturu (gradovi, kuće, namještaj, kule, nošnja), sakralne građevine (džamije, crkve, medrese nadgrobni spomenici), profane građevine (mostovi, sahat-kule, česme, hamami, karavan-saraji, bezistani), umjetnost (vajarstvo, slikarstvo), kulturno-prosvjetni razvoj (književnost kod svih naroda), pismenost i školstvo (kod muslimana, katolika, pravoslavaca, pojava listova, biblioteke).

U poglavlju V dat je prikaz historije Bosne i Hercegovine u doba Austro-Ugarske uprave (1878. – 1918.). Razrađeno je u pet naslova i jedanaest podnaslova sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu od okupacije do aneksije, donošenje ustava i formiranje Sabora, te vrijeme Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu. U naslovu *Kulturne prilike i tradicija u Bosni i Hercegovini* dat je osvrt na početak izlaska novina i izdavačku djelatnost, pojavu biblioteka i čitaonica, kulturno-zabavni život, naučnu djelatnost, osnivanje kulturno-prosvjetnih društava, školstvo i škole – državne osnovne i srednje škole i konfesionalne osnovne i srednje škole.

U šestom poglavlju razrađen je period Bosne i Hercegovine u periodu 1918. – 1945. godine, kroz osam naslova i dvadesetšest podnaslova sa osvrtom na državno uređenje, Bosnu i Hercegovinu od 1931. do 1941. godine, izbore i formiranje vlade Stojadinović – Spaho – Korošec, sporazum Cvetković – Maček. Zatim je obrađen i period Drugog svjetskog rata sa temama Bosna i Hercegovina u sastavu NDH, Narodnooslobodilački pokret i dr.

U naslovu *Kulturne prilike i tradicija u Bosni i Hercegovini* dat je osvrt na umjetnost, književnost, novine i časopise, kulturno-prosvjetna društva, biblioteke i školstvo, te osnivanje visokih škola i fakulteta.

Sedmo poglavlje obuhvata period prošlosti Bosne i Hercegovine u periodu 1945. – 1995. godine. Isto je razrađeno u tri naslova i dvadeset podnaslova sa osvrtom na period Bosne i Hercegovine od 1945. godine do raspada Socijalističke Jugoslavije, Bosnu i Hercegovinu u odbrambenom ratu (1992.- 1995.), Referendum za nezavisnost i agresiju na Bosnu i Hercegovinu. U naslovu *Kultura i tradicija*

1945. – 1995. dat je osvrt na: biblioteke, muzeje, arhive, galerije, zavode za zaštitu spomenika kulture, domove kulture, književnost, pozorišnu umjetnost, muzičku umjetnost, likovnu umjetnost, arhitekturu, filmsku umjetnost, kulturna društva, izdavačku djelatnost, radio i televiziju i školstvo.

Pored navedenog, u knjizi su dati i: zaključak (str. 485. do 504.), izvori i literatura (str. 505. do 544.), registar ličnih imena (str. 545. do 548.), bilješke o autorima (str. 549.), izvod iz recenzija (str. 550. i 551.). Knjiga je obogaćena sa brojnim fotografijama u crno-bijeloj tehnici i koloru, isječcima iz novina i službenih novina, kao i kartama.

Na kraju može se kazati da ova knjiga predstavlja značajan doprinos razvoju bosanskohercegovačke historiografije, posebno njene kulturne komponente. Riječ je o originalnom naučnom djelu koje je pobudilo pažnju i interes naučne i šire javnosti u Bosni i Hercegovini, ali i okruženju. Knjiga će svakako biti od velike koristi studentima i posdiplomcima, kao i naučnim radnicima koji istražuju prošlost Bosne i Hercegovine.

Dr. Safet BANDŽOVIĆ, naučni savjetnik
Institut za istoriju u Sarajevu

Olivera Milosavljević, *Činjenice i tumačenja: dva razgovora sa Latinkom Perović,* izd. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2010, str. 308

Život svakog čovjeka obilježava vrijeme koje je njemu dato, ali "čovek je i objekt i subjekt u vremenu". Historija je polifoničan proces, jedan od najosjetljivijih barometara duhovne atmosfere u društvu. Ona, kao ni priroda, "nikad ne stavlja sve na jednu kartu". Historijska nauka, po definiciji skeptična i kritična, najviše ovisi od historičara, ključnih činilaca, bez čijih djela bi svijet bio siromašniji za svijest o sebi. Ne čine ovu nauku samo knjige i nizovi izvora, već nju simboliziraju i istaknuti historičari, napisao je Ivo Goldstein. Jedna od tih ličnosti je svakako i dr. Latinka Perović (1933.). Kada je Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji odlučio da upravo njoj pripremi i objavi spomenicu povodom 75. rođendana, koja će sadržati zbirku prigodnih članaka njenih prijatelja i saradnika, kao izraz poštovanja prema njenom dugogodišnjem radu i djelu, dr. Olivera Milosavljević je smatrala da bi njen doprinos u tom projektu bio da ovu historičarku navede da sama govori o sebi. Znajući da bi stav L. Perović o planiranoj knjizi i njenom povodu, bio negativan, organizatori su ovu ideju držali u tajnosti. O. Milosavljević je insistiranje da obavi razgovor objašnjavala potrebom da ona svoja sjećanja ostavi zapisana, sa izvjesnošću da nekad budu i objavljena. On je obavljen u julu 2008. i sadržavao je pitanja relevantna za predstavljanje L. Perović, prije svega činjenica o njenom životu, prelomnim momentima u njemu, ali i o ličnostima, značajnim akterima političkog života u Srbiji i Jugoslaviji šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, o njenoj percepciji socijalizma i Jugoslavije, a onda i o nekim osporavanjima kojima je odavno izložena. Iako je autorizirala sjećanja, do promocije knjige ona nije znala za njihovu pravu namjenu.

Nakon pojave spomenice *Snaga lične odgovornosti* (2008.), brojne pozitivne reakcije, ali i negativne opservacije koje su se pojačale u dijelu javnosti, koje nisu bile neočekivane, navele su O. Milosavljević da predloži L. Perović da nastave razgovor, te da se posebno usmjere na pitanja na koja u prvom intervjuu ona nije dala eksplicitni odgovor. Drugi razgovor je zato imao i drugačiju prirodu, vođen je u više navrata tokom 2009., a razmatrane teme su uslovile i novu strukturu prezentiranog materijala. Namjera je bila da L. Perović detaljnije objasni svoje razumijevanje dominantne ideologije u Srbiji tokom XIX i XX stoljeća, prije svega da identificira mjesta koja označavaju njen kontinuitet, ali i postojeće alternative koje su mogle predstavljati diskontinuitet u razvoju društva. Cilj ovog razgovora bio je i da odgovori na, u javnosti prisutne, različite interpretacije određenih momenata

iz vremena njene političke aktivnosti, da reagira na niz osporavanja kojih se u prvom razgovoru nevoljno doticala, ili novih, koja su se u međuvremenu javljala. Knjiga se sastoji od dva dijela: prvi ima naslov "Jugoslavija je bila naša prva Evropa" (preuzet iz navedenog zbornika *Snaga lične odgovornosti*), a drugi "Akteri i interpretatori". Uvijek su potrebni ljudi koji mogu prepoznati ukazani "prozor historije", vizionari koji sagledavaju širu sliku i vide dalje od neposrednog problema.

Dr. Latinka Perović je bila jedna od rijetkih, mladih žena u visokoj politici, zagovornica liberalne orijentacije unutar partijske nomenklature šezdesetih godina XX stoljeća u Srbiji, dogovora i kompromisa, privržena onoj orijentaciji u srpskoj političkoj misli čiji su pripadnici, nošeni idealima, ali i otrežnjeni realnošću, doživljavali Jugoslaviju kao složenu državu, opredijeljeni za njeno federalno ili konfederalno uređenje, ravnopravne međurepubličke odnose, kao i za privredu uređenu po zapadnom modelu. Državni vrh zazirao je, pak, od demokratskih i reformističkih inicijativa. Nakon osude partijskog vođstva u Hrvatskoj, pod udar je došlo i ono u Srbiji na čelu sa Markom Nikezićem i Latinkom Perović. Ne samo zbog svoje rezerve prema obračunu u Hrvatskoj, ali i zbog nje. Kvalificirano kao tehnokratsko, liberalističko, prozapadno - što je u osnovi značilo i antisamoupravno, prokapitalističko, sovjetskofobsko, činilo je prepreku za uspostavu novog odnosa snaga u zemlji. Srpski liberali su za neke bili "najdemokratskiji, najprogresivniji sloj koji se pojavio u titoističkom režimu", dok su za druge oni "liberali pre svega po izbegavanju većeg zla". U oktobru 1972., nakon višednevnih razgovora Tita sa političkim vrhom Srbije, M. Nikezić i L. Perović su podnijeli ostavke.

Po napuštanju političke pozornice, "najurena u usponu snage" zajedno sa ostalim liberalima, svoju naučnu karijeru započeće 1975. u Institutu za istoriju radničkog pokreta Srbije, docnije nazvanom Institut za noviju istoriju Srbije, izložena nekoj vrsti izolacije i nadzora, upoznavajući tamniju stranu jednopartijskog autoritarizma. Tek 1983. objaviće tu prvi rad. Iz politike se teže osvaja, napisaće ona, "mesto u bilo kojoj profesiji. Ovaj put se prelazi samo jednom u životu. Mora se postati rigorozni profesionalac da bi se odolelo novim iskušenjima. Pogotovo što već dugo osećam da granica između onoga što sam kao istoričar korena državnog socijalizma saznala i onoga što sam kao akter u događajima preživela često postaje neuhvatljiva ili sasvim nestaje". Posvetila se dugoročnom istraživanju političkih pokreta u Srbiji i Evropi, posebno srpsko-ruskih "revolucionarnih veza". Radila je u brojnim arhivima u Beogradu i bibliotekama, svjesna da svuda postoji "neko ko vas posmatra, cinkari, nekad su neki od tih ljudi došli i to rekli". Njen studiozni rad će rezultirati, između ostaloga, objavljivanjem više knjiga, nekoliko desetina studija, rasprava i članaka, kao i priređivanjem čitavog niza knjiga historijskih izvora. Nije bila rob naučnog dogmatizma, istrajavajući istraživačkim pristupom protiv uspostavljenih šema i modela u historiografiji, od traganja za novim izvorima i metodama do argumentiranih oponiranja glorifikaciji ili satanizaciji pojedinih ličnosti ili epoha. Historičar ne radi, kaže ona, ono što ga ne uznemiruje, što ga na ovaj ili onaj način ne privlači, i što ne želi da razumije i objasni. Strogo razlikujući

struku i politiku, čuvala se od političkog angažiranja. Još sredinom prošlog stoljeća u istočnoj Evropi ustalio se termin "unutrašnja emigracija", kada su intelektualci bili načelno protiv režima, ali kako nisu mogli da ga promijene, birali su da ne govore. Kod ove historičarke šutnja je trajala dugo, bila je orvelovska "neosoba", ali nije ostajala ravnodušni savremenik. Raspad Jugoslavije i ratovi koji su nastupili, nisu je ostavili u "kuli od slonovače", svjesne pritom teškoća govora o demokratskim vrijednostima, u jednom problematičnom sistemu, koje se mogu formalno imati na papiru.

Ocjene i komentari dr. L. Perović u ovoj knjizi, nekoj vrsti njene biografije, posebno o prelomnim događajima čiji je i sama bila sudionik, kao i njeni drugi nastupi i tekstovi, odaju iskusnog naučnika koji se trudi da, posjedujući moć sintetičkog promišljanja empirije i prakse, izvan ideoloških matrica i okvira sagleda složenost vremena i višeslojnost događaja, da ih reflektira, argumentirano raspravlja i brani svoje stavove, suprotstavljajući se pritom reduciranju historije na samo ono što odgovara dominantnoj ideologiji. Za historičara su, pak, kako sama naglašava, i individualna sjećanja tek dio onog korpusa izvora kroz koje on prolazi krčeći put saznanju i shvatanju prošlosti. U razgovoru sa O. Milosavljević dužnu pažnju je posvetila nizu ličnosti sa političke i društvene scene u Srbiji i Jugoslaviji (Tito, M. Đilas, A. Ranković, M. Nikezić, K. Popović, D. Ćosić, D. Marković, S. Milošević, I. Stambolić, Z. Đinđić).

Jugoslavija je bila najmaštovitija politička ideja koja je primjenjena u istočnoj Evropi (Stevan Pavlović), zemlja čija je prva polovina imena bila slavenskog, a druga latinskog porijekla. U svom postojanju, od preko sedam decenija, ona se, i pored izmjene više oblika društvenog i državnog uređenja, nije uspjela okušati kao istinski demokratska država. Države složenog imena, kao po pravilu, u Evropi nisu imale izvjesniju perspektivu. Jugoslavensko društvo nakon 1945. je siromašno, bez demokratskih tradicija, sa prigušenim nacionalizmom. Krčme u kojima "nacionalizam grokče" nisu zamrle. Politika Jugoslavije nakon 1948. i inicijalne uloge u stvaranju pukotina u velikodržavnom sovjetskom monolitu, kretala se, po sudu L. Perović, u okviru mogućeg, odnosno postepenog napuštanja formule sovjetske države i društva. Taj proces se odvijao uz unutrašnje oscilacije, pod vanjskim pritiskom. Od početka je bio dihotoman: očuvati nezavisnost države zadržavajući osnovne karakteristike sovjetske formule kao jedino realne i postepeno ih napuštati. Nesklad između ove dvije interpretacije sukoba 1948. vremenom je rastao, ali prva interpretacija je više izražavala stanje svijesti, i to ne samo u redovima jugoslavenskih komunista. Odnos između ovih shvatanja nije bio isti u svim jugoslavenskim republikama. Na to su uticale socijalne i nacionalne ideologije u jugoslavenskim narodima; državna tradicija; povezanost sa Rusijom i njena nejednaka prisutnost u pojedinim dijelovima Jugoslavije u prošlosti; karakter socijalizma i geneza lijevog pokreta koji je upravo u Srbiji odredio njenu društvenu i političku historiju. Rusofilstvo je element srpske nacionalne ideologije. Rusi su i sami razlikovali "pravoslavne republike" od onih drugih.

Stalna potraga za ustavnim rješenjima koja bi činila održivom ovu zajednicu različitih naroda i kultura bila je sastavni dio njene unutarnje politike. U tom kontekstu treba promatrati i pad Aleksandra Rankovića, simbola centralizirane, policijske države, baštinika ideološkog svijeta, koji nije bio "nikakav Titov pion i to što je radio, on je radio sa uverenjem". Smatrao je Srbiju kičmom Jugoslavije. Imao je "otklon prema novim tehnologijama, tržištu, promenama političkog sistema, promenama u samoj partiji, naročito prema mogućnostima promene Ustava". Za njegovom smjenom uže rukovodstvo u Srbiji nije žalilo. Bez te podrške (M. Todorović, K. Popović, D. Radosavljević, P. Stambolić, M. Nikezić) do Rankovićeve smjene ne bi došlo. Moralo se udariti na službu bezbjednosti koja je državi davala policijski karakter, kombinirajući sa naslijeđem i budućnošću Jugoslavije. Okupacija Čehoslovačke 1968., s druge strane, označila je kraj historije "socijalizma sa ljudskim licem". Ohrabrila je dogmatizam u istočnoevropskim zemljama, upozorila reformatore da postoje granice do kojih mogu ići, ali i da ih oni ne određuju.

U srži sukoba koji su potresali jugoslavensku državu, od nastanka do njenog kraja, stajalo je pitanje koncepcije države. Rješenje nacionalnog pitanja bilo je i pitanje društva, pa nije slučajno i kriza "druge" Jugoslavije počela sa historijskom iscrpljenošću njenog ideološkog modela, kao i odbijanjima temeljitih ekonomskih i političkih reformi. Gradnja mehanizama za usklađivanje različitih interesa socijalističke Jugoslavije bila je inkompatibilna sa sistemom političke arbitraže, koja se nalazila u rukama SKJ, odnosno njenog harizmatičkog vođe. U tome je sadržana glavna protivrječnost jugoslavenskog federalizma. Kardelj je stalnim reformama, iznosi L. Perović, "pokušavao da zemlju učini fleksibilnom i da spreči srpsku dominaciju, tu nema spora, a Tito je, opet, mislio da je važno sačuvati jedinstvenu, čvrstu zemlju, centralizovanu". Kardelj se 1971. godine, u jeku rasprave o ustavnim amandmanima, koji su trebali da konfederalizuju Jugoslaviju, žalio da su "Srbi i Tito pružili otpor svemu". Rukovodstvo u Hrvatskoj sedamdesetih godina, ustvrđuje ona dalje, nije imalo za cilj da razbije Jugoslaviju, već da je demokratski redefinira, sa većim pravima republika. Kao datum obračuna sa hrvatskim vodstvom, namjerno je 1971. izabran 1. decembar, dan stvaranja Kraljevine SHS (Jugoslavije), uz smišljen izbor mjesta - Karađorđeva, da bi se tom simbolikom Hrvati što više ponizili. Karađorđevo je bilo greška "za sto godina unapred između Srba i Hrvata". Za nju je Hrvatska već tada izbačena iz Jugoslavije. Bilo je očito da će, nakon Karađorđeva, u nekim novim demokratskim uslovima, svako hrvatsko vodstvo optirati za razlaz i nezavisnost.

Srpski liberali su bili spremni da, nakon Titove smrti, preurede Jugoslaviju u konfederaciju. To su shvatili srpski nacionalisti i pobunili se. "Parola je bila", navodi ona dalje, da liberali moraju otići "jer ćemo se sporazumeti sa drugima u Jugoslaviji. (...) To je kolalo u Srbiji, u čaršiji, u srpskoj partiji koja je takođe imala svoju čaršiju, bilo je stanovište da mi moramo otići, da smo slab partner za odmeravanje snaga posle Tita. To nije izgovoreno u političkom rukovodstvu, ali to je nešto što je kuloarski kružilo, kao što ovde sve ide tako, ali jeste rečeno da mi svojom liberalizacijom,

spremnošću, popustljivošću prema Hrvatima, prema drugima, slabimo poziciju Srbije za taj odlučujući dan kada Tita više ne bude". Dio srpskog političkog rukovodstva, koje je inspirisalo razgovor kod Tita, navodi L. Perović, smatrao je da "kada je već uklonjeno hrvatsko rukovodstvo, treba to uraditi na svaki način i u Srbiji, misleći verovatno da će onda doći do takvog odnosa snaga koji će sprečiti donošenje Ustava. Mi smo morali da odemo pri kraju svog mandata, pre republičkog kongresa partije, mi nismo smeli biti ponovo izabrani jer bismo se sporazumeli sa ostalima u Jugoslaviji. Ključno pitanje je bilo razumevanje Jugoslavije, mi smo apsolutno bili za sporazum, za konsenzus". Sadržina tog sporazuma, po njenom viđenju, bila bi konfederalizacija Jugoslavije, uz davanje Kosovu statusa republike. Među srpskim komunistima prevladaće snage koje će žilavo istrajavati na uprošćenom državnom socijalizmu. To će, opet zakonito, doprinijeti docnijem aktiviranju projekta zaokruživanja etničke države.

Historijske ličnosti nisu "odeliti ljudi, one sažimaju epohu". Za Tita će ona kazati da je harizmatična ličnost koja intrigira, polarizira, zahtijeva istraživanje. Njegov "kult je bio činilac kohezije, nekakve ravnoteže, nekakvog balansa", u jednoj zemlji ekonomskih i socijalnih protivrečnosti, nacionalno heterogenoj, multireligijskoj, u zemlji između dva bloka i uz to čovjek jakog instinkta vlasti. Jugoslavija mu je bila važna, sve je radio "misleći da je to najbolji način da je sačuva". Posjedovao je osobinu prilično rijetku za političara: samokontrolu i ekonomisanje političkim snagama. I on je, pak, čuvajući lični i partijski monopol, imao svoja ograničenja, ne samo ona ideološka. Mada čovjek balansa, u dijalogu sa svijetom, nije uspio da stvori održivu političku zajednicu i privredu. Čak i da nije znao za sva problematična društvena kretanja, bio je, prema svjedočenju nekadašnjih partijskih saboraca, "dodatno lično odgovoran i zato što nije znao" (M. Tepavac). Historija ga ne može opravdati, jer je sedamdesetih godina prošloga stoljeća, bio paravan za mnoge događaje, kada se iza njegovih leđa odvijala brutalna borba za vlast, odgovoran i za lomove u Hrvatskoj i Srbiji. Njegova najveća greška, po mišljenju L. Perović, je u tome što u jednom trenutku nije rekao: "Ja sam tu sa svojim autoritetom, sa svojim iskustvom i sa svojim godinama, mi treba radikalnije da se menjamo", ali, nastavlja ova historičarka, ljudi "teško izađu iz svoje kože i kad su istorijske ličnosti. To je retko ko uradio". Koča Popović je ironizirao da je Tito, postajući vremenom objekt, odavno "umro", ali da mu to nisu smjeli reći. Savremena "titostalgija" bježi u idealizam. Ljudi od pera znaju da u "junake svojih dela" naknadno učitavaju pojačanu misaonost, originalnost, vizionarstvo i principijelnost. Tito - "posljednji Habsburgovac", kako su ga nazivali neki autori, dok drugi takvim smatraju Gorbačova, nesumnjivo je jedan od značajnih ljudi XX stoljeća: "Tito je ovde obezbedio pedeset godina mira i prosperiteta – nije to nikakav idealan period, ali mogli ste to da uzmete kao osnovu da idete dalje, da uzmete istu perspektivu kao i drugi… Ja o njemu mislim kao o istorijskoj ličnosti, a kao akter, iako sam bila i generacijski i hijerarhijski vrlo svesna gde sam, ja sam o njemu sve rekla dok je bio živ" – iznosi L. Perović, analizirajući to vrijeme u historijskim

koordinatama, sa osjećajem unutrašnje slobode. Izričita je u tvrdnji kako nije tačno da je on "bio u nesporazumu sa najbrojnim narodom" u Jugoslaviji, dodajući da je to bio "čovek koji je znao da u jednoj višenacionalnoj zemlji ne može da vlada bez sporazuma sa većinskim narodom", te da je Tito "taj sporazum imao u vrlo dugom periodu". Policija, vojska, pa i spoljni poslovi, najduže su bili u rukama predstavnika Srba. U njegovoj ideologiji nije bilo ni kapitalizma ni liberalne demokratije, a u Srbiji to nikada nije bila dominantna ideologija. Česte promjene u njoj nisu prolazile bez njega, ali one su glavni uzrok imale u samoj Srbiji: Istok – Zapad, pravna – narodna država, Jugoslavija – Velika Srbija. Ni Petar Stambolić ni Draža Marković nisu bili nikakvi zaljubljenici u Tita, ali jesu u Jugoslaviju, čijim su bitnim garantom smatrali upravo njega. Ona smatra da je u federativnoj Jugoslaviji, "srpskom narodu odgovarao državni centralizam, koji je proisticao iz ideologije i prirode vlasti Komunističke partije".

Ustavne reforme u zemlji bile su anticipacija vremena bez lične vlasti i partijske države, radile su na stvaranju saveza država. Jugoslavija se tek Ustavom iz 1974. vraćala duhu i načelima AVNOJ-a, iako je relativiziran jačanjem Saveza komunista Jugoslavije i državno-socijalističkog modela. On je bio i posljednja prilika njenog očuvanja kao složene države. Bio je to, uočava L. Perović, izraz nastojanja da se zemlja "pripremi za razdoblje posle Tita, da je tu bila jedna procena integracija koje su već počinjale u evropskim razmerama". Pokušaji konfederacije i regionalizacije države nailazili su na najžešći otpor u Srbiji. To je zapravo početak raspada Jugoslavije. Ne Ustav iz 1974. već zaustavljanje daljeg razvoja države kao složene zajednice. Jugoslavija je bila zbir različitosti i nije mogla funkcionirati na principu odnosa snaga, već isključivo na principu ravnopravnosti. Ona je, kaže L. Perović, "bila naša prva Evropa, vi ste tu sa različitim narodima, tu morate da se sporazumevate, da postižete konsenzus, da tražite neki zajednički interes, da dolazite do sporazuma, da poštujete pravila". Komunizam nije bio jedina ideologija u državi. Nacionalne ideologije su bile starije od njega. Prisutne od stvaranja ove države, na sceni ili "u podzemlju", na kraju su postale dominantne. Kriza SFRJ, ratovi i njen kraj bili su i "osveta za neuvažavanje razlika". Biti zajedno nije značilo biti isto. Fiksiranje i vraćanje na ciljeve srpske nacionalne ideologije iz XIX stoljeća, zaokruženja etničke države, uslijedilo je nakon Titove smrti, postajući masovna opsesija. Srpska identifikacija sa Jugoslavijom kao vlastitom državom u kojoj žive i drugi narodi osnova je sukoba i njenog razaranja. Državno pitanje uvijek je tretirano kao pitanje teritorije i granica. Memorandum SANU, po svom sadržaju i karakteru uporediv sa platformom Srpskog kulturnog kluba u predvečerje Drugog svjetskog rata, shvaćen je "kao svojevrstan nacionalni program za hod srpskog naroda u budućnost".

Historijski bilans Srbije na razmeđu XX i XXI stoljeća postao je doista naučni i publicistički izazov. U opticaju su njegove različite interpretacije. Na odnosu prema neposrednoj prošlosti mjeri se i "stepen razrešenosti glavnih kontradikcija srpskog razvoja u poslednja dva veka". U sporu sa dijalektičarima neraskidivosti

"klanja i oranja" L. Perović nije zaobišla odgovornost paralelnih centara moći u Srbiji. Pokazujući to u nizu svojih nastupa i tekstova, ona je studiozno proučila genezu srpskog nacionalizma. U novijoj historiji Srbije sve tri dominantne ideologije (nacionalna, socijalna i komunistička) su organicističke. L. Perović se trudila da označi ona razdoblja u njoj kada je misao išla dalje od "pune negacije stvarnosti" i dostizala nivo kritike u kategorijalnom smislu riječi. Kada je riječ o nacionalnoj ideologiji u toj historiji, ona, uz Nikolu Pašića stavlja samo Dobricu Ćosića, s tom razlikom što je Pašić čovjek koji prakticira politiku i prisiljen je na mjeru, dok je za Ćosića – "pesnika srpske istorijske krize", politika i imaginacija, "svojevrsna istorosofija", koja dolazi iz „dubina istorije", te smatra da su Pašić i Ćosić ljudi koji su razvili tu ideologiju, političku kulturu, to je nešto utrobno. Ćosić je to podigao na literarni nivo, pomiješao je imaginaciju i fakticitet, pa je onda to vratio narodu kao njegovu ideologiju. Knjige *Piščevi zapisi,* za koje on sam kaže da su njegove najbolje knjige, važno su svjedočanstvo o onome što on naziva titoizmom. To je historijski izvor. Ćosić je, po ocjeni L. Perović, "više nego iko drugi, istorijsko iskustvo srpskog naroda propustio kroz gusto sito nacionalne ideologije u čijoj je osnovi mit". Pripadao je onoj političkoj struji koja je smatrala da vodeća uloga u Jugoslaviji nakon Tita treba pripasti Srbima, i da ne treba ići na takvo uređenje ove države koje bi to pravo Srba dovelo u pitanje. Ćosićeva koncepcija Jugoslavije kao zemlje bila je ona u kojoj bi važilo ono što je svojevremeno Pašić govorio Stojanu Protiću: "Mi nismo mislili da oni baš budu sluge, ali mora se znati ko je gazda". Ćosić je "ključna osoba sive zone srpske politike koja je uvek postojala, to znamo iz istorije i mi i oni koji su nas proučavali". On nije samo nacionalista: "Njegov odnos prema Hrvatima i Albancima je više od toga". Govoreći o razlikama između srpskog i albanskog etnosa, Ćosić će istaći: "Taj socijalni, politički i moralni talog tribalnog, varvarskog Balkana, uzima za saveznika Ameriku i Evropsku uniju u borbi protiv najdemokratskijeg balkanskog naroda – srpskog naroda". Velikodržavni koncept, definiran u krugu oko njega, crpio je snagu iz patrijahalnog kolektivističkog modela društva i države.

Prema njenim analizama srpski nacionalizam je bio ideološki i vojni generator postjugoslavenskih ratova. Okupljanje oko devetnaestovekovnog cilja na kraju XX stoljeća, "glavni je pokretač raspada zajedničke države i tragedije celog srpskog nacionalnog korpusa". Pravi ciljevi tih ratova su bili revizija unutrašnjih granica, razmjena stanovništva i prestrukturacija balkanskog političkog prostora. Protagonisti historijskih događaja, u trenutku kada ih planiraju, iskreniji su i od potonjih interpretatora tih događaja i od samih sebe u memoarima ili na sudskim procesima. Ideja nasilja je sastavni dio nacionalističke ideologije. Latinka Perović spada u one historičare koji misle da je rat u Jugoslaviji dugo pripreman, naravno, na različite načine. Ako se prati ozbiljna historiografija, vidi se da je to nešto dublje, to nije neposredna priprema rata, već jedno stanje duha, jedan pogled na Jugoslaviju, na srpsko pitanje, to je nešto što izlazi iz nacionalne ideologije. To je intenzivirano osamdesetih godina, do tada je bilo zamrznuto, ali osamdesetih je postalo manifestno,

posebno u štampi. Atmosfera koja je dovela do raspada Jugoslavije dugo je i spontano i organizirano stvarana. Ona proizlazi iz neprihvatanja Jugoslavije kao složene države, iz razumijevanja nje kao srpske države. Slobodan Milošević ("konsenzualni autokrata") nađen je za tu politiku. On je personalni izraz jednog perioda novije historije Srbije, proizvod toga duha, "nije on čupoglavac koji je iskočio iz kutije, on je izraz jednog socijalnog i političkog ambijenta", kada je stvoren u jednom trenutku konsenzus oko pravljenja srpske države. To je najbolje definirao pjesnik Matija Bećković kada je rekao: „Milošević gotovo da nije bio potreban; sve je radilo za njega". Miloševićeva pojava ima svoju historiju i ona, smatra L. Perović, liči na ono što se događalo krajem tridesetih godina XX stoljeća kada je stvarana Banovina Hrvatska, i kada je djelovao Srpski kulturni klub. To je ideja nacionalne države koja je starija i od S. Miloševića i od komunista, starija je i od N. Pašića, to je nacionalna ideologija koju S. Milošević nije izmislio, on je nađen da je izvršava kao proizvod starih matrica i prepoznatljivih obrazaca. To je nemirenje sa Jugoslavijom, naročito od šezdesetih godina, kao složenom državom. Razočarani Ćosić 29. juna 2000. piše: "Miloševićevo doba je doba ništaka. Ološko doba. Ološ vlada, ološ slavi ološ". Davno je uočeno da su doktrinirani projektanti budućnosti isključivi - samo oni posjeduju istinu, nikada ne uče od drugih, oni hoće samo da podučavaju druge. Bez pune svijesti, prvenstveno onih koji se smatraju «solju nacije», o tome da su upravo oni napravili stratešku grešku, nema ni stvarnog preokreta u narodu. Svako se mora suočiti sa istinom o sebi, kao preduvjetom samoosvješćivanja.

Nauku doista prave "živi ljudi uronjeni u sadašnjicu". Naučnicima je nužna i empirija o procesima čiji su savremenici, a oni nisu jednoznačni. Narodi, kao ni pojedinci, konstatira L. Perović, ne mogu zrelost da ustupe drugom, niti da je od drugog pozajme. U svakom periodu postoje okviri koji određuju ljudska ponašanja. Historija nije samo rezultat *racia* već i iracionalnih sila u čovjeku. Mentaliteti se najsporije mijenjaju. Kolektivistički mentalitet ima neodoljivu potrebu za vođom: "on se vođom zaokružuje". "Kolektivni identitet" se manifestira kao kategorija nadvladavanja. Ona jasno dijagnosticira: "Nacionalizam ima vrlo dubok koren u našoj svesti, našoj sredini i narodu. Ne bih rekla da je on samo proizvod nekih usijanih glava, koje su to propagandno unele u mase". Privržen je jednakosti, sabornosti, narodnoj državi koja je isto što i društvo, te njegovo objašnjenje treba tražiti u historiji i sociologiji, sociološko-historijskim proučavanjima konkretnog društvenog sistema, koji obuhvata i samoposmatranje. To je ideologija sa historijskim utemeljenjem, i na tom nivou će zadugo egzistirati. Ideologije se lako ne mijenjaju. Promatranje pojava u procesu ne dopušta "ni zaborav ni previđanje". Za "procese dugog trajanja" naučnici navode da su to oni spori tokovi historije koji se nalaze duboko ispod površinskih kretanja političke historije. Dubinske društvene promjene su, po pravilu, spore. Evropa nije trauma srpskih masa već srpske elite. Ova historičarka piše: "Mi smo u sukobu sa istorijskim procesima i u tom smislu smo slučaj koji nema poređenja ni u Jugoistočnoj Evropi". Perspektivu vidi u modernizaciji Srbije i u evropskom okviru. Racionalno shvatanje duha vremena je manjinska stvar. Srpski reformatori su tradicionalno pesimistični, svjesni da intelektualci rijetko zadržavaju

distancu prema poretku i njegovim vrijednostima. Modernizacija nije potreba da se liči na druge, već da bi se među drugima živjelo ravnopravno. Njeni zagovornici iritiraju, traže mnogo od svoje okoline, remete njenu inerciju, nagone je na upitanost, iziskuju odgovornost. Nema alternative, bez samoanalize i analize pojava u njihovoj složenosti.

Nauka, upozoravaju sociolozi, ne trpi pluralizam istina, „već ih hijerarhizuje". Dr. Latinka Perović smatra kako je srpska historiografija bila manje pluralna od realne historije Srbije, da je previđala pluralnost misli o državi i društvu. Dva fenomena historije južnoslavenskog prostora druge polovine XX stoljeća – jugoslavenska država i komunizam, već pripadaju prošlosti, ali se o njima govori ahistorijski, sa resantimanom, uz brojne falsifikate i laži. Ona je svjesna da aktuelni antikomunizam, koji je amalgamirao razne tendencije, falsificira historiju najviše time što je vulgarno pojednostavljuje. Organizirani zaborav je namjeran čin, vođen interesima. Posebnu boju aktuelnom antikomunizmu daju bivši članovi Partije. Ako bi se, nakon svega, izučavanju jugoslavenske federacije i višedecenijske dominacije komunističke ideologije pristupilo kao incidentima historije, smatra ona, pod neposrednim utiskom njihovog sloma, a ne kao fazama historijskog procesa, onda je zaključak neizbježno defektan. Ta metodološka greška historičara postaje, u krajnjoj konsekvenci, etička greška. Socijalistička ideja se proglašava odgovornom i za one "grijehe historije" koji su izvršeni i prije njenog začeća. Ovakav pristup, po L. Perović, lišava historiju njene ljudske dimenzije osuđujući čitave generacije i zajednice na trajan sukob sa realnošću. Političke osude simlificiraju prošlost. Problematično je shvatanje historiografije ne kao nauke, već kao servisa politike. Osuda bilo kojeg historijskog fenomena ne može zamijeniti potrebu njegovog tumačenja. Komunizam nije gubio historijske bitke, već, po sudu M. Đilasa, bitku sa historijom. Stečena iskustva naroda koji su živjeli u Jugoslaviji su različita. Oni danas prolaze kroz neizbježna preispitivanja svoje neposredne prošlosti. U svakoj od država nasljednica SFRJ postoji ponaosob "potreba za autorefleksijom i za opisom stanja istoriografije". Proučavanje krize, kompliciranog raspada jugoslavenske državne zajednice, kao i obimne faktografije "postjugoslavenskih ratova", imajući u vidu mnoštvo otvorenih pitanja, raznorodne uloge niza unutarnjih i vanjskih aktera, brojne izvore i nove činjenice koje se stalno pojavljuju, simboličke sporove oko njihove interpretacije, dug je i složen proces. Brojna pitanja mogu tek da se postave, o mnogim odgovorima više se nagađa, nego što se doista zna. Nužna je vremenska distanca, ali i "autori od dara i karaktera". Svaki od njih mora računati sa time da će ga različito čitati i doživljavati. Legitimne su različite interpretacije i reinterpretacije kao proizvod saznanja novih činjenica, ali ne i falsifikati i vršenje svojevrsnog nasilja nad prošlošću. Historičari bi, kako piše Erik Hobsbaum, morali da se sjete svoje odgovornosti, "koja se sastoji u tome da, iznad svega, stoje po strani od strasti politike identiteta".

Britke analize i nastupi L. Perović izazivali su u Srbiji brojne, žestoke reakcije u redovima "demokratskih nacionalista". Ćosić je napisao da je ona bila "preambiciozna političarka i egzekutor titoizma". Akademik Dejan Medaković je kazao kako ona treba da „ućuti", da se smiri „u grobu" u koji je „smestio J. B. Tito".

Drugi su je nazivali i "Majkom tzv. druge Srbije", rodonačelnicom nekakve "ženske škole nacionalne istorije" (ŽŠNI"), "ekstremnim segmentom građanske scene", da pripada "nedovršenim političarima i kvaziistoričarima", što je više govorilo o predmetu frustracija onih koji su smišljali ovakve nazive i konstrukcije. Ova knjiga je znak daljeg odupiranja marginalizaciji njene pojave, njenog rada i poimanja Srbije. O sebi će, pak, L. Perović kazati: "Sve što sam u životu radila i uradila bilo je moj izbor za koji sam preuzela odgovornost. Moj cilj nije bio da uspem, već da razumem", pridržavajući se načela da se "u politici kao i u životu, ne mora reći svaka istina, ali ne treba lagati". Lažima se, kaže Hana Arent, mijenja stvarnost, a iz izmijenjene prošlosti i sadašnjosti ide se ravno u sukob sa realnošću.

Bez znanja nema vredonosnih sistema. Vannaučni predznaci ("patrioti" i "izdajnici") učesnika u brojnim raspravama pretpostavljaju jedinstvo nacije slobodi. Paul de Lagard, predstavnik njemačkog nacionalizma davne je 1855. kazao: „Nije dopustivo da u jednoj naciji postoji još neka druga nacija". Preseljenje, razmjena stanovništva, etničko čišćenje, ubijanje drugog sa stanovišta ideologije organskog shvatanja nacije kao jedne ličnosti i njoj odgovarajućeg koncepta države kao etničke države, i nije zločin. To je, što bi rekao Slobodan Jovanović parafrazirajući Napoleona I o Robespjeru, ubijanje s rezonom. U politici poricanja sadržana je opasnost od identificiranja državne i društvene zajednice sa zločinima koji su počinjeni u ime „svetog", u ime „božanskog" cilja: stvaranja svesrpske države. Realnu prošlost, ipak, nije moguće potpuno falsificirati i zatvoriti u nacionalne okvire. Nauka ima važnu ulogu, ukazuje L. Perović, u sazrijevanju shvatanja da je historija svakog naroda historija procesa dugog trajanja, a ne historija uvijek novih početaka. Po svijest naroda, a to znači po njegovo političko i kulturno sazrijevanje, fatalno je ono shvatanje koje historiju ne tretira kao višeznačan proces. Mukotrpan je put od ukorjenjenih zabluda do svijesti koja nije bazirana na autoritarnim modelima, mitovima i predrasudama, nego na objektivnom sagledavanju historijskih shvatanja. Racionalna svijest je nužna za oblikovanje saznanja o sebi ali i drugima. Mit ne može biti osnova za politiku. Funkciju "ubice mitova" E. Hobsbaum smatra jednim od primarnih zadataka svakog historičara pošto je jedan od najučestalijih primjera "kulture identiteta" koji se ukotvljuje u prošlost mitovima preobučenim u historiju upravo nacionalizam. U narodima u kojima se ne razvija saznanje, historijska svijest se degeneriše. Radovi dr. Latinke Perović su inspirativni u multiperspektivnom istraživanju lomova Srbije i Jugoslavije, uzroka i paraleli dugotrajnih političkih previranja u Srbiji i njenim hroničnim otklonima od modernizacijskih procesa, straha od evropeizacije, kao i fenomena srpskog populizma, odnosa "srpske" i "srbijanske" politike, svijeta palanke koji je tražio izlaz u savezu državnog socijalizma i nacionalizma, potom u poricanju zločina, kolektivnoj amneziji i kreiranju svojevrsne «politike sećanja». Prošlost se na Balkanu, mada nije još stvarno završena, ne može ponoviti, ali ni toliko prizivano „okretanje budućnosti" nije moguće bez njenog razumijevanja. Dok ideologije i religije misle da znaju istinu unaprijed, kazuje ona, dotle je nauka neprestano traži, održavajući historijski kontinuitet ljudske egzistencije.

V IZVJEŠTAJI

Adnan TINJIĆ

KULTURNA I OBRAZOVNA DJELATNOST ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA OD OKTOBRA 2012. DO JULA 2013. GODINE

Arhiv Tuzlanskog kantona, kao kulturna i obrazovna institucija, bio je organizator ili suorganizator niza kulturnih i obrazovnih događanja u 2012. i 2013. godini. Vidljivo je nastojanje da se održi kontinuitet u radu, kako kvalitetom tako i kvantitetom, sa prethodnim godinama, i pored prepreka različite prirode, mahom finansijskih. Najnovije informacije o događanjima vezano za Arhiv, kao i detalje, možete redovito naći i na web stranicama Arhiva Tuzlanskog kantona. Tako je Arhiv Tuzlanskog kantona uzeo učešće u slijedećim sadržajima koji su hronološki posloženi.

Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona organizovali su otvaranje gostujuće izložbe "*Neorenesansna arhitektura Budimpešte*", 26. 9. 2012. godine u 19:00 sati (u Galeriji Hotela "Tuzla" u Tuzli). Izložbu su priredile kolege arhivisti Tamas Csaki i Violette Hidvegi iz Arhiva grada Budimpešte (Republika Mađarska).

Radi se o izložbi planova i projekata neorenesansnih građevina Budimpešte. Istu sačinjavaju pažljivo odabrana djela iz registra Zavoda za izdavanje građevinskih dozvola Budimpešte, zatim detalji iz dokumentacije čuvenog projektanta Mikloša Ibla i fotografije objekata iz zbirke fotografa Đerđa Klesa (Klösz György). Objekti su sagrađeni u centralnim dijelovima Budimpešte u periodu neorenesanse, te su i danas prepoznatljivi po karakterističnim formama italijanske, njemačke i francuske renesanse, a dio je uvršten i u svjetsku baštinu.

Sa savjetovanja "Arhivska praksa 2012.", Hotel Tuzla

Prisutnima se u ime organizatora obratio dr. sc. Izet Šabotić, direktor Arhiva TK, a u ime autora izložbe prisutne je pozdravila arhivistica Violetta Hidvegi. O izložbi je također, govorio i istu proglasio otvorenom dr. Viktor Harasti, zamjenik

generalnog direktora Arhiva glavnog grada Budimpešte. Pomoć u prevođenju sa mađarskog jezika pružio je Istvan Fodor, direktor Arhiva Senta.

U Hotelu „Tuzla“ u Tuzli 27. i 28. septembra 2012. godine održano je *25. međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2012“*. Svečano otvaranje je upriličeno u Kristalnoj dvorani u 9:00 sati. Otvaranju su prisustvovali renomirani arhivski stručnjaci iz 10-tak evropskih država, oko 250 učesnika iz registratura, te mnogobrojni gosti i prijatelji arhivske struke. Nakon svečanog otvaranja promovisane su nove publikacije Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.

Dr. Miroslav Novak iz Pokrajinskog arhiva Maribor promovisao je časopis *Arhivska praksa* br.15, a gospodin Darko Rubčić, direktor Državnog arhiva Zagreb, promovisao je *Časopis Arhivska praksa (1998.-2011.) - doprinos razvoju arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini*.

Prisutni su, također, mogli pogledati izložbu *25 godina Arhivske prakse u Tuzli*, koju su priredili zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona. U radnom dijelu Savjetovanja učešće je uzelo oko 50-tak izlagača koji su svoje stručne radove izložili u okviru tri radne teme:

1. Obrazovanje i edukacija arhivskog kadra - stanje i perspektive,
2. Stanje i zaštita registraturne građe imalaca koji se nalaze u fazi statusnih promjena,
3. Aktuelna pitanja arhivske teorije i prakse.

Kompletni radovi su objavljeni u časopisu *Arhivska praksa* br. 15. U okviru prvog dana Savjetovanja učesnici su posjetili vjerske, kulturno-historijske i turističke destinacije Općine Kladanj. Domaćini u Kladnju bili su Općina Kladanj, JP Karaula i BZK Preporod Kladanj, čiji su mladi članovi izveli prigodan kulturno-umjetnički program.

Konferencija „22. Međunarodni arhivski dan“, Trst, oktobar 2012. godine

BAM - Asocijacija informacijskih stručnjaka - bibliotekara, arhivista i muzeologa održala je svoju *6. međunarodnu konferenciju BAM 2012 - Evropske smjernice za saradnju biblioteka, arhiva i muzeja - UPRAVLJANJE ZNANJEM* u periodu od 5. do 6. oktobra 2012. godine. Kao i do sada ova dvodnevna konferencija održana je u dva grada Bosne i Hercegovine. Prvog dana, domaćin konferencije bila je Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo. Drugog dana, konferencija je održana u Tuzli, a domaćin je bila Narodna i univerzitetska biblioteka „Derviš Sušić“ Tuzla.

Jedan od suorganizatora ovogodišnje konferencije je bio i Arhiv Tuzlanskog kantona. Stručni zaposlenici Arhiva uzeli su aktivno učešće u radu ove konferencije.

Od 21. do 28. oktobra 2012. godine, u organizaciji Međunarodnog instituta za arhivske nauke u Trstu i Mariboru (IIAS T/M – International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor) održana je *IIAS Jesenja arhivska škola 2012*. – profesionalni trening kurs o pitanjima vezanima za tematiku Modernih arhivskih zgrada i Upravljanju zapisa na novim medijima, te konferencija *22. međunarodni arhivski dan*. U Jesenjoj arhivističkoj školi učestvovala su 24 učesnika iz 10 zemalja (ispred Arhiva Tuzlanskog kantona, Selma Isić), dok je na konferenciji ispred Arhiva Tuzlanskog kantona, aktivno sa stručnim prilogom učestvovao dr. sc. Izet Šabotić.

U periodu od 19. do 21. 11. 2012. godine u Bratislavi je održana godišnja konferencija Međunarodnog centra za arhivska istraživanja (ICARUS). Domaćin iste bio je Nacionalni arhiv Slovačke. Radni dio konferencije započeo je 19. novembra kada se sastao Izvršni odbor sastanka. Nakon sastanka uslijedile su aktivnosti vezane za radne grupe ICARUS-a:

- Monasterium/Didaktika,
- Registri stanovništva,
- Tehnički razvoj,
- Prvi svjetski rat.

Učesnici su u okviru konferencije su posjetili Nacionalni arhiv Slovačke i historijski dio starog grada Bratislave. Ispred Arhiva Tuzlanskog kantona u aktivnostima je učestvaovala Selma Isić, arhivista.

Povodom obilježavanja Dana državnosti Bosne i Hercegovine u Arhivu Tuzlanskog kantona 23. 11. 2012. godine je upriličen prigodan program, sastavljen od historijskog časa, dokumentarnog filma i izložbe. Program su u saradnji sa zaposlenicima Arhiva izveli i učenici Historijske sekcije Gimnazije „Meša Selimović“ iz Tuzle, vođeni profesoricom Amrom Mujkić.

Dana 6. i 7. decembra 2012. godine u Andrevlju (Fruška gora, Republika Srbija) je organizovano Međunarodno savjetovanje *Arhivska teorija i praksa – da li je budućnost stigla* pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture i informisanja, a u organizaciji Društva arhivskih radnika Vojvodine, Arhiva Vojvodine i Istorijskog arhiva Grada Novog Sada.

Na savjetovanju su razmatrane slijedeće teme:

1. Zaštita arhivske građe u nastajanju – izazovi XXI veka (sa aspekta elektronskog poslovanja);
1.1. Elektronsko kancelarijsko poslovanje;
1.2. Dostupnost arhivske građe u svetlu novih tehnologija;
1.3. Arhivi i zaštita podataka;
2. Digitalizacija ili mikrofilmovanje?
2.1. Arhivi i arhivska građa na Web-u;

Stručne radove je izložilo 30 učesnika među kojima i predstavnici Arhiva Tuzlanskog kantona (dr. Izet Šabotić, Selma Isić i Hatidža Fetahagić).

Povodom Dana arhiva i arhivske službe Bosne i Hercegovine na dan 11. 12. 2012. godine s početkom u 10 sati u Arhivu Tuzlanskog kantona održan je okrugli sto na temu *Genealoška baština - sehara naše prošlosti*.

U radu okruglog stola učestvovalo je 9 izlagača, koji su otvorili bitna pitanja vezana za stanje genealoških istraživanja, manjak državne podrške, te izvore koji su ključni za izradu rodoslova i dr. U planu je izdavanje zbornika u kome bi se objavili radovi predstavljene u radu okruglog stola.

Okrugli sto „Genealoška baština – sehara naše prošlosti“, 11. 12. 2012. godine

Nakon veoma interesantne diskusije otvorena je izložba rodoslova *Naši korijeni*, autora Raifa Čehajića, koja je prva ovakve vrste u našoj zemlji, kroz eksponate pokazuje zapravo koliko je stara Bosna i Hercegovina. Posjetitelji su imali priliku vidjeti porodična stabla Kulenovića, Tvrtkovića, Kotromanića, ali i onih nešto mlađih porodica kao što su: Marići, Delibašići, Širbegovići i dr.

Već nekoliko godina zaredom povodom obilježavanja godišnjice rođenja čuvenog tuzlanskog slikara Franje Ledera, Likovno udruženje „Franjo Leder“ organiziralo je izložbu radova svojih članova. Ista je otvorena u holu Arhiva Tuzlanskog kantona Tuzla, 18. decembra sa početkom u 19 sati, i bila je postavljena 10 dana.

U organizaciji Univerziteta u Tuzli, Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, dana 17. januara 2013. godine, u amfiteatru dva Filozofskog fakulteta u Tuzli, sa početkom u 16 sati održana je promocija knjige *Kultura i tradicija u BiH (višemilenijski kontinuitet)* autora doc. dr. Senaida Hadžića i doc. dr. Seada Selimovića. Pred punim amfiteatrom Filozofskog fakulteta, o knjizi i njenom značaju govorili su promotori dr. Ivan Balta, profesor sa Sveučilišta u Osijeku, dr. Bego Omerčević, dekan Filozofskog fakulteta u Tuzli, te doc. dr. Midhat Spahić, profesor Filozofskog fakulteta u Tuzli. Prisutnima su se obratili i autori knjige. Program su prigodnim muzičkim numerama upotpunili članovi tamburaškog orkestra HKD “Napredak” Tuzla. Izdavači knjige su Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.

U prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona 23. januara 2013. godine održan je seminar na temu *Nekonvencionalna građa medijskih kuća - stanje i perspektive* sa predstavnicima medijskih kuća sa prostora Tuzlanskog kantona. Isti je bio namijenjen zaposlenicima koji rade na poslovima iz oblasti kancelarijskog i arhivskog poslovanja medijskim kućama, a u cilju edukacije, unapređenja poslova, upravljanja i zaštite nekonvencionalne građe. Učešće na seminaru su uzeli predstavnici JU RTV Tuzlanskog kantona, RTV Slon, JP RTV „7“ Tuzla, JU RTV Lukavac, JU RTV Živinice, JU Centar za kulturu “Ahmet Muratbegović” Gradačac, JU Centar za kulturu i informisanje Srebrenik.

U ime organizatora učešće su uzeli: dr. sc. Izet Šabotić, doc., arhivski savjetnik; Omer Zulić, viši arhivist i Nijaz Brbutović, viši arhivist.

Obilježavanje 1. Marta u holu Arhiva Tuzlanskog kantona, prezentacija gimnazijalaca, 28. 2. 2013. godine

Izložba slika tuzlanskog umjetnika Fikreta Jahića Vršanina svečano je otvorena 27. 2. 2013. godine u 18:00h. Izložba je nosila naziv *U slavu nezavisnosti ljepote*, a povod za istu bilo je obilježavanje Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine.

Dana 28. 2. 2013. sa početkom u 10:30h u prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona održan je prigodan program povodom obilježavanja 1. marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Uz prigodan referat posvećen Danu nezavisnosti, u programu su učestvovali i učenici Osnovne muzičke škole u Tuzli, odsviravši Himnu BiH, te Gimnazije “Ismet Mujezinović” Tuzla, sa bogatim programima koje su pripremili uz pomoć profesora i zaposlenika Arhiva.

Dana 26. 3. 2013. u prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona (sa početkom u 13 sati) održana je promocija knjige *Konjanici,* autora Mustafe Bešlagića. Promotori knjige bili su Ramiz Brkić, publicista i novinar iz Tešnja, te mr. Sakib Kurtić, književnik iz Tešnja, dok je moderator bila Hatidža Fetahagić. Između ostalog, promotori su istakli značaj historijskih izvora, te ukazali na izuzetan autorov dar da u svom historijskom romanu *Konjanici*, čiji je glavni lik Ferhad-beg, osnivač Tešnja, popuni praznine koje je ostavio nedostatak historijskih izvora o ovoj ličnosti.

Dana 5. aprila 2013. održana je promocija knjige *Kultura i tradicija u BiH - višemilenijski kontinuitet*, autora doc. dr. Senaida Hadžića i doc. dr. Seada Selimovića u Domu kulture Srebrenica. Organizatori promocije bili su Univerzitet u Tuzli,

Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, kao izdavači, te Opština Srebrenica. Promotori su bili doc. dr. Midhat Spahić i doc. dr. Izet Šabotić.

Sa promocije knjige Kultura i tradicija u BiH - višemilenijski kontinuitet, 5. 4. 2013. godine

U organizaciji Društva arhivskih radnika Vojvodine, Arhivističkog udruženja Bosne i Herzegovine, Hrvatskog arhivističkog društva i Arhivističkog društva Slovenije u Novom Sadu od 15. do 17. maja 2013. godine održana je konferencija na temu "Arhivi i mediji". Domaćini konferencije bili su Arhiv Vojvodine i Društvo arhivskih radnika Vojvodine.

Na konferenciji je učešće uzelo dvadesetak izlagača iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Slovenije i Hrvatske. Iz Bosne i Hercegovine svojim radovima predstavili su se dr. sc. Izet Šabotić iz Arhiva Tuzlanskog kantona, „Mediji u funkciji pozitivne promocije vrijednosti arhiva - iskustva Arhiva TK" i Selma Tahirović sa Televizije Sarajevo, „Korištenje arhivskih izvora za promociju kulturnih vrijednosti baštinskih ustanova". Konferenciji su prisustvovali i kolege Sejdalija Gušić i Haris Zaimović iz Historijskog arhiva Sarajevo, te Siništa Domazet iz Arhiva Bosne i Hercegovine. U sklopu konferencije održana je i radionica "Kako predstaviti arhiv javnosti?".

Promocije izdanja Arhiva Tuzlanskog kantona na ovogodišnjem sajmu knjige u Tuzli (Merkator Centar, 22.-27. 5. 2013.) održane su 24. 5. 2013. (petak). U 16 sati započela je promocija časopisa *Arhivska praksa br.15*, te *Vodiča kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*, dok je u 17 sati promovirana knjiga *Kultura i tradicija u BiH - višemilenijski kontinuitet*, autora dr. Senaida Hadžića i dr. Seada Selimovića.

Drugi kongres arhivista Bosne i Hercegovine, održan je u Bihaću od 5. do 7. juna 2013. godine. Učešće je uzelo oko 120 arhivskih radnika iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore, Slovenije i Srbije. Ukupno je prezentovano 17 saopćenja svrstanih u dvije tematske cjeline i to:

Država, politika i arhivi i Arhivi i informacijsko okruženje.

Na kongresu su doneseni slijedeći zaključci:

- *U tranziciji bosanskohercegovačkog društva evidentan je snažan uticaj i prisustvo politike na arhivsku djelatnost Bosne i Hercegovine. To je dovelo do brojnih anomalija koje su se odrazile na: arhivsku legislativu, status ustanova, arhivsku mrežu, kadrovsko i materijalno jačanje i druge važne segmente struke. Stoga, arhivi podržavaju ona stajališta u relacijama politike (države) i arhiva, koja podrazumijevaju veću stručnu i organizacijsku autonomnost i autoritativnost arhiva, zasnovanu na poštivanju osnovnih načela i principa arhivistike, promociju arhivskih znanja i hvatanja koraka sa arhivskim službama zemalja razvijenog svijeta;*

Sa II. Kongresa arhivista BiH, u Bihaću 5. juni 2013. godine

- *Neophodno je što prije pripremiti i u demokratskoj proceduri usvojiti «Strategiju razvoja arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine 2014.-2020.» (rok do kraja 2013. godine);*
- *Posebnu pažnju posvetiti zaštiti (i preuzimanju) arhivske građe u nastajanju, uključujući i arhivsku građu iz ratnog perioda (1992.-1995.);*
- *Uspostaviti arhivsku mrežu na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, te ustrojiti kompatibilno i harmonizirano arhivsko zakonodavstvo, kojim bi se pravno uobličila podjela na arhive općeg tipa, specijalne i privatne arhive;*
- *Raditi na obrazovanju (srednje škole, dodiplomski, master i doktorski studij) i permanentnoj edukaciji arhivskih kadrova. U arhivima animirati mlađe arhivske kadrove za upis na master i doktorske studije arhivistike u okruženju. Raditi na obezbjeđenju materijalnih i drugih uslova za njihovo školovanje;*
- *Permanentno i sinergijski raditi na modernizaciji arhivske djelatnosti, te depolitizaciji, deetatizaciji, profesionalizaciji i demokratizaciji iste;*
- *Raditi na stvaranju neophodnih stručnih, kadrovskih, materijalnih i organizacionih pretpostavki za provođenje procesa informatizacije arhivskih ustanova u Bosni i Hercegovini. Isto provoditi uz poštivanje međunarodnih standarda i normi, te poštivanje iskustava arhivskih službi zemalja razvijenog svijeta;*

- *Kako bi arhivska struka u Bosni i Hercegovini uhvatila korak sa razvojem arhivskih službi zemalja razvijenog svijeta, neophodno je raditi na jačanju međuarhivske i međunarodne saradnje;*

U okviru II kongresa arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održana je Izborna skupština Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, na kojoj je izabrano novo rukovodstvo Udruženja.

U organizaciji BZK Preporod Tuzla, HKD Napredak Tuzla, Arhiva Tuzlanskog kantona, Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta Tuzla, Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, te Društva historičara Tuzlanskog kantona održana je promocija zbornika radova *Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara*, 11. 6. 2013. u Plavoj sali Bosanskog kulturnog centra Tuzla. Promotori su bili doc. dr. Omer Hamzić, prof. Omer Zulić i mr. Salkan Užičanin, te moderator mr. Jasna Hadžiselimović.

Sa II. Kongresa arhivista BiH, Bihać, 6. juni 2013. godine

Povodom obilježavanja godišnjice srebreničkog genocida, BZK „Preporod“ Srebrenik organizirala je u nedelju 7. 7. 2013. godine (u Plavoj sali Doma kulture Srebrenik) postavku izložbe slika o genocidu u Srebrenici, čiji je autor Arhiv Tuzlanskog kantona. Izložbu je otvorio Omer Zulić. Uz istu je upriličena i promocija knjige autora Hasana Nuhanovića “*Pod zastavom UN-a*”. Promotori su bili dr. sc. Izet Šabotić i predsjednik “Preporoda” Srebrenik, Nermin Tursić.

Sem navedenih događaja, Arhiv je u ovom periodu redovno bio domaćin organizovanim posjetama učenika i studenata (11 posjeta iz osnovnih škola i 2 srednje škole, studenti Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta i dr.) kojima je prezentiran rad ove ustanove uz obilazak glavne zgrade i prigodna predavanja zaposlenog osoblja.

Ešefa BEGOVIĆ,
Arhiv Tuzlanskog kantona

ZAPISNIK O TOKU 25. MEĐUNARODNOG SAVJETOVANJA „ARHIVSKA PRAKSA 2012.“ Tuzla, 27. i 28. septembar 2012. godine (Hotel „Tuzla“)

I

Jubilarno, 25. međunarodno savjetovanje *Arhivska praksa 2012.,* u organizaciji Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, održano je u Tuzli 27. i 28. septembra 2012. godine. Savjetovanje je počelo sa radom u 9 časova u Kristalnoj dvorani Hotela „Tuzla“ u prisustvu oko 300 gostiju i učesnika. Medijator svečanog dijela skupa je bila Selma Isić, arhivista u Arhivu Tuzlanskog kantona. Muzičku numeru na klaviru izveo je učenik Muzičke škole u Tuzli Durmanović Damir.

Učesnici 25. Međunarodnog savjetovanja “Arhivska praksa 2012”

Savjetovanju su prisustvovali i u stručnom radu učestvovali arhivski radnici iz Slovenije, Hrvatske, Srbije, Makedonije, Mađarske, Češke i Bosne i Hercegovine.

U ime domaćina i organizatora skupa prisutnima se obratio dr. sc. Izet Šabotić, predsjednik Organizacionog odbora Savjetovanja i direktor Arhiva Tuzlanskog kantona. (Prilog 1).

Pokrovitelji Savjetovanja bili su: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke i Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona; Medijski pokrovitelj: JP Radio-televizija Tuzlanskog kantona; Generalni sponzor: DOO *Kabas* Sarajevo; Sponzori Savjetovanja: *Itineris* d.o.o. Tuzla, *Mikrografija d.o.o.* Sarajevo, *Procom* d.o.o. Gračanica, *Imel* Lukavac, *Primat-Logistika* Zagreb, *Eko sirovina* d.o.o. Tuzla, *Fabrika cementa* Lukavac, *JP Komunalac* Tuzla, *Aqua invest* Živinice, *Općina Kladanj*, *Trevis* Sarajevo, *Općina Teočak.*

U ime pokrovitelja Savjetovanja prisutne je pozdravio pomoćnik ministrice za obrazovanje, nauku, kulturu i sport TK Zlatko Dukić, a Savjetovanje je proglasio otvorenim dr. Peter Pavel Klasinc, direktor Međunarodnog instituta arhivskih znanosti Trst (Italija) – Maribor (Slovenija).

Nakon pozdravnih riječi i otvaranja Savjetovanja održane su promocije časopisa „Arhivska praksa“ br. 15 (časopis je promovisao dr. Miroslav Novak) i publikacije „Časopis *Arhivska praksa* (1998.-2012.) – doprinos razvoju arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini – u povodu petnaest godina izlaženja“ autora dr. sc. Izeta Šabotića (promotori su bili Darko Rubčić i Izet Šabotić). U sklopu svečanog dijela Savjetovanja upriličeno je razgledanje prigodne izložbe pod nazivon *25 godina Arhivske prakse u Tuzli*, autora Ešefe Begović, arhivskog savjetnika i Sanete Adrović, arhiviste.

II

Radni dio Savjetovanja (Program Savjetovanja Prilog 2) odvijao se u dvije sesije.

Prva sesija je obrađivala temu: *Obrazovanje i edukacija arhivskog kadra – stanje i perspektive* i odvijala se u Kristalnoj dvorani Hotela „Tuzla“. Pod vodstvom Radnog predsjedništva u sastavu: Ljiljana Radovac, Almira Alibašić i Omer Zulić izlagali su: Stanislava Blažević, Almira Alibašić, Selma Isić, Omer Zulić, Kristijan Karajić, Svetlana Perović – Ivović, dr. Peter Pavel Klasinc, dr. Azem Kožar, Darko Rubčić, dr. Izet Šabotić, Hatidža Fetahagić, Saneta Adrović, Bojana Aristovnik i Mojca Horvat te Ljiljana Radovac.

U okviru druge sesije (Kongresna dvorana) obrađena je tema *Stanje i zaštita registraturne građe imalaca koji se nalaze u fazi statusnih promjena*. U Radnom predsjedništvu su bili: Jugoslav Veljkovski, dr. Aco Angelovski i Jasmina Latinović, a izlagali su: Marija Todorović, dr. Aco Angelovski, Ivana Posedi, dr. Gorazd Stariha, Jugoslav Veljkovski, Jasmina Latinović, dr. Viktor Harasti sa prevodiocem Ištvanom Fodorom, Željko Marković, Joka Filipović i Žarko Štrumbl.

U poslijepodnevnim satima za učesnike Savjetovanja upriličen je obilazak kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Općine Kladanj (između ostalog i posjeta Djevojačkoj pećini u Brateljevićima).

Drugog dana obrađena je treća tema Savjetovanja *Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse*. Radno predsjedništvo je radilo u sastavu: Nina Gostenčnik, Selma Isić i Siniša Domazet. Svoje stručne i naučne radove su prezentovali: dr. Miroslav Novak, Siniša Domazet, Nikola Mokrović, mr. Lejla Smailović, dr. Alenka Šauperl, mag. Nada Čibej, Nina Gostenčnik, Damir Divković, dr. Dražen Kušen, Nenad Šeguljev, Jovan Popović, Zoran Vukelić, Amela Bedaković, Slobodanka Cvetković, Danijela Branković, Nenad Predojević i Reska Mehdin.

U diskusijama koje su vođene nakon izloženih tema učestvovalo je više arhivista. Odlučeno je da se diskusije i prijedlozi dostave u pisanom obliku kako bi se donijeli odgovarajući zaključci.

U toku Savjetovanja predstavljena je arhivska i informatička oprema proizvođača i distributera arhivske i informatičke opreme: *Kabas* doo Sarajevo, *Mikrografija* doo Sarajevo, *Itineris* d.o.o. Tuzla, *Procom Gračanica, Trevis* Sarajevo, *Primat Logistika* d.o.o. Zagreb, *Imel* Lukavac, *Gama System d.o.o.* Ljubljana.

Savjetovanje je završilo sa radom u 13,30 časova.

Tuzla, septembra 2012. godine

Zapisnik sačinila
Ešefa Begović

Prilog 1

Dr. sc. Izet ŠABOTIĆ, doc.

POZDRAVNO OBRAĆANJE NA 25. MEĐUNARODNOM SAVJETOVANJU «ARHIVSKA PRAKSA 2012.»

Uvaženi prisutni, dame i gospodo, cijenjene kolegice i kolege, poštovani gosti,
na početku smo 25. - jubilarnog međunarodnog skupa «Arhivska praksa 2012». Stoga, osjećam posebno zadovoljstvo što vas mogu pozdraviti u ime organizatora i domaćina: Arhiva TK i DAZ-a TK.

Ponosni smo, što evo punih 25 godina istrajavamo i na jedan sistematičan i pragmatičan način u Tuzli promovišemo arhivsku struku i nauku. Po ocjeni stručne i naučne javnosti to radimo sa dosta uspjeha, iz godine u godinu pomjerajući granice arhivskog znanja kakvo traži savremeno društvo u oblasti arhivske struke i nauke. Na tom planu utkano je puno nesebičnog entuzijazma, znanja i umijeća, ne samo arhivskih djelatnika Arhiva TK, već naših kolega sa cijelog prostora Bosne i Hercegovine i više zemalja okruženja. Njihov uloženi trud i znanje u projekat «Arhivska praksa» je ogroman. Oni su zaslužni što isti danas ima referencu renomiranog, trajnog i međunarodnog skupa. Stoga im se ovom prilikom najiskrenije zahvaljujemo. Naravno, veliku zahvalnost dugujemo pokretačima ovoga projekta, koji su sada već davnih 80-ih godina prošlog stoljeća spoznali potrebu promoviranja arhivske struke na ovaj način. Posebne zasluge za pokretanje ovog projekta pripadaju dr. Azemu Kožaru, pokretaču i dugi niz godina nosiocu ovog projekta, ali i svima onima koji su nas svih ovih 25 godina pratili i vjerovali nam.

Četvrt stoljeća trajanja jednog projekta nije samo znak upornosti, već i kvalitete i vrijednosti, što nas obavezuje da se ovom prilikom bar kratko osvrnemo na ostvarene rezultate. Savjetovanjem i časopisom smo željeli prije svega stručno i naučno pomoći arhivsku struku, otvarajući najaktualnija pitanja arhivske teorije i prakse, tragajući pri tome za najoptimalnijim rješenjima kako bi dali doprinos arhivskoj djelatnosti i uhvatili korak sa arhivskim znanjima zemalja razvijenog svijeta.

Plasirana znanja na savjetovanjima i prezentovana u časopisu Arhivska praksa, važna su osnova stručne nadogradnje arhivskih kadrova, kako onih u arhivima, tako i u registraturama. Ta nadgradnja traje punih 25 godina, te smo svake godine postajali bogatiji za novo stručno znanje i iskustvo. To nam je pomoglo da isto primijenimo u odgovornom i zahtjevnom poslu brige za arhivskom građom kao nezamjenljivim pisanim kulturnim naslijeđem. Zahvaljujući tim znanjima zbrinuta je i spašena vrijedna arhivska građa.

Danas je Projekat „Arhivska praksa“ čvrsta poveznica između arhiva i stvaralaca i dobar garant očuvanja i sigurnosti arhivske građe, što je i zahtjev modernog razvoja arhivske struke. Kroz ove sadržaje naučene su brojne lekcije iz arhivske struke, koje su našle primjenu u arhivskoj praksi.

Jedan od važnijih zadataka projekta „Arhivska praksa“ bio je osposobljavanje arhivskih kadrova kako u arhivima tako i u registraturama. Stoga, danas možemo kazati da je ovaj projekat svojevrsna škola kroz koju je u proteklih 25 godina educirano nekoliko hiljada arhivskih djelatnika. Isti su usvojili znanja koja su im bila neophodna kako bi pozitivno utjecali na sudbinu arhivske građe .

Poseban podsticaj i snaženje ovom projektu dao je časopis «Arhivska praksa», koji je u posljednjih 15 godina vjerno pratio Savjetovanje. Kroz ovu formu stručnog i naučnog sadržaja u njegovih 15 brojeva na oko 6.000 stranica objavljene su ukupno 633 bibliografske jedinice, svakako ponajviše iz arhivistike, ali i iz informatike i historijskih nauka. Stručne i naučne radove objavljivali su eminentni arhivski stručnjaci, historičari, informatičari, filozofi, sociolozi, žurnalisti, njih 202 iz ukupno 16 evropskih država. Težnja uređivačke politike bila je da se ustaljene rubrike popune adekvatnim i aktualnim arhivskim, informatičkim i historiografskim sadržajima. Vodilo se računa da se otvaraju nova i aktualna pitanja, posebno ona pragmatične naravi, koja će biti izravna pomoć arhivskoj struci i nauci. Sve to ukupno imalo je utjecaja na brži i temeljitiji razvoj arhivske struke u Bosni i Hercegovini, te nametanju arhivske djelatnosti kao važne djelatnosti za društvo i državu.

S pravom možemo kazati da je projekat »Arhivska praksa» cjelokupnim svojim kapacitetom svih ovih 25 godina bio na kursu promicanja znanja i umijeća, koja su bila potrebna arhivskoj struci kako u Bosni i Hercegovini, tako i u okruženju. To je bila i ostala naša značajna odrednica i preokupacija.

No, 25 godina trajanja daje nam obavezu osvrta i analiziranja onoga što je urađeno, u smislu naše sigurnosti i potvrde da smo bili na pravom kursu. Nadam se da dijelite mišljenje sa mnom, te da se može reći da su rezultati ovog projekta na zavidnoj stručnoj i naučnoj razini. No, svakako pred nama su još brojni odgovorni zadaci, jer struku moramo stalno jačati i osavremenjivati. U tom cilju trebaće nam još dosta truda i znanja. Treba priznati da se jedan broj nas umorio u svemu tome, ali raduje činjenica da su u međuvremenu stasale neke nove snage, naoružane znanjem koje su spremne ne samo da nastave trajanje ovog projekta, već da učine korak više, da se ide u korak sa savremenim stremljenjima u ovoj djelatnosti. Nadam se da će buduća orijentacija i vizija Projekta „Arhivska praksa“ ići u tom smjeru.

Poštovani prisutni, ostaje mi da se još jednom zahvalim svima onima koji su nas pratili i podržavali sve ove godine, prije svega predavačima i učesnicima Savjetovanja, ali i pokroviteljima, sponzorima Savjetovanja, članovima Organizacionog odbora i Redakciji, jer njihova uloga je bila presudna da uspijemo i trajemo svih ovih godina.

JOŠ JEDNOM VELIKO VAM HVALA NA PODRŠCI I PRISUSTVU !

Prilog 2

ARHIV TUZLANSKOG KANTONA
Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona
2012
25. MEĐUNARODNO SAVJETOVANJE "ARHIVSKA PRAKSA 2012"
PROGRAM
Hotel „Tuzla", Tuzla
27.9. i 28.9.2012.

ORGANIZATORI:
ARHIV TUZLANSKOG KANTONA
DRUŠTVO ARHIVSKIH ZAPOSLENIKA TUZLANSKOG KANTONA
Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla
Franje Ledera 1
75000 Tuzla
Tel./fax 035/252-620
E-mail: arhiv.tk@bih.net.ba
www.arhivtk.com.ba
25. MEĐUNARODNO SAVJETOVANJE "ARHIVSKA PRAKSA 2012"
27. i 28.9.2012.
Pokrovitelji:
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke
Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona
Medijski pokrovitelj:
JU Radio-televizija Tuzlanskog kantona
Generalni sponzor:
DOO "Kabas" Sarajevo
2012
JU Arhiv Tuzlanskog kantona

Hatidža FETAHAGIĆ
Arhiv Tuzlanskoga kantona

Izvještaj sa Međunarodnog arhivskog savjetovanja "Arhivska teorija i praksa – da li je budućnost stigla?" Andrevlje (Vojvodina) 6. i 7. decembra 2012.

U organizaciji Društva arhivskih radnika Vojvodine u saradnji sa Arhivom Vojvodine i Istorijskim arhivom Grada Novog Sada, 6. i 7. decembra 2012. godine održano je na Andrevlju (Fruška Gora) Međunarodno arhivsko savjetovanje "Arhivska teorija i praksa – da li je budućnost stigla?".
Savjetovanje je obrađivalo dvije vrlo aktuelne i zanimljive teme:

- **Zaštita arhivske građe u nastajanju – izazovi 21. vijeka (sa aspekta elektronskog poslovanja) i**
- **Digitalizacija ili mikrofilmovanje?**

Prisutnim arhivistima iz nekoliko zemalja okruženja se prvo obratio domaćin, direktor Arhiva Vojvodine, Stevan Rajčević., a nakon toga su skup pozdravili brojni učesnici i gosti: Dušica Juribašić (Pokrajinski sekretarijat za kulturu i javno informisanje), Uglješa Mrdić (Ministarstvo pravde), Peter Pavel Klasinc (Međunarodni institut arhivskih znanosti Trst/Maribor), Miroslav Novak (Pokrajinski arhiv Maribor), Čeh Gerge Bendeguz (Istorijski arhiv bivših službi državne bezbjednosti i Udruženja mađarskih arhivista), P. Hol Adrien (Arhiv Glavnog grada Budimpešte), Deana Kovačec (Hrvatsko arhivističko društvo) i u ime Organizacionog odbora Savjetovanja Milena Popović Subić.

Savjetovanju su prisustvovali predstavnici slijedećih arhivskih društava: Društva mađarskih arhivista, Arhivskog društva Slovenije, Hrvatskog arhivističkog društva, Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, predstavnici Međunarodnog instituta za arhivske nauke Trst/Maribor, kao i zaposlenici arhiva: Pokrajinskog arhiva Maribor, Hrvatskog državnog arhiva, Istorijskog arhiva bivših službi državne bezbjednosti iz Budimpešte, Arhiva Glavnog grada Budimpešte, Arhiva Tuzlanskog kantona, Arhiva Srbije, Arhiva Jugoslavije, Vojnog Arhiva Srbije, Istorijskog arhiva Užice, Istorijskog arhiva Zaječar. Savjetovanju su također prisustvovali i predstavnici izvršne vlasti: Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu Srbije, Ministarstva pravde, Pokrajinskog sekretarijata za kulturu i javno informisanje, Uprave za zajedničke poslove pokrajinskih organa, Gradske uprave Grada Novog Sada, Instituta za standardizaciju Srbije, te predstavnici preduzeća: JVP „Vode Vojvodine", preduzeća Levi9 Balkan d.o.o. i preduzeća Smart d.o.o.

U radnom dijelu u okviru prve teme prezentovano je osamnaest izlaganja: **Dejan Maoduš**, Arhiv Vojvodine, *Budućnost elektronskog poslovanja i arhiviranja dokumentarne i arhivske građe u Republici Srbiji*; **Milena Popović Subić**, Arhiv Vojvodine, *Ustrojstvo i vođenje evidencija i registara državnih organa i organizacija koja vrše javna ovlašćenja u elektronskom obliku*; **Nada Berić**, Arhiv Vojvodine, *Kancelarijsko poslovanje u agencijama kao novim vršiocima javnih ovlašćenja*; **Danica Vlajković, mr. Milan Paroški**, Uprava za zajedničke poslove pokrajinskih organa*, ePISARNICA – integrisani sistem za digitalizaciju, arhiviranje i upravljanje dokumentima*; **Dijana Koviljac**, Smart d.o.o., *SMART ELUPIS – Upravna pisarnica*; **Aleksandar Ivić**, Institut za standardizaciju Srbije, *Kvalifikovani elektronski potpis u elektronskoj upravi*; **Miroslav Dučić**, Istorijski arhiv Užice, *Način vođenja osnovne evidencije akata u SO Nova Varoš*; **Jugoslav Veljkovski**, Istorijski arhiv Grada Novog Sada, *Problematika zaštite digitalizovane arhivske građe u registraturama*; **P. Hol Adrien**, Arhiv Glavnog grada Budimpešte, *Mikrofilmovanje i/ili digitalizacija*; **dr. Čeh Gerge Bendeguz**, Udruženje mađarskih arhivista, *Mreže na internetu – Zaštita podataka i dostupnost u vezi sa dokumentima nekadašnjih političkih policija*; **Vlatka Lemić**, Hrvatski državni arhiv, *Hrvatski arhivi i elektronički zapisi: stanje i smjerovi razvoja*; **Jovan Popović**, Beograd, *Rešavanje savremenog elektronskog poslovanja zahteva normativno rešenje*; **Dragana Ćiraković Prodanović**, Arhiv Vojvodine, *Dostupnost arhivske građe prema principima Međunarodnog arhivskog saveta*; **Branislav Vrtunski** – Levi9 Balkan d.o.o., **Nenad Šeguljev** – JVP „Vode Vojvodine“, *Savremene informacione tehnologije u službi dostupnosti digitalnog zapisa fotografske građe;* **Jelena Subić**, Arhiv Vojvodine, *Značaj primene međunarodnih arhivskih standarda pri izradi informativnih sredstava u kontekstu dostupnosti arhivske građe;* **dr. Peter Pavel Klasinc**, Međunarodni institut za arhivske nauke Trst/Maribor, *Aktuelnost arhiva danas i sutra (Arhivska građa u nastajanju, Web-site i arhivi, studije arhivistike II stepena po Bolonji)*; **dr. Izet Šabotić**, Arhiv Tuzlanskog kantona, *Arhivi kao informacijske ustanove 21. stoljeća: stvarnost ili iluzije* i **Ljiljana Dožić**, Arhiv Vojvodine, *Standardi Međunarodnog arhivskog saveta u kontekstu savremene arhivske paradigme*;

Zajednička fotografija učesnika konferenciji na Andrevlju

Drugog dana Savjetovanja obrađena je tema **Digitalizacija ili mikrofilmovanje?** U okviru koje se čulo dvanaest izlaganja:

Mr. Rade Pavlović, Vojni arhiv Srbije, *Digitalni vojni arhiv*; **Aleksandar Pavlović**, Arhiv Vojvodine, *Konverzija digitalnog u mikrofilmski zapis – mogućnost primene u arhivima*; **dr. Miroslav Novak**, Pokrajinski arhiv Maribor, *Pokrajinski arhiv Maribor i digitalizacija mikrofilmskih kopija*; **Tatjana Mišić**, Arhiv Srbije, *Arhivistika u službi digitalnog doba*; **Olivera Porubović Vidović**, Arhiv Jugoslavije, *Renesansa mikrofilma u Arhivu Jugoslavije*; **mr. Dejan Jakšić**, Arhiv Vojvodine, *Mikrofilm u Arhivu Vojvodine;* **Hatidža Fetahagić, Selma Isić**, Arhiv Tuzlanskog kantona, *Hibridno arhiviranje – zaštita i korištenje (iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona)*; **Vladimir Ivanišević, Ružica Radojev**, Arhiv Vojvodine, *Uslovi i zahtevi za dostupnost arhivske građe na internetu*; **Agim J. Januzi, Dragan Živković, Zoran Janković**, Istorijski arhiv Zaječar, *Digitalizacija ili mikrofilm – arhivi i arhivska građa na Web-u*; **Zoran Stevanović**, Arhiv Vojvodine, *Semantički Web i arhivska ontologija*; **Danijela Branković**, Arhiv Vojvodine, *Evropski arhivi na Web-u – izazov savremenog digitalnog doba*; **Slobodanka Cvetković**, Istorijski arhiv Požarevac, *Arhivi u Srbiji i internet*.

Nakon izloženih radova i bogate diskusije organizatori su se zahvalili izlagačima i gostima na doprinosu koji su dali u realizaciji Savjetovanja, uz obećanje da će izlaganja biti objavljena u narednom zborniku radova. Savjetovanje je obilovalo interesantnim i naučno-stručnim radovima koji će svakako biti od koristi u svakodnevnom radu arhivista budući da tretiraju savremenu arhivistiku.

Selma ISIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona

IZVJEŠTAJ SA MEĐUNARODNOG SAVJETOVANJA "TEHNIČNI IN VSEBINSKI PROBLEMI KLASIČNEGA IN ELEKTRONSKEGA ARHIVIRANJA" Radenci, 10. – 12. aprila 2013. godine

U organizaciji Pokrajinskog arhiva Maribor održan je od 10. – 12. aprila 2013. godine, u kongresnoj dvorani hotela „Radin" u Radencima (Republika Slovenija) tradicionalni stručni arhivistički skup pod nazivom „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja". Kao i do sada skup je imao ustaljenu formu i organizaciju, sa manjim izmjenama održavanja uporednih sesija, što je ipak donekle ograničilo zainteresovane da prisustvuju svim zanimljivim izlaganjima koja su ih interesovala.

Skup je kao i uobičajeno počeo svečanim dijelom u toku kojeg su se prisutnima obratili organizatori i sponzori. Potom je uslijedilo interesantno i svakako za arhiviste pomalo neuobičajno izlaganje dr. Mirana Puconje, na temu: *Miklošićev naučni i ljudski profil*.

Nakon svečarskog dijela formirano je Radno predsjedništvo i započeo je radni dio skupa na kome se moglo čuti sedam izlaganja, jedan o pogledima na arhivske zakone država Evropske unije i šest na temu arhivi i stvaratelji arhivske građe. I ove godine organizator se pobrinuo da obezbijedi vrhunska izlaganja arhivskih stručnjaka poput: dr. Bojana Himmelreicha, Marijane Kontestabile Rovis, mag. Ivana Šijaneca, mag. Danila Burnača i Sanje Androić, mag. Borisa Domajnka, te svakako poznavalaca informacionih tehnologija, koje su nezaobilazna tema u modernoj arhivistici poput Boštjana Gaberca i Sandi Rožmana.

Detalj sa Međunarodnog savjetovanja „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja"

Drugog dana Savjetovanja predavanja su održavana u tri sesije. U okviru prve sesije održan je Okrugli sto i radionica na temu scopeArchiv u čijem radu je, kroz članstvo u Radnom predsjedništvu i prezentovanjem rada, učešće uzeo i direktor Arhiva Tuzlanskog kantona dr. Izet Šabotić sa temom *Znanstvena istraživanja u arhivistici: značaj upotrebe dvije znanstvene metode*, koju je predstavio sa koautorom prof. dr. Alenkom Šauperl. Druga sesija bavila se pitanjima iz arhivske teorije i prakse. U okviru iste prezentovano je osam radova. Svoje radove izlagali su: Jovan P Popović, Azem Kožar, Selma Isić (predstavnica Arhiva Tuzlanskog kantona) sa temom: *Neke karakteristike upotrebe međunarodnih standarda u bosanskohercegovačkoj arhivistici – iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona,* Ivana Posedi, Melita Rončević, Jelena Strahinja, Jasmina Latinović i dr. Jusuf Osmani. Svoje učešće, predstavnica Arhiva TK, Selma Isić je ujedno potvrdila i kao član Radnog predsjedništva pomenute sesije. Treća sesija obrađivala je teme audio-vizuelni arhivi i upotrebe informacijskih tehnologija u arhivskoj djelatnosti, a svoje učešće su uzeli: Aleksandar Lavrenčić, Rok Omahen, Katja Šturm, Tanja Čajavec, dr. Bogdan Florin Popovici, Heinz Kranzelbinder, Branka Molnar i Snežana Pejović.

Trećeg dana radni dio skupa odvijao se u dvije sesije. Prva sesija ticala se obrazovanja arhivista i fizičkog čuvanja arhivske građe, tačnije pitanja arhivskih objekata. Na istoj su svoje radove prezentovali: Aleksandra Pavšić Milost, dr. Peter Pavel Klasinc, Bojana Aristovnik, Katja Zupančić, dr. Jozef Hanus, Sejdalija Gušić i Rame Manaj. U isto vrijeme u okviru druge sesije govorilo se o saradnji arhiva, knjižnica, muzeja, a svoje radove izložilo je osam predavača.

Na kraju, šta reći sem da je i ove godine Savjetovanje u Radencima potpuno ispunilo očekivanja. Obilovalo je interesantnim i zanimljivim radovima, korisnim i značajnim za arhivsku struku. Kao rezultat navedenog objavljen je Zbornik radova sa skupa u elektronskoj formi, koji se također može naći i na web stranici Pokrajinskog arhiva Maribor.

Selma ISIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona

IZVJEŠTAJ SA II KONGRESA ARHIVISTA BOSNE I HERCEGOVINE
Bihać, 5.-7.6.2013. godine

Drugi kongres arhivista Bosne i Hercegovine, održan je u Hotelu „Park“ u Bihaću 5.-7. juna 2013. godine, u organizaciji Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine i Arhiva Unsko-sanskog kantona.

Učešće na Kongresu je uzelo oko 120 arhivskih radnika, gostiju i predavača iz pet zemalja okruženja: Hrvatske, Slovenije, Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Prisutni su imali priliku čuti 17 izlaganja istaknutih stručnjaka iz oblasti arhivistike, na teme: I Država, politika, arhivi i II Arhivi i informacijsko okruženje.

U oviru I teme ***Država, politika, arhivi*** – svoje radove izložilo je 11 učesnika: Izet Šabotić, *Arhivi, tranzicija, politika, etika*; Azem Kožar, *O nekim prioritetima razvoja arhivske djelatnosti*; Ivo Orešković, *Dvostruki aršini politike; kad struka kleči, cvili i laže! Kulin ban putuje...*; Zdenka Semlič Rajh, *Arhivi i etika*; Dražen Kušen, *Javna arhivska građa i opasnosti njene komercijalizacije*; Andrej Rodinis, *Publiciranje arhivske građe*; Peter Pavel Klasinc, *Elementi magistarskog studija arhivistike*; Milena Popović-Subić, *Bitisanje arhiva kao izraz političke volje;* Eli Tauber, *O potrebi stvaranja Jevrejskog arhiva BiH*; Mario Stipančević, *Utjecaj politike na djelatnost Zemaljskog arhiva u Zagrebu na prijelazu 19. i 20. stoljeća*; Ivana Posedi, *Odnos prema stvarateljima koji arhivu osiguravaju radni prostor*.

Učesnici 2. kongresa arhivista BiH

U okviru II teme ***Arhivi i informacijsko okruženje*** - Vlatka Lemić, *Arhivi i informacijsko okruženje: umrežavanje, interoperabilnost i suradnja*; Danijela Branković, *Arhivi u virtuelnom svijetu: modernizacija arhiva kao odgovor*

informacionim zahtjevima korisnika; Nada Čibej, *Jedinstveni ili koherentni arhivski sistemi u arhivima*; Branka Molnar, *Arhivi istraživačkih podataka u području društvenih znanosti, SERSCIDA projekt*; Nena Maslo, *Osnivanje i razvoj OHR arhive kao historijskog zapisa djelovanja ove međunarodne institucije*.

Organizator je imao namjeru da se na Kongresu, kao najvažnijem skupu arhivista jedne države, rasprave važna i aktualna stručna, organizacijska i statusna pitanja arhivske službe, te ukaže na probleme i izazove s kojima se u suvremenom društvu susreću arhivi, čuvari arhivske građe kao jedinstvene i neponovljive pisane kulturne baštine. Po mišljenjima učesnika to je ovim Kongresom i ostvareno, čime je osnovna funkcija istog i ispunjena.

Prilog 1

Zapisnik sa 2. kongresa arhivisita BiH
održanog 5.-7. juna 2013. godine u Bihaću

U vremenu od 5. do 7. juna 2013. godine u Hotelu „Park“ u Bihaću održan je 2. kongres arhivista Bosne i Hercegovine, u organizaciji Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine i Arhiva Unsko-sanskog kantona.

Na samom početku skupa prisutnima se obratio gosp. Fikret Midžić, direktor Arhiva Unsko-sanskog kantona i zaželio dobrodošlicu i uspješan rad na Kongresu. Potom se prisutnima u ime Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine i Organizacionog odbora Kongresa obratio gosp. Sejdalija Gušić, predsjednik istog.

Skupu su se zatim obratili gosti strani i domaći i pozdravili održavanje istog:

- Darko Rubčić u ime Državnog arhiva Zagreb i Hrvatskog arhivističkog društva
- Bojan Cvelfar u ime Državnog arhiva Slovenije Ljubljana
- Peter Pavel Klasinc u ime Instituta arhivskih znanosti Trst/Maribor
- Gojko Malović u ime Arhiva Jugoslavije
- Milena Popović Subić u ime Arhiva Vojvodine
- Ivica Mataija, u ime Arhiva Gospić
- Dušan Popović, u ime Arhiva Republike Srpske
- Stevan Radunović, u ime Arhiva Crne Gore
- Dario Jurić, ministar obrazovanja, nauke, kulture i sporta Unsko-sanskog kantona

U nastavku programa uslijedila su predstavljanja izdanja arhiva Bosne i Hercegovine. Dr. Izet Šabotić predstavio je časopis *Glasnika arhiva i Arhivističkog udruženja BiH*. Izdanja Arhiva BiH predstavio je dr. Andrej Rodinis, izdanja Arhiva

RS-a Vladan Vukša, izdanja Arhiva Tuzlanskog kantona Omer Zulić, izdanja Arhiva Hercegovačko-neretvanskog kantona/županije – Željko Jelavić, izdanja Arhiva Unsko-sanskog kantona Asija Filan.

Potom su učesnici Kongresa imali priliku prisustvovati otvaranju izložbe „Bihać – urbani identitet grada“ koja je bila postavljena u Izložbenom salonu Muzeja Unsko-sanskog kantona.

Drugog dana 6. juna 2013. uslijedio je radni dio Kongresa. Tema I plenarne sjednice bila je *Država, politika, arhivi* i u okviru iste prisutni su imali priliku čuti 11 saopštenja: Izet Šabotić, *Arhivi, tranzicija, politika, etika*; Azem Kožar, *O nekim prioritetima razvoja arhivske djelatnosti*; Ivo Orešković, *Dvostruki aršini politike; kad struka kleči, cvili i laže! Kulin ban putuje...*; Zdenka Semlič-Rajh, *Arhivi i etika*; Dražen Kušen, *Javna arhivska građa i opasnosti njene komercijalizacije*; Andrej Rodinis, *Publiciranje arhivske građe*; Peter Pavel Klasinc, *Elementi magistarskog studija arhivistike*; Milena Popovic Subić, *Bitisanje arhiva kao izraz političke volje;* Eli Tauber, *O potrebi stvaranja Jevrejskog arhiva BiH*; Mario Stipančević, *Utjecaj politike na djelatnost Zemaljskog arhiva u Zagrebu na prijelazu 19. i 20. stoljeća*; Ivana Posedi, *Odnos prema stvarateljima koji arhivu osiguravaju radni prostor*.

Nakon završetka prve sesije razvila se diskusija u kojoj su učestvovali:

Peter Klasinc – Primjetio je viši nivo posmatranja problema u izlaganjima, ali da nam fali načina da riješimo neke probleme. Niko nam neće stvoriti bolje uslove, ukoliko se mi sami za to ne izborimo. Za to krivi struku, a ne politiku.

Azem Kožar – Izrazio je sličnu impresiju kao prof. Klasinc. Po njemu sa aspekta arhivistike stvari su dobro dijagnosticirane, ali primjetno je nepostojanje sagovornika u politici, što je velika manjkavost. Potrebno je pronaći tog nekog ko će pomoći struci, ali odgovornost je na nama, potrebno je struku na pravi način staviti na pregled politici. Predložio: sinhronizovano djelovanje i formiranje radne grupe koja bi pravilno dijagnosticirala stanje koje bi se kao zajednički stav struke stavilo pred snage moći.

Darko Rubčić – Izrazio mišljenje da su arhivi i politika uvijek bili vezani i bit će, jer nema arhiva bez politike i nema politike bez arhiva. Svi mi postavljamo pitanje, a nemamo odgovor. Odgovor je kontinuiran rad u arhivima, jer bitno je da se prepozna doprinos arhiva društvu, a to je moguće samo tako.

Izet Šabotić – Zaključio je da odnos politike i arhiva nije dobar i da arhivi ne smiju biti na poziciji posmatrača, kao što je to bilo do sada.

Ivo Orešković – Istakao mišljenje da politika i arhivi jesu vezani, ali da ta veza nije zdrava. Ne mogu se ostvariti arhivski interesi bez strukturnih promjena u ministarstvima, potrebno je mijenjati i zakone da se svako stavi na svoje mjesto.

Haris Zaimović – Iznio već ranije spomenuti stav da je potrebno da struka proširi krug djelovanja, uključivanjem arhivskih radnika televizija, vjerskih institucija i ministarstava. Podvukao i pitanje građe Haškog tribunala.

Izet Šabotić – Iznio je mišljenje da su arhivi u BiH prilično otvoreni za saradnju, napominjući uključivanje medija u samo održavanje kongresa, ali i njihovo

praćenje drugih arhivskih sadržaja. Što se tiče pominjanja Haške dokumentacije, izrazio stav da kada je riječ o pisanoj kulturnoj baštini koja se odnosi na BiH mi jesmo i moramo biti spremni da preuzmemo ono što se odnosi na nas i što je naše.

Eli Tauber – Dao objašnjenje svog izlaganja o potrebi stvaranja Jevrejskog arhiva u BiH – napominjući da je ideja da se prije svega identifikuje sva arhivska građa u BiH koja se odnosi na Jevreje, i po mogućnosti digitalizuje kako bi se na jednom mjestu u okviru vlastitih institucija mogli naći svi potrebni podaci.

Gojko Malović – Istakao je da živimo u informacionom društvu i ako se informacijama ne nametnemo, onda gubimo. Po njegovom mišljenju arhivi se ne mogu nametati državi i politici, arhivi su njihove sluškinje i toga moraju biti svjesni. Teatralizacijom događaja međutim arhivi mogu profitirati, posebno ako su to neka dešavanja u svojstvu države gdje arhivi mogu nešto da dobiju. Drugačije se na državu ne može djelovati.

Peter Pavel Klasinc – Izrazio je mišljenje da mi sami moramo da znamo da politika znači dvije stvari, djelovanje države i politika arhiva. Pitanje je koliko smo u stanju uraditi na demokratizaciji arhiva i politike arhiva.

Stevan Radunović – Istakao je da se svi mi susrećemo sa istim problemima. Uticaj politike je prisutan u svim oblastima društva ne samo na arhive. Pitanje je kako da funkcionišemo i kako da tu stvar više okrenemo u korist arhiva. U tome podržava prijedlog prof. Kožara. Zato bi bilo dobro da ovi zaključci sa Kongresa ne budu samo za BiH nego da izađemo iz okvira i da ih primjenjujemo šire.

Branka Molnar – Istakla da mi polazimo od arhivskog zakonodavstva SFRJ ali postoje zemlje koje imaju sasvim drugačije uređenje i drugačiji odnos prema arhivima. Za mene je nedopustivo da arhivi moraju iznalaziti načine za svoje finansiranje, arhivi se sufinansiraju od strane poreskih obveznika.

U okviru II plenarne sjednice: ***Arhivi i informacijsko okruženje*** izloženo je 7 saopćenja: Vlatka Lemić, *Arhivi i informacijsko okruženje: umrežavanje, interoperabilnost i suradnja*; Danijela Branković, *Arhivi u virtuelnom svijetu: modernizacija arhiva kao odgovor informacionim zahtjevima korisnika*; Nada Čibej, *Jedinstveni ili koherentni arhivski sistemi u arhivima*; Branka Molnar, *Arhivi istraživačkih podataka u području društvenih znanosti, SERSCIDA projekt*; Nena Maslo, *Osnivanje i razvoj OHR arhive kao historijskog zapisa djelovanja ove međunarodne institucije*.

Nakon svih izloženih referata druge sesije uslijedila je diskusija u kojoj su učešće uzeli:

Peter Pavel Klasinc – Podvukao je da razvoj informatike ide naprijed, ali pri tome moramo postaviti nekoliko pitanja. Pitanje je gdje su arhivisti, arhivari, gdje je tu struka, specijalizacija ono što mi radimo: priprema građe, vrednovanje i slično. To je pitanje citiranosti? Potrebno je da dobijemo ime i poziciju u međunarodnom klasifikacionom sistemu. Po njemu perspektiva arhivistike je da budemo stavljeni u međunarodne baze podataka. Za to se moramo mi sami pobrinuti.

Zdenka Semlič-Rajh – Izrazila je slaganje sa kolegicom Nadom Čibej povodom konstatacije da smo dospjeli do toga da nam informatičari postavljaju standarde, što je nedopustivo. Neke okolnosti djelovanja arhivistike su se promijenile, mi moramo osmisliti nove metode i principe, ili prilagoditi postojeće. Malo je onih koji su se time bavili. Treba da prilagodimo struku novom informatičkom okruženju. Mi stojimo na usluzi građanima, ali smo i istraživači i naučnici. Vidim problem u stavljanju podataka na portale – građa se objavljuje bez konteksta. Kolegica Maslo je govorila o stavljanju građe OHR-a na internet, gdje treba biti pažljiv, jer se radi o pitanjima ličnih podataka. Mi smo skoro imali slučaj sa Europeanom – gdje se zbog problema autorskih prava neka objavljena građa povukla sa portala. Treba dobro voditi računa o tome šta se sve objavljuje. Sve su to pitanja o kojima arhivi moraju da misle.

Branka Molnar – Složila se sa prethodnicom. Pored toga pojasnila da se ono o čemu je govorila u svom izlaganju (projekat SERSCIDA) ne odnosi na objavljenu građu nego objavljivanje podataka, ali ti podaci su rađeni po nekim njihovim standardima, a ne arhivističkim. Konstatuje da ne smijemo dopustiti da rade ono što hoće, jer misle da imaju pravo na sve. To treba da nam bude upozorenje jer su svjesni da rade za arhiv, a nemaju pojma o arhivistici.

Vlatka Lemić – Pojasnila da što se tiče međuinstitucionalnih baza arhivi su najmanje zastupljeni. Što se tiče opisa digitalnih objekata ide se u pravcu da se kontekst o istim da arhivima na uređivanje. Mislim da se tu radi više o drugačijem pogledu na neke stvari, ali postoji određena mogućnost provjeravanja. Što se tiče pitanja autorskih prava – isto je već razrađeno u svijetu muzičara, fotografije, novinarstva i sl. Arhivi će prije ili kasnije doći na red.

Izet Šabotić – Konstatovao je da tu ima nekih novih važnih pitanja o kojima treba razmišljati. Trebamo biti oprezni sa pitanjima ovlaštenja. Ljudi iz Centra za ljudska prava u Sarajevu se predstavljaju ekspertima i stupaju na međunarodnu scenu, kao takvi predstavljaju arhivsku struku i u tome ima naše krivice. Pitanje sudbine građe OHR-a je važno. Mi smo već imali negativna iskustva sa zbrinjavanjem građe nevladinih organizacija, ali ono što čudi je da na to nema reakcija od strane struke. Dobra stvar vezano za građu OHR-a je da će dio iste doći u Arhiv BiH, ali ne i što dio trajne građe ide na drugo mjesto. Postoji opasnost da nam se reducira pamćenje i mi ništa ne radimo da to spriječimo. Ponavljaju nam se stvari i gorka iskustva iz prošlosti po pitanju zaštite naše pisane baštine.

Dražen Kušen – Kažu da je borba čovjekov život na zemlji, po ovim izlaganjima ova druga sesija izgleda kao borba za sustizanje vremena u kojem živimo. U svemu tome ne treba zaboraviti da arhivima ostaju oni poslovi koje su imali i ranije, ali i tehnološke i nove radnje. Izrazio je mišljenje da temeljni posao arhiva nikako ne treba zanemariti, tehnička dostignuća je potrebno staviti u službu arhiva, treba stvoriti model u radu u kojem će tehnika poslužiti postizanju boljih rezultata.

Nada Čibej – Izrazila je mišljenje da se čini kako sebi svako uzima za pravo da arhivistima govore kako da rade svoj posao. Po njoj arhivist mora biti suveren na

svom području u svakom trenutku i na svakom mjestu i onda neće imati problema sa politikom ni sa strukom.

U diskusiju su se uključile i kolegice Nena Maslo i Taiba Mehmedović.

Nakon odrađenih sesija i diskusija odlučeno je da Komisija za zaključke u sastavu: Izet Šabotić, Andrej Rodinis, Peter Pavel Klasinc, Bojan Stojnić i Darko Rupčić, sastavi prijedloge zaključaka. Isti su sutradan u obliku prijedlog prihvaćeni uz napomenu da će Komisija zaključke dopuniti i njihovu konačnu formu dostaviti učesnicima. Isti se nalaze u prilogu ovog Zapisnika.

Po okončanju radnog dijela Kongresa, prisutnima se još jednom u ime domaćina obratio mr. Fikret Midžić, direktor Arhiva Unsko-sanskog kantona i gosp. Sejdalija Gušić, predsjednik Organizacionog odbora 2. kongresa arhivista Bosne i Hercegovine i predsjednika Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine zahvalivši se svim gostima na podršci i svim učesnicima na doprinosu koju su dali održavanju 2. kongresa arhivista Bosne i Hercegovine.

Zapisnik vodio
Sekretar AU BiH
Selma Isić

Prilog 2

ZAKLJUČCI SA DRUGOG KONGRESA ARHIVISTA BOSNE I HERCEGOVINE, održanog u Bihaću od 5. do 7.juna 2013. godine

Na Drugom kongresu arhivista Bosne i Hercegovine, održanom u Bihaću od 5. do 7. juna 2013. godine, učestvovalo je oko 120 arhivskih radnika iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore, Slovenije i Srbije. Ukupno je prezentovano 17 saopćenja svrstanih u dvije tematske cjeline*: Država, politika i arhivi i Arhivi i informacijsko okruženje***.** Nakon prezentovanih saopćenja i vođenih diskusija u okviru navedenih tema, donijeti su slijedeći

Zaključci:

1. U vremenu tranzicije bosanskohercegovačkog društva evidentan je snažan uticaj i prisustvo politike na arhivsku djelatnost Bosne i Hercegovine. To je dovelo do brojnih anomalija koje su se odrazile na: arhivsku legislativu, status ustanova, arhivsku mrežu, kadrovsko i materijalno jačanje i druge važne segmente struke. Stoga, arhivi podržavaju ona stajališta u relacijama politike (države) i arhiva, koja podrazumijevaju veću stručnu i organizacijsku autonomnost i autoritativnost arhiva, zasnovanu na poštivanju osnovnih načela i principa arhivistike, promociju arhivskih znanja i hvatanja koraka sa arhivskim službama zemalja razvijenog svijeta;
2. Neophodno je što prije pripremiti i u demokratskoj proceduri usvojiti «Strategiju razvoja arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine 2014.-2020.» (rok do kraja 2013. godine);
3. Posebnu pažnju posvetiti zaštiti (i preuzimanju) arhivske građe u nastajanju, uključujući i arhivsku građu iz ratnog perioda (1992.-1995.);
4. Uspostaviti arhivsku mrežu na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, te ustrojiti kompatibilno i harmonizirano arhivsko zakonodavstvo, kojim bi se pravno uobličila podjela na arhive općeg tipa, specijalne i privatne arhive;
5. Raditi na obrazovanju (srednje škole, dodiplomski, master i doktorski studij) i permanentnoj edukaciji arhivskih kadrova. U arhivima animirati mlađe arhivske kadrove za upis na master i doktorske studije arhivistike u okruženju. Raditi na obezbjeđenju materijalnih i drugih uslova za njihovo školovanje;
6. Permanentno i sinergijski raditi na modernizaciji arhivske djelatnosti, te depolitizaciji, deetatizaciji, profesionalizaciji i demokratizaciji iste;
7. Raditi na stvaranju neophodnih stručnih, kadrovskih, materijalnih i organizacionih pretpostavki za provođenje procesa informatizacije arhivskih ustanova u Bosni i Hercegovini. Isto provoditi uz poštivanje međunarodnih

standarda i normi, te poštivanje iskustava arhivskih službi zemalja razvijenog svijeta;

8. Kako bi arhivska struka u Bosni i Hercegovini uhvatila korak sa razvojem arhivske struke zemalja razvijenog svijeta, neophodno je raditi na jačanju međuarhivske i međunarodne saradnje;

Komisija za zaključke
Drugog kongresa arhivista Bosne i Hercegovine

dr. Izet Šabotić
dr. Peter Pavel Klasinc
dr. Andrej Rodinis
mr. Bojan Stojnić
Darko Rubčić

Saneta ADROVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona

PROMOCIJA PUBLIKACIJA ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA NA 4. MEĐUNARODNOM SAJMU KNJIGE U TUZLI, Tuzla 24. 5. 2013. GODINE.

Četvrti međunarodni tuzlanski sajam knjige održan je od 22. do 27. maja 2013. godine u prostoru garaže tržnog centra «Merkator». Organizatori sajma su Izdavačko-knjižarsko društvo «University press» iz Sarajeva, Forma Nuova i TC Merkator iz Tuzle. Učešće na sajmu uzelo je oko 80 izlagača i izdavača iz Bosne i Hercegovine i regiona, predstavljajući izdavačku djelatnost iz različitih oblasti.

Kao i prethodna tri sajma, tako i na ovom četvrtom, Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona (DAZ TK) uzeli su učešće i predstavili svoja nova izdanja. Promovisana su slijedeća izdanja:

- Časopis *Arhivska praksa,* br.15;
- Publikacija*, Časopis Arhivska praksa (1998.- 2012.) doprinos razvoju arhivske djelatnosti u BiH* (u povodu petnaest godina izlaženja) autora dr. Izeta Šabotića;
- *Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona,* autora dr. Izeta Šabotića, Nermane Hodžić i Selme Isić i *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini - Višemileniski kontinuitet,* autora dr. Senaida Hadžića i dr. Seada Selimovića.

Detalj sa promocije izdanja Arhiva Tuzlanskog kantona

Petnaesti broj časopisa *Arhivska praksa*, izdatog u Tuzli 2012. godine u izdanju Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, promovisao je prof. Omer Zulić. Isti je upoznao

prisutne da je ovaj 15. jubilarni, broj časopisa poseban po obimu, po broju objavljenih radova, kao i broju učesnika. Riječ je naime o 66 priloga pripremljenih od 55 autora, od kojih je 31 izvan Bosne i Hercegovine i to iz : Slovenije, Hrvatske, Srbije, Kosova, Crne Gore, Mađarske, Italije, Makedonije, Slovačke itd. S obzirom na strukturu zastupljenosti tematskih cjelina, broj radova i broj autora, evidentno je da je i ovaj broj časopisa međunarodnog karaktera. Časopis predstavlja izuzetan doprinos bosanskohercegovačkoj arhivskoj, naučnoj, kulturnoj i široj javnosti. Časopisa je svake godine sve obimniji i kvalitetniji.

Publikaciju *Časopis Arhivska praksa (1998.- 2012.) – doprinos razvoju arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini (u povodu petnaest godina izlaženja)*, autora dr. Izeta Šabotića, izdali su Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona u Tuzli 2012. godine. Istu je promovisala prof. Hatidža Fetahagić, pojašnjavajući da je riječ o svojevrsnoj bibliografiji do sada objavljenih radova arhivskih stručnjaka iz 16 evropskih zemalja. Autor je u radu predstavio sadržaje svih petnaest brojeva časopisa *Arhivska praksa* što je od velike važnosti i koristi za historičare, arhiviste, pravnike, studente, ali i sve druge. Istaknuto je da *Arhivska praksa* predstavlja jedan od vodećih časopisa ove vrste u Bosni i Hercegovini, ali i regionu.

Detalj sa promocije knjige Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini Višemilenijski kontinuitet

Vodič kroz Arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona, promovisali su prof. Selma Isić i prof. Nijaz Brbutović ističući važnost ovog naučno-obavještajnog sredstva za Arhiv Tuzlanskog kantona. On predstavlja specifikaciju arhivskih fondova i zbirki Arhiva sa najvažnijim podacima i karakteristikama o svakom fondu i zbirci ponaosob, s ciljem boljeg i lakšeg upoznavanja istih od strane korisnika. Vodič tretira oko 350 opisanih arhivskih fondova i zbirki, prestavljenih po oblastima na koje se odnose. Fondovi i zbirke su arhivistički jasno označeni, razvrstani u registar fondova i zbirki i abecedni registar što govori da Arhiv Tuzlanskog kantona ovim Vodičem dobija jedno pregledno štivo o pisanoj kulturnoj baštini o kojoj brižno vodi računa.

Knjiga *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini – Višemilenijski kontinuitet* autora dr. Senaida Hadžića i dr. Seada Selimovića privukla je pažnju mnogih posjetitelja sajma u Tuzli. Izdavači su Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. O značaju ove knjige govorio je dr. Izet Šabotić, a zatim i jedan od autora, dr. Sead Selimović. Istakli su da je napisana na osnovu validnih historijskih dokumenata, te je dokaz da Bosna i Hercegovina ima dugu političku, državnu, privrednu, vjersku i kulturnu tradiciju. U ovoj knjizi obrađen je dug vremenski period historije ljudskog društva na prostoru Bosne i Hercegovine: od prvih naseljavanja i prvih tragova prisustva čovjeka pa sve do najnovijih vremena. Osnovna namjera ove knjige je, kako je istakao autor, da se studentima i široj javnosti učine dostupnim naučni dometi bosanskohercegovačke historiografije o kulturnoj prošlosti Bosne i Hercegovine. Istaknuto je da zadnja publikacija koja je tretirala kulturu i tradiciju u Bosni i Hercegovini napisana prije više od pedesetih godina. Zbog toga će ova knjiga naići na veliko interesovanje naučnika, studenata i šire čitalačke publike.

Promocijom izdanja objavljenih u 2012. godinu, Arhiv Tuzlanskog kantona i DAZ Tuzlanskog kantona su pokazali da je izdavačka djelatnost njihovo trajno opredjeljenje, što nailazi na veliku podršku domaće i inostrane stručne i druge javnosti.

Kabas doo Sarajevo
Šeherćehajina čikma br.3
71 000 Sarajevo
Tel.: +387 33 447 812
Fax: +387 33 441 474

KABAS
ideje i rješenja

Ekonom i fiksne arhivske police
Vatrootporni ormari
Arhivske kutije
Oprema za muzeje i biblioteke
Oprema za restauraciju i konzervaciju arhivske građe
Oprema za digitalizaciju & mikrofilmiranje dokumenata

Pružamo i usluge:
Savjetovanja
Digitalizacije dokumentacije
Mikrofilmiranja dokumentacije
OCR/ICR obrada digitaliziranih dokumenata
Dizajniranje i implementaciju programskih rješenja
za arhiviranje, pretraživanje i distribuciju dokumentacije

KOMPLETNA USLUGA NA PODRUČJU ARHIVIRANJA

OPREMA
- KODAK, FUJITSU dokument skeneri
- COLORTRAC skeneri za tehničku dokumentaciju
- ZEUTSCHEL skeneri za arhivsku građu
- OPREMA ZA MIKROFILMOVANJE
- Ostala oprema za arhiviranje

SOFTWARE
- SOFTWARE dokument menadžment sistem
- EASY SOFTWARE elektronska arhiva
- ABBYY produkti za klasifikaciju i prepoznavanje teksta

SERVIS i KONZALTING

Distributeri i serviseri za područje Bosne i Hercegovine za:

Kodak FUJITSU Colortrac Our Business is Your Image KOFAX

Ekskluzivni distributeri i serviseri za područje Bosne i Hercegovine za:

ZEUTSCHEL ABBYY EASY SOFTWARE

SOLUMA – KREATIVNA DMS RJEŠENJA

Jednostavnost korištenja sistema, ***prilagođenost potrebama*** korisnika su dvije od najbitnijih karakteristika SOLUMA rješenja za upravljanje dokumentacijom i skeniranje.

Rješenje je razvijeno na Alfresco Community Open Source platformi, što korisniku nudi ***sigurnost*** i ***nezavisnost***.

Saradnja sa vodećim kompanijama na području skeniranja i upravljanja dokumentacijom:

SOLUMA

www.soluma.si, info@soluma.si

U saradnji sa:

Alfresco ABBYY FUJITSU

Imel
SOFTWARE

Telefon: +387 35 550 100
Fax: +387 35 553 503
Prodaja: +387 35 553 504

Skendera Kulenovića bb
75300 Lukavac

info@imel.ba
prodaja@imel.ba
software@imel.ba

DMS

DOCUMENT MANAGEMENT SYSTEM

Sistem za izradu, obradu, pretragu, arhiviranje i zaštitu dokumenata i informacija

...All you need for conservation

Materials and equipment for conservation and preservation of paper and books.

Japanese paper, pH neutral paper, alkaline paper, archive alkaline carton and cardboard, book-binding pasteboard, paper pulp, blotting paper and pasteboard, silicone paper, paper and textile tape for archive using, non-woven textile, felt sheets of paper, Filmoplast R, sheet brass, Tylose MH 300 and MH 6000, Klucel G, Venetian soap, wheaten starch, hide glue, pH neutral book-binding adhesives, preservative preparations KOREX for conservation of leather, parchments, metals, ceramics and furniture, liquid for deacidification and fixative liquid Neschen, polyester films Melinex, Kalinex, Mylar, archive boxes and boxes EMBA, archive boxes and tubes made from alkaline paste-board, UV foils with protection against UV radiation...

Technologies and tools for conservation

leaf-casting machines, heat vacuum and suction tables, low-pressure bath - tables, silent compresors, humidification chambers, stack stands, rotary baths for washing of archival documents, lamps, hygroscopes (moisture meters), thermohydrographs, thermometers, implements, scalpels, tools, apparatus for mounting, cotton gloves, laminating machines and machine for mass deacidification of paper.

Complete supplies for archives, museums and galleries

Ceiba s.r.o.
Jana Opletala 1265
250 67 Brandýs nad Labem-Stará Boleslav
Czech Republic
Tel.: +420 326 911 044
Fax: +420 326 912 877
e-mail: info@ceiba.cz
www.ceiba.cz

Ceiba®

itineris

Itineris d.o.o. Tuzla je firma prepoznatljiva po informatičkim uslugama i rješenjima dizajniranim za lokalnu upravu. Danas, naša programska rješenja koristi više od 80 jedinica lokalne uprave u Bosni i Hercegovini.

Pored razvoja programskih rješenja našim klijentima nudimo cijeli spektar usluga koje obezbjeđuju siguran i efikasan informacioni sistem. Od planiranja i implementacije računarskih mreža, instalacije i održavanja serverskih operativnih sistema, prodaje Microsoft licenciranih programa i NOD32 antivirusnih sistema i savjetovanja vezano za licenciranje, pa do održavanja informacionih sistema i obuke korisnika.

Docunova 2.0

Docunova 2.0 je vrhunsko programsko rješenje namijenjeno praćenju procesa rješavanja, pohranjivanja i arhiviranja predmeta u skladu sa važećim zakonskim propisima iz oblasti kancelarijskog poslovanja i arhivske građe.

Docunova 2.0 transformiše radni proces sa papira u jednostavni digitalni proces u kojem je informacija potencijalno dostupna u svakom trenutku i na svakom mjestu.

Prednosti ovog softverskog rješenja su:

- usmjerava radne procese
- olakšava analizu rada
- podiže efikasnost rada
- minimizira greške
- poboljšava komunikaciju između korisnika sistema
- automatizuje posao koristeći šablone i skenere
- brzo i jednostavno pretraživanje aktuelnih predmeta i arhive
- efikasan sistem izvještavanja
- uvodi standarde

Itineris d.o.o. za razvoj poslovnih informatičkih rješenja, srodne usluge i konsalting
Pozorišna bb, 75000 Tuzla-Tel/Fax:+387 35 364 270; 364 271; 364 240; 364 241

ARHIV TUZLANSKOG KANTONA
F. Ledera br. 1, 75000 Tuzla, Bosna i Hercegovina
Tel. (035) 252-620, 258-252
Fax (035) 252-620
132-100-02560000-80 kod NLB Tuzlanske banke dd Tuzla
Budžetska organizacija 2405003
Vrsta prihoda 722631
e-mail: arhiv.tk@bih.net.ba

U IZDANJU ARHIVA ŠTAMPANE SU SLIJEDEĆE PUBLIKACIJE:

1. ***Generalni štrajk rudara i Husinska buna 1920.*, (Grupa autora), Tuzla 1981. (i 1984.), str. 410.**
2. ***Dobrovoljno vatrogasno društvo Tuzla*, (Grupa autora), Tuzla 1983., str. 150.**
3. ***Vodič Arhiva Tuzla*, (Grupa autora), Tuzla 1989., str. 156.**
4. ***Regionalni istorijski arhiv Tuzla 1954.-1994.*, (mr. Azem Kožar), Tuzla 1995., str. 108.**
5. ***Arhivistika u teoriji i praksi,* knj. 1, (mr. Azem Kožar), Tuzla 1995., str. 220.**
6. ***Tuzla u osmansko doba*, (Džemal Ćilimković), Tuzla 1996., str. 178.**
7. ***Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, (mr. Salih Jalimam), Tuzla 1997., str. 144.**
8. ***Narodna uzdanica u društvenome i kulturnome životu Muslimana Bosne i Hercegovine*, (dr. Ismail Hadžiahmetović), Tuzla 1998., str. 120.**
9. ***Pomoćne historijske nauke*, (dr. sc. Azem Kožar, dr. sc. Ivan Balta), Tuzla 2003., str. 262.**
10. ***Pomoćne historijske znanosti i arhivistika*, (dr. sc. Azem Kožar, dr. sc. Ivan Balta), Tuzla 2004., str. 253.**
11. ***Arhivistika u teoriji i praksi*, knj. 2, (dr. sc. Azem Kožar), Tuzla 2005., str. 310.**
12. ***Tuzlanske historijske minijature*, (mr. sc. Šefkija Mutevelić), Tuzla 2005., str. 245.**
13. ***Mogu li se još spasiti? Konzervacija i restauracija pisanog blaga*, (Grupa autora), Sarajevo 2006., str. 140.**
14. ***Pedeset godina Arhiva u Tuzli (1954.-2004.)*, (Grupa autora), Tuzla 2005., str. 291.**
15. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 1, Tuzla 1998., str. 168.**
16. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 2, Tuzla 1999., str. 166.**
17. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 3, Tuzla 2000., str. 215.**
18. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 4, Tuzla 2001., str. 205.**
19. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 5, Tuzla 2002., str. 251.**
20. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 6, Tuzla 2003., str. 285.**
21. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 7, Tuzla 2004., str. 287.**
22. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 8, Tuzla 2005., str. 490.**
23. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 9, Tuzla 2006., str. 432.**
24. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 10, Tuzla 2007., str. 504.**
25. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 11, Tuzla 2008., str. 473.**
26. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009., str. 534.**
27. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 13, Tuzla 2010., str. 509.**
28. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 14, Tuzla 2011., str. 571.**

29. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 15, Tuzla 2012., str. 680.**
30. **Časopis *Arhivska praksa*, br. 16, Tuzla 2013., str. 519.**
30. ***Deset godina časopisa "Arhivska praksa": 1998.-2007.*, (mr. sc. Izet Šabotić), Tuzla 2007., str. 74.**
31. ***Doprinos časopisa Arhivska praksa razvoju arhivske struke u Bosni i Hercegovini 1998.-2012., (u povodu 15 godina izlaženja)*, dr. Izet Šabotić, Tuzla 2012. str. 122.**
32. ***Oblasni narodni odbor Tuzla (OBNOT), 1949.-1952.: sumarno-analitički inventar*, (Nermana Hodžić), Tuzla 2006, str. 197.**
33. ***Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil: (1641.-1833.),* (doc. dr. Tufan Gündüz), Tuzla 2008., str. 158.**
34. ***Popis Bijeljinskog kadiluka, mulkovna dobra,* (mr. Kemal Nurkić), Tuzla 2009., str. 543.**
35. ***Salih Safvet Bašić – Jedan osmanski intelektualac u Bosni i Hercegovini,* (dr. Genç Osman Geçer), Tuzla 2009., str. 232.**
36. ***Arhivistika u teoriji i praksi, knjiga treća,* (dr. Azem Kožar), Tuzla 2011. str. 270.**
37. ***Tapu zabit defter Gradačac - Defter nekretnina Gradačac iz 1875./1292. godine,* (mr. Kemal Nurkić, dr. Izet Šabotić), Gradačac 2011., str. 132.**
38. ***Tuzla: sjećanja na bisere stare gradske jezgre,* (Suad i Nihad Buljugić), Tuzla 2010., str. 254.**
39. ***Nemiri mira,* (Zlatko Dukić), Tuzla 2010., str. 351.**
40. ***Stari nišani u Vukovijama,* (Sejfulah Imamović), Tuzla 2011., str. 32.**
41. ***Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona,* (dr. Izet Šabotić, Nermana Hodžaić, Selma Isić), Tuzla, 2012., str. 427.**
42. ***Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini - Višemilenijski kontinuitet*, (dr. Senaid Hadžić, dr. Selimović), Tuzla 2012., str. 560.**
43. **Zbornik radova *"Pedagoški i naučni rad"*, prof. dr. Azem Kožar, Tuzla 2012, str. 456.**
44. ***Gračanički defter 1292. h. / 1875. godine*, (mr. Kemal Nurkić), Tuzla-Doboj 2013, str. 207**
45. **Materijali sa savjetovanja sa imaocima arhivske građe i registraturskog materijala (1985.-1994.) posvećeni određenim pitanjima zaštite arhivske građe u nastajanju (sređivanje građe, uređenje arhivskog poslovanja, normativna akta, zakonski propisi i sl.).**

* * * * *

- Arhiv radi od 7,30 – 16,00 sati svakim radnim danom;
- Biblioteka Arhiva radi svakim danom od 9,00 – 14,00 sati;
- Arhiv vrši otkup svih vrsta arhivalija (dokumenata i vrijednih knjiga);
- Prijem stranaka i zahtjeva u vezi sa izdavanjem isprava o dokazima iz pohranjene arhivske građe vrši se svakim danom od 09,00 – 14,00 sati;
- Prijem stranaka u vezi sa arhivskim poslovanjem imalaca arhivske građe i registraturnog materijala vrši se petkom od 9,00 – 15,00 sati, a ostalim danima po prethodnom dogovoru.

UPUTE SARADNICIMA

Arhivska praksa objavljuje radove sa širokog područja arhivske teorije i prakse, historije i pomoćnih historijskih i informacijskih nauka, kao i prikaze i ocjene stručnih publikacija i časopisa, te izvještaje sa stručnih skupova iz zemlje i inostranstva.

Radovi (članci) ne mogu prelaziti obim od 16 stranica i 5 ilustracija, a prikazi i ocjene (kao i drugi prilozi) 3 do 6 stranica.

Struktura članaka mora biti sljedeća: ime i prezime sa adresom autora ili ustanove u kojoj je zaposlen, naslov rada, abstrakt na jeziku članka (oko 400 znakova) sa ključnim riječima (5-10) koji se donose između naslova i teksta članka, tekst samog članka, te na kraju opširniji sažetak (zaključak, rezime) na njemačkom, engleskom ili francuskom jeziku obima do 2000 znakova sa prijevodom naslova i članka i ključnih riječi.

Sve vrste priloga moraju biti napisane na računaru u nekoj od verzija MS WORD programa od 6.0 i novijima, te snimljeni na formatu MS WORD dokumenta. Posebne znakove u tekstu treba priložiti odvojeno. Poželjna je veličina slova od 12 tačaka (jednostruki prored) za tekst, odnosno od 10 tačaka za bilješke (fusnote) koje se donose ispod teksta. Naslov priloga piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold), a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic). Fotografije, skice i druge ilustracije treba da budu jasne i oštre u crno-bijeloj tehnici. Svi prilozi se dostavljaju na disketi, CD-u ili elektronskom poštom, a uz to jedan primjerak teksta na papiru formata A-4. Rukopisi podliježu recenziji.

Časopis izlazi godišnje. Rukopisi koji pristignu do 1.7. objavljuju se u broju za tekuću godinu. Rukopisi se ne vraćaju.

Adresa Redakcije:
Franje Ledera 1
(za časopis „Arhivska praksa“)
75000 Tuzla
E-mail: arhiv.tk@bih.net.ba
Telefon/fax: + 387 (35) 252 620

Redakcija